

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

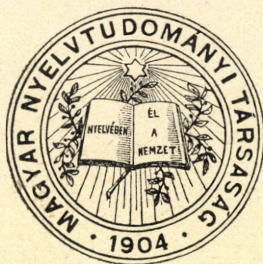
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

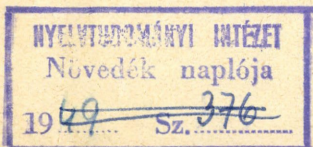
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXX. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1934

F 4189/75

Leltári
1980s

1965

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1934-ben.

† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	"
Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1934)	44'02	pengő
Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5 Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	"
Baranyai Zoltán, Genf (1922—1931)	60'00	pengő
† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68	"
† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1934)	104'00	pengő
10 Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	"
† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
Benkő József, Budapest (1923)	1000	"
† Bereczik Árpád, Budapest (1906)	200	"
Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	"
15 Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	"
Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	"
Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	"
Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	"
20 Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
Budapest: József Műgyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	"
Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	"
25 Budapest: Székesföv. Közlek. R. T. (1929)	200	pengő
Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	"
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	"
Csúry Bálint, Debrecen (1922—1934)	63'00	pengő
30 Debrecen városa (1922)	10000	korona
† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	"
Ecséri Lajos, Szentcsanak (1923—1924)	100000	"
Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	"
† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00	pengő
35 † Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	"
Esterházy hercegi könyvtár (1923—1934)	816'00	pengő
Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
40 † Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	"
Gálos Rezső, Győr (1921—1934)	23'28	pengő
† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
Gombácssy Imre, Budapest (1924)	100000	"
Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153'00	pengő
45 Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona
Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1932)	56'04	pengő
† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	korona

	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	korona
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
50	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	"
55	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	"
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932)	7'08	pengő
60	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	40'00	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
65	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	Jánosi József, Veszprém (1925—1934)	126'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	"
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	"
70	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferenc, Kálcsa (1920)	300	"
	Klemm Antal, Pécs (1920—1934)	127'00	pengő
75	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	108'16	pengő
	Bárá Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
80	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonczi Zoltán, Budapest (1923—1934)	110'00	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
85	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916—1933)	200'00	pengő
90	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	R. Nagy László, Budapest (1923—1934)	19'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	"
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	"
95	Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	"
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	10'96	pengő
	Pannonhalmi: Szt Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	10'16	"
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000	"
110	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	"
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1931)	50'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
115	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	- Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1928)	20'01	pengő
	Szaccelláry György, Budapest (1921)	2000	korona
120	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908)	200	"
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
125	Szinnyi József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szőcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1933)	78'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	"
130	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
135	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
140	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1934)	50'02	pengő
	Wiklund Károly Bernát, Úpsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
145	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
150	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXX. ÉVF.

1934. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

Funkcionális nyelvszemlélet.

(Az 1934. január 22-i közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.)

Tisztelt Társaság!

Azok az előadások, amelyek a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó asztalánál elhangzanak, rendszerint a tágabb értelemben vett magyar nyelvtudomány konkrét kérdéseivel foglalkoznak, s új megfigyelésekkel vagy régi megfigyelések új értelmezésével járunk hozzá a magyar nyelvtudomány rendszerének kiépítéséhez. De talán az elnöki megnyitó természete megengedi, hogy ettől az egészséges hagyománytól ez alkalommal kivételképen eltérjek, s egy szubjektív vallomás keretében emondjam, hogy megfigyelt nyelvi tények elfogadható értelmezésére való törekvés miképpen terelte figyelmemet az utóbbi tizenöt esztendőben egyre fokozódó mértékben a funkciófogalom fontosságára, mindenekelőtt a jelentéstanban, majd a szintaxisban, s hogy miképen kapcsolódtak össze lassan-lassan eleinte töredékes megfigyeléseim, gondolataim az egész nyelvi életet átfogó rendszerre, a nyelvi élet olyan felfogásává, amelyet előadásom címében funkcionális nyelvszemléletnek neveztem.

*

SAUSSURE posthumus munkájának döntő hatása a háború utáni nyelvtudomány fejlődésére kétségbevonhatatlan: a kutatók és gondolkozók javarészt SAUSSURE-ból indulnak ki, s az ő gondolatait vagy gondolatsírait fejtik tovább. Legterméke nyebbnek a nyelv és a beszéd pontos meghatározása és éles szembeállítás bizonyult. A nyelv — SAUSSURE össze meghatározásában — szociális termék, beszédképzetek, jelek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének tudatában azonos vagy majdnem azonos alakban van elraktározva. Ezzel szemben a beszéd egyéni tevékenység: a nyelv konvencionális jeleinek felhasználása a gondolatok közlésére. E meghatározások logikus folyománya SAUSSURE második tétele: a nyelvtudomány egységes és konkrét tárgya nem a beszéd, hanem a nyelv, mint lélektani valóság.

SAUSSURE felfogásához a legtöbb nyelvész csatlakozott,¹ élükön néhai SCHUCHARDT HUGÓVAL, aki az újgrammatikus

¹ DELACROIX, *Le langage et la pensée*. 1924. 48 kk.; SOMMERFELT, *La philosophie linguistique française*: Bull. Soc. Lingu. 1924: 2—33.

iskolával szemben kezdettől fogva az ellenzékét képviselte. Az ismertebb nyelvészek közül talán JESPERSEN az egyetlen, aki „Mankind, nation and individual from a linguistic point of view” című munkájának (1925.) első fejezetében (Speech and language) élesen szembefordul SAUSSURE-rel, s a SAUSSURE-i értelemben vett individuális beszéd és szociális nyelv fogalmát az aktuális és potenciális nyelv kettősségével próbálja helyettesíteni.

Igaz, hogy a nyelv és beszéd megkülönböztetése nem új, mégis az a mód, ahogy SAUSSURE ezt a két fogalmat meghatározza és egymással szembeállítja, meglepő fényt derít a nyelvtudományi módszertan nem egy homályos pontjára, s voltaképpen már magában foglalja (BAUDOIN DE COURTENAY után, de tőle valószínűleg függetlenül) a funkcionális nyelv-szemlélet csiráit.¹

Nyilvánvaló mindenekelőtt, hogy ha a nyelvtudomány tárgya a nyelv, a tudatban élő jelrendszer: a fonétika mint a beszéd tudománya kizorul a szorosabb értelemben vett nyelvtudományi tanulmányágak közül, s a nyelvtudomány segédtudományává lesz. E ponton mármost önkénytelenül felvetődik az a kérdés, hogy a beszédhangok akusztikai és fiziológiai elemzése és rendszerezése csakugyan kimeríti-e a hangtan kérdéskörét; igazuk van-e azoknak, akik a hangtant mint csupán a nyelv fizikai anyagával foglalkozó tanulmányágat állítják szembe a szótannal és a mondattannal, mint olyan tanulmányágakkal, ahol már a jelentés is szerepet játszik.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy nemcsak artikuláló mozgások által létrehozott fizikai hang van, hanem lélektani hang, t. i. a tudatban elraktározott hangkép (és a vele társult mozgáskészség) is, s a hangtan ez utóbbit sem hagyhatja figyelmen kívül: már több mint tíz évvel ezelőtt (könyomatban: Magyar Hangtan. 1925.) szembeállítottam a szorosabb értelemben vett fonetikával a lélektani hangtant, s a beszédhangok akusztikai és fiziológiai elemzésén kívül megpróbáltam a beszédhangok asszociatív rendszerét is felállítani. Utólag látom, LAZICZIUS GYULA nagy tanulmányából, hogy ezzel voltaképpen a BENNI és ULASZYN értelemében vett lélektani fonéma fogalmához jutottam el. Akkor még nem tudtam, hogy prózában beszélek.

Az időtartam jelentéskülönböztető szerepével kapcsolatban — amit különösen a magyar hangtanban lehetetlen volt észre nem vennem — felmerült halvány körvonalaiban a funkcionális fonéma, a hangjel fogalma is, a nélkül persze, hogy a világos fogalomalkotásig eljutottam volna. Ilyen előzmények

¹ Vö. V. MATESIUS, La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques: Časopis pro Moderní Filologii 1931. XVIII.

után természetesen az 1928. évi hágai nyelvészeti kongresszus fonológiai előadásai nálam, hogy úgy mondjam, termékeny talajra hullottak, s mély érdeklődéssel olvastam el újra meg újra LAZICZIUS nagyszabású fonológiai tanulmányát (NyK. XLVIII.), amely kiépített fogalmi rendszerével s kész terminológiájával számos kérdésre, amely kutatásaim közben felmerült, de sokszor határozott alakot nem is öltött, megnyugtató feleletet adott.

A fonológia nagy érdeme, hogy a fizikai értelemben vett beszédhang és a fonéma szembeállításával bevitte a funkció gondolatát a hangtanba is, s ezzel megmentette a hangtant a nyelvtudomány számára. Előrelátható, hogy a fonológiai szempont a hangtörténetben is nem egy esetben a végbement változások új értelmezéséhez fog vezetni.

SETÄLÄ EMIL „Über die phonetische Erforschung der finnisch-ugrischen Sprachen“ című cikkében (FUF. VI. 1.) a helsinki egyetem kísérleti fonetikai intézetére hívja fel a finn nyelvészek figyelmét, s kívánatosnak tartja a finnugor nyelvek rendszeres fonetikai vizsgálatát. Hogy a finnugor nyelvek hangállományának, időtartam- és tonalitásviszonyainak megvizsgálása kívánatos, nemcsak a fokváltakozás-elmélet szempontjából, azt mindenki ma is készséggel elismeri. De a fonetikai vizsgálatot a finnugor nyelvek fonológiai vizsgálatának kell nyomon követni és kiegészíteni, s alighanem ez a nehezebb feladat. Mert amíg kellő elméleti és technikai felkészültség és gyakorlat mellett egy nyelv vagy nyelvjárás fonetikai átvizsgálása néhány hónap alatt elvégezhető, a fonéma-állománynak, az egyes hangjelek funkciókörének megállapítása a vizsgált nyelv alapos gyakorlati ismeretét feltételezi.

A fonémához csatlakozik, mint magasabbrendű nyelvi egység, a szó. A hangjelek jelentéskülönböztető funkciója van, a szó a képzetkeltés eszköze. A szótannak legfontosabb, központi kérdése a jelentés problémája, s nem véletlen, hogy éppen jelentéstani kutatásaim során kezdtek kiaakulni bennem a funkcionális nyelvszemlélet halvány körvonalai.

A szó — SAUSSURE kifejezése szerint — kétarcú lelki entitás. Egyfelől hangsor (hangkép), másfelől annak a tárgynak az ideája (tárgyképe), amelyre a szó vonatkozik.

A szójel két főrészenek, a névnek és a hozzáfűződő képzetnek logikai viszonyát vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a név a jelölő, a képzet, a tárgykép a jelölt szerepét tölti be. Nyilvánvaló tehát, hogy nem helyeselhetjük azt a szokásos felfogást, amely a jelentést a névhez fűződő képzetkomplexummal — nevezük jobb kifejezés híján a szó értelmének — azonosítja. Jelentésről csak akkor beszélhetünk, ha a név és az értelem kölcsönös viszonyára gondolunk. A jelentés funkciófogalom: a névnek az az ereje, hogy képzetet jelenít meg, képzetet kelt, s a tárgyképnek az a tulajdonsága, hogy egy

nyelvközösségen belül ugyanazt a nevet aktualizálja. A „jelentés-funkció“ összetételben a hangsúly nem az első, hanem a második tagon van, mert hiszen nyilvánvaló, hogy pl. a magyar nyelv leíró jelentéstanának nem az a feladata, hogy a *jus, quinque, equus* fogalmakkal foglakozzék, a nyelvi kifejezéstől elvonatkozva, hanem az, hogy megállapítsa, hogy a *jus, quinque, equus* fogalmak kifejezésére a magyar embernek milyen nyelvi eszközök állanak rendelkezésére, s megfordítva: hogy a *jog, öt, ló* hangsorok, a magyar nyelvközösségen belül, milyen tárgyképet vagy tárgyképeket keltenek.

Gondolatom szemléltetésére a leíró jelentéstan problémái közül csak egyet ragadok ki, a tulajdonnevek kérdését. — Hogy a szokásos meghatározás: „a tulajdonnév olyan név, melyet mindig csak egy bizonyos személynek vagy tárgynak tulajdonítunk, a köznéven ellenben olyan név, amely több személynek vagy tárgynak közös neve“ (vö. pl. SIMONYI, RendszMNyt. 37) a lényegét voltaképpen nem érinti, azt alig kell bizonyítanunk. De nem kielégítő BERTELSEN H. (Fael'esnavne og egennavne. 1911.) magyarázata sem, bár kétségtől helyesebb nyomon jár. Szerinte az, hogy a név hány személyre vagy tárgyra vonatkozik, nem döntő; *János* azért tulajdonnév, mert a Jánosoknak a Henrikekkel és Richardokkal szemben a néven kívül nincs más közös jellemző tulajdonságuk. Legújabban JESPERSEN „The philosophy of grammar“ című munkájában (1929.³) foglalkozik behatóan a tulajdonnév—köznéven problémájával. Egyrészt vitatkozik STUART MILL-lel és követőivel, akik a tulajdonnevet, mint nem connotativ jelet állítják szembe a köznévennel, mint nomen connotativummal, másrészt utal az alkalmi használat fontosságára: valahányszor aktuális beszéd közben tulajdonnevet használunk, értéke a hallgató és beszélő számára egyaránt abban van, hogy egy egyént jelöl, s csupán erre a meghatározott létezőre vonatkozik („every time a proper name is used in actual speech its value to both speaker and hearer is that of denoting one individual only, and being restricted to that one definite being“). Nem látom be, hogy JESPERSEN meghatározása inkább a dolog lényegét érintené, mint az, amelyet jelentéstanomban javasoltam. Ha a funkció szempontjából tekintjük a két szófajt, logikusan csak arra az eredményre juthatunk, hogy a köznéven jellemző funkciója a jelentésfunkció. Ha egy köznevet ejtek ki, akár beszéd közben, alkalmi használatban, akár minden vonatkozás nélkül (ha pl. felolvasom egy szójegyzék szavait), céloim csak az lehet, hogy a hallgatóban egy tárgyképet idézzek fel. Ezzel szemben a tulajdonnévnek nincs jelentése; a tulajdonnéven egyetlen célja az identifikáció. Ha bármely oknál fogva ennek a céljának nem felel meg, új identifikáló jegy hozzátoldása válik szükségessé: *János—Horvát János—Horvát VIII. János; Füred—Tiszafüred, Balatonfüred*. A gyakorlatban persze sokszor nehéz köznéven és

tulajdonnév között pontos határvonalat húzni: megállapítani azt a pillanatot, amikor a név elveszti jelentésfunkcióját s az identifikáció eszközévé lesz.

A funkcionális jelentésmeghatározás természetesen a jelentésváltozások lényegére is új fényt derít és új, helyesebb osztályozásokat teszi lehetővé.

Nincs igaza WUNDRnak, midőn azt a tételt állítja fel (Völkerps. I, 1: 31), hogy az úgynevezett szabályos jelentésváltozásokban fogalmaink fejlődéstörténete tükröződik. Már MARTY (Grundl. 543—738) tiltakozott WUNDT tétele ellen, mert hiszen nemcsak a szórványos, hanem a WUNDT értelmében vett szabályos jelentésváltozások is az esetek túlnyomó többségében ugrásszerűek: a régi és az új jelentés közt nincsenek közbeeső fokok. Valamely nyelv történeti jelentéstana funkciótörténet: nem fogalmak fejlődésével foglalkozik, hiszen ez a szaktudományok feladata, hanem azokkal a jelölésváltozásokkal, amelyek a nyelvtörténet folyamán megfigyelhetők. Ami pedig a jelentésváltozások osztályozását illeti, a jelentésnek imént adott meghatározásából önként következik, hogy csak két alaptípust különböztethetünk meg: vagy a név siklik át egyik tárgyképről a másikra, vagy megfordítva, a tárgykép az egyik név helyett a vele társult másik névhez kapcsolódik.

A hangjel és a szójel mellett a harmadik korrelatív nyelvi egység a szószerkezet, a syntagma; a hangjel jelentéskülönböztető, a szójel képzetkeltő funkciója mellett a szószerkezet viszonykeltő funkciója teszi teljessé, elgondolásom szerint, a nyelvi alapfunkciók rendszerét.

Néhány évvel ezelőtt, ugyancsak egy elnöki megnyitóban, feleletet kerestem arra a kérdésre, hogy *Mi a mondattan?* (MNy. XXV, 1 kk.), és J. RIES rendszeréből kiindulva a syntaxist mint a szószerkezetek tanát határoztam meg. Ugyanakkor utaltam arra is, hogy nemcsak a szótanban, hanem a syntaxisban is joggal beszélhetünk jelentéstanról és alaktanról: syntaktikai jelentéstanról, amely a szószerkezetek tagjait összefűző logikai viszonyokat vizsgálja; syntaktikai alaktanról, amely azokat a nyelvi eszközöket vizsgálja, amelyekkel a hallgatót arra készítjük, hogy a hallott syntagma-tagokat meghatározott logikai viszonyba kapcsolja. Azóta egyetemi előadásaimban megkísérletem a syntagmák logikai rendszerét a mellérendelő szószervezetekkel kiegészítve, teljesebben képfíteni. Az utóbbi években a sokoldalú dán nyelvész, VIGGO BROENDAL is sokat foglalkozott a mondattan problémájával (Morfologi og Syntax. Kopenhága, 1932.; *L'autonomie de la syntaxe: Journal de Psychologie normale et pathologique*. 1933. XXX, 217 kk.). BROENDAL hadakozik az ellen a felfogás- és tárgyalásmód ellen, amely az alaktan és a mondattan határait elmossa, a beszédrészeket és mondatrészeket összekeveri;

síkra száll a mondattan autonómiájáért, s természetesen egyidejűleg az alaktan autonómiájáért is, amely amannak korolláriuma. BROENDAL kritikája kétségkívül gondolatkeltő, s bizonyos, hogy egyes, még ma is elterjedt mondattan-típusokkal szemben jogos is, munkájának pozitív részében azonban nem annyira kész eredményeket ad, mint inkább csak szempontokat nyújt egy pontosabb mondattani terminológia megalkotásához s a nyelvtani rendszer logikusabb felépítéséhez.

Legyen szabad befejezésül nekem is a syntaxis és az alaktan egy határkérdésére, a szóösszetétel problémájára bővebben kitérnem.

A szónak mint képzetkeltőnek szembeállítására a szószerkezettel mint viszonykeltővel: termékeny gondolatnak bizonyult az összetételek magyarázatában is. Mindenekelőtt előre kell bocsátanom, hogy két összetételtypust különböztetek meg, amelyeket anorganikus, illetőleg organikus összetétel néven akarok egymással szembeállítani. Az anorganikus összetételek csoportjába tartoznak az effélék: *Hiszkegy, Miatyánk, Üdvözlégy*, amidőn t. i. egy közismert szöveget az első két szóval nevezünk el. Az ilyen összetételek mechanikus úton keletkeztek; a két tag között nincs logikai kapcsolat (*Hiszkegy*), vagy amennyiben van (*Miatyánk*), ez a kapcsolat az összetétel keletkezésénél nem játszott szerepet. Ebbe a csoportba tartoznak az efféle igenlő vagy tagadó kifejezések is, mint *igenis, hogyme, oui* (< *hoc ille*), *dehogy* stb., amidőn egy mondatpótló töredékbe az egész mondat állító vagy tagadó értelme bele-sugárzik: *hogyne!* < *Hogyne volna gondom a jószágra!* < *Hogy ne volna gondom a jószágra, abból semmi sincsen* | *oui* = *hoc ille* < *hoc ille facit* stb.

Ezekkel a mechanikus eredetű összetételekkel szemben az organikus összetételek kivétel nélkül szintaktikai eredetűek: a mondaton belül két syntagma-tag szorosabb egységbe tapad össze (ez az összetétel keletkezésének szintetikus mozzanata), majd mint egység kiválik a mondat egészéből (ez az analitikus mozzanat). — A kérdés lényege tehát voltaképpen az, hogy miben különbözik az összetétel a megfelelő syntagmától: *sefüsefa* ~ *se pénz, se posztó* | *mennydörög* ~ *a nap süt* | *Kiskarácsony* ~ *fehér Karácsony* | *agyonút* ~ *nagyon siet* stb. — A felelet természetesen adódik: ha a szószerkezet elveszti viszonykeltő erejét, összetétellé válik, vagyis átsiklik a képzetkeltő kifejezések csoportjába. Másfelől az összetétel a simplex-től a képzetkeltés eszközében különbözik, mert hiszen kétségtelen, hogy a beszélő tudatában van annak, hogy a *kőfal, háztető, megtesz*-féle kifejezések esetében két nevet használ egy képzetkomplexum felidézésére. Ha e tudatosság megszűnik (*hagymáz, taval*), az összetétel elhomályosul, vagyis átsiklik a simplexek csoportjába.

A tudományos kutatásban a feltevések és elméletek értékét gyakorlati hasznáhatóságuk bizonyítja. Legértékesebb feltevések a munkahipotézisek. Így van ez a nyelvtudományban is. Noha meg vagyok győződve az imént vázlatosan ismertett funkcionális nyelvszemlélet helyességéről, a főkérdés mégis csak az, hogy gyümölcsözőnek bizonyul-e a gyakorlati nyelvtudományban, elég szilárd alap-e egy új nyelvtani rendszer felépítéséhez. Egyetemi előadásaimban már megpróbáltam a magyar nyelvtan egyes ágait ilyen szempontból kidőzöni, s az a szándékom, hogy rendszeres, de csak az elvszerű anyagot tartalmazó leíró és történeti magyar nyelvtanomat nyomtatásban is közzéteszem. Remélem, hogy a tisztelt Társaság előtt néhány év múlva a tervezett munka befejezéséről tehetek jelentést.

Ezzel a Magyar Nyelvtudományi Társaság XXXII. közgyűlését megnyitóm. GOMBOCZ ZOLTÁN.

A megengedő mondatok.

A megengedő mondatokat SIMONYI „A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete” című monográfiájában két helyen tárgyalja: egyik részüket, mégpedig a *maga, bár, ám, ámbár, akár, ugyan, jóllehet* kötőszós megengedő mondatokat a mellérendelt mondatok között (MKöt. I, 195, 211—41), másik részüket az alárendelt mondatok közt: *ha... is* (MKöt. III, 127—33), *habár, bárha, noha* (uo. 143—51), *holott* (uo. 15—7). Középiskolai nyelvtaníróink közül is egyesek (pl. NÉGYESY) részben a mellérendelt, részben az alárendelt mondatok közt tárgyalják a megengedő mondatokat; mások azonban (pl. BALOGH PÉTER, NAGY J. BÉLA, BÍRÓ LUCIÁN a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatokat is az alárendelt mondatok közé teszik. Azok közül a nyelvtanírók közül, akik a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatokat a mellérendelt mondatok közé sorolják, némelyek a *bár, akár* szóval összetett névmásos és határozószós mondatokat már a mellékmondatok közé az alárendelt viszonyhoz sorolják (*Bármit [akármit] mond a világ, nem törődöm vele. Bármennyit kérték, nem engedett.*), hasonlóképpen az *akár—akár* választó kötőszós megengedő mondatokat is (*Akár jössz, akár nem, megtartjuk a lakodalmat.*).

Fölmerül tehát a kérdés, vajjon a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatok főmondatok-e, azaz mellérendelő viszonyban vannak-e a velük összetartozó másik mondattal, vagy pedig mellékmondatok, s ezért alárendelő viszonyban vannak vele.

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, vizsgáljuk előbb a *bár, ámbár, jóllehet* megengedő kötőszó eredetét.

1. *Bár*. A ráhagyás, megengedés kifejezésére gyakran fölszólító módú ígés mondat szolgál kötőszó nélkül: *Aki a rózsáját igazán szereti, záporosó essék, mégis megkeresi.* (Népdal.) | *Nem kap olyan borocskát, koma, Istent imággyon se!* (Nyr. XXXVIII, 6; MKöt. III, 132.) Ily ráhagyó mondatokban gyakran *bátor* 'impavidus, tutus, securus' (NySz.) melléknév fordul elő módhatározóul. SIMONYI szerint (MKöt. I, 215) ez kopott ragos alak volna: **bátoron* (vö. EtSz. 311). Pl. *bízza keg: bator* (= eredetileg: *bátran*) *apaffy i. vramra.* (RMNy. II, 11.) | *Ha meg nem hozom, bátor én két fiam tőled megölessenek.* (RMKT. IV, 18.) | *Miként mondod, bátoron úgy legyön.* (I. h. VI, 97.) | *ha az baromhajtásra kel az dolog, azt bár reám bizd.* (I. h. VII, 269.) | *Nyald hát bátor.* (Rimai 123.) — Ilyen használatban a *bátor* eredeti jelentése elhomályosult, s 'esto, sane, facito' jelentésű *ráhagyó* szócskává lett. A *bátor* ráhagyó szócska a XVI. század óta összerántott *bár* alakban is előfordul (MNy. X, 33, XIV, 97; Nyr. XLV, 246), de azért a teljesebb alak is előfordul még újabban is (vö. alább). Pl. 1537: *De bar ig legien.* (SzÁgost. reg. 99.) | 1550: *Ha el akar válni, elválják bár.* (TörtT. 1910: 392.) | 1558. (I. h. 1907: 422.) | *Bátor bár úgy legyen, mint hozta szerencse.* (RMK. XV, 115, 140.) | MA.: *bárhidd 'crede sane'* (CorpGram. 250.) | Népdal: *Legyünk itt mind hajnalig, bátor világos viradtig.* (CzF. I, 73; Nyr. XXVIII, 37; LEHR, Toldi 405.)

Ilyen fölszólító módú ígésráhagyó mondat után vagy előtt gyakran megszorító mondat fordul elő, melyben a ráhagyó mondat ellentétét állítjuk, vagy legalább megszorítjuk annak tartalmát. Így a *bár* 'quamvis, etsi, etiamsi' értelmű megengedő kötőszóvá lett. Ha a ráhagyó, megengedő mondatkal kezdjük az ilyen összetett mondatot, akkor a megszorító utómondatban valamelyik megszorító kötőszó (*de, mégis, de mégis, mindamellett, mindaz[on]által*) fordulhat elő. Pl. LobkK. 288: *nem gondol awal ky raita yl: bator kiraly ffyw legenes.* | BodK. 16: *bator oztouer legén es soha nem keduelkedik benne.* | ÉrdyK. 651: *Bátor tyzes meen yssen meg enghemet, chak hogy leegyen.* | *Ha megjő, hát vessük kótya vetyére bátor, de addig mi nem akarjuk.* (TörtT. 1911: 548.) | JordK. 94: *bator ordoyczon, de ez hü kórmeet ket felee nem valasztya.* | Szil. és Hajm.: *Bár úgy légyön, csak szent lelkődnek ü ajándékát adjad.* | Helt:Mes. 245: *Bar vgyan örökke szants raytunk, chak ments meg.* | Mel:Sám. 17: *Nem segeiti Isten az hitlen hadat: Bár pap barát ott legien. Bár Tüz vagy tenger Fogyaszsa életmet: Akkor is Hozzád van érzékenységem.* (Erd:NGy. III, 126.)

Miután így fölszólító módú ígés mondatokban a *bátor, bár* ráhagyó szócska megengedő kötőszóvá lett, jelentős és föltételes módú ígés mondatokban is kezdték használni. Ilyenkor azonban már nem mellérendelt viszonyban van a két

mondat, hanem alárendeltben. Pl. Vörösm.: *Bátor arcját fátyol s éj fűdi, hitem szerint a nők dicsőbbike.* (Remekírók XXV, 153.) | Ar:Toldi 11: *Messze kiösmerszett a többitől, bátor Egymást érte ottan a sok úri sátor.* | Vörösm.: *Bár elszűnyádt, a bú ébren volt keblében.* (Remekírók XXIII, 199.) | Petőfi: *Most is hallok a dalt, elhangzott bár.* (680.) | *Bár térden állva kérne, nem engednék neki.*

A *bár* ráhagyó, megengedő kötőszó a határozatlan névmásokkal és határozószókkal egységes szóvá forradt össze: *bárki* (*bátorki* VERSEGHY, MGram. 415), *bármí,* *bármely,* *bárhoz,* *bármikor,* *bármint* stb. Bár ezek már Pázmány óta előfordulnak (vö. GYARMATHI, Nyelvmet. I, 393; NyK. XV, 200; MNy. X, 331; Nyr. XLIII, 79, XLVII, 84), de azért ritkábban használták őket régen (EtSz. 279), a nép ma sem használja őket mindenütt (MNyszet VI, 238; Nyr. XLIII, 79, XLIV, 176); helyettük inkább az *akár* ráhagyó szóval összetettek fordulnak elő. *Bár* és *akár* együtt is előfordul ilyenkor: *bárárkí,* *bárárkími,* *bárárkíhogy* (NyF. XVI, 28).

2. *Ambár.* Gyakran két ráhagyó szócska is előfordul a ráhagyó mondatokban: *ám* és *bátor* (*bár*). Minthogy ezek gyakran egymás mellett fordultak elő, egységes *ámbátor,* *ámbár* ráhagyó szóvá forrtak össze (vö. MA.: CorpGram. 252). Pl. Helt:Bibl. H.: *Am bátor alugyatoc immár es nyugodgyatoc.* | Born:En. 275: *Izrael felele: am bator úgy legyen.* | Ba'assa 27: *Ambár gyötörj szívem, hogyha abban örvendezs.* Az ilyen fölszóító módú igés ráhagyó mondatot sokszor megszorító mondat kíséri; ilyenkor a ráhagyó *ámbátor* (*ámbár*) szót megengedő kötőszónak érezzük. Ha a megengedő mondat elül van, akkor a megszorító utómondatban megszorító kötőszó fordulhat elő, miként a *bár*-nál. Pl. *Am bátor elmenjen, Nem bánom.* (RMK. XV, 207.) | *Ambár menj el, De elhiggyed.* (I. h. 100.) | Balassa 19: *Testemet ám verjed bár azmint akarod, csak ne szégyenítsed.* | Mik:TörL. 370: *De ámbár mindeket jól végbe vigen is, hagyják é szó nélkül?*

Az *ámbár* megengedő kötőszót azután átvitték föltételes és jelentő módú igés mondatokba is, ilyenkor azután a mellérendelő viszony átmege alárendelőbe. Pl. Balassa 36: *Ámbár romlanék, csak egyedől ne élnek.* | Megy:Dial. 179: *Am bár a tudás meg-lehetne-is, de ennyi bajos munkát tsak magok végben nem vihetnének.* | Amade 149: *Tetszettetem jó kedvettem, Ámbár voltam kedvetlen.* | *A' fiamnak mostan egyszer meg-bocsátok, ámbátor sokat boszantott.* (GYARMATHI, Nyelvmet. I, 269.) | *Atticus nem kívánt tisztségeket, ámbátor előtte nyitva állottak.* (VERSEGHY, Anal. II, 383.) | Rábaköz: *Még-vétté öt forinton, ámbár igēn dērágo vuót is.* (NyF. IV, 18.) A nép nem mindenütt szereti használni az *ámbár* kötőszót, miként a *bár*-t, *habár*-t sem, helyettük inkább a teljesebb *ám*-

bátor-t, de még inkább az *ugyan, pedig, ha... is* stb. megengedő kötőszót használja. (Vö. Nyr. XXVI, 234, 322, XXVIII, 371; MNyszet. VI, 238.)

3. *Jóllehet*. Régen a ráhagyást, megengedést néha *lehet* igével fejezték ki, s ez tulajdonképpen főmondata volt az utána következő alanyi mondatnak. Pl. DöbrK. 290: *lehet mind futnak de maga éj vezen néreseget* (omnes quidem currunt). | I. h. 447: *lehet lelek kezs: de test beteg* (spiritus quidem promptus est). | MünchK. 81: *valamit kéréndéz adó tenéked lèhèt* (licet) *èn orzágönac fèlet*. — Sokszor melléknévet használtak régen ráhagyó, megengedő kifejezésül, miként ma is néha. Pl. *igaz, hogy te érdemlenéd meg, de engedd oda annak*. (GYARMATHI, Nyelvmest. 297.) | Mik:TörL. 3: *A való, hogy mindenikünk éhezett, de az is való, hogy étlen keltem. fel.* | MünchK. 101: *A zèllet valobizon kéz de a tètst bètèg.* | *Jó, te nem tettetted, de te tanácsoltad*. Vö. a székely *jóhogy — mégsem* kötőszót (MNyszet. VI, 238). Gyakran két ráhagyó, megengedő kifejezés került így egymás mellé (vö. *ám bátor, bátor akár. akár bár* [MKöt. I, 228—9]; *maga bár, bár ugyan* [i. h. 220]; *jó bátor* [i. h. 239]): *jó, lehet*, me'yből az -l-nek két magánhangzó közti megnyúlásával *jóllehet* keletkezett. Pl. *Jóllehet nem mindennek teczik* [az asszony], *de neki merném adnom*. (TörtT. 1911: 92.) Eredetileg így értették: 'Jó, lehet: nem mindenkinek tetszik.' | JókK.: 161: *yollehet lattattnak az gyermek megholtnak lenny: De maga az nep ewuewltuala*. — Néha a *lehet* alanyi mondata *hogy* kötőszós: JókK. 113: *ysten jor-doyty (!) yollehet az barátok hogy azt inkább nem tudyak.* | I. h. 29: *Jollehet ez szerzet zolyon anygaly nyelewuel es tudna huygoknak folyast: gryad.* | I. h. 28: *yollehet hogy ez szerzettnek fraterly agyonak zentsegnek yo peldayat. Te ezedbe uegyed.* | LobkK. 77: *Jol lehet hog mindon allatoknal leg mel-tosagosb: de maga mit alitas*. (A fölszólító mód e mondatokban latinus.)

Az alárendelő viszony (subordinatio, hypotaxis) elsősorban mondattani (syntaktikai) jelenség, nem pedig logikai; természetesen, amennyiben gondolati viszonyokat fejez ki, egyúttal lélektani-logikai is. A logikai alárendelés természetesen velejár a mondattani alárendeléssel, de maga a logikai alárendelés még nem egyúttal mondattani is, azzá csak akkor lesz, midőn egyik mondat a másiktól mondattanilag is függő viszonyba kerül olyképp, hogy egyik mondat a másiknak mondatrészéül szolgál. A mellékmondat mondat alakjában kifejezett mondatrész. Lélektaniilag az alárendelő viszony egy teljesképzet apperceptív taglalásából és e tagoknak egymásra vonatkoztatásából keletkezik; a mellérendelő viszony pedig két vagy több teljesképzet associatív kapcsolatából. (Vö. WUNDT, Die Sprache⁴ II, 337; KLEMM, A mondattan elmélete 121. Máskép: PAUL, Prinzipien⁵ 145.)

Vizsgáljuk tehát most már meg, vajjon a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatok csak logikai alárendelő viszonyban vannak-e a hozzájuk tartozó másik mondattal, mondattani'ag pedig mellérendelt viszonyban, vagy pedig nemcsak logikai, hanem egyúttal mondattani alárendelő viszonyban is.

Mondattanilag is alárendelt viszony van ezen megengedő mondatok esetében akkor, ha ezek a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatok a velük összetartozó másik mondatnak mondat alakjában kifejezett mondatrészei. Az a kérdés, milyen mondatrészek. A megengedő mondatok a határozó mellékmondatok közé tartoznak, azaz mondat alakjában kifejezett határozók. Megengedő határozókat magyar nyelvtaníróink nem vesznek föl a határozók rendszerében, kivéve KALMÁR ELEKET, aki föltételes és megengedő határozókat is fölvesz határozórendszerébe (NyK. XXXII, 450; Magyar nyelvten a középisk. III. o. számára 83). Más nyelvtenírók nem vesznek föl külön föltételes és megengedő határozókat, s a nekik megfelelő föltételes és megengedő mellékmondatokat egyszerűen az állapothatározós mellékmondatok közé sorolják, azaz a föltételes és megengedő mellékmondatokat egyszerűen állapothatározónak mellékmondat alakjában való kifejezőiül tekintik. Pl. *Habár vén, fiatal feleséget vett*: 'Vén állapotában is, vén létére is, vénsége dacára, ellenére is, fiatal feleséget vett.'

Az a kérdés tehát, vajjon a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatok a velük összetett másik mondathoz tartozó állapothatározóknak mondat alakjában való kifejezőiként tűnnek-e fel tudatunkban. Igen, éppen úgy, mint a *ha... is, habár, bárha, noha, holott* kötőszós megengedő mellékmondatok, különösen, ha a megengedő mondat megelőzi a vele összetett másik mondatot. Pl. *Habár (bárha, noha) vastag a kötélt, mégis szakad. Ha vastag is a kötélt, mégis szakad.* ~ *Bár (ámbár, jóllehet) vastag a kötélt, mégis szakad.* — *Szakad a kötélt, holott (habár, bárha, noha) vastag. Szakad a kötélt, ha vastag is.* ~ *Szakad a kötélt, bár (ámbár, jóllehet) vastag.*

Lélektanilag is a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatokat a velük összetett másik mondattal együtt épűgy tarthatjuk egy teljesképzet apperceptív taglalása és e tagok egymásra vonatkoztatása eredményének, mint a *ha... is, habár, bárha, noha, holott* kötőszós megengedő mellékmondatokat a velük összetett másik mondattal.

Ha tehát mondattanilag, lélektanilag és logikailag mindkét csoport megengedő mondat azonos természetű, akkor a *bár, ámbár, jóllehet* kötőszós megengedő mondatokat épűgy lehet mellékmondatoknak venni és az alárendelt viszonyhoz sorolni, miként a *ha... is, habár, bárha, noha, holott* kötőszós

megengedő mondatokat. A magyarban a mellérendelő és az alárendelő viszony között a tárgyalt mondatnani és lélektani különbségen kívül más nincs; igemódbeli és szórendi különbségek, miként pl. a németben, a magyarban a két viszony között nincsenek.

KLEMM ANTAL.

Név — lélek.

SOLYMOSSY SÁNDOR a névmágiáról szóló tanulmányában (MNy. XXIII, 83) megá'lapítja, hogy kezdetleges művelődési fokon álló népeknél a név viselőjének személyével szerves kapcsolatban van, s arra is rámutat, hogy ez a kapcsolat nem a név és a test, hanem a név és a lélek között áll fenn. Ennek bizonyítására idézi a votjákok egy érdekes szokását. Ezek a beteg gyermekeket úgy próbá'ják meggyógyítani, hogy új nevet keresnek neki. Ezt a mágikus gyógyítási módot *ut't'san*-nak, lélekkeresésnek nevezik. Tehát az új névvel új, egészséges lelket adnak a betegnek; ez aztán a test és lélek egymásra való kölcsönös hatása folytán — melyet a kezdetleges népek ta'lán jobban ismernek, mint mi — meggyógyítja a beteg testet is.

Ugyancsak SOLYMOSSY említi azt a kezdetleges művelődési fokon erősen elterjedt, de különösen a polinéziai kultúrkörre jellemző szokást is, hogy azok, akik egymással szövetségre akarnak lépni, nevet cserélnek. Ez — mondja SOLYMOSSY — lélekcseré, amelynek a névcseré külső jelképe, s miután átveszik egymás lelkét, kötelesek védeni egymás érdekeit is.

A névcseré a lélekcseré külső jelképe, — mondjuk mi a kultúrember felfogásának megfelelően, aki megszokta, hogy mindig elvontságokkal dolgozzék. A névcseré lélekcseré, mert név és lélek azonos, — mondaná a kezdetleges ember. Ez utóbbi, első pillanatban ta'lán valószínűtlennek tetsző feltevést igazolja számtalan olyan szokás, amely megtalálható minden olyan kezdetleges művelődési fokon álló népnél, mely a maga egész gazdagságában mutatja az úgynevezett praelogikus gondolkodásmódot. E gondolkodásmód következtében valami számunkra csaknem megfoghatatlan, számukra azonban teljesen természetes, logikus, illetőleg praelogikus módon szövődnek össze, kerülnek kölcsönhatásba egymással a fizikai és szellemi világ jelenségei. Talán LEVY-BRUHL foga'lalmazta meg ezt legta'lálóbban: „Für ihn (den Primitiven) gibt es keinen Stoff und keinen Körper, von dem nicht irgendeine mystische Kraft ausstrahlte, die wir geistig nennen würden. Es gibt aber für ihn anderseits auch keine geistige Wesenheit, die nicht ein vollkommenes, d. h. konkretes, mit körperlicher Form begabtes Wesen wäre, auch wenn dieser Körper unsichtbar und nicht greifbar, widerstandslos durchdringbar und ohne Dichte sein sollte.“ (Die Seele der Primitiven 108.) E gondolkodásmód

aztán joggal tarthatja természetesnek pl. azt, hogy valakit ha'álra lehet sebezni azáltal, hogy a rontóbábnak, mely — mint mi mondanók — az illető jelképe, átszúrják, mondjuk a szívét, vagy — hogy visszatérjünk az előbb idézett példára — valaki meggyógyuljon azáltal, hogy új nevet adnak neki. Ahogy a rontóbabu esetében a bábu nem jelképe annak, akire vonatkozik, hanem tökéletesen azonos vele, úgy a név sem jelképe a léleknek, hanem a lélek maga.

Ha tehát a névcseré lélekcsere, akkor egy lépéssel tovább menve szükségszerűen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a névadás lélekadás. A kezdetleges kulturák kutatóinak műveiben lépten-nyomon találkozunk olyan szokások leírásával, melyek ezt a feltevést igazolják. PATER VAN WING írja: A bakongók felfogása szerint, hogy az újszülött igazi gyermekké legyen, még a névnek kell ahhoz a három elemhez járulnia, melyekből az apró lény áll. Ezek a test, a lélek s a lélek második énje. E három elem együtt még csak egy *kimpiatu-t*, lárvát alkot, s csak a névadáskor alakul ki az igazi gyerek, a *nuana*. (Études Bakongó 296—7.) A név tehát nemcsak ismertetőjel, hanem az egyéniség elengedhetetlen része.

RASMUSSEN, az északi sark népeinek kutatója, írja az eszkimókról, hogy szerintük az ember testből, lélekből és névből áll (The people of the Polar-North 336). Ugyane könyvének más helyén (116) a következőket írja: Eredetileg úgy tekintették az eszkimók a nevet, mint a lélek (soul) egy fajtáját, melyhez egy bizonyos életerő s szellemi képességek vannak kötve. Az olyan ember, aki egy halott nevének kapja, öröklí a név tulajdonságait is. Azt mondják, hogy a halott nem nyugodhatik addig békén, a lelke nem térhet meg a holtak birodalmába, míg a nevének meg nem kapja. A test halála után a „név“ egy szülés előtt álló asszony testébe költözik s a gyerekekkel együtt születik meg. A gyerek azért sír, mert a nevének akarja.

Mintha csak RASMUSSEN leírását folytatná STEFÁNSSON, midőn a következő kis történetet beszéli el: Egy eszkimó házban kisfiú született, akinek hamarosan nevet is adtak, mint szokás, a varázsló tanácsa szerint. Nemsokára ezután meghalt a gyerek nagybátyja. A kisfiú ettől kezdve nyugtalan volt, állandóan sírt. Szülei ekkor meghalt nagybátyja nevének is nekiadták, mint második nevet, mire a gyermek rögtön megnyugodott. Az eszkimók egybehangzó véleménye szerint a gyerek azért sírt, mert nagybátyja nevének akarta, sőt „valószínűleg a név is vágyódott a gyerek után“. Úgy látszik — fűzi hozzá STEFÁNSSON a történethez —, a nevet élőlénynek képzelik (The Stefánsson—Anderson arctic expedition 202). És mi még bátran hozzátehetjük: a név élőlény, mely a test pusztulását túléli, tehát nem lehet más, mint lélek vagy a lélek egy része.

A kezdetleges népek nyelvhasználata is igazolja ezt. HARDELAND „Versuch einer Grammatik der Dayakschen Sprache“ című munkájában (100) ezt mondja; „Az *ara* 'név' szót úgy kezelik, mint személyt. Így kérdezik: ki a te neved?“

Sajnos, a nyelvhasználat szempontjából csak ezt az egyetlen, bár rendkívül meggyőző példáját ismerem annak a felfogásnak, mely a nevet élőlénynek tekinti, néprajzi bizonyíték azonban számtalan akad.

Minden olyan kezdetleges népnél, mely a nevet léleknek tartja, a névadás ugyanazon elv szerint történik: az újszülött mindig egy nemrég elhalt rokonnak vagy a törzs legutóbb elhalt tagjának a nevét kapja, s ezzel átszáll a gyerekre a halott lelkének, tulajdonságainak egy része. E névadás szertartása nagyjában mindenhol úgy megy végbe, ahogy azt W. BOGORAS a csukcsoknál tapasztalta: A gyerek megszületése után pár nappal a sámán vagy a szülők egyike egy fonalra valami súlyos tárgyat akaszt, s miközben ezt ujjára függesztve tartja, egymásután sorolja fel az elhalt rokonok neveit; amelyik név kimondásakor a kezdetleges inga lengeni kezd, azt a nevet kapja a gyerek, annak a névnek a viselője kíván benne újjászületni (The Chukchee 512). NELSON a Behring-szoros vidékén lakó eszkimóknál tapasztalta ezt a szokást, azzal az eltéréssel, hogy itt az újszülött mindig a törzs legutóljára elhalt tagjának a nevét kapja (The Eskimo about the Behring strait 377). E kérdés szempontjából azonban kétségtelenül STEFÁNSSON megfigyelése a legérdekesebb. Csodálkozva hallotta egyszer a Mackenzie-delta táján, hogy egy asszony a saját kislányát állandóan „anyám“-nak szólítja, s meg nem büntetné semmiféle csínytevésért; kérdezősködésére megtudta, hogy az asszony elhalt édesanyja reinkarnációjának tartja a gyereket, ki a halott nevét viseli, mert, mint mondta: „a név ugyanaz, mint egy halott lelke“ (i. m. 357—8).

Földrajziilag s etnikailag egymástól igen távoleső népekről tudjuk, hogy a gyereket nem tekintik teljesen megszületettnek, még akkor sem, ha már öt-hat napos, míg nevet nem adtak neki, illetőleg fel nem fedezték, mi az igazi neve, melyik őse született benne újra. J. P. MILLS az India északnyugati részén lakó lhota-naga törzs szokásaiból idéz erre egy meggyőző példát. Ha itt az anya meghal, mielőtt a gyerek nevet kapott volna, — bármennyi idő telt is el a szülés óta, úgy tekintik, mintha gyermekágyban halt volna meg, s ugyanazokat a szertartásokat végzik el, melyek ez esetben szokásosak (The Lhota-Nagas 146). FURNESS említi, hogy a borneoi kayan- és kenyah-törzsbéliek nem gyászolják a név nélkül elhalt gyereket, még akkor sem, ha már majdnem egy éves volt, mert az szerintük még meg sem született egészen, még nem befejezett emberi lény (The home life of Borneo head-hunters 18).

Visszatérve tehát RASMUSSEN igazán találó megfogalmazására: az ember a kezdetleges felfogás szerint testből, lélekből (*nappan*) és névből (*atka*) áll. A *nappan* itt valószínűleg a gyerek veleszületett egyéni lelke, az *atka* pedig, mely „ugyanaz, mint egy halott lelke“, az elhalt rokon vagy ős lelkének egy része, amely a *nappan*-nal együtt alkot egy tökéletes emberi lelket, s amely nélkül az ember csak lárva, *kimpiatu*. Ez az *atka*, vagyis az ős lelke, védi és segíti a gyermeket (tehát ebben megfelel a keresztény vallás védőszentjének), némely kezdetleges kultúrkör hite szerint egészen élete végéig; néhol azonban csak addig, míg fel nem serdül s férfivá nem avatják. Ez utóbbi felfogást találta meg pl. ROSCOE a bantu népeknél: ezek szerint a serdülés beálltával az ős védőszelleme elhagyja a gyermeket, aki ekkor leteszi az ős nevét s új, most már egyéni nevet kap (The Bagesu 77—8).

Az itt ismertetett névadásmód lényege mindig a LEVY-BRUHL által megfogalmazott participatio törvénye, mely szerint a kezdetleges világszemlélet egyik alapelve az, hogy egy törzs vagy egy család közös mitikus őstől származó tagjai, legyen az az ős ember, növény vagy állat, mágikus kapcsolatban vannak egymással, s mindnyájan participálnak, részt vesznek a közös mitikus ősből, annak testében és lelkében, illetőleg testi és lelki tulajdonságaiban. Így alakul ki azután az a szigorúan törzshöz, családhoz kötött lélekvándorláshit, mely szerint a halott lelke, vagy lelkének egy része (ez esetben a „név“) csakis a törzs vagy család egy újszülött tagjában testesülhet meg. Lényegileg tehát a totemisztikus névadásmód sem más, mint az itt ismertetett névadásmód egy különleges esete. GOMBOCZ ZOLTÁN „Árpádkori török személyneveink“ című tanulmányában ezt mondja a totemisztikus nevekről: „A totemizmussal rendszerint együttjár az a szokás, hogy az egy törzsbe, egy clanba tartozók (vagy legalább az előkelőbbek) személynevül a közös totem nevét viselik, amely természetesen nemcsak a törzs őse, hanem egyszersmind védőá lata is.“ (MNy. X, 246).¹ — Tehát ugyanaz a viszony áll fenn a totemállat és a nevét viselő törzstag, mint az elhalt ős, rokon és a róla elnevezett törzsbeli között: az élő participál a halottban vagy totemben azáltal, hogy lelkének egy része, tulajdonságai rászállnak a névben. A név, vagyis az őstől, illetőleg totemtől örökölt részlelek védelmezi is a név viselőjét, akárcsak a szentek a róluk elnevezett keresztényt.

Hogy a név élőlény, lélek, azt az a szokás is bizonyítja, hogy azok a kezdetleges népek, melyeknél az itt tárgyalt névadásmódot megtaláljuk, sohasem nevezik el élő rokonról, törzsbeliről az újszülöttet, a szülők nevét adni pedig különösen

¹ Vö. még PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVIII, 30 és LEVY-BRUHL—JERUSALEM, Das Denken der Naturvölker 37.

ti'os (vö. BR. GUTMANN, Denken und Dichten der Dschagga-Neger 81). Ez természetes, hiszen a szü'ők majdnem bizonyosan élő emberek, ha tehát a nevüket másnak adnák, ezzel lelkük egy részétől fosztanak meg őket, s így halálukat is okozhatnák. A legmodernebb európai irodalomban is találtam egy igen érdekes idevágó adatot. SIGRID UNDSSET „Kristin Lavransdatter“ című regényéből való ez, mely XII. századi norvég környezetben játszódik le. Sajnos, nem sikerült megtudnom, hogy az író egy ma is élő norvég népszokást vetít-e vissza a régmúltba, vagy feljegyzett művelődéstörténeti adatot használ-e fel. Akár így, akár úgy áll a dolog, a mi szempontunkból egyaránt érdekes. A regény hősnőjének, Kristinneknak fia születik, midőn Krisztin apja. Lavrans már halálos beteg. A gyermeket nem keresztelik meg mindjárt, mint az szokás, hanem várni akarnak a keresztelővel, míg Lavrans meghal, mert a gyermeknek az ő nevét akarják adni. „És — mondja az író — itt a völgyben szigorúan tartották a szokást, hogy nem szabad másnak adni élő ember nevét.“ Kristin fél, hogy kisfia meg talál halni kereszteletlenül. Midőn a nagybeteg Lavrans ezt megtudja, kéri, hogy csak kereszteljék meg unokáját, mert „nem hiszi, hogy előbb halna meg ezért, mint órája betelt“. (J. Sandmeier és H. Angermann [Frankfurt a/M. 1928.] német fordítása [II, 392] után.) A gyereket csakugyan megkeresztelik, de kárhóztatja is e miatt a szülőket a község. E leírásban is erősen kidomborodik az a mozzanat, hogy a névvel egy bizonyos életerő függ össze; a misztikus képzet, mely a szokás alapja, itt épen olyan világos, mint a legkezdetlegesebb társadalmakban.

Természetes, hogy a művelt államokban ma már kivesztek a köztudatból a névadás e praelogikus elemei; félreismerhetetlen nyomaikat azonban ma is megtalálhatjuk, csak hogy a valósi törvény helyébe a szokás lépett. Ma is él sok helyütt az a szokás, hogy az újszülöttnek nem a szülők, hanem a nagyszülők nevét „illik“ adni. Nemrég beszéltem egy nógrádi palóc asszonnyal, ki elújságolta, hogy nemsokára unokája lesz. „Ha fiú lesz, *Misá*-nak (*Mihály*) kereszteljük“, — mondta, de mindjárt hozzá is tette: „az öregapja után.“ Ezt a magyarázatot azért tartotta szükségesnek, mert a gyerek apja is *Misa*, s nem akarta, hogy azt higgyem, az apja után akarják nevezni a fiút. Kérdezősködésemre elmondta, hogy az ő vidékükön nem szokás a szülők nevét adni a gyerekeknek, de hogy miért, arra már nem tudott vá'aszolni.

Egészen más azonban a helyzet abban az esetben, ha szentek után nevezik a gyerekeket. Lényegi'eg ekkor is az a cél, hogy a névvel együtt a gyerekre szálljanak a szent tulajdonságai, tehát mintegy participáljon a névazonosság folytán a szentben. Intelligentis fiatalasszonyt látogattam meg nemrég, kinek kislánya született. Épen azon törte a fejét, mi legyen a

gyerek neve. Én a *Mária* nevet ajánlottam, de ő ezt így utasította el: „Ugyan kérlek, nem akarom, hogy olyan málé, álmodozó legyen; akkor inkább *Mártá*-nak kereszteltetem, csak élelmességgel lehet boldogulni ma.“ Ime a participáció ősi törvénye modern, sőt pesti megfogalmazásban! Igaz, hogy ebben az esetben erősen érezhető a bibliai álmodozó *Mária* és a serény *Márta* történetének kissé irodalmi ízű hangulati hatása, de világosan érvényesülnek a névadás praelogikus elemei is, melyeket a keresztény vallás megőrzött a maguk kezdetleges módon színes és hangulatos elemeivel együtt, s átmentett a „moderne Sachlichkeit“ világába is. Természetes, hogy éppen a vallásban maradt meg éppen, sértetlenül az emberiség e primitív öröksége, hiszen e képzetek talaja éppen a mítosz, s ha ettől elszakadnak, lassú halálra vannak ítélve. Mi sem könnyebb azonban, mint átültetni őket a valóság rokon talajába, ahol talán elvesztik eredeti, reális színezetüket, de megfelelő szimbolikus átértékelésben tovább élnek.

LOVAS RÓZSA.

Rokonságneveink történetéhez.

Ismeretes, hogy legtöbb eredeti rokonságnevünk nem egytagú, mint azt a finnugor megfelelők alapján (a tővégi magánhangzó lekopása után) várnók, hanem kéttagú, s végső magánhangzójuk *-a* (illetőleg *-e*): *anya, apa, atya, bátya, néne*. E közös végső magánhangzót a nyelvtudomány már régen különválasztotta a tulajdonképeni szótövektől. Az EtSz. első kötete az említett mélyhangú szavak tárgyalásánál SIMONYI évtizedeken át uralkodó, részleteiben máig is megcáfolatlan nézetét fogadta el, aki e járulékot kicsinyítő képzőnek tartotta.

E magyarázatot azonban éppen nem látszik megerősíteni az említett szavak néhány ragos-képzős alakja. Az *atyám, atyád, atyánk*-féle alakok t. i. valóban a hosszabb *atya* (ragok előtt a tő *atyá-*) szóból alakultak; de már az *atyja, atyjuk, atyó* csupán egy rövidebb *aty-* szótövből eredhettek. Még szembeszökőbb ez az eltérés a legrégebb ragos alakoknál; KTSz.: „yftenfegnec *aniahuz*“ olv. *anyáhuz*, t. i. *anyjához* | KT.: „de qui legen neký *atia*“ olv. *atya*, értsd *atyja* (id. EtSz.) stb. Ha mármost a 3. személyű birtokos személyraggal e szavak alakja *anya, atya* volt (a tő tehát **any-, *aty-*), miért kell ugyanezen *anya, atya* alakokat az 1. és 2. személyű birtokos személyragok előtt (*anyá-m, atyá-d* stb.) kicsinyítő-képzős alakoknak tartani, — és miért nem járult e képző *(-a ~ -e)* minden rag előtt az alapszóhoz?

SIMONYI e nehézséget a következőképpen igyekszik megmagyarázni: „Az első személyben kegyeletből, a másodikban udvariasságból a kicsinyítés kapott föl, míg ha a harmadik személy apját, anyját emlegették, semmi szükség sem volt ilyen figyelemre.“ (TMNy. 291—2.)

Sokkal valószínűbb BEKE ÖDÖN feltevése (Boglya és társai: Nyr. LVIII, 77 kk.); ő a rokonságnevek (nevezetesen: *ara*, *ip[a]*, *nap[a]*, *atya*, *apa*, *anya*, *bátya*, *néne*, *hug[a]*, *öcs[e]*) -a ~ -e végzetét elhomályosult 3. személyű birtokos személyragnak tartja, tehát SZARVAS GÁBORNak az *ara* szóra alkotott magyarázatát (Nyr. XVIII, 133) kiterjeszti többi rokonságneveinkre. Az eredetibb (egytagú) alakot a legtöbbjüknél kimutatja (az *öcs*, *hug* ma is iroda'ni alak!) vagy a régi nyelvből (mint *ip*, *nap*), vagy a népnyelvből (*any*, *ap*, *nén*). — Hasonlóképen alakult tudvalevő'leg legtöbb testrészneveink is: *vese*, *zuza*, *mája* stb.¹

Érdekes, hogy első nyelvtanunk szerzője, SYLVESTER JÁNOS, ugyanígy magyarázta az *anya*, *atya*, *bátya* és *öcse* alakokat; ő azonban még ismerte az eredetibb, egytagú alakokat is. Grammatica Hungaro-Latina-jában (1539.) a birtokos személyragok („pronomina affixa“) használatát ép családneveinken mutatja be (CorpGram. 41—3). Példaszavai ragtalan alakban („nomina seorsum sumta“) így hangzanak: „Auus, *ős* — Socer, *Ip* — Socrus, *nap* — pater, *at* — mater, *añ* — frater maior natu, *Bat̄* [olv. *baty!*] — frater minor natu, *Ųcz* — filia, *leāñ* — Soror, *hug* — leuir, *fű*.“ Alább azonban, a *tu pater*, *tu mater*, *tu frater* kifejezések fordításánál mégsem ezeket, hanem a ma is használt hosszabb alakokat használja: *atā*, *anā*, *batā* [olv. *batya!*]², *öcze*. De magyarázatul rögtön hozzáfűzi: „Ista enim nomina non sunt seorsum sumpta, sed cum affixis pronominibus [értsd: birtokos személyragokkal!], siquis diligenter rem aestimare velit. Vsu tamen receptum est, vt his vtamur interdum, vt simplicibus“ (i. h. 42). A szabályos birtokos személyragos alakok nála ezek: 1. személy: *ősöm*, *ipam*, *napam*, *atām*, *anām*, *batām*, *Ųczem* [tehát rövid tővégi magánhangzóval!], *leāñom*, *hugom*, *fűem*. — 2. személy: *ősöd*, *ipad*, *napad*, *atād*, *anād*, *batād*, *öczed*, *leāñod*, *hugod*, *fűed*. — 3. személy: *öse*, *ipa*, *napa*, *atta*, *anna*, *batta*, *öccze*, *leñna*, *huga*, *fűe*; stb.

A teljes paradigma után még egyszer megemlíti SYLVESTER néhány ragtalan alakot (*at*, *añ*, *öcz*) és szembeállítja ezeket a 3. személyű birtokosraggal ellátottakkal (*atta*, *anna*, *batta*, *öccze*), hogy rámutathasson az utóbbi csoportnál beállott mássalhangzóképzésre.

Ha mármost figyelembe vesszük, hogy milyen pontosan követi SYLVESTER írásban is a maga kiejtését, és mennyire az élő, beszélt nyelv alapján állapít meg egy-egy szabályszerűs-

¹ Minthogy BEKE a SIMONYI-féle magyarázatot nem említi, azt fentebb ismertettük.

² Ilyen, rövid tőhangzós alakok (*baty* ~ *batya*, ragozva: *batyám*, *batyád*, *battya*) máshonnan nem kerültek elő; vö. mégis a *bácsi* ~ *bacsi* viszonytal (ÉtSz.).

get, nem lesz okunk az *any*, *aty*, *baty* alakokat sem az ő — tudatos vagy tudattalan — elvonásának tartani, ha a régi nyelvből más példánk nincs is rájuk.¹ — Kétségtelen azonban másrészt, hogy ezek az alakok már SYLVESTER idejében sem voltak közhasználatban. Ezt igazolja az a megjegyzése, hogy a nyélvizokás a hosszabb (*atya*, *anya*) alakokat elfogadta ragtalan alakok gyanánt; s még inkább az a tény, hogy az 1. és 2. személyű birtokos személyragok nála is ehhez az elhomályosult ragos alakhoz járulnak (*atyá-m*).

Későbbi nyelvtaníróink nagyrésze e szavakat a birtokos személyragozás tárgyalásánál csupán mint szabálytalanokat említi (*atyám*, *atyád*, de *atyja*), a nélkül, hogy e jelenséget magyarázná. Így már PERESZLÉNYI (CorpGram. 444), később FÖLDI (RMK. XXVIII, 139), vagy pedig a múlt században a MNyRendszere² 151. — TSÉTSI az *atyja* alakot összevonásnak magyarázza *atyája*-ból (CorpGram. 683). Ugyanerre gondol a nemzeti oskolák számára írt Magyar Grammatica (Budán, 1796. 36—7) is, de lehetségesnek tartja azt is, hogy a rövid alakok (*aty*, *any*, *báty*, *nény*) az eredetiek;² nagyjában ugyanezt találjuk RÉVAINÁL is (ElabGram. I, 497—8).

TOLNAI VILMOS említi, hogy *atya*, *anya*, *bátya* és *néne* szavunkat DUGONICS is elhomályosult 3. személyű birtokos személyragos alaknak tartotta, s kikövetkeztette belőlük az eredetibb egytagú alakokat (NyK. XLVI, 370 és A nyelvjuttás 50).

*

Egy másik régi nyelvtanunkból talán igazolhatjuk az *ara* szó eredetibb, egytagú alakját is, amelyet SZARVAS már régebben kikövetkeztetett (l. Nyr. XVIII, 133; vö. EtSz.; BALASSA: Nyr. LVIII, 62). GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikatska-jában (1645-ből) olvassuk: „Némelly aproiek fzotskákát a' végeken meg-kettőztetett azon *consonanfok* különböztetik egy máftol meg. Mint: *Ar* [!], *árr*; *var*, *varr*; *ág*, *agg*; *mák*. *makk* . . .“ (XXX. pont; NyF. XXX, 15). Ez az *ar* szó aligha magyarázható másnak, mint a kihalt *ara* 'sororis frater' MA. (Nurus . . . *Aram* PP.) rövidebb alakjának.

Az *ara* szó birtokos személyragos alakjai (*aram*, *arad*, *ara*) és az ugyancsak elhomályosult személyragos alaknak magyarázott többi rokonságnevünk ragos alakjai (*anyám*, *anyád*, *anyja*; *atyám*, *atyád*, *atyja* stb.) közt, a második szótagban mutatkozó eltérés (vö. EtSz. I, 120) kétségtelenül onnan ered, hogy az *ara* alak kevésbé szorította ki a nyelvérzékből az *ar* alakot, mint az *anya* az *any*, az *atya* az *aty* alakot.

¹ Az *atya* rövidebb alakját megtaláljuk a kihalt *atval* 'mostoha apa' szó előtagjában (vö. Nyr. XXIII, 145). — Az EtSz. a CzF.-ből idézett *báty* szót „rövidült alaknak“ mondja; aligha van okunk erre a Debreceni Grammatikánál, mely a székelységből idézi ugyanezen alakot (65).

² A rövidebb alakok itt (és RÉVAINÁL is) tudatos elvonások!

7
 Effajta eltérést egy szó történetén belül is láthatunk. Az *öcs* szó 1. és 2. személyű birtokos személyragos alakjai ma a hosszabb *öcse* alakból valók: *öcsém*, *öcsénk*; de ma is *öccse*, *öccsük*. SYLVESTER fentebb idézett paradigmája azonban még mindenütt a rövidebb *öcs* (illetőleg *ónála ücs*) ragtalan alakra utal: *ücsöm*, *ücsed*, *ücsse* stb.¹

A mai, hosszabb alakok ilyenféle kialakulását nézetünk szerint tökéletesen igazolják a BEKE által közölt népnyelvi adatok, testrészneveink hasonló fejlődése s régebbi nyelvtanaink fentebb ismertetett adatai. TECHERT JÓZSEF.

Újabb német jövevényszavainkról.

(Adalékok a profán életforma első nyelvi jeleihez.)

I.

1. Német jövevényszavaink újabb tudományos vizsgálatában kezdettől fogva hangsúlyozták a művelődéstörténeti szempont szükségességét és fontosságát. Már a legelső, egészen kezdetleges kísérletek is, amilyenek ŽAHOUREK JÁNOS, Über die Fremdwoerter im Magyarischen (Prag, 1856.) és VIZOLY ZAKARIÁS, Germán elemek magyarban (Déva, 1880.) szinte jelszavukul választják POTT nézetét: „Die Entlehnung... gewährte stets mehr oder weniger, oft sonst vergeblich gesuchte, Aufschlüsse über Sach- oder Begriffs-Verbreitung, über Völkerberührungen u. dgl., und verdient desshalb keine geringere Beachtung, als Stammes-Gleichheit oder Verschiedenheit“ (id. ŽAHOUREK). SZARVAS GÁBOR, számos értékes német szómagyarázat írója, ismételten utal a művelődéstörténeti háttér ki-domborításának jelentőségére,¹ hasonlóképen MIHÁLY JÓZSEF,² BOROVSZKY SAMU³ és SIMONYI ZSIGMOND⁴.

Mindezen kisebb-nagyobb tanulmányok azonban csak követelik e szempont érvényesítését, de nem hajtják azt végre rendszeres tárgyalás során. Nyelvtudományunk többi idevágó munkálata pedig egyrészt főképp az első német átvételekkel foglalkozik, ezeket állítja be művelődéstörténeti keretbe,⁵ másrészt első sorban német nyelvből származó jövevényszavaink megállapítását, teljességre törekvő felsorolását s a hangtani megfelelések kimutatását teszi feladatává.⁶ Az átvételek felsorolásából legtöbb esetben nem világlik ki, milyen korban történtek. Csak THIENEMANN TIVADARNAK 1922-ben közzétett dolgozata: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache: UngJb. II. vizsgálja ilyen szempontból is behatóan német jövevényszavainkat; így sikerül neki a régebbi kölesönvétele-

¹ Böven találhatóunk példát ilyenféle változásra testrészneveink körében is; pl. *májám* ~ *májám* (MTsz.) stb.

ket — szinte kizárólag ezekkel foglalkozik — a nemzetünket ért művelődési hatások egyes rétegeibe beilleszteni.

A XVIII. század második felében nagy számmal fellépő német jövevényszavak vizsgálatánál még különösebb fontossággal bír az átvétel korának megállapítása, s az adatok művelődéstörténeti vallomásának jelentősége is megsokszorozódik. E szavak nagy részben már nem pusztán csendes és természetes, lassanként feltűnő jelei egy állandó népi érintkezésnek (történjék ez akár közvetlen szomszédság, vegyülés vagy kereskedelem útján, mint még a XVII. században). Így nem is csak a köz- vagy népnyelv tulajdonai, s első sorban nem az olyan csoportnyelvi hatásban gyökereznek, amilyent már századok óta a német katonaság kifejtett, hanem szinte egyszerre, tömegesen árasztják el irodalmunkat és társalgási nyelvünket is, figyelmet ébresztve, forrongást hozva: egy új, egységes, mindjobban magára eszmélő életfelfogás kifejezői. — Mintha mindegyikük egy-egy nyíl volna, amely Nyugatról indult útnak, harcot hirdetve a „régii magyarság“ szellemisége ellen egy új életstílus szolgálatában; átvételük „lelkiségátalakulást is jelent“,⁷ minden újabb felbukkanásuk az új világnézet újabb győzelméről tesz tanúságot. Ezért fontos minden jelentkezésük korszak-rinti meghatározása,⁸ ezért fontosabbak ők maguk, mint az előbbi vagy későbbi korok vendégszavai: legtöbbször öntudatlan s épen ezért hiteles bizonyoságtévői annak a hatalmas változásnak, amely nyugatról kiindulva nálunk is a modern életforma megteremtője lett. Mivel az alábbiakban kizárólag az e körbe tartozó szavakról szólok, e változás lényegével röviden foglalkoznunk kell.

2. Az új világnézet,⁹ a művelt Európa új szellemi irányzata természetesen nem bontakozhatott ki máról holnapra. Csírái ott rejtőznek már a barokk kor mélyén: jelentkeznek az állam egyre erősödő öncélúságában, a hatalom istenítésében, a Föld és a természettudományok felé forduló érdeklődésben. S ha a XVII. században még látszólag igen erős a teológiai műveltség uralma, mégis lassanként világiasabbá válik a művelődési eszmény; baettek pompája, tűzijátékok fénye, kifinomodó udvari kultúra¹⁰ s az „à la mode“-kor divatéhsége¹¹ jelzik az életöröm növekedését. De e kor még teljes mértékben a tekintély, az erős kötelek kora; a világiasság sokszor még mint leküzdött csábítás remeg csak versek szaggatott ritmusában, Ég és Föld közti vergődésben. Az emberi autonómia kifejlődésének igazi kora a XVIII. század s ennek is főképp a második fele. A Föld ekkor győz az „odafelvalók“ fölött.

A racionalizmus, majd a szenzualisztikus és materialisztikus filozófiai irányok nyomán felszabadítja magát az ember minden transzcendens kötelek alól, s önmagát állítja középpontba: saját egyéniségének legfelsőbb kiművelését, élet-színvonalának emelését teszi céljává,¹² s mindent ennek szolgál-

latába állít; az államhatalom is végkép laicizálódik. Az elfojtott életöröm kirobban,¹³ s a vidám, az ember erejében bízó optimizmus a társas élet öncélú formáiban: galanériában, táncban, divatok hullámvászában éli ki magát. Részt vesz ezekben már a polgár is, aki a kötelékek fokozódó lazulásában mind nagyobb önállóságra jut, s ezzel kapcsolatban a városi élet virágzása áll be.

Mindez először Európa legnyugatibb államaiban jelentkezik. Német földön még sokáig erősebb a teológiai világnézet uralma, mint Franciaországban. A kezdődő világiasság általánosan a francia szellem és légkör segítségével fordul: onnan jön az új; jön mint szellemi áramlat és mint egy csomó eddig ismeretlen, az életöröm szolgáltatásában álló fogalom hozója. Nyomában, amerre halad, jövevényiszók százai burjánzanak fel, ha ugyan a franciás irány hívei egészen fel nem cserélik anyanyelvüket az idegen nyelvvél.¹⁴ A németben levő idegen szók igen tekintélyes része ennek a kornak a maradványa,¹⁵ s csak akkor szűnik meg bizonyos mértékben az átvételek áradata, mikor már oly fokra hág az elvi ágiasodás német területen is, hogy nincs szükség idegen segítségre: az ébredő nacionalizmus korában saját nyelvi eszközeikkel fejezik ki az idegen fogalmakat, de most már végleg el is sajátították, magukévá tették az azok mögött rejlő életfelfogást.

Franciaország felé fordul most Bécs is. Még a XVIII. század elején szinte csak vallási szempontok az irányadók: III. Károly a húsvét körüli tizenegy napon át kilenc-kilenc órát tölt a templomban, és súlyos tilalmak tartják korlátok között a polgárság öltözködését;¹⁶ igazi társadalmi életet Bécs ekkor még nem él. Az egyház és állam közt azonban már ekkor lazulnak a szálak,¹⁷ az iskolaügy terén ilyen irányú újítások lépnek életbe, s a francia befolyás erősödésével¹⁸ (1730 táján már bizonyos mértékben franciás a műveltség, tetőpontját az 1760-as években éri el) egyre nagyobb teret hódít magának a modern szellem. — Terjed ez részint közvetlen francia kapcsolatok útján (számba kell venni e tekintetben Kaunitz szerepét!), de a német szellemi élettel való igen szoros összeköttetés révén is. A végbement nagy fordulat szinte legjellegzetesebb képviselőjének, Wielandnak a hatása állandóan érezhető;¹⁹ téves volna azt hinnünk, amit oly sokszor hangsúlyoztak, hogy Bécs el lett volna zárva a nagynémetiség művelődésétől.²⁰

Bécsben is nagy élménnyé válik a franciás kultúra, s első sorban nem azért, mert a főúri társadalom előkelő életformája. A franciás műveltség az amúgyis legkönnyűvérűbb német törzs, az osztrák számára hatalmas felszabadulást jelent. Azok, akik még rövid idővel ezelőtt Nicolai szava szerint²¹ az ájtatosság látszatát kénytelenek fenntartani, most szabadon élvezhetik a szalon és a fehér asztal örömeit, a kártyát és a táncot. „Ich

stehe dafür, — mondja Nicolai — daß jemand, der nur die Zeit lustig hinbringen will, in keinem einzigen Orte in Deutschland so sehr seine Rechnung finden wird, als in Wien. Alles liebt in Wien . . . Vergnügen, Zerstreuung, Genuß.“²² „ . . . Die Ueppigkeit zugleich weiter geht, als irgendwo sonst in Deutschland.“²³

A változás minden életterületen mutatkozik, s épen úgy, mint Németországban, itt szintén számos — főképp francia eredetű — jövevényszó az eredménye.²⁴ Magukban foglalják ezek az új felfogás értelmében az irodalomnak, zenének és színpadnak kifejezéseit is, és persze nem utoljára a divat számos új fogalmát. Később, a XIX. század elején még a közvetlen francia-osztrák érintkezés is, amelyre Napoleon hadjáratai bőven adtak alkalmat, kisebb hatású, pl. szókincs szempontjából;²⁵ t. i. Bécsben magában is megerősödött már ekkor a világias műveltség.

Mint minden individualista kor, a rokokó is kozmopolita, s így Bécs új társadalmi nyelvét más nemzetek szavai, a már azelőtt nagy mértékben ható olasz²⁶ s utóbb az angol is színezik. Alább látni fogjuk, hogy majdnem minden egyes jövevényszó nálunk ugyancsak feltűnik, s ez természetes is, mert szinte mindegyikük jellegzetes kifejezője, külső je'e az osztrák vérmérséklettől még csak fokozott erejű új életstílusnak, amellyel a XVIII. század második felében egyszerre szembe kerül a magyar világ.

3. Ha a profán műveltség minden viszonylatra kiterjedő felfedezése s az ezzel járó jövevényszók tömeges beáradása magyar földön szinte egyszerre történt is, mégis voltak e folyamatnak bizonyos előzményei, s ezek a XVIII. század legelejéig nyúlnak vissza. Nem gondolunk itt azokra a jelenségekre, illetőleg átvételekre, amelyek természetszerűleg együttjárnak minden hasonló történelmi helyzettel:²⁷ idegen uralkodóház, kereskedelmi és ipari függés, idegen lakosság számbeli növekedése mindig létrehoznak bizonyos utánzást, új fogalmak, tárgyak s ezzel együtt szavak átvételét.

Asszonyaink már régóta követték a nyugati: spanyol és olasz, francia és bécsi divatot, amint ezt mutatják a XVI—XVII. századi kelmenevek, idegen ruhaelnevezések, pl. *fajlondis, rása, sztanel, tabit, tafota, tercenel, tubin; bomez, janker* stb.²⁸ Azonban mindezekben — a XVII. század átvételei sem kivételek — még nincs nyoma annak az új világnézetnek, amellyel az előbb foglalkoztunk. Ha itt-ott egy-egy egészen újdivatú fejlődés fel is tűnik, amilyen például a *fontange*,²⁹ vagy Bercsényi Miklós ungvári palotáját a nyugat legújabb bútorművészetét követő, fényűző módon rendezi is be,³⁰ ez teljességgel elszigetelt, még csak külsőleges, lelki háttér nélküli jelenség, amelynek nyomában nem jár nyelvi hatás. A magyarság tömege legelőkelőbbjeivel együtt nemcsak a XVII. században, de a XVIII. század első felében is első sorban vallási érdeklődésű

volt, ahogy ezt Cserei Mihály, gróf Bethlen Miklós emlékiratai, Vass László, gróf Károlyi Sándor naplói tanúsítják³¹ (az utóbbiakban minden év, sőt hónap végén imák, fohászok).

A XVIII. század első tizedéből való gúnyversek, mint a „Nay modi“ báró Palocsay Györgytől (1704.) vagy a szarvas-kendi Sibrik-család irományai közt talált költemény³² épen szatirikus célzatuknál fogva erősen túlozzák a főrendek közt elharapózó fényűzést, de mind náluk, mind Apor Péter panaszai-ban tagadhatatlanul jelentkeznek már, ha halvány körvonalak-kal is, a fokozott élnivágyás, élvezetkeresés, divathajhászás egyes nyomai, az átvételek fentebb vázolt lélektani alapjai. A nyelvi tanúk: *csukaladi, flor, harmantli. labet, mancsot, pikét* a „Nay modi“-ban, *csukoláta, credenczia, krepin. minevét, piliárd* Apornál. — Hogy azonban e szavak és a velük kapcsolódó képzetek ismerete igen szűk, valójában elszigetelt körre: főképp néhány főrangú családra szorítkozott, mutatják a század derekáig (Amadeig, Faludiig) másutt, nem szatirikus művekben feltűnő adatok. Csupán a második negyedről kezdve, elenyésző ritkán jelentkeznek; pl. *gála* 1727., *puđer* 1725., *puđermentel* 1736., *strikrokk* 1736., sőt ezek is szinte csak egy előfordulásban vagy csupán egy írónál.

Az átmenet korát mind életfelfogás, mind szóhasználat szempontjából Faludi és Amade világa jelzi.³³ Ragaszkodnak még a régi eszményekhez, de helyet engednek az új vágyaknak is. Szemük még a csillagok felé fordul: „Szent légy. Egy szóval mind meg vagyon mondva.“ (Fal:UE. III. 100. max.), — de meglátják és megkívánják már az emberben „a' külső magavifelés tulajdon faját tzifráját“, a ³³⁴ „*Gállá-szép*“-et is (Fal:UE. I. 188.).³⁵ Jellemző, hogy Faludi épen olyan művek fordításához nyúl, amelyek tartalmi szempontból e világnézeti átmenetet tüntetik fel, Nyugaton persze száz évvel előbb. Ha Amade latinos nyelvű, fiúi alázattal teljes leveleket ír is még,³⁶ s *pompás, kártyás, módis* feleséget nem venne,³⁷ mégis telve van szíve a „világ“ csodálatával: „akartam volna s óhajtottam buzgó szível, ha szerdán látott volna Nagyságod bennünket szánkázni, azt gondolta volna, hogy minden ló egy-egy bálvány, ahoz meg a sok Istenasszony, számtalan sok szövindek, azután táncz, maskarák . . . Elhiszem, hogy Nagyságod iffiú idejében nem illy vólt a világ, de cedendum est tempori“. 1729., Pozsonyból.³⁸ — Ilyen háttérből és Faludinál az új szavakkal együttjáró világiás hangulat felkeltéseért is természetesen sarjadzanak ki a jövevényszók. Amadenál: *dupé, karazéroz, komplement, madame, madamojzella*; Faludinál: *assemblée, kanapé, komplement, madame, mademoiselle, mama, mantó, menuett, toeletta*; egyesek, pl. *caffee, galantéria, szófa, thee* nála esetleg olasz közvetítés nyomán.³⁹

Faludi művei egymásután több kiadást értek el, jeléül annak, hogy az egyre jobban az udvar köré csoportosuló fő-

rendek⁴⁰ szívesen olvasták őket,⁴¹ a most már közvetlen tapasztalásból is ismert társadalmi változás bizonyosságait. A döntő változás valóban a főrendek köréből indult ki. A század közepétől mind jobban megismerkedtek a Bécs közvetítette francia felvilágosodás gondolataival, elhagyták az addigi vallásos életfelfogást, s a tekintély kötelékeinek lehulltával együttjárt a külső életmód elvilágiasodása, sok esetben erkölcsi bomlottsága is. Bizonyosság erre a „Speculum moderni temporis“⁴² és az 1764-i pasquillusok sok vádja az elnémetesedő főurak ellen vagy egy-egy főnemesünk, pl. gróf Fekete János életmódja.⁴³

Azok a francia szellemi hatások, amelyeket nem Bécs közvetített, nem jártak ilyen eredménnyel. Így a magyar protestantizmus közvetlen francia kapcsolatai részben még a vallási világszemlélet körébe tartoznak: a XVIII. század református vallásos irodalma vagy a protestáns teológusok külföldi útjai. (Keresztesi József egészen latinus nyelvhasználatú még 1790 körül is.) A kálvinista Tiszántúl nem csupán a Bécsből való nagyobb távolság miatt igen sokáig, a század végéig megmaradt a puritán vallásos életfelfogás és életmód mellett. Még a század közepe táján is nagy bűn volt ott, ha egy leányt bálban találtak,⁴⁴ Debrecenben kávéház csak II. József idejében nyílt⁴⁵ — Pesten már 1714-ben —, és divat terén szélesebb körben SCHWARTNER⁴⁶ szerint emberemlékezet óta nem történt változás. — Egyéb közvetlen francia hatás sem járt az életforma külső megváltozásával. A francia felvilágosodás gondolatai — mint új filozófiai állásfoglalás — csak a legmagasabb szellemi színvonalon állókra hatottak, pl. a Telekiekre,⁴⁷ Péczelire, akiknek működése legfeljebb előkészítette a később általában, a nagy tömeg életében bekövetkező nagy fordulatot, és nyomukban közvetlenül és egyedül a franciához kapcsolódó szóátvételünk alig van.

E korbéli francia eredetű jövevényszavaink — a felvilágosodás elméletéhez tartozó egy-két kifejezés kivételével — a német nyelv útján terjedtek el, sőt néhány irodalmi úton jött fogalmat leszámítva (pl. *belletrista*, *genie*), valamennyien a bécsi műveltségi körhöz, az ottani élethez kapcsolódnak. Az olasz nyelvkinésből származó jövevényszóknak, pl. zenei és színházi műszavaknak vagy a lottéria kifejezéseinek átvétele e korbéli közvetlen olasz kapcsolatainkkal is megmagyarázható, kétségtelen azonban, hogy szélesebb körben való meghonosodásuk szintén Bécs szellemi légkörének és társadalmi életének hatásával függött össze. Magából a németből vett szavaink is szinte kivétel nélkül az élet nyelvéből valók, bár első előfordulásuk egy-egy esetben irodalmi hatásra megy vissza. — Az a néhány, egészen ritka szó, amelyet először közvetlenül a francia nyelvből ismert meg s használt egy-egy utazónk, pl. Szathmári Király Adám: *menaszéria*, *park*, csak akkor lett

az egész művelt magyarságé, ha a bécsi társadalom közvetítése élményileg is elterjesztette. E korbeli francia és olasz jövevényszavaink megvannak a bécsi németiségben is.⁴⁸ És ha francia szavak később, a XVIII. század végén s a XIX. század elején, egészen idegen helyesírással jelentkeznek írónk nyelvében, egyszer használt irodalmi vagy más „mű“-szavakat kivéve legtöbbször akkor sem kell közvetlen átvételre gondolnunk; gyakrabban azok szerepelnek, amelyek az élet nyelvében is megvannak.

Nagy arányokban Bécsnek a jelzett hatása csak a század két utolsó tizedében meg a XIX. század elején ment végbe: az 1760-as években még csak a főrendek körére szorítkozott, akik bizonyos mértékben elszigetelődtek a nemesség nagy tömegétől. Így nyelvileg csak elszórt, egyes adatok termelődhetek ki. A később tömegesen szereplő, általánosan használt jövevényszavak egy-egy adatban már ekkor felbukkannak a külföldet járt köznemes nyelvében is: Halmágyi István 1752-ben beutazza Bécset, Németországot, s bár naplója (524) vallomása szerint németül nem tud, az új fogalmakkal, tárgyakkal együtt az új szavakat is átveszi; pl. *allée, appartement, assemblée, biliárd, cvergli, farao, gála, kabinét, knasztér, kupfer, lócsi, madame, maitresse, menuett, traktör* (va'ammenyi 1752—1753-ból). — Az új életformák közvetlen szemlélete azonban még nem hatott meg a nemességünk egész tömegére, a felvilágosodás gondolatai még nem szállhattak le a mélybe; a magyar köznemes az 1770-es évekig — Müller J. könyvtárúrs leltára szerint⁴⁹ — nagyjában beérte imádságos könyvek, ájtatos munkák vagy legfeljebb Haller Telemakusának olvasásával⁵⁰.

Élményi hatás, elmélet és a magyarsággal való benső kapcsolat hármasságának egyesülése érleli meg és robbantja ki azután Bessenyei György lelkéből a nagy problémát, sok elszigetelt és öntudatlan addigi törekvés kifejezését: „világiság“ kell a magyarnak, s nem csupán „fzent Irás módja“ (Bess: Néző 56—7), nemcsak az irodalomban, hanem az élet minden viszonylatában is.

Bessenyei maga műveiben legtöbbször az elméleti alapvetések rögzös útjait járja; ahol azonban az élet nyelvét adja vissza, habozás nélkül alkalmazza új fogalmakra idegen nevet: *frizéroz, hanszvurst, luszter, redut* stb. Közvetlen környezetében, megelőzői és testőrtársai között, még erős a küzdelem az „ó és új magyarság“, a régi és most úrrá levő életfelfogás közt: az első Bécsbe került testőrök hamarosan elbocsátásukat kérik,⁵¹ Bessenyei Sándor levelezése még egészen ment idegen szavaktól,⁵² Barcsay „megelégednék . . .“, ha a német bugyogót levethetné és magyar nadrágot húzhatna fel“ (1771. Barcs: Lev. 257), a már idősebb Orczy pedig transzcendens okokkal magyarázza a „farsangos tsordát“ megremegtető bécsi földindulást (Orczy: KöltSz. 180).

Akik azonban utánuk jönnek, már valamennyien meghódolnak az új szellem előtt. A nagy felszabadulás után (II. József még a cenzurát is teljesen világivá teszi) széles árban vonulnak be az új jövényszók is, sok esetben új fogalmak, mindig új szellemi háttér új hangulatú jelei. A magyar műveltség számára összesűrűsödött a nyugat két évszázada,⁵³ s így együtt jelentkeznek most a nyugati barokk világiságot sejtető meg a felvilágosodás támogatta rokokó kifejezései. A materialista felfogás szélesebb rétegekbe is beidegződik, iroda'ni úton is terjed. Egyszerre lesz most nyilvánvalóvá a magyar élet gyökeres megváltozása az eddig csendben működő és Bécs hatását közvetítő csatornák eredményeképp.

4. Hogy a főnemesség maga igen gyorsan lett otthonos a bécsi kultúrkörben, láttuk. Hatása azonban csak azáltal vált a köznemesség szélesebb rétegeiben érezhetővé, hogy az udvari szokásoknak megfelelően az év egy részét birtokán, nyári kastélyaiban töltötte, majd mindinkább beköltözött a városokba. Városokba, tehát csekély kivétellel német környezetbe küldték most a köznemesek is gyermekeiket, ha ugyan — ami szintén csak ez irányban hatott — a főrangúakat utánozva különösen leányaik nevelésére saját házukhoz nem fogadtak francia vagy osztrák gouvernanteot, házitanítót.⁵⁴ Az iskolázás így igen sok esetben szintén egyik csatornájává lett a német, illetőleg nyugati, világi hatásoknak. A mellett, hogy — különösen a Ratio Educationis után — már a tanítás középpontjában sem a vallás állt,⁵⁵ s hogy az iskolák által a német nyelv műveltségközvetítő szerepe erősen beidegződött a lelkekbe, a német polgársággal való állandó érintkezés a most felnövő nemzedéket egészen másszerű életmódhoz szoktatta, mint amilyent apái folytattak.⁵⁶

A telepítések útján állandóan szaporodó német ajkú városi iparosság jövényszavainak szempontjából is nagy szerepet játszott. A bécsi szokások hű követői életmódjukkal sok új fogalomnak és szónak ismeretét terjesztették el a mindjobbban városi lakásba telepedő nemesség között; hiszen pl. Nagyszébenben II. József alatt már kaszinó, biliárdterem, nyári színház, kávéházak vannak.⁵⁷ A városi polgárság nyelvéből azonban szinte kivétel nélkül csak azok a szavak váltak a műveltek köznyelvében és sokszor az iroda'omban is általánosan használtakká, amelyek Bécs társadalmi életéhez tartoztak, és amelyek magának a német nyelvű iparosságnak nyelvében is voltaképpen idegen szók voltak. Átvételük bizonyára sok esetben közvetlen bécsi kapcsolatokra vezethető vissza,⁵⁸ széleskörű elterjedésük pedig első sorban nem a polgárság megmagyarosodásával, inkább életmódjának hatásával magyarázható. A magyarosodás folyamata túlnyomó részben később ment végbe.⁵⁹

Életmódjával fejtett ki hatást — még fokozottabb mértékben, mint az iparosság — a hosszú időt egy helyben töltő

idegen ezredek tisztikara; vö. Decsy: PF. 85—6: „Ez által az idegen ifjakkal [’s kiváltképen hadi tífztekkel 84] való ifmeretség ’s tárfaalkodás által anynyira bé-hatott magyar lzépeinknek irgalmas lzívébe, az idegen nyelveknek, könyveknek, élet módjának és módiknak lzerelme, hogy végtére [!] öfi lzokáfaikat, köntöfeiket meg-vetették, anyai nyelveket megútálták . . .“ Ilyen szerepet játszott a városok számos osztrák hivatalnoka is, bányák, sótárak, harmincadok, kamarai jószágok tisztviselői, akik műveltségüknél és kedvező anyagi helyzetüknél fogva előljárhatk új szokások.lköltséges divatok átvételében. Aki az ő légkörükbe került: nemesek, akiket — bár kisebb számban — a királyi hivatalokban alkalmaztak, az ifjak, akik gyakran mentek a bécsi kancelláriához törvénygyakorlatra, teljes mértékben ki vo’tak téve szellemi és materiális hatásuknak. Még hatványozottabban így történt ez azokkal az ifjú nemesekkel, akik a közös hadsereg kötelékébe léptek. Hogy milyen lélek- és életformáló ereje volt ennek az egységes szellemi közösségnek, szemmel-láthatólag mutatja Kazinczy László és Kisfaludy Sándor példája. Kazinczy magyar szón kezd levelezését, fe más nyelven folytatja, végül teljesen németül gondolkodik és ír, a testőr Kisfaludy pedig — az öntudatlan nyelvhasznáat e korában — gyakran szerkeszt ilyen mondatokat: *Takaríts addig pénzt, mert ha meg tartom addig lovaimat — nous fairs un voyage à Clagenfort zu der Herzallerliebsten* — (1797. KisfS:Lev. VIII, 131). Hivatalnokaink és katonatisztjeink közül sokan kapcsolódtak be a szabadkőműves mozgalomba is, amelynek elvei új, a kereszténység vallási koncepciójától erősen függetlenített világnézeti alapot nyújtottak nekik, s így elméletileg igazolták a gyakorlatban már amúgyis követett világias életformát.

Végeredményben minde csatornák — megannyi közvetítői a szavaknak is — egykép ezt a célt szolgálják, illetőleg hatásuk ebben az irányban érvényesül. Szomjas vággyal szívja fel új kinyilatkoztatáskép a beömlő áramlat minden cseppjét a magyar lélek is, ahogy már előbb a bécsi, illetőleg német szellemiség, ott, ahol találja; lázas sietséggel teszi mindazt magáévá, ami különbözik az eddigtől, amit — öntudatlanul is — profánnak, világinak érez. Széles rétegek hagyják most el egyszerű öltözetüket, életmódjukat, és válnak egyre fényűzőbbekké:⁶⁰ a selyemárúk behozataa egy emberöltő alatt (1743, illetőleg 1764 és 1780 között) megtízszereződik és 1780-tól 1787-ig még igen tetemesen megnövekedik: az egész behozatali kereskedelem szinte kizárólag a luxus szolgáltatásban áll.⁶¹ Tárt karokkal fogadják a külföldi táncitanítókat.⁶² Ha a kert, épület, *einrichtung*, konyha nem hordja magán a külföld kifejlett életigenlésének minden varázsát: „csinos embernek mindjárt fája a gustusa“ (Csok:Cult. III, 346). A nagy tömeg itt is, mint Bécsben és Németországban,⁶³ a kézzelfogható kül-

sőségekkel bizonyítja a modern „világiság” elfogadását, ezekben látja a lényegét. És mert „a’ mi magyar Hazánk . . . fzmorú Orfzág, femmi mulattságra való alkalmatofság nintfen ottan . . . nem lehet ottan redutokra bal-parékra . . . ’s más egyébb mú’ató helyekre jární, el-únnya az ember életét-is . . .” (Decsy: PF. 70—1), ellenben az életöröm, a profán életstílus városa Bécs (l. fentebb Nicolai oly jellemző szavait): azért fordul a magyarság egyre nagyobb mértékben Bécs felé (vö. Vers:KülnG. 89⁶⁴), és veszi át habozás nélkül Bécs nyelvét, szavait. Németesedik, első sorban nem azért, mert az uralkodóház német, és mert ilyen nemzetiségűekkel sokat érintkezik, velük családi kapcsolatba kerül (l. már NayM.), hanem mert a német nyelv e korban számára mindenekelőtt világiasságot jelent.

Közönség alakul ki nálunk, amely német könyveket olvas — természetesen legtöbbit Wielandot⁶⁵ —, s mivel a megváltozott, új lelkiséghez új nevek illenek, német-francia keresztneveket is választ (l. pl. a Bácsmegey 2. kiadását),⁶⁶ sőt legszívesebben mindig németül, franciául beszélne.⁶⁷ Míg a XVIII. század első felében nem egy főnemes sem ért e nyelven,⁶⁸ most igen sok nemesünk úgy beszél, mint anyanyelvét. „Mein Reisegefährte war zwar auch ein Unger, aber . . . sprach ganz gebornes Deutsch, wie die meisten Ungarn von Stande, wenn sie nur wollen“, állapítja meg Hofmannsegg gróf 1793-ban (Reise⁶⁹ 94); a mindennapi életben azonban kétségtelenül sokat használik a magyart is (l. pl. Hofmannsegg 91). — Kultúrát és modernséget éreznek a német nyelv mögött, „felsőséget“ (Aranka György: Rajzolat 6),⁷⁰ s ugyanezt érzik, természetesen öntudatlanul, a magyar nyelvükbe is átvett francia-német szójelekben: egy-egy lépést a viágiasodás útján (vö. Kaz: Bácsm. 1 bev. 8⁷¹). Nem csupán azokat használik, amelyek az új fogalmakkal természetszerűleg együttjárnak, rég ismert fogalmak idegen neveit is átveszik, felkapják, mert új a hangulatuk. Első sorban nem hiúság vezeti őket ebbe az irányba, még kevésbé gondatlanság, szellemi renyhesség;⁷² a tömeg azt véli, hogy a szójel átvételével az egész mögötte álló szellemiséget is elsajátíthatja. Az idegen szavak mindig fokozott hangulati értékkel bírnak, ilyen körülmények közt még inkább; e szavak jelentős része az átvétel lélektani alapjainak megfelelően később sem ment stílusréteg szempontjából hangulati peioration keresztül, ha csak a szó későbbi életében népi közvetítés nem játszott oly nagy szerepet, hogy elhomályosította a szóval eredetileg járó hangulatot. Mint a műveltségi kifejezések rendszeren, alakilag nem igen változtak; néhányuk latinított formában fordul elő.⁷³ Némely esetben a bécsi köznyelv kiejtését tükröztetik vissza, legtöbbször azonban — mint Bécsben is — egészen a francia, illetőleg német irodalmi nyelvalknak felelnek meg.

5. Volt egy időpont a magyar szellem történetében, amikor úgy látszott, hogy minden idegen hatásnak vége szakad,

nyelv és divat a régi formákhoz tér vissza.⁷⁴ Az 1790-es nacionalista mozgalom azonban csak az idegenség ellen fordult, s nem az új szellemi tájékozódás ellen (Kisfaludy Sándor későbbi purizmusa is ilyen jellegű, l. KisfS. IV, 551); sok szempontból, sőt lényegileg épen ennek jegyében folyt le, ennek eredményeit akarta a magyar élet számára biztosítani. (A tervbe vett iskolareformok is ezt bizonyítják.) Így természetes, hogy a nagytömeg, amelynek szemében külsőségek, pl. divatos ruhadarabok felvétele jelentette az életfelfogás megváltoztatást, nem fordulhatott el végkép a megújulás külső jeleitől. Hamarosan, sőt még mohóbb vággyal visszatért hozzájuk.

Csupán a kor legkiválóbbjai, íróink, gondolkozóink, s ezek is különböző mértékben, tudnak a külsőségek fölé emelkedni, tekintetüket az új világnézet szellemi következményeire irányítani, noha ők is érzik az életfelfogás és ruházati mód közt tagadhatatlanul fennálló kapcsolatot (vö. Kaz:Lev. VII, 222 s Kazinczy epigrammája: A néo- és palaeo-logus). Céljuk, természetesen még hangsúlyozottabban, mert sokkal tudatosabban, az emberi autonómia diadalrajuttatása, felszabadítás a kötelékek alól. „Egünkön dögleletes grávis gőz ül, melly bennünket nevetni is tilt, 's te nem ellenkeznél e ennek oszlatásával, holott Virág, a' Misemondó, ezt meri?“ kérdezi az új szellemiség végső következtetéseit a leghatározottabban levonó Kazinczy (Kaz:Lev. XII, 319). Az individualizmus e korszakában vallják az író szuverén jogát a nyelv formálása tekintetében (Kazinczy, Csokonai), s többnyire tudatosan alkalmazzák az idegen szavakat is, látva, hogy a magyar nyelv készületlen a most nyert lelkiség kifejezésére,⁷⁵ a kor szellemi áramlatából kisarjadzó jelszavak visszaadására. Néha szinte szuggerálni akarják e jelekkel olvasóközönségükbe a mögöttük álló kultúra hangulatát: „nem alacsonyítva-meg az ideákat otromba el-nevezések által“ (Kazinczy: Magyar Museum I, 186; vö. Bácsmegyey előszavát és sokszor Verseghy, Sándor I., Csokonai műveit is), s az öncélú szépség szerelmétől úzve változatoságra és újdonságra⁷⁶ való törekvésük szolgálatába állítják őket (megint első sorban Kazinczy, vö. Kaz:Lev. III, 303). — E mellett persze a társadalmi élet rajzában is felhasználják, a társaság öntudatlan nyelvhasználatának tudatos jellemzése-kép, pl. a Módi; Dorottya; a Falusi Nótárius is, de Gvadányi saját nyelvhasználatá válogójában szintén öntudatlan.

A világnézeti háttér fokozott tudatosságának eredménye végül sok szempontból a nyelvújítás is és ennek többé-kevésbé purista mozgalmi: biztosítsuk mindenkorra a magyar művelődés számára, szinte kodifikáljuk véglegesen az új képzeteket, új szellemiséget az által, hogy saját nyelvi eszközeinkkel is kifejezzük. Megtáláljuk ezt a gondolatot Kazinczynak Báróczy műveire írt előszavában: „ideáink, melyeket eddig vagy csak

idegen szókkal vagy épen nem tudánk megjegyezni, 's midőn el nem kerülheténk, vagy midőn szegénységünket megvallani nem akartuk... a' szomszéd idea' szavával tettük ki... már egy részben nevet kaptak és idővel... nevet kapni bizonyosan fognak...“ (22). A nyelvújítás lelke, vezére épen az lett, aki legmélyebben sóvárgott a szellemi értelmezésben vett modern világiasság után; pályája elején Kazinczy különösen dúsán alkalmazott idegen szavakat, ellenségük később sem lett soha,⁷⁷ bár ekkor az újítások mellett háttérbe szorultak. Bécsben vagy közvetlen közelében lángolt fel a purizmus az első magyar újságok szerkesztőiben is. — A nyelvújító mozgalom egyik formája volt a nacionalizmus meg az új világnézet szintézisének, része az életújításnak,⁷⁸ amely a magyar társadalomban végbe is ment; így végeredményben — egyszerűsítve és kikapcsolva a lelki háttérét színező más okokat — egy töről fakad az idegen szavak átvételével.

Mivel az idegen szavak nagy részben a társaság kifejezései, a társaságé, amelyre az irodalom nyelvhasználata, írók purizmusa — épen a fentebb vázolt okok miatt — elég befolyással nem volt: a nyelvújítás ellenére is általánosan megmaradtak, legtöbbször mindmáig (l. Magyarító Szótár); a bennük rejlő hangulat varázsát a nagytömeg számára, de gyakran az irodalmi használatban sem pótolhatták magyar megfelelőik.

6. Ha „az ember századának“ lelkivilágát pusztán nyelvi tények alapján ismernők, akkor is világosan megrajzolhatnók szellemi körvonalait. Sorra jelentkeznek a mi nyelvünkben is az ideigvaló élet fokozott kihasználásának s az emberi autonómiának a kifejezései. (Több szavunk még lényegileg a barokk korba tartozik, de nálunk gyakrabban csak később használják; l. fentebb.)

Ruhadivatok, új hajviseletek nevei tűnnek fel gyors váltakozásban. Az általános individualizálódás korában a nő is fokozottan egyéniségének tudatára ébred (a XVIII. századot a nő századának is nevezik!); ezt emeli ki, hangsúlyozza, színezi a divat különböző formáival.⁷⁹

A divat körébe tartozó szavaink:⁸⁰ *buffán* 1787., *bukét* 1794., *dupé* 1741., *frakk* 1789., *friziroz* 1778., *frizór* 1789., *frizura* 1784., *garderobe* 'ruhaszekrény' 1793. és 'ruhakészlet, ruházat' 1804., *kaput* a XVIII. század első tizedéből és *kaputrokk* 1782., *karako* 1790., *lakiroz* 'kifest, kendőz' 1790., *mancsét* 1704., *masamód* 1808., *mopsz* 1761., *paraplé*, *parazol* 1787., *parfümíroz* 1790., *pomádé* 1783. (*pomáta* olaszos formában már 1748.) és *pomádéz* 1771., *puder* 1725., *pudermantel* 1736., *saboba* 1806—1815. (még nem főnévi értelemben: *chapeau bas* 1790.), *slafrokk* 1704., *slepp* 1791., *smisz* 1785., *spencer* 1814., *stékli* 1738., *strikrokk* 1736., *szalup* 1787., *surtout* 1782., *titusfej* 1795., *toilette* 1748., *volán* 1790., *zsilé* 1799.

Az előbbi korok súlyos, nehéz, méltóságteljes selymeit most többnyire könnyű, sokszor átlátszóan lenge anyagok váltják fel: *angin* 1799., *batiszt* 1790., *gaze* 1749., *karton* 1745., *kazimir* 1806—1815., *muszlin* 1749., *nankin* 1795., *tintuk* 1781. Ke'menevek még: *grosdenaple* 1807., *grosdetours* (kreditor) 1780. Látszik, hogy a „grande parure“ kora lejárt, a kor szellemi irányának megfelelően most a *neglizsé* 1789. világát élik. Olcsóságuknál fogva e kelmék a fényűzést mind jobban átvevő szélesebb néprétegek számára is könnyen hozzáférhető; a forradalom ruházat dolgában is könnyen hozzájárított. A súlyos gazdasági válság, a bankóceduák kora, 1809-től 1812-ig, azután még csak fellobbantotta és álta'ánossá tette a fényűzés szerelmét az alacsonyabb rétegekben.⁸¹ — E kelmeneveket nagy részben német, főképen pedig 1755 óta bécsi kereskedők közvetíthették: Haugwitzék jelentése⁸² után ekkor hozták be az új vámtarifát, amely most már teljesen Bécs felé irányította behozatali kereskedelmünket.⁸³

„A jobb ízlés mindenkor az ebédnél kezdődik, az a világsodásnak legelső lépcsője“, mondja Székházy (KisfK:Kér. II, 270). S hogy a XVIII. század második felében sokan osztották véleményét (XV. Lajos kora óta művészetté lett ismét a szakácstudomány, raffinált ízelvezetek előidézője⁸⁴), mutatják a következő kifejezések: *delikat* 1753., *deszert* 1795., *gefrornes* 1796., *kakaó* 1781. (*csokoládé* már 1704.), *likőr* 1802., *limonádé* 1768., *ólioleves* 1800., *puncs* 1783., *ragout* 1790., *szupé* 1790.; kapcsolatosak még ezekkel: *szalvéta* 1794., *szervíz* 1769., *traktér* 1752. Élvezeti cikk a *knasztter* 1753. is.

Az a kor, amely az embert állította középpontba, a barokk hata'mas, hideg termeivel szemben kénye'mes, intim szobákat rendez be. Ezzel tartanak együtt: *kommód* 1799., *luszter* 1793., *szófa* 1762.; idetartozik a *lakk* 1783 is, az oly nagy fejlődésnek indult műasztalosság köréből.⁸⁵

Igen nagy számban jelentkeznek nálunk is a „jó társaság“ kifejezései. Hősei: az *Adon* 1796—1798., a *galant* 'gavallér' — ilyen értelemben — 1769. (*galantéria* mint árú már a XVII. századból, mint 'modisch-feine Art' 1750.), a *stuccer* 1790. (4.), *svallér* 1799., a *kokett* 1771. és *metresz* 1752. Törvénye az *etikett* 1789., s mivel törvény, szabályok összesége, sokszor ellenszenves is már. Megfelelőbb az új lelkeségnek a *bon ton* 1793.; vö. „**Bon ton* most a' szabad gondolkodás, szabad beszéd, szabad viselet“ (KisfS:Dárday-ház V, 87). Nyelvéhez tartoznak az ilyen kifejezések: *adieu* 1772., *apropo* 1732., *auf-rol* 1764., *elegant* (nem irodalmi értelemben eleinte nem latin formában) 1792., *kabala* 1789., *karazéroz* 1741., *madám* 1725., *mama* 1748., *mamzell* 1741., *papa* 1789., *vicc* 1799., *zeniroz* 1790. Összejövedei, szórakozásai: *appartement* 'udvari estély' 1752., *asszamlé* 1748., *gesellschaft* 1789. (1732.?), *karusszel* 1791., az *allée*-kben 1752. való *promenádé* 1792. (3.),

rendezvous 1791., *slitáda* 1793.; pompás fogatokon: *ekvipázs* 1793., *phaëton* 1791., *pirucs* 1752., *wurst* 1803.⁸⁶ vagy *fiáker*-en 1780. való kocsizás, nem utoljára a *redut* 1771—1785.

A rangsor nélküli, egyszerre valamennyi táncosra kiterjedő táncfajták csak a szalonok korában tűnnek fel.⁸⁷ Nálunk ez időben jelenik meg a *langausz* 1795. (5.), *straszburger* 1781. (5.): a szintén feltűnő *kontratánc*-ok egy formája, főképp pedig a *valcer* 1790. (5.). — Hihetetlen szenvedéllyel úzik a kártyát, játékot, különösen Bécsben, ahogy azt Nicolai⁸⁸ tanúsítja: „Spielen ist bekanntlich in ganz Europa die allgemeinste gesellschaftliche Unterhaltung geworden. Aber nirgends in Deutschland ist wohl der Spielgeist höher gestiegen, als in Wien, wo er auch schon viel länger regiert, als an andern deutschen Orten.“ Ennek a nyelvi visszhangjai nálunk: *biliárd* 1693., *markór* 1790., *farao* 1752. (2.), *halberzwölj* 1791., *házárd* 1790., *labét* 1704., *vojta* 1793.

A nevető életöröm e századában⁸⁹ ismerjük meg a színpad komikus figuráit: *hanswurst* 1768., *harlekin* 1773. és *Kasperli* 1799. A színházzal kapcsolatos szók még: *lózsi* 1752., *parterre* 1763. Látványos mulatság a *hecc* 1779. A barokk pompás *balett*-jei (első adat nálunk csak 1792-ből) lassanként átváltoztak már: most az ember egyéniségének, lelkivilágának kifejezésére törekednek, pszichológiai *pantomimá*-kká 1783. lesznek.⁹⁰ — A rajz, festészet is e cél szolgálatába áll, az arcképkultusz virágát éli: *portré* 1758., *kupfer* 1752.⁹¹ A legszemélyesebb művészet, a zene szintén hódít: *spinét* 1749., *klavir* 1790., *fortepiano* 1787.

A k a m a r a-muzsika kora ez,⁹² — ahogyan egész államok sorsát a *kabint*-ek 1765. intézik, az egyháztól elvált államérdek erősen szubjektív felfogású képviselői.⁹³ Ugyanez a szó más körben is feltűnik: a föld természettudományi megismerését szolgálják a mind szaporodó természetrajzi, ásványtani gyűjtemények, a különböző *kabint*-ek 1753., *menaszériá*-k 1715. A technika fejlődésével jár együtt a *luftballon* 1796., a *telegráf* 1799. megszerkesztése.

Mindenütt kölcsönkönyvtárak, olvasóköri keletkeznek, a nagytömeg műveltségfogalmának megfelelően sokszor frivol, mindenképen: profán, szórakoztató olvasmányokkal; nálunk is 1789-ben létesül *lesekabint*. Ilyenszerű műveltséget közvetítenek sok esetben az igen kis tudású *gouvernante*-ok 1765. is.⁹⁴

De a magas színvonalú irodalom is felszabadítja magát lassankint a rajta kívül eső, pl. teológiai-didaktikus célok követésétől, s esztétikai élvezetek előidézésére törekszik; *belletrista* 1789. írók lépnek fel, „gyönyörködtető munkák írói“ (Kaz:Bácsm.¹ 257), Schubart szava szerint (1775.): „Geschöpfchen zum Vergnügen, und nicht zum Nutzen.“⁹⁵ Az önálló véleményalkotás jelei minden téren mutatkoznak. Racionalista optimizmusukban e kor emberei minden addigi tekintély fölött

kritikát mernek gyakorolni: *brosurá*-k 1791. százai jelennek meg;⁹⁶ szinte szimboluma az általános feloldottságnak a szabdközművesség:⁹⁷ *freimaurer* 1750., *lőzsi* ilyen értelemben is 1752.

Főképen az addigi teológiai-skolasztikus felfogás szabályai, hitelvek megkötő ereje ellen irányul a támadás. Nyelvi jelei: *bigott* 1766. (1.), *pedáns* 1789., ekkor és a XIX. század elején is még szinte kivétel nélkül németes formában *pedánt*, a hazai latinságban már 1767-ben: „*paclantismus* Tudománnyal tsalárdul kevélykedés“ PPB. Gloss. 608. A kinyilatkoztatott vallás tételei és az azokhoz való buzgó ragaszkodás azért hívják ki maguk ellen a harcot, mivel azok gátolják leginkább az ember teljes autonómiáját, amit pedig ez a kor olyan nagyon hangsúlyoz. Hiszen ő alkotja meg az emberi szellem maximá is felfokozásának: az istenséggel is szembeszálló, szinte saját magát istenítő, alkotó *genie*-nek fogalmát. Első előfordulásában nálunk ez a szó valószínűleg inkább francia irodalmi hatásra megy vissza (1789.), de hamarosan magába veszi a sajátos német jelentéstartalmat (l. GRIMM, Wb.), s így is honosodik meg.

Jegyzetek.

- ¹ Az idegen szók: Nyr. I, 299 kk.; A magyar nyelvbeli idegen szók: Nyr. II, 486–7; Nyr. VI, 506 és XXIV, 11. ² Német szókölcsönzések: Nyr. X, 49. ³ Német kölcsönzők: NyK. XXXIII, 334 kk. ⁴ Német szóvégek magyarosítása: Nyr. VII, 103; A magyar-német nyelvviszony: Nyr. XLIX, 97 kk. ⁵ MELICH JÁNOS, Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? NyErt. XVII. 4. sz. 1900. ⁶ Így még régebben: SZARVAS GÁBOR: Nyr. VI., XIV.; MELICH JÁNOS, Német vendégzők: Nyr. XXIV.; PETZ GEDEON, A hangsúly a germán nyelvekben: AkErtes. VII, 587–92; MELICH JÁNOS, SZARVAS G. hagyatékából: Német jövevényszók: Nyr. XXVI, 16 kk., 149 kk.; V. LUMTZER—J. MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter... Innsbruck, 1900.; az utóbbi műhöz csekély kiegészítéssel GIESSWEIN SÁNDOR: Nyr. XXX, 468–9 és SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. XXX, 470–1; MELICH JÁNOS, A tővégi magánhangzókról: MNy. VI. és Német jövevényszavainkról: MNy. XII.; PETZ GEDEON, Szórványos mássalhangzófejlődés jövevényszavainkban: MNy. XXIII, 138 kk.; BEKE ÖDÖN, Zur Lautgeschichte der deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache: Teuthonista VI, 234 kk. és I. Nyr. LVIII., LX. is. ⁷ BRISITS FR.: Irtört. XXI, 42. ⁸ Vö ZOLNAI B., Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból: MNy. XVII, 204. ⁹ A szellemi háttér rajzához vö.: ERNST TROELTSCH, Die Aufklärung. 1897. és Das Wesen des modernen Geistes. 1907. (Ges. Schriften IV. Tübingen, 1924.; EMIL ERMTINGER, Barock und Rokoko. Leipzig, 1926.; KARL JOE, Wandlungen der Weltanschauung. Tübingen, 1928. I, 335 kk.; KOSZÓ J., Rokokó: Napkelet IX, 188 kk. ¹⁰ A. v. GLEICHEN-RUSSWURM, Das galante Europa. Geselligkeit der grossen Welt 1600—1789. Stuttgart, 1911. 49 kk., 63, 75. ¹¹ BR. KÖHLER, Allgemeine Trachtenkunde. Leipzig, é. n. V, 97 kk. ¹² ECKHARDT S., A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., é. n. 75; SZEKFI, MTört. VI, 3 8 kk. ¹³ M. v. BOEHN, Menschen und Moden im XVIII. Jahrhundert. München, 1909. 67. ¹⁴ Jellemző példák: Zeitschr. f. d. Wortf. I, 37–8, 202 és BOEHN i. m. 14–6; vö. J. Pezzl: Marokkanische Briefe. Frankf. u. Lpz., 1785. 184. ¹⁵ L. A. SCHIRMER, Deutsche Wortkunde Berlin u. Lpz., 1926. 81 kk. ¹⁶ Vö. K. E. SCHIMMER, Alt-

und Neuwien. Wien u. Lpz., 1904. II, 181—2. ¹⁷ Vö. SZEKFÜ, MTört. VI, 279 kk. ¹⁸ MÜLLER Gy., A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században. Bp., é. n.; vö. BARANYAI Z., A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Bp., 1920. 7 kk. ¹⁹ L. F. BLEI, Der Geist des Rokoko. München, 1923. 87. ²⁰ Vö. R. KRÁLIK—H. SCHLITZER, Wien. Gesch. der Kaiserstadt und ihrer Kultur. Wien, 1912. 475.

²¹ L. Fr. Nicolai: Beschreibung einer Reise durch Deutschland... 1784. IV, 631. ²² I. m. V, 235—6. ²³ I. m. V, 268. ²⁴ TH. GARTNER, Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart: Zeitschr. f. hochd. Mundarten III—V. ²⁵ Vö. MÜLLER i. m. 75. ²⁶ Vö. J. Pezzl: Beschreibung der Haupt- u. Residenz-Stadt Wien. 1816. 317; GARTNER i. h. III, 147; KASTNER JENŐ: EPhK. XLVII, 140; MÜLLER i. m. 22. ²⁷ Vö. FR. SEILER, Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnrworts. Halle a. S., 1910. III, 1 kk. ²⁸ NEMES—NAGY, MVisTört. 187; RADVÁNSZKY, Csalfé. I. ²⁹ Vö. SCHULZ IRÉN, Női viselet a kuruc korban. Bp., 1912. 14. ³⁰ L. ArchRák. I, 8:305—79; THALY, A székesi gr. Bercesényi család II. 222.

³¹ L. a források között. ³² IrtörtKözl. XXXVII, 87 kk. ³³ Vö. SIMAI Ö.: MNy. XI, 162. ³⁴ Az elől csillaggal jelzett szavak a forrásokban dőlt, illetőleg ritkított betűvel vannak szedve. ³⁵ Vö. Bodnár is e kettősséget: KERECSENYI D.: Minerva II, 204. — ZOLNAI B.: Minerva IX, 171 kk. is. ³⁶ Pl. „Már töb remorát nem szenvedhetvén az dologh, mivel in ultimo momento vagyok, vagy jobra vagy balra finaliter deliberálnom, Nagyságodnak, mint Méltóságos Uram Attyámnak alázatossághal declarálány akartam, hogy házosságombéli szerencsém vagon...“ 1733. (IrtörtKözl. XII, 231.) ³⁷ IrtörtKözl. VIII, 350. ³⁸ IrtörtKözl. XII, 224. ³⁹ Vö. KÖRÖSI S., A magyar nyelvbéli olasz elemek. Fiume, 1892. 30, 35. ⁴⁰ MARCZALI: MillTört. VIII. köt. (1711—1815.) 359—60.

⁴¹ Vö. KULCSÁR E.: Nyr. XXX, 4. ⁴² Kiadva: MARCZALI, Magyarország története II. József korában. Bp., 1885—1888. I, 451 kk. ⁴³ Vö. MORVAY Győző: IrtörtKözl. XI, 34. Mindehhez: SZEKFÜ, MTört. VI, 339—40. ⁴⁴ Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland, 1799. 17. ⁴⁵ J. v. CSAPLOVICZ, Ungarn's Vorzeit und Gegenwart... Preßburg, 1839. 114. ⁴⁶ M. SCHWARTNER, Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 232. ⁴⁷ FUHRMANN KAMILLA, Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok. Bp., 1929. 99. ⁴⁸ L. GARTNER id. tanulmányát. ⁴⁹ MKönyvsz. ÚjF. XXXIII, 47 kk. ⁵⁰ CSÁSZÁR ELEMÉR, A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp., 1913. 23.

⁵¹ LAMPÉRTH G.: Irtört. I, 2. ⁵² Bessenyei S. levelei. Közli BAROS Gy.: IrtörtKözl. XVI, 68 kk. ⁵³ Vö. FARKAS Gy.: Minerva VIII, 172. ⁵⁴ KORNIS Gy., A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Bp., [1927.] I, 515, II, 521. ⁵⁵ Vö. KORNIS i. m. I, 17. ⁵⁶ Vö. MARCZALI, Magyarország története II. József korában III, 305—7: a fiatal Bükk László városi kiadásai. ⁵⁷ SZEKFÜ, MTört. VI, 438. ⁵⁸ HORGER A. minden nem irodalmi átvételt csupán a városi lakosság nyelvéből magyaráz (UngJb. IV, 119). ⁵⁹ MARCZALI i. m. I, 228—9; KORNIS i. m. II, 148 kk. ⁶⁰ SCHWARTNER i. m. 438 és Freymüthige Bemerkungen 26.

⁶¹ Vö. mindehhez ECKHART F., A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. 141 kk. és MARCZALI i. m. III, 259 is. ⁶² RÉTHEI PRIKKEI M., A magyarság táncai. Bp., 1924. 74. ⁶³ MÜLLER Gy. i. m. 72. — BOEHN, Die Mode XVIII. 115. ⁶⁴ „Mihelyt Külnekiék Bécsben fézket vertek, azonnal kiléptek szembetűnő pompával a nagy világba, hogy annak ezerféle gyönyörűségében fürödhessenek.“ ⁶⁵ CSÁSZÁR E. i. m. 67 kk. és Koszó J.: Napkelet IX, 190. ⁶⁶ Vö. ZLINSZKY A., Az eufémizmus. Bp., 1931. 13—4. ⁶⁷ Vö. DebrGram. XV. — Ker. 184. ⁶⁸ GRÜNWALD B., A régi Magyarország. 1711—1825. Bp., 1888. 93 kk. ⁶⁹ Reise des Grafen v. Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn... Görlitz, 1800. ⁷⁰ GYULAI A.: Nyr. XXVIII, 181.

⁷¹ „Ebben nem a' Történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey ízöll... barátjaihoz, kik olly feherentsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a' nagy világban mindenek előtt esmeretes ízavaít értették.“

⁷² Vö. SZARVAS G.: Nyr. XXII, 482. ⁷³ Vö. TOLNAI V., Al-latin jövevényszavak: Szily-Emlék 84 kk. ⁷⁴ Részletesen erről Ker. 183—4; MGy. III, 223, 337. ⁷⁵ Kaz:Bácsm.¹ bev. 9. ⁷⁶ Vö. „Minden esztétikumnak, tehát a nyelvi kifejezőségnek is, nélkülözhetetlen alapeleme az újdonság.“ ZOLNAI B. (Minerva VI, 82) szerint. ⁷⁷ Vö. Kazinczy: Tud. Gyűjt. 1819. XI, 25—6. — BÁRDOS R., A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896, 133—4. ⁷⁸ Vö. BRISITS FR. i. h. 75.

⁷⁹ „A divat nem igazodik erkölcsi aggodalmakhoz. A divat egyedül arra törekszik, hogy kiemeljen, megnyújtson, aláhúzzon valamit. Valamit, ami a nő egyéniségéhez tartozik.“ — írja NÁDAI P. (Asszonyi pompa. Bp., 1926. 25—6). ⁸⁰ A felsorolásban csak olyan szavakat említek — s ezek közül is csak a mi szempontunkból jellemzőbbeket —, amelyek vagy ma is ismert szavai köznyelvünknek, vagy szótározva vannak, vagy használatukról nem csupán egy adat tanúskodik. Az évszám az első előfordulást, az esetleges második, zárójelben levő szám az alább következő részletes tárgyalást jelzi. A most külön nem tárgyalt szavakra vonatkozó adataimat más alkalommal fogom bemutatni.

⁸¹ ZEMPLÉNI IMRE, Wirtschafts- und Finanzgeschichtliches zur Bankozettelperiode in Ungarn: UngJb. VIII, 107 kk. ⁸² Kiadva: AUG. FOURNIER: Archiv f. öst. Gesch. LXIX, 317 kk. — Vö. MGazdTörtSzemle IV, 201. ⁸³ ECKHART F. i. m. 50 kk. ⁸⁴ M. v. BOEHN, Rokoko. Frankreich im XVIII. Jahrhundert. Berlin, é. n. 477. ⁸⁵ M. v. BOEHN Die Mode im XVII. Jahrhundert. München, 1913. 13.— Die Mode XVIII. 101. — Rokoko. 530. ⁸⁶ Hogy anyagilag a „*tzifra kot'ik*“ mit jelentettek nekünk, l. Decsy: PF. 105. ⁸⁷ O. BIE, Der Tanz.² Berlin, [1919.] 87.

⁸⁸ I. m. V, 246—7. ⁸⁹ JOËL i. m. I, 652; az alábbiakhoz vö. I. 401, 617 kk., 666, 688. ⁹⁰ BIE i. m. 286 kk.

⁹¹ BOEHN, Die Mode XVII. 63 kk. ⁹² JOËL i. m. I, 670 kk.

⁹³ E. TROELTSCH, Die Aufklärung 340—1. ⁹⁴ Vö. Verseghy Külneki Gilméta c. regényében a francia nevelők rajzát. ⁹⁵ Zeitschr. f. d. Wortf. VIII, 55. ⁹⁶ BALLAGI G., A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp., 1888. 133. ⁹⁷ JOËL i. m. I, 622.

(Folytatjuk.)

HARTNAGEL ERZSÉBET

Tömlő.

MUNKÁCSI BERNÁT a Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXVII. jubiláris kötetében (Liber semisaecu'aris Societatis Fenno-ugricae 284—9. l.) a magyar *tülbő* és *tömlő* szavak eredetével fog'alkozik. Azt fejtegeti, hogy az Anonymus 7. fejezetében egyszer felbukkanó nyilvánvalóan 'tömlő, bőrszak' értelmű *tulbou* meg a régi és mai nyelvben járatos *tömlő* egyrészt a mongol *tuluma* ~ *tulum* 'Ledersack, ein Sack, we'chen man mit Luft aufbläst und zur Überfahrt über Flüsse gebraucht', másrészt a mongol *tüleme* (mandzsu *tulume*) 'ua.' szavakból vezethető le mint különböző bo'gár-török nyelvjárásokból való átvétel. Véleményét a következő jelenségekre alapítja: 1. török jövevényszavaink körében vannak olyan példák, hogy az eredetileg háromtagú szavak második szótagiabeli hangsúlytalan

magánhangzó a magyarban hiányzik; 2. török és mongol *a* és *e* végű szavak a magyarban *ó*, illetőleg *ö* szóvéggel jelentkeznek; 3. török nyelvjárásokban előfordul az *lm > lb* fejlődés (így magyarózódnék a *tulbó b*-je); 4. a törökségből kimutatható *-lm- > -ml-* hangátvetés (ez okolná meg a *tömlő*-beli *-ml-*et *-lm-* helyén).

Mivel szerintem, sőt — azt hiszem — többek szerint is, egy feltevés szilárdsága nem áll egyenes arányban az alája épített al-feltevések számával, MUNKÁCSI megfjtéseit néhány olyan magyarázattal óhajtom helyettesíteni, amely az övéinél egyszerűbb alapéptményre támaszkodik.

1. MUNKÁCSI szerint világosan felismerhető, hogy a következő török szók: azerb. *tuluk* 'Lederschlauch'; azerb. *tulug* 'Wasserschlauch'; karacs. *t'ulug* 'lederner Schlauch' | oszm. *tulum* 'Schlauch' | *tulup* 'Lederbeutel . . . , Ledersack . . . , ein kleiner Sack, Beutel' — a török *tul-*, *tol-*, *dol-* 'sich füllen, voll werden' igéből képződtek. MUNKÁCSI összeveti őket ezekkel a szavakkal: ujj. *tolquq* 'aufgeblasener Schlauch' | oszm. *dolkuk* 'gefüllt; speziell ein mit Luft gefüllter Schlauch zum Schwimmen' | oszm. *doluk* 'ein Sack aus einem ganzen, ungenähten Tierfelle bestehend' (*su doluyu* 'Wasserschlauch'); kirg. *doluk* 'ein Ledersack . . .'. Hogy az utóbbiak a *tol* ~ *dol* igéhez tartoznak, abban igaza lehet MUNKÁCSINAK, ámde az első szótagjukban *u*-val hangzó elemek idevonásának útjában áll az a körülmény, hogy a *tol* igének és származékainak az a bizonyos — *u*-féle hanggal ejtett — *tul* változata csupán csak a kazáni tatárban merül fel.

Szerintünk a *tuluk*, *tulum*, *tulup* inkább következőképen családosítható: alt., tel. *tulak* 1. 'kahles, abgeriebenes Fell'; 2. 'ein Fell, das auf dem Boden ausgebreitet ist, auf dem man sitzt'; 3. 'ein trockenes, hartes Leder, auf dem man die Filzdecken schlägt'; 4. csag. ŠEIX SUL-nál (RADL. III, 1467—8) | azerb. *tuluk* 'Lederschlauch' (RADL. III, 1468) | tel., alt., kmd., sór *tulup* 'ein Lederbeutel ohne Naht, der aus einem ganzen Tierfelle verfertigt ist'; kirg. *tulup* 'ein Ledersack, der aus dem Felle eines zweimonatlichen Lammes verfertigt ist . . .'; krúni *tulup* 'ein kleiner Sack, Beutel' (RADL. III, 1469—70) | oszm. *tulum* 1. 'ein gegorbenes Fell von Tieren'; 2. 'ein Lederschlauch'; 3. 'Dudelsack' (RADL. III, 1470) || kirg., bar., kom. *tulum* 'Haarflechte'; kirg. *tulum* 'die Haarbüschel über den Schläfen, die man bei den Knaben reicher Leute nicht abrasiert' (RADL. III, 1470) | alt., tel., leb., sór, küär., szag., kojb., kacs. *tuluq* 'Haarflechte (der verheirateten Frauen)' (RADL. III, 1469) | tel. *tuluqdu* 'eine Flechte habend (eine verheiratete Frau)' (RADL. III, 1469) | ujj. *tuluq* és *tulum* 1. 'Schläfenlocke'; 2. 'Zierat am Zaum' (Kāšr.) | csag. *tuluqum* 'die Schläfen' (RADL. III, 1469) || ujj. *tülüq* 'behaart' (Kāšr.) | ujj. *tülüq* 'die Haare auf dem Körper' (RADL.

III, 1570) | csag. *tülä* 'Vogelfedern, Daunen' (RADL. III, 1567 | ujj. *tülä* 1. 'mausern'; 2. 'entbunden werden (Schaf)' (KÄŞŦ.); tel., szag., kojb., kacs., csag., oszm. *tülä* 'haaren, mausern (Tar. nur von Vögeln)' (RADL. III, 1567) | alt. *tülülü* 'mausernd, haarend' (RADL. III, 1570) || alt. stb. *tük* 1. 'Tierhaar'; 2. 'die Haare am Körper des Menschen'; 3. 'die Flaumfedern der Vögel'; 4. 'das Haupthaar des Menschen' (RADL. III, 1530) | ujj. *tük* ~ *tü* ~ *tuy* 'Haar, Körperhaar' (BANG—GABAIN (TurfInd. 49) [vö. *tük-tülüküg* PELLIOT: T'oung Pao XXVII, 261—2, LIGETI L. figyelmettetése után] | oszm., krími *tüi* 'Haar, Flaum (die Federn der Vögel)' (RADL. III, 1528) és *tüilü* 'mit Haaren oder Federn bedeckt' (RADL. III, 1529) || oszm., csag. stb. *tuk* ~ *tuy* ~ *tü* 'Fahne, Banner, der Rossschweif...' (RADL. III, 1425, 1429, 1421).

A 'haj (hajfonadék), szőr, toll' — 'haját stb. hullat, vedlik' — 'kopaszt, szórt stb. eltávolít'¹ — 'vedlett vagy kopasztott bőr' — 'kopasztott, szórtelenített bőrből készült tartó eszköz, zsák, zacskó, tömlő' egészen természetes jelentéstani fejleményei lehetnek egy közös indítéknak.

Az anonymusi magyar *tulbou* az idézett szócsoport tagjai közül a *tulup*-hoz állhat legközelebb; alaki viszonyuk megvilágításához analógiául az olyan török *-uq* ~ *-uy* képzős denominális származékok szolgálhatnak, aminő *topuq* 'cheville' a *top* 'rond, boule' mellett (vö. DENY 562).

2. KÄŞŦARI szótárának BROCKELMANN-féle kiadásában kerül elénk ez az adat: „*tim* der mit Wein gefüllte Schlauch, manchmal auch der Weinhändler, der aber korrekter *timci* heisst III, 99, 15, 16.“

Pontosan ilyen hangalakú és ilyen jelentésű szót más török nyelvekből nem tudunk idézni. Azonban a fentebbi ujjur szót kapcsolatba hozhatjuk a következő szócsoporttal: oszm. *tüm* 'dick, abgerundet, einen Buckel bildend, convex' (RADL. III, 1601) | oszm. *tüm* 1. 'anschwellen, eine Anschwellung bilden, sich abrunden, eine convexe Form annehmen'; 2. csag. *tüm* 'anfüllen, vermehren' (RADL. III, 1601, KÜNOS) | *tümäl* 's'arrondir' (RADL. III, 1603, DENY 532), denominális *-äl* igeképzővel (vö. DENY i. h.) | oszm. *dümri* 'Trommel, Pauke, Handtrommel' (RADL. III, 1822), azzal a *-ri* képzővel, amelyre e példák idézhetők: ujj. *ägri* 'Krummheit' ~ oszm. *ejri* 'krumm': ujj. *äg* 'beugen' (KÄŞŦ., DENY 582, NÉMETH, TürkGram. 94) | *süri* (DENY 582) | ruzz *tümruk* 'Trommel' (KÄŞŦ.), *-ruk* (*-rik*) deverbális névszóképzővel (vö. DENY 582).

Az idézett szavakban egy igenévszót ismerhetünk fel névszói 'tele, duzzadt', igei 'telik, duzzad' — 'tölt, duzzaszt' jelen-

¹ Vö. magyar *háj* ~ *haj*: *meg-hajaz* 'excortico' (NySz.) vagy *hám*: *meg-hámoz*.

téssel.¹ Ebből a jelentéskörből bontakoztak ki a többi jelentések, köztük a 'dob' meg a 'tömlő'.

A törökségben igen gyakori képző a *-lik* ~ *-liy* (*-lyq* ~ *-lyy*) vagy *-lük* ~ *-lüy* (*-luq* ~ *-luy*), mégpedig olyan szerepben is, hogy az alapszó és a származék efféle je'entéstani viszonyban állanak: *tyn* 'Atem' (KĀŠY): *tynlyy* 'Lebewesen, Mensch' (BANG—GABAIN, TurfInd. 45) | *kün* 'Sonne, Tag': ujj. *künlük* 'Tageszeit' (vö. PAIS: MNy. XXVII, 171) | *jem* 'fourrage': *jemlik* 'mangeoire' (DENY 331) | *g'öz* 'oeil': *g'özlük* 'lunettes' (uo.) | *qol* 'bras': *qolluq* 'manchettes' (uo.) | *tuz* 'sel': *tuzluq* 'salière' (uo.). Így léphetett egyes török nyelvekben a 'megtöltött vagy duzzadt va'ami, tömlő' értelmű *tīm* ~ *tüm* névszó mellé rokonjelentésű *tīmliy* ~ *tümlüy* alakulat. Esetleg a *tümäl* igéből is ke'etkezhett *-äk* ~ *-äy* képzővel (vö. DENY 558—9) *tümäläy*.² Hogy ilyen török *tīmliy* ~ *tümlüy* vagy *tümäläy* a'akoknak hangtani szempontból szabályosan felelhetnek meg a magyar *tömlő*, *tömlő*, *tömlé*, *tömlé* változatok (vö. NySz., OklSz.), az már nem szorul külön bizonyításra.

A török *tīm* ~ *tüm* igenévszóhoz kétségbe alig vonható ősrökonság fűzi a 'stipo' és 'sepelio' je'entésű magyar *töm* ~ *tēm* ~ *tem* igét ezekkel a finnugor megfelelőivel együtt: cser. *tem* 'megtölt' és *temä* 'te'e' | lpS. *tiervasa* (gen.) — *tiervas* (nom.) 'tele'; lpN. *tiervä* 'ua.'; lpE. *tiev* 'ua.' (NyH.⁷ 46).

A *töm* ~ *tēm* ~ *tem* igének *-t* képzővel való megtoldása a HB.-beli *tümet* ~ későbbi *temet* ige, amelynek a régi és mai nyelvben álta'ános 'sepelio, tumulo' jelentésvátozatán kívül a népnyelv megőrizte 'töm (pl. ludat, libát)' jelentését is (MTsz.).³ — Az a) 'töm, tömással tölt → b) tömással töltést, dombot csinál → c) sepelio' jelentésfejlődési menet b) mozzanata tükröződik CALEPINUS (1093) ezen adataiban: „Tumulus—*Domb*, *temető domb* | tumulosus—*Dombos*, *temetesős* | tumulo—*El temetőm*“.— A 'töltést, dombot csinál' értelem nyújtja a magyarázatát a nyitramegyei *Temetvény* vár nevének: 1593: *Temethen* (CodDipl. X, 2: 318); 1426: Castrorum Ga'gocz et *Themetwen* necnon Batorkw vocatorum; 1453: Castrum *Themethwen* (OklSz.) (CzF. VI, 204 szerint a. m. 'temetőhely'). Tehát a *Temetvény* helynév a'akulás és jelentés szempontjából összevethető az *öttevény* szóval, illetőleg helynévvel (l. PAIS: MNy. XXVIII, 119—20), továbbá a *töltevény* ~ *töltévény* ~ *töltévény* 'agger; Damm' szóval (NySz., OklSz.).

A *tömés* szónak ilyen jelentéseit közlik a népnyelvből: 1. 'a víz partján meggyült gaz' Udvarhely; 2. 'folyóvíz által

¹ Megjegyzem, úgy látom, hogy amint a finnugorságban, hasonlóképen a török nyelvekben is igen gyakran az igenévszói elem típus számbavételétől lehet várni az etimológiai kapcsolatoknak meg bizonyos formások szerepének a tisztázását.

² VÁMBÉRY, MEd. 240 török *tümlük* alakot említ, de forrásjelzés nélkül (vö. MNy. III, 364). ³ Vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 235.

a partjain álló élőfák gyökerei közé hordott ágbogak alatti üreg' Háromszék (MTsz.).¹

Itt van most már ez a bodrogközi szó: *tömle* 'a vízi növények korhadványának lerakódása' (MTsz.). ÉBNER SÁNDOR meg azt írja, hogy *tömlő*-nek vagy *tömlé*-nek nevezi „a Bodrogköz népe a sás, a káka és nád belerothadásából keletkezett földet, ami a víztől úgy megdagad, mint a kovász“ (Föld és Ember V. 3—4. sz. után MNy. XXII, 217). Ha e bodrogközi szavakkal összekapcsoljuk egy 1374-i oklevél következő adatát, mint ahogy az OklSz. a *tömlés?*, *tömlés?* címszónál helyesen utal a MTsz. *tömle* adatára: „Stagnum *Temlesto* [olv. *tömlés?* OklSz.] nuncupatum“ (ZichyOkm. III, 536), bátran gondolhatunk arra, hogy egy *töml-* ~ *töml-* igei alapszónak egyrészt *-ő* ~ *-é* > *-e* képzős *tömlő* ~ *tömlé* > *tömle*, másrészt *-és* képzős származékával állunk szemben.

Íme a *töm* > *tēm* igének, illetőleg *töml-* ~ *töml-* továbbképzésének egy joggal felvehető *tömlő* ~ *tömlé* > *tömle* származéka. — Ha ezt számbavesszük, nem csekély erőre kap GOMBOCZ ZOLTÁNNAK egy beszélgetés során felvetett ötlete, hogy a *tömlő* 'Schlauch' szó a *töm* igéhez tartozó *töml-* ige-nek *-ő* képzős származéka lehet.²

A *tömlő* eredetének kérdését igen nagy valószínűséggel a magyar *töm*, illetőleg *töml-* ige felé dönti el az OklSz.-nak a *tömletős?*, *tömletés?* címszó alatt közölt 1305/1367. évi adata: „Pisciferos Teutonicos qui *Temletesek* appellarentur pisces ementes et salsantes.“ Az OklSz. ezt jegyzi meg [] jelben: „olv. *tömletés?* a. m. *tömletős?*“.³ Ha a szót *temletes*-nek olvassuk és az így nyert alakbeli *-es* végződést mint melléknévképzőt leválasztjuk, egy *temlet* főnevet kapunk, amiben a *teml-* ~ *töml-* ige *-et* képzős származékát láthatjuk. Azok a bizonyos német halárusok valami *tömlő*-félében beszóva gyűjthették és szállíthatták a felső Duna komárom-pozsonyi szakaszán összedetett halat. Tehát az *-ő* ~ *-é* képzős alakulatnak tekinthető *tömlő* ~ *tömlé* mellett felvehető egy *-et* képzős *tömlet* származék is.

A *tömlő*-vel kapcsolatban egyébként a *töm* felé terelik figyelmünket, hogy a 'caseus utricularius; Käs in Fell eingemacht; juhörtömlőbe tömött és bevarrt túró' neve Erdélyben *tömlő-túró* (PP., PPB., OklSz., MTsz.), vagy hogy KASSAI szerint a juhásztarisznyát hívják *tömlő*-nek a Hegyalján (MTsz.).

¹ E *tömés* szóra való tekintettel sem tartom egészen megokoltnak a MELICH-féle CALEPINUS-kiadás azon jegyzetét, hogy a „defossus — *Le ásás, et temés*“ (297) adatban a *temés* hiba volna *temetés* helyett.

A *töm* ige *tömés* származékának I. alatt jelzett jelentésváltozatához hasonló értelmezési mozzanatok felismerésével tudom beiktatni a *telek*—*televény* szavakat a *telik*—*tölt* igék családjába. De erről más alkalommal.

² Már CZF. VI, 413 pedzi ezt a kapcsolatot.

³ Vö. SÖRÖS P., Bakonybél: PannhRendtört. VIII, 102, 355.

Mindez elég határozottan arra vall, hogy a *tömlő* szó mint 'a betömhető vagy betölthető anyagok tartására való eszköz' neve a magyarban keletkezett.

Amíg a *tömlő* voltaképen 'az, amit megtömnek, megtöltenek', addig 'va'ami, amit nagysága miatt nem lehet megtömni, megtölteni, pl. zsák' az indító képzet a *tömhetetlen* alakulatnak megfelelő székelységi *temhetetlen* (*temhetlen*) 'töménytelen, temérdek' kifejezésben (MTsz., CzF. VI, 204). Tehát ez rokon a *telhetetlen*-nel, különösen a *telhetetlen pap-zsák*-kal.

A *töm*-höz tartoznak az ilyenféle szavak is: *döme*—*tömzsi*—*temhe*, *tömbüő*, *tömpe*—*tompa*, *tonka*, *tomp*—*domb*—*tomp**por*, *tömpeleg*—*tömkeleg* stb., a törökségben pedig a *tüm* igenévszóval függenek össze: *tümpek*, *tompak*, *tümbül*, *dümbülük*, *dümbülük*, *tumbalak* stb., — mind olyan szó, amely alapján rokon jelentések hordozója. A szócsoport tárgyalása máskorra marad.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Anonymus népetimológiáihoz. Minden nyelv helyesírásában előfordult s előfordul ma is, hogy vannak betűk, amelyek többféle hangot jelöltek, jelölnek. Így pl. a magyarban az *e* betűvel ma nyílt *e-t* is, zárt *e-t* is jelölünk. Abban az időben, mikor helyesírásunk még nem jelölte a magánhangzók időmértékét, az *e* betű négy hangnak volt a jele. Jelölt rövid és hosszú nyílt *e-t*, valamint rövid és hosszú zárt *e-t*. Ilyen helyesírással írt emléünk pl. a Jókai-kódex.

Egy-egy betű többféle hangértékének megállapításához sok esetben a verses költői alkotások is hozzásegíthetnek. Erre több példát lehet idézni a régi francia meg a régi német verses költői termékekből. Így pl. ismeretes dolog, hogy gondos közép-felnémet költők kerültek az olyan rímeket, amelyekben az egyik szóban eredeti *e*, a másikban pedig elsődleges umlaut *e* van. Kerültek azért, mert az utóbbi zártabb, az eredeti *e* meg nyíltabb hang volt. A két egyformán, egy betűvel, *e*-vel írt hang hangzásra egymástól eltért. Kezdfokou az ó- és közép-felnémet *i*-ből lett *ei* is különbözött az ó-, közép- és új-felnémet *ei* kettős hangzótól (vö. *rein*—*sein*).

Hogy a mi nyelvünk emlékeiből lehet-e hasonló jelenségeket megállapítani, arra egyelőre nem mernék határozott igen-nel felelni. Ilyen irányban tudtommal verses emlékeinkkel eddig senki sem foglalkozott. — Itt most két példát idézek nem ugyan versből, hanem egyik nagyértékű szórványemlékünkéből: Anonymus Gestájából. E példák *e* jelöléseiből esetleg következtethetni az *e*-k hangszínére is. Az egyik példa az *Esküllő* helynév, amit Anonymus szerintem az *esküszik*-hez, a másik *Szerencs* város neve, amit ugyanó a *szerelem* és *szerelmes* szavakhoz kapcsol.

Anonymus 27. fejezetében azt mondja, hogy Tühütüm elfoglalta Gyelou földjét, vitézei Gyelout megölték. Erre a föld lakosai békejobbot nyújtottak és urukká választották Tühütümöt.

„A helyen, melyet *Esküllő*-nek mondanak, *eskü*-vel erősítették meg hűségüket. S attól a naptól kezdve hívták azt a helyet *Esküllő*-nek azért, mert ott *esküdtek*.“: „Et in loco illo, qui dicitur *Esculeu*, fides cum *iuramento* firmaverunt. Et a die illo locus ille nuncupatus est *Esculeu*, eo quod ibi iuraverunt.“ (I. PAIS, Magyar Anonymus és MHK. 424.)

Nem lehet kétség, hogy Anonymus az *Esküllő* helynevet az *esküszik* igéhez kapcsolta. Az *Esküllő* névnek a régi nyelvben van *Öskellő*, *Öskelő*, *Öskölő*, *Üsküllő* változata is: *Euscelleu*, *Euskelev*, *Wskulleu* (I. CSÁNKI V, 348, KARÁCSONYI, A honfoglalás és Erdély: KathSzemle X, 468). Ebből pedig az következik, hogy az *Esküllő* *e*-je eredetileg zárt *e* volt. Ezzel szemben az *esküszik* ige *e*-je az egész nyelvtörténeten át nyílt *e*-vel hangzott s ma is nyílt *e*-vel hangzik (vö. MünchK.: *eskézéc*, *meg eskeuec*, *éskeggél*, *kit ésköt* stb. [I. Jászay kiadásának szójegyzéke és NySz.]). Azt gondolom mármost, hogy Anonymus aligha kapcsolhatta volna az *Esküllő*-t az *esküszik* igéhez, ha a két szó *e*-je közt lényeges különbség lett volna. Ez esetben a népetimológia kevésbé volna érthető. De vajjon csakugyan népetimológia-e Anonymus *Esculeu* — i u r a v e r u n t : *esküdtek* kapcsolata? PAIS Magyar Anonymusa jegyzetében azt mondja, hogy a helynévnek „az *eskü*-ből való származtatása nem épen lehetetlen“. Érdeklődéssel várjuk PAIS magyarázatát. Addig pedig azt tartjuk, hogy Anonymus azért kapcsolhatta az *Esküllő*-t az *esküszik*-hez, mert az ő kiejtése szerint *e* két szóban az *e*-k között képzésük tekintetében vagy semmi vagy pedig lényegesebb különbség nem volt.

Hasonló eredményre jutunk *Szerencs* város nevével is, amelyet Anonymus a *szerelmes*, *szerelem* szóhoz kapcsol. Anonymus azokon a helyeken, ahol *Szerencs* nevét nem magyarázza, a helyet *Zeremsu*-nek írja (vö. 22. §.: a *zeremsu*; 31. §.: de egressu *zeremsu*, de *zeremsu*). Kétségtelen, hogy az *-m*-mel hangzó alak az eredetibb, s ilyen *m*-mel írott alak más emlékekben is előfordul; vö. *Zeremch*, *Zerempch* (Kovács, Ind., Orrvax, Vízr.) [monasterium de *Sceremch* (forrás megjelölése nélkül jegyzeteim közt). Ez a *Zeremsü* > *Szerencs* nézetem szerint olyan képzés, amilyen *Megyer*-ből *Megyerics*, *Domokos*-ból *Doncs* > *Dancs*, *Iloná*-ból *Iloncs* stb. Az alapszó a régi magyar *Szerem* személynév (1171: *Zerem*, házi szolga neve, l. Múz. It.), amely a régi magyar *szere*m 'rác, szerb' népnévnek személynévül való alkalmazása, s amely azonos *Szerém* megye nevével.¹

Magyarázatra szorul mármost az, miért van *Szerencs* neve Anonymus Gestájában ott, ahol a név eredetét fejtegeti, a 17. §-ban, *Zerensze* (egyszer), *Zerenche* (kétszer) alakban írva. Az illető hely ez: „De *Zerensze*. Arpad ... et sui nobiles ... castra metati sunt ... usque ad montem *Zerenche*; et inspicientes super montana illa qualitatem illius loci, et nominaverunt locum illum *amabilem*, quod interpretatur in lingua eorum

¹ *Szerém*-ből származtatja PAIS Magyar Anonymusában, csakhogy ő 'Kis-Szerém'-nek értelmezi. Egészen máskép: PESTY, Az eltűnt vármegyék I, 139; TAGÁNYI K.: Századok XXVII, 318.

zerelmes, eoquod multum dilexerunt illum locum, et a die illo usque nunc a zerelmu locus ille vocatur Zerenche“ (l. MHK. 415). Anonymus latin szövege világos; Szerencs nevét a szerelmes és szerelem szavakkal hozza kapcsolatba. s ezt a latinban mondott amabilis, dilexerunt is világosan támogatja. E határozott és nézetem szerint félre nem érhető szavak ellenére is egyes kutatók mégis azt hiszik, hogy Anonymus azért írja a hely nevét így: Zerezsze. Zerenche, mert a szerencse 'sors, fortuna' szóra is gondolt. Ezt a feltevést találjuk már SZIRMAY ANTAL Notitia-jában (l. PESTY Frigyes, Az eltűnt vármegyék I, 139), s ezt PAIS Magyar Anonymusában is. PAIS szerint Anonymus „a mai 'szerencsés'-nek értelmezett szerencse formán át a 17. zerelmu olv. szerelmü és zerelmes szavakkal kapcsolja össze és magyarázza Szerencs nevét“ (i. m. 140. l.). Az én nézetem szerint, miként fentebb jeleztem, Anonymus latin szövegéből a szerencse szót sehogysz sem lehet kiolvasni. Én hajlandóbb vagyok feltenni, hogy Szerencs-nek Zerenche, Zerezsze alakjában a szóvégi -e olyan eredetű, amilyen eredetűek a Jókai-kódeksben a következő szóvégi e-k: eze 'ez', ewke 'ök', ehsege 'éhség', kyke 'kik' (l. NYTÁR VII. Előszó XX. l.).

Ha helyes a régi magyar Szerem személynévről, s innen a régi magyar Szeremsü: Szerencs helynévről nyújtott megfejtésünk, akkor a szóban eredetileg zárt *ě* volt. Végső fokon t. i. a Szerem a délszláv: szerb vagy horvát Srēm (= Szerem egykor város, innen megye) átvétele, s az *ě* a magyarban délszláv eredetű jövevényszavainkban zárt *ě* megfelelést mutat. Szeremsü tehát eredetileg Szērēmsü. Minthogy Anonymus Szerencs nevét a szerelmes, szerelem szóhoz kapcsolja, a szerelem, szerelmes, szeret, szeretet első két e-je meg az egész nyelvtörténeten át uyílt e-vel hangzott s hangzik ma is (vö. MÜNCHK.: zērēlmě, zērēlmest, zērēt, zērētet [l. JÁSZAY kiadásának szójegyzéke és NySz.]), azt tartom, hogy Anonymus azért kapcsolhatta a Szerencs nevet a szerelmes és szerelem szavakhoz, mivel az ő kiejtése szerint a bennük levő e-k között képzés tekintetében semmi különbség nem volt, vagy pedig lényegesebb nem.

Az Anonymusból idézett *Esküllő—esküszik, Szerencs—szerelmes, szerelem* szófejtések ú. n. népetimológiák. A tekintetben, hogy a hangzórendszer egy-egy tagjának minőségét megállapítsuk, a népetimológiának gyakran olyan bizonyító ereje lehet, a milyen a rímeknek szokott lenni. Hogy az idézett példáknak van-e ilyen bizonyító erejük. erre egyelőre csak annyit mondhatok: lehet, hogy van.

MELICH JÁNOS

Külömben, különbözik. HORGER a nem-etimológiai *p* és *b* hangok kifejlődéséről írt cikkében a címbeli szóalakok *b*-jét is járulékmássalhangzónak tekinti (MNY. XXIX, 263). Bár a többi itt felsorolt, szóközépi betoldású példáival *külömben* egyetérthettek, a címbeli alakokra nézve mégis *külömbözik* az övétől a véleményem. Már a SIMONVIRA való hivatkozásban is csalódtam egy kissé, mert ő az idézett helyen (Nyr. XII, 268) nem vall a HORGERÉHEZ hasonló nézetet; a *külömben* határozószóról ugyanis csak azt mondja, hogy nem *külön-ben*-nek, hanem *külömb-en*-nek elemzendő, vagyis hogy alapszava nem a határozói *külön*

szó, hanem a melléknévi *külön*, amely utóbbi szerinte eredetileg *külöm* lehetett, amint a népnyelvi *külömös*, *külömössen* alakok és a Szeged nyelvéből följegyzett „*külöm* istállóba vezette” adat tanúsítja. A régi nyelv hasonló adataira akkor, 1883-ban, úgy látszik, nem hivatkozhatott még, de ma tudjuk, hogy az *m*-es alak régen is előfordult (l. NySz.).

Ha a *külömben* szónak *b*-je csak magánhangzóközi járulékhang volna, mint a *csomó* mellett kimutatható népi *csombó*-ban, ahogy HORGER véli, akkor azt kellene föltennünk, hogy a *külömben* eredetibb **külömen*-re megy vissza. Ez az alak azonban merőben ismeretlen. Sokkal egyszerűbb a *külömb* alapból indulnunk ki, amint SIMONYI is tette, és ennek *-en* ragos határozó alakját látnunk a *külömb-en* szóban. A *külömb* tudvalevőleg általánosan elterjedt melléknév volt már a régiségben is (l. NySz.). Milyen eredetűnek tekintjük ezt? És minek tekinti maga HORGER? Olyan járulékmássalhangós fejleménynek-e a *külöm* szóból, aminők szerinte a *comb*, *gomb*, *gömb* és *lomb* szavak volnának, eredetibb *b* nélküli alakokból? Én a *külömb* szót hajlandóbb vagyok középfokos származékunk tartani és olyan észjárást látni benne, aminő a magyar *egyéb* szónak középfok-voltában (l. EtSz.), meg a latin *alter*, német *ander* és különösen az éppen 'külömböző'-t is jelentő görög ετερος-ban mutatkozik, amelyeket tudvalevőleg szintén középfokos alakoknak tekintenek. A *külömb-en* határozószó aztán szerintem egyszerűen olyan alakulás, mint a *szebb-en*, *jobb-an* stb.

A középfokalakú *külömb*-nek a származéka nézetem szerint a *külömbözik* ige is, amelyet HORGER, úgy látszik, eredetibb **külömözik* igére hajlandó visszavezetni. Itt azonban egy kis nyelvtörténeti nehézség áll előttünk, az tudniillik, hogy a *külömözik* alakot a régiségből egyáltalán nem tudjuk kimutatni, pedig annyira föltűnő szó, hogy a nyelvtörténeti adatgyűjtésnek két emberöltővel ezelőtti kezdetleges korában is szemet szúrt volna gyűjtőinknek, és nem hiányzanék a NySz.-ből. A mai népnyelvből is csupán egyetlen följegyzésben találjuk, Gyöngyös vidékéről, amely vidék egyébként a *külöm* alakot is ismeri (l. MTsz.), úgyhogy a ritka, *m* mássalhangzós *külömözik* ige nyilvánvalóan csak újabb fejlemény lehet. Azonban a *külömbözik* ige a régiségből valóban kimutatható *különöz* szóból is nehezen származhatott volna, mert míg az általánosabban használt *külömbözik* ige, egyik származékában, a *külömbözet* főnévben, már a BécsiK.-ből ismeretes, addig a sokkal ritkább *különöz* szó csak a XVII. század elején jelenik meg, vagyis amannál másfél századdal fiatalabb. Sokkal egyszerűbb és természetesebb dolog tehát a *külömbözik* igét szintén a középfoki *külömb* melléknévre vezetni vissza.

Mindezeknél fogva én a *külömben* határozószónak és a *külömbözik* igének *b*-jét etimológiai értékűnek tartom, és a két szót a járulékhangként szereplő *b*-nek példái közül bízvást törölném.

ZOLNAI GYULA.

Az altaji és uráli nyelvek. (Válasz L. J.-nak.) Egységes, közös alapnyelvre visszamenő urál-altaji nyelvcsalád feltevése régi elmélet, amely valamikor bizonyosság számba ment, ma

azonban az utolsó két-három évtized számos sikertelen kísérlete után, amelyek ezt a nyelvrokonságot nem tudták igazolni, csaknem teljesen elvetett nézetek közé tartozik. A finnugor nyelveknek egymással és a szamojéd nyelvekkel való rokonsága ugyan egészen kétségtelen, azonban ezen urálinak nevezett csoport és az altaji ág összetartozásának bizonyítása körül komoly nehézségek merültek fel. A rokonságot bizonyító újabb munkák közül figyelemreméltó: A. SAUVAGEOT, Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. Bp., 1929. A helyzetet mindenesetre az is súlyosbította, hogy az altaji nyelvek rokonsága sem volt (és máig sincs) tisztázva, jöllehet ez a rokonság csaknem bizonyos.

Az altaji nyelvesaládba szokás sorolni a következő nyelveket:

Török. Beszéli kb. 30 $\frac{1}{2}$ millió ember. — Főbb ágai: 1. Csuvas (kb. egy millió; európai Oroszországban Kazántól nyugatra, Csebokszári vidékén). 2. Jakut (229 ezer Észak-Szibériában). 3. Az ú. n. j-török vagy köztörök nyelvek: oszmánli, azerbajdzsán, karapapak; kaukázusiak: karaacsáj, kumük, balkár, karanogaj; uráliak: baskir, miser, tepter; kazáni tatár; krími tatár; karaim (Lengyelországban, Litvániában és Krímben); gagauz (Beszarábiában és Bulgáriában); szibériaiak: karagasz, kaecin, szagáj, kojbál, kizil, tarancsi, küerik, toboli, baraba, kumandin, lebed, tuba, sór, altaji, teleut, urjanchai; középázsiaiak: kazak-kirgiz, kara-kirgiz, karakalpak, türkmén, özbek, szárt, turki; Kínában: szalar, szarö-jögur. — Kihalt török nyelvek: türk (egyések köktöröknek is mondják), ujgur, kun, besenyő, bolgár-török, kazár, szeldzsuk; valószínűleg idetartozik a hun nyelv, valamint a Kr. u. IV—V. században Észak-Kínában beszélt to-pa nyelv és Gombocz ZOLTÁN szerint a pannóniai avar is. Irodalmi nyelv volt a kései mongolok alatt Közép-Ázsia törökjei közt a csagatáj.

Mongol. Beszéli kb. 3 millió ember. — Főbb ágai: 1. Oirat, európai ága az asztracháni derbet (bolysederbet, buzava) és az asztracháni torgut (uráli kalmük és orenburgi kalmük); kobdói oirat: derbet, bait, torgut, urjanča, zachacsin, dambi-elet, mingat; Kukunor és Alasan mellett: torgut és ölot. 2. Chalcha vagy khalkha nyelv chotogoit alcsoporttal (beszéli Külső-Mongóliában vagy mai nevén Mongol Szovjetköztársaságban). 3. Burját; északi vagy Bajkálon inneni burját: nizsneudinszki, alar, balaganszki, tunkinszki, echirit-bulgat, kudinszki, kapszalszki, unginszki, idinszki; déli vagy Bajkálon túli burját: kudarín, szelengín, congol, barguzin, chori; bargu-burját (Észak-Mandzsuriában). 4. Belsőmongóliai nyelvjárások; eddig nem kielégítően ismeretesek, felosztásuk csak kísérlet: északkeleti, délkeleti mongol, haresin, csahar, ordosz. 5. Archaikus mongol nyelvek: dahur (Észak-Mandzsuriában), mogul (Afganisztánban), sara jögur, szan-esuan-tu-zsen, monguor (Nyugat-Kína, Kan-szu). — Kihalt mongol nyelv a kitaj (Kr. u. V—VII. sz. Észak-Kínában), azsa (a Kukunor vidékén), zsuán-zsuán és PELLIOR szerint a pannóniai avar nyelv, egyesek szerint az ázsiai hun (hsziung-nu) is; ez utóbbi feltevés nem igen valószínű.

Mandzsú-tunguz. Az e nyelveket beszélők száma nem éri el az egy milliót. A tunguzt ebből is csak mintegy 73 ezer

lélek beszél. — E nyelvcsaládot legújabbán a következőképen osztják fel: 1. Mandzsú nyelvek: tulajdonképeni mandzsú; goldi (Amur, Uzsuri, Szungari menti goldi; olesa; orok; szamagir; kilen); orocs (orocs, kjakar, udehe). 2. Tunguz nyelvek: tulajdonképeni tunguz (tunguz, orocson, manegir, birar, szolon); lamut (lamut; kamszatka-ochock-i orocson); negidal (negidal-amgun). — Kihalt mandzsú nyelv a dzsürcsi vagy zsu-esen (ez utóbbi a kínai átírás), szépszájú nyelvellel.

Az altaji nyelvek egymáshoz való viszonyának vizsgálatát alaposan megnehezíti, hogy az egyes csoportok között több jelentős érintkezés ment végbe. A legmélyrehatóbb és a legkosztartóbb a török és a mongol nyelvek érintkezése volt. Bizonyos, hogy ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyes kutatók (RAMSTEDT) külön török-mongol nyelvcsoporthoz vegyenek fel, amelynek csak meglehetősen bizonytalan és távoli kapcsolatai vannak a mandzsú-tunguz ággal. A mandzsú-tunguz, de kiváltképen a tunguz nyelvekről szóló feljegyzések, kutatások különben mód felett hiányosak; a nyelvhasznítás munkáját ez mindenestre még nehezebb feladat elé állítja.

Mármost az altaji nyelveknek az uráli csoporthoz való viszonyáról ma mindössze ennyi bizonyos:

A) Kétségbenvonhatatlan szókincsbeli egyezések vannak a mandzsú-tunguz és bizonyos finnugor nyelvek között (Gombocz ZOLTÁN. Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez: NyK. XXXII.).

B) Kimutathatók bizonyos egyezések a török és az uráli nyelvek között is (NÉMETH GYULA, Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata: NyK. XLVII, 62—84; megjegyzendő, hogy NÉMETH GYULA szándékosan kirekesztette a hasonlításból a mongolt és a mandzsú-tunguzt).

Újabban egyéb kísérletek merültek fel, melyek az altaji nyelvcsoporthnak még keletebbre keresnek rokonságot. Így RAMSTEDT a koreai nyelvről közölt kis közleményében bejelentette (Remarks on the Korean language: MSFOu. LVIII, 441—53), hogy a koreai nyelv helyét sikerült egyszersmindenkorra (once for all) meghatározni: a koreai az altaji nyelvcsaláddhoz tartozik, ennek a nyelvcsaládnak azonban semmi köze az Altajhoz. Őshazája a Khingan hegység körül volt: a közösségből előbb kiszakadt a török-mongol ág, s még ezután is jó darabig szorosabb kapcsolatban állott a koreai és a tunguz. Nagyjelentőségű megállapítások ezek; de még meg kell várnunk a részletes bizonyítást.

Elhibázottnak kell tartanunk S. KANAZAWA kísérletét, amikor a japán és koreai nyelv rokonságát bizonyítgatta — nem minden politikai hátsó gondolat nélkül (The common origin of the Japanese and Korean languages. 1910.).

Nem meggyőző az sem, amit a japán és az altaji nyelvek rokonságáról mondtak, mint RAMSTEDT (A comparison of the altaic languages with Japanese: Trans. of the As. Soc. of Japan, II. ser. I, 41—54). PRÜMLE még tovább megy, szerinte a japán rokon az uráli és az altaji nyelvekkel (Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den uralischen und altaischen Sprachen: KSz. XVII.). A helyes utat itt alighanem MATSUMOTO

N. mutatta meg, aki a japánt az ausztro-ázsiai nyelvek közé sorolta (Le japonais et les langues austroasiatiques, étude de vocabulaire comparé; megjelent Párizsban az Austro-Asiatia I. köteteként 1928-ban). Az ausztro-ázsiai nyelvek közé sorozzák ez idő szerint a mon-khmer, az annámi és a munda nyelveket. A japánban az ausztro-ázsiai alaprétegen kívül kétségtelenül kell számolnunk a japán földön talált s meghódított őslakosság nyelvéből (ainó), másfelől az ázsiai szárazföldről származó (koreai stb.) nyelvi hatással.

A sumér mezopotámiai nyelv. Legrégibb emlékei Kr. e. 4000 körülről valók; Kr. e. 2000-től a Kr. e. III. századig már csak liturgikus nyelv. Hovatartozandósága máig sincs eldöntve. Hasonlítottak az egyiptomival, a sémi, urál-talaji (külön a törökkel és a mandzsúval), kaukázusi és indoeurópai nyelvcsaládokkal; e próbálkozások egyike sem hozott megnyugtató eredményt.

A magyar finnugor nyelv lévén, csak azokkal a nyelvekkel rokon, amelyekkel az összes finnugor, illetőleg uráli nyelvek rokonok; a magyar nyelv külön életében, mely hozzávetőlegesen Kr. sz. táján kezdődött, csak olyan nyelvekkel érintkezhetett, amelyekkel az Isim—Tobol melletti őshazából a Duna—Tisza közére vezető vándorútján találkozhatott. LIGETI LAJOS.

A **-vel** rag pöréhez. A MNy. legutóbbi füzetében (XXIX, 297) megjelent törvénytörvényeségi tárgyalás helyreigazításául legyen szabad zsenge műkedvelő létemre megjegyezmem, hogy a „Még egyszer a *-val*, *-vel* rag eredetéről“ c. cikk szerzője a *-vel* ragnak a vogul *β̄āγ* (nominativus!) szó osztják és finn megfelelője közé való beiktatását olyan helyesnek ítélte, mint azt a tételt, hogy: „2×2=4“ (MNy. XXIX, 142). Ez indíthatta azt a Mészölyt arra az észrevételre, hogy: „a finn *väki* ~ vogul *β̄āγ* ~ magyar *-vel* egyeztetésben már az is hiba, hogy finn és vogul nominativus van ragos magyar alakkal összevetve“ (MNy. XXIX, 213). További sorából láthatólag meg akarta szegény feje tudni, hogy a vogul *β̄āγ*-nak milyen magyar nominativus felel meg SZAMOSFALVI GERGELY szerint. MAROSFALVI SZERGEJ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Sepedyk. PAIS DEZSŐ (MNy. XXVIII, 47 kk.) az ÓMS. *fepedyk* szavát a NySz. és MTsz. számos adatával igazolt *sepedék*, *seppedék*, *söppedék* szavakkal együtt közel hozza a *süpped*-hez. MIKOS JÓZSEF (MNy. XXVIII, 307) ugyancsak azt gondolja, hogy a *fepedyk* „a *süpped* igével van asszociatív kapcsolatban“. — Irodalmi adatot, mégpedig olyan szólásban, mely az ÓMS. fordulatával párhuzamosítható, eddig nem idéztek.

V e r s e g h n y é l (RMK. 24. sz. 202. l.) találtam a következő két sort:

Harmadnapja nem vagy hívem,
már is nézd, mint *söppedek!*

(Czidli 1806.)

Úgy vélem, hogy az ÖMS. *sepedyk*, illetőleg a „Czidli“ *söppedek* kifejezése olyan lelki, elvont jelenségek megfigyelése, „melyek látható, testi jelenségekkel vannak egyidejű kapcsolatban s együttvéve bizonyos egységes képzelkomplexum tagjai“ (vö. Csúry B., Érintkezésen alapuló névátvitel 26 és Gombocz Z., A n. tört. nyt. vázl. IV. Jelentéstan).

Verseghy a szerelmes panaszát fejezi így ki: *söppedek*. Mind a búsuló, mind a szerelmes ember megtört, roskatag, „magába *süppedt*“. R. NAGY LÁSZLÓ szíves közléséből is úgy tudom, hogy a török szerelmi dalokban ez a fordulat szinte közhely. — Az ÖMS. éppúgy, mint a „Czidli“: vers, ahol a költői lelemény szabadon nyilvánulhat meg önkéntelen kitéréseiben és keresett finomságaiban egyaránt. Valószínű tehát, hogy a *seped*, illetőleg *söpped*: *süpped* szó alkalmi jelentése a jelzett lelkiállapot szemléletének folyománya.

IFJ. CLAUSER MIHÁLY.

Hével-lével jön. Ez a szokásmondás mai szóláskészletünknek eléggé használt eleme. Alakra hasonlít a *dérrel-dúrral jön* szólásmódhoz. Csakhogy míg ez utóbbi kisebb-nagyobb zajjal, lármával történő jövést-menést jelent, addig az előbbi a gyorsabb mozgással járó igyekezetre vonatkozik. A *hével-lével* határozó legtöbbször a *jön*, *megy* igék társaságában fordul elő. Ilyenkor a szólásmód azt jelenti, hogy 'nagy sietve, lelkendezve érkezik vagy távozik'. Más igékkel kapcsolatban meg azt, hogy 'sietve, izgatottan, kapkodva tesz-vesz, végez valamit'. ERDÉLYI szerint a *hével-lével* szólásmód rokonjelentésű azzal, hogy *amúgy Balázs módjára*, azaz 'kapkodva, sietve, szélesen, esztelenül'.

A *hével-lével jön* szókapcsolat, úgy látszik, csak a XVII. század vége felé válik szólássá. A NySz. sem tudja előbből idézni előfordulásának adatait II. Rákóczi Ferenc koránál. Rákóczi leveleiben olvassuk: „Ihon *gyün* Okolicsányi *hével-lével*.“ (II, 127.) | „Délben rettenetes *hével-lével* Szalai uram levele *gyün*.“ (IV, 706.) Ezeknél korábbi meglétét magam sem ismerem.

Származását illetőleg KERTÉSZ MANÓNAK az a véleménye, hogy a konyha nyelvéből való. Eredeti alakját abban a közmondásban véli fölfedezni, melyet DUGONICS jegyzett föl ekképen: *Egy hévvel, egy lévvel végez az okos.* (Péld. II, 126.) Ennek KERTÉSZ szerint első jelentése nyilván ez: 'Egy tűz mellett, egy lével több eledelt készít.' Aki így dolgozik, az hamarább elvégzi a munkáját, mint aki minden ételnek külön tüzet gyújt és külön levet csinál. Tehát az *egy hével, egy lével* kifejezés alkalmas volt a gyors cselekvés jelölésére és szólás vált belőle. Végül azután — mondja tovább KERTÉSZ — eredete tudatának elhomályosultával formája is megváltozik: az *egy hével, egy lével*-ből előbb *egy hével-lével*, majd csak *hével-lével* lett (Szokásmond. 58).

Ez a magyarázat első tekintetre elfogadhatónak látszik; de kissé mélyére nézve már némi kétségek férkőznek helyességéhez. Feltűnő pl., hogy a KERTÉSZTŐL forrásul elfogadott közmondásnak semmi nyoma sincs a régiségben, míg az állítólag belőle származott *hével-lével* már a Példabeszédek (1820.) megjelenése előtt több mint száz esztendővel mai alakjában szerepel szólásként. De éppúgy nincs semmi nyomuk az *egy hével, egy lével*

> *egy hével-lével* átmeneti alakoknak sem. Sőt még *hével-lével tesz, csinál, végez* sincsen, hanem amint a fenti példákból láttuk, csak az van, hogy *hével-lével jön*. Ez utóbbi az eredetibb, ennek a mintájára keletkeztek az előbbiek.

De van ezenkívül még más kétség is. Századokon keresztül mindig azt tartották *okos szakács*-nak, aki *nem szóz mindent egy lében*, hanem még ugyanazt a húsételt is más-más lében adja fel, hogy más-más ételnek tessenek. Csak a tanulatlan szakács öntötte fel a különféle húsokat ugyanazon lével, *egy lével* (vö. Szokásmond. 57; ma azt mondanák róla: *généralzáfttal*). Meg is rótták érte, hogy *mindent egy lébe* vagy *egy lében szóz, kever, főz, habar, ver, hoz* stb. Valamennyi változatból igazán közkeletű szólás lett. Szólásgyűjteményeinkben, régi íróinknál, kivált a hitvitázó irodalom szólásokban bővelkedő termékeiben lépten-nyomon találkozunk velük.

Egy hével, azaz egy tűzgyújtással készíteni az ételt, és *egy lével* — szerintem eredetileg azt jelenthette, hogy egyfogásos ebédet, vacsorát csinálni hamarosan. Ez a régi, bőven sütő-főző világban csak a szegény ember konyháján történhetett. Csak a szegény ember magasztalhatta, ha ugyan magasztalta, vagy a somfánál főző fősvény mondhatta okos szakácsnak azt, aki *egy hével, egy lével végez*. Más szemében csak annyi becsülete lehetett az ilyennek, mint annak az orvosnak, aki egy kenőccsel gyógyított minden betegséget. Fentebb említett nagyon népszerű szólásaink éppen az ellenkezőleg cselekvő szakácsról emlékeznek meg dícsérettel. Nem tartom tehát valószínűnek, hogy a Duconics följegyezte és szerintem nem egészen kétségtelen hiteles, de ha hitelesnek bizonyulna is, annak idején alkalmasint csak igen-igen szűk körben forgó közmondás szolgált volna alappal az eléggé általános használatú *hével-lével* szólásmód keletkezésének.

De abban, hogy ez utóbbi csakugyan a konyha nyelvéből való, magam is egyetérték KERTÉSZSEL. Csakhogy származását nem úgy gondolom, mint ő.

Ma is úgy van, régente sem volt különben, hogy a lével tálalt ételek némelyikét hidegen adják fel, legtöbbször azonban melegen kerül az asztalra. Mind mai, mind régi szakácskönyveinkben sokszor olvashatni tálaló utasításul, hogy *melegen add fel*. Elegetdónekk tartom, ha erre a RADVÁNSZKY kiadta legrégibb teljes szakácskönyvünkből idézek néhány példát: „... az levével ösd [= önts] meg, *jó melegen add fel uradnak.*“ (58.) | „Mikor feladod, szakgasd meg s *jó melegen* azzal az lével *össd nyakon.*“ (90.) | *Jó melegen add fel.* (92.) | „Tormát reszeltess reá, mikor látod, hogy megfő, egy kevésse vedd ki az tűztől, hogy ne legyen olyan *sebessége* [= forrósága], *mint mikor az több étkeket fel szokad adni.*“ (90.)

A melegen fogyasztandó ételeket tehát, mihelyt elkészültek, *azon melegében* (ebből is szólás vált!) tálalta a szakács, és nagy sietve vitte asztalra az étkefogó. Az előbb említett szakácskönyv is azt mondja: „Az étkek feladásával pedig tisztességesen, gyorsan bánjanak, hogy az étkek meg ne hűljenek.“ (12.) Némely éték ugyanis hidegen nemcsak kívánatos ízéből vesztett, hanem a gyomornak sem vált javára: csömört

okozott vagy kólikát. Bölesen zengi a régi vers: „Szakácsod is jó főző, Étke legyen jóízű. Mert az csömörszerző *Hidegen tálaló* — Nem köllő, nem köllő.“ (THALY, VÉ. I, 410.)

Amit ma *forró*-nak, *meleg*-nek, *hő*-nek mondunk (vö. *hő* kívánság, *hő* óhajtás, *hő* vágy. harmat area *hő* napon ég, nincsen *hő* lelkének hova fordulnia stb.), azt a régiek *hé* ~ *hév*-nek is mondták, sőt még ma is annak mondja néhol a nép. A *hé* különben olyan alakváltozata a *hő*-nek, mint a *fő*-nek a *fé* (vö. *fékötő* 'főkötő', *fékendő* 'főkendő', *févó* 'fővó', *févalj* 'főalj, párna'). A régiségben nagyon gyakori a *hé* vagy *hév* betegség, *hé* természet, *hé* lélek, *hé* kő, *hé* vaj, *hé* tej, *hé* víz, *hé* vas, *hében*-hidegben stb. Közülök némelyik a mai népnyelvben is megtalálható. Köznyelvi használatúak a *Hévíz*, *Hékút* (ellentéte a *Hidegkút*), *Héjő* > *Héjő* földrajzi nevek meg a *hébe-hóba* határozószó, mely eredetileg azt jelentette, amit a régi *hében*-hidegben jelentett. Egészen természetes tehát, hogy az ételek forró vagy csak meleg levét is *hé* vagy *hév* *lé*-nek nevezték, és a melegen tálalt leves étket *hé* *lé*-vel, *hév* *lé*-vel adták fel. És mivel az ilyet mindig sietve vitték a tűzhelytől az asztalig, nehogy meghűljön, könnyen érthető, hogy a *hé* *lé*vel ~ *hév* *lé*vel *jön*, *jár* csakhamar azt jelentette, hogy 'sietve, gyorsan, lelkendezve jön vagy jár', a *hével*-*lével* meg általában azt, hogy 'sietve, szelesen, kapkodva'. Azt hiszem, hogy ez az egészen mindennapi tálalási mód vet világot a kérdéses szólás eredetére.

Ma azonban nem ezt mondjuk, hogy *hé* *lé*vel *jön*, *hé* *lé*vel *jog valamihez*, hanem azt, hogy *hével*-*lével*. Ez utóbbi a ragtalan alakjában (*hé*-*lé* ~ *hév*-*lév*) ikerszónak tetsző *hé* *lé*vel-ből úgy keletkezett, mint ahogy pl. a *dérdur*-ból lett előbb a *dérrural*, ebből meg a mai *dérrel*-*durral*.

Befejezésül megemlítem még, hogy egy népies nyelvű verseskönyvben a *hével*-*lével*-nek ez az alakváltozata olvasható: *léhvel*-*péhvel*: „Válaszolni kezd nagy *léhvel*-*péhvel*“ (Nyr. XXVI, 487). Nyilvánvaló, hogy ez már romlott forma. Keletkezését a szólás eredetének az elhomályosulása segítette elő. Azonban valószínűnek látszik, hogy alakí módosulására hatással lehetett a sietve járó, gyorsan cselekvő embernek a lihegése-pihetése is (vö. a népnyelvben *lehég* ~ *léhég*, *pehég* ~ *péhég*).

CSEFKÓ GYULA

Törtel mint személynév. *Törtel* eddig csak helynévként volt ismeretes. Szolnok szandzsak 1571. évből való fejadó-defterében (örzi a bécsi Konsular-Akademie Ms. I, F. 10 jelzet alatt) Karcag lakosai között fordul elő a *Törtel Márton* (تورتل مارتن) név. Helynévvel összevethető vezetéknev -i képző nélkül ugyanott több is előfordul. *Adon Benedek* Karcagon, *Gyöngyös Jakab* Bánhalmon, *Szarvas Tamás* Kürtön. *Döbrecsin Jakab* Gyarmaton; viszont egészen gyakoriak az -i képzővel képzett családnevek: *Bácsmegyei* Egyeken. *Alpári* Püspökladányban stb. Azonban, hogy az idézett defteradatban nem egy magyar -i képzős névnek a törökben keletkezett elváltozásával van dolgunk, hanem az a bizonyos *Törtel* személynévnek családnévül való alkalmazásából származott, majdnem bizonyossá teszi a GYÖRFFY

ISTVÁN szíves közléséből nyert adat, mely szerint karcagújszállási *Teurteull* György 1609. április 3-án jelen van az Ecsed várához tartozó Tedej falu beiktatásán (M. Nemz. Múzeum Szerdahelyi lt. 1761. évi csomó).

FEKETE LAJOS.

Konok. Biztosan csak annyit tudunk eddig e szóról, hogy „antiquè” jelzéssel székely tájszónak jelezve PÁRIZ PÁPAI szótárában fordul elő először (MELICH: MNy. III, 120). KRIZA azt állítja ugyan, hogy a „konok” szót, sem semmi alakulásait, a székely népnyelv nem ismeri” (Nyr. I, 151), de azért lehetséges, hogy a XVII. század végén, mikor PÁRIZ PÁPAI szótárának anyagát gyűjtötte (MELICH: NyK. XXXVII, 23), még ismerte. Vagy legalább is a [meg-]konokolni magát kifejezést, amelyet PÁRIZ PÁPAI szintén közöl, s amelyből SIMONYI-nak elég valószínű véleménye szerint (Nyr. III, 162) ő vonta el a konok melléknevet. Feltehető továbbá, hogy ez aztán az ő szótárából a nyelvújítás korában bejutott az irodalmi nyelvbe, s innen itt-ott talán a népnyelvbe is (l. Nyr. I, 104, 149, KASSAI III, 189). De magának a konokol (még-konokol) igének eredetéről egyáltalán semmit sem tudunk. Ezért talán nem lesz fölösleges közölni azt a véleményemet, hogy (meg-)konokol (ebből: > konok) talán gyakorító -kol, -kél, -köl képzős származék abból a *kon- töből (vö. *sujt*: **sujtkol* > *sujkol* [írva: *sulykol*]; > *sulyok*, *bólint*: > *bókol*: > *bók*, *tud*: *tudakol*, *taszit*: *tuszkol* stb.), melynek magashangú változata a 'megkeményedik (a fa, ha sokáig vízben áll; a hüvelyes vetemény, ha fővés közben hideg vizet öntenek rá)' jelentésű székely (még-)kön ~ (még-)kön-ik tájszó (MTsz.). A mégkonokolja magát kifejezésnek lelki jelentése természetesen nem akadálya e kettő összekapcsolásának, s a hangrendi párhuzamra vonatkozó vizsgálataim eredménye alapján (MNy. XXIII, 132–3) azt is valószínűnek tartom, hogy kettejük közül a mélyhangú tő a régiebb. De hogy ez a *kon- (> kön-) tő milyen eredetű, arról semmit se tudok.

HORGER ANTAL.

Creditom. Tudtommal magyar nyelven legelőször Illésházy István, a későbbi nádor, alkalmazza a latin *creditum* magyaros *creditom* alakját 'erkölesi hitel (megbízhatóság)' értelmében. — 1607 nyarán Illésházy magánügyekben egy megbízottját küldötte a prágai császári udvarhoz, ahol azonban azt a titkos tanács börtönbe vetteté. Illésházy erre 1607. szeptember 3-i levelében barátját, Kolonics Szigfrid dunáninneni kerületi főkapitányt, aki épen Prágában időzött, közbenjárásra és arra szólítá föl, hogy juttassa eszébe a titkos tanácsnak az ő (Illésházy) érdemeit s a többek közt azt is, hogy csak ő tudta rábírní Boesckayt a török védnökség feladására, e protektorátus nagy befolyású hívei ellenére „... csak az Isten tudja, minemő nehezen és sok hízlekedésekkel és pro tempore az ő akaratjához is gyakorta köllött szabnom magamat, mind írásommal s mind cselekedetömmel, hogy nála inkább megtarthassam *creditomomat* és az békességnek útára vihessém”. (Eredetije a bécsi udvari és állami levéltárban Hung. Fasc. 153.)

KÁROLYI ÁRPAD.

Godolya. A szó jelentése 'piri genus; eine Art Birne' (OklSz.). Adatok rá: 1275: *Gudulamal* | 1287: *Arbor piri, quae dicitur Gudula* (OklSz.) | 1290: *Godolafa* (MNY. XIII, 253) | BesztSzój.: *godolya* 'dolerus' | SchlSzój.: *godola* 'dolerum' | 1455: *Duo in monte in terre Godolyaczer adiacencia* (OklSz.) | stb.

A magyar szó végeredményben a birsalmának görög *κωδώνια* *μᾶλα* nevével függ össze, amelyet általában a kréta-szigeti *Kydon* város nevéből származtatnak.¹ A görög szó átment a szlávba *κωδύνα*, **kduña* alakban, amelyből ezek az alakok fejlődtek: a mai bolgár *dúna* 'Quitte' | szerb-horvát *gdünja*, *dünja*, *günja*, *tkünja*, *künja* 'ua.' | ó-orosz *gduña*, mai orosz *guñ*, *günja* 'ua.'. A -*ña* végű szavakon kívül vannak e szónak -*la* végű változatai is: bolgár *dúl'a*, *d'ula* 'Quitte' | ó-cseh *kdüle*, *gdüle*, mai cseh *kdoule*, *gdoule* 'ua.' | tót *gdul'a*, *dul'a* 'ua.' | lengyel *gdula*, *gdula*, *dula* 'Art Birne' | kisorosz *hdúl'a*, *dúl'a* 'Art grosser Birnen' | orosz *dulja* 'Birne' (BERN., EtWb. I, 299). Ez a -*la* végű alakváltozat, amely a nyugati szlávban kizárólagos, BERN., EtWb. I, 299 szerint vagy *n:d* elhasonulásával, vagy pedig képzőcserével keletkezett a *κωδύνα* alakból.

A magyar szó, mint látható, erre a -*la* végű változatra megy vissza. Alakilag lehetne bolgár, cseh, tót, lengyel, kisorosz és orosz eredetű. Mivel azonban a magyar szó kimutathatólag nem jelentett birsalmát, hanem körtét, ki kell rekesztenünk a magyar szó lehető forrásai közül mindazokat a nyelveket, amelyekben a szónak 'Quitte; birsalma' a jelentése. Csak azokat vehetjük figyelembe, amelyekben körtét jelent, mint a lengyelben, a kisoroszbán és az oroszban. Legvalószínűbb, hogy a magyarba a lengyelből került át,² ami, kultúrnövényről lévén szó, az uralkodó család lengyel kapcsolatai mellett teljesen érthető.

A tót *godola* 'körtefajta' (RIZNER, Sbornik provincializmov, frás, prísloví a porekadiel. 1885.; vö. KÁLAL, Slovník) természetesen a magyarból való.

Talán idetartozik a zalamegyei Hetésből és a Tsz.-ban hely megnevezése nélkül feljegyzett *godola*, *godula*, *gogyola* 'disznó nyakán támadt daganat, golyva, élőfán levő forradás' jelentésű szó is (MTsz.), azonban ennek a jelentésfejlődése nem egészen világos ('körte alakú dudorodás' → 'daganat'?). KNEJZSA ISTVÁN.

A komor főnévi használatához. A *komor* szót illető vitás kérdésekkel kapcsolatban TOLNAI VILMOS (MNY. XXII, 214) utalt DUGONICS egy megjegyzésére, amely szerint „A' herült bikát (egy szóval) komornak nevezik az alföldiek” (Magyar Példabeszédek I, 183; megjelent 1820-ban, írta 1810-ben). Ugyancsak TOLNAI említi (MNY. XVII, 115) Széchenyi Blickjének egyik jegyzetét, valamint Arany egy sorát, melyekben a *komor* szó

¹ HEHN, Kulturpflanzen u. Haustiere. Berlin, 1911. 249; BERN., EtWb. I, 299 stb. Ezzel szemben SCHRADER a *κωδώνια* szóban csak népetimológias elferdítést látja a Kr. e. VI. században feljegyzett *κωδύμων* szónak, amelynek első része a gyümölcsnek ősi kisázsiai nevét őrizte volna meg (HEHN i. m. 250, jegyzet).

² BRÜCKNER, Etym. słownik jęz. polskiego. Kraków, 1927. 138 szerint a 'körte' jelentés a lengyelben régiebb, mint a 'birsalma', amely csak a XV—XVI. században fordul elő.

némileg más jelentéssel, de szintén főnévi használatban fordul elő. E fontos adatokhoz pótlásképp hozzátesszük, hogy a szó ilyen főnévi értelmű használatára már 1780-ban van adat, mégpedig Dugonicsnak „Ulissesnek . . . Történetei . . .” című művében (36. l.). Itt ugyanis azt olvassuk, hogy „Udvarba egy Komort szolgák bé-vezettek, Hamar az ötvösért követet küldettek, Addig-is a' Komor' mosáshoz kezdettek“. Miután pedig az ötvös két szarvát aranyba foglalta, s a mosás is megtörtént, „Pizifztrat fejelő fejfzjéjét forgattya, Perfeus a' Komor' kötelét rángattya. Trazi-med, Aretus a' farát nógattya“. . . . „Kik is a' kéz Komort ekkor ajánlották Pallás Iftennének.“ SZABÓ ISTVÁN az Odysseia III. énekének megfelelő helyén *ünő*-nek (Hellen Classicusok II, 37. 1846.), VÉRTESY JENŐ (Homeros Odysseiaja 50—1. 1909.) *ökör*-nek s *tulok*-nak nevezi a homerosi szöveg βούς szavát.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Sulyom: *solyom*. Kihalóban levő vagy legalább is a magyar nyelvterületnek ma már csak egy-egy részén ismert *sulyom* köznevünk több ízben foglalkoztatta nyelvtudósainkat.¹ Jelentését legpontosabban TOLNAI VILMOS (MNy. XI, 419) állapította meg. Szerinte e köznevünknek a következő négy jelentését ismerjük: 1. 'vizi sulyom (trapa natans)'; 2. 'földi sulyom (tribulus terrestris)'; 3. 'vassulyom (murex; régi hadieszköz)'; 4. 'tésztasulyom (egy süteményfajta)'. A szó alakját PAIS DEZSŐ (MNy. XXII, 135) magyarázta meg. Szerinte a köznév *suly* és *sulyom* formája úgy függ össze, hogy a *sulyom* a *suly*-nak -m kicsinyítő képzővel való megtoldása.

Bennünket itt a *sulyom* köznév csak első, 'trapa natans' jelentésében érdekel. Köznevünk e jelentésben először I. Géza királynak a garammelléki apátság számára 1075-ben kiadott alapítólevelében szerepel a csongrádmegyei Csán (az eredeti oklevélben és 1124-es átírásában: *Chonu* és *Chan*) halászközség (villa Piscatorium) határában felsorolt 11 halastó (piscina) neve között *Sulmos* alakban.² Mellőzve itt az OklSz., NySz. és MTsz. PAISTÓL is idézett adatait, a következőkben csak az eddig össze nem foglalt adatokat sorolom fel: 1383: *Sulyom* Nógrád megye (CSÁNKI VI, 107) | 1578: „(a) holt maros kyt maas Newel *Sulmos* to (másutt: *tho*)-nakys hynak“ Maroszentkirály, Alsófehér megye; 1744: „*Sulymis* (!)³ Tó“; 1766: „*Sullymos* Tó“ Nagyenyed | 1678: „az *Sulymos* To végénél“ Datk. Nagyküküllő megye⁴ | XIX. század eleje: *Sulymos*, paludes, Szabolcs megye (LIPSZKY, Rep.) | *Sulyom*, pagus, Szerém megye (LIPSZKY, Rep.) | 1858: „*Sullymos*, *Sullymoszúg*“ Tiszaszöllös, Heves megye (GVÖRFFY

¹ Adatokat l. róla: CzF., OklSz., NySz., MNy. X, 188, XI, 414, Nyr. IV, 23 V, 68, XVIII, 382, XLII, 455.

² CodDipl. I, 433 (1075.) és II, 73 (1124.); idézi még JERNEY, Nyelv. 118 és ORTVAY, Vízr. II, 233.

³ Csak elírás lehet!

⁴ E négy adat a M. Nemz. Múzeum gr. Bánffy lt.-ból, illetőleg a kolozsvári állami levéltár (Archiva Statului) Dobolyi és Szántó cs. lt.-ból saját gyűjtésem. — L. még erre nézve SZABÓ T. ATTILA, Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez: ErdMúz. 1933. évf. 4—6. sz. és ErdTudFüz. 58. sz. 28.

I.: MNy. XXIV, 154) | 1860: „*Sulymos*lapon“ Tiszafüred (uo.) † 1887: „*Suljom* hegyese“ Bükkszenterzsébet (uo. 363) | XIX. sz. második fele: *Sulyos*, szántó, rét Légrad, Zala megye (PESTY, MgHn. 332)¹ | 1864 körül: *Sulymos* 'sulymot termő tó' Hódmezővásárhely (PESTY—SZENDREY Á.: Népünk és Nyelvünk I, 234) † 1917 körül: *Sulymostó* (Magyarpéterlaka, Maros-Torda megye (Nyr. XLVI, 246).

Az eddig ismert adatok mind helység-, illetőleg helynevek; amennyiben helynevek, legtöbbször mocsárra, tóra vagy általában állóvízre vonatkoznak. Ez egyébként érthető is, mert a *suljom* éppen mint vízi növény (trapa natans) lehetett a legismertebb. A *Suljomtó*, *Sulymostó* és *Sulymos*-féle helynevek meg társaik tehát sulyomban bővelkedő álló vizek lehettek (CzF.).

De a Marosszentkirály határán és a nagyenyedi határ szélén 1578-ban „*Sulmos* tó“, 1744-ben és 1760-ban *Sulymis* (!), illetőleg „*Sulymos* Tó“ alakban szereplő helynevet (l. fentebb) 1765-ben már így említik: „*Solymas* tó“, 1784-ben, utoljára „*Solymostó*“; pedig ha az előbbi okleveles adatok nem is bizonyítanak azt, hogy itt valóban suljomtermő tóról van szó, az 1578-as oklevél idevonatkozó része² ezt kétségtelenné tenné. Ugyanebből az adatból az is kitűnik, hogy ez és az ilyen sulyom tavak 'mind parasztnak, mind nemesnek' egyaránt fontosak voltak, hisz régebben a suljom minden osztálynak kedvelt csemegeyszerű táplálékot szolgáltatott (TOLNAI i. h.).³ — Mikor a tavak és állóvizek kiapadásával vagy mesterséges lecsapolásával a csak vízben élő vízi suljom (trapa natans) eltűnt, a népnek lassanként értelmetlennek tetszettek a *suljom*-mal összetett helynevek. Így keletkezhetett az állandóan mozgásban levő népetimológia hatására sok ma *solyom* alakot mutató helynév, melyben a nép ezután már a madarat jelentő *sólyom* szavunk származékát látta. Egészen természetes, hogy ez a változás nem mindegyik, eredetileg *suljom*-mal összetett helyneveinket és nem is egy időben érte. Néhány ilyen helyneveink még a közelmúltban is megtartotta eredetibb *suljom* alakját, de van olyan, amelyik már a XVI. században a *suljom* formát *solyom*-ra váltotta. Nagyon sok régebben vagy ma *solyom*-mal összetett helyneveinknek tehát semmi köze a *sólyom* madárhoz. Pl. a háromszéki Szentkatolnán 1606-ban említett *Sólyomföld* (Bogárs D., Háromszéki helynevek: A sepsiszentgyörgyi Székely Nemz. Múz. Emlékk. 1929. 70. l.), a Kézdiváradon 1736-ban meglevő *Sólyomfü* (i. h. 62), a kolozsmegyei Rhód község 1836-os *Solym* to-ja, a Désen 1563-tól maig ismert *Sójmos tó* (KADÁR, Szolnok Doboka vm. mon. III, 216 kk.), a Sajóúdvárhelyről 1754-ből és 1812-ből ismert *Solymostó*, illetőleg *Solymos* (i. h. VI, 55), a csongrádmegyei Sövényháza helynevei között (-)ben „legmélyebb tó állás“-nak magyarázott *Nagy Solymos* (PESTY—SZENDREY Á.: Népünk és

¹ PAIS fejtegetése alapján (i. h.) ez az adat is idetartozik.

² „... az peres *Sulmos* tho mind az Enyedjeknek, mind az Zent király-akuak mind Paraztnak Nemeinek Zabad wolt, mind halaZny mind *suljmot benne Zedny* foha fenkíteol tilalmas nem volt“, — vallja az egyik tanu.

³ A M. Nemz. Múzeum gr. Bethlen lt.-nak egy 1676-ból való oklevelében egy birtokügyi vallatás jobbágytanuja is a Sükös György uram számára a datki tóban szedett *suljom*-ról beszél.

Nyelvünk I, 234) bizonyára sok száz eddig ismeretlen társával együtt eredetileg a *sulyom* és nem a *sólyom* szóval alakult helynév lehet. Általában minden olyan helység- vagy helynevet gyanúba kell fogunk, ahol egykori *sulyom*-bőségre következtethetünk. De hogy hol szerepel *sulyom*- és hol *sólyom*-származék, azt minden adott esetben a hely- és vízrajz ismerete mellett a helység- vagy helynév esetleges történeti alakjai árulják el. Sokszor azonban még ez sem, mert pl. Désen a ma is meglévő, de ma szántót és kaszálót jelölő *Sóymostó*-t már első említéskor (1563.) ilyen alakban írja az oklevél, ha ugyan nem KÁDÁR helytelen olvasatáról van szó. Pedig ebben az esetben is alig lehet kétségünk a felől, hogy a 'halastó'-nak említett állóvíz neve eredetileg a *sulyom* szóval volt kapcsolatban.¹

A *Solymos* helységneveket még SZARVAS GÁBOR is a madárnevekből képezett helységnevek között említette (vö. Nyr. XXI, 461), holott — mint láttuk — nem minden *Solymos* tekinthető a *sólyom* származékának.

A helynévgyűjtőnek ajánlatos tehát a magyarázat alkalmával vigyáznia, nehogy az állatvilággal hozzon kapcsolatba olyan helyneveket, melyekhez csak a növényvilágnak van köze.²

SZABÓ T. ATTILA.

Chelteu. E magyar eredetű erdélyi oláh tájszó jelentése: 1. 'fonott kosár'; 2. 'kasalakú halászszerszám' (DAcR.). DRÁGANU a magyar *költ* ige Brassó és Háromszék megyékből feljegyzett 'szállít, hord' jelentése (MTsz.) alapján egy — úgy látszik, kikövetkeztetett — *költő* 'szállító eszköz, azaz kosár' szóból származtatja (Dacor. III, 711—2, DAcR. I. 2 : 327). Egy ilyen magyar szó valóban felvehető, és az oláh *chelteu* szónak, amely egyébként az Oltmelléken is ismeretes 'coş mare' jelentéssel (T. DINU: Grai şi Suflet I, 137), belőle való származtatása oláh hangtani szempontból sem kifogásolható. Mindamellet DRÁGANU magyarázataéhoz az alábbi megjegyzéseket fűzhetjük:

Az oláh nyelvjárásokban palatalis magánhangzók előtt a *k*-ból gyakran *t'* fejlődik; pl. *tülin* < *külön* (VÁIDA: Tribuna 1890: 562) | *t'ind'eu* < *kendő* (DENSUSIANU, Graiul din Țara Hategului 337) | *t'izaş, t'izeş* < *kezes* (CABA, Szilágy vm. román népe 101, ill. AL-GEORGE FL., A f. Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása 35) | *t'jemător* 'chemátor' (DENSUSIANU i. h. 357) | stb., stb. Hasonló helyzetben azonban a *t*-ből is *t'* lesz, s így lehetséges, hogy a *chelteu* azokon a vidékeken, ahol *t'elt'eu*-nek ejtik, esetleg nem a feltételezett *költő*-nek, hanem a MTsz.-ből is kimutatható *töltő*-nek az átvétele (*töltő, tőtő* 'teknőalakú kosár [szén- és vaskőhordásra]'; vö. ehhez a *belceu* < *bölcső* típusú szavakat. Mind a *k'*, mind a *t'* a nyelvjárásokban továbbfejlődhetik č-vé; pl. *cecărău* 'lánczorító karó v. rúd' < *tekerő* (COSTIN, Graiul ban. 74), de *t'ecărău* 'ua.' (LexBud.; DENSUSIANU i. h. 60, 336), továbbá *cingă* ~ *chingă, cindisi* ~ *chindisi, cimiraş* ~ *chimiraş*

¹ KÁDÁR i. h. és MNy. XXVIII, 61, ill. ErdTudFüz. 50. sz. 5—6.

² A helynevekben megfigyelhető *sulyom*: *sólyom* megfelelésre tanárom, KELEMEN LAJOS szíves figyelmeztetése révén terelődött rá a figyelmem.

(Lacea Dacor. IV, 779 a *ciublă, cioblă* cikkben). A *č* pedig *ś*-ező nyelvjárásokban *ś* alakban jelentkezhetik. Így magyarázandó a *şelşeu* 'coşarcă pentru ducerea cucuruzului în pod' Hidas. Maros-Torda m. (MARIA MATEIU közlése). Az utóbbinál a *töltő*-ből való származtatást támogatja az a körülmény, hogy a MTsz. is ismeri ugyanabban a megyében a magyar szót. Kétségtelenül a *töltő* oláh megfelelői *tolteu* 'coşarcă' Bihar m. (vö. Convorbiri Literare XX. 1019) és a *tolteu* 'ua.' (DENSUSIANU i. h 337. 347)

TAMÁS LAJOS.

Muszáj. A szabadságharcot követő önkényuralom nyelvi maradványa, mikor a magyar élet a *muss seyn* korlátai közé volt fojtva. S minthogy ez akkor erősebb volt a *kell, szükséges, kénytelen* fogalmaknál, helyet szorított magának a magyar nyelvkinésben is, s míg társai, a *becirker, spicli* s mások elenyésztek, a *muszáj* ma is él az egész magyar nyelvterületen. sőt tőlünk átment a nemzetiségek nyelvébe is. Alaktani és mondattani szerepéről beszámolnak a Nyelvőr és a Magyar Nyelv. Első nyomtatott előfordulása tudtommal nincsen kimutatva. Amennyire én tudom, irodalmi szövegbe először Arany foglalta a Bolond Istók I. énekében (15. vsz.): „Azonban Istókhöz térnem *muszáj* itt...“ Arany maga tüntette fel dőlt szedéssel, jelezvén, hogy idegen és új szóval van dolgunk. Ezt a részt 1850 júniusában írta. tehát nagyon is friss, de annál eudarabb volt a szó, s azonfelül nagyon korjellemző. A költeménynek ez a része még ugyanez év augusztus—szeptemberében jelent meg a debreceni Csokonai Lapokban; ez volna talán az első nyomtatott adat. Ágai Adolf Nagy-Abonyból közölt néhány tájadat közt írja: „*Muszáj* erdő, kényszermunkával ültetett erdő a nagy kolera után“ (Nyr.V, 240. 1876.); ez teljesen valószínűtlen, minthogy a „nagy kolera“ 1831-ben volt, akkor pedig *muszáj* még nem volt: valószínűleg az adat bemondója nevezte az 1859-i, 1865-i vagy 1873-i kolerát nagynak. Szótározva először BALLAGI magyar-német szótárában találjuk: „M u s z á j (idegen) a. m. es muss sein“; jellemző a zárójelbe tett megjegyzés. Hogy mennyire „meghonosodott“, mutatja a sok szólás, köztük a legismertebb: „Nagy úr a *muszáj*, de még nagyobb a *nem lehet*.“ A nyelvtisztítás a *muszáj*-ra is kimondta volna az ítéletet, de hiába. FÜHRER, a „Magyartalanságok“ 1880-i kiadásában ezt mondja róla: „*Muszáj*“ szótól sokan szinte iszonyodnak, pedig csak oly meghonosodott és szükséges, mint a szintén német származásu polgár... és csak ritkán pótolható a »kell« szóval.“ Ma is halljuk, ha valaki szabadkozik: „Hát igazán el kell oda mennem?“ „Nem *kell*, hanem *muszáj!*“ „Hja, ha *muszáj*, az már más!“ Ejtése tudtommal kétféle: *muszáj* és *muszaj*, de már hogy hol, nem tudom.

TOLNAI VILMOS.

Tibor. Egy tudósunk keresztnevét, *Tibor*-t, latin és olasz közleményeiben állandóan *Tiberius*-nak, *Tiberio*-nak írja. Nem ismerem a *Tibor* név eredetét, de első teljesebb névjegyzékünkben, melyet BOD PÉTER a PÁRIZ PÁPAI-szótár 1767-i kiadásának latin részéhez csatolt (613. l.), *Tibor*-nak a latinja: *Tiborius*; ugyanígy az 1801-i kiadásban. CzF. szerint latinja ugyancsak

Tiborius, de odateszi: „A törökben *tibr* v. *tibir* am. arany kard; s az arabban nemes v. termés érez.“ Minthogy sem Gombocz (Török személyneveink: MNy. XI.), sem NÉMETH GYULA (Honf-MKial.) nem foglalkozik e névvel, valószínű, hogy CzF. származtatását nem fogadták el. Érdekes volna e névről valamit tudni; véleményem szerint azonban a *Tibor*: *Tiberius* azonosítás nem helytálló. (Vö. MNy. I, 368, SÁNDOR, Sokféle XII, 243.)

TOLNAI VILMOS.

A Veszprém név régi etimológiája. MELICH JÁNOS (MNy. II, 51) SÁNDOR ISTVÁNNAK tulajdonítja azt a feltevést, hogy *Veszprém* helynevünk a német *Weißbrunn*-ból származik. De — úgy látszik — SÁNDOR ISTVÁN ebben régibb, XVIII. századi iskoláinkban talán épen közkeletű magyarázatot követ. A nagyszombati egyetem egy alkalmi kiadványában, amely TIMON SÁMUEL jezsuita professzor vezetése alatt készült latin verseket tartalmaz, többek között egy heroidát olvasunk, melyben Szent Imre veszprémi látomását írja meg választott jegyesének (Hungarides Epistolae et Elegiae. Tyrnaviae, 1714. 15. számozatlan l.):

De Patris imperio, fueram tunc incola castris
Vesprimii, huic Nomen candida lympha dedit.

E szavak aligha érthetők másként, mint a *Veszprém* < *Weißbrunn* etimológiára való célzásnak. WALDAPFEL IMRE.

NYELVMŰVELÉS.

Földmérnök, földésmérnök. A mérnöki rendtartásról szóló 1923. XVII. tc. 1. §. 1. bekezdése értelmében: „A technikai tudományok bármelyik ágában szerzett főiskolai képesítés egyseges megjelölésére a *mérnök* cím, a képzettség közelebbi megjelölésére pedig az illetékes technikai főiskolák által kiadott oklevelekben szereplő cím (*mérnök*, *építész* [helyes módosítása volna: *építészmérnök!*], *gépészmérnök*, *vegyészmérnök*, *bányamérnök*, *kohómérnök*, *erdőmérnök*, *közgazdasági mérnök*) szolgál.“ A mérnökség azon ágának, amely a műegyetem szervezetében mint *mérnöki* osztály, a műegyetemi oklevélben mint *mérnök* van megjelölve, a geodézia (földmérés), az út- és vasútépítés, a hidépítés meg a vízépítés a feladatköre. Ugyanez a szak a közigazgatás és a laikus társadalom nyelvében a német *Kulturingenieur*, *Kulturtechniker* utánzásával leginkább mint *kultúrmérnök* szerepel. Ennek a mérnöki szaknak kívánja a budapesti mérnöki kamara olyan megnevezését, amely a *vegyész*-, *gépész*- stb. meghatározásokhoz hasonlóan tájékozatosan a szak hivatása felől. — Fölvetődtek az *egyetemes*, *általános*, *polgári*, *kultúr*-, *közmű*-, *közmunkamérnök* elnevezések.

Az *egyetemes mérnök*, valamint az *általános mérnök* kifejezések teljesen hibásak, mivel logikusan és természetesen csak olyan valakit érthetnénk rajtuk, aki az összes mérnöki osztályok feladatkörére képesítve van, tehát olyasminek képzelnők, mint az összes orvosi tudományok doktorát. — Hasonlóképen teljesen

értelemzavaró volna, ha az *építészmérnök* mellé egy másik szak jelölésére az *építőmérnök* nevet állítanók oda. — A *polgári mérnök* teljes homályban hagy az illető mérnöki szakban foglalt képzettségi kör természete felől. Legfeljebb azt értenők belőle, hogy nem katonai mérnökről van szó. A képzettség ilyen megjelölése különösen akkor hatna furesán, ha az ilyen „polgári” képzettségű mérnök a katonaságnál mint műszaki tiszt szolgálna. — A *kultúrmérnök* név nemcsak azért nem választható, mert a hivatalos nyelv más irányú jelentésváltozatban használja, hanem azért sem, mert a *kultúr-* előtag világosan magán hordja a német eredet bélyegét. E miatt bizony épenséggel nem ártana módosítani, mégpedig mivel egyszerűen magyarra fordítani nem lehet, számbajöhetne helyette a *talajmérnök*.

A *közműmérnök* név ellen ugyancsak többrendbeii aggodalmunk van. — Az igaz, hogy e mérnöki szak körébe tartozó feladatok közül az út- és vasútépítés, a hidépítés meg a vízépítés végrehajtása legtöbbszörre — csak legtöbbszörre! — közmunkával és közcélra történik, s az ilyen irányú mérnöki munkálatokból legtöbbszörre valóban közművek származnak, mindamellett műszaki szempontból semmiesetre sem ez a „köz” mozzanat határolja el őket a többi szak vagy osztály feladatköréitől, hanem a munkálatok anyagának a természete és az anyag megmunkálásának a műszaki követelményei. A *közmű* továbbá egyáltalában nem az a kifejezés, amely a mostani nyelvhasználat szerint felkeltené az *út, vasút, híd* és *vízmű* összfogalmát, sőt igen-igen nagy kérdés, hogy ilyen összfogalom nyelvi megjelölésére valaha is alkalmassá fejlődhetnék-e. Egyébként, minthogy forgalomban vannak az efféle nevek: *Budapest székesfőváros elektromos (villamos) művei, Budapest főváros gázművei* stb. (ugyan tulajdonképen ezek nem is *művek*, hanem *gyárok* vagy *üzemek*), lépten-nyomon félreértés támadhat, hogy az a bizonyos *közműmérnök* egy ilyen közüzemnek az alkalmazottja. A *közműmérnök* név mivoltát illető kérdéseimre szinte kivétel nélkül ilyen irányú feleletet kaptam. A *közműmérnök* névnek az is hibája, hogy egyáltalában nem mond semmit a szóban levő képzettségű mérnökök feladatkörének lényeges és a magánmérnökök valószínű többsége számára kegyeret adó mozzanatáról: a földmérésről. Nem is hinném, hogy egy *közműmérnök* felírású tábla mögött keresné a maga emberét az a kisebb-nagyobb gazda, aki a földjét akarná földméréteni. Végül: a *közműmérnök* kiejtésében a *-műmér-* hangkapcsolat is meglehetősen bántaná a fület. — A *közmunkamérnök* ellen még fokozottabb mértékben szólnak azok az okok, amelyeket a *közműmérnök* ellen felhoztunk, kiváltképen az a körülmény, hogy a *közmunka* a hivatalos és általános nyelvhasználatban más fogalom megjelölésére van lefoglalva.

Én úgy látom, hogy a megnevezendő mérnöki ágazat munkálatainak uralkodó anyaga a föld, feladata pedig lényegében véve a földnek a mérése és a földnek közelebről a földszínek utakkal, vasutakkal, hidakkal, vízszabályozó művekkel való alakítása. E szerint fogalmi meghatározottság szempontjából a *földmérnök* vagy *földésmérnök*

elnevezést tartanám megfelelőnek. E nevek gyakorlati szempontból is alkalmasak volnának, mert közérthetően utalnak a feladatkörnek igen lényeges mozzanatára. Sőt tudtommal a *földmérnök* egyes helyeken a természetes szükséglet következtében már használatba is jött. — A *földmérnök* mellett szól az is, hogy a 'geometra, geometres' értelemben használt régi magyar *földmérő* szó¹ születnék benne újra, a *földmérő*, akinek a munkásságából az összes mérnöki tudományágak kisarjadtak. — A *földésmérnök*-ben a *földész* nyelvi tekintetben épen olyan jó képzés, mint akár a *vadász*, *halász*, *madarász*, *kertész*, *bányász*, *erdész* szavak, sőt ha nem is ebben az értelemben, már multja is van a XIX. század irodalmában és dívik Kolozsvárt még most is (CsűRY BALINT szíves közlése). A *földész*-előtagot ajánlja az is, hogy -ész képzőjével odailik az *építész*-, *gépész*-stb. előtagok sorába.

A *terepmérnök* vagy méginkább a *térszínmérnök* a *földmérnök*-kel és *földésmérnök*-kel kapcsolatban előadottak alapján elvileg helytálló volna, azonban a közfelfogás számára erősen elvont jelentéstartalmánál fogva lenne vele baj.

Észrevételeink foglalatja tehát ez: sokfelé elágazó feladatai mellett az úgynevezett „mérnök” szaknak a fogalmi meghatározás szempontjából legszabatosabb és — ami talán fontosabb is — gyakorlati tekintetben legtájékoztatóbb neve a *földmérnök* vagy *földésmérnök* lehetne, ha csak nem akarunk (nehézkességénél fogva nem nagy siker reményében akarhatunk) ilyen körülírást alkalmazni: *föld*-, *út*-, *vasút*-, *hid*- és *víz**mérnök*, vagy esetleg az *út*-, *vasút*-, *hid*- meghatározások bizonyos mértékig jogosult összevonásával ezt a rövidebbet: *föld*-, *út*- és *víz**mérnök*.

PAIS DEZSÓ.

Szóló és szólott. (Az -ó, -ő képzős igenév használatához.)²

„A melléknévi igenevet mindazokban az esetekben, amelyekben elmúlt cselekvést fejez ki, mult időben kell használni.” Ilyen szabálya nincs a magyar nyelvnek, tehát a vitás mondatban („A mozgóposta kezelője a Budapestre *szóló* leveleket tévesen a Szombathelyi részére készített levélköteggben helyezte el.”) a *szóló* igenév használata egészen kifogástalan, nem kell helyette *szólott* alakot írni, valamint a *mozgópostát* sem szoktuk megérkezése után *mozgott* postának mondani. Így beszélünk: „Leugrott a *robogó* vonatról”, nem pedig: „Leugrott a *robogott* vonatról”.

Régibb nyelvtanaink jelenidejű melléknévi igenévnek nevezték az -ó, -ő képzős igenevet, ma azonban már nem nevezzük így, mert tudjuk, hogy ez az igenév jelenre, multa és jövőre egyaránt vonatkozhatik, pl. „*szántó*föld, *vető*mag, *ivó*víz” stb. Nemesak most vannak *eladó* lányok, hanem dédanyáink is *eladók* voltak valamikor régen, és dédunokáink között is lesznek majd egykor *eladó* lányok. Nincs tehát nyelvünknek ilyen sza-

¹ Lásd CALEPINUSTól kezdve különböző régi szótárainkban; a Magyar Tudós Társaságtól 1834-ben közrebocsátott Matematikai Műszólárban még *földmérő* a KUNOSSNÁL 1834-ben feltűnő *mérnök*; DUGONICSNÁL 1798-ban *földmérész* fordul elő (vö. NYŰSZ.).

² Válasz egy kérdésre.

bálya sem: „A multidejű melléknévi igenév használata kötelező abban az esetben, ha olyan multidejű cselekményre vonatkozik, amely cselekvésnek tárgya volt az a főnév, amelynek a melléknévi igenév a jelzője.“ Folytathatjuk a példákat. Nemcsak a ma élő és író Herczeg Ferencről mondhatjuk, hogy *író*, hanem Jókairól is, bár ő a multban írt, és beszélhetünk a jövő század *írói*-ről is, noha azok még csak ezután fognak írni. Nagyon régen volt az, amikor Mózes előtt a csipkebokor égett, mégis *égő* csipkebokor annak a neve, nem pedig *égett* csipkebokor. „A tilalom ellen *vétőket* szigorúan meg fogom büntetni.“ Ebben a mondatban az *-ő* képzős igenév a jövőre vonatkozik: „A kik a tilalom ellen véteni fognak.“ Mondhatjuk azt, hogy „A *jelen-voltak* élénken helyeselték“, de azellen sem lehet jogos kifogást tenni, ha valaki így mondja: „A *jelenlevők* élénken helyeselték“. Ez ugyan nem logikus dolog, ámde a nyelvtudománnyal foglalkozók előtt már régen ismeretes, hogy semmiféle nyelvben sincs logika. Akik ezt nem tudják, azok természetesen szeretnék mindenféle kiokoskodott szabályokkal gúzsba kötni a nyelvhasználatot, csakhogy a nyelvszokás nem igazodik a logika szigorú szabályaihoz.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tarcsai kötelező levél 1565-ből.

A Köröstarcsai Veér család irományai közül került ez az érdekes magyar nyelvű levél a Borsod-Miskolci Múzeum levéltárába. Ebben a régi magyar nyelvű kötelezvényben nyolc (körös-) tarcsai jobbágy kezességet vállal két társáért. Kötelezik magukat, hogy ha két jobbágytársuk elszöknék vagy ha a falunak pusztulása lenne, s ezek azután nem akarnának helyükre visszaszállani, akkor ők urukat, Ósz Lászlót, ennek feleségét Somlyay Anna asszonyt és fiát, Vér Mihályt nyolcszáz forintig kártalanítják.

A levél 1565. szeptember 12-én kelt. Írása gyakorlott kézre vall. A kötelezvény közel háromszáz magyar szava közé egyetlen latin szó sem vegyült. Nyelve az alföldi déli *ő-ző* nyelvjárás sajátosságait mutatja. A legnagyobb valószínűséggel Gyulán írták. Ide utalnak a szereplő személyek: Vitézlő Székely Miklós (a Székely család híres katonákat adott a XVI. század közepén Békés megyének; vö. KARÁCSONYI J., Békés vármegye tört. I.) és Vér Mihály, Somlyay Anna fia. Vér Mihály annak a Muroyi Veér Andrásnak az unokája, aki 1493-ban magyar nyelvű menedéklevelet állított ki. Somlyay Anna szintén előkelő békés megyei családból származott. Atyja, Somlyay Mihály 1542-ben a békés megyei nemesség követe volt I. Ferdinándnál. A kötelezőlevél írása utáni évben, 1566-ban Gyula már török kézre került, s ekkor a Veér család is Békésből Bihar vármegyébe húzódott át.

En nagy Janos, Swle Janos, Osuat Janos, biro Janos, zabo peter, Kis marton Andras, Kuczar mathias es F(or)is

mihal, tarczaiak. aggiuk mi ezt nyolczan oꝛue mindenok tutukra, vraknak es vitezlo Nemes nepeknek, es minden rendbeli nemefeknek, birak | nak es polgaroknak, es minden emboroknak. hog' mi lottunk Nyolczuan (!) oꝛue kezefok, ez vitezlo *zekel miklof elot*¹. Foris Janofert, es Foris Demeterert tarczaiakert: Nyolcz *zaz* forintig: Mellieket az mi vrunk ooz lazlo Nemi nemü vetkukert meg fogot vala. lottunk penig kezefok az mi felul meg mondot vrunknak *Ooz lazlonak*, es *Azo | niunknak Somlaj Annazonak*: es az Ew *fianak Ver mihalnak*, Jllen ok a!at: hog ha valamikor vagy zokue, vagy Nilvan vagy akar mi keppen azket Embor *Foris Janos, es Foris demeter* az mi vrunk folderol el mennenek valahova lakoul Meg ha zinte valahol Nemefeguk volnais es oda mennenek lakni ys; es mi vket kezben nem hozha | -tnok: tabat mi raitunk az mi vrunk azoniunk es az mi vrunk germoke toruen bertul (!) az az minden per patvar [felül beszúrva: nekul] Nyolcz *zaz* forintot vehenek raitunk eztis oda teuen hog ha az falunak Torok mia vagy egyéb hatalmofok mia Jdeig valo puztula | -fa lenne, es Jfmet meg epulefe lenne, vkis velunk egyetomben vgyan azon Nyolcz *zaz* forint kotel alat tartozanak helukre hazukba vizza zalani. Annak okaert Erre mi nyolczan oꝛue kotuk magunkat ez vitezlo *zekel miklos* elot vrunknak *Ooz laz'onak* es Azoniunknak az ew felefelegenek, es germokenek ver mihalnak, hog' ha valami gondolatiukbol ez folul meg mondot ket embor az kezefegbe benne hadna minket mi meg elegituk Ew kegelmuket mind az nyolcz *zaz* forintrol: mely mi leuelunket agiuk bizon | fagul az mi vrunknak meg erofituen peczetunkel es kezunk be adafual. ez leuel kolt zent mihal hauanak 12 napyan

A d . 1565 .

Az írott szöveg 32 cm hosszú, 21 cm széles papírlapon. A szöveg alatt nyolc kis viaszpecsét töredéke, mindegyik 3—3 bevágott papír fogaeskába akasztva. — A hátlapon jóval későbbi írással: „1565 | Fidejussionalis pro Joanne et | Demetrio Foris“. Alatta ismét más kéz írása: „Conjunctio Familiae Vér | cum Somlyai“.

MARJALAKI KISS LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1933-ban és költségvetés 1934-re.

I.

Számadás 1933-ról.

1. Bevétel:

	F. fill.
Maradék 1932-ből	2011 43
Tagdíj és előfizetés	4449 —
Eladott kiadványokért	317 36

¹ Aláhúzva az eredetiben is.

		P. fill.
Kamat	1134	55
Alapítvány	82	—
Adományok	426	02
Allamsegély 1932—1933-ra	550	—
A M. Tud. Akadémia segélye	1000	—
Vegyes bevétel	28	40
A Szily-alap maradéka 1932-ből	3	41
A Szily-alap bevétele	96	59
Összesen	10098	76

2. *Kiadás:*

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4573	17
Írói tiszteletdíj	675	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	217	04
Irodai kiadás	70	—
Expedíció, vegyes kiadás	570	75
Könyváruusi jutalék	40	16
Alapítványok tőkésítése	82	—
Tőkésítés a kamatokból	1000	—
A Szily-alapnak tőkéje kiegészítésére	37	59
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	50	—
A Szily-alap bevételeiből tőkésítés	50	—
Összesen	7945	71

Az 1933. évi maradvány 2153 pengő 05 fillér.

3. *Alapítványok.*

Áthozat 1932-ből	26181	60
Kiegészítések 1933-ban:		
Balogh Jenő, Nagylózs	8	—
Csúry Bálint	21	—
Jánosi József	4	—
Melich János	29	—
Szőcs Ferenc	10	—
Viszota Gyula	10	—
A Társaság tőkésítése	1000	—
Összesen	27263	60
Ebből 151 tag alapítványa	6441	53
A Társaság tőkésítése	20822	07

4. *Szily-alap.*

Maradék 1932-ből: tőke és készpénz	953	41
Bevétel 1933-ban	96	59
Összesen	1050	—
Kiadás: Szily-jutalom	50	—

A maradvány 1933-ból 1000 pengő tőke.

5. A Társaság vagyona.

	P.	Hll.
<i>a) Tőke és alapítványok:</i>		
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölesön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. Rt. 1 db részvény	14	—
Alapítvány és tőke folyószámlán a M. Földhitelint.-ben	27243	03
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a M. Földhitelint.-ben	1000	—
<i>b) Készpénz:</i>		
Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	2078	97
Folyószámlán a Postatakarékpénztárban	50	54
A Társaság kézipénztárában	23	54
Összesen	30416	65

II.

Költségvetés 1934-re.

1. Bevétel:

Maradék 1933-ból	2153	05
Tagdíj és előfizetés	3000	—
Kamat	900	—
Eladott kiadványokért	50	—
Államsegély	—	—
A M. Tud. Akadémia segélye	—	—
A Szily-alap kamata	35	—
Összesen	6138	05

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4000	—
Írói tiszteletdíj	700	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatokra	100	—
Irodai kiadás	100	—
Expedíció, vegyes kiadás	700	—
Könyvtári jutalék	40	—
Népryelvi tanulmányokra	600	—
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	50	—
Összesen	6870	—

A várható hiány 731-95 pengő.

Ha egyéb bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi pénztári maradvány felhasználásával csak 15 év terjedelemben tudjuk kiadni, s a népryelvi gyűjtésre szánt összeget nem vehetjük igénybe.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Des. I.-nak: (Vö. MNy. IV, 469 és PannhRendtört. VI. B., 182.) A *Mons Sacer Pannoniae* kifejezést, amelyre 1240 táján tűnik fel az első adat (Anonymusnál *Mons Sancti Martini* van), bizonyára a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején magyarítják *Pannonhegyé*-re. Így Guzmics Izidor, a jeles

bencés író, Kazinczy Ferencnek szóló első levelét 1822. szeptember 26-án *Pannonhegyén* keltezi, és Kazinczyval folytatott levelezésében ismételten ezt a formát használja egészen 1824. március 15-ig. Ekkor a keltezésben *Pannonhalmán* lép a *Pannonhegyén* helyébe. A levél végén pedig ezt olvassuk: „Pannonhalmá erántad támadt szeretetemből származott még Pesten; azolta senki oly állhatatosan nem él vele, mint Trattner.“ — Tehát a *Pannonhegyé*-ből Guzmics csinált *Pannonhalmá*-t a Kazinczynak kedves *Széphalom* mintájára. Kazinczynál, aki Guzmicsnak szóló 1823. november 4-i levelében ezt írja: „a Pannonhegyet“, 1831-ben, a Magyarországi Utakban „Pannonhalmára megyek“ és „Pannonhalmot“ van. — Különben a *Pannonhalmá* kifejezés nem hódít valami túlságos gyorsan. A bencés Szeder Fábián 1830-ban így ír: „Pannonia hegyén a Sz. Benedek-rendén levő sz. mártóni főmonostor“ (PannhRendtört. VI. B., 459). Horvát István a Tudományos Gyűjtemény 1836-i évfolyamában (I, 95) „Szent Mártoni tudós Fő Apát“-ról beszél. 1848-ban a rend egyik tagja a Religióban „Pannonhegyi szerzetesgyűlés“-ről ír (i. h. 281). Sőt Kazinczy és Guzmics levelezését 1873-ban Gulyás Elek mint „Pannonhegyi Sz. Ben. Rend tagja“ adja ki. FÉNYES ELEK Geographiai Szótára IV, 107–8 szerint: Szent Márton „a híres Pannonhalmá nyugoti tövében“. Azonban Czuczor—Fogarasi szótárának V. kötetében még 1870-ben sem találjuk *Pannonhalmá*-t.

P. D.

E. R.-nak: I. A mai köznyelvben a *húsvét* szó ragozása: *húsvét-ot*, *húsvét-ra*, *húsvét-tól*, valamikor azonban, amikor érezték, hogy a szó összetétel, tehát annyi mint 'hús-vevés', azt mondták, hogy *húsvét-et*, amint ma is mondjuk: *jótét-et*.

II. A *tisztátlan* és a *tisztátalan* alak egyformán használható, egyformán helyes, mint pl. *hűtlen* és *hűtelen*, *szótlan* és *szóttalan*.

M. J.

P. S.-nak: Azt kérdi, mi az eredete *Reguly* Antal vezetéknévének. — Első tekintetre latin genitivusi névnek látszik, a *regulus* 'ökörszem' szó genitivusának, azonban ahhoz, hogy akár csak valószínűvé is lehessen e magyarázatot tenni, szükséges a család történetét ismerni, e nélkül megnyugtató választ nem lehet adni.

K. P.

R. J.-nek: A nemesi levél szerint eredetileg *Ró'sa* alakban írt *Rósa* vezetéknévnek helyes kiejtése: *Rózza*, nem pedig: *Rósa*. Régi helyesírásunk s, 's betűvel is jelölte a zs hangot, s ezt a régies hangjelölést őrzi több vezetéknév, pl.: *Sennyey*, 'Soldos', 'Sigray', 'Sidó', 'Sigmond', *Jósika*, *Dósa*, *Deseő*, *Kolosváry*, *O'sváth*, *Balás*, *Pais*. Ezekben az S, 'S, s, 's betűt zs-nek kell olvasni. A *Ró'sa*, *Rósa* vezetéknév is idetartozik. (L. A Magyar Helyesírás Szabályai 105. p.)

N.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXX. ÉVF.

1934. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

Keresztyén és keresztény.

A nyelvtudományi köztudatban elevenen él az a meggyőződés, hogy a régibb *keresztyén* helyébe valószínűleg PÁZMÁNY tette a *keresztény* alakot, mert a *kereszt* származékának tekintette (vö. HORGER, Magyar szavak története 102. l. 1924.). Valóban a NySz.-ban PÁZMÁNY adatai között mindenütt csak *keresztény*-t olvasunk. Csakhogy ha PÁZMÁNYnak eredeti, vagy a budapesti egyetem hittudományi karától való kiadását olvassuk, akkor az első könyvtől kezdve (Felelet. 1603.) az utolsóig (Prédikáziók. 1636.) sehol nem látunk *keresztény*-t, hanem mindenütt *keresztyén*-t, s éppen azon a helyen is, melyet érvül szokás idézni: „a' Christus keresztitül, *keresztyén* nevet viselünk . . . valakik a' keresztitül *keresztyén* nevet vettek . . .“ (nagypénteki első prédikáció); a könyv ajánlásának címében: „A *keresztyén* olvasóhoz.“ Valamennyi prédikáció evangéliumi szövege előtt: „Christus Jesusnak drága Szent Vérével megváltott *keresztyének* . . . halgassátok.“ Ugyancsak a származékokban: *keresztyéni*, *keresztyénség* stb. A prédikációk XVIII. századi kiadásában már mindenütt *keresztény*-t találunk. A NySz. gyűjtői a Prédikáziókat, bár a forrásjegyzékben az első kiadás évszáma: 1636. van feltüntetve, egy későbbi kiadásból dolgozták fel, vagy pedig egyszerűen KRESZNERICS adatait másolták le, erre mutat a mellétett Kr. jelzés. A valóság az, hogy PÁZMÁNY a *keresztény* alakot nem ismerte és csupán *keresztyén*-t írt.

Hol és mikor kezdődik a *keresztény* írás . . . és ejtés?

SZABÓ KÁROLY RMKtárában a következő címekeket találtam (a szövegeket nem volt módomban látni): 877. sz. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY. Az *Keresztyen* Isteni-Tudomány-nak . . . summaia. Utrecht, 1653. (Református nyomtatvány.) — 1001. sz. MARTONFALVI GYÖRGY: *Keresztyeni* Inneples. Debrecen. 1663. (Ref. nyomt.; a hirhedt Karancsi nyomda terméke.) — 1522. sz. CATECHESIS. Az az: *Keresztyeni* vallásra való tanítás. Kolozsvár, 1698. (Unitárius nyomt.) — 1557. sz. HORVÁTH FERENCZ. Az Unitárius Atyafiaknak Mencségére és *Keresztyeni* Ertelmeknek megvilágosítására rendeltetett Írás. Kolozsvár. 1700. (Unitárius nyomt.)

Tehát a könyvészet szerint a XVII. században a *keresztény* alak protestáns eredetű (ha a címlapokban s a nyomdákban bízni lehet), és sem mellette, sem ellene nem szólalt fel senki; lehet hogy észre sem vették. ZRINYI is a Szigeti Vesze-

delemben legtöbbször *keresztyn*-t ír, pl. I. 12.: *keresztyn*; I. 13., 17.: *körösztyn*; VI. 22., 41., 42.: *keresztyn*; — de akad példa a másik alakra is: III. 19.: *Keresztény, keresztén* (NÉGYESY kiadása szerint, az akadémiai nem hiteles).

Sajátságos, hogy MIKES, aki lényegében még a XVII. századba tartozik, leveleinek első részében *keresztény*-t ír (13., 23., 39., 51., 59., 85. stb.), a 125.-től kezdve állandóan *keresztyn*-t (136., 170., 194., 200. stb.); ezt SZILY KÁLMÁN is megjegyzi az 1906-i emlékkiadás tanulmányában. Bár ez a kiadás sem szorosan vett tudományos kiadás, ebben a tekintetben megbízható és teljesen egyezik a szintén kézirat után készült 1861-i TOLDY-féle kiadással, csupán a 124. levélben ír az emlékkiadás *keresztényi*-t, míg TOLDYban *keresztyni*-t találunk.

A két alak határozott különválása, de még minden értelmi vagy felekezeti árnyalat nélkül, különösképpen egy könyvben történik, PÁRIZ PÁPAI szótárában. Valamennyi kiadásnak (Lőcse, 1708.; Nagyszombat, 1762.; Nagyszeben, 1762., 1782., 1801.) latin részében ezt olvassuk: „Christianus: *Keresztény*“, magyar részében pedig: „*Keresztyn, keresztyni, keresztynség*“. A kétféle írás okát nem tudom; mind a két részt PÁRIZ PÁPAI írta, a szöveg javítását TSÉTSI JÁNOS végezte atyjának helyesírási szabályai szerint, melyek a szótár függelékében vannak, s melyeknek I/II. regulájában az idegen származású „christianus“ *Keresztyn*-nek van írva. MELICH JÁNOS azt mondja a szótár két részéről, hogy: „meglehetősen egységesek. Azzá teszi őket az egységes helyesírás“ (NyK. XXXVII, 28). Úgy látszik, mégsem teljesen, s a tárgyalt szó írásába valami zavaró mozzanat, talán a véletlen keveredett.

A következő állomás WAGNER Phraseológiája (1750.), mely pontosan ismétli PÁRIZ PÁPAI latin részének adatát: „Christianus: *Keresztény*“. De SZILY KÁLMÁN óta tudjuk, hogy a Phraseologia kinyomatása idején FALUDI FERENC volt a nagyszombati nyomda igazgatója, akinek nagy gondja volt az onnan kikerülő tankönyvekre, s így bizonyára a Phraseológiára is. FALUDI pedig kiadványaiban *keresztyn*-t ír; ezt híven követi TOLDY a Nemzeti Könyvtár FALUDI-kötetében és BELLAAGH a Nemes Urfi kiadásában (JelIrIskT. XXXIX.), s a hozzáfüggesztett szójegyzékben külön figyelmeztet is rá. — A Phraseologia testvér-könyve, a Gradus ad Parnassum megint „Christiani: *Keresztények*“-et ír.

Eddig egyik sem okolta meg semmivel sem írásmódját. Az első, aki teszi, KAZINCZY, Orpheusában (1790. I, 399). Külön cikket szentel ennek a kérdésnek: „*Keresztyné* vagy *Keresztény*? Orthographiai kérdés.“ Bár a címben „ortho-

graphia“ van, mégis ő az első, aki rámutat a kétféle írás felekezeti színezetére, a nélkül azonban, hogy hivatkoznék valakire, aki ezt hangoztatta: „Azon *n* vagy *ny* végezetű szók között, mellyeknek le-írása eránt Iróink meg-hasonlottak, ez az *a'* szó, *a'* melly miatt leginkább villongunk. Belé avatta tudni-illik magát még ide is *a'* Religióbeli idegenség . . . Ez *a'* szó *Keresztyén* bizonyosan ettől veszi eredetét *Christianus*; valamint *Sebestyén* ettől *Sebastianus*.“ Erre VERSEGHY FERENC azt mondja (Mi *a'* Poesis, 1793.), hogy „a *tyén* végződés nem magyar; *ény* formatívával pedig sok substantívumaink végződnek: *edény*, *tömény*, *kökény* . . . de nem is bizonyos, ha *Keresztény* *Christianus* szótól származik-e, vagy csak ettől *kereszt* . . . az sem bizonyos, ha *kereszt* *crux* szótól származik-e, vagy inkább *originalis* magyar szó, mint *gerezd*, melly annak analoguma.“ Látnivaló, hogy VERSEGHY a szó kétféleképpen való írásában semmi felekezeti különbséget nem keres, pusztán etimológiai okokra támaszkodik. KAZINCZY azonban egy régibb, Kovachich Mártonhoz intézett levelében (1789. szeptember 19.) említi, hogy BATSÁNYI szemrehányást tett neki: „ich schriebe das Wort *keresztény* darum *keresztyén*, weil ich Protestant bin, um also dem Worte *kereszt*, welches einem Kalwiner so anstössig vorkommt, auszuweichen — mir, der ich . . . auf ähnliche Thorheiten nicht denken kann.“ Az említett cikkekre való hivatkozást nem találtam KAZINCZY levelezésében.

Közben BARÓTI SZABÓ DÁVID a Kisded Szótár 2. kiadásában (1792.) kimondja a súlyos szót: „*Keresztyén* tótosan mondatik Krestyán-ból.“ Ez lett ezután főérve azoknak, akik nem akartak felekezeti színt keverni a helyesírásba; erre hivatkozik VERSEGHY a Tiszta Magyarságban (1805. 60. l.), a Lexikon Terminorum Technicorumban (1826.); épp így KRESZNERICS (1831.). Hiába hivatkozott KAZINCZY a Magyar Régi-ségekben (1808. 152. l.) a XVI. és XVII. századi adatokra, senki nem hallgatott rá. Hogy ez valóban országos vita tárgya volt, mutatja például CSOKONAI KARNYÓNE című vígjátéka (1799. II. felv. 7. szín), melyben Kuruzs ezt mondja: „*Keresztyén* *tyén-é?* *tyén-é?* régen pörölnek rajta.“

PÁPAY SÁMUEL A' Magyar Literatúra' Esméretében (1808. 79. l.) a katolikus s a református ejtés több különbségén kívül ezt is említi: „A' Református ezt: *Keresztény*, így ejti: *Keresztyén*. Lám minémű befolyása van még *a'* Vallásbéli különbségnek is *a'* szóllás' változtatásába!“ — Erre az Erdélyi Múzeum névtelen bírálója (talán DÖBRENTEI) megrója PÁPAYT (1817. IX. f. 89. l.): „Váratlan volt Rec. előtt egy olly fejű férfitől, mint *a'* tisztelt Iró az az állítás . . . hogy *e'* szót *Keresztyén* (melly, *a'* mint azt szem, fül és *a'* lexicalis értelem bizonyítja, *a'* *Christianus*-ból ered) egyedül *a'* Protes-

tánsok mondják 's írják így és nem így *Keresztény*. Tehát ezt *Vallásbeli Antagonismusból!!!* — Sok Lutheranus és Calvinista van a két Magyar földön, a' kik a szót *tény* végzéssel írják 's mondják, mert gondatlanok 's tanulatlanok. Ellenben Cardinalis Pázmány... 's az Expiarista Pap Révai, az Exjesuita Pap Rajnis 's igen sok Pápista írók' munkáji, mellyek Pápista Kiadók által 's Pápista nyomtató műhelyekben nyomtattak a' szót *tyén* végzéssel ejtik, mivel nem a' tántorgó szokást, nem a' gondatlan 's tanulatlan írók' 's beszéllők' példájokat követik, hanem fentebb törvényeket."

KASSAI Szókönyvében (1834.) mellőzve minden felekezeti színt ezt mondja: „*Keresztény* v. betű ált téve *Keresztýén*."

CZUCZOR—FOGARASI elismeri, hogy a származtatás *keresztýén*-t kívánna, ahogy PÁZMÁNY, KÁLDI (az újabbak közül TOLDY FERENC, EÖTVÖS JÓZSEF) írták, de a jó hangzás inkább *keresztény*-t javasol. A *keresztýén* cikkben idézik KRIZA javaslatát, mondjunk le egyszersmindenkorra az *y*-ról s az únió kedvéért ejtsük, mint a székelyek: *kérésztén*-nek. Persze ez is hiábavaló kísérlet volt.

Bátran írhatta JÓKAI egy kis gúnyos éllel az „Egetvívó asszonyiszív” című regényében (1900. centen. kiadás 96. k. 46. l.) visszakeltezve a vitát 1700 tájára a következőket: „Minden ember arról beszélt (Debrecenben), hogy micsoda rendkívüli látvány lesz ma a nagy templomban! Az utolsó görög leányával együtt tér át a kálvinista hitre... Nagy volt a vita, hogy vajjon megkereszteltetnek-e? A szabadelvűek azt állították, hogy az szükségtelen, mivel hogy ők keresztýének, már meg vannak keresztelve; az orthodoxok ellenben azt állítják... hogy igenis nagy a különbség a kettő között; mert a pápisták és a görög hitűek úgy írják a christianus magyar elnevezését, hogy »Keresztény« (t-vel a közepén, ypsilonnal a végén), e szótól származtatván azt »Kereszt«, a kálvinisták ellenben »Keresztýén«-nek írják, ty-vel a közepén, n-vel a végén, christianusból származtatva."

MELICH JÁNOS Szláv Jövevényszavaink című munkájában azt írja (I, 2: 330), hogy hasonló eset van a délszlávban is: a görög keleti szerbek a keresztényt *hrišćanin*-nak, a római katolikusok pedig *kršćanin*-nak mondják.

Az emberiség nem tud megjelenni valami különbség nélkül; az ó-testamentumban megvolt a *sibboleth*; a IV. században a *homousion* s a *homoiousion*; a XI. században a *filioque* s így tovább vég nélkül. A múlt század első felében „jó barátaink” finom különbséget tettek *Madjaren* és *Ungarn* közt; néhány esztendővel ezelőtt pedig örömmel olvashattunk ilyen felhívásokat: „*Keresztýének* és *keresztýének*."

TOLNAI VILMOS.

Az egyszerejtés.

Kétségtelenül az egyszerejtés körébe tartozik először is az a jelenség, hogy egy rövid mássalhangzónak és egy magánhangzónak vagy megfordítva egy magánhangzónak és egy rövid mássalhangzónak ugyanegy (egyszerű vagy összetett) szó belsejében közvetlenül egymás után való ismétlődése a nyelvtörténet folyamán sok esetben elmaradt. Tehát képletesen: a *-tete-* > *-te-* vagy *-etet-* > *-et-* változás.

Az előbbi (*-tete-* > *-te-* típusú) változás észlelhető pl. a R. *Csipkekerek* 'töviserdő' > *Csipkekerek* (BÁTKY: FE. IX, 45), R. *Didicháza* > *Dicháza* (CSÁNKI I, 205), (R. *számkivé vet* > **számkive vet* >) **számkivevet* > *számkivet* fejlődések esetében. De vannak bizonyára még más ilyenek is. A régi *balzsamum* > *balzsamom*-ból pl. valószínűleg úgy lett a későbbi *balzsam*, hogy a *balzsamomot*, *balzsamomoz*-féle alakokból előbb egyszerejtéssel *balzsamot*, *balzsamoz* lett, s ezekből aztán elvonódott egy új *balzsam* alakú alanyeset (erről szerint BEKE: Nyr. LXI, 119). MELICH (MNY. XXIX, 275) szerint *harminc* < R. és N. *harmic* is (**harmoc* < **harmosz* alakokon át) korábbi **harmusz* < **harmumusz*-ből fejlődött volna, de ennek helyességéről nem vagyok teljesen meggyőződve.¹ — Az ellenkező esetnek (t. i. az *-etet-* > *-et-* típusú változásnak) néhány példája: (R. *apētītus* >) N. *ápītītus* > N. *ápītūs*, *bűntetetlen* > *bűntetlen*, *okvetetlenül* > *okvetlenül*, (szl. *pēnez* >) **pēnēnzi* > **pēnzi* (> **pēnz* > *pēnz* MELICH: MNY. XXIX, 272, HORGER: uo. XXI, 57), **pogácsácska* > R. *pogácska* (de ez másként is magyarázható), R^o: *Zarozozou* (olv. *Szároz oszoz*, a. m. 'száraz völgy') > *Szárszó*, (*Vajai* >) **Vajaj* > *Vaj* (irva legtöbbször: *Vay*) családnév.

Az eddig felsorolt adatokból, melyekben egy rövid mássalhangzónak és egy magánhangzónak vagy egy magánhangzónak és egy rövid mássalhangzónak teljesen azonos kapcsolata ismétlődött, persze nem lehetne eldönteni, hogy első vagy második ejtése maradt-e el. De ez is eldönthető az egyszerejtésnek más természetű esetei alapján. Nem lehet ugyanis kétséges, hogy egyszerejtésnek kell tekintenünk a hangsor ilyen rövidülésének még azon eseteit is, melyekben

¹ Ellenben teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a mai *harminc* alak nem **harmicc*-ből keletkezett és nem elhasonulással keletkezett belőle. Nem tudom, honnan veszik nyelvészeink azt a tíz-tizenöt év óta minduntalan felbukkanó babonát, hogy a *cc* *rc*-vé vagy *nc*-vé hasonulhat el. Ilyen elhasonulás se a magyarban, se a világnak egyetlen egy nyelvében sem lehetséges. Már felszólaltam ez ellen egyszer, MNY. XXII, 341, de a babonák, úgy látszik, csakugyan nagyon szívósak. Nem történt ebben az esetben semmi egyéb, mint az, hogy magánhangzó és *t* közötti helyzetben egy inetimológikus *n* fejlődött (R. *harmic* > *harminc*), mint még körülbelül 50 más esetben is, melyekről Magyar Hangtörténet című munkám megfelelő helyén pontosan be fogok számolni.

a két hang kapcsolata nem volt teljesen azonos, hanem kettőjük közül csak az egyik ismétlődött. Ezen esetekből pedig kiderül, hogy mindig a kapcsolatnak másodszor való ejtése maradt el.

Csak a mássalhangzó volt azonos a következő esetekben:

1. A *-teti-* > *-te-* típusban: *találom* > R. és N. *talám* (> *talán*).

2. Az *-etit-* > *-et-* típusban: R. *ájajtatós* > *ájtatós*, *asszonyanyám* > N. *asszonyám*, **belölső* > *belső*, R. *Bodoninc* > *Bodonc* (CSÁNKI II, 737), **elölső* > *első*, *férjhezmenendő* > R. *férjhezmenő* (MNY. II, 47), **gyűlölség* > R. *gyűlöség* (SIMONYI: Nyr. XLIV, 43), *kántoruram* > N. *kántoram* (> N. *kántoram*), *mestőuram* > **mestőram* (> N. *mestram*), *rėktoruram* > *rėktoram* (> N. *rėktram*), (latin *petroselinum* > **pėtrėzselėnėm* > R. és N. *pėtrėzselėm* (> *pėtrėzselėyėm*), latin *prosas mitere* > N. *prőzsmítál* (> *prėzsmítál*), latin *Gvilelmus* > *Vilmos*.

Csak a magánhangzó volt azonos a következő esetekben:

1. A *-tede-* > *-te-* típusban: *álnokolkodik* > R. *álnokodik*, latin *augustinianus* > **ăugustiăn* (> R. *ăgostyăn* > *aggastyăn*), R. *Betlehem* > R. *Betlem* (> *Betlen*), **bonyolodalom* > *bonyodalom*, R. *Dorozmăt* > *Dozmăt* (CSÁNKI II, 745), (pl. május) *elsejei* > *elsei*, (latin *Hieronymus* >) **Jeronomos* > *Jeromos*, *nagyanya* > N. *nanya* (> N. *nannya*), *nehezék* és R. *nehezes*, *nehezkes* > R. *nezek* és *nezes*, *nezkés* (Nyr. XLIII, 443, XLIV, 138), (szláv *pivnica* >) **pivnică* > **pincă* (> **pincă* > *pince* MELICH: MNY. XXIX, 272), **szőbelsejei* > *szőbelsei*, R. *zár* > *zár*. A Dunántúl gyakori *Kisasszonyfa*, *Helesfa*, *Bűdősfa*, *Mihályfa*, *Bánfa*, *Bodorfa*, *Rónádfa*-féle községnevek *-fa* vége is korábbi *-fala* (< *-falva*)-ból rövidült (SIMONYI: Nyr. XLVII, 242). A délszláv *majmun*-ból származó *majom* szavunknak e hangalakja pedig éppen úgy keletkezett, mint a fentebb tárgyalt *balzsam*-é; t. i. **măjmunut*, **măjmunuk*, **măjmunul* > **măjmut*, *măjmuk*, *măjmul* (: > **măjum* > *majom*) (erről más-ként BEKE: Nyr. LXI, 119). És egészen bizonyos, hogy csak így magyarázódik helyesen a *-ban*, *-ben* rag és a *bennem*, *bened* stb. személyragos határozó története. Az erre vonatkozólag eddig felmerült magyarázó kísérletek (l. ezeket EtSz. I, 337), a magamét sem véve ki, mind elfogadhatatlanok. A *tél*: *telenként*, *nyár*: *nyaranként* és az Ung megyében ma is meglévő *belen*, *jegen*, *meszen*, *neven*, *nyelen*, *telen* alakok tanúsága szerint ugyanis ezeknek legrégebb alakja csakis nyílt *e*-vel való **belen* és **belenem* lehetett. Ebből pedig csakis a *-tede-* > *-te-* típusú egyszerejtéssel válnak érthetővé a későbbi *-ben* (> *-ban*, *-ben*) és **benem* (> *bennem*) alakok.

2. Az *-eted-* > *-et-* típusban: R. *alkonyodat* > *alkonyat*, **ėlėgėdėndő* > *ėlėgėndő*, *Katalinka* > *Katinka*, (R. *mínėmő* >)

**minimő* > *minő*, R. *Szebedén* (∩ R. *Szebegén*) > *Szebény* (CsÁNKI II, 537), (szláv **Smedrevu* > **Szimēndrēu* >) **Szēmēndrēu* > **Szēmēndrēu* (> **Szēndrō*) (erről kissé másként MELICH: MNy. XXIX, 274).

Arra, hogy a két nem teljesen azonos hangkapcsolat közül nem a második, hanem az első maradt el, tudtommal csak egy példa van: a R. *-balól, -belől* > *-ból, -ből* fejlődés. A szabálytól való ezen eltérést valószínűleg az magyarázza, hogy az *-ól, -öl* kapcsolatnak, mint ablativus-ragnak, a rövidülés megtörténte korábban még élénken érezhető funkciója volt, s ezért ennek elhagyása ártott volna az érthetőségnek.

Es kétségtelen végül, hogy egyszerejtést kell látnunk abban a néhány (tudtommal mindössze három) esetben is, amelyben nem közvetlenül egymásután következett két azonos kapcsolat, hanem el voltak választva egy közbülső hanggal, de azért a kapcsolatnak ismétlése mégis elmaradt. E három eset: R. *Margarita* > *Margita* (> *Margitta* hn.), R. *Pispiki* (∩ *Pispüki, Pispēki*) > *Piski* és (szláv *vojevoda* > **vojēvoda* >) R. *vojvoda* (ez utóbbira vö. *Pojēnica* > *Pojnica*, MELICH: MNyK. I, 6:187) > R. *vojda* (> *vajda*) (**vojēvoda*-ból azonban R. *vojovoda* > R. *vojāvoda* is, R. *vojvoda*-ból **vojōda* > R. *vojada* is fejlődött; e sokféle alakváltozatnak egymáshoz való viszonyáról kissé másként MELICH: MNy. XXIX, 272).

Mivel az egyszerejtésnek valamely más magyar fajtájáról nincsen tudomásom, most már megkísérelhetjük a nyelvünkbeli egyszerejtés fogalmának meghatározását. A fentebb felsorolt adatok alapján azt hiszem, hogy egyszerejtés az a nyelvi jelenség, hogy egy szóbelsei rövid mássalhangzó + magánhangzó + rövid mássalhangzó + magánhangzó vagy magánhangzó + rövid mássalhangzó + magánhangzó + rövid mássalhangzó sorrendű négy hangból álló kapcsolat utolsó két elemének képzése elmarad, ha ebben a kapcsolatban mindkét mássalhangzó és mindkét magánhangzó azonos volt (*-tete-* és *-etet-* típus), vagy ha legalább a két mássalhangzó (*-teti-* és *-etiti-* típus) vagy a két magánhangzó (*-tede-* és *-eted-* típus) volt azonos; kivételesen néha még akkor is, ha egy közbülső hang a kapcsolatnak első és utolsó két elemét egymástól elválasztotta. Figyelemreméltó az a körülmény, hogy egyszerejtés mindig csak olyan esetekben történt, melyekben a négyes kapcsolatnak mindkét mássalhangzója rövid volt. A két magánhangzó lehetett akár rövid, akár hosszú, sőt megtörtént az egyszerejtés olyan esetekben is, melyekben az egyik magánhangzó rövid volt, a másik meg hosszú: *talán, ájtatos, belső, első*, R. *gyűléség, -ból, -ből*.

A fentebb felsorolt példákból látható, hogy az egyszerejtés a magyarban nem mondható ugyan ritka jelenségnek

(nagyon sok ilyen esetet bizonyára soha fel sem jegyeztek), de csak kevés ilyen módon rövidült alak vált közhasználatúvá. Az egyszerejtés oka kétségkívül a beszélő képzetmechanikájának tökéletlensége. Aki egy-egy ilyen rövidült alakot először ejtett, annak lelkében a hagyományos hangsor egyes elemeinek felújítása és a képzésükhöz szükséges hangképző mozdulatok beidegzése (vagy azért, mert a hangsornak még nem volt lelkében eléggé erős emlékképe, vagy valamely pillanatnyi beidegzési zavar miatt) nem ment végbe a szokott módon, tehát tulajdonképpen beszédhibát követett el. Hogy éppen ezt a hibát követte el, az egyszerejtést, nem pedig valamely mást, azt nyilván elősegítette a két-két elemből álló szomszédos kapcsolatok azonossága vagy nagyfokú hasonlósága. És hallgatói is, ha ugyan észrevették a hagyományos és a valósággal ejtett hangsor közötti eltérést, ezt szintén hibának, véletlen nyelvbtlásnak érezték, tehát nem igen utánozták saját beszédjükben. Ez az oka annak, hogy csak aránylag kevés ilyen módon rövidült alak vált közhasználatúvá.

HORGER ANTAL.

A *pokol* szóról.

Azt, hogy *pokol* szavunk szláv eredetű, régóta tudja nyelvtudományunk (l. pl. a többek közt DebrGram. 349). Részletesebben azonban a szóval e sorok íróján kívül senki sem foglalkozott. АСВѢТН ОЗКАР, aki nyelvünk szláv jövevényszavai területén beható vizsgálódásokat végzett, a *pokol*-t a szláv *poklŭ* átvételének tartotta (l. NyK. XVIII, 392; Izvjestija VII, 4 : 314 = Nĕskol'ko zam. 69); megjegyezte azonban, hogy a szó hangalakjának magyarázata „kis nehézségbe ütközik“ (l. NyÉrt. XVI, 3 : 39).

A *pokol* szót én is a szláv *poklŭ* alak átvételének tartottam. Az volt a *poklŭ*-ról a nézetem, hogy római katolikus: szlovén vagy horvát úton került nyelvünkbe. Érveim ezek voltak:

A) Cyrill és Methód nyelvében, a IX. századi ó-egyh. szláv nyelvben, továbbá ennek a nyelvnek X. századi alakjában, úgyszintén a görög szertartású szláv liturgikus nyelvben, amely az ó-egyh. szláv nyelvnek a folytatója, *adŭ*¹ az 'infernus, Hölle' jelölője. Ezzel szemben a római szertartású szláv népek nyelvében, mégpedig mind a latin egyházi nyelvet, mind az egyházi szláv nyelvet használóknál a magyar *pokol*-hoz hasonló hangalakú szó van az 'infernus, Hölle' kifejezésére. E különbség olyan régi, amilyen régi a szlávok közt a kereszténység.

¹ Más kifejezések a szövegekben: *geona*; *dobrbŭ ognŭnaja*; *rodŭ ognŭnŭjŭ*; *trŭtorŭ*; *ŭ rovbŭ*.

B) A római szertartású szláv népek nyelvében két alapakra visszavezethető 'infernus christianorum, Hölle' jelentésű szó van: 1. A *poklo*, hímnemű; — vö. ó-horvát *poklo*, első adat XII. sz.: „A vidite li kolb stra[šny] estb *poklo*“ (JAGIĆ, Glag. 29—30); mai horvát: csa-nyelvj. *pakal*, *pekel*, *pako*: gen. *pakla*, *pekla* és kaj-nyelvj. *pekel*: gen. *pekla* | katolikus szerb s innen keleti szertartású szerb is *pakao*: gen. *pakla*; a szerbben első adat e jelentésben XII—XIII. sz. (l. *pakla* muk y JAGIĆ, Glag. 30; későbbi adatok uo. és HAKSZ.) | katolikus bolgár s innen keleti bolgár is *po'kolo* (WEIG.—DOR., LAVROV, Obzor 37); alakv. *po'kolo*, *pekolo* (GEROV) | szlovén *poka't*: gen. *pokla* (PLET.) | ó-lengyel *piekiet*: ragozva *piekta*, *piekle* (l. e XV. sz.-i adatokat ArchfSlavPhil. XI, 622). — 2. A *poklo*, semlegesnemű; — vö. tót *peklo*: gen. *pekla* | cseh *peklo*: gen. *pekla* | lengyel *piekto*: gen. *piekta* | bolgár *peklo*; alakv. *pokló* (GEROV), *pekló* (LAVROV, Obzor 38) | orosz (nyugati és déli = fehér- és kisorosz) *péklo*: gen. *pekla* (PAWL., HAKSZ.).

A két alapalakra visszavezethető szláv *poklo* és *poklo* közül a magyar *pokol* csak a *poklo*-val kapcsolható. Az -o végű idegen szavak ugyanis — s így a szláv eredetűek is — a magyarba kerülve a X—XI. században -a végűekké lettek; vö. szláv *gobino*, *sěno*, *těsto* stb. > magyar *gabona*, *széna*, *tészta* stb. (Hibásan elmélkedik e kérdéstről BEKE ÖDÖN: Nyr. LVIII, 106.) A magyar *pokol* tehát nem eredhet a *poklo* alakból. De a *poklo* alaknál is van hangtani akadály, s erre céloz ASBÓTH fentebb idézett szavaival, mikor azt mondja, hogy e származtatás „kis nehézségekbe ütközik“. A *poklo* alakból ugyanis palatális hangrendű magyar megfelelőt, tehát *pikl-* > *pékl-*, ebből *ü* nyelvjárásban **pükl* s innen **pökl-* alakot várnánk. Minthogy pedig a magyar szó velaris hangrendű, megfejtésében több lehetőségre gondolhatni. — Egy ilyen lehetőség az volna, hogy az ó-magyar *pukul*, ragozva *puklut* egy olyan szláv *pokl* átvétele, amelynek *v*-ja illeszkedéssel keletkezett előbbi *v*-ből. A szláv *poklo* szónak ugyanis a genitivusa *pakla*; ilyen helyzetben az *v* az *a* hatása alatt válhatott volna *v*-vá (vö. ó-egyh. szláv *toma* > későbbi ó-egyh. szláv *tōma*), s a függő esetekből elvonódhatott volna egy új **poklo* > **pokl* nominativus. Sajnos azonban, ilyen alakokat, amelyekben *v* = ó-egyh. szláv *v*, sehonnan kimutatni nem tudunk. — Másik ilyen lehetőség a következő: A X—XI. század folyamán az ó-egyh. szláv *v* és *o* hangzók, amelyek egykor így voltak meg minden délszláv nyelvben, bizonyos helyzetekben eltűntek, más helyzetekben meg egy hanggá lettek. Ezt a hangot, amelyből a mai szerb *a*, a mai horvát *a* (nyelvj. *e*), a mai szlovén *a* (nyelvj. *ə*) fejlődött, a nyelvtudományban *v*-val jelölik (a szerb nyelvmlékek *v*-vel). Ennek az *v*-nak a hangértéke *ə*, tehát nem az, ami az ó-egyh. szláv *v*-é (l. OBLAK, ArchfSlavPhil. XVI, 158). Egy ilyen összeesés folytán keletkezett X—XI. századi *pokl* (innen: szerb *pakao*, horvát *pakal*,

pekel, szlovén *pəkət*) alig lehet a magyar *pukul* > *pokol* előzője, mert *o*-jából (hangértéke *ɛ*) az ó-magyar *-u*- megfejtethetlen. — A harmadik lehetőség, amelyet egyik művemben (SzlJövsz. I, 2:384) valószínű fejlődésnek tartottam, a következő: A szláv *poklo*-ból a magyarban **piklu* > *peklu*, ragozva **piklut* > *peklut* lett. Ebből az alakból a *p*- miatt, esetleg más hatás alatt (vö. *péhár*—*pohár*) később **puklu*, ragozva *puklut*, majd *pukul* > *pokol* lett.

Mind a három lehetőségnek szláv és magyar szempontból súlyos hibái vannak.

Az a meggyőződésem, hogy az alábbiakban a magyar szó mélyhangúságát illetőleg szláv és magyar szempontból az eddigi magyarázatoknál elfogadhatóbbat tudok nyújtani.

A szláv szó, miként fentebb megjegyeztem, mint keresztény műkifejezés a IX—XII. században csupán azoknak a szláv népeknek a nyelvében volt meg, amelyek az istentiszteletet a latin szertartás szerint végezték. Ha ma egyik-másik görög szertartású szláv nép nyelvében szerepel a szó 'infernus, Hölle' jelentésben is, ez a latin szertartású szláv népek keresztény terminológiájából ered, s ahol megvan, aránylag újabb keletű. Hogy az 'infernus, Hölle' jelentés ott, ahol jelentkezik a görög szertartású szláv népeknél, kifejlődjék, esetleg előmozdítható az is, hogy 'szurok, pix' jelentésben a szó járatos vagy az volt több görög szertartású szláv nép nyelvében is. Adataink: 1. Alapalak *pokulo*; — vö. bolgár *po'kulo* (WEIG.—DOR.); alakv., részben csak írásv. *po'kulo*, *pekulo* (GEROV) és *poklo* (HAKSZ. *pakao* al.) 'Pech, Teer' | szerb *pakao* (VUK³, szerinte a nyugati nyelvterületen): gen. *pakla* (VUK³); alakv. *pako* (LexP.) 'pix, Pech, Teer' | horvát *pakal*; alakv. *pako* (HAKSZ.): gen. *pakla* 'pix, Teer, Pech' | szlovén *pəkət*: gen. *pəktà* (PLET.) 'Pech, Teer' | ó-orosz egyh. szláv és ó-orosz nem egyh. szláv emlékekben: *pokulo*, adatok a XI. századtól (l. TRAUTMANN, BSWb. 217); alakv. *pokulo*, *pekulo*, *pekulo*, *poklo*, *peklò*: ragozva *pekla*, *poklomo*, *pokulomo*, *peklomo*, *poklè* (LexP., SREZN., Mat.) 'Pech, Teer'. — 2. A *pokulo* alapalakból ó-egyh. szláv *počulo* (CodSupr.) 'Pech'; ú. n. palatalisatióval keletkezett a *pokulo*-ból (l. a többek közt LIEWEHR, Einf. in die hist. Gram. der tschech. Spr. 102). — 3. Alapalak **pokulo*; — vö. orosz egyh. szláv *peklo* 'ardens sulphur' (LexP.); innen mai orosz ir. nyelvi *peklo* 'gekochtes Harz, Teer' (PAWL.) | bolgár *peklo*; alakv. *poklò* (GEROV) ? 'Pech' | szerb *paklo* 'Pech' (LexP., MIKL., EtWb. 270).

Ez adatok alapján az a felfogás, hogy a *pokulo* (a többiről l. alább) 'Pech, Teer' jelentésben ós-szláv, tehát alapnyelvi szó, míg 'infernus, Hölle' jelentését a latin szertartású szlávok nyelvében az ó-felnémet *pech* 'szurok' szónak 'infernus, Hölle' jelentése alapján vette fel (l. MIKL., ChristTerm., VONDRÁK, AltkGram. 29,

VglGram. I², 574, TRAUTMANN, BSWb.217, LIEWEHR, Einf. 102).

Az ősz-szláv szó MIKL., EtWb. szerint *pkvl* volt; ezzel szemben ma az a nézet, hogy az ősz-szláv alapalak *pkvl*; benne az *-vl* névszóképző, a visszamaradó *pk-* gyöker meg rokon a görög *πίσσα* (< *πικία*) 'szurok', latin *pix*—*picis* 'szurok', ó-felnémet *pech* 'szurok' szóval (l. a többek közt TRAUTMANN, BSWb. 217). Ebből a *pkvl* alakból való az ó-egyh. szláv *pcvl* (l. fentebb).

Van azonban a szláv nyelvekben *-o*-ba végződő alak is. Ezt nem vezetik vissza alapnyelvi *pkvlo*-ra, hanem azt tartják, hogy a *nebo* 'Himmel' szó hatása alatt keletkezett a *pkvl*-ből (l. VONDRÁK, VglGram.² 574, LIEWEHR, Einf. 102).

Azt hiszem, a **pkvlo* alak keletkezésére a *nebo* 'Himmel' nem igen lehetett hatással, nem pedig azért, mert ezt csak akkor lehetne elfogadni, ha a **pkvlo* csak 'infernus, Hölle' jelentésű volna. Amde a **pkvlo* 'szurok' jelentésű is (l. fentebb az adatokat). S vannak más nyelvek is, ahol a 'pix' és az 'infernus' egy és ugyanazon szóval van kifejezve; így ó-felnémet *pēh* 'Pech; Höllenfeuer → Hölle' | közép-görög *πίσσα* 'szurok; pokol' (l. MIKL., EtWb. 270, BUDENZ: NyK. VI, 311) | albán *piš* 'szurok; pokol' (MIKL., EtWb. 270) | cseremisiz *kīš* 'szurok' és *kīš-pot* 'pokol', ahol *pot* a. m. 'katlan' (l. BUDENZ: NyK. i. h., SZILASI, CserSzót.). Úgy gondolom, hogy a 'szurok' és a 'pokol' képzetkomplexumok közt a kapcsolatot az segítette elő, hogy a római birodalomban büntető, kínzó eljárás volt az égő, forró szurokkal való leöntés vagy a testre való csepegtetés is (l. e jelentésváltozás lehetőségére MELICH, SzlJövsz. I, 2:381, GRIMM, DWb. *pech* al.). S ezt a büntetést az első keresztényekkel szemben is alkalmazták. Ebben látom én a 'szurok → pokol' jelentésváltozás nyitját, okát (l. MIKL., EtWb. 270 is). S ezen az alapon az *-o*-ba végződő *pkvlo* alakot is könnyebben lehet megmagyarázni. De nekünk a magyar *pukul* (vö. *puculnec* feze HB.; *pukul[n]oc* KTSz.; *pulkul* pituaranak ÓMS. Gl.) > *pokol* magyarázatában az *-o*-ba végződő szláv alakra nincsen szükségünk, mert a magyar szó csakis a *pkvl*-lal függhet össze. — De hogyan?

A szláv nyelvekben akkor, amikor a félhangzó *v* és *o* még minden helyzetben, tehát az ú. n. erősben és az ú. n. gyengében egyaránt hangzott, a *pkvl* szónak ez volt a ragozása: gen. *pkvla*, dat. *pkvlu*, acc. *pkvl*, instr. *pkvolum* ~ *pkvlom*, loc. *pkvlě*, voc. *pkvle*. A félhangzók további változása folyamán, azaz akkor, amikor a félhangzók a szavak végéről, majd az ú. n. gyenge helyzetben eltűntek, a *pkvl* szóból ez lett: nom. *pkvl*, gen. *pkvla*, dat. *pkvlu*, acc. *pkvl*, instr. *pkvlom* ~ *pkvlm*, loc. *pkvlě*, voc. *pkvle*. E fejlődésben az *v* és az *o* képzésében semmi változás nem történt. A vázolt fejlődés minden szláv nyelvben végbement.

A *pkolb* típusú szavaknál, amelyenek pl. az ós-szláv **bōdono* 'bödön', **čeborč* 'csöbör', **kōbolč* 'kőböl', **sojmu* 'összevevés → összejövetel' szavak, az történt, hogy az egyik szónál a régi nominativus maradt meg, a másikon azonban a ragos alakokból egy új nominativus vonódott el. Így pl. a mai cseh *čber*: gen. *čebra*, *čebru*, újabban *čbera*, *čberu* 'Zuber, Eimer', *kbel* (nyelvj. *gbel* > *bel*): gen. *kbele*, -a, -u 'Kübel' az egykori **čbor*, **kbol* nominativus továbbfejlődött alakjai, ugyanakkor azonban a lengyel *sejm*: gen. *sejmu* 'országgyűlés' nem az egykori *sojmu* (< *sojmu*) nominativus továbbfejlődése, hanem a ragos *sojma*, *sojmu*-ból (< *sojma*, *sojmu*) elvont s újonnan alakult *sojm*-é.

Az egyes szláv nyelveken belül ezt látjuk az ós-szláv *pkolb* szónál is. A legtöbb szláv nyelv idevonható nominativusa a függő esetekből elvont *pkol* nominativusra megy vissza. Vö. ó-horvát *pkolb* és mai horvát *pakal*, *pekel*: gen. *pakla*, *pekla* (a *pekel* l előtti *e*-jéről nem helyesen OBLAK: ArchfSlavPhil. XVI, 206) | ó-szerb *pkolb* (XII. századból), mai szerb *pàkao*: gen. *pàkla* | szlovén *pkat*: gen. *pkta* | ó-lengyel *piekiet*: gen. *piekta* (l. ez adatokat fentebb). Megtaláljuk azonban a régi *pkolb*-ból lett *pkol* nominativus folytatóját is. Van az ó-lengyelben *piekiet* 'infernus' nominativus (l. erről BRÜCKNER: ArchfSlavPhil. XI, 622, XII, 292; ismétli VONDRÁK, VglGram. I², 574, LIEWEHR, Einf. 102), s ez végelemzésben egy szláv *pkol*-ból lett ós-lengyel alak továbbfejlődése lehet.

A magyar *pukul* > *pokol* is a legkönnyebben egy X. századi délszláv *pkol* nominativusból fejthető meg, mégpedig olyan délszláv nép nyelvéből, amelyben az *o* és az *o* még megvolt különböztetve, s amely a latin ritust követte. Ebből a délszláv *pkol*-ból az ó-magyarban **pkul* > *pukul* lett. Ezzel a szó mélyhangúsága kifogástalanul megmagyarázódik. Van azonban egy látszólagos baj. A magyarban a *pokol* szó ú. n. hangzóvesztő; ragos — képzett alakja: *pokla*, *poklos*. Ha helyes a mostani magyarázatom, akkor fel kell tennünk, hogy a szónak egykor *pukulut*, *pukula*, *pukulus* volt a ragozása, képzése. A *pukul* > *pokol* szó ragozása, képzése tehát eredetileg olyan lehetett, mint a *bukur* > *bokor*, *ükür* > *ökör* szavaké, amelyekről GOMBOCZ Z. (MTörtNyt. III. Alaktan 51) felteszi, hogy talán még az Árpád-kor elején *bukurut* 'bokrot', *ükürüt* 'ökröt' volt a ragozásuk. Azt hiszem, ennek a régi ragozásnak emlékét őrizte meg számunkra a Jókai-kódex következő helye (32): „O ffrater ferenc te ez vylagban annya bewnt tewtel hogy melto vagy p o k k o l b a n Es te frater leo mongyad: byzon hogy melseges *pocolt* erdemlettel“. Az itt idézett *pocolt*, olv. *pokolt* szavunkra az első -t ragos adat a nyelvtörténetből, s így joggal kereshetjük benne az eredetibb ragozást a mai *poklot*-tal szemben.

MELICH JÁNOS.

Újabb német jövevényszavainkról.*)

(Adalékok a profán életforma első nyelvi jeleihez.)

II.¹

Az alábbi részletes tárgyalásban néhány idevágó kifejezés történetét mutatom be, a szó első megjelenésétől általánosabb elterjedéséig; későbbi életére, bár ennek kutatása is sok érdekel bírna, most épen csak utalok. Mivel e nyelvi jelek mindegyike bizonyos egységes szellemi háttér következménye, fontos azt a kört is vizsgálunk, amelyben feltűnik, majd állandósul. Ezért, valamint jelentkezési időpontjának pontosabb megállapításáért nem elég a szótárak adataihoz fordulunk, magából az irodalomban vagy naplókban, magánlevelezésekben megrögzített köznyelvből kell a használatot kimutatnunk. A szótárak anyaga nem azonos az élő nyelv szókincsével; lehet, hogy egy szó évtizedeken, sőt évszázadokon át van használatban a nélkül, hogy egy szótár is számbavenné, míg más kifejezés szótárból szótárba vándorol, holott az élet nyelvéből már rég kiveszett. — Csak két példát hozok fel az első eset szemléltetésére — a mi szempontunkból most az a fontosabbik — mindkettőt német jövevényszavaink köréből.

Általánosan ismert szavunk: a *brokát* 'ein mit gold- und silberblumen durchwirktes schweres seidenzeug' az EtSz.-ig, tehát ez esetben 1915-ig egyetlen szótárunk magyar részében sincs feljegyezve, csupán MÁRTON 1803. adja így a német *Brocat* magyar értelmezését: „*brokát*, domború virágos sejem matéria“, a magyar részben azonban nem teszi címszóvá. Azt hihetnők tehát, hogy a szó a legújabb kor átvételei közé tartozik. Pedig már 1688-ban előfordul Divék-Újfalussy Klára hozományában: „Harmadik zöld *prokár* arany virágó szoknya, egy arasznyi széles arany ezüsttel kötött csipke egy rend rajta, olyan vállával együtt... Nyolcadik hajszinú *prokát*“ (RADVÁNSZKY, CsalÉ. II, 377) és egyike a barokk kor nehéz dús gáláját jellemző kelmeneveinek.¹ Előkelő asszonyaink sokat viselték e selymet; a hazai latinságban (pl. 1689., l. MLSz.) vagy a Rákóczy-,² máskor a Bercsenyi-féle³ ingó javak német összeírásában is szerepel (az előbbi adat még a XVII. századból). Az 1704-ből való „Nay modi“ egyik sorának változata: „[Szoknyád] Ha nem Drador, *Procát*, Te velek nem tarthacz.“ (i. h. 7). Más adatok még: 1709: „Zöld *brocát*-ból való firhangot és zöld *brocat* arany virágokkal vánkoshajat hagyok Bossány Lőrincz uram leányának Clarának.“ (TörtT. 1904: 139)⁴ || 1736: „1 selyem paplan... közepé pedig vörös *brokát*-ból való.“ (a szóra vonatkozó más adatokkal TörtT. 1908: 127 kk.; hiányos utalással id. Nyr. XLIII, 85)||

*) L. MNy. XXX, 20—36.

1749: „Vagyon-é Kegyelmednél *Brokárd*? De itt tilalmas azt el-adni.“ KirBesz. 18; 140 is || 1758: „Kék *prokát* szoknya s vál.“ (TörtT. 1899: 707). — Gvadányi a régi magyar asszonyok ruházatának leírásakor emlegeti: 1790: „Szoknyájok Mailandba fzővött kamukából | Vala; vagy aranyos, ezüstös *Prókátból*...“ FNót. 44, ugyancsak ő 1791: Orsz. 275. Vö. még 1792: VAY, MTÉ. I, 185 és 1802: „Felmondotta azoknak a' neveket, kik ezen napon — ő Felségének elejbe aján-dékokat hozni kötelesek: az enyim Benaresi arany-*brocat* darabból állott...“ MKönyvh. XVII, 206. — A szó a német *brokat* átvétele;⁵ a régebbi *brokárd* változat a németben is néha előfordul, eredetileg francia *brocart*-ra megy vissza.⁶

Karazéroz szavunkról nem is tudnánk irodalmi adatok ismerete nélkül; szótározva nincsen, az élő nyelvből pedig már rég kiveszett. Pedig volt idő, hogy a könnyed életfelfogás e kedvelt és jellegzetes osztrák kifejezését sokat használták. Pl. Amadenál 1741-ben: „Madamojzellák közt gyakran vigadoz-tam, | Ezzel diskuráltam, amazt megcsókoltam, | Amarra titkosan néha pillantottam, | Valamint szerettem, úgy *karazéroz*-tam.“ Am. 386. Itt és még néhány alábbi példában az eredeti 'liebkozen' értelemben fordul elő. 1765: „Azután is nem igen observálta illendőképpen feleségét, noha az eleget *carasirozta*“ Halm. 198 || 1789: „Vergilius ismerte a' Szent Szerelmet, és nem Barclajusból tanult *karazérozni*, mint Dugonits.“ Horváth Á.: Kaz:Lev. I, 352 || 1790: „Soha — ugymond — olyan nagy ur nem voltam, mint most; mert a legelső mágnástól fogva az utolsóig, ha lehetne, mind a hónom alá bujna; mindenek *karazéroznak*.“ Ker. 249 || 1791: „Tapafztalván gyengén, tud *karazérozni*, | Hogy ha Tokai bort fogok néki hozni, | Majd ez nagyobb kedvet fog néki okozni, | Tám csókkal is meg fog ő ajándékozni.“ Gv:Orsz. 195. — Csokonainál tágabb értelmű, a bécsi szóhasználatnak megfelelő: 1791: „Épen ott *karazéroza* | Oberster Pörcznyali úr“ Békaegér I, 12 || 1793: „(Tökkolopi) Az ember felkél kilenc órakor, tizig frizérozzák... kettőkor ebédel ötig, akkor sétálni, *karesszírozni* megy...“ Temp. III, 191 || 1802—1804: „... megengedjetez nekem, ha ezt a munkámat vagy mint atya meg nem vethetem, vagy mint szerető *caressérozom*.“ I, 444. — Adatok még: 1792: „Még Anderkó Uram nem tud a' Dámákkal bänni. A' *carasirozás* helyett üt.“ Aszalay J.: Kaz:Lev. II, 257 || 1793: „Az ő tsókok nem más, hanem marakodás, | Övék legyen az illy eb *karazérozás*.“ Gv:RP. 510. — Eredetileg a francia *caresser*-re megy vissza; 1638-ból van rá német nyelvi adat 'liebkozen' értelemben (*caressierer* már előbb is előfordul).⁷ Az osztrák köznyelvben gyakori és általános ismert szóvá lett, jelentésfejlődésen is ment keresztül; vö. SONNLEITHNER⁸: „*Carassieren*, von caresser, heißt im Oesterreichischen nicht nur liebkozen, sondern auch eine förmliche Liebschaft unterhalten...“ || CASTELLI⁹: „*karassirn*, lieben, ein

liebendes Verhältnis mit Jemanden haben, z. B. Ih karassir dās Madl schon zwa Jähr“ || HÜGEL¹⁰: „karassir'n, Buhlerei treiben, Liebschaften anbinden.“ SCHMELLER, BayWb.² szerint: „karessieren . . . hat das deutsche lieben (zum Liebchen haben) bey unserm Volk fast ganz verdrängt.“¹¹

Hogy egy szó történetéről való fogalmunk lehessen — amint a fentebbiekből is látszik — nem elég egyetlen, esetleg első adatot idéznünk; voltaképen az előfordulás gyakoriságának együtthatóját is mindenkor fel kellene tüntetni,¹² vagy legalább a jellemzőbb példák felsorolásával éreztetni egy-egy szó általánosabb vagy elszigeteltebb használatát. Alább, az egyes szavak részletes tárgyalásánál ezért idézek látszólag talán fölöslegesen sok adatot.

Az élet nyelve még így is kétségtelenül mindig gazdagabb, mint a megrögzített nyelvi anyag, hiszen a szót előbb használják, mintsem az irodalomban előfordulna;¹³ a mi korunkban is sokszor fojtott el egy-egy a köznyelvben valóban meglevő s használt idegen kifejezést az írók tudatossága, nemzeti büszkesége. Endrődy játékszíne pl. aránylag igen tisztanyelvű, pedig a drámában tükröződhetnék leginkább a mindennapi élet nyelve; Kisfaludy Károly még a külföldieskedő Szélházy franciáságát is csak néhány gondos helyesírású francia felkiáltással, amilyen pl. *Mon Dieu!* II, 267 || *Apropos!* II, 268 || *Pauvre diable* II, 269 || *Parbleu!* II, 286, s nem idegen szavakkal jelzi.

Ennek következménye, hogy esetleg csak sokkal későbbi korból tudjuk egy szó első irodalmi előfordulását kimutatni, mint amelyben a mögötte rejlő fogalmat már jól ismerhették. Például *sál* szavunkra szövegbeli adat csak 1813-tól kezdve van: „. . . mint haboznak susogva nyakaikon csomóba omlott selyem *szál*jaik [!]“ Mond. 51, — pedig hölgyeink a tárgyat kétségtelenül előbb is ismerték. A század fordulóján már rendkívül divatosak voltak az eredetileg Angliából forgalomba hozott kasmirsálak; Napoleon női: Josephine és Mária Lujza nagy fényűzést fejtettek ki velük, s Párisban Mme Gardel külön előadásokban új *sál*-attitűdökre tanított. 1794-ben gúnylódik felettük már J. Richter.¹⁴ — Ez esetben a szótárak előzték meg az irodalmi előfordulást. MÁRTON már 1799-ben feljegyzi: „*Sálé*, egy asszonyi ékességruha, nyakbavaló keszkenő helyett.“

Mivel aránylag még az öntudatlanabb nyelvhasználatú naplók, levelezések sokszor jobban feltüntetik a köznyelv való állapotát, mint az irodalom (viszont csak az irodalmi adatok bizonyítják a szavak általános s nem pusztán egyéni alkalmazását), amennyire lehetett, igyekeztem azokat is figyelembe venni.

1. Bigott. A kinyilatkoztatott hitelvek, az egyház vak hitet követelő tekintélye elleni lázadás szava. „Jeder [wurde] ein

Bigott, ein Feind aller Aufklärung gescholten, der seine kirchlichen Vorschriften befolgte . . .“ írja a XVIII. század végéről Caroline Pichler.¹⁵ Bár magyar földön e lázadás nem fajult el szenvedélyes vallásgyűlöletté, s inkább csöndes, közönyös deizmus nőtt ki belőle, e szót mégis sokszor és szívesen használják.

Először Halmágyinál:¹⁶ 1766: „[II. József] nem *bigott* a vallás dolgában is, sőt mindenikhez majd egy arányú.“ Halm. 285 || Gróf Bethlen Miklósról 1768: „igen *bigott*“ 383. Ugyancsak nála a melléknévből képezett német főnév latinositása: 1767: „Ezen dolognak [Bánffy Ágnes elrablása] pedig a vallásbéli *bigottérián* kívül ez az oka: 1-mo, hogy a püspök Bánffy manutentiojában omnipotentiáját mutassa meg . . .“ 319. — Más adatok: 1783: „a’ Grófunk felette *bigót* ember“ Wégh J.: Kaz:Lev. I, 45 || 1788: „a *Bigotok* közzé telyességgel nem számláltathatom“ Kazinczy L.: Kaz:Lev. I, 170 (itt főnévi használatban, l. alább is Csokonai) || 1796—1798:¹⁷ „itten egy olyan ájtatoskodás ment véghez, mellynek valamint a’ **bigott* szívéből örülhetett, úgy az okos — katzaghatott.“ KisfS:Napló VII, 235 || 1799: „a *bigottnak* szisztergési könyveim közé be nem hallanak.“ Csok:Lev. II, 666. — 1802-ben Csokonai már „magyarosodott“ szónak érzi; úgy látszik, ez is „a nyelv királyától, az usustól“ kapott „pecsétet levelet“ (Csok. I, 630). — Magyaros képzővel: 1793: „ . . . a zsidót s mást akarkit is nemzetéért gyűlölni grob magyarság; ugyanezt pedig a vallásért cselekedni, intolerans *bigottság* és ez egyik sem cultura.“ Csok:Cult. III, 339 || 1803: „A jámbor Otahitát nem örömet hallom az Európai *bigottság* és gonoszságra felhozva“ Csok:Lev. II, 750. — Latin *-izmus* képzővel is előfordul: 1808: „ . . . a’ morálisnak Izorosabb tífzeteletét . . . *bigotizmusnak* nevezik.“ Vers:KülnG. 25.

Néha már egészen elveszti eredeti, az egyház ellen irányuló színezetét: bármilyen, érthetetlen szabályokhoz való göröcsös ragaszkodást jelezhet, pl. 1793: „[a leányt nem adják kedveséhez] . . . ’s miért? azért hogy az orája áll, azért hogy valárnaponként nem elfzik mindenkor Kápolztát — Mitsoda *bigottságok*nak ád helyt az Atyám“ Barcsay L.: EJGy. II, 1:195. — A köznyelv általánosan ismert szava volt nálunk épen úgy, mint Bécsben is: „*Bigott*, ist sehr gewöhnlich“ IdAustr.¹⁸ és Németországban,¹⁹ ahova a francia *bigot*-ból került.

Szótározza SÁNDOR, Sokf. XII, 17, 183.²⁰ 1787-ben Bartzafalvi a Szigvárt Szótárának²¹ tanúsága szerint az *imánk* (mn.) szóval igyekszik a fogalmat kifejezni, 1790-ben Andrád S. a „babonás hitű“ kifejezéssel: „ . . . a’ Nápolyi katonák minden emberek felett babonás hitűek (**Bigott*.)²²“ Andr. II, 349. — Ma is széltében használják, a népnyelv szava is.²³

2. Farao. A XVII. és XVIII. század legszenvedélyesebben üzött kártyajátéka. Első, honi viszonyaink szempontjából még

szürke, semmitmondó adata Halmágyi naplójából kerül elő: 1752: „[Hannoverban] azt observálni lehet, hogy nagy játékot feles pénzben nem játszodnak, sem pedig a kicsiny summát is nagyon nevelő *pharó* nevű játékot.“ Halm. 534. Annál jellemzőbbek Orczy szavai 1761-ből: „[A divatos nő] Úgy mondja, nints tsúnyább a' bé vett fzoakásnál, | Hogy tovább heverünk ágybann, mint **Fárónál*.“ KöltH. 184. Kazinczy László is megemlíti: 1788: „Kapitány Kis András Bátyánkat a *Farao* Tischtol esmeri, nagyon ditséri.“ Kaz:Lev. I, 244. — Gyakran szerepel Gvadányinál: 1791: „Bár ma fok közzülök Bálba tánczát járta, | Erszénnyét **Fáronál* jó mélyen bé mártá“ Orsz. 229 || 1791: „Ki **Fáró* játékban fzámos pénzt elvesztett“ Orsz. 21 || 1793: „[A főtisztek közt a táborban] *Fáró* játék volt itt, és egy **tallirozott*, | Ez ellen a' többi mind **poentirozott*.“ RP. 112. — 1791-ből Baranyiné, bihari úrnő levelében: „Miolta az Anspach-Regiment tisztjeinek itt vagon egy Stábja, azolta a' Halberzwel" és *Fáró* játékok olly mód felette elhatalmaskodtak, hogy sok Bálakban egész éjtszakákat is ezzel töltenek el a' Dámák.“ id. GRÖF VAY, MTÉ. I, 174. — További adatok: 1792: „A' Haza-fzeretet, részegen ül a' *Fáró*-Alftalnál, és tsali Kártyával jádzik.“ Sebestyén L.: End. I, 268 || 1805: „...fogatossabb örömmnek tartom pénzemet... [gemmák gyűjtésére] fordítani, mint a nagyobbára idegen tsalárdokat hizlaló *Pharao* Bankba, vagy alaton hivalkodás tárgyaira vesztegetni azt.“ Cserey F.: Kaz:Lev. III, 365 || 1806: „*Farao* játék megtiltatik.“ Turkeve köröz. jegyzőkönyvéből id. GYÖRFFY I.: Nyr. XLIV, 124.

A hírhedt játék a francia kártyák egyik királyfigurájáról nyerte nevét: a Treff-király neve *Nagy Sándor*, a Pikk-királyé *Dávid* volt, *Pharao*-nak a Coeur-királyt nevezték el.²⁴ Voltaképen a *bassette* egy változata,²⁵ majdnem azonos a népi körökben dívó *nasi-vasi*-val.²⁶

Elterjedése azonban természetesen nem népi körből indult ki és nem is vezethető vissza első sorban olasz vándorszínészek közvetítésére²⁷: ez a szó és a mögötte rejlő fogalom annyira szerves része az akkori előkelő, nyugati társaséletnek, hogy másra, mint e körből származó átvételre nem gondolhatunk. Óriási összegekben folyt nap-nap után a farao szinte az egész művelt világon: Amsterdamban ép úgy, mint Párisban, a Napkirály körében vagy később Fontainebleau úrnőjének, Marie-Antoinettenek asztalán (egy alkalommal egyfolytában 36 órát töltött mellette!)²⁸, a hírhedt londoni White's Clubban²⁹ és a XVIII. század derekán Horace Walpole „faro-dames“-jai közt.³⁰ Molnár János szerint még Virginiában is, „mihent le-fzállottam a' lóról, az volt a' vendég fogadósnak az első kérdése: mi féle játékot fzeretek fő képpen? eme' fzoában ugymond, *Faró*, amabban hazárd, a' harmadikban billárd-tábla vagon“ 1802. MKönyvh. XVII, 10.

Bécs sem lehetett természetesen kivétel. A szigorúan valóságos III. Károly még nem kedvelte a kártyajátékot, csak néha neje kedvéért játszott l'hombre-t, igen alacsony pénzalapon,³¹ de veje és leánya, Mária Terézia annál szenvedélyesebb hivei voltak. Bár a farao hivatalosan szigorú tilalom alatt volt, s maga Mária Terézia e tilalmat többször megújította, saját körében — Lotharingiai Ferenc 1765-ben bekövetkezett haláláig, illetőleg II. József trónrajutásáig — szinte mindig megtűrte; vö. Khevenhüller hg. naplóját: „Allein weillen das Lansquenet und *Pharaon* bei Hoff dennoch continuiret wurde, ware es nicht wohl möglich, es in der Statt völlig abzustellen.“³² Néha még vendégeinek is megengedte, pl. 1744. december 4-én vagy 1755. novemberében: „Den 11. wurde das Fest St. Martini in der Cammer-Capellen celebrirt, abends wieder Redoute gegeben, hierbei aber wie mit der Einlaß gewöhnlicher Massen gehalten, nur daß die Kaiserin wider des Kaisers und viller andern Guttdenkender Mainung den *Pharaon* erlaubet, dessen Profit zu dem Fond des spectacles geschlagen wurde.“³³

Az udvar rossz példaadásának hatása meg is látszott: „... sogar in denen öffentlichen Caffé und Wirthshäusern, ja bei denen Burgern und Handwerckern fast den ganzen Tag über *Pharaon* gehalten wurde.“³⁴ Ugyancsak a bécsi udvar hatásának tulajdonítható, hogy főuraink körében épen úgy elterjedt e játék,³⁵ mint Franciaországban vagy angol földön, és annak tulajdonítható természetes következményként a szóátvétel is. — Már 1768-ból ismerünk Kőszeg levéltárából német nyelvű tiltó rendeletet,³⁶ tudunk ilyenről 1773-³⁷ 1779-, 1784-ből stb. Az 1790/1791. XXXI. tc. 100 arannyal sújtja a már oly nagyon elharapózott bűn elkövetőit.³⁸

A szó csak német-magyar szótárainkban címszó: Tzs. 1835. || BALL. (BLOCH) 1843.: „Pharao, Pharo, Pharospiel, das; *farao* (kártyajáték).“

3. Promenáé. Előfordul 'séta; Spaziergang' és 'sétaút; Spazierweg' értelemben. Először Verseggy használja a „Muldai gróf“³⁹ nyelvhasználatának jellemzésére: 1792: „Mi egy delicieuse *Promenadet* tsináltunk.“ SzerGy. 133. Csokonai is jól ismeri a szót. „A pesti dicsőség“ című versében a városi mulatságok e fajtáját emeli ki a kávéház mellett: „Szinte ehez hasonló a *promenáé*, | Ahol: kicsoda ez? vajjon könnyen áé? | Volt-e s hányszor ez a virág megaratva, | Szép mód nagyon kitanulni sétálgatva.“ II, 181. Ugyancsak Csokonainál 1801: „A bajszos statuák mely szép hadi rendbe ragyognak. | Jámbor zörgéssel csördül azon egy minutában | A puskapromenáé...“ I, 321. — Néhol latinositva fordul elő: 1803: „[A' dífzes Világ] az ujonnan készítettett Budai *Promenáán* mindennap fel 's alá sétálgat, . . . fzés török mufikának ébrefztó hangja mellett ékes Gála-ruhákba mutatja magát.“ TudPal. IV, 11—2 || 1804: „... a' Vadgefztenyék a' Pesti *Promenáán*“

TudPal. V, 5 (de van **Proménádi* is TudPal. IV, 39—40) || 1804: [kerti mulatóházról] „... a' lapos földél, folyosó formára | felépítve lévén a' háznak bóttyára, | a' két pavillyón közt, fellegkert' módgyára, | alé gyanánt fzolgál a' *promenádára*.“ Vers:Rik. 161 || 1804: „... félbe fzakafztván a' *promenádákot*, | jőjjenek hallgatni magyar áriákat.“ Vers:Rik. 162 || 1824: „Az illy megvetemedett ifjú... **gangonn* ül, **promenádén* sétál; ha felnőtt, **kürmakher*, később **epuszór*...“ Öröm-Ünnep⁴⁰ 146.

Bécsi köznyelvi meglétét bizonyítja HÜGEL: *Schlappf'n-prom'nad*, illetőleg *Wäd'lpromenad* (138, 184).⁴¹ A német irodalmi nyelvbe SEILER szerint a XVII. században került a francia *promenade*-ből (i. m. III, 163). (Az igét: *promenieren* 1727-ben szótározza SPERANDER.⁴²)

A szórakozás ez újfajta, előkelő módja először Párisban Mazarin korában terjedt el, Ausztriai Anna hozta divatba; ekkor még első sorban sétakocsizás, illetőleg lovaglás volt, és nem gyalogséta,⁴³ mint később. Lényegében az utóbbi változás is a forradalom szellemének következménye volt, amely az arisztokratikus elzárkózottságból: a hintóból vagy paripáról a szabad földre szállította le az embereket. Az 1790-es években. Napoleon idejében kedvelt és előkelő szokássá vált a szabadban való járkálás.⁴⁴ Pest és Buda közönsége különösen a hajóhidat kereste fel e célból; vö.: „Ez hidon fok ezren napnak le mentével, | Sétálnak...“ FNót. 39.

A szót először KUNOSS, Gyal. veszi számba, majd a MagySzót. Kiszórást kísérte meg Toldy F. 1829-ben, Helmeccy 1833-ban a *sétány* szóval.⁴⁵ Ma a még mindig élő és a népnyelvben is feltűnő⁴⁶ *promenád* mellett a már a XVIII. század végétől kezdve felbukkanó, később általánosan elterjedt olasz *corso* szót használjuk (vö. már 1796—1798. KisfS:Napló 279).⁴⁷

4. Stuccer. A svallérok, arszlánok, dandyk és gigerlik sorának egyik első jelentős képviselője; amint adatainkból kiviláglik, a divathóbortok követése mellett főképp a szoknyahős léhasága, frivol szerelmek jellemzik. Első előfordulása András Sámuel Anekdotáiban: 1790: „Egy virgontz természetü ifju menyetske, ki... már fok fzel-kergetőknek (**Stutzer*) füttyöt hányt vala...“ II, 286. — Más adatok: 1791: „... az által egy nyalka legény (:**Stutzer*;) egy olly ember' képét vefzi magára, kinek a' Dámáknál nagy a' fzerentséje.“ Sokf. II, 10 || 1793: „... a' moftani féculumba gálántabb Pafsiói vagynak az embernek. [Bárá „haragosonn“:]... Igen talám a' *Stützerség*“ Postatzug 67. — Csokonainak kedvelt szava: 1795: „Hajdan a régi világnak | Volt egy híres Istene, | Ma *stuccer* Companistának | Legjobban beillene.“ CrimRapt. II, 212 || 1795: „Van nálam egy igen régi | Könyv, mely történetivel | Tele van égi és földi | Titkos szerelmeivel. | Ez sokat beszél felőle; | Ha olvasni tudnának | A sok *stucerek* belőle, |

Bezzeg tanulhatnának“ CrimRapt. uo. || 1795: „Kisasszonyka! Ettől a bakkancsos ruhába öltözött pajzán múzsától úgy őrizkedjen kérem, mint azon ifjaktól, azoktól az elmés veres nadrágos *stutzer*ektől.“ Militat omnis amans II, 195 || 1795: „Szerelmeskedni is Póppal vagy Gesznerrel | Jobb szeretek mint ott sok kotyfity *stuc*errel.“ A tél I, 77 || 1799: „Opor kilenc ánglus kontratáncot jára; | Mégsem szállt lankadság vagy görcs az inára. | Olyan derék *stuc*cer nincs is tán Londonban, | A ki ennyit tudna győzni egy húzomban.“ Dor. II. r. I, 568 || 1799: „... kényen henyelő *stuc*cer“ Dor. IV. r. I, 616 || 1800: „Sem a hiú kacéroknak, minémű ama záporbeszédű *Stutzer* s amaz agyatlan szép *coquette*, sem a mély lelkeknek számára nem írok én“ A szépség er. I, 272. (Hogy a *stuc*cer sok tekintetben szinte a női *coquette*⁴⁸ megfelelője, mutatja másutt is együttes előfordulásuk, pl. Miller: „[A magyar nemességet] konnte man . . . von den französischen *Stutzer*n, und *Coquetten* kaum mehr unterscheiden . . .“⁴⁹) Csokonainál még: 1803: I, 545 || 1803: II, 746 || 1804: [Földy János özvegyéről] „kész leszek minden lenni az Özvegy körül — még *Stutzer* is! Gott bewahr! — csak az Írásokat kezemhez keríthessem.“ Lev. Kazinczyhoz II, 786.

Purista íróink, mint már a fentebbi adatokból látszik, magyarul igyekeztek kifejezni a fogalmat. Így még MÁRTON 1799.: „nyalkafi, nyalkalegény, der *Stutzer*.“ || SÁNDOR, Told.: „Betyár, Nyalka legény. Trossulus. *Stutzer*.“ (a Mond.-ban „Fitzkó = *Stutzer*“ 68) || a továbbiakat I. NyÚSz. *piperkőcz* alatt.

A szót egyedül KUNOSS, Gyal. szótározza, származékai-val együtt: „*Stutzer*: piperkőcz; nyalka legény. *Stutzeres*: nyalka; piperés. *Stutzereskedik*: nyalkákodik, piperéskedik.“

Eredetije, a német *stutzer* — SANDERS, Wb. szerint: „nur von geschniegelten männl. Personen, die die Sorgfalt für die äußere Eleganz übertreiben“ — már a XVII. században gyakran előkerül (l. SANDERS, Ergänz. Wb., HEYNE, DWb.², KLUGE EtWb.¹⁰). HEYNE szerint: „... stutzen, für prangen, in modischer Tracht einher gehen, vielleicht schon ein Wort des XV. Jahrhunderts und an die zu dieser Zeit übliche kurze und knappe Männertracht anlehnend“.⁵⁰ Ezzel szemben KLUGE a *stutzer*-t FALKE⁵¹ divattörténetére támaszkodva a nyírt szakáll viseletére vezeti vissza: „... eigentlich . . . wer einen gestutzten Bart (Henri IV.) trägt“. — Igazán általánossá s a mi adatainkból is kivilágító értelmében jellegzetes kifejezésé a XVIII. században lesz⁵² (pompás jellemrajzot nyújt e léha divathósról Zachariä Renommist-ja).

Bécsben is kedvvel használják e szót. Így J. Perinet⁵³ „Auf das Bouquet eines *Stutzers*“ címen ír verset, Rautenstrauch⁵⁴ meg külön fejezetben beszél róluk: „Die *Stutzer*. — Alle Plätze haben ihre Gecken; warum sollte Wien nicht auch die Seinigen haben?“ J. Richternél⁵⁵ ezt olvassuk Bécs szé-

peiről: „... und wenn ihnen d'*Stuzzer* und d'*Windbeutel* gar z' warm machen, so nehmen sie geschwind ein Paar Becherl Gfrones, damit ihnen wieder kalt wird“.⁵⁶

5. Langausz, straszburger, valcer. Valójában egy táncnak egymástól kevéssé, illetőleg fejlődési fokban eltérő változatai. Elterjedésük szellemi háttere azonos; nyelvi jeleik körülbelül egy időben bukkannak fel s lesznek ismertté irodalmunkban.

A *langausz*-t először Csokonai említi: 1795: „Vojtára, *langausz*ra, puncsra nem mehetek, | Két barátom van itt, vélek beszélgetek, | Szerelmeskedni is Póppal vagy Gesznerrel | Jobb szeretek mint ott sok kotyfity stucerral.“ A tél I, 77. Ugyancsak ő jellemzi hosszú hasonlat keretében: 1799: „De felkerekedvén a vídi pusztáról, | Vagy a Szengellérnek borstermő szirtjáról | Zablás sárkányán a garaboncás deák; | Már a forgószéltől csikorognak a fák, | ... Kavarog a vetés, a víz habbal tele, | ... Toll, kóró, falevél, ringy, rongy, egyetmással, | Zúg a poroszlopban forgó karingással, | ... Ily zavart forgószél tódult a szobának, | Hogy a hebehurgya *langausz*hoz fogának.“ Dor. II. r. I, 568. — Az 1790-es évek híres báljaival kapcsolatban a „Hét választó Herczegek“ *Langausz*-táncairól is említést tesz VAY, MTÉ. I, 183. Népi körben való elterjedését tárgyalja RÉTHEI PRIKKEI i. m. 231—2.

A *straszburgeris* vagy *straszburger* Gvadányi Aprekaszión-jában⁵⁷ tűnik fel először. 1781⁵⁸—1791: „Azért aló lufztig, funni flacsinettel | Húzni mek Hekedü, húzni mek bazféttel, | Tancz mek *Stráfszburgeris*, tancz Englis quadrettel“ Apr. 14. — Bizonyára e tánc ütemére írta P. Horváth Ádám „*Strafszburger*“ Nótára“ a Holmiba iktatott „érthetetlen Ének“-ét: „Tsipkebokor, kormos agyag | Énekemet énekeli, | Majd meg ürül a' poharam, | töltsd Koma teli...“⁵⁹ (vö. Horváth A.: Kaz: Lev. I, 355). — Csokonai is felemlíti más idegen táncok sorában: 1799: „Jártak galoppátát, *straszburgert*, hanákat, | Valcerest, mazurkát, szabácsot, kozákat.“ Dor. II. r. I, 569.

A három tánc közt legismertebb és legáltalánosabban elterjedt a *valcer*. 1794-ben Hofmannsegg gróf⁶⁰ szerint a budai és pesti álarcosbálokon legtöbbit, szinte állandóan *valcer*-t meg menuettet táncolnak, s ugyanezt állapíthatja meg még körülbelül harminc év múlva is Schams;⁶¹ a nép közt is igen elterjedt a *valcer*.⁶² Viszont már 1836-ban büszkén hirdeti Farkas J.: „[A körtánccal] a szüntelen egy forma keringő, több szédítő páros forgásokat... ha nem mulandókká, bizonynyal felváltókká tettem.“⁶³ — Maga a szó először megint Gvadányinál szerepel: 1790: „[a pesti bálban] A' tántzok többnyire álla keringésből, | Forgószél port mint hajt, olyan tekerésből, | ... Uram hiják eztet **Voltzerisnek*, | **Voltzin*: kallót téfzen, 's termézfete ennek; | Szüntelen forgani, mint malom keréknek, | Kalló tántz ez tehát, mellybe keringenek.“ FNót. 77. — Más adatok: 1793: „... egy friis **Valtzer* nota

alatt egybe ölekeznek, 's a' triumfportán által **valtzereznek* ... végre Gömbözt a' fejét kezében tartván ezek után **valtzerez* a' kurtin le-esik.“ Pikkó 64 || 1793: „Hát még az ö *Valtzerifsek* — megvallom tántzba keritettek volna“ Postatzug 20 || 1799: Csok. Dor. II. r. I, 569 (l. fentebb) || 1801: „**Walzerifsch*. Ezt egy bizonyos Irónk Kalló Tántznak nevezte ... ez a Forgó-Tántz egynehány Német Tartományban büntetés alatt meg van tiltva“ Sokf. VII, 73.

Mind a három táncnév természetesen a bécsi társasélet közvetítésével jutott hozzánk.

A *langausz* — lényege szerint kétütemű, keringő tánc⁶⁴ — bécsi hátterére érdekes adatokat nyújt Richter: 1803: „... d'elegante Welt will jetzt von kein Minet mehr was wissen; ... Wie s' also in ein Saal eintreten, so muß gleich 's *Langaus* angehn.“⁶⁵ 1794: „Der Herr Vetter kann sich diesen Tanz nicht besser vorstellen, als wenn sich der Herr Vetter ein Heerd Böck und Gais denkt, die im Frühjahr 's erste Mahl auf d'Weiden glassen werden.“ || 1794: „Wir haben just *Langaus* g'tantz, und da ist alle Augenblick ein Paar langaus auf der Erden da glegen.“⁶⁶ — Még inkább fényt vet a tánc hírhedt voltára a Heimlicher Botschafter néhány sora 1791-ből: „Da der Sanitätsrat Sr. Maj. die Anzeige gemacht hat, wie schädlich das sgne *Langau*stanzen besonders bei schwachen und schwangeren Frauenzimmern sei, hat die N. Ö. Regierung den allerh. Befehl erhalten, allen Ballunternehmern anzuzeigen, daß sie das sgne *Langau*stanzen mit einer Strafe von 20 Gulden für die Person auf ihren Sälen nicht gestatten sollen.“⁶⁷ — A szót az osztrák nyelvjárás szempontjából HÜGEL: „*Längaus*, ein in Niederösterreich üblicher Tanz“ és SCHMELLER, BayWb.² szótározta: „Der *Langaufz* (scil. = Tanz), ehemals üblichere Art zu tanzen, die durch das erst in den Städten, und endlich auch auf dem Lande allgemein in Schwung gekommene Walzen so ziemlich in Abgang gerathen ist.“⁶⁸

A *straszburger-tánc*⁶⁹ (eredetileg az *Allemande* egy formája, amelyet az angol kontratáncok közé vegyítettek) Bécsben csak a XIX. század elejéig volt divatban;⁷⁰ mint a század sok más táncneve, ez is a kor nagy eseményeivel kapcsolatos. Szabadabb mozdulatait — különösen a karátfogásokat — rendkívül felkapták, lázas gyorsasággal utánozták mindenfelé. Népszerűsítésüket csak elősegítette, hogy Párisban a *Mercure* hasábjain éles heveséssel vitatkoztak a *Strasbourgaise* szerzősege felett.

Lényegében az *Allemande*-ra megy vissza a *valcer* is. A XVIII. század második felében jött divatba. Az 1760-as években már igen elterjedt; olyan általánossá lett, hogy Goethének Strassburgban meg kellett tanulnia, hogy a jó társaság szórakozásaiban résztvehessen; a század utolsó harmadában még csak nőtt kedveltsége, annyira, hogy egyedulalomra

jutott. (Ekkor a régebbi $\frac{4}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{6}{8}$ formák helyett már csak $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$ ütemű.⁷¹) A berlini királyi palotában először 1794-ben, karácsony estéjén járták. — Voltaképen Bécsből indult diadalútjára,⁷² úgyhogy a XIX. század elején itt már nem is táncoltak menuettet: kiszorította a valcer. A bécsi köznyelvből szótározzák HÜGEL: „*Wälzer*, der deutsche Tanz, wienerischen Ursprungs“ és SCHMELLER, BayWb.²: „*Walzerisch* tanzen. Einen *walzerischen* aufmachen, einen *Walzer* spielen.“ (SONNLEITHNER szerint: „Hafner hat das Beywort *walzerisch* selbst erfunden; im Oesterreichischen kommt es nie vor.“⁷³ Erre az alakra megy vissza néhány nyelvünkbeli adat is, l. fentebb.)

Mindhárom táncnak főjellemvonása a nagyobb szabadság, mind rangfokozat, mind erkölcs szempontjából. A menuett bonyolult, fél év alatt is nehezen elsajátítható, lassú és halk léptű szertartásosságával szemben az újabb kor táncai a fokozódó szocializálódás és rohanó élnivágás jegyeit mutatják. Mindenki táncolhat egyszerre, nem csupán egyes, rangsor szerint kiválasztott párok (jellemző, hogy mind az angol *country-danse*, mind az *Allemande*, *Languais* népi körből váltak általánossá!). Hiába állapítja meg gúnyos megrovással már Orczy (a *Steyer* és *Furlana* táncsal kapcsolatban): „E’ kettőben immár nem néznek regulát. | Lehet Tántzosának szorítani derekát.“ KöltH. 105, és hiába tiltakozik később felháborodottan a Times a valcer „erkölcstelensége“ ellen,⁷⁴ a forradalmi idők lázas mámorában a tánc területén, mint mindenütt másutt, diadalmaskodik a minden korlát alól felszabaduló, gyönyörkereső életfelfogás.

A táncnevek magyar szótározásai: *langász* MTsz. || *straszburger* nincs szótározva || *valcer* MagySzót.⁷⁵ — A *valcer* helyett már Gyadányi alkalmazza a *keringő tánc* kifejezést: 1791: „*Keringő tánc*zba itt egy fem csetlet bötlöt, | Hanem tsak magyarba . . .“ Orsz. 249. Máskor *kalló tánc*-nak nevezi (l. fent); ugyanígy SÁNDOR, Told. — Később Kazinczy: 1814: „Épen *kerengőt* kezdettek . . . Jótét gyanánt vala hogy ez örvénytánczban fel ’s alá kerengheték.“ Bácsm.² 59⁷⁶ (1789-ben még csak így: „Éppen *keringeni* kezdettek . . .“ Bácsm.¹ 59). Különben Csokonai is hasonlóan említi „A pesti dicsőség“ c. versében: „Bál és szála óh gyönyörű nevezetek, | Mely hatalmas erő vagyon ti bennetek. | Azon *kerengő tánc* kifejezésére, | Amely tartozik az örültség nemére.“ II, 181.

J e g y z e t e k.

¹ H. WEISZ, Kostümkunde. Stuttgart, 1872. V, 1215. ² RAD-VÁNSZKY, CsalÉ. II, *385. ³ THALY: ArchRák. I, 8: 365. ⁴ Vö. WERTNER M.: Nyr. XLIII, 410. Az évszám (1706.) téves. ⁵ Vö. EtSz. ⁶ Vö. SCHULZ, DFrbWb. ⁷ Vö. SCHULZ, DFrbWb. ⁸ [J. SONNLEITHNER,] Ph. Hafner's gesammelte Schriften. Wien, 1812. III, 124, jegyz.

⁹ J. F. CASTELL, Wörterbuch der Mundart in Oesterreich unter der Enns. Wien, 1847. ¹⁰ F. S. HÜGEL, Der Wiener Dialekt. Idioticon Viennense. Wien, Pest, Lpz., 1873.

¹¹ Vö. GARTNER i. h. III, 208 is. — SIMONYI: Nyr. VIII, 299 az *-iroz* végű, német nyelvből vett igék közt megemlíti e szót. ¹² Vö. H. WUNDERLICH és K. v. BAHDER: Zeitschr. f. d. Wortf. IX, 83. ¹³ Vö. a MURRAY-féle angol szótár előszavát; id. Nyr. XXXIII, 433. L. MELICH: NyK. XXV, 248 is. ¹⁴ Die Eipeldauer Briefe. 1785—1797.; 1799—1813. Kiad. E. v. PAUNEL. München, 1917—1918. I, 81. — Richter *Tschaly* alakban említi. — A divatcikk történetét l. BOEHN, Menschen und Moden im XIX. Jahrhundert.² München, 1914. 117 kk. ¹⁵ Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Kiad. E. K. BLÜMML. München, 1914. I, 181. ¹⁶ Vö. RÉTHEI PRIKKEI: Nyr. XLVI, 150. ¹⁷ A kormeghatározást l. GÁLÓS R., Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931. 30 kk. ¹⁸ [J. SONNLEITHNER,] Idioticon Austriacum... mit besonderer Rücksicht auf Wien.² Wien, 1824. — Vö. GARTNER i. h. IV, 283 is. ¹⁹ SCHULZ, DFrWb.: *bigotterie* 1708-tól; *bigott* mint fn. 1740-tól, mint mn. 1755-től. ²⁰ A tovbábiakra vö. EtSz.

²¹ Bartzafalvi Szabó Dávid: Szigvart klastromi története. Posony, 1787. Szótár: Dictionarium. — Vö. Nyr. I, 48. ²² „A' hol... valamely fzőt ki-fejeztem nem igen érhető vagy fzkatlan Magyarfággal, ott azt az idegen fzőt-is rekefzben... melléje tettem, melyből fordítani kívántam.“ Andr. I, XXI. ²³ Vö. LUMTZER—MELICH, DLw. 67. ²⁴ SEILER i. m. III, 170. — SANDERS, Wb. ²⁵ ZOLNAY V., A kártya története és a kártyajátékok. Bp., 1928. 114—5. ²⁶ PARLAGHY K., Kártyajátékok könyve.² Bp., 1905. 119. ²⁷ ZOLNAY i. m. 123. ²⁸ BOEHN, Rokoko 113. ²⁹ PARLAGHY i. m. 154. ³⁰ GLEICHEN-RUSSWURM i. m. 332.

³¹ Fr. Gräffer: Kleine Wiener Memoiren... Wien, 1845. III, 59. ³² Tagebuch des Fürsten Joh. Jos. Khevenhüller Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeisters 1742—1776. Kiad. GRÖF R. KHEVENHÜLLER-METSCH—H. SCHLITZER. Wien u. Lpz., 1907—. I, 190. — L. II, 38 is. ³³ I. h. I, 262, III, 268. ³⁴ I. h. IV, 8—9. ³⁵ Tárgytörténi szempontból vö. SIKLÓSSY LÁSZLÓ, Fáraó Pesten: Pesti Napló 1919. X. 2. — Gróf Fekete János kártyaveszteségei (MORVAY Gy.: IrtörtKözl. XI, 278). — Speculum moderni temporis idevágó sorai. ³⁶ ZOLNAY i. m. 221—2. ³⁷ [Pest tanácsa az álarcosbálokon folyó hazárdjátékok ellen.] Közli ISOZ K., Buda és Pest zenei művelődése. I.: A XVIII. század. Bp., 1926. 192. ³⁸ Mind-ehhez: ZOLNAY i. m. 216 kk. — MillTört. VIII, 531. ³⁹ A Muldai Gróf Csokonai Szászlaki-jával (Cult. III.) és a Barcsay vígjátékában: A jártos-költés völégény-ben szereplő báró Mélyvölgy-gyel együtt a külföldieskedő mágánás típusának korai alakja. ⁴⁰ Öröm-Unnep, az az Folyó és Kötött Beszédek, melyeket a' Magyar Nyelvben magok tökéletesítésök végett az Ágostai Vallástételt követőknek Po'sonyi fő Oskolájokban önkényt egyesült Ifjak... tartottak. Kiad. Papp József. Pesten 1824.

⁴¹ Vö. GARTNER i. h. IV, 292 is: *prumnát*. ⁴² Zeitschr. f. d. Wortf. VIII, 89. ⁴³ GLEICHEN-RUSSWURM i. m. 178. ⁴⁴ A. v. GLEICHEN-RUSSWURM, Geselligkeit, Sitten und Gebräuche der europäischen Welt 1789—1900. Stuttgart, 1910. 25. ⁴⁵ L. NYŰSZ. II.; I. ⁴⁶ Nyr. XXX, 391.

⁴⁷ Vö. LUMTZER—MELICH, DLw. 212. — BALASSA: Nyr. XXVI, 441. ⁴⁸ Vö.: „*Coquette*, tetszeni kívánó, színes, mézes-mázos beszédű, szerelemhez értő dáma“ Csok:Dor. III. r. I, 596, jegyz. ⁴⁹ J. F. MILLER: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn... 1790. 9.

⁵⁰ Vö. WEIGAND—HIRT, DWb.⁵ is.

⁵¹ J. v. FALKE, Costümgeschichte der Culturvölker. Stuttgart, é. n. 340 kk. ⁵² JOËL i. m. I, 577. ⁵³ Poetische Versuche. Wien, 1799. 49.

⁵⁴ [Rautenstrau:ch:] Schwachheiten der Wiener. Aus dem Manuscript eines Reisenden hg. v. Arnold. Wien u. Lpz., 1784. III, 33—4.

⁵⁵ I. m. I, 76. ⁵⁶ Vö. LUMTZER—MELICH, DLw. 245. ⁵⁷ Szándékosan rosszmagyarságú kis gúnyirat e mű, mégis bizonyossága a fogalom, illetőleg a szó ismeretének. ⁵⁸ Vö.: „... ezen töröt Magyarfággal még

1781. Eftzendöbe Gallicia Országába munkált Verseim“ Gv:Apr. A 2.
⁵⁹ Hol-Mi Külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle Versek...
 Pesthenn 1788. I, 218—9. ⁶⁰ I. m. 122.
⁶¹ Vollständige Beschreibung der Königlichen Freystadt Pest in Ungern.
 Pest, 1821. 366. — Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt
 Stadt Ofen in Ungern. Ofen, 1822. 420. ⁶² RÉTHEI PRIKKEI i. m. 230 kk.
⁶³ FABÓ B.: MNy. V, 181. ⁶⁴ BIE i. m. 229—30. ⁶⁵ I. m. II,
 127. ⁶⁶ Mindkét adat i. m. I, 61. ⁶⁷ A bécsi Nemzeti Könyvtárban
 kéziratban, id. PAUNEL, Richter i. m. I, 348, Anmerk. ⁶⁸ Vö. Nyr.
 XVIII, 522. — H. PAUL: Zeitschr. f. d. Wortf. XI, 83: adatközlés.
⁶⁹ BIE i. m. 217 kk. ⁷⁰ KRÁLIK—SCHLITTER i. m. 561.
⁷¹ BIE i. m. 226. Mindehhez BOEHN, Die Mode XVIII, 232, 265. —
 Die Mode XIX, 169 kk. ⁷² L. KLUGE, EtWb.¹⁰ ⁷³ SONNLEITHNER id.
 Hafner-kiadás III, 121, jegyz. ⁷⁴ M. v. BOEHN, Biedermeier Deutschland.
 1815—1847. Berlin, [1911.] 536. ⁷⁵ Vö. az utóbbihoz LUMTZER—MELICH,
 DLw. 259. ⁷⁶ Vö. NyÜSz.

*

Rendszeresen feldolgozott források jegyzéke.

- Várkonyi Bárod Amade László versei. Kiad. NÉGYESY L. Bp., 1892. =
 Am. Amade László ismeretlen levelei. Közli KOZOCSA S.: IrtörtKözl.
 XXXIX. = Am:Lev. András Sámuel: Elmés és mulatságos rövid Anek-
 doták... Bétsben 1789—1790. I—II. = Andr. Altörjai báró Apor Péter:
 Metamorphosis Transylvaniae. Kiad. KAZINCZY GÁBOR: MonHungHist. Ir. XI.
 Pest, 1863. = Apor. Barcsay Ábrahám levelei Radvánszky Jánoshoz...
 1771—1778. Közli BERKESZI I.: KisFTársÉvL. ÚjF. XXI. = Barcs:Lev. —
 Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei... Közre bortsátotta Révai
 Miklós. Pozsonybann 1789. (63—148., 206., 222. l.) = Barcs: KöltSz. Bar-
 csay László: A' gyermeki szeretetnek ereje. Érzékeny játék... Németből
 szabadon fordította... Erdélyi Játékos gyűjtemény Kolo'sváratt 1793. =
 EJGy.; I, 2: 81 kk. — A' jártos költés vö-legény. Vig játék... Németből
 fordította... EJGy. I, 2: 179 kk. — Az ora járásához alkalmaztatott ember.
 Németből szabadon fordította... EJGy. II, 1: 185 kk. Bárány Péter:
 A' Találtt GyermeK, vig játék [!]. Szabadon fordította... Kiad. Endrödy
 János: A' magyar játék-szín. Pesten 1792—1793. = End.; I, 1 kk.
 Bessenyei György: Az Eszter-Házi Vigasságok. 1772. = Bess: EsztVig. —
 A philosophus. Vigjáték öt játéokban. Pest, 1777. = Bess: Phil. — Magyar-
 ság. Bécs, 1778. = Bess: Magy. — A magyar néző. Bécs, 1779. = Bess: Néző.
 Gróf Bethlen Imre: A' Posta Tzug... Vig játék. Szabadon fordí-
 totta... Marus Vasarhelyen 1793. = Postatzug. Gróf Bethlen Miklós
 önéletírása. [1708—1709.] Kiad. SZALAY LÁSZLÓ. Pest, 1858—1860. I—II. =
 BethlM. K. Boér Sándor: Ki légyen ő? Vig játék... Szabadon fordí-
 totta németből... EJGy. I, 1: 165 kk. L. B. Kászoni Bornemiszsza
 János: Estvéli időtöltés... Kolosváratt 1777. = Born. Nagyajtai Cserei
 Mihály históriája. [1661—1711.] Kiad. KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1852. =
 Cser. Csokonai V. Mihály összes művei. Kiad. HARSÁNYI I.—GULYÁS
 J. Bp., 1922. I—III. = Csok. Decsy Sámuel: Pannóniai Fénisz...
 Bétsben 1790. = Decsy: PF. Faludi Ferenc: Iftenes jóságra, és fzerentsés
 bódlog életre oktatótt Nemes ember... Nagy-Szombatban 1748. = Fal: NE. —
 Iftenes jóságra, és fzerentsés bódlog életre oktatótt Nemes Afizony. Nagy-
 Szombatban 1748. = Fal: NA. — Bóltis, és Figyelmetes Udvari Ember...
 Nagy-Szombat, 1750. | II. század. Pozsony, 1770. | III. század.² 1772. =
 Fal: UE. — Iftenes jóságra, és fzerentsés bódlog életre oktatótt Nemes
 Urí Nagy-Szombatban 1771. = Fal: NU. — Téli éjtszakák. 1778. Kiad.
 Rupp K.: RMK. XIX. = Fal: TÉ. Földi János költeményei. Kiad. MIXICH
 L.: RMK. XXV. = Földi. Gaál György: A' Tudós Palótz... levelei.
 Budán 1803—1804. I—VI. = TudPal. Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótá-
 riusnak budai utazása... Pozsonban és Komáromban 1790. (Ak. péld. Gva-

dányi sajátkezü javításaival: Magy. irod. O. 79.) = FNót. — Aprekaszión... Pozsonban 1791. = Gv:Apr. — A' mostan folyo Ország Gyűlésének satyrico-critice való Leírása... Lipsiában 1791. = Gv:Orsz. — Rontó Pálnak... és Gróf Benyovszki Mórítznak életek'... Le-írása... Pozson és Komárom, 1793. = Gv:RP. Halmágyi István naplói. (1752—1753., 1762—1769.) Kiad. SZÁDECKY LAJOS: MonHungHist. Ir. XXXVIII. Bp., 1906. = Halm. Pálóczi Horvát család naplója. (1622—1790.) Kiad. SZOPORI NAGY IMRE: MonHungHist. Ir. XXXI. Bp., 1881. = PHorv. Kazinczy Ferenc: Bácsmegyeinek össze-szedett levelei. Kassán 1789. = Kaz:Bácsm.¹ — Bácsmegyeinek gyötrelmei. Kazinczy Ferenc' Munkáji. Pest, 1814. IX. = Kaz:Bácsm.² — Kazinczy F. családi levelezése. Közli DÉKÁNI K.: IrtörtKözl. XIII. = Kaz:CsLev. — Följegyzései. Közli UA.: IrtörtKözl. XII. = Kaz:Följ. — Diáriuma. Közli UA.: IrtörtKözl. XV. = Kaz:Diár. — Széphalom és házi dolgaim. Közli UA.: IrtörtKözl. XIV. = Kaz:Széph. — Báróczy Sándor' élete. Báróczynak minden munkáji. Kiad. Kazinczy F. Pest, 1813. I, 3—35. = Kaz:Bár. — Pályám Emlékezete. TudGyűjt. 1828. = Kaz:PE. — Kazinczy F. Levelezése. (1763—1805.) Kiad. VÁCZY J. Bp., 1890—1892. I—III. = Kaz:Lev. Kazinczy Miklós: Az Ozmondok... Dráma... Báró Gebler német munkájából... 1793. End. III, 45 kk. Kármán József: A Módi. 1794. Kiad. ABAFI L., Kármán J. művei. (NemzKt. IV.) I, 255 kk. = Módi. Gróf Károlyi Sándor önéletrása [1669—1723.] és naplójegyzetei. Kiad. SZALAY LÁSZLÓ. Pest, 1865. I—II. = KárS. Kelemen László: A' Gazd'Asszony... Vig játék... [Ford.] Pesten 1792. = Kell. Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. = Ker. Szathmári Király Adám Naplókönyve 1711—1717 Esztendőkbén... Kiad. THALY: RákTár I. Pest, 1866. = SzKirA. Kisfaludy Károly minden munkái.⁷ Kiad. BÁNÓCI JÓZSEF. Bp., 1893. I—VI. = KisfK. Kisfaludy Sándor minden munkái.⁴ Kiad. ANGYAL DAVID. Bp., 1892—1893. I—VIII. = KisfS. Mészáros Ignác: Kártigám. Kiad. HEINRICH G. Bp., 1880.⁵ = Mész:Kárt. Molnár János: Magyar Könyvház. Pozsony és Pest, 1783—1804. I—XIII., XV—XIX., XXI—XXII. = MKönyvh. Báró Orczy Lőrinc: Költeményes holmi egy nagyságos elmétől... Közre bortsátolta Révai Miklós. Pozsony, 1787. = KöltH. — Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei. (1—60., 149—205., 207—245. l.; l. Barcsay A.) = Orczy: KöltSz. Báró Palocsay György: Nay modi. Közli BADICS F.: IrtörtKözl. XXII. = NayM. Pállya István: Pazarlay és Szűkmarkosy. Közli KOVÁCS D.: IrtörtKözl. XVII. = Pállya: PSz. Sándor István: Jelki Andrásnak egy született Magyarinak történetei... Győrött 1791 = Jelki. — Sokféle. Győr és Bécs, 1791—1808. I—XII. = Sokf. Sebestyén László: Az aszszonyi jakobita klubb. Vigjáték... Fordítottott Kotzebue után... 1792. End. I, 231 kk. Szabó József: A' tisztség eladás. Vig játék... Németből magyarra fordította... 1793. End. III, 291 kk. [Szalkay Antal] S. A.: Pikkó hertzeg és Jutka Perzsi. Szomorú vig opera... Német nyelvből Magyarra alkalmaztatott... Pesten 1793. = Pikkó. Szerelemhegyi András: A' Lantosok... vig énekes játék... Szabadon fordította... Pesten 1793. = Lant. Szomor Máté: Ki ki saját háza előtt seperjen. Vig játék... [Ford.] 1792. End. III, 1 kk. Czzei Vass László naplói. (1714—1739.) Kiad. NAGY GYULA: MonHungHist. Ir. XXXV. Bp., 1896. = VassL. GRÓF VAY S. (D'ARTAGNAN), Régi magyar társasélet. Bp., 1900. I—II. = VAY, MTE. — A régi világból. Bp., é. n. = VAY. RV. — Elpusztult urak. Bp., é. n. = VAY, EU. — Régi nemes urak, úrasszonyok. Bp., 1908. = VAY, UÚ. [Verseghy Ferenc:] A' szerelem' gyermeke. Egy nézőjáték... Kotzebue... utánn... Budán 1792. = Vers:SzerGy. — Rikóti Mátyás. Pesten 1804. = Vers:Rik. — ... Kolomposi Szarvas Gergely... vig élete... Pestenn... 1804. = Vers:SzG. — Gróf Kaczaifalvi László... Pestenn. 1808. = Vers:KaczL. — Báró Külneki Güméta kisasszony... Pestenn 1808. = Vers:KülNG. — Egfi Ferencz. [Töredékes verses regény a XIX. század első tizedéből.] Közli HORVÁTH K.: IrtörtKözl. XL. = Vers:F. Királyi Beszélgetéseknek... össze-szedetése... Posonyba, 1749. = KirBesz. A Peleskei Nótáriusnak pokolba menetele. Bafillie, 1792. = PelNótPok.

Mondolat. 1813. Kiad. BALASSA J.: RMK. X. = Mond. Felelet a Mondolatra. 1815. Kiad. BALASSA J.: RMK. XI. = FelMond. Magyar Hírmondó. Pozsony, 1780. = MHírm. Mindenés Gyűjtemény. Rév-Komárom, 1789—1792. I—VI. = MindGyűjt. Orpheus. Kassa, 1790. I—II. = Orph. Gróf Brunszvik család levéltára. 1780—1838. (MNMúz. 4945—8. fasc.) = BrunszLt. Kisfaludy család levéltára. (MNMúz. 3866—7. fasc. = KisfLt. Sibir család levéltára. 1780—1789., 1790—1792., 1810—1812., 1816—1820. (MNMúz. 4606—8., 4614., 4616. fasc.) = SibrLt.

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Nöstény.

A *nöstény* szót, amelynek alakváltozatai *nesteen* (NySz.), *nyöstén(y)*, *nyöstiny*, *nyüvestén* (MTsz.), nyelvészeink mindenkor a *nő* 'femina' családjába sorozták. Ez a magyarázat látszik is egyedül helyesnek, ám a *-stény* végzetet eddig nem sikerült megnyugtatóan megmagyarázni. — KASSAI szerint szavunk a **nösvény* helyett való (III, 463). CzF. azt mondja, hogy a *nöstény* „némelyek szerint *nő ösztön* módosulata“, ő maga azonban a **nöiesd*, **nösd* alakokkal és a *jövötény*, *növötény* képzésmódjával akarja keletkezését megvilágítani. BUDENZ a *lucskos : lustos* analógiájára a **nöcskény* alakból igyekszik a szót megfejteni (MUSz. 402), s ezt a magyarázatot tartja valószínűnek HORGER is (MSzTört. 127, MNy. XXVIII, 141). E magyarázatnak az a gyengéje, hogy a **nöcskény* változat, azaz helyesebben az eredetibb **nöcskény* szóalak nincs kimutatva. MUNKÁCSI régebben a finn *neite*- stb. 'leány' szóval egyeztetette szavunkat (NyK. XXV, 350, XXVI, 314), de ezt az egyeztetést SETÄLÄ hangtani nehézségek miatt nem fogadja el (NyK. XXVI, 195). MUNKÁCSI aztán újabban a *nöstény* szó előrészét a *nyest* szóval azonosítja (NyK. XLVII, 454). E magyarázat jelentéstani szempontból tetszetős (vö. *meny : menyét*, olasz *donna : donnola* stb.), azonban a *nyest* szónak nem ismeretes **nöst* vagy **nyöst* változata; az sem bizonyos, hogy a régi nyelvben *nest*-nek írt alakokat *nest*-nek és nem *nyest*-nek kell-e olvasnunk. Nem csoda, ha néhány nyelvészünk, pl. BALASSA (NyK. XXIV, 278) és SIMONYI (TMNy. 73) óvatosan csak annyit mond a szóról, hogy a *nő* szóhoz tartozik; MÉSZÖLYTŐL is csak annyit tudunk meg, hogy a *nöstény* *t*-je kicsinyítő képző (MNy. XXIX, 218).

Azt hiszem, könnyebb lesz a feladatunk, ha *nöstény* szavunkat nem a *nő* 'femina' főnévből, hanem a *nő* 'crescit' igéből származtatjuk. E magyarázat a *nő* ige és a *nöstény* főnév szókezdő *ny*-e szempontjából is lehetséges. Van ugyan a *nő* főnévnek is *nyő* változata (MTsz.), de sokkal ismertebb és elterjedtebb a *nő* igeének *nyő*, *nyől* alakja '(uo.)', s ugyancsak a MTsz. tanúsága szerint épen oly elterjedtnek látszik a *nöstény* szónak *nyöstény* változata (vö. még *nyő*, *nyől* : *nyöstény* és *nyű*, *nyүүл* : *nyüvestén*) (MTsz.). — A *nő* főnévnek finnugor

eredete kétségtelen (osztják *nēŋ*, vogul *nē* stb.), de a *nő* igének nincsen kielégítő magyarázata. Nem beszélve VÁMBÉRY egyeztetéséről: csagatáj *ön*- 'nőni', oszmánli *en* 'Breite' stb. (NyK. VIII, 165 és MÉR. 537; ellene BUDENZ: NyK. X, 122, XVII, 470, XVIII, 12), hangtani nehézségek miatt nem fogadhatjuk el BUDENZ magyarázatát sem: osztják *ēnim*- 'nőni', vogul *jānim*- 'nőni' stb. (MUSz. 783, 883, UA. 148; ellene SZILASI: Nyr. XXIV, 97). A *nő* igének aligha lehet más magyarázata, mint az, hogy eredetileg azonos a *nő* főnévvel. Erre az azonosításra gondolt már ÁGOSTON ANTAL is 1805-ben (l. NyK. XXXIII, 10), KASSAI is (III, 465), CZF. is (IV, 855). Nem újdonság efféle azonosítás az indogermán nyelvészetben sem. Az ó-ind *mahilā* 'Frau, Weib' szó a *māhi* 'gross'-ból való; vö. még görög *μεγάλη* 'nagy' (nőnemű) (C. C. UHLENBECK, Kurzgef. Etym. Wb. d. altind. Spr. 220). F. FROEHDE a latin *uxor* 'feleség' szót a görög *αἰῶν* l. 'vermehren' és 2. 'wachsen', angol-szász *weaxan*, német *wachsen* szókkal egyezteteti, és hivatkozik többek között a litván *augiwė* 'Mutter', *auginu* 'wachsen lassen, gebären' analógiájára (Beitr. z. Kunde d. idg. Spr.: Bezzenberger XIV, 85). WIEDEMANN ugyancsak a latin *uxor* szóról megállapítja, hogy eredeti jelentése 'mannbares Mädchen' volt, s ily módon összefügg az ó-ind *ūkṣati* 'wächst' igével és ennek rokonságával (uo. XXVII, 215—6).

ZSIRAI MIKLÓS újabban a magyar *leány* szóról megállapította, hogy voltaképpen összetétel s eredeti jelentése 'kis nő' (MNY. XXIX, 257—61). E megállapításra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy őseink az egészen kicsi, még serdületlen leánygyermeket *leány*-nak, azaz 'kis nő'-nek nevezték, a felserdült, anyányi meg a serdülő, szépen növényező leányra pedig azt mondták, hogy *nő*. Az olvasó az első pillanatban talán nem is tudja, hogy ez iménti mondatban a *nő* szón a 'femina' vagy a 'crescit' jelentésűt kell-e értenie, annyira természetesnek látszik a két szó azonossága. Így válhatott az eredeti 'femina' jelentésű szóból a 'crescit', illetőleg előbb a 'crescens' jelentésű szóalak. A 'crescens' jelentésű igenévi, tehát névszói alakot kell előzőnek feltennünk, hiszen tudvalevőleg a finnugor mondat nominalis eredetű, s ezt javallja a *nő* ő végzetének az -ó, -ő igenévképzővel való összecsengése is. Ez az igenévi alak azonban nemcsak jelen, hanem mult idejű jelentésben is használatos volt; vö. magyar *haló porában* 'halott porában', észt *mineva* 'menő, induló' és 'mult, elmúlt', mordvin *kulj* 'haldokló' és 'halott' stb. (l. NyH. 7 110—1). A *nő* mint igenév e szerint nemcsak 'wachsen', hanem 'gewachsen' jelentésű is volt. Az ily módon főnévből előbb igenévvé, majd igévé lett *nő* először csak leányra vonatkozott, később fiúra és végül általában minden élő lényre; mint ige a *v*-tővű *jő*, *lő*, *sző*-félékhez csatlakozott és deverbális képzőket is kapott: *nevel* vagy *növel*, *nevendék* vagy *növendék*, *növény* 'nővény' stb.

A *nöstény* szót ezek alapján a következő elemekre bonthatjuk. Alapszava a *nő* főnévvel azonos *nő* ige, *s* eleme gyakorító képző (mint *futós*, *folyós*, *szökös* stb.), *-tény* végzete pedig az a deverbális névszóképző, amely — mint CzF. is észrevette — a *jövötény* és talán a *növötény* szóban is megvan. A *jövötény* (dunántúli tájszó, alakváltozatai *győtény*, *győtiny*, *győtény*, *gyövötény*, *gyövötény*, *gyüvötin*, *gyövötin*, *gyövötin*, *gyüvötény*) 'kúszó, fölfutó vagy a földön elfutó, elterjedő gyom, gaz, convulvulus' (MTsz.) minden bizonnyal a *jő*: *győ* ige származéka (SIMONYI: Nyr. XXXIII, 53). A *növötény* (alakváltozatai *növetény*, *nötevény*, *nötevény*, *nötény*) 'vegetabile' szót nyelvújítási szónak tartják (I. Nyr. IX, 459, XIX, 571, XXIII, 53, NyŰSz.), de lehetséges, hogy népi eredetű.

A *nöstény* szó története tehát szerintünk ez: **neuestény* (vö. népnyelvi *nyüvestén*) > *néstény* (vö. *nesteen* NySz.; az *eue*: *é* változásra nézve vö. *Teteuetlen*: *Tetétlen*, *Erdeuelü*: *Erdély* stb.), majd a *nő* (*nyő*) ő-jének hatása alatt: *nöstény* (*nyőstény*), jelentése pedig 'serdülő vagy felserdült, anyányi élőlény'.

JUHÁSZ JENŐ.

A magyar húsz szó és rokonai.

A magyar *húsz* megfelelői a rokon nyelvekben a következők: osztyják *χūs*, *kōs* | vogul TJ., TČ. *χōs*, AK. *χōs*, KK. *χ_uōz*, FK. *χ_uōz*, P., ÉV., DV. *kus*, AL. *χus*, FL. *χ_uōz*, Sz. *χ_uz* | zürjén-votják *kiz* | mordvin *komš*, *komás*.¹

Erről a szóról újabban írt WICHMANN,² aki a rája vonatkozó korábbi irodalmat is összefoglalta és ismertette. WICHMANN cikke megjelenéséig legelterjedtebb volt az a nézet, hogy a *húsz* szó a *két* szóval függ össze. A mordvin megfelelőben megőrzött eredeti *-m(•)š* szövéget pedig a zürjén *°mīs*-szal (pl. *°ōk-mīs*, *°uk-mīs* 'kilenc') szokták egyeztetni. Tehát **k•kt•m•s*(¹) 'két-tíz' volna a *húsz* szó eredeti alakja. Ezzel szemben WICHMANN azt hangsúlyozza, hogy ha az idézett elmélet szempontjából vizsgáljuk a kérdést, érthetetlen, hogy miért tűnt el nyom nélkül a *két* szó belső mássalhangzócsoportja a kérdéses szóösszetételben minden finnugor nyelvben, amelyből csak ismeretes. Figyelembe kell vennünk még azt is, hogy a magyar *húsz* és obi-ugor megfelelői mélyhangúak, a magyar *két* és ugyanazon nyelvek megfelelői pedig magashangúak. A zürjén-votják *-mīs* 'tíz' nem egyeztethető össze a *kiz* 'húsz' szóval, mivel a permi nyelvek szigorúan különbséget tesznek az ere-

¹ SZINNYEI, NyH.⁷ 44, 46, 139 és KANNISTO, WogVok. 120. A FL. alakra vonatkozólag az utóbbi i. h. azt mondja, hogy: „... LO. *u* möchte ich als schreibfehler bezeichnen (*u* e. h.: *χ*).“

² Ung. *húsz* und verwandtes: SUST. LII, 340 kk.

deti *-s- és *-ś- között.¹ WICHMANN kifogásait röviden összefoglalva: nem tudjuk megérteni, hogy miért került pl. a permi nyelvekben az idézett elmélet szerint várható **kik-mis* 'két-tíz' helyére a valóban létező *kíš* 'hús'. A *hús* szó eredeti jelentéséről WICHMANN összefoglalva ezt mondja: „Ung. *hús* und seine verwandten haben offenbar nichts mit den wörtern für »zwei« und »zehn« zu tun. Es ist wahrscheinlich überhaupt kein kompositum, sondern vielmehr ein selbständiges, nicht zusammengesetztes wort, welches ursprünglich möglicherweise eine unbestimmte oder mehr oder weniger bestimmte menge bezeichnete und später die bedeutung »zwanzig« erhielt.“²

WICHMANN fejtegetései, úgy látszik, kellő figyelmet keltek a finnugor nyelvészek körében; pl. SZINNYEI, NyH.⁷ 139 is utal cikkére.

1932-ben Pozsonyban jelent meg „A finnugor nyelvek szárnevei“ című könyv. Ennek szerzője, ORBÁN GÁBOR, vissza akar fordulni a régi összetétel-elmülethez. WICHMANNnal vitázva többek között ezt mondja: „Nem vehető figyelembe az a nehézség, melyet WICHMANN említ, hogy t. i. a *mis* > *mś* feltevés azért sem lehetséges, mert a *mis* végső mássalhangzója nem palatalizált *ś*, ellenben a md. *komś*, zürj.-votj. *kíš* (sic!) szóvégi *ś*, *ś*-je mouillirozott. ([Jegyz.:] WICHMANN. Ung. *hús* und verwandtes SUS. Toim. 52 : 346.) Hogy az ilyen szóvégi *s*, *z* ~ *ś*, *ś* lehetséges, rögtön világos lesz előttünk, ha a magyar *hús*, osztj.-vogul alakjait egybevetjük zürj.-votj. megfelelőivel. Hogy ez egész szabályos hangmegfelelés, a következőből is kitűnik: magyar *nyuszt* (R. *nyusz*, *nyuz*) ~ osztj. *nyoyes* coboly; vog. *nyuzs* id.; zürj.-votj. *nyíz* id.; észt *nucise* nyest; — f. *porsas* malac ~ votj. *parś* disznó; zürj. *porś* stb. ([Jegyz.:] SZINNYEI, NyH.⁷ 44.)“ — Az idézett helyet másképp nem tudom megérteni, mint hogy a szerző a NyH.⁷-ban csak a 44. lapot nézte meg és nem fordított egy lappal előbbre, ahonnan kiderült volna, hogy tulajdonképpen milyen e r e d e t i hangról van szó. Így történt aztán, hogy összetévesztette a másodlagos *s* hangot (< *ś*) az eredeti **s* hanggal, s így követett el olyan elemi hibát, ami komolyabb igényekkel föllépő munkában felette sajnálatos. — A szerző továbbá feltesz egy *kşyts* ~ **kşy-*, *kşy-* váltakozást, amelyre a bebizonyítandón kívül más bizonyíték nincs. ORBÁN munkájából tehát, sajnos, semmi hasznosat nem tudhatunk meg.

Amint láttuk, a *hús* szót 'két-tíz' összetételből magyarázni nem lehet. Pedig ez nem az egyetlen származtatási lehetőség.

FELTWEIS EWALD „Das Rechnen der Naturvölker“ (Lipscse és Berlin, 1927.) című munkájában (67 kk.) az alábbiakat álla-

¹ L. pl. SZINNYEI, NyH.⁷ 42 kk.

² I. h. 346 k.

pítja meg¹: „Die Zahl 20 wird durch »Mann«, »Mensch« oder »Person« ausgedrückt in der Südsee, z. B. auf den Loyaltyinseln Lifu und Neugone, auf Neuguinea sowohl in melanesischen Sprachen wie in Papuasprachen, z. B. im Bili-Bili, Rook, Hausa, Kai, Bussim, Dobu, Jabim und Sekar, ferner bei den Sulka auf Neupommern, in Amerika bei den Eskimo, Tlingit, Bella-Cola, Chemakum, bei den Maidu und Wintun, Schastan, Arikara und bei Karaiibenstämmen. In Afrika finden wir »Mann«, »Mensch« oder »Person« für 20 bei den Konde und Vei, in Asien bei den Korjaken und Tschuktschen. Bei den Karaiibenstamm der Tamanaken heisst 20 »ein ganzer Indianer«, im Cahuatel, einer sonorischen Sprache „der Körper“. Den Ttynai am Beringsmeer erscheint das Vorhandensein von zwanzig Fingern und Zehen so charakteristisch für den Menschen, dass das ganze Volk sich danach nennt. Ttyna heisst nämlich 20. Auf der Insel Radak bedeutet zwanzig »ein Weib«. — Vielfach ist der »Mensch« enthaltende Ausdruck für 20 eine Phrase. So heisst z. B. 20 im Grönländischen »ein ganzer Mensch zu Ende«, bei den Unaliteskimo, wenn sie zählen, »der Mann ist beendet«. Wenn man den Unaliteskimo aber fragt, wieviel Zehen und Finger er gezählt hat, so antwortet er für 20 »ein Mensch fertig«. Auf Neuguinea sagt man für 20 vielfach »ein Mensch ist beendet« oder »ein Mensch ist tot«, im Banda im Sudan »nimm einen Menschen«, im Baria »ein Mensch ist fertig«.“

Ebből valamit tanulhatunk a finnugor nyelvekre nézve is. T. i. ezekben is van egy 'férfi' jelentésű szó, amelyet talán lehet egyeztetni a finnugor *húsz* szóval. Ez a szó: vogul TJ., TČ. *kóm*, AK. *χóm*, KK. *kóm*, FK. *kum*, AL., KL. *kum*, P., ÉV., DV. *kum*, FL. *kzum*, Sz. *zum* 'Mann'; AK. *χóməi-*, *χóməi-*, KK. *kóməi-*, FK. *kəməi-*, P. *kiməi-* 'sich verheiraten (von der Frau)', *kim* 'Ehemann' | zürjén *°komi* 'Syrjäne. Permier' | votják *°kum: sara-kum* 'Syrjäne' (WIED.)². Idetartozik még a magyar *him* 'mas, masculus' is.³ Ha ezt a szót összevetjük a

¹ A számos jegyzetbeli forrásidézetet mellőzöm.

² KANNISTO, WogVok. 185. — PAASONEN, Beitr. 14. — SETÄLÄ, Verw. 88, 103 k. Az utóbbi helyen idézett vogul *°saran-qum* 'Syrjäne' (AHLQV.) érthető okokból nem jöhet tekintetbe teljesértékű bizonyítékként. — Ennek a finnugor szónak szamojéi és lehetséges indogermán megfelelőjére vonatkozólag l. az utóbb említett két munkát.

³ Ezt a szót következőképen egyeztették: BUDENZ, MUSz. 99: ~ vogul *°kajm* 'Männchen' (a magyar *him* szót ő tévesen eredetileg is magashangúnak tartja). — BALASSA, TMNy. 69: ~ vogÉ. *°χājim*, vogK. *°khōjem*, oszt. *°χuj*; ugyanott azt hangsúlyozza, hogy a m. *him* a régi nyelvben mélyhangú. — SZINNYEI, NyH.⁷ 144 csak a vogul *zum* (*zum-lunD* 'gúnár') szóval egyezteteti. — ZSIRAI: MNy. XXIII, 320 BUDENZre utalva az -m-nek képző voltát említi. — MARK: MNy. XXIV, 88 és Quigstad-album 152 idevonja a szövegben idézett összes (vogul és permi) adatokat. Különösen tekintettel a vogul -i-s alakokra ő a magyar *him* szó *i*-jét visszavezeti az eredeti **i*-ra. SETÄLÄ és PAASONEN

hűsz szóval, látjuk, hogy csak az első szótag vocalismusa szorul külön megokolásra, mivel a szó consonantismusa világos. Vocalismus tekintetében is megállapíthatjuk, hogy a kérdéses két szónak a vogul alakjai meglehetősen jól illenek egymáshoz. Az eltérések csakis a KK. és FK. nyelvjárásokban jelennek meg, ezek azonban nem lényegesek.¹ A votjákban pedig az *u ~ i* váltakozás nagyon gyakori.² A zürjénben *o ~ i* megfelelés sokkal ritkább, de azért előfordul.³ Mind az *u ~ i*, mind az *o ~ i* váltakozás ós-permi eredetű.⁴ A magyar *hűsz*: *hím* pedig az eredeti **u ~ *i* vagy hasonló váltakozásnak egyetlen magyar tükrözése volna. Mivel más esetben nem mutatható ki, a kapcsolat természetesen nem feltétlenül biztos.

Az előadottak szerint tehát a finnugor **kšms* 'hűsz' annyi volna, mint finnugor **kšms* 'férfi' + valami -s' elem, amelynek a szerepe egyelőre homályos.

REISMAN ELEK.

A szájüreg saját hangjainak meghatározása különböző magánhangzó-állásoknál.

Minden beszéd- vagy énekhang a szájüreg segítségével jön létre.⁵ Ezért ha a különböző minőségű magánhangzók tulajdonságait akarjuk vizsgálni, akkor nemcsak a gégefőben, hanem a szájüregben keletkező hangoknak a tulajdonságait is ismerünk kell. Így azután e két hang összegeződése által létrejött hang természetét könnyebben magyarázhatjuk meg. E kétféle vizsgálódás eredményeit foglalja egybe az az elmélet is, amelyik azt mondja, hogy a gégefőben keletkezett magánhangzónak már vannak bizonyos erősségű és magasságú uralkodó felhangjai, melyek a magánhangzó minőségére jellemzők, de ezek csak a szájüregben való megerősödés folytán határozzák meg teljesen a magánhangzó minőségét (Verstärkungstheorie). Tehát a

(i. h.) ezt a szót nem kapcsolják a vogul és permi alakokhoz. Hogy milyen okból, nem világos. Talán a magyar *hím* mai magashangúsága gátolta őket; pedig az másodlagos (ezt újabban különösen hangsúlyozta MARK i. h.). A jelentésbeli eltérés: 'Männchen': 'Mann': 'Ehemann' nem okozhat nehézséget. A magyarban *hím* emberre is vonatkozhatik: DöbrK. 277: „Ninčen fido fem go^oro^og: ninčen fem zolga fem zabad: ninčen fem *hím* fem no^eften: mert ti mend eggek vattok ieful kriftoiban.“ (NySz.) — A magyar *hím* szóban az -m-et esetleg valóban képzőnek vehetjük, mivel a magyarban az eredeti **-m*-esetekben h o s s z ú m a g á n h a n g z ó v a l k a p c s o l a t b a n rendesen *ø* vagy *v* jelentkezik: *nyúl, lé — lév, név*.

¹ Az idézett vogul igealakok ós-vogul magánhangzóváltakozásokra mutatnak (l. KANNISTO i. h. 185, 187 és MARK: Quigstad-album i. h.).

² WICHMANN, WotjVok. 57 k.

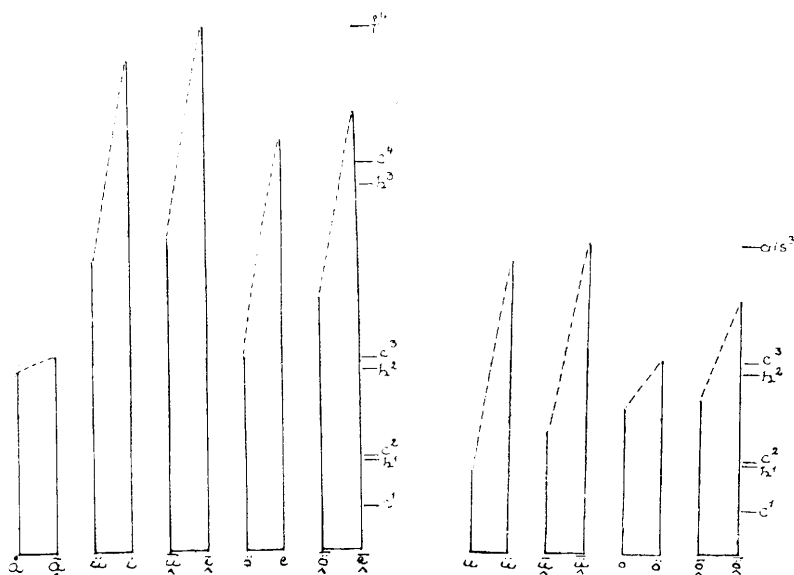
³ WICHMANN i. m. 69.

⁴ WICHMANN i. m. 83 kk.

⁵ Böven fejtegeti e kérdést ABRAHAM „Töne und Vokale der Mundhöhle“ (1916.) című munkájában.

szájüregnek is fontos szerep jut egy bizonyos milyenségű magánhangzó kialakításában, mert mint hangmódosító rezonátor szerepel. Módosítás azáltal történhetik, hogy a rezonáló szájüreg köbtartalma az ajkak egymáshoz közelebb vagy egymástól távolabb való mozgatásával tetszés szerint változtatható. Az viszont fizikai tény, hogy a rezonátor köbtartalmának vagy nyílásának változtatásával más-más saját hangot (Eigen-ton) kapunk. Ebből következik, hogy amikor a szájnak mint rezonátornak az artikulálás következtében a nyílását, illetőleg köbtartalmát változtatjuk, akkor más és más magasságú saját hangot hozunk létre. A szájüreg saját hangjait természetes beszéd közben nem figyelhetjük meg, mert beléjük olvadnak a gégefőben keletkezett periodikus rezgések, s teljes tisztaságban csak akkor hallhatjuk őket, amikor hangszalagok működése nélküli zöngétlen susogó magánhangzókat képezünk.

A hangot ilyenkor a levegőnek a légzőcső bemélyedéseihez és a szájüreg egyes részeihez való súrlódása hozza létre, mely e tulajdonságánál fogva zörejszerű és aperiodikus, különböző amplitudójú levegőrezgésekből áll.

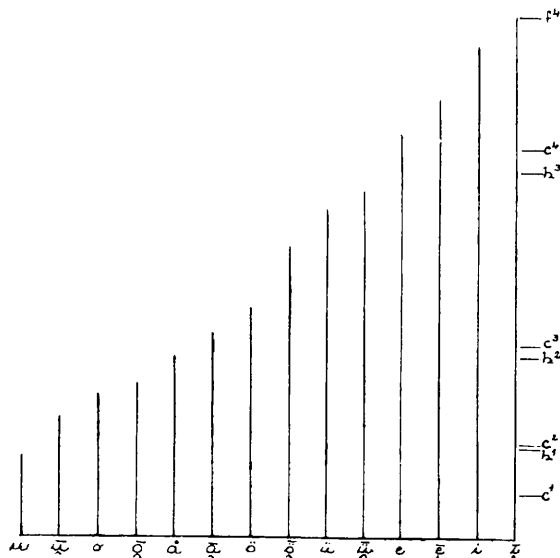

1. ábra

2. ábra

Ez alkalommal a szájüreg magánhangzós saját hangjainak magasságára vonatkozó kísérleteim eredményét közlöm (a magam ejtésében). Vizsgálódásaimat DR. E. W. SCRIPTURE londoni kísérletfonetikai intézetében végeztem grafikus eljárással. Az eljárást „Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása“ (A bécsi

Coll. Hung. V. sz. füzete) című kísérletfonetikai tanulmányomban (8—19. l.) részletesen ismertettem. Mostani felvételem csak annyiban tér el az ott vázolt eljárástól, hogy a susogó hangok felvételéhez érzékenyebb jelző készüléket (Schallschreiber) használtam. A magánhangzókat nem önállóan, hanem egytagú szavakkal vettem fel és a mérésnél természetesen csak a kérdéses magánhangzók frekvenciáját határoztam meg.

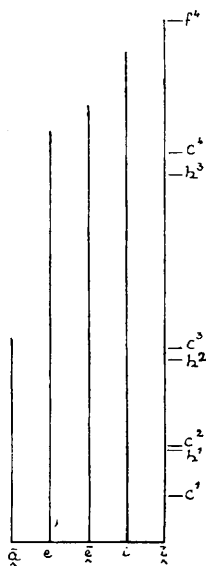

3. ábra

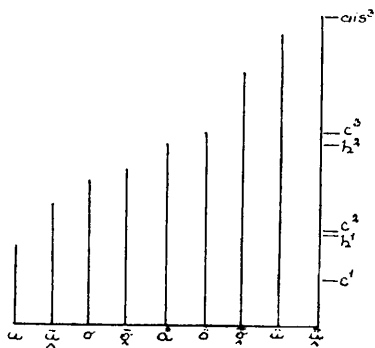
Eredményeim a következők:

Szó	Vizsgált magánhangzó	Frekvencia	Hangmagasság	Szó	Vizsgált magánhangzó	Frekvencia	Hangmagasság
<i>tus</i>	<i>u</i>	435	a ¹	<i>bú</i>	<i>ü</i>	652	e ²
<i>ott</i>	<i>o</i>	775	g ²	<i>tó</i>	<i>ö</i>	821	gis ²
<i>pap</i>	<i>á</i>	977	h ²	<i>mák</i>	<i>ä</i>	1096	cis ³
<i>tök</i>	<i>ö</i>	1230	dis ³	<i>bő</i>	<i>ȫ</i>	1550	g ³
<i>fül</i>	<i>ü</i>	1740	a ³	<i>tű</i>	<i>ǖ</i>	1843	ais ³
<i>nem</i>	<i>e</i>	2192	cis ⁴	<i>méh</i>	<i>ē</i>	2323	d ⁴
<i>mi</i>	<i>i</i>	2607	e ⁴	<i>ri</i>	<i>ī</i>	2762	f ⁴

Ha a táblázatot végig nézzük, azt látjuk, hogy a labialis magánhangzó rezonanciája mélyebb, mint a megfelelő nyelvállással képzett illabialis párjáé: 1. ábra. Ez természetes is, mert megfelel annak a fizikai törvénynek, hogy azonos köbtartalmú, de kisebb nyílású rezonátorok hangja mélyebb. A hangköz legkisebb (az én ejtésemben) — amint az ábra mutatja — a labialis *a* és illabialis párja: az \bar{a} között. — Velaris magánhangzók rezonanciája mélyebb, mint a megfelelő palatalisoké. Figyeljük meg a 2. ábrán. — A 3. ábra azt tünteti fel, hogy a szűkejtésű hosszú magánhangzók rezonanciája magasabb, mint a megfelelő szélesejtésű rövideké.

4. ábra

5. ábra

A 4. ábra az illabialis, az 5. ábra pedig a labialis képzésű magánhangzók hangmagasság szerinti sorrendjét adja.¹

HEGEDŰS LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar potentialishoz. A moldvai csángó igeragozásról írt tanulmányomban rámutattam, hogy a népnyelvből a *lesz* igének a jövő idő jelölésén kívül potentialis használata is kimutatható (MNy. XXVIII, 24). Ugyanott rámutattam a *lesz*

¹ Vö. GOMBOCZ ZOLTÁN, M. tört. nyt. II. r. Hangtan. I. M. fonétika. (1925.) 64 kk.

igével szerkesztett jövő idő (*vár lesz, várt lesz*) potentialis használatára is, mellyel a moldvai esángón kívül még sok erdélyi nyelvjárás él (uo. és MNy. XXVIII, 301). Erről az addig ismert adatok alapján már előbb is szólt KLEMM ANTAL „Magyar történeti mondattan” című nagyértékű monografiájában (107. és 110. l.).

Vannak azonban a potentialis kifejezésének más módjai is nyelvünkben. Ezeket a szamossháti nyelvjárásban figyeltem meg, de alkalmasint másutt sem ismeretlenek.

Nines tudomásom róla, hogy nyelvtudományunk rámutatott volna a *-hat, -het* igeképzőnek potentialis módjelként való használatára. Ezt a használatot először a szamossháti nyelvjárásban figyeltem meg. A *-hat, -het* potentialis használatára a szamossháti népnyelvből a következő példákat idézem: *Hoty sír-hat most az a szegé'ny asszony!*: 'alkalmasint nagyon sír'. *Valamit monthatot neki a vé'n asszom, mēr nagyō haragudott!*: 'alkalmasint mondott neki valamit'. *Azóyta má Batizonn is túl jár-hatnak azok:* 'valószínűleg Batizon is túl járnak'. *Ojū fiju lehettem akkōr, mīm Pista most:* 'körülbelül akkora voltam'.

A köznyelvben a *lehet* igének gyakran hallhatni potentialis használatát. Számtalanszor hallottam pl. mozireklámok előtt bámszokód emberektől e mondatot: *Ez nem lehet rossz darab! Ez jó darab lehet!*: 'ez alkalmasint jó vagy nem rossz darab'. Irodalmi nyelvből vett példák: *Atellenben az ágy. Réges-régen Lehetett megvetve* (Petőfi: ÖM. III, 8). *Ez takaros menyecske lehetett Annak idejébe* (Petőfi uo.). A *lehet*-nek ezt a potentialis jelentését CZF. is megkülönböztette: *Elutazott vendégeink már eddig honn lehetnek:* 'valószínű, hogy honn vannak'. Más igének ilyen használatára köznyelvi példát nem tudok idézni.

A ható képzőnek ez a jelölésváltozása egészen természetes. A 'lehetőség → valószínűség' jelölésváltozásra más nyelvekben is könnyű analógiát találni. A finnen pl. a *rendes potentialis mód mellett a taita- 'tud, -hat, -het' ige is fejezhet ki valószínűséget*. Pl. *Áidin taisi käydä Pekka-parkaa vähän sääliksi, koskapanan...* (Juhani Aho: SZINNYEI, Finn olvasókönyv⁵ 75): 'Anyám valószínűleg kissé megsajnálta szegény Pétert, mert...'. *Taitaa niin olla:* 'meglehet, hogy úgy van; alkalmasint úgy van' (SZINNYEI). *Taita tulla ilman muutos:* 'es scheint, als schlug das Wetter um; ich glaube, dass das Wetter ungeschlägt' (KATARA).

Még egy módját figyeltem meg a magyarban a potentialisnak, *szintén* a szamossháti népnyelvben: a *kell* igével szerkesztve. Példák: *Má valami bajoknak kel lenni, hogy mékse jönnek:* 'alkalmasint valami bajuk van'. *Uty ké lenni, hogy vendé'g jöt nállok:* 'alkalmasint vendégük jött'. *Mán uty ké neki lenni, hogy összetanókosztak:* 'már valószínűleg összetalálkoztak'.

CSÜRY BÁLINT.

Öcsöm. TECHERT JÓZSEF „Rokonságneveink történetéhez” című érdekes tanulmányában (MNy. XXX, 20) az *öcs* ~ *ücs* alaknak az egész paradigmában való előfordulására SYLVESTER-ig megy vissza. Másutt is találkozhatni vele mind SYLVESTER előtt, mind utána. Hivatkozom ARANY példájára, ki „Ballada az elűzött és

visszatért grófról" című Goethe-fordításában ezt írja: „Mondj szép regedalt, oh de többször is ám! Míg bétanulom kis öcsömmel.“ (ÖM. I, 361.) A NySz. nem ismeri, de CzF. hivatkozik is a LevT. 1510. évi adatára (2. l.): „Thowabba kyrlek zerelmes őchöm, hogy kwdl ennekem egy jo wysslat fyreszny vallot.“ Fölemlítem még a Szamoshátról az ismeretlen és följegyzetlen öcskös: 'öcsi, öcsike' szót, melynek szintén az öcs alak a töve.

CsÜRY BALINT.

Határozóragjaink újabb történetéhez. Három h o n n a n kérdésre felelő határozóragunknak magánhangzó tekintetében való kiegyenlítődése vagy a zártabb, vagy a nyíltabb hangzó irányában kódexeink adatai alapján elég pontosan megfigyelhető. Megállapítást nyert, hogy e kiegyenlítődések nem ment végbe egyformán az egész nyelvterületen. Így a kezdetben a nyelvterület egy részén zárt hangzós *-tül, -tül ú, ú-jének ó, ó-vé* való válása némely nyelvjárásban úgy indult meg, hogy csakis a magashangú alak vált *-től-lé*, a mélyhangú *-tül* maradt, sőt néhol csakis a személyragozott alak vált *ó* hangzóssá (*tőlem* stb.). E jelenség magyarázatát abban kerestük, hogy az *ó > ú* változást e nyelvjárásokban nem a már régebben is nyíltabb hangzójú *-ből, -ről* analógiás hatása okozta, hanem a *belőlem, felőlem* stb.-féle személyragos alakoké (l. MNy. XV, 88—91).

E ragok egyébként sok ingadozást mutatnak XVI. századi nyomtatványainkban, de még XVII. és XVIII. századi irodalmi nyelvünkben sem egységesek. Íróink majd inkább *ú, ú-vel* (pl. Gyöngyösi), majd inkább *ó, ó-vel* (pl. Bod, Faludi, Rozsnyai, Péczeli) használják mind a hármat, igen gyakran pedig a két változat vegyest is előfordul (Pázmány, Rimai, Zrínyi, Bessenyei).

Régi nyelvtaníróink felfogása is különböző. MOLNÁR ALBERT általában az *ó, ó-s* alakokat használja, bár említi a *-tül, -tül-t* is (CorpGram. 135), GELEJI KATONA a nyíltabb alak mellett száll síkra (uo. 515, 528). KÖVESDI PÁL példáiban majdnem kizárólag a zártabbakat, MISZTRÓFALUSI KIS MIKLÓS pedig ismét a nyíltabbakat említi. A későbbi nyelvtanok közül a Debreceni Grammatika szintén a nyíltabb hangóknak kedvez, de jelzi a *-tül, -tül-t* is (27). RÉVAI szintén az *ó, ó-s* változatokról ír (ElabGram. III, 266), viszont VERSEGHY az *ú, ú-s* változatokat használja mindhárom ragnál (UngSprachl. 16, 17, 24, 25). Az Akadémia hivatalos kiadványa, A Magyar Nyelv Rendszere ellenben a *-ból, -ből, -ről, -ről, -től, -től* alakokat fogadja el, egyébként is az *ú, ú-s* változatok ezután irodalmi nyelvünkben lassanként kiszorulnak.

Mai nyelvjárásainkban e ragok a szlavóniai nyelvjárás kivételével vagy egyformán a zártabb vagy a nyíltabb alakokat juttatták diadalra. Sőt ott is, ahol a hosszú magánhangzók kettőshangzókká váltak, e változás egyformán ment végbe mind a három ragban.

Hogy a kiegyenlítődések folyamatának eltérő volta nyelvjárásainkban még a XVIII. század folyamán is különbségeket okozott, arra Dugonics András egyik korai munkájának (Ulissesnek... történetei. Pest, 1780.) különös jelölésmondja utat. A nyelvjáráshoz tudatosan alkalmazkodó Dugonicsnak e munkájában ugyanis a kérdésünk tárgyául szolgáló három határozó-

ragunk magashangú változatai zártabb és nyiltabb hangzóval egyaránt előfordulnak (így *-bül* 27-szer, *-böl* 51-szer, *-rül* 22-szer, *-röl* 19-szer, *-tül* 53-szor, *-töl* 40-szer), a mélyhangú alakok ellenben két *-ból* (74, 164) kivételével mindig zártabb hangzóval jelentkeznek (*-bül* 131-szer, *-bul* 3-szor, *-rül* 40-szer, *-tül* 121-szer). Mindig *ö*-vel szerepelnek a *tölem* stb. személyragozott alakok is (kivéve *tüle* 169; de ez *örüle* szóra rímel). A *rólam* stb. mindig *ó*-val van meg.

Dugonics e munkájának példái olyan nyelvjárásra mutatnak, melyekben a *-tül, -tül* eredetileg csak magashangú változataiban kezdett *ó*-t felvenni, mint ahogy ezt kódexeink egy csoportjában láttuk. A fejlődés következő foka azután az volt, hogy kölcsönös kiegyenlítődés következtében a *-ból* és *-röl* ragoknak megint *ü*-s változatai fejlődtek, s így a magashangú változatoknál ingadozás lépett fel; a mélyhangúak viszont csaknem általánosan zárt hangzójúvá lettek. Mindez azonban e nyelvjárásban is csupán átmenetül szolgált vagy a zártabb, vagy a nyiltabb hangzó irányában való teljes kiegyenlítődéshez.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Ihesus. MELICH JÁNOS Jézus nevének *Ihesus* írását hangtani értékű jelölésnek tartja (NyK. XL, 384—5) SIMONVIVAL szemben, aki írássajátságának gondolja az *ih* jelölést *j* helyett (Magyar Nyelv² 126, Nyr. XL, 118, 374—6), vagyis MELICH három, SIMONYI két szótagúnak olvassa az így írt nevet. MELICH újabban saját állításának gyengítésére hoz fel példát a *h* betűnek mint helyesírási s nem hangtani értékű jelnek használatára, de álláspontját nem adja fel (MNy. XV, 34).

Néhány középkori versnek mértéke az *Ihesus* három szótagos olvasása ellen bizonyít. A Winkler-kódex „ez dicheretős germők” kezdetű verse, melyben hét—hat szótagszámú (4/3—3/3) sorok váltakoznak, MELICH olvasása szerint 8. sorában: „o en edős *ihesusum*” nyolc szótagot tartalmazna (4/4). Ez annál kevésbé valószínű, mert ennek a versnek a Telegdi-énekeskönyvben található változatában a párhuzamos helyen ugyancsak hét szótag van (RMKT. I, 420). A „Zenth enek ky dicheri zyz Mariat ees az o zenth fyat” című költemény 26—7. szakának kezdősorai ugyancsak nyolc szótagot adnának háromszótagos olvasás szerint, holott egyrészt a többi kezdősorok hét (illetőleg egy esetben hat) szótagosak, másrészt a hét—hat szótagú sorok egymásutánja nagyrészt következetes (RMKT. I, 102—10). Végül egy rövid versnek ritmusát és szótagszámának szabályosságát rontaná meg MELICH olvasása: „ó te kegyos io christus | ees edos zeep *ihesus* | Menyből földre tekenteel | Rajtunk könyörűlvén” (RMKT. I, 104).

LENGYEL DÉNES.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Árlik. „Érintkezésen alapuló névátvitel” című jelentéstani tanulmányomban (30. l.) az *állott víz* kifejezés jelzőjében az egymásutáni érintkezésen alapuló névátvitel példáját látom s így magyarázom: *állott víz* = ’állás következtében megposhadt

víz'. A névátvitelnek olyan példáját látom benne, mint a *zárt levegő* jelzőjében, mely azt jelenti: 'zárság következtében megromlott'.

Moldvai tanulmányutaim egyikén Bogdánfalván jegyeztem föl az ismeretlen *árlík* 'poshad', *megárlík* 'megposhad, megromlik (víz, étel, málé)', *árlott mjǫliga* 'poshadt puliszka' szavakat és kifejezéseket. Mikor velök megismerkedtem, arra gondoltam, hogy az *állott víz* jelzőjében ennek az *árlott* szónak *rl* > *ll* (*parlag* > *pallag*) változást szenvedett alakjával van dolgunk. Meggondolva azonban, hogy az *állott* szó mellett sem a közmagyarban, sem a főlem ismert nyelvjárásokban a moldvai csángón kívül nem él *állik* 'poshad' ige, továbbá, hogy *állott víz* mellett nem mondjuk: *állott kenyér*, *állott puliszka*, *állott étel*. azt hiszem, nem szükséges eltérnem az *állott víz* eredeti magyarazatától. E kifejezésben a jelző nem az *árlík* családjához tartozik.

Miféle szócsaládhoz tartozik ez az *árlík* ige?

Kétségtől a PETRÁS INCÉTÓL, a kedves emlékeztető ROKONFÖLDITŐL Klézsén följegyzett *árik* ige származéka. PETRÁS följegyzése szerint *árik* 'rothad, senyved', *árt* 'romlott, poshadt (főtt étel, kenyér, málé, víz)' (Nyr. VII, 237). HORGER Csikban is megtalálta (MNY. IX, 431). Ennek műveltető származéka a közkeletű *árt* szavunk (EtSz.). Eredetük kérdését kellően tisztázta a tudomány (l. EtSz.).

Most még csak az a kérdés, milyen képzésű szó a mi *árlík* igénk. Nézetem szerint az *árt* úgy viszonylik az *árlík*-hoz, mint az *öt* 'giessen' az *ötlík*-hez: 'strömen', a *szánt* a *számlík*-hoz ('szántódik' Szamosháta), a *ront* a *romlík*-hoz, a *hint* a *himlík*-hez, az *ont* az *omlík*-hoz, a *hánt* a *hámlík*-hoz, az *oszt* az *oszlík*-hoz, a *fojt*, *fujt* a *fujlík*-hoz (nyakára *fujlott* a *nyakló* [BAKSAY, Gyalogösvény II, 282]), a *bont* a *bomlík*-hoz stb.

Kétségtelen, hogy az *árt*, *oszt*, *foszt*, *szánt*, *ront*, *hint* stb. cselekvő igékkel szemben az *árlík*, *oszlík*, *foszlík*, *számlík*, *romlík*, *himlík* stb. igék visszaható—szenvedő értelműek.

Sárvért? A MNY. XXVI. évf. 329. és 409. lapján — nézetem szerint — a *térdig való sárvért* adat törlendő. Az idézetek ugyanis így szólnak: 1556: „*Terdjg valo Sarwert* den. 25. Azzonember *Sarwert terdjg ualoert* den. 20. *delj Sarwert* den. 16.” (Debrecen jk. I. k. 656. l.) Helyes olvasásuk: 'térdig való *saru-ért* 25 dénár, asszonyember *saruért*, *térdig valóért* 20 dénár stb.'. Tehát nem *sárvért*-ről, hanem *térdig érő saru*-ról van itt szó.

CSÚRY BÁLINT.

A *szül* állatnév *vogul* megfelelője. A magyar *sün*, *sündisznó* szót, amelynek régebbi alakjai: *Zwl* (chereye), *Syl* (OklSz.) | *zeul* BesztSzój. | *zwl*, *zwl* SchlSzój. | *zól*, *zewl*, *szól*, *zól*, *szül*, *szül*, *sül* (NySz.), már BUDENZ rokonítja a finnS. *siili* 'Igel, erinaceus', finnÉ. *sil*, *sil* 'ua.' és mordvin *sejel*, *säjel*, *seel* 'ua.' szavakkal. SZINNYEI hozzákapesolja a cseremisiz *šūla* 'Igel' jelentésű szót is (NyH.⁷ 143).

Az obiugor állatnevek kutatása közben rábukkantam a magyar *sün* ~ *szül* *vogul* megfelelőjére, ami kétségtelenül össze-

függ az eddig tárgyalt nyelvek megfelelő szavával. PALLAS „Zoo-graphia Rosso-Asiatica“ című művének (Petropoli, 1811.) I. kötetében a 137. lapon a következő adatot találjuk: „erinaceus europeus, Vogulis: Soule“.

Ha finnugor szókezdő *s-t teszünk fel, akkor az egyeztetésnek nincs akadálya, legfeljebb a vogul szó mély hangalakja; de sok olyan megfelelés van, ahol a magyar szó magas, a rokonnyelvi szó pedig mély hangalakú (vö. *fű, tűz, úszó* stb.).

Hogy PALLAS néha milyen fontos, azt bizonyítja, hogy a *pegyvét* szó egyeztetésében az osztják *pailan-lanki* szót is PALLAS-ból idézik, mert egyetlen előforduló adat (PAASONEN: KSz. XIV, 50 és KAI DONNER: MSFOu. XLIX, 165). KÁLMÁN BÉLA.

KÁLMÁN BÉLA a sündisznónak PALLAS-nál talált vogul *soule* nevét mélyhangúsága ellenére nemcsak egyéb analógiáknál fogva vonhatja egész bátran hozzá a mi *szül* ~ *sül* stb. szavunkhoz, hanem azért is, mivel a magyarban szintén rámutathatunk az állatnévnek mélyhangú megfelelőjére. A mélyhangú megfelelő pedig a 'trapa natans, vízi dió, vízi gesztenye' értelmű *suly* ~ *suj* ~ *súly* ~ *súj* növénynév, amelynek kicsinyítő -m képzős származéka a hasonló jelentésű *sulyom* szó (vö. PAIS: MNy. XXII, 135). Az állat és növény tüskésségbeli hasonlóságuk révén egész természetesen viselhetnek közös nevet. Lehet pl., hogy a szó előbb az állatnak volt a neve, és róla vitték át a növényre. A *súly* ~ *suly* megfelelést megerősítheti még, hogy betegség-jelentő *süly* szavunknak ugyancsak vannak mélyhangú *suly* stb. változatai (NySz. és MTsz.).

HORGER ANTAL (MNy. IV, 466–7) felhívja a figyelmet arra, hogy a sündisznó nevének *szöl* változatával függ össze a 'sün' jelentésű *szögy* vagy *disznószögy* szó. Megjegyzi egyszersmind, hogy a *szöl* meg a **szölgy* úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *töl* és *tölgy*, azonban hogy miképpen magyarázandó az alakpárok között levő viszony, azt — mondja — nem tudja. Azt hiszem, hogy amint a *suly* változatnak kicsinyítő származéka a *sulyom*, hasonlóképp kicsinyítő alakulatot láthatunk a *szögy*-ben is. A **szölgy* > *szögy* *gy*-je a kicsinyítő -*gy* (-*d*) képző lehet.¹ — Ugyancsak -*gy* képzővel válhatott a *tül*- > *töl*-ből *tülgy* > *tölgy*; mégpedig lehetett a -*gy*-nek itt is kicsinyítő funkciója, de valószínűbb, hogy a -*gy* — mint a fanevekkel kapcsolatban igen gyakran — a *tül*-ből gyűjtőnevet alkotott, és később cserélődött fel a *tülgy* jelezte gyűjtőfogalom az egyes fogalommal, mégpedig — úgy látszik — azért, mivel a *fa* 'egy fa' ↔ *erdő*, *bükk* 'egy bükk' ↔ *bükkös*, *nád* 'nádszál' ↔ *nádas* jelentésváltokozásokból eredő analógiák belejátszása folytán ilyen viszony lépett fel: *tül* 'egy tölgy' ↔ *tölgyes* ~ *tülgy* 'tölgyes' ↔ *egy tölgy*'.
P. D.

Csősz. A XVI. század közepe óta ismeretes 'custos silvarum, vinearum, camporum' jelentésű *csősz* szavunkat az EtSz. (I, 1190) elválasztja a *Csősz*, *Csősz*i személy- és helynevektől. A *csősz*

¹ A *disznószögy* kifejezés arra vall, hogy a **szölgy* > *szögy* legalább egyes nyelvjárásokban a 'sün' mellett más értelemben is járatos volt, s ezért kívánta az állatnév a *disznó*-elötétet.

közszóra vonatkozólag elveti a török *čajuš*-ból (vö. oszmán-török *čavuš* 'Gerichtsdienere stb.') való származtatást, mert ennek a magyarázatnak komoly hangtani nehézség áll útjában. A *čajuš*, *čavuš*-ból a magyarban ugyanis csak mélyhangú *csósz fejlődhetett volna, nem pedig a magashangú csósz. Az oszmán-török *čajuš*-ból való származtatást még az is lehetetlenné teszi, hogy a magyarban az *au* > *ou* > *ó* hangfejlődés az oszmán-török hatás kezdete korában már lezárult, és az oszmán-török *au* a magyarban megmarad; vö. 1380: *kalauz* (OkI Sz.) < török *qılaγuz* (vö. szerb *kalauz*) | *kaurma* 'pörkölt hús' (MTsz.) < oszmán-török *kavurma* 'an act of frying or paching stb.' (REDHOUSE, I. GOMBOCZ: MNY. IV, 36) | *gyaur*, *kavor* 'hitetlen; nem mohamedán' (NySz.) < török *gjavur* 'a non-Muslim, misbeliever stb.' (REDHOUSE) (szerb *djavur* stb.). Sőt a *čavuš* szóban is *au* felel meg a magyarban: *csausz* (EtSz. I, 890).¹

Az 1193 óta kimutatott Csósz személynevek, az 1093-tól fogva ismert Csósz, Csósz helynév az EtSz. szerint nem a magyar csósz közszóból származtak, bár azzal végelemzésben egyeredetűek lehetnek, hanem a személynév nyelvünkbe mint idegen, valószínűleg besenyő-kun személynév került, amely a *čajuš* szónak egy föltehető magashangú *čäuš változatából alakult. Ezt bizonyítja az EtSz. (I, 1191) szerint a Csósz-*apa* helynév, amely kun szállástelep volt.

Az EtSz. föltevését, hogy a Csósz személy- és helynév egy besenyő-kun Čäuš-nek az átvétele, nagyon valószínűvé teszi NÉMETH GYULÁNAK legújabb tanulmánya, amelyben a besenyő-kun nyelv sajátosságaival foglalkozik. NÉMETH kimutatja ugyanis, hogy a besenyő-kun nyelvben az *ős*-török *a* bizonyos helyzetben, kiváltkép *č* és *j* után *ä*-vé változik; kun *čäjhalmäs* ~ török *čajqalmaz* | kun *jägi* ~ török *jayi* | kun *jäj* ~ török *jaj* | kun *čäpčäčiq* ~ török *čapčäčiq* | kun *čänäk* ~ török *čanak* stb.² Joggal tehető fel tehát, hogy amennyiben a mi szavunk megvolt a besenyő-kunban,³ a *č* utáni *a*-ból itt is *ä* vált, s a szó *čäuš*-nak hangzott. A *čäuš* *äu* hangkapcsolatának a magyarban szabályosan *eü* > *ó* felel meg.

Azonban nemcsak a Csósz személy- és helynevek, hanem a csósz köznévi is ebből a besenyő-kun *čäuš*, *čavuš*-ból származik, amint ezt az EtSz. is valószínűnek tartja. A szó jelentése semmiképpen sem választható el a török *čajuš* jelentésétől, hangalakja pedig, a hangszint nem tekintve, szintén teljesen megegyezik a török szóéval. Ha most már elfogadható magyarázata adtuk a

¹ Van azonban a török *au*-nak a magyarban *ó* megfelelése is, de csak egyetlen-egy szóban: *arnót* 'albán' (adatok: 1634: *arnód-fi* [Levelek I. Rákóczi Gy. keleti összeköt. tört. 205]; 1693: *arnolt*, *Arnoltország* [MonIrok XV, 38, 109, 126, 140]), amely hangalakjánál fogva nyilván nem a török *arnaut*, hanem az oláh *arnaut* átvétele, épügy, mint *arnóc*, amely ALEXICS valószínű magyarázata szerint *arnaut* oláh többeséből: *arnäuti*-ből való (EtSz. I, 139). A magyarázat mellett szól az is, hogy a szó csak Erdélyből van kimutatva.

² NÉMETH, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Budapest—Leipzig, 1932. 56—7. (Bibliotheca Orientalis Hungarica II.)

³ A *čajuš* szóra vö. RADLOFF III, 1935 és KÁŠYARI: BROCKELMANN 51.

magyar szó magashangúságának, semmi nehézsége sincs a török *čajuš*-ból való származtatásnak.

Mivel azonban a *csósz* közszó is, a *Csősz* személy- és helynév is besenyő-kun, tehát azonos eredetű, nincs semmi okunk kétségbevonni annak a lehetőségét, hogy a magyar *csósz* köznévből is válhatott magyar személynév, és nem szükséges föltennünk, hogy valamennyi *Csősz* személy- és helyneveünk mint idegen, besenyő-kun személynév került hozzánk. A magyar *Csősi* helynevek hangalakja megengedi a magyar *csósz* közszóból való származtatást, mert hiszen vannak ilyen képzésű helyneveink foglalkozásnevekből: *Halászi, Lovászi, Vadászi*, hasonlóképen népevekből: *Csehi, Tóti, Horváti, Olaszi, Oroszi, Németi* (MNy. I, 234), de a *Csősz* személynévből is magyarázhatjuk őket *Sályi* < *Saulé* (MNy. II, 388), *Jánosi, Petri, Pályi* helynevek mintájára (MNy. X, 156). Csánkinak a fölteveése (MNy. I, 125, EtSz. I, 119), hogy a fejérmegyei *Csősz* helynév az ott lakó *csósz*-öktől nyerte nevét, teljesen valószínű. Sőt nyilván igaza van abban is, hogy a *csósz*-nek az Árpád-korban 'királyi tárnok' jelentése volt (1276: eobagiones tawarnicorum et tavarnici de villa *Chuuuz*; 1277: Terra thawarnicorum nostrorum *Chuuuz* vocata [i. h.]). Bizonyos azonban, hogy némely *Csősz* helynév lehet kun eredetű is, amint ez pl. a *Csősz-apa* helynév esetében kétségtelen (EtSz. i. h.).

KNIEZSA ISTVÁN.

Rögzik, megrögzik, megrögött. Az első kísérletet a szó jelentésének megfejtésére KASSAINÁL találjuk (IV, 252). Szerinte: „megrövidített szó, ez helyett: meg-örekszik, meg-öregedik, senescit, veterascit“. A második magyarázat CzF.-től való (IV, 351): „röggé válik, s mint olyan állandóan megmarad... rög gyanánt megkeményedik, megerősödik s változatlanul megáll“. Ezt a megfejtést teszi magáévá BALLAGI is (236).

Szótárainkban a következő jelentéseket találjuk: MA. 1708.: „*Regzett, megregzett*, Inveteratus, a. Longo usu firmatus, constabilitas, solidatus. Veraltet, durch langen Gebrauch bekräftiget, bestättiget, befestiget.“ | PP. 1708., 1767., 1801.: „*Rögött: Solidatus, Radicatus*, a, um. bevestiget, eingewurzelt.“ | SL.: „*Rögzeni. Radicari, Inveterascere*.“ | KRÉSZN.: *Rögzik. Inveterascit, radicator. — Rögött. Solidatus, radicator. — Meg rögött. Inveteratus, obfirmatus, radicator.*“ | Tzs.: „Eingewurzelt: *megrögött, meggyökerezett*.“

A NySz. így veszi fel a *rög* címszó alá: *rögzik* 'inveterasco, radico; veralten, einwurzeln' és *megrögzik* 'radices ago'. Néhány nyelvtörténeti adat *megrögzik* 'einwurzeln', *megrögött* 'eingewurzelt' jelentését bizonyítja. „A fát, míg fiatal, hajtsad akarattal, míg *meg* nem *rögzik* törzsöke“, írja Kis-Viczay Péter (Adag. 145, id. NySz.). Lippai Posoni Kertjében olvassuk: „mikor igen *meg-rögöztek* és erősödtek a földben a fűnek gyökerei...“ (142); „az öreg és *meg-rögözt* gyümölcs fákat Decememberben szokták által ültetni“ (501); „az öreg *meg-rögözt* fáknak ágait“ (623).

A *rögzik* eredeti értelme tehát 'radices agit', *megrögzik* konkrét jelentése 'radicator', *megrögött* eredetileg a. m. 'radicator'. A szó elvont jelentésének gyakori használata teljesen hát-

térbe szorította eredeti értelmét, mely így feledésbe ment, mint ezt KASSAI és CzF. elfogadhatatlan magyarázatai bizonyítják.

LENGYEL DÉNES.

Spanyol légy. TOLNAI a német *Spanische Fliege spanyol légy* fordítását Jókainak tulajdonítja, s például hozza fel a szót Jókai nyelvrontására, hiszen ennek a rovarnak magyar neve is van: *hólyaghúzó-körösbogár* (MNY. XXI, 94). — Ez a *calque linguistique* Jókai előtt is él a magyar nyelvben. Lippai P. Kertjében olvassuk (389): „*Spanyol Legyek*, avagy kőris-fán termő legyek, Deákúl *Cantharides*.” WAGNER *Phraseologiajának* 1822-es kiadása így fordítja a *cantharis* címszót: „Körösbogár, *spanyol légy*, mérges föld légy.” A *Gradus ad Parnassum* 1827-es kiadása ugyanígy fordítja a rovar nevét.

Jókai valószínűleg nem németből fordította, hanem e források valamelyikéből vette a *spanyol légy* alakot, s mondatának szépen hangzó s előkelő formáját akarta megőrizni azáltal, hogy a közönséges *hólyaghúzó körösbogár* név helyett a *spanyol légy* elnevezést használta. Jókai választékos előkelőségű mondata: „A vadászatból hazaérkezőket készen várta a forró thea, arakkal és valami sajátságos járulékkal, a mi cayenne-borsból és *spanyollégy*-ből van készítve”, valóban nem tűrné meg a két név felcserélését.

LENGYEL DÉNES.

Konokol, konakol. (Vö. MNY. XXX, 51.) Baranyában, Kölkeden még élő, de kiveszőfélben levő szó. Ma már csak a rádióval, újsággal nem bajlódó öregek használják. De még elértjük. Először egy fürdői élményét elbeszélő ember szájából hallottam, amint egyik ismerőséről ezt mondta: *Ű kigyűtt mindön röggé Hévizre, de a cseléggyei Keszthelyön konokótak.* Az összefüggésből ki lehet találni a *konokol* szó értelmét. Annak az embernek családja Keszthelyen lakott, tartózkodott, vagy Keszthelyen fogadott szállást. Hallottam kiejteni így is: *konakol*, de mindig a fenti értelemben.

VÁMBÉRY „A magyarság bölcsőjénél” című munkájában (182. l.) a *konok* 'halsstarrig, hartnäckig' szóhoz a török *konuk* 'komoly, nyugodt, szomorú, komor' szót idézi, amely a *kon* 'letelepedik' gyökérből származik. Az *idegen, üdegen* szó magyarázásánál is megemlíti (171. l.), hogy ez a török *ütegen, ütken* 'elmenő, aki a szállás vagy sátor előtt elmegy és nem áll meg', s ellentéte a *konak* 'a vendég', amely szintén a *kon* 'leszállani, letelepedni, lakást venni' tőből ered. Ezen a nyomon lehetne talán keresni a mai *konok* származását.

ÁDÁM IMRE.

A *konok* Szabolcs vármegye nagyon sok községében használt tájszó, s jelentése a. m. 'álnok, ravasz, kétszínű, fondorlatos'. Példák: *Konokúl hallgat, biztosan része van a dologban. Konok egy ember ez a szomszéd. Ne légy olyan konok, az Isten se fog így megsegíteni!*

RADVÁNYI SÁNDOR.

Kókuskál. A *kóka* szóval, amelynek jelentését MNY. XXI, 62 világitottam meg, tartoznak össze a *kókuskál* vagy *kókus-*

gál, továbbá *kókusgálgat* szavak. Különösen Heves megyében Gyöngyöshalászon használják ezeket 'görnyed, meghajlik alatta' értelemben. Pl. „Szegény öregasszony annyi fát gyűjtött össze, hogy a háta csak úgy *kókuskál* alatta“. RADVÁNYI SÁNDOR.

A *kóka*, valamint a most közölt *kókuskál* vagy *kókusgál* nyilván a következő szavakkal családositható: *kókkad* 'lekonyul, sáppad, hervad' (MTsz.); *kókatt* 'siccus, omni virore ac vigore exhaustus' (NySz.) és N. *kókkadt* ~ *kókatt* 'sáppadt' (MTsz.) | *el-kákkad* 'tikkadtan lekonyul' (MTsz.) | *le-kákkán* 'lekonyul' (MTsz.). Vö. még: *le-kohad* 'lekonyul'; *konnyad* ~ *kánnyad* ~ *kanyvad*; *konyul*; *konyít* (MTsz.). P. D.

Egy török ön ige és a HB.-beli unuttei. (M. G.-nak.) RÉVAI MIKLÓS (Antiqu. 317) a tőle 'beatos suos'-nak értelmezett *unuttei* alapszavát keresve, a szerinte némely részeken, ritkábban használt *meg nem öntött* 'non successit, non ex voto cessit' kifejezésre mutat rá. A RÉVAI közölte kifejezés aligha légből kapott. LEHR ALBERT (MNY. V, 361) adatai mellett ezt azzal is valószínűsíthetjük, hogy a törökségből előkerül egy hangalak és jelentés dolgában megfelelő ige. Ez a turfáni, ujjur, csagatáj, kirgiz *ön*, amelynek ilyen jelentései fordulnak elő: 1. 'aufsteigen, sich erheben'; 2. 'herauskommen, fortgehen, weggehen'; 3. 'hinzufügen, hinzusetzen'; 4. 'wachsen, auswachsen, die gehörige Grösse erreichen, gedeihen'; 5. 'von der Hand gehen (von Arbeiten), Vorteil haben' (BANG-GABAIN, TurfInd., KÄŞY., RADL. I, 1212-3). A turfániban *önüş* 'Aufstieg' és *öntür* 1. 'entfernen, hervorstehen lassen'; 2. 'entstehen lassen'. Az ujjuriban *öndür* 1. 'kommen lassen'; 2. 'wachsen lassen'. — A HB.-ben az *ünuttei* mint a törökből való *ün* ige igeneve könnyen értelmezhető a törökben jelzett 1. 'aufsteigen, sich erheben' vagy az 5. 'Vorteil haben' jelentésváltozatok alapján.

Szerencs: Szerencse. Magyar Anonymusom *Szerencs* jegyzetében (140. l.) annak a gyanításomnak adtam kifejezést, hogy Anonymus a mai *Szerencs* helység nevének a 17. fejezetben előforduló *zerenfze*, „montem *zerenche*“, „locus... *zerenche*“ adataiból kiolvasható *Szerencse* formát mai *szērēncse* szavunknak értelmezte, s ezen át kapcsolta össze a *zerelmu* olv. *szerelmü* és *zerelmes* olv. *szerelmes* szavakkal. Ezzel szemben MELICH JÁNOS (MNY. XXX, 42-3) úgy vélekedik, hogy „Anonymus latin szövegéből a *szerencse* szót sehogy sem lehet kiolvasni“. Megjegyzem, hogy én sem a latin szövegéből olvastam ki a *szērēncse* szót, de akkor úgy tetszett, hogy Anonymus a helynév magyarázatánál gondolt a *szērēncse* szóra is. Most úgy látom, MELICHnek csakugyan igaza van abban, hogy Anonymus *Szerencs*-magyarázatának nincs köze a *szērēncse* szóhoz. Mégpedig azért sem igen lehet hozzá köze, mivel a *szērēncse* szót a rávonatkozó adatok (l. NySz.) tanúsága szerint Anonymus nyelvben — ha ugyan megvolt benne — még a szláv eredetijéhez közelebb álló illeszkedés nélküli *szērēncsa* formában tehetjük fel.

MELICH úgy fogja fel a 22. és 31. fejezetben *zeremfu* formában szereplő nevet,¹ hogy abban a régi magyar *szērēm* 'ráe, szerb' vagyis 'szerémi' népnév magyar -sü > -cs képzős kicsinyítőjével azonos személynév vált helynévvé. Lehet. Azonban e mellett továbbra is lehetségesnek tartom a Magyar Anonymus jegyzetében jelzett 'Kis-Szerém' értelmezésemet, vagyis azt, hogy egy a Duna-Száva közéről való települő csoport költöztette át magával az ottani *Szērēm*, ma *Szērém* helynevet a Takta-Tisza mellé, s így örökíti meg az a *Zemlin: Zemplén* 'Földvár' névvel együtt a közép Tisza tájára irányuló IX–X. századi bolgár felvándorlás emlékét.

MELICH hajlandó — úgy mond — feltenni, hogy a *zerenfze*, *zerenche* alakok szóvégi -e-je olyan eredetű, mint a Jókai-kódexbeli *eze: ez, ewke: ök* stb. alakok szóvégi -e-je. Én ennél valószínűbbnek tartom, hogy a *zerenche* formában a 22. és 31. fejezetbeli *Szeremsü* kicsinyítő mellett olyan alakulatot jegyzett fel Anonymus, amelyben a -sü kicsinyítő képző helyett -cse kicsinyítő állott. Ó-magyar kori tulajdonneveinkből ismerünk -sa: -se kicsinyítő-becéző képzőt, amely a kicsinyítő funkciójú -s(u, ü, i) meg -a: -e képzők kapcsolata. „Szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői” című dolgozatomban (MNy. VIII, 300 kk.) én, „Keresztneveinkről” című tanulmányában (MNy. X, 195) pedig MELICH mutatott rá arra, hogy a -sa: -se képzőnek a XIII. században találkozunk -csa: -cse változatával is. Pl. az 1086 (?): *Quecsa* olv. *Këksa*, 1211. VárReg.: *Torsa* és *Tarsa*, VárReg.: *Fehersa* olv. *Fehërsa* személyneveknek ilyen megfelelői tűnnek fel: 1229: *Keccha* olv. *Këkcsa* (később: *Këkcse*) helynév, 1338: *Tarcha* olv. *Tarcsa* helynév, XIII. század vége: *Feiercham* (acc.) és *Feierche* olv. *Fejercse* személynév (i. helyek). A *fi* szónak az 1138/1329: *Fiodi*, 1208 stb.: *Fiod*, 1210 stb.: *Fioch* mellett 1211: *fiacha*, VárReg. 77.: *Fiachiam* (acc.) származéka jelenik meg (vö. PAIS: MNy. XVIII, 30). A „Géza” névnek XI–XII. századi adatai közül a *Geusa*, *Geifa*, *Geisse* (gen.) formák -sa képzős becézőket, a *Gevca*, *geuc-czha*, *Geica*, *Geithsa*, *Geitfe* (gen.), *Geche* (gen.) alakok pedig azoknak cs-vel hangzó változatait tartották fenn (vö. NÉMETH: MNy. XXIV, 147–8 és KNIEZSA: MNy. XXV, 31–3).

Ami az Anonymus 17. fejezetének a címében felmerülő *zerenfze* formát illeti, az abban előforduló *fz* betűkapcsolat mögött kereshetünk ugyan cs hangot is, amint KNIEZSA „A magyar helyesírás a tatárjárásig” című értekezésében (MNy. XXV, 33) ezt egyetlen esetként közli a cs-nek *fz* írására. Azonban figyelembe véve, hogy épen KNIEZSA adataiból (MNy. XXIV, 322–3) is kitűnőleg a *fz*-szel és az *sz*-szel inkább mint a *sz* hang jelével találkozunk, valószínűbbnek tartom, hogy a *zerenfze* alaknak *Szērënsze* az olvasása, és az ebbeli -sze szóvég a -sa kicsinyítőnek sz-re való elváltozása, olyan, amilyen talán a fentebb idézett 1086 (?): *Quecsa* után felsorolt *scem/ca* személynév is, aminek az alapszavául a *szēm* szót jelölhetjük meg (vö. PAIS:

¹ MELICHnek „monasterium de *Sceremch*” adata, amelynek forrását nem tudja megjelölni, talán abból az 1247-i oklevélből való, amelyet az ÁrpÚjOkm. VII, 245 közöl. A helynév azonban itt *Sceremch*.

MNy. VIII, 302; *cs*-vel olvassa: KNEZSA: MNy. XXV, 33). Ilyen szóközépi *s* ~ *sz* megfelelés példájaként nemcsak a *-ság* képzőnek *sz*-es változatára hivatkozhatunk (a HB.: *uruzag* ~ 1211: *Vrzac* ~ ma: *ország*, valamint a *jóság* szavakban), hanem azt is megjegyezhetjük, hogy a „Géza” személynévnek *Geiza*, 1188: *Geifce* (gen.) adatait (vö. NÉMETH: MNy. XXIV, 148, KNEZSA: MNy. XXV, 33) egész bátran olvashatjuk *-sz*-szel *Gyējsza* formában, ahol a *-sza* megint a *-sa* (*-csa*) kicsinyítőnek a változata lehet.

Az *-a*: *-e*, *-sa*: *-se* kicsinyítőkre vonatkozó adatok időrendi jelentkezése alapján én is MELICHHEZ (MNy. X, 153–4) hasonlóan vélekedem: a finnugor *-i* kicsinyítő képző fejlődése más volt a szerint, hogy előtte mély vagy magas hang állott. A mély hang + *-i*-ből alakult *-ai* kettőshangzó korábban, valószínűleg a történeti időszak előtt adott helyet hosszú *á*-nak (mint egyebütt, pl. az egyes 3. személyű birtokos személyrag esetében is), ellenben a *magas* hang + *-i*-ből keletkezett *-ei* kettőshangzó erősen felhatolt a nyelvtörténeti korba is. Mivel így a mélyhangú szavakban *-a* kicsinyítő, a magashangúakban pedig a hangtani tekintetben lényegesen más természetű *-ei* kicsinyítő élt, a nyelvérzék előtt ezek különfajta képzőkké szakadtak szét, sőt a mélyhangú szavakból elvont *-a* képző magashangú alapszavakhoz is hozzájárult a hangrendi összhang mellőzésével. Így magyarázhatjuk az igen gyakori *Lēvēnta*, *Fehēra*, *Szēpa*, *Szēma* vagy *Fehērsa*, *Kēksa*, *Szēmsza*, *Gyējsa*-féle alakulatokat. — Intő példa lehet ez arra, hogy nem mindig szabad logikailag megszerkesztett párhuzamok, hangrendi és egyéb szimetriák felvételével dönteni hangtörténeti vagy más nyelvi kérdésekben.

Hogy a *Szērēncse* és *Szērēnsze* alakok a *-sa* képzőnek illeszkedett változatait mutatják, Anonymusnál joggal tehetjük fel.

Egy 1300-i oklevél *Magyar Zerench* nevű birtokot említ Pozsony megyében (ÁrpÚjOkm. XII, 658). A helynév aligha olyan eredetű, mint a zemplénmegyei; inkább a 'malefactor, latro' értelmű *szērēncs* ~ *sērēnc* szavunkkal (OklSz.) függ össze, amely *szērēncse* szavunkkal egyazon töről termett szláv szóra megy vissza, s tulajdonképeni jelentése 'útonálló' volt (vö. TAGANYI: Századok 1893: 317).
PAIS DEZSŐ.

NYELVMŰVELÉS.

Nékám Lajos és a magyar nyelv.

Tavaly június közepe táján sokan fejesóválva olvastunk véletlenül kezünkbe került újságokban ilyen című kis cikkeket: „Nékám professzor kritikája a fogyatékos magyar nyelvről” (Az Est 1933. június 11., 2. l.), „A magyar tudományos nyelv és a börgyógyászat” (Nemzeti Figyelő 1933. június 12., 3. l.). Nem akartunk hinni a szemünknek. olyan hihetetlen dologról szóltak azok a cikkekcskék. Azt adták hírül, hogy NÉKÁM LAJOS orvos-tanár a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 70. közgyűlésén, 1933. június 9-én a könyvről mondott elnöki megnyitójában ilyenféle állításokat kockáztatott meg: nyelvünk „pontatlan és esi-

szolatlan“, „fogyatékosága nagyobb csapás, mint volt a mohácsi vész“, „kötelessége volna a szakköröknek, hogy ezt a nyelvet . . . precizzé, logikussá, könnyűvé és gördülékennyé tegyék . . .“ stb.

Mondom, nem akartunk hinni a szemünknek. Mégis csak lehetetlen, hogy NÉKÁM orvostanár ilyen képtelenségeket mondott volna! Bizonyosan nem így mondta, csak az újságok színezték ki a szavait, hogy érdekesebb legyen a dolog. Várjuk meg, míg megjelenik az előadás valamelyik orvosi folyóirat hasábjain, akkor majd elválik, mennyi igazság van azokban a hírlapi tudósításokban.

Sokáig kellett várunk. Csak mostanában, CSENGERY JÁNOS cikkéből¹ tudtuk meg, hol lehet elolvasni annak a nevezetes elnöki megnyitónak hiteles szövegét (Orvosképzés XXIII, 720—30; minket érdeklő részlete a 724—5. lapon). Nosza, el is olvastuk hamar. Sajnos, az újságok nem túloztak, nem színezték, sőt aránylag keveset írtak. NÉKÁM LAJOS még sokkal többet is mondott, mint amennyiről az újságok megemlékeztek. Mondta például azt is, hogy nyelvünk „darabos“ (725), bár hogy miben áll nyelvünknek ez a vélt darabossága, azt elfelejtette megmagyarázni. Mondta azt is, hogy nyelvünkben „végzetes hibák“ és „primitív hiányok“ vannak, s ezeket — mily vétkes hanyagság! — „nem javítjuk meg“ (725). Vizsgáljuk hát meg panaszait szép sorjában, hadd lássuk, mi lehet nyelvünknek az a „sok fogyatékosága“ (724), mik azok a végzetes hibák és primitív hiányok, amelyeket sürgősen meg kellene javítani.

Az első az, hogy nyelvünk „rendkívül nehéz“ (724). Ej, már hogy volna nehéz? Minekünk magyaroknak egy cseppet sem nehéz biz az, sőt olyan könnyű, hogy a leglassúbb felfogású magyar gyerek is játszva megtanulja. Idegen embernek, elhiszszük, nehéz lehet, csakhogy kölesönbe van ám a dolog, hiszen minekünk sem gyerekjáték az idegen nyelvek megtanulása. Minden nyelv nehéz is, könnyű is; az a kérdés, hogy ki akarja megtanulni. Mindenkinek legkönnyebb nyelv az anyanyelve, mert azt lassanként, észrevehető erőfeszítés nélkül tanuljuk meg, idegen nyelvtudásra pedig — kivált a felnőtt korban — csak kitarató munkával, sokszor nagy fáradság árán lehet szert tenni.

NÉKÁM azonban példákön is megmutatja, miért oly rendkívül nehéz a magyar nyelv. „Tele van — így szól — felesleges szabálytalanságokkal. *Kár, vár, sár* három hasonló szó; a tárgyesetük azonban, *kárt, várat, sarat*, már különböző. Mi azt mondjuk: *Pesten, Bécsben, Győrött* lakom; *Pestre, Bécsbe, Győrré* megyek“ (724). Mi térés-tagadás, csakugyan így beszélünk, ilyen felesleges módon szabálytalanul. De vígasztalást meríthetünk abból, hogy nem csupán mi rakoncátlan magyarok leledzünk ebben a főbenjáró bűnben. A derék, rendszerető németek és angolok sem különbek nálunknál, a forradalmak nemzetéről, a franciáról nem is szólván. A németben például *Joch, Koch, Loch* három hasonló szó, a többes számuk azonban, *Joche, Köche, Löcher*, már különböző. *Bau, Frau, Sau* megint három hasonló szó, a többes számuk azonban már megint különböző: *Baue* (és *Bauten*), *Frauen, Säue* (és *Sauen*). Az angolban *sink, slink,*

¹ Hazafiság Marokkóban és itthon (Magyarosan III, 1).

think három hasonló szó, az elbeszélő multjuk azonban már különböző: *sank, slunk, thought; may, say, slay* megint három hasonló szó, az elbeszélő multjuk pedig már megint különböző: *might, said, stew*. A franciában *dire, lire, rire* három hasonló szó, multidejű melléknévi igenevük és jelentő mód jelen időbeli többes második személyük azonban már különböző: *dit, lu, ri* és *vous dites, vous lisez, vous riez*. Hasonlóképpen nemcsak mi „rebellis“ magyarok leljük kedvünket abban az igazán felesleges szabálytalankodásban, hogy háromféle módon is ragozzuk a földrajzi neveket: *Pesten, Bécsben, Győrött* (bár talán enyhítő körülménynek lehetne betudni, hogy mondhatjuk így is: *Győrben*), hanem a nyelvének terjesztésével sokat törődő művelt francia is szakasztott ilyen felesleges szabálytalansággal teszi nehezzé a nyelvét, hiszen így beszél: *en Suisse, aux États-Unis, dans la Grande-Bretagne*, holott mi pallérozatlan magyarok a mi „darabos“ nyelvünkön szép szabályosan mondjuk *Svájcban, az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában*. Minden nép nyelve tele van — ha úgy tetszik — felesleges szabálytalanságokkal, rendhagyóságokkal, noha a hozzáértők igen sokszor meg tudják magyarázni, mi az oka a szabálytalanságnak. Akinek tehát a szabályosság az eszményképe, annak nem marad más választása, mint hogy tanuljon volapükül vagy eszperantóul vagy másféle mesterséges világnyelven, mert ezekből gondosan ki vannak gyomlálva a felesleges szabálytalanságok. Ezeket csakugyan könnyűvé tették megalkotóik, a természetes módon fejlődött nyelveket azonban nem lehet tetszésünk szerint „könnyűvé tenni“ (725), nem lehet holnaptól kezdve könnyebbség okáért így beszélnünk: *kárt, várt, sárt* vagy *kárat, várat, sárat* vagy *karat, varat, sarat*.

De NÉKÁM szerint nyelvünket nemcsak „könnyűvé“, hanem „pontossá“, „logikussá“ és „gördülékennyé“ is kellene tenni lassanként (725). Ez annyit jelent, hogy nyelvünk — mai állapotában — se nem pontos, se nem logikus, se nem gördülékeny; sőt — jaj nekünk! — csiszolatlan is (724). Talán nem lehet tiszteletlenségnek minősíteni, hogy ezeket a könnyedén, dehogyan könnyedén! könnyelműen, bizonyítás nélkül odavetett állításokat nem fogadjuk helyeslő fejbólintással. Mi ugyanis abban a hitben élünk, hogy az a magyar nyelv, amelyen a többi közt Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth írt, mégis csak meglehetősen símán, zökkenők nélkül gördül. Csiszolatlanoknak sem lehet éppen mondani, bár a mellett természetesen a világért sem kardoskodunk, hogy az elnöki megnyitók is kivétel nélkül mind könnyen folyó és csiszolt nyelven vannak megírva. Az igazság az, hogy van a magyar szavakban gördülékenységre elég, csak ember kell hozzá, aki görgetni tudja azokat a szavakat. Csiszolásban is volt már nyelvünknek elegendő része, de annyit szívesen megengedünk, hogy némely író bizony ma is jobban tenné, ha gondosabban kiesztergályozná mondatait, mielőtt világgá bocsátja őket. Szóval nem a magyar nyelvben rejlik a hiba, hanem abban, aki bánik vele; az író nyelvtudása és kifejező képessége lehet többé-kevésbé fogyatékos.

NÉKÁM a hegedűt bírálgatja, nem a hegedűst. Igeragozásunkat azzal vádolja, hogy „primitív és pontatlan: a jövő, a

folyamatos, félmult, régmult, multban jövő, szenvedő, gerundiumi stb. időket csak segédigékkel, szokatlan alakokkal, körülírással fejezhetjük ki“ (724). Ez volna hát nyelvünknek másik nagy fogyatékosága. Csodálatos! Hiszen a jövő időt, a régmultat (helyesebben: a befejezett multat), a multban jövőt (helyesebben: a befejezett jövőt), a szenvedő alakot a német is, az angol is, a francia is csak segédigékkel, körülírással fejezheti ki.¹ Tehát a német, az angol, a francia igeragozás is primitív és pontatlan? A folyamatos multa s a félmulta (helyesebben: elbeszélő vagy történeti multa) tett panasz sem állja meg a helyét. A latin *amabam*-nak a magyarban két megfelelője is van: *szeretek* *vala* (ez az ú. n. folyamatos mult) és *szereték*. Ezek közül az első — a *szeretek* *vala* — segédigével szerkesztett igealak ugyan, de nincsen párja sem a németben, sem az angolban, sem a franciában, a *szereték* pedig éppúgy segédige nélkül alakult, mint német, angol, francia párja: *ich liebte, I loved, j'aimais*. Továbbá latinos gerundium nemcsak a magyarban nincsen, hanem a németben, az angolban, a franciában is hiányzik.² Tehát ezeknek az igeragozása is megint primitív és pontatlan? A magyar igeragozás a történeti fejlődés során egyszerűbbé vált, mert kikoptak belőle egyes alakok (*szeretek* *vala, szereték, szerettem volt, szeretendék*), de a megmaradt kevesebb alakkal is éppoly pontosan ki tudjuk fejezni magunkat, és NÉKÁMnak örülnie kellene, hogy ennyivel könnyebb lett a magyar nyelv.

Csak hogy ő nem örül neki, sőt rendületlenül folytatja nyelvünk fogyatékoságainak felsorolását: „a praeposíciókat hol eléje, hol utána csapjuk a szókhöz“ (724). Azt persze nem veszi észre, hogy rossz hangot fogott a hegedűn, mert ez a mondata bizony esziszolatlan egy kissé. Kicsiszolva így hangzanék: „hol eléje (eléljük), hol utána (utánuk) csapjuk a szóknak“ vagy: „hol elül, hol hátul csapjuk hozzá a szókhöz“. Különben pedig mindenki tudja, hogy a magyarban nem praeposíciók, vagyis elüljárók vannak, hanem éppen ellenkezőleg postpositiók, azaz névutók. És bár igaz, hogy kétféle szórenddel mondhatjuk: *a Dunán túl és túl a Dunán*, ámde ez a szörnyű fogyatékoság más nyelvekben is előfordul: *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Zweifelsohne, ohne Zweifel. About him, thereabout*.

„A német, a többes számot rosszul fejezzük ki“ (724). Ez a panasz érthetetlen, mert nem derül ki belőle, mennyiben fejezzük ki rosszul a német és a többes számot. NÉKÁM pontatlanságot vet szemére a magyar nyelvnek, pedig ő nem fejezi ki pontosan, amit mondani akart, így hát nem is tudjuk, mit cáfoljunk meg rajta. „Változó, hangutánzó ragokkal megterhelt hosszú szavaink megbénítják a szöveg mozgékonyosságát és a gondolatnak átható erejét“ (724). Ez a kifogás megint azt bizonyítja,

¹ *Ich werde lieben, I shall love, you will love* (a francia *j'aimerai* is ebből a segédigés szerkezetből fejlődött: *amare habeo*); *ich hatte geliebt, I had loved, j'avais aimé; ich werde geliebt haben, I shall have loved, j'aurai aimé; ich werde geliebt, I am loved, je suis aimé(e)*. Ráadásul pedig a magyar szenvedő alak (*szerettetem*) nem is segédigével van szerkesztve, hanem a *-tatik, -tetik, -atik, -etik* képzővel!

² A franciában az *amandi: d'aimer, az amando: en aimant, az (ad) amandum: à aimer* vagy *pour aimer*.

hogy nem nyelvünk van híjával a pontosságnak, hanem a fogalmazás pontatlan, mert nem hangutánzóok azok a ragok, hanem csak alkalmazkodnak annak a szónak a hangrendjéhez, amelyhez hozzájárulnak. Az sem világos, mit kell érteni a szöveg mozgékonyosságán. Hogy a mi szavaink általában hosszabbak, mint az angol nyelv szavai, az kétségtelen, de a görögben, a latinban, a németben, a franciában, az olaszban is elég bőven vannak hosszú szavak, mégsem bénítják meg „a szöveg mozgékonyosságát és a gondolatnak átható erejét”. Magyarul is szépen és hathatósan ki lehet fejezni a legáthatóbb erejű gondolatot is, ha van. Példa rá nem egy kiváló írónk.

„A mi nyelvünk... elmaradt a kultúrnyelvek iramában.” „A mi nyelvünk nem tart eléggé lépést az élet fejlődő igényeivel” (724), így halljuk tovább a panaszkodást. A költő Zrínyi is panaszkodott annak idején, hogy „szegény az magyar nyelv”, de Bessenyei már azt hirdeti, hogy nyelvünk könnyen fejleszthető, csak ki kell bányászni a benne rejlő kincseket. A nyelvújítás óta pedig oly sebes iramban haladt és oly tudatos volt nyelvünk fejlesztése, hogy ma már sem okunk, sem jogunk a panaszkodásra. Nemcsak a „nyugati nemzetekről” lehet elmondani, hogy „évszázadok óta tisztogatják, tökéletesítik, észszerűen rendezik és csiszolják a nyelvüket” (724), hanem minálunk is régóta folyik és szakadatlanul tart a nyelvművelés munkája, írónk, nyelvészeink és más szaktudósaink mind résztvesznek benne a maguk módján. Nemcsak a németeket illeti meg az a dicséret, hogy „elhagyják az idegen szókat” (724), hanem mi is igyekszünk felesleges idegen szavak nélkül írni, már t. i. aki igyekszik. NÉKÁM pl. megrója, hogy új magyar szavak alkotása helyett „átveszünk rút idegen szókat” (724), de ő még a meglévő magyar szavakat is gyakran mellőzi az idegenek kedvéért. Igeragozásunkat *primitív*-nek bélyegzi, holott mondhatná magyar szóval is, hogy *kezdetleges, egyszerű* vagy *fejletlen*. Akkor sem lenne ugyan igaza, de legalább magyar szóval tévedne. *Primitív* hiányokról is beszél, *assistens*-nek nevezi a *tanársegéd*-et. Azt mondja, hogy „*automatikusan expansív* lesz” a nemzet (724), pedig kifejezhetné magyar szavakkal is, hogy *magától terjeszkedik*. *Kultúrnyelveket, praecisiós* műszert (724), *listá*-t emleget (725), noha *művelt* nyelveket, *finom* műszert, *jegyzék*-et is mondhatott volna, hogy jó példát mutasson.

No, mindegy! Azért ha a magyar nyelv babérjait igyekezett is megtépázni, annál készségesebben feldicsérte BUGÁR PÁL-nak szóalkotó munkásságát. Lelkesedésében így kiált fel: „Hol maradt volna el a mi darabos nyelvünk, ha még Bugát sincsen...” (725). Ez egy kissé mégis túlzó magasztalás. A nyelvtudomány is elismeri Bugár érdemeit, de nem hallgatja el róla azt sem, hogy „a magyar természettudományi és orvosi nyelv megnyomoritása... az ő nevéhez fűződik” (TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás 165). NÉKÁMOT azonban egészen elbűvölik BUGÁR-nak ma is élő szavai. Egy hosszú sorozatot idéz belőlük, természetesen nem szakmunkákra hivatkozva (NyÚSz., EtSz., Tolnai i. m.). ennél fogva nem is hibátlanul, s ezt a megjegyzést toldja hozzá: „Az ember elképpedve olvassa az ilyen listát, amely pedig csak

kicsiny töredéke Bugát alkotásainak“ (725). Mi is elképedve olvastuk, bár csak egy *p*-vel, miket írt össze NÉKÁM egy olyan kérdéstről, amelyben nyilván ő maga sem tartja magát szakembernek. Elhiszük neki, hogy a legjobb szándék vezette tollát és használni akart cikkével a magyar nyelvnek. De a jó szándék magában véve még nem elég, érteni is kell a dologhoz. Elmefuttatásának nyelvünk semmi hasznát sem fogja látni, de lovat adott vele a rosszhiszemű és ellenséges indulatú emberek alá, tehát bár akaratlanul, rossz szolgálatot tett nyelvünk ügyének. Kár volt neki a kérdéshez hozzányúlni! NAGY J. BÉLA.

Névmagyarosítási szempontok.

Szerkesztőségünkhez juttatott kérdések kapcsán több ízben foglalkoztunk — leginkább Levélszekrény rovatunkban — különböző névmagyarosítási esetekkel. Néhány ilyen felvilágosításunkat most a Nyelvművelés rovat keretében tesszük közzé. Szemléltetni kívánjuk t. i., hogy a most nagy lendülettel folyó névmagyarosítási mozgalomban mennyire óvatosan, milyen sok szempontból kell mérlegelni a felmerülő esetek jelentékeny részét. Be akarjuk mutatni egyelőre az alábbi, később majd egyéb példákon is, hogy a magyar vezetéknevanyag rendkívül bonyolult, a tudomány előtt is igen gyakran rejtelmes történeti, művelődési és nyelvi folyamatok hordaléka, és épen ezért átformálását, mondjuk: megmagyarosítását nem lehet merev irányelvek szerint végrehajtani. Egyszermind az intézkedésre hivatottak figyelmébe ajánljuk, hogy ne engedjenek szabad utat a laikusok túlbuzgalmának és tájékozatlanságból eredő szeszélyeinek, mert így multunknak nagyon sok megőrzésre méltó eleme mehet veszendőbe, és ami helyébe kerül, annak gyökértelességénél, meszterkélttségénél fogva nem lesz meg a sajátos íze, színe nemzeti jellegünk érzékeltetésére.

*

Finta. A *finta* szó, egyebek közt a *fintor* és a *fitos* szavak rokona, a magyar nyelvkinés ősi elemei közé tartozik. Jelentése 'ferde, görbe, horgas, horog', lelki vonatkozásban pedig, ahogyan a *csalafinta* kifejezésnek is második tagja, 'furfangos, fortélyos, ravasz' vagy 'csintalan, dévaj' az értelme. (Mindezt bővebben l. PAIS: MNy. XI, 357 és 405.) Gyakran használt személynév a régi, Árpád-kori magyaroknál; így viseli a XIII. század második felében élt *Finta* nádor is, aki ősi és egyik leghatalmasabb nemzetségünknek, az *Aba* nemnek a tagja. A sárosmegyei *Finta* helység 1272-ben mint a királyi örök földje tűnik fel (CSÁNKI I, 294); neve nyilvánvalóan szintén az említett magyar *finta* szóval azonos.

Ezekből természetesen értetődik, hogy a *Finta* családnevet nemcsak hogy nem kell megváltoztatni, hanem épen ellenkezőleg olyan név az, amelynek felvételét ajánlani lehet.

Szóláth. Régi feljegyzéseink több *Szólát*, *Szólád* nevű személyről, családról és helységről tudnak. Az előzőleg *Szoulat*-nak hangzó név a mi régi törökjeink (besenyők, kunok stb.) köréből került ki, és mint az ő örökségük lett igazi magyar

névvé.¹ Ezek a törökök az Árpádok és a vegyesházbeli királyok uralma idején szakadatlanul tartó beolvadásuk során átadott erőteljes faji sajátásaikkal, főképpen a törökségre jellemző államalkotó képességükkel igen jelentékeny mértékben hozzájárultak annak a biztosításához, hogy a mai hazánkban megszállt magyar minden más néptől, fajtól eltérő, sajátos néppé, fajjá alakuljon. sőt az állandó idegen keveredések ellenére is külön nép, faj és nemzet maradjon. Tehát ha ettől a törökségtől ránkmaradt — mostani nyelvünkéből természetesen nem érthető, csak tudós vizsgálódással megfejthető — neveket „megmagyarosítjuk“, olyan szálakat szakítunk el, amelyek bennünket népünk, fajunk, nemzetünk régi fejlődésébe bekapcsolnak. Nem írtani, hanem a névmagyarosítások révén inkább szaporítani kell az ilyen családneveket.

Szóláth családnevét tehát semmiesetre se változtassa meg!

Malán. A szlávban el lehetne képzelni egy *Malan* személynévet, amely a *malü* 'kicsiny' szó mellett olyan alakulat volna, mint a 'kedves' értelmű *milü* és *dragü* mellett a *Milan* és *Dragan*; azonban ilyen szláv személynév nem használatos. Nem szerepel a magyarországi vezetéknevek forrásaként számbajövő egyéb európai nyelvekben sem *Malan* tulajdonnév vagy közszó.

Lehetséges, hogy valamely török nyelvből való a *Malán* név. Ennek valószínűsége mellett szól az a körülmény, hogy a család — úgy látszik — alsó Nyitrából származik, vagyis olyan vidékről, ahol az Árpád-korban sok ősi török népelem telepedett meg. Török rokonságul a kirgiz és keletturkesztáni *mal* 'eintauchen (in eine Flüssigkeit); anfeuchten, feucht machen' (RADL. IV, 2036) ige vethető fel. Ennek *-an* képzős 'elmerítő, bemártó, nedvesítő' értelmű igeneve szerepelhetett a törökben személynévként. Ha a török nyelvek jelentékeny részében *man*, illetőleg *ban* van is, kerülhetett hozzánk olyan nyelvjárású törökség, amely *mal*-t, vagyis az igenévben *malan*-t mondott.

Tehát mivel a *Malán* családnévvel kapcsolatban komolyan latba esik a török eredet lehetősége, továbbá azért is, mivel egyáltalában nem lehet cél, hogy minden magyar ember „értelmes“, már t. i. a magyarul beszélő laikusok köznyelvi tudományával érthető és megfejthető nevet viseljen, a név megváltoztatására nincsen ok.

Mikola. A XI. század végétől kezdve ismerünk magyarországi, sőt világosan magyar népiségű embereket, akik a *Mikula* vagy *Mikola* néven szerepelnek, s akikről a birtokukul szolgáló helységek is többször a *Mikola* nevet kapták (pl. G a r a m-*Mikola* Bars, V á m o s-*Mikola* Hont. *Mikola* Szatmár megyében). Mindazáltal a *Mikula* vagy *Mikola* név nem ősi hajtása a magyar nyelvnek. A név kétségtelenül a latin *Nicolaus* keresztnévvel függ össze, amelynek a magyarban régen és most is *Miklós*

¹ A névvel részletesebben kívánok foglalkozni. Itt annyit jelzek, hogy a török *savla* 'viel reden, Sprichwörter gebrauchen', *savlan* 'ein Sprichwort gebrauchen, sich rühmen' (*sav* 'Wort, Sprichwort, Geschichte, Botschaft, Ruhm, Ruf' [vö. magyar szó]; *savçy* 'Prophet, Zwischenträger'; tartozhatik hozzájuk *savnyk* > magyar *Szavnyik* stb. > *Szavnyuk* stb. > *Szónuk* [*Szolnok*] is) szócsaládba vonom.

a közösülés megfelelője. A *Mikula*, amelynek szókezdő *M*-je a *Nicolaus* keresztnév római katolikus szláv változatainak jellemző sajátossága (vö. tót és cseh *Mikuláš*, lengyel *Mikolaj*, szorb *Miklaus*), a délnyugati szlávsnágnál: a zágráb-vidéki és tengeremelléki horvátoknál (magyar származású oklevelekben, l. Árpádkori Új Okmánytár) és szlovénoknál, az északnyugati szlávtság körében pedig a tótoknál és cseheknél mutatkozik (vö. MELICH, SzlJövsz. I, 2: 119, 197—8). Tőlük került át a magyarsághoz, s ennek az ajkán később a *Mikola* formát öltötte. A név nálunk az Árpádok és a vegyesházi királyok korában annyira el volt terjedve, hogy használatosság mértékében vetekedett a *Miklós* változattal, amely a *Nicolaus* formából magában a magyarban fejlődött ki.

Ezen az alapon tehát azt mondjuk, hogy a *Mikola* mint huzamos ideig teljesen meghonosodott, eleven tagja a magyar személynévrendszernek családnévül most is megtartható, azonban azok számára, akik gyökeresen magyar — vagy amint Ön meghatározza: „legjobb“ — vezetéknévet keresnek, épséggel nem ajánlanók vastagbetűs nyomtatással, ahogyan ezt a LENGYEL ZOLTÁN-féle összeállítás teszi.

Gánóczy, Gánfalvy. *Ganofszky*, ami korábban nyilván *Ganovszky*-nak hangzott, szláv nyelvi eredetű családnév; mégpedig a család jelzett származási körülményeinél fogva is bizonyára a szepesmegyei tót *Ganovce* helynévvel tartozik össze. Ez a szláv helynév a magyarban a *Gánóc* alakot ölti. Lehetne tehát belőle csinálni *Gánóczy* vezetéknévet. És ha valakit már így hívnának, nem is mondanók, hogy a nevét változtassa meg. Azonban minthogy a néven világosan felismerhető, hogy részben szláv nyelvi alakulat, magyarosítási célra nem túlságosan ajánljuk. Hanem ennek a szepesmegyei falunak régen az említett tót *Ganovce* és a német *Gansdorf* mellett (l. LIPSZKY, Rep.) volt nem szlávból való magyar neve is, amely egy 1470. évi oklevélben így jelenik meg: *Ganfalva*, azaz *Gánfalva* (CSÁNKI I, 257). (*Gán* helynév, amely minden valószínűség szerint személynévre megy vissza, szerepel 1138-tól kezdve a középkoron át Somogy megyében, l. CSÁNKI II, 607.) Tehát családtörténeti vonatkozás és magyarosság szempontjából egyaránt a *Gánfalvy* vezetéknév volna a legmegfelelőbb.

Kajsz. Az a bizonyos *kajsz* 'nyárelő' szó nemcsak, hogy nem halt ki a magyarból, hanem egyáltalában soha nem is élt benne. A nyelvújítás korában csinálták, úgy, hogy a *kajsz barack* kifejezésben az oszmáni törökségtől a magyarba került *kajsz* szót magyar -i képzős melléknévnek tekintették, belőle egy *kajsz* főnevet vontak el, és mivel a *kajsz barack* az *őszi barack* ellenében a 'nyári barack' neve, a *kajsz*-nak a 'nyár előrésze' értelmet adományozták. KRESZNERICS szótárában (I, 288) a *Kajsz* tétel alatt ott áll: „*Kajsz*. Aestatis pars prior, e Persico idem significante vocabulo. | *Kajsz* barack. Briccocoli. Cui opponitur: őszi barack.“ Vagyis: „*Kajsz*. A nyár előrésze, az ugyanazt jelentő perzsa szóból. | *Kajsz* barack. Vele szemben van: őszi barack.“ Ezen 1831-ből való adat után a M. Tud. Társaság zsebszótárában 1838-ban jelenik meg: „*Kajsz*, fn. der Frühsommer.“ Czuczor—FOGARASI szótárában (III, 325) pedig ezt ta-

láljuk: „*Kajsz*, (kaj-sz) elavúlt fn., melyből *kajsza* melléknév ered. Jelenti a nyárnak előrészét (vagyis a napnak hajlását). Származéka: *kajszi*, mely mint nyári barack (Apricose) a persa s török nyelvben is eléjön. | *Kajszi*, (kajszi-i) mn...“ (Vö. még Nyr. III, 161 és MNy. X, 186.)

Mindamellett ha *Kajsz* akar lenni, bátran megteheti: írjon a *Kaisz* név *i*-je helyett *j*-t, s a név így hozzákapcsolódik ehhez a magyar szócsaládhoz: *kajsza* 'ferde, görbe; görbe szarvú'; *kajszos* 'ferde, görbe'; *kajszol* 'kaszál a lábával'; *kajszul* 'kitörök' (vö. MNy. XI, 406).

PAIS DEZSŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVI. századi adatok a bécsi állami levéltárból.

Bánffy Boldizsárnak 1532. február 20-án kelt jelentéséből idézzük: „*Ingenia eius, unum magnum, aliud minus traxk vocatum recepimus.*“ (Staatsarchiv Hung. 1532. fasc. 20.)

Bakich Pál 1536. augusztus 11-i levelének mellékletén olvassuk a mai Hercegovináról: „*Hungarico idiomate Herczeg ffewldy.*“ (Uo. Hung. 1536. fasc. 29.)

Thurzó Elek helytartó 1537. március 1-én kelt levelének melléklete jegyzi fel a következő naszádosneveket (Nomina dominorum Nazadistarum): *Joannes Fillyeres*. *Ambrosius Fogas*. *Joannes Porcolab*. *Joannes Thoth*. *Petrus Nagh*. *Michael Was*. *Blasius Beythe*. *Ambrosius Sepsey*. *Blasius Istenatta*. *Nicolaus Balogh*. *Gregorius Wayda*. *Franciscus Bornemyzza*. (Uo. Hung. 1537. fasc. 30.)

Thurzó Elek helytartónak 1539. szeptember 19-i levelében fordul elő: „*Hanc terram Mathywsfelde.*“ (Uo. Hung. 1539. fasc. 40.)

Werner György 1539. szeptemberében írt levelében említi: „*Quaedam possessio Zederkerthe vocata in comitatu de Sáros.*“ (Uo. Hung. 1539. fasc. 40.)

I. Ferdinánd király 1540. november 2-i levele tartalmazza: „*Ad Budam veterem, quae Sycambria olim dicta fuit.*“ (Uo. Hung. fasc. 44.)

Nyereghgiartho Myhaly szegedi lakosnak van az 1551. évből közelebbi kelet nélkül való magyar nyelvű levele. (Uo. Hung. fasc. 61. S. d.)

I. Ferdinánd király 1552. április 17-i levelének fogalmazványából való: „*Intelleximus Turcas ad agrum Kelenfölda congregari.*“ (Uo. Hung. 1552. fasc. 63.)

A moldvai magyarok történetéhez egy 1552-ből való jelentésben találjuk a következő adatokat: „*25. die Martii in oppido Moldaviae Karachon kewwy ab uno Hungaro auditum est, se intellexisse, quod Waywoda Moldaviensis omnes Hungaros in regno suo existentes in Walachicam fidem baptisari vellet, ex qua re, si ita esset, Hungaris nihil boni futurum.*“ (Uo. Hung. 1552. fasc. 63.)

LURINICH IMRE.

NÉPNYELV.

Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról.

Akaszto halom. Álom zug. Árkus ér (a. m. *árkos*). Árkus torok. Ásott laponyag. Ásott zug. Belső halom. Berecfenök. Berec laponyag. Boda halma. Bodzástelek. Bojár (falu volt). Borzas halom. Búte zug (családnév). Cseke vágása. Csépe halom. Csépe laponyag. Csíkos ér. Csukás kert. Demeri (a. m. *Deme ere*). Deme halma. Ders ucca (családnév). Disznós rét. Dusnok. Ecse rétje. Égett laponyag. Eperjes halom. Fáshalmok. Fás-halomzug. Félhalom. Hajócsapás. Halas. Halász laponyag. Hangács. Hármások. Hármás zádor. Határ laponyag. Határ völgy. Hegyes halom. Hegyes laponyag. Hollós. Homok út. Hortobágy. Hosszú szer. Hosszú völgy. Karácsonfoka. Kardosér. Kardos laponyag. Kávás kút. Kereszt ér. Kékalmi csárda. Kékhalom. Kétág. Kis borzas. Kík ér. Kis szeg. Kistót ucca. Kis zádor. Kocsordos. Kortyantó. Kortyantó dűlő. Kovásszárasztó laponyag. Kösi (*Kösűly, Kösély-ér*). Kösi szeg. Kösi tű. Köves halom. Kun halom. Külső halom. Külső halmi csárda. Lapos halom. Lóf... laponyag. Lólé zug (Lóré zug). Makkod. Makkodi csatorna. Mihályhalma. Miséte (falu volt). Miséte ér. Misétei telek. Mónuslaponyag dűlő. Morgó völgy. Nádas halom. Nádas szeg. Nagy ág ere. Nagy ág halma. Nagy állás. Nagy borzas. Nagy darvas halom. Nagy halom. Nagy halom zug. Nagy Mihály szállása. Nagy tót ucca. Nagy zádor. Német halom. Német sziget. Nóborda (a község egyik része). Nyakó szila (dűlő). Nyárszeg. Nyár zug. Ózes. Ózes halom. Ózesi laponyag. Pástra dűlő. Pente fordulója (családnév). Pentezug. P... meresztő laponyag. Rásó szállása (családnév). Rendek (zug) (a község egyik része). Rühes fenék. Sándor ér. Sándorok. Sáros ér. Sáros ér laponyag. Sas halom. Sebesér. Sebesér halma. Seregélyes (szöllő). Siter. Siter halom. Siter laponyag. Sőre kút. Sulymos halom. Sulymos laponyag (2). Szaboles halom. Szabolesok (több halom). Szakállszárasztó. Szelencés. Szelencés laponyag. Szentágota. Szentiván halom. Szík (a község egyik része). Szík laponyag. Tarhalom. Teke szarva (halom). Tök halom. Török laponyag. Török völgy. Vajda zug. Vajó zug. Varó lapos. Vásár halom. Vásár laponyag. Veres Gergely völgy. Virágos szeg. Zádor.

Részben helyszíni gyűjtés alapján, nagyobb részben a község 1775. évi térképéről.

GYÖRFFY ISTVÁN.

Határrészek az udvarhelymegyei Siménfalván.

Balaföldje. Balgaszó. Borba. Bencsör. Csűrös. Férde. Lapias. Léckert. Potyót. Sóstanórok. Szorosét. Szorosét-kapuja. Szönes. Várimége (-*mege* a. m. 'mögött?'). Vászoly. Vécke. Nyílás-alja. Tanórok. Futás. Császáz.

A falu közepe részén szakad az *Alba-pataka* a *Nyikó*-ba, és innen kezdve az utóbbinak a neve *Fehérnyikó*.

S. NAGY LAJOS.

Jászkiéeri szószedet.

Egyik nyoleadikos tanítványom segítségével Jászkiéeren, a százezernyi tiszta katolikus jázság egyetlen kálvinista községében gyűjtöttem az alábbi népnyelvi adatokat:

<i>birbitél:</i> sebet piszkál	<i>kosolya:</i> ágy
<i>böstörködik:</i> kutat, fürkészk	<i>kóter:</i> kocsiszín
<i>buddog:</i> lappang	<i>krasnyog:</i> vontatottan megy
<i>céklából:</i> lustán dolgozik	<i>kulipintyó:</i> alacsony ház
<i>celle-culla:</i> lim-lom	<i>kutrica:</i> disznóól
<i>celle-cullástól:</i> szőröstől-bőrös-től	<i>küszpadol:</i> toporzékol
<i>ceppedlizik:</i> komikus mozdulatokkal megy	<i>manger:</i> ló
<i>császkál:</i> lötyögve megy	<i>mégest:</i> újból
<i>gárgyánkodik:</i> ellenkezik	<i>motyó:</i> holmi
<i>guzsa:</i> morzsa	<i>összegór:</i> összehány
<i>güzül:</i> hord	<i>pitye-lótya:</i> szószátyár
<i>gyöszmél:</i> jön-megy	<i>posztorkodik:</i> foglalokzik, bibe-lődik
<i>jó nótafa:</i> jó daloló	<i>rót:</i> fakerítés
<i>kaiszol:</i> dülöngél	<i>sameszkodik:</i> settenkedik
<i>kalampérozik:</i> csavarog	<i>sattyog:</i> ballag
<i>kasuki:</i> bolond vagy szélhámos	<i>szele-kótya:</i> szeleburdi
<i>kaszroj:</i> lábas	<i>szetye-mótya:</i> lim-lom
<i>komukérozik:</i> valamit nem komolyan csinál	<i>vacol:</i> fekhelyet készít
	<i>vacok:</i> fekhely
	<i>vásadék:</i> vályúszerű mélyedés

PAPP ZOLTÁN.

A nyírségi tájszólásból.

A *tele jön téve* 'tele kell tenni, tele kell rakni' kifejezést nemcsak Erdélyben használják (vö. MNy. XXVIII, 256), hanem a Nyírvidéken: a szabolcsmegyei Kótajban, Bújon is. Így: *A hordó tele jön téve. A zsák tele jön téve.* A kótaji gazda, ha kimegy a földjére, így szól a kocsisához: „Nézd Pista, *ide árpa jó vetve, ide meg búza!*“

Kámpilókál a. m. 'lebukik, lebukfencezik, leperdül, leesik'. Több nyírségi faluban, így Kótajban, Pátrohán és Kemecsén hallottam ezt a kifejezést, különösen a vadászoktól. Egyik vadász így szólt egy alkalommal a másikhoz: „Barátom, mikor odadupláztam annak a sasnak, csakugy *kámpilókált* lefelé...“ A MTsz. a szót így nem ismeri. Sok szabolcsi községben *kalimpál* járatos helyette.

Kótaji adatok: *Botorkáz:* botlik, botorkál. „*Csetlik-botlik* szegény halandó. Az az ember egész nap csak *botorkáz.*“ — *Bruncsol:* ütlegel. „Adott neki egy néhány *bruncsot!*“ — *Csiríngó:* verébfióka. (Kunágotai közlés: *csiríngó* MNy. XXVIII, 321.) — *Csoszog:* lassan megy, mendegél. (Más tájékon *csuszog.*) — *Hunglérkodik:* tréfál, nagyokat mond. „Ez az ember is csak *hunglérkodni* tud. A *hunglérkodásban* utólérhetetlen.“ — *Iszín-gál:* esuszkál, sikárcózik. — *Strófol:* felhúz, feldühösít. „Az az ember úgy *felstrófolt*, hogy majdnem agyonütöttem.“

Godolya. A MNy. legutóbbi füzetében (52. l.) KNIEZSA ISTVÁN a *godolya* szó eredetével foglalkozik. Nem lesz talán érdektelen felemlíteni, hogy a szabolcsmegyei Tímár község határában ma is van egy dűlő, amelynek *Godolya* a neve emberemlékezet óta. Ez a dűlőnév — mint a többi is: *Luka-hát, Peterke-oldal, Aranyos, Sváb-kut, Csorka, Megyesi dűlő, Vaskapu-homok* — a szájhagyomány szerint bizonyos jelentőséggel bír (l. Szabolcs vármegye: Mg. várm. és városai. 1901. 68. l.). A község maga igen régi tiszamenti, tősgyökeres magyar hely; már a százszdi apát-ság (?) 1067 körüli alapító levele említést tesz róla (vö. még CSÁNKI I, 527). — Szabolcs vármegyében 'daganat' értelemben a *golyva* szó járatos. Nyírszöllős községben azonban a 'golyva' neve *godola*, akárcsak — amint KNIEZSA jelzi — a zalamegyei Hetésben.

RADVÁNYI SÁNDOR.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1933-ról.

Számadásunk szerint a múlt évben bevételünk volt 10098'76 pengő, kiadásunk 7945'71 pengő, a folyó évre áthozott maradék 2153'05 pengő. Ebben a maradékban azonban benne van az 1932. évi 2011'43 pengő pénztári maradék meg a Szily-alapnak ugyan-csak 1932-ből való 3'41 pengő maradéka is. Tehát csak e két tétel levonása után megmaradó 138'21 pengő a múlt évi bevételeink maradéka.

Bevételeink az utóbbi években fokozatosan csökkentek: 1931-ben még 14250'60 pengő, 1932-ben 11408'97 pengő, 1933-ban pedig csak 10098'76 pengő volt az évvégi bevétel. Évről-évre kevesebb folyik be tagdíjból és előfizetésből, a kamatláb esése miatt minden évben kisebb összegű kamatot kapunk az alapítványokért és megtakarított tőkénkért. Az államszegély 1931-ben 1000 pengő volt, 1932-ben 750 pengő, a múlt évben pedig csak 550 pengő. Hogy folyóiratunkat mégis 21 íven tudtuk megjelentetni a múlt évben is épúgy, mint az előző két esztendőben, azt a Magyar Tudományos Akadémia segélyének és a titkári jelentésben felsorolt adományoknak köszönhetjük, valamint annak, hogy munkatársaink a folyóiratunkban megjelent dolgozataikért ívenként mindössze 32 pengő tiszteletdíjban részesülnek.

A Társaság tőkéjét 1932-ben a kamatokból és az adományokból 1500 pengővel gyarapítottuk. A múlt évben csak a kamatokból megtakarított 1000 pengővel növelhettük a tőkét. Alapszabályaink szerint az alapítványoknak csak a kamatait szabad elkölteni, ezért a múlt évben alapítványkiegészítésre befizetett 82 pengőt szintén a tőkéhez csatoltuk.

A Társaság tőkéjének és az alapítványoknak az összege 27263'60 pengő. Ebből 151 tag alapítványa 6441'53 pengő, a Társaság megtakarított tőkéje pedig 20822'07 pengő. A Szily-alapot, Társaságunk megalapítójának és első elnökének nevére még 1918-ban létesített alapítványunkat, kiegészítettük 1000 pengőre.

Vagyonunk: a megtakarított tőke, az alapítványok, a Szily-alap tőkéje és az évvégi maradék, összesen 30416'65 pengő. Adós-

sága nincsen a Társaságnak. A vagyon kisebb része korona-értékű és ezért csak pengőre átszámított névértékben szereplő értékpapírokban, nagyobb része a Magyar Földhitelintézetben folyószámlán van elhelyezve. Ezenkívül, amint a számadás 5. pontjában látható, kisebb összeg van a Postatakarékpénztárban és a Társaság kézi pénztárában.

II. Költségvetés 1934-re.

A költségvetés szerint a folyó évben a múlt évi maradvánnyal együtt 6138'05 pengő bevételre számíthatunk, a várható kiadás pedig 6870 pengő. E szerint ebben az évben is csak úgy tudjuk folyóiratunkat a költségvetésben felsorolt bevételekből kiadni, ha terjedelmét 15 ívre korlátozzuk, s a népszerű gyűjtésre szánt 600 pengőt nem vesszük igénybe.

A múlt évi számadást ismertetve megemlítettem, hogy bevételeink az utóbbi három esztendőben csökkentek. Ebben az évben sem számíthatunk arra, hogy rendes bevételeink növekedni fognak. Legfontosabb bevételünk a tagdíj és az előfizetés. Tagjaink száma 1933-ban 41-gyel kevesebb volt, mint 1932-ben, viszont az előfizetők száma 10-zel növekedett. Végeredményben 31-gyel kevesebb tagunk és előfizetőnk volt 1933-ban, mint az előző évben.

A rendes tagoknak és előfizetőknek 40%-a nem fizette meg az évdíjat 1933-ban. Reméljük, hogy hátralékos tagjaink és előfizetőink nagy része utólag meg fogja fizetni az évdíjat. Ezt a reményünket arra alapítjuk, hogy bár a múlt év költségvetésében 3300 pengő évdíjat vettünk számításba, az év végére tagdíjból és előfizetésből 4449 pengő bevételünk volt. A költségvetésnél kedvezőbb évvégi eredményt az utólag fizetett évdíjak idézték elő. Az a körülmény azonban, hogy igen sok tagunk és előfizetőnk csak utólag teljesíti az évdíj beküldésével Társaságunkkal szemben vállalt kötelezettségét, nagyon megnehezíti a Társaság működését. Nem vehetjük számításba a szükséges évi kiadásokra minden tagunk és előfizetőnk évdíját, ezért a költségvetésbe tagdíj és előfizetés címen csak 3000 pengőt vettünk fel. Kamatból sem várhatunk annyit, mint a múlt évben, azért ezen a címen csak 900 pengőre számítunk.

A költségvetés kiadási tételeit úgy állítottuk össze, hogy a folyóiratnak legalább 15 íven való megjelenését biztosíthassuk. Ha a bevételek évközben meghaladják a költségvetésben megállapított összegeket, és ha ebben az évben is kapunk segílyt a Magyar Tudományos Akadémiától és az államtól, elsősorban arra fogunk törekedni, hogy a Magyar Nyelvet legalább a múlt évi terjedelemben adhassuk ki.

SÁGI ISRVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1933. évről.

Mint az 1933. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1933. évi számadását és vagyonmérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon a budapesti m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk,

Az 1933. évi bevétel 10098'76 pengő, a kiadás 7945'71 pengő, a pénztári maradék az 1934. évre 2153'05 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 30416'65 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapest, 1934. január 9-én. Horváth Endre, Sipótz Pál, Szidarovszky János.

Titkári jelentés 1933-ról.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk a szűnni nem akaró, sőt egyre súlyosbodó gazdasági válság közepette az elmúlt év folyamán is fennakadás nélkül, lankadatlan buzgósággal végezte vállalt kötelezettségét, a magyar nyelv tudományos művelését. Évi munkásságunk eredményét a megszokott keretek közt, szóban és írásban, felolvasó üléseinken és folyóiratunk hasábjain mutattuk be. Felolvasó üléseinket a nyári szünet kivételével az évnek minden hónapjában megtartottuk. Január 24-én tartott XXXI. évi közgyűlésünket MELICH JÁNOS alelnökünk nyitotta meg a jövevényszavakkal foglalkozó értekezésével. Február 14-én SCHWARTZ ELEMÉR „Harc a nyugatmagyarországi helységnevek körül“ című tanulmányát olvasta fel, utána ZSIRAI MIKLÓS a *leány* szó eredetét fejtegette. Március 14-én BÁRCZI GÉZA a középkori magyar hangjelölés francia elemeihez járult újabb adalékokkal, JUHÁSZ JENŐ pedig szómagyarázatokot adott. Április 11-én CSÜRY BÁLINT szamosháti szótárát mutatta be, és SZABÓ T. ATTILA a helynévgyűjtés jelentőségéről és módszereiről értekezett. Május 9-én nagynevű vendégünk és tiszteleti tagtársunk, SETÁLA EMIL a finnugor fokváltozásról tartott előadást. Június 13-án SZINNYEI JÓZSEF elnökünk „Még egyszer a *-val, -vel* rag eredetéről“ című tanulmányát olvasta fel. Október 10-én TREML LAJOS a pannóniai ősoláhság kérdését fejtegette, MELICH JÁNOS meg a *Radla* nevet magyarázta. November 14-én KNEZSA ISTVÁN a lengyel pásztortermológia magyar vonatkozásait vizsgálta, utána KEMÉNY GYÖRGY Vályi Andrásnak, a pesti egyetemen a magyar nyelv első tanárának előadási plánját ismertette. Végül december 12-én LAKÓ GYÖRGY a lívek helyzetét tárgyalta.

Folyóiratunknak, a Magyar Nyelvnek, az előző évben elért terjedelmét az egyre nehezedő viszonyok közt is meg tudtuk tartani. Az elmúlt esztendőben is öt kettős füzetben, 21 és fél íven jelent meg. Kiadványaink sorozata a 31. számmal, GYALMOS JÁNOS „Latin eredetű képzőink“ című értekezésének különnyomatával gyarapodott. A Magyar Tudományos Akadémia ebben az esztendőben is kiutalta 1000 pengős segélyét a magas nyomdáruk fedezésére. Ugyancsak Akadémiánk áldozatkészségéből Nyelvművelő Bizottságának „Magyarosan“ című folyóiratát Társaságunk minden tagja és folyóiratunk előfizetői továbbra is ingyen kapják. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1932–1933. évre 550 pengő államsegélyben részesítette Társaságunkat, amiért az Országos Magyar Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak folyóiratunkból 35 példányt adtunk át. A Magyar Tudományos Akadémia és a magas Minisztérium

segélyéért ez úton is hálás köszönetet mondunk. Itt köszönjük meg régi pártfogónknak, WESZELY GYULA tagtársunknak buzgó fáradozását, melynek eredményéül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Elnökségétől az elmúlt évben ismét 100 pengő, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Elnökségétől 200 pengő, Budapest Székesfőváros Községi Takarékpénztárának Elnökségétől pedig 100 pengő hathatós adományt kaptunk. A kulturális munkásságunkat támogató intézetek vezetőségeihez is eljuttatjuk köszönetünk szavát. Budapest székesfőváros polgármestere és tanügyi osztályának vezetősége az elmúlt évben iskolái számára 120 példányban, Szeged és Veszprém ismét 10—10 példányban fizetett elő folyóiratunkra. Nemzetnevelő törekvéseink ilyen elismeréséért fogadják e városok vezetői is hálás köszönetünket. Innen adjuk kifejezését hálánknak a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkársága azon szívességéért is, hogy évi közgyűlésünk, havi választmányi és felolvasó üléseink alkalmából az üléstermeket a múlt esztendőben is rendelkezésünkre bocsátotta.

Tagdíjakból és előfizetésekből a múlt évben 4449 pengő, adományokból 426'02 pengő folyt be pénztárunkba. Alapító tagjaink névsora az évben új taggal nem gyarapodott, de több régi alapítónk kisebb-nagyobb összeggel, összesen 82 pengővel kiegészítette alapítványát. Köszönet érte.

Tagtársaink és előfizetőink száma 1933. december 31-én volt: 2 tiszteleti, 93 alapító és 283 rendes, összesen 378 tag és 298 előfizető. A Magyar Nyelvet az elmúlt esztendőben 106 egyetemi és főiskolai hallgató kapta évi 2 pengő előfizetési díjért.

Szomorú kötelességem szerint beszámolok a sok súlyos veszteségről is, mely Társaságunkat az 1933. év folyamán érte. Tizenhárom társunk, Társaságunknak egy választmányi, két alapító és tíz rendes tagja költözött el az évben sorainkból, köztük három munkatársunk s több nagynevű tudósunk, költőnk és írónk. Elhunyt NÉGYESY LÁSZLÓ, a magyar irodalomtörténet, verstan és stilisztika nagynevű művelője, a Pázmány Péter-Tudományegyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, választmányi tagtársunk, folyóiratunknak is első évfolyamától munkatársa. Alapító tagtársaink sorából elvesztettük: CSÁNKI DEZSŐT, az Országos Levéltár főigazgatóját, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnökét, jeles történetírónkat, kinek csonkán maradt Történelmi Földrajza a magyar helynévkutatásnak mindenkor kimeríthetetlen kútforrása lesz, s aki helynévmagyarázataival folyóiratunk első évfolyamainak hasábjait is felkereste. Elköltözött KOLLÁNYI FERENC, jáki apát, váradi kanonok, a Magyar Nemzeti Múzeum történetének monografusa, a magyar egyháztörténelem avatott művelője, alapító tagtársunk. Rendes tagtársaink sorából meghaltak: NÉMETHI GÁBOR, a budapesti ref. gimnázium tanára, a protestáns egyháztörténelem neves kutatója, KOZMA ANDOR, a Kisfaludy-Társaság másodelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, volt országgyűlési képviselő, jeles költőnk, CONCHA GYÖZÖ, a Pázmány Péter-Tudományegyetemen a politika tanára, KÜRSCSÁK JÓZSEF, a József-Műegyetem tanára, NAGY ÖDÖN ny. törvényszéki elnök, SAJÓ SÁNDOR c. tanker. főigazgató, ny. főgim-

náziumi igazgató, a Szent István-Akadémia osztályelnöke, neves költőnk és munkatársunk, BINDER JENŐ folklorista és irodalomtörténész, SCHMIDT JÓZSEF ny. egyetemi tanár, jeles indogermanista nyelvész, PAULER ÁKOS, a bölesészet nagynevű egyetemi tanára és végül BLEYER JAKAB ny. nemzetiségi miniszter, országgyűlési képviselő, a német irodalom egyetemi tanára és kiváló művelője. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Választmányunk 1934. január 9-én tartott ülésén szerkesztőknek további három évre alapszabályszerűleg megválasztotta GOMBOCZ ZOLTÁNT, MELICH JÁNOST és PAIS DEZSŐT, pénztárosnak pedig SÁGI ISTVÁNT.

A tagdíjak megállapítását alapszabályaink a közgyűlés hatáskörébe utalják. Fentjelzett választmányi ülésünk határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1934. évre a tagdíj és alapító díj maradjon az eddigi 8, illetőleg 200 pengő.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésem tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

Jelentés az 1933. évi Szily-jutalomról.

A Magyar Nyelv 1933. évi folyamának március—áprilisi és május—júniusi füzetében (XXIX, 94—104, 142—57) jelent meg „A magyar *zs* hang eredete” című értekezés. Szerzője KNEZSA ISTVÁN. — Hogyan került a magyar hangrendszerbe a *zs* hang, az a magyar hangtörténetnek egyik érdekes és fontos kérdése. KNEZSA revízió alá veszi az úgynevezett zöngésülési elméletet, vagyis azt a felfogást, hogy a *zs* korábbi *s*-ből fejlődött. A kérdés közvetlen úton való tisztázását az a körülmény akadályozza, hogy az emlékek a XVIII. század végéig, sőt részben még a XIX. század elejéig is a mai *zs* hang helyén aránylag csekély kivétellel *s*-et írnak, vagyis azt a betűt, amelyik a *zs* mostani zöngétlen párjának a jele. Ezt a nehézséget KNEZSA igen szerencsés gondolattal kerülte meg azzal, hogy a megfejtés módszertani kulcsát a magyar nyelv jövevényelemeinek vizsgálatában kereste. Igen nagy gondossággal összeállítja és eredetijével összeveti nyelvünknek mindazon szláv, német, latin—olasz és oláh jövevényiszavát, amelyik különböző helyzetű *zs* hangot tartalmaz. Ily módon kimutatja, hogy a magyar *zs* minden esetben és minden helyzetben következetesen etimológikus idegen nyelvi *ž* (szláv *ž*, német *ž*, latin—olasz *ž*) helyén áll, ellenben egyáltalában nem igazolható, hogy etimológikus *s*-nek felelne meg nyelvünkben *zs*. Ezzel kapcsolatban germanisztikai szempontból is jelentős eredmény: a zöngés környezetben álló német *s* hang *ž*-szerű kiejtésére vall, hogy azt a magyarban éppen olyan szabályosan *zs*-nek találjuk meg, mint ahogy a szláv nyelvekbe átment német elemek is ugyancsak *ž* hangot mutatnak. Ha nyílt kérdésnek hagyja is meg a német *sk* > *sch* ~ magyar *zs* megfelelést, azzal az utalással, hogy német *sch*-ek helyén a szlávtságban is *ž* mutatkozik, a zöngésülési elméletnek ezekben az esetekben látott főerősségét új megvilágításban tünteti fel. — Igen figyelemre méltók a dolgozatban azok a részleteredmények is, amelyeket pl. a *sajtár* — *zséter*, *zsinór*, *zománc*, *zsuogorodik*, *dézsma*, *mázsa* stb. szavakkal kapcsolatos

észrevételek nyujtanak. — A *Kenese*, *Moson* helynevek és a *paradicsom* szó alapján, amelyekben az idegen nyelvi *ž* hanghelyettesítéssel mint *s*, illetőleg *s*-ből vált *cs* jelenik meg, joggal teheti fel Kniezsa, hogy a magyar nyelvtörténet X. századi szakaszában még nem volt *zs*, egyszersmind ugyancsak jogosan következteti a *Kanizsa* és *zsidó* szavakban jelentkező szláv *ž* magyarázatára, hogy a magyar *zs* a X—XI. század határán fejlődött. Nagyon komoly mérlegelésre számíthat az a magyarázata, hogy a *zs* először a magyarban támadt az *s*-nek a rákövetkező zöngés mássalhangzókhoz való hasonulása révén, és hogy a magyar nyelv ennek a hangtani mozzanathoz a folyományaként vált fogékonyvá az idegen nyelvi elemek *zs*-szerű hangjainak utánképzésére.

A tanulmány a korai és újabb nyelvemlékek, valamint a népnyelvi anyag kiterjedt és pontos ismeretével, a tárgyát érintő hazai és külföldi irodalom mélyreható feldolgozásával, a bonyolult, nem egyszer látszólag ellentmondó jelenségek kibogozásában, illetőleg összeegyeztetésében jelentkező ötletességgel, a szerzőnek saját magával szemben is érvényesített józanul mérlegelő kritikai szellemével méltóan csatlakozik Kniezsának az 1928—1929. években ugyancsak a Magyar Nyelv lapjain napvilágot látott „A magyar helyesírás a tatárjárásig” című első munkájához, amelyet sok tekintetben alapvető volta miatt Társaságunk kiadványai sorozatában is hozzáférhetővé tett, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 1929. évi Sámuel-díjával tüntetett ki. — Érdeklődéssel várjuk utána a *zs* hang helyesírási jelöléseire vonatkozó kutatások közzétételét.

Tehát — jelezve, hogy folyóiratunk ezévi termésének átvizsgálása alkalmával örvendetesen sok jeles közleményben volt módunk válogatni — a választmány útján azt javasoljuk a tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1933. évi Szily-jutalommal: 50 pengővel meg egy Szily-Emlékkal Kniezsa Istvánt tüntesse ki. Budapest, 1934. január 9-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök, Gombocz Zoltán és Melich János bizottsági tagok, Pais Dezső előadó.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Györfly Istvánnak: *Komondor* család 1454., 1490. és 1513. évi adatokból ismeretes a Zala megye göcseji részében fekvő *Becsvölgyé*-ről (Csánki III, 162 és Jakubovich E. szíves közlése). Ez a *Becsvölgye* 1200 előtti időre visszamenő település, amelynek egyes családok-nemzetségek lakta részei (1790-ben „diverticulumai”, 1829-ben „fordulattjai”) pl. az 1790-es nemesi összeírás szerint: *Barabásszeg*, *Gerátsszeg*, *Kereseszeg*, *Kis-Lengyel*, *Kustánsszeg*, *Paisszeg*, *Parasza*, *Vargaszeg*, *Vörösszeg*. A *Komondor* nemzetség egyik ága a XVI. században a többiekkel szemben *Paizsjártó* melléknévvel kezd szerepelni: 1560: nbl. Mathias *PaysJartho* aliter *Komondor* de *Komondorzegh*; 1565: dne Katherine relicte olim Pauli *Komondor* aliter *PaysJartho* (Zalavári apátság orsz. levéltára 1441. és 2273. sz.; Holub József szíves közlése). A *Paizsjártó*-ból rövidült *Pais* név átmegy utóbb a nemzetséghez tartozó összes családokra, s ezek még a mult századi

nemesi összeírások szerint is a *Pais*-zal együtt használják a *Komondor* nevet.

A felsőzala—válicka—cserta—kerka—vidéki, mondjuk „göcseji” települési körzetet tárgyalandó dolgozatomhoz előljáróban és mutatóban vázlatosan jelzek egy-két olyan mozzanatot, amely megvilágítja, hogy a települési körzet egykori alakulásában magyar, különféle szláv és német tényezők mellett jelentős részük volt török vagy törökös népelemeknek is. *Becsvölgye* 1178-ban feltűnő névadójának a neve: *Bics* ~ *Bécs* ~ *Böcs*, amely az ott 1513-ban összeírt *Bech* család nevében is folytatódik, a török *bič* 'vág' igével függ össze. [A 'schätzen, abschätzen (den Anteil, den Preis bestimmen)' értelemben is használatos török *bič* ige rokonsága lehet a mi *bécsű*, *bécsül*, *bécsés*, *bécstelen* (*bécs*) szócsoportunk is.] A XV. század végén és a XVI. század elején *Becsvölgyén* jelzett családnevek közül az *Itemer* a török *it* 'lök, üt, lyukaszt' (vö. magyar *it* ~ *üt*) igéhez, a *Takó* a török *taq* 'felszúr, feltűz (nyársra), akaszt' igéhez tartozik, míg a környékbeli *Tuboly* családnév a török *tubul* 'átfür' igére megy vissza. A négy név tehát jelentéstani vonatkozás révén szerves névsoportot alkot egymással. *Becsvölgyének* a régi településtörténeti helyzet szerint szomszédosa a tőle nyugatra, a Kerka balparti tájékán fekvő *Kálócfalva*, ma: *Kálócf*a helység. Nevének előtagja személynév, amely egy hazánk különböző részein gyakran jelentkező mohamedán-török népelemnek *kaliz* ~ *kaluz* (*Káloz*, *Kálozd* stb.) nevéből való. Ezt a népséget mint jeles katonát és jó kereskedőt emlegetik. Az utóbbi jellemvonásának megfelelően a kerka-vidéki *kaliz* ivadékok körében ilyen nevek tűnnek fel: *Taba* és *Szata*. A Kerka vidékén szerepel egy *Káloz*—*Taba* nemzetség; összefüggenek vele a Zala folyó északi partján jelentkező *Káloz*—*Tabá*-k. akik a Zalaegerszegtől észak felé eső *Kálócf*a helységgel kapcsolatban szerepelnek; valószínűleg közük van hozzá a Zala—Kerka közébe eső helyek után meghatározott egyéb *Tabá*-knak is. A *Taba* személynév a török *tap* ~ *tab* ~ *tav* 'talál, kap, szerez' ige (*tabar* ~ *tavar* 'árú, birtok') származéka. A *Taba* alakulattal magával és egyéb rokonságával sűrűn találkozunk magyarországi tulajdonnevekben, pl. *Tab*, *Tabajd*. Kerka-Kálócfától és Kerka-Kutastól északra, szintén a Kerka balpartján jelenik meg *Szata* vagy *Ór-Szata* (ebből a mai *Szatta* község és Puszta-Szatta Vas és Zala határán). A *Szata* mint személynév a török *sat* 'elad, kereskedik' igének (vö. magyar *szatócs*) igenévi képződménye, olyan, amilyen a *Taba*. Bizonyára a Szerémségben jelzett *kaliz*-októl ered a valkói, illetőleg szerémségi *Szata*, szerb—horvát *Szotin* helység neve (vö. MELICH: MNy. XIX, 105) is. *Szat* ~ *Szot* tulajdonneveink (vö. MELICH i. h.), így *Szot* helynév épen Szerém megyében, szintén a *sat* igéhez, illetőleg a szóban levő fogalomkörbe vonhatók, mint ahogy nyilván hasonló indítékra mennek vissza a vas megyei Őrségben fekvő *Szatmer* ~ *Szatmír* helység neve és *Szatmár* személy- és helyneveink, sőt a 'nem ad el' értelmű török *Satmaz*-ból lett *Szatymaz* név is. A *Taba* és *Szata* személynévek megint vonatkozásviszonyt mutatnak, olyant, mint ez az ujjur ikerszó: *tavyšmaq satyšmaq* 'handeln': magyar *ad-vesz*. A Kálócf—Becsvölgye-körzetben találkozunk

a mohamedán *Ibrahim (Ibrahim)* személynévvel, az ótestamentumi *Abrahám* megfelelőjével. A körzet keresztnévei között feltűnően rájatosak az ótestamentumi nevek, sőt *Bics* ~ *Bécs* valószínű rokonságában van *Zsidó* nevű tag is. — Az ú. n. „Kerka-örök” körében megjelenő kaliz-törökséggel és a Becsvölgyén mutatkozó — eredetileg nyilván szintén határőri — török nevű családokkal együtt viselhetett török nevet a *Komondor* család is, mégpedig olyan nevet, amely a *kaliz*-hoz hasonlóan ugyancsak népnév: a török *kuman (kun)* népnévnek török *-dur* képzős származéka.

Mindez a mellett szól, hogy egy török *kuman* vagy *kumandur* > magyar *komondor* nevű népelem révén hozzánk jutott kutyafajtának a neve a *komondor eb* vagy *kutya*, majd ebből ráértéssel *komondor*. — A *komondor* szóra, illetőleg névre vonatkozólag különben I. R. Nagy L.: MNy. XXVII, 316 és uo. a P. D. jelzésű jegyzetet.

PAIS DEZSŐ.

Pais D. írja: „Tömlő” című dolgozatomban (MNy. XXX, 38) *kopaszt* (szórt stb. eltávolít) és *kopasztott* (bőr) van: egy *p*-vel a Magyar Helyesírás Szabályainak mutatójában megnéztett „*koppaszt*, de: *kopik* 58.” észrevétel ellenére. A kérdésre, hogy miért, ezt a magyarázatot adhatom: A *kopaszt* szót az én nyelvjárásom, a göcseji, egy *p*-vel ejti, és így ejti tapasztaltam szerint sok más nyelvjárás is. Akik a — valószínűleg a hangutánzó *kopog*: *koppan*, *koppant* kapcsolat hatása alatt keletkezett. — *koppaszt* alakot mondják, úgy érzem, nincsenek olyan túlnyomó számban, hogy miattuk a szót a *kopik*, de különösen a *kopasz* szótól kötelező legyen elszakítani. Ha a *kopaszt* formát nem tűrjük meg a *koppaszt* mellett, nézetem szerint a nem egészen önkéntelenül kikerekedő helyesírási szabályozások számát szaporítjuk.

P. írja: Újabbán a hírlapok hasábjain mind gyakrabban találkozunk az *autarchia*, sőt nem egyszer az *autarkia* szóval is; kiváltképen a legutóbbi római tárgyalásokról való beszámolóokban ütközhetett beléjük lépten-nyomon a szemünk. Az alakok rosszak, mivel tudnivaló, hogy a görög eredeti így van: ἡ αὐτάρχεια, s ennek az αὐτ- utáni része az αὐτάρκης melléknév meg az αὐταρκέω ige második részével együtt az ἀρκέω 'elég, elegendő' igével tartozik össze, és a kifejezésnek semmi köze nincsen a *monarchia*: görög μοναρχία, *anarchia*: görög ἀναρχία-féle szavakhoz. Előfordul egyébként a görögben αὐταρχία is, de az nem 'Selbstgenügsamkeit', hanem 'Selbstherrschaft'. Az αὐταρχία szót az *autarkia* formában latinositották. Egyébként a szót, amely — az a benyomásom — a háború vége felé, talán különösen Kjellén Rudolf svéd politikai író munkái révén újult fel és terjedt el, kár még az eredet szempontjából helyes *autarkia* alakban is használni és tömegcikké tenni. Bátran mondjuk és írjuk helyette ezt: *önellátás*, amit TOLNAI VILMOS a Pesti Hírlap Nyelvőrében javasol rá!

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXX. ÉVF.

1934. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

Zoerardus.

Ezen a néven ismeretes egy hitvalló, akinek a legendáját Mór pécsi püspök írta meg. Mór püspök elmondja, hogy Szent István király uralkodása idején (nyilván uralkodása első éveit vagy első évtizedeit érti) sok egyházi férfiú jött a keresztény hitre tért országba. Így jött a többek közt Lengyelországból egy szent életű férfiú, aki paraszti sorból származott, s akit a legendának nyomtatásban megjelent szövege latinosított néven *Zoerardus*-nak nevez. Ez a férfiú beállított Fülöp zobori bencés apáthoz s kérte a szerzetesek közé való felvételét. Kérését az apát teljesítette. *Zoerardus András* néven a szerzetesek közé lépett. Mór püspök tanuló korában látta *Zoerardust*, amit azonban róla írt, azt részint *Zoerardus* tanítványától, Benedek vértanútól hallotta, aki sokszor megfordult Pannonhalmán, ahol Mór püspöksége előtt mint szerzetes, majd mint apát élt, részint pedig Fülöp zobori apáttól.

A legendát SURIUS adta ki 1573-ban *Acta Sanctorum* c. munkájában (Julius. IV. köt. 336), innen nyomatta le ENDLICHER *Rerum Hungaricarum Monumenta* Arpadiana c. műve 134—8. lapján (S. Gallen, 1849.). A két, de azonos szöveg alapján fordította le e legendát SZABÓ KÁROLY (Magyarország történelmének forrásai. Pest, 1865. IV, 105—9).

A legendát most készül újból kiadni MADZSAR IMRE, aki kiadásához széleskörű tanulmányokat folytatott. Így mindenekelőtt felkutatta a legendának különböző hazai és külföldi kódexekben levő szövegeit. Az általa felkutatott különböző szövegek közt a legrégebb a XIV. századból való. Ez a szöveg egy XIV. századi magyarországi breviáriumban van; a breviáriumot NICOLAUS SAC DE CEROVABRIDA írta, s a M. Nemz. Múzeum kézirattára őrzi (Cod. lat. 33. pag. 293). Sajnos, ez a szöveg töredékes. Teljes szövegű *Zoerardus*-legendát MADZSAR csak két kéziratból ismer; az egyik kézirat Brüsszelben, a másik Münchenben van. Ez a két kézirat a XV. századból való.

E sorok célja megállapítani, mi a latinosított *Zoerardus* név eredete, továbbá mi a XI. századi, s esetleg mi a későbbi magyar nyelvi hangalakja.

A kiadott szövegekben *Zoerardus* és *Zoërdardus* a név alakja (l. ENDLICHER i. m. 134, 137: *Zoerardus*, *Zoërdardus* nominativusok, *Zoërdardo* dativus). A kéziratokban meg a következőket találjuk:

1. *Zoerardus* (kétszer, XV. sz., Brüsszeli kézirat; egyszer, XV. sz., Magyarországi breviárium, Nemz. Múz. Cod. lat. 132, pag. 377; *Zoerardo*, dativus, egyszer, XV. sz., Brüsszeli kézirat [MADZSAR IMRE adatai]).

2. *Zeorardus* (kétszer, XV. sz., Müncheni kézirat [MADZSAR IMRE adatai]).

3. *Zorardus* (kétszer, XV. sz., Magyarországi breviárium, Nemz. Múz. Cod. lat. 132, pag. 377 [MADZSAR IMRE adatai]; egyszer, XV. sz., DLUGOSZ, *Opera omnia. Cura ALEXANDRI PRZEZDZIECKI edita. Cracoviae, 1873. I, 158*).

4. *Zourad* (XIV. sz., Magyarországi breviárium, Nemz. Múz., Cod. lat. 33, pag. 293 [MADZSAR IMRE adatai]).

Megemlékezik Zoerardusról DLUGOSZ JÁNOS krakkói kanonok, lengyel történetíró is. DLUGOSZ a XV. században élt (szül. 1415., megh. 1480.); Lengyelország történetéről írt műve sok kéziratban maradt ránk s 1711 óta több kiadásban jelent meg. Minthogy Zoerardusnak DLUGOSZ művében olyan neve is előfordul, amelyet fentebb nem idéztem, s minthogy az idevonatkozó szöveg más tekintetben is tanulságos, idézem teljes egészében:

„Annus Domini 998. Vita honesta et mors Swiradi confessoris et Benedicti martyris. Duo viri ea tempestate insignes vita et exemplo ac conversatione floruerunt: Swiradus¹, qui ad fluvium Dunayecz prope oppidum Czehow² in Cracoviensi diocesi eremitorium³ sup rupe, quod et in hanc diem cernimus, habitaverat, et in quo per annos plures Christo militaverat, et Benedictus, ambo anachoriticam ducentes vitam, ex Polonia egressi intraverunt Pannonias, et in coenobio Sancti Benedicti ad radicem Montis ferrei, sub abbate Asterico militantes, Swiradus¹, qui et *Zorardus*, confessionis decus asperitate vitae promeruit: Benedictus sanguine fuso laureola martyrii coronatus.“ (JOANNIS DLUGOSZ Senioris Canonici Cracoviensis *Opera Omnia. Cura ALEXANDRI PRZEZDZIECKI edita. Cracoviae, 1873. I, 158*.)

DLUGOSZ lényegesen másképp mondja el Zoerardus történetét; hitele természetesen nagyon kicsi lehet, hiszen Mór pécsi püspök Zoerardust személyesen ismerte, adatait Zoerardus tanítványától, Benedektől és Fülöp zobori apáttól szerezte (l. fentebb és „Mauri episcopi quinqueecclesiensis Vita SS. Zoerardi s. Andreae confessoris et Benedicti martyris, eremitarum“: ENDLICHER i. m. 134—8). Ez az eltérés azonban ezúttal nem érdekel bennünket. A mi szempontunkból az a fontos, hogy DLUGOSZ hitvallónkat *Swiradus*-nak nevezi, s azt mondja róla, hogy *Zorardus*-nak is nevezik. A *Swiradus* név egy lengyel névnek a latinosítása, amint később látni fogjuk, a *Zorardus* nevet azonban DLUGOSZ nem lengyel forrásból vette.¹

¹ DLUGOSZ művének első teljes kiadása 1711-ben jelent meg. Az általam idézett 1873. évi kiadásban a latin szöveghez ezek a jegyzetek vannak:
¹ Swyrdardus. *Ed. Dobr.* — ² Czehow. *Ed. Dobr.* — ³ Heremita. *Ed. Dobr.*

Zoerardus nevére tehát a következő alakváltozataink vannak: *Zoërdardus*, *Zoerardus*, *Zeorardus*, *Zorardus*, *Zourad*; *Swiradus*, *Swyrdardus*. Ez alakváltozatok közül *Swiradus*, *Swyrdardus* DLUGOSZ XV. századi lengyel történetíró művében fordul elő, a többi mind a Mór pécsi püspök írta legenda különböző szövegeiben.

Végignéztem több nemzet, oklevéltárainak a névmutatóit, úgyszintén más tartalmú névgyűjteményeit, azonban olyan nevet, amilyen a Mór pécsi püspök által írt Szent Zoerardus-legendában van, egyetlenegyben sem találtam. Magyar emlékekben azonban a hitvallón kívül a későbbi időkben is vannak *Zoerardus*-ok, *Zorardus*-ok, *Zourad*-ok. Adataim ezek:

a) A dömösi prépostság egyik szolgáját a Kölesd—Regölyvidéki Ságon (Tolna m.) az 1138/1329. évi oklevél *Sourad*-nak nevezi; vö. 1138/1329: In uilla Sagu: *Sourad* (l. KNAUZ, MonStrig. I, 90; PAIS DEZSŐ adata).

b) Egy 1291. évi oklevél az esztergomi érsek egy jobbágját *Zoerardus*-nak nevezi; vö. 1291: „*Zoerardum de calidis aquis . . . seruientes eiusdem domini nostri archiepiscopi*“ (l. ÁrpÚjOkm. V, 51).

c) Egy 1299. évi oklevélben a pozsonymegyei Verekyne birtokosai: „*Petro uero filio Martini pro se et pro Petus, filio Zoerardi . . . per magistrum Zoerardum* (l. ÁrpÚjOkm. V, 223).

d) Ábrahám comes fiainak egyik emberét *Zorardus*-nak nevezi egy 1283. évi oklevél; vö. 1283: „*eum Zorardo homine ipso-rum*“ (l. ÁrpÚjOkm. XII, 408 és vö. Kovács, Ind.: *Zorardus*, homo filiorum comitis Abrahae); ez az Ábrahám, illetőleg *Zorardus* a Csallóközben élt.

e) A trencsényi vár egyik jobbágját 1247-ben az ez évből származó eredeti oklevél *Zouradus*-nak nevezi; vö. 1247: „*. . . sacer-dote Rachlow, Zourado, Matheo et Miroslou iobagionibus Castri Trinchiniensis*“ (l. ÁrpÚjOkm. VII, 229); ez a jobbággy az akkor Trencsén megyéhez, ma Nyitra megyéhez tartozó Vicsap (az oklevélben írva: *Wycap*) lakója.

A fent idézett alakváltozatok közül nem fordul elő emlékeinkben a *Zeorardus*, amely a legenda Münchener kézirataiban olvasható. Ezt a kéziratot azonban, miként MADZSAR IMRE közli velem, kétségkívül nem magyar ember írta. A kéziratban ugyanis Pécs latin neve állandóan *Quinecclesiastensis* van *Quinqueecclesiensis* helyett. Ilyen alakban Pécs nevét magyar ember nem írta volna. E *Zeorardus* alakot tehát bátran írás-hibás alaknak minősíthetjük.

Az emlékeinkben előforduló *Zoerardus*, *Zorardus*, *Zouradus*, *Sourad* emberek nevéből azonban kétségtelen, hogy *Zoerardus* hitvalló nevét hazánkban a XI—XIII. században személy-, illetőleg keresztnévül igenis használták.

Hogyan hangzott mármost a *Zoërdardus*, *Zoerardus*, *Zorardus*, *Zouradus* alakokban feljegyzett név a magyarban? Az a

meggyőződésem, hogy *Szoerárd*-nak, *Szórárd*-nak, *Szourád*-nak. Ezt a következőkre alapítom:

a) A névben az *-us* nem magyar nyelvi *-us* kicsinyítő képző, hanem olyan latin *-us*, amilyen van pl. a latin *hortus* szóban. Ezt bizonyítják a ragos latin *Zoerardo*, *Zoerardi*, *Zoerardum* alakok. Ha magyar képzett alak volna a *Zoerardus*, aligha ragoznák; vö. az 1299. évi oklevélből való fentebbi idézetben: „Petro uero filio Martini pro se et pro *Petus*, filio Zoerardi“ (I. ÁrpÜjOkm. V, 223).

b) A latin *z*-vel emlékeink a XI—XIII. században velaris magánhangzók előtt mind a magyar *sz*, mind pedig a magyar *z* hangot jelölik. Ritkán előfordul, hogy az *sz* hangot is írják s betűvel; a *z* hangot azonban sohasem írják s betűvel.

c) *Sz* hang mellett szól a név eredete is. A *Szoerárd*, *Szórárd*, *Szourád* ugyanis eredetére nem magyar, hanem lengyel név. A lengyel nyelvi névre reávezet DLUGOSZ fentebb idézett szövege. DLUGOSZ Zoerardust *Swiradus*-nak nevezi s csak mellékesen jegyzi meg, hogy *Zorardus*-nak is hívják. DLUGOSZ *Swiradus*-a latinositott név egy XIV—XV. századi lengyel *Swérad*-ból (az *é* zárt, a *w* palatalizált; vö. az ilyen *é*-nek *i*-vel írott alakjaira: ó-lengyel *chliw*, *zwirzę*: mai lengyel *chlew*, *zwierzę*); mai lengyel alakja *Świerad* [a *wi* = *w*, palatalizált *w*). A lengyel *Świerad* összetétel; utótagja a lengyel *rad* 'zufrieden, gern, lieb, froh', az előtag meg szerintem a lengyel *swój*, *swoja*, *swoje* 'sein, eigen' névmás. Az összetétel eredetileg így hangozhatott: **Swoje-rad*, később pedig így hangzott: **Świe-rad* ~ *Śwérad* > *Świerad*.

A mai lengyel nyelvtudomány a *Świe-rad*, *Świe-bor* szn.-ek *świe-* előtagját a lengyel *wsze-* (olv. *vše*) 'omne, all' hangátvetéses alakjának tartja, s azt tanítja, hogy a *Świerad*, *Świebor* a lengyel *Wszerad*, *Wszebor* változatai (I. TASZYCKI W., Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków, 1925. 28, 30, 99; így már MOROŠKIN, Slavj. imenosl. is). E magyarázat nem helyes. Van lengyel *Wsze-rad*, *Wsze-bor* szn., és van ettől független *Świe-rad*, *Świe-bor* szn. is.

A *rad* is, a *swoj* is olyan szláv szavak, amelyek más szláv nyelvekben is megvannak. S velük alakult személynevek is voltak, vannak más szláv népeknél is. Így pl. a XI—XIII. századi cseh- és morvaországi latin emlékekben gyakoriak a *Svébor*, *Své-prav*, *Své-rad*, *Své-slav*, *Domo-rad*, *Ne-rad* stb. személynevek (vö. *Zuebor*, *Zueprav*, *Swerad* ~ *Suerad*, *Swezlau*, *Doma-rad*, *Nerad* stb.; I. FRIEDRICH, Cod. d. r. Bohemiae I—II.; BOCZEK, Codex Moraviae és Index hozzá). Megtaláljuk e neveket más szláv népeknél is (vö. MOROŠKIN, Slavj. imenosl.; MIKLOSICH, PN.; MARETIĆ: Rad. 81. és 83.).

A lengyel *Świerad* név a lengyeleknél használt név a XI—XIII. században. Egy 1289 előtt régibb feljegyzésekből készült lengyel Necrologiumban ott találjuk a *Zverad* nevet

is (l. Arch. für slav. Phil. X, 374), amely mai lengyel nyelven a. m. *Świerad*. Azt ugyanis, amit ma lengyelül *Świe*-nek írnak, a XII—XIII. században *Zue*-nek, *Sue*-nek (és *Sue*-nek) is írták;

vö. 1136-ból: *Zueprauici* (kétszer, l. Rozwadowski J., Bulla z roku 1136. W Krakowie, 1907. 33; mai nyelven *Świeprawicy*) | XII—XIII. sz.: *Zverad* (l. fentebb) | XII. sz.: *Suebor* (l. Arch. für slav. Phil. X, 373, 375) stb.

A fentiek alapján kétségtelen, hogy a XI. század elején hazánkba jött lengyel hitvallónak lengyel földi lengyel nyelvi neve **Swerad* (olv. *Szvérad*, a *v* palatizált, jegye a mai helyesírásban *wi*, az *e* zárt, amelyet később, a XIV—XV. században *i*-vel is írnak (l. fentebb DLUGOSZ *Swiradus*-át) volt. Ebből a *Swerad*-ból hasonulással a későbbi s mai *Świerad* lett. A lengyel név a XI—XIII. században a lengyelek közt is közönségesen használt volt: az egykorú lengyel emlékek a nevet *Zverad*-nak írják (l. fentebb).

Hogyan lett mármost az ó-lengyel **Swerad*-ból (olv. *Szvérad*) magyar *Szoerárd* > *Szórárd*, *Szourád*. Két dolgot kell a magyar szóban megmagyaráznunk: az egyik a szókezdet, a másik a *-rád* ~ *-rárd* szóvég.

A szókezdettel eleinte sehogy sem boldogultam, mert zavart az, hogy a szláv szókezdő *sv*-nek csupán ilyen magyar megfelelőseire gondoltam: szláv *světŋikŋ* > magyar *szövétnek*, szláv *svetŋ* > magyar *szent*. PAIS DEZSŐ vezetett rá, hogy az ó-lengyel *Swe*-ből (olv. *Své*-) a *Swerad* névben először **Szove*-, s ebből a *v* kiesésével *Szoe*- lett. Olyan jelenség ez, amilyen a következő régi magyar adatokban is van: 1231: *Folutoa*, 1240 kör.: *Apattoa*, de: 1299/1300: *Tumpatowa*, 1325: *preposttowa* (l. OKLSz.).

Az ó-lengyel *Swerad*-ból (olv. *Szvérad*) a fejlődést így képzelem: A legrégebb magyar alak: **Szverád* > **Szoerád*; ebből: a) a *v* kiesésével **Szoerád* (vö. latin *Zoerardus* és latin *Zoërdardus*, ahol a két pont azt jelenti, hogy az *oe* két külön szótag), b) az *e* kiesésével *Szovrád* > *Szourád* (vö. *Zourad*). A **Szoerád* ~ **Szoerád*-ból válhatott **Szovorád* ~ **Szoorád* s ebből *Szórád* (vö. *Zorardus* és ó-magyar *Zouolon*, *gyovon* > magyar *Zólyom*, *gyón*). Fejlődhetett azonban a régi magyar *Szourád*-ból is a *Szórád*. Minthogy *Zoerardus* hitvallónak a legrégebb kéziratban *Zourad* (olv. *Szourád*) a neve, minthogy a *Zourad* később személynévül használva is előfordul emlékeinkben, minthogy továbbá a *-rád* szóvég is az ó-lengyel *Śverad* *-rad*-jával egyezik, azért a magyarban előbb volt **Szoerád* ~ **Szoorád* ~ *Szourád*, s csak későbbben *Szoerád* > *Szórád*.

Hogyan keletkezett a *-rárd* végű magyar alakváltozat? — Fejlődésére rávezet a Bécsi Képes Krónika meg a Dubnici Krónika.

A Dubnici Krónikában ezt olvassuk: „Interea rex Atila ad Apuliam exercitum suum destinavit, constituens ipsi exer-

citui capitaneum Zoard ex tribu Zoard oriundum“ (l. MFLO. III, 20). A *Szuárd* > *Szoárd* ~ *Szovárd* (írva *Zuard*, *Zoard*, *Zouardus*, l. KOVÁCS, Ind.; *Zouard* DubnKr. ed. MFLO. 31; *Zuard* MHonfKútf. 486, 504 és ANONYM.; *Zuardu* ANONYM.) jól ismert magyar személy- és nemzetségnév a X—XIII. században (l. KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1901. III, 1: 149—57). Ennek a névnek a lengyel hitvalló nevéől egészen különböző az eredete. A név magyar, s azt tartjuk róla, hogy a IX. századi magyar *szavárdi* törzsnévvvel azonos (l. NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930. 318—9). Ez a X—XIII. században közismert magyar név hatott a lengyel eredetű hitvalló nevéből lett magyar *Szoerád* ~ *Szourád* ~ *Szórád* nevére, s ezt a Bécsi Képes Krónika bizonyítja, mert itt a magyar *Szoárd*-ról ez van mondva: „Interea rex Atyla ad Apuliam exercitum suum destinavit, constituens ipsi exercitui capitaneum *Zorard* ex tribu *Zoard* oriundum“ (l. MFLO. II, 117). A lengyel hitvalló magyar *Szoerád* ~ *Szourád* ~ *Szórád* és a magyar eredetű magyar *Szuárd* ~ *Szoárd* ~ *Szovárd* hatott egymásra, s lett a magyar eredetű *Szoárd* ~ *Szovárd*-ból *Szórárd* (vö. *Zorard* Bécsi Képes Krón.), a lengyel *Swerad* > magyar *Szoerád* ~ *Szourád* ~ *Szórád*-ból meg *Szoerárd*, *Szourárd*, *Szórárd*. KARÁCSONYI JÁNOS „Szent István király élete“ c. művében (Bp., 1904. 38) a lengyel hitvallót Szent *Szórád*-nak nevezi, s nézetem szerint magyarul a hitvallót *Szórád*-nak vagy *Szórárd*-nak szabad hívnunk, de semmiesetre sem *Zoerárd*-nak.

A lengyel hitvalló nevével kapcsolatban több kérdést is fel kell vetnünk.

DLUGOSZ a lengyel hitvalló nevét a lengyel nyelvi névből latinosította *Swiradus*-ra. Hogyan magyarázandó azonban az, hogy Mór pécsi püspök a hitvalló nevét nem a lengyel nyelvi vagy egy feltehető tót nyelvi, hanem a közmagyar nyelvi alakból latinosította. Hiszen *Szórád* lengyel volt, Zoboron lett szerzetes, majd Szkalkán, Trencsénben remetéskedett s ott is halt meg. Azt hiszem, hogy ezt másképp, mint magyar nyelvi környezettel megfejtteni nem lehet.

Hol volt, hol lehetett ez a magyar nyelvi környezet? KARÁCSONYI JÁNOS (i. m. 38. l.) BATHYÁNY „Acta et Scripta s. Gerardi“ c. munkája 326—7. lapjára hivatkozva azt mondja, hogy 1030 körül a zabori monostorból kikerült szerzetesek mindegyike tudott magyarul. Nem ismerem az idevonatkozó bizonyítékokat, nem tudom ez állítást ellenőrizni. A pannonhalmi monostorból Szent Gellért csanádi térítéséhez küldött négy szerzetes közül kettő: Philippus és Henricus tudott magyarul, kettő azonban: Leonhardus és Concius nem tudott (l. Vita s. Gerardi 11. és 12. §§.). Nem lehetetlen, hogy Zoboron is hasonló volt a helyzet. A Szent Szórád-legendánál azonban

az a fontos, hogy fogalmazója, írója: Mór püspök a szent nevét a közmagyar alakból latinosította, neki tehát magyarul tudnia kellett. Mórról annyit tudunk, hogy Pannonhalmán volt szerzetes (l. Vita s. Emerici ducis ed. MFLORE. I, 132, 140), később ugyanott apát (l. Vita s. Zoerardi ed. ENDLICHER, MonArp. 136), majd pécsi püspök lett; ez utóbbi széket 1036—1070-ig töltötte be. Van pedig Szent Szórád-legendájában egy adat, mely szerint tanuló korában Mór püspök Szent Szórádot látta. „Ego quidem Maurus — írja — deo miserante nunc episcopus, tunc autem (t. i. mikor Szórád hazánkba jött) puer scholasticus, uirum bonum uidi. sed que esset eius conuersacio non uisu, sed auditu percepi“ (l. ENDLICHER i. m. 134). Az a kérdés, hol volt Mór „puer scholasticus“; Pannonhalmán-e (így PAULER, MNemzTört. I², 48 és HORVÁTH J., A m. irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931. 18) vagy pedig Zoboron. Minthogy Mór azt írja, hogy amit ír, azt Benedektől és Fülöp apáttól hallotta, akik Zoborról Pannonhalmára jöttek, Szent Szórádról meg nem mondja, hogy Pannonhalmán is megfordult volna, csak azt mondja, hogy iskolás gyermek korában látta, azért az sem lehetetlen, hogy Nyitrán, Zoboron látta. Nem lehetetlen tehát, hogy Mór nyitrai vagy nyitravidéki volt, aki magyarul jól tudott. Nagy valószínűséggel azt is lehet állítani, hogy magyar születésű volt.¹ A tihanyi apátság levelén ott van ő is azok közt, akik tanúi I. Endre királyunk alapításának, adományának (*Signum Mauri episcopi*; l. ERDÉLYI L., A tihanyi apátság kritikus oklevelei). Talán abban, hogy nem esett áldozatul 1046-ban az idegenek ellen fellángolt gyűlöletnek, miként Szent Gellért s más főpapok, szintén része lehetett magyarságának. De nem üzömfűzöm tovább a lehetőségeket, a feltevéseket. HORVÁTH JÁNOS idézett klasszikus művében írja: „Szent Mór tudunkra az első író, ki — bár származásáról semmit sem tudunk —, annyiban kétségkívül magyar, hogy deákságát immár itthon, az új műveltség hazai tűzhelyén szerezte meg“ (i. m. 18). Az a meggyőződésem, hogy a *Zoerardus* nevében levő magyar ejtéskönynyitó o szemben a lengyel *Süerád*-dal nemcsak annak bizonyítéka, hogy Mór magyar környezetben élt, hanem annak is, hogy magyar származású volt. Szent Mór azon jeles magyar eredetű XI. századi íróink közé tartozik, akiről JAKUBOVICH EMIL „Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez“ c. dolgozatában (l. MNy. XX—XXI. köt.) olyan tanulságos képet festett meg.²

MELICH JÁNOS.

¹ Teljesen hibásan e kérdéstről WOJCIECHOWSKI T.; szerinte Mór olasz volt (l. Századok 1910: 415).

² Ez a cikk utolsó bekezdését kivéve, a BERZEVICZY-émlékkönyvben jelent meg. Innen vettük át. — A cikk megírására MADZSAR IMRE adott alkalmat,

Hogyan szólának?

A Königsbergi Töredékek legrégebben ismert darabjáról (KT. I.) tudvalevőleg már a múlt század végén ellentétes vélemények voltak forgalomban. A legtöbben verset láttak benne, viszont mások kötetlen alakúnak tartották. A RMKT. I.² kötetében ismét versül szerepel, de legújabban két kitűnő tudós is kiigazítja a verses maradványok sorából. „Nem vers, hanem próza, legföljebb kezdetleges, se nem verses, se nem prózai írás, úgynevezett »sprechvers«, litánia-szerű prózaritmus, hasonló a Gyulafehérvári Glosszákhoz.“

Megvallom, sehogy se tudok beletörődni a súlyos ítéletbe. Úgy érzem, hogy a kérdésben még nem fontoltunk meg mindent, ami figyelmet és megfontolást érdemel. És talán jómagam is rámutathatok egyre-másra, ami esetleg az ügy revíziójára ösztönzésül szolgálhat.

1. Sajnos, nem ismerjük az emlék eredetijét, hogy ennek a formájára hivatkozhatnánk. Variánsa sincsen, hogy meg lehetne belőle állapítani a szöveg esetleges hibáit vagy módosulásait. Mindössze a darab értelme és korrektúrái adnak alkalmat néhány idevágó megjegyzésre.

Az irodalomban volt már szó a *scuz segnec tukere*-ről. A töredék elmondja, hogy valakik „úgy szólának“: mióta a világ áll, nem volt rá példa, „hug 1. *scuz lean fiot feiulheffen*, 2. *scuz segnec tukere tiftan maradha/fun*“, s végül, 3. önkik híruk mindebben „ne leyeffen“.

A reláció azonban kétségtelenül hibás. Nem lehet föltenni, hogy a névtelenek olyan valótlanságot állítanak, mint aminő a 2. számú mondatban olvasható: hogy a „szűzségnek tüköre“ tudtukra, mióta a világ áll, soha tisztán nem maradhatott. A névtelenek egészen másra gondolnak: a leányra, aki szült és tisztaságát mégis sértetlenül megőrizte. A szöveg ezt a gondolatot akarja kifejezni. A hozzávaló módosítás szinte tukmálja magát. Mindössze egy, alkalmasint kihullott *e* betűt kell a szövegbe visszaiktatnunk: hogy szűz leány fiat szülhesen, szűzségének tüköre tisztán maradhasson.

Következnek a korrektúrák. A szöveg folyásában ez áll: „de ki légyen néki atyja, azot¹ nem tudjuk“. A *tudjuk*-ot utólag

aki kiadásához Zoerardus nevének eredetét kérdezte tőlem. Hálásan köszönöm neki azt is, hogy a névre vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta. Köszönöm JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ kedves barátaimnek, úgyszintén KNEJZA ISTVÁN egyetemi magántanár úrnak, hogy e cikk megírásánál segítségemre voltak.

M. J.

¹ Itt jegyezzük meg, hogy az emlék olvasásában a szerző nem alkalmazkodik a magyar nyelvtudományban ma érvényesülő felfogáshoz. Szabadságát nem kívántuk ez irányban korlátozni. — A SZERK.

tudhatjuk-ra javították. Senki se akad meg rajta. De ott van a többi: 1. mindjárt legelül a „világ kezdetvítül fogván“; ezt megszerezték egy raggal: „*világnak* kezdetvítül“. 2. Nem sokkal alább: „tudjuk-látjuk szűz leánynak“. Lett belőle: „tudjuk-látjuk *őt* szűz leánynak“. 3. „Ez az Isten, mint esmérjük“. Javítva: „Ez az Isten, mint *őt* esmérjük“. Végre 4. „benne bínüt lélhetneink“. Ehhez is hozzáadtak egy szót: „*őbenne* bínüt lélhetneink“.

Kérdés, mire kellettek ezek az „igazítások“? Nyilvánvaló, hogy nem az értelem kívánta őket. A bővített kifejezések hajszálnyival se mondanak se többet, se kevesebbet az eredetiek-nél. Magyarosaknak se magyarosabbak, mint amazok. Ellenkezőleg az egész munka azt a sejtelmet ébreszti, hogy a szöveget valaki, egészséges magyar nyelvérzékű ember, leírta emlékezetből, úgy ahogy az ő magyar lelkében zsongott. Aztán jött egy más valaki, kevésbé egészséges nyelvérzékű és betűrágó, aki azt mondta, hogy a *világ* a grammatika szerint *mundus* vagy *saeculum*, de nem *mundi* vagy *saeculi*, s az is baj, hogy a fordításban nincs az eredeti minden szavának külön megfelelője; ezért a kész, jó, magyaros szöveget az eredeti betűjéhez „alkalmaztatta“.

Mi tőrés-tagadás, egyelőre nem találok egyéb magyarázatot. Számba kell vennem, hogy egy hely, a „de ki légyen néki atyja“, javítás nélkül maradt, a *néki*-ből nem csináltak *ő néki*-t. Lehet, hogy megfélekedtek róla; még valószínűbb, hogy szántszándékkal hagyták eredeti állapotában. Nem kell ugyanis elmellőzni, hogy a *tudjuk, látjuk, ismerjük, benne* latinul két-két szó: *scimus eam, videmus eam, novimus eum, in ea* vagy *eo*; viszont a *néki*-nek *ei* vagy *ejus*, egyetlen szó a megfelelője. Itt tehát nem kellett a szöveget megszerelni, hogy az eredetihez „igazodjék“.

2. Most már áttérhetek a tulajdonképpen való kérdésre, hogy vers-e a KT. legrégebben ismert darabja?

Nem török új ösvényt, mások is megkísérelték: a fragmentum írásából akarok kiindulni. Már KALMÁR ELEK és GÁBOR IGNÁC észrevette, hogy a szöveg pontokkal rövidebb-hosszabb részekre van szagatva. Ezeknek a pontoknak egy részére rá lehet fogni, hogy interpunctiós természetű: amelyik az „úgy szólának“ után következik, kettőspont helyett van; a „nem lött vala“, „fiat szülhessen“, „tisztán maradhasson“ után következő vesszőt pótol; a „nem tudhatjuk“ és „bínüt lélhetneink“ végén található a mondat befejezését akarja jelezni. De vannak olyan pontok is,¹ amelyekről semmi efféle föl nem tehető. Ilyenek: „Wylagnoc kezdetuitul fuguan * rohtonc ez nem levť wala“, „hug ľcuz lean * fiot ľciulhellen“, „ľcuz ľegnek tukere * tiftan maradhaffun“. A régi iratokról különben is

¹ A pontokat a következőkben * -gal jelölöm.

tudni kell, hogy keveset törődnek az interpunctióval. A KT. II. darabjának következő összefüggő részében: „Vr iften u[g] fcola ki leg[en] en fceretev [h]yu fulgam: qui [e]n cuetlegum [vi]felheffe angol[u]cnoc corat [ha]mar ele mulha[ffa] meniec eget mege turie nazaret [u]arafat mege lel[he]ffe“ — mindössze a „fulgam“ után van egy kettőspont alakú jel. Ugyanott alább el van mondva, hogy az angyal menjen József jegyéséhez „ezen fcowol iduzleg [mo]loftual teles vr te veled wagun aldut uog te“; — és az egész mondókában nincs egyetlen írásjel, amely az olvasót szünetre figyelmeztetné.

Ámde ugyanebben a szövegben van két hely, amelyben lehetetlen versre nem ismerni. Az egyik ez:

Ihul uagu[n] fcuz leannoc lacadalma*
[ke]rali mogzotbelev[1] tamadatia*
d[y]chev arun agbe[le]vl aradatia*

A másik:

keralucnoc [ke]ralatul*
yftenle[g]nec aniahuz*
[a]ngolucnoc afun[a]huz*
tiftes[fe]gut] [m]uncallek*
cuetlegum huz[i]ad weged
me[niec] eget [m]ege turied*
tu[bb] fulgad el ne legen*

Meglepő, hogy a verssorok végén egyszerre, csaknem teljes következetességgel megjelenik a pontozás, ha nem is egyes pontok — ílyet a II. szöveg nem ismer —, hanem kettőspontok (:) alakjában.

A verssoroknak ílyetén kipécézése általános volt abban az időben, amelyből a KT. származik. A lassbergi kézirat a XIII. század elején ílyen alakban közli a Nibelungenlied strófáit:

Die boten von den Hiunen.
vil sere da verdroz.
wande ir vorht zir herren.
diu waz harte groz.
si gerten tægeliche.
vrloubes von dan
des engunde (in) niht Hagene.
daz was durch liste getan.
Er sprach zuo sime herren.
wir suln daz wol bewarn . . .

A XIV. század elején a weingarten-i kézirat íly íly:

Ich wil nv den wolgemuoten singen.
den so rehte vroede sanfte tuot.
wer sol den verzagten vroede bringen.
die man selten vindet wolgemust.
wol in die so schone sich versinnent.
das siu vroede minnent.
vnd das man guoten wiben spricht guot.

Egy másik, párizsi, ugyancsak a XIV. századból:

Klageliche not.
 clage ich von der₂ minne.
 daz si mir gebot.
 daz ich mine sinne.
 da bewante da man mich verderben wil.
 hey minne spil.
 durch dich lide ich sendes kumbers al zevil.

A verssorok kipontozásának divatja még jóval később, még a magyar kódexekben is fel-felbukkan. A CzechK. „Salve mundi salutare“ fordításában csaknem minden verssor végét pont vagy kettőspont, a versszakok végét pedig rendszeren kettőspont ékesíti. Pl.

esmery eng₉m ed₉s waaltom.
 legy₉n te zent kenod gondom:
 Keferwllek tyzta zywel.
 kywanatos akarathwal.
 nem farathczag lem neheffeg:
 de wygafag ees ed₉ffegh:
 Ha kenodban 9rizendlek.
 k9r9zthffadon 9lelendlek.

Ugyanilyen sorjelölésekkel találkozunk a DöbrK. 237—8. lapján olvasható „A solis ortus cardine“ fordításban, továbbá a CornK. 100. lapján található „O gloriosa domina“-ban.

A különféle helyeknek azonban még egy közös írásbeli sajátosságuk van: egyedül a versszakok első sorát kezdik öregbetűvel. Ez azért érdemel figyelmet, mivel a KT. I. fragmentumában a sűrű pontozás mellett ugyancsak kevés, mindössze három nagy kezdőbetű (*W*, *T*, *E*) fordul elő, s a középük eső két szövegrész majdnem egyenlő terjedelmű. Nem lehetetlen tehát, hogy a három betű megannyi versszak kezdetének a jelölője.

Fölteszem, hogy jó úton járok, és megkísértem a nagybetűk és pontok útmutatása alapján a szövegnek szakokra és sorokra való felbontását. Az első nagybetűs résszel alig van baj, mivel a pontok majd mindenben eligazítanak.

1. Világnak kezdetvítül fogván*
2. rajtunk ez nem lött vala*
3. hogy szűz leány*
4. fiat szülhessen*
5. szűzség[é]nek tüköre*
6. tisztán maradhasson*

Itt azonban megszűnik a pontozás. Másból kell kiindulnom. Összevetem a sorok hosszúságát. Az első kilenc, a második hét szótagos. A harmadik és negyedik rövid, együttvéve kilenc szótagot tesz ki, tehát valószínűleg megfelel az első sornak. Az ötödik megint hetes, mint a második; tehát föltehetőleg annak a párja. A hatodik sor újra rövid; ez arra vall, hogy a strófában a 3—5. sor periodusa ismétlődik; a „tisztán maradhasson“-t tehát ismét egy rövid sornak s ezt

ismét hetesnek kell követnie. Sajnos, a hetes sehogy se lehetséges, a szöveg csak nyolcast enged; írjuk tehát:

7. és nekünk
8. hírünk benne ne lehessen.

Most már van egy mintám, megpróbálhatom a második szakasz kiformálását. Kevesebb a pontom; de az első sort hozzámérhetem az első versszak első, a 6—8. sort ugyanannak a 6—8. sorához:

1. Tudjuk, látjuk őt szűz leánynak
2. ki öleiben tart csodálto fiát*
3. fűriszti-mosja*
4. éteti-imleti*
5. úgy hogy anya szülöttét*
6. de ki légyen
7. néki atyja
8. azot nem tudhatjuk.

Vége a harmadik szakasz:

1. Ez az isten mint őt esmérjük*
2. kit szeplő nem illethet*
3. mert ha isten
4. ő nőm volna
5. ő benne bínüt léphetneink.

Szó sincs róla, egyelőre éppen nem bizonyos, hogy lehet-e ezeket a sorokat és szakaszokat verseknek tekinteni. Mindenesetre számolni kell azzal, hogy a nagybetű és pontozás még nem kétségtelen jele a szöveg verses mivoltának. A közép-korban nem ritkaság, hogy olyan szövegeket is megnagybetűznek és kipontoznak, amelyeknek a versekhez csupán annyi közük van, hogy verses eredetiből vannak fordítva. Az írók ezzel adják a közönség tudtára, hogy a fordítás hol ér az eredetinek új versszakához, és hol végződik a lefordított verszet egyes sorainak tolmácsolása. A fejtegetések során egyelőre semmi bizonyíték sem került elő arról, hogy a KT. I. nem tartozik ezekhez a kipécézett prózai fordításokhoz. Mindössze arra a fontos körülményre lehet rámutatni, hogy a kijelölt szakaszokban bizonyos törvényszerűség vagy következetesség uralkodik: az első sor mind a három szakaszban egyenlő, a 2., 5. és 8. sorok a B2. (második szakasz 2. sor) kivételével vagy teljességgel egyeznek, vagy nagyon is közel állanak egymáshoz; végre minden szakasznak 1—2., 3—5. és 6—8. sorában ugyanazok a periodusok ismétlődnek. Ezek kétségtelenül mind kedvező jelek, és komoly figyelmet érdemelnek, de a kérdést mégis csak a szöveg muzsikája fogja eldönteni.

Ha ismernők az eredetét, alkalmasint könnyű lenne rátapintanunk, van-e a töredékben ilyen muzsika, és ha van, milyen a természete. A fordítók ugyanis rendszerint az általuk fordított eredetinek a ritmusát utánozzák. Az adott viszonyok között nincs kezünk ügyében ilyen kapaszkodó. Nem tehe-

tünk egyebet, mint hogy elsősorban modern magyar ritmus-érzékünkre, a középkori latin verselés és régi verseink útmutatására bízunk magunkat. Elvégre a töredéket magyar ember magyar olvasók épülésére írta, és szinte bizonyos, hogy középkori latin szövegből fordította, következésképp jóformán lehetetlen valami egyébre, mint valamely középkori latin vagy magyar szabású formára gondolnunk.

Minden azon múlik, sikerül-e, vagy sem, ezt a formát megtalálnunk. Vajjon van-e a szövegnek olyan része, amelyben valami kétségtelenül meghatározható ritmus lüktetése érzik, és sikerül-e ezt a ritmust az egész szövegben végig kimutatni. És eszembe jut a töredék harmadik szakasza. Ezt szinte mindenki versnek érezte, sőt bizonyos korlátozással CSÁSZÁR ELEMÉR is versnek találta. Úgy látszik, ebből a helyből bátor-sággal ki lehet indulni: senki se vádolhat, hogy a magam érzését erőltetem a szövegre.

Aztán fontos az is, hogy ezt a szövegrészt csaknem kivétel nélkül mindenki egyformán lejtette:

Ez az isten, | mint (öt) esmérjük,
kit szeplő nem | illethet,
mert ha isten | ő nőm volna,
(ő) benne bűnűt | lélhetneink.

Részemről mindenek előtt megkülönböztetem a kéziratnak két változatát. Azt, amelyikről azt mondtam, hogy az író esetleg emlékezetből jegyezte le, tehát a javítatlant, továbbá a javítottat. Az első így szól:

Ez az isten, | mint esmérjük,
kit szeplő nem | illethet,
mert ha isten | ő nőm volna,
benne bűnűt | lélhetneink.¹

A másik:

Ez az isten, mint | öt esmérjük,
([vagy:] Ez az isten, | mint öt esmérjük,
kit szeplő nem | illethet,
mert ha isten | ő nőm volna,
ő benne bűnűt | lélhetneink.

Az első tiszta 4, 4 | 4, 3; a második 4 (5), 4 | 4 (5), 3. Tulajdonképpen mind a kettő ugyanaz a forma, az eltérés mindössze annyi közöttük, hogy míg amaz szorososan ragaszkodik a szkéma alaptípusához, az utóbbi helyenkint „szaporáz“, vagyis a négyszótagos ütemek egyrészének szótagszámát egy-egy szótaggal megszerzi.

Fölteszem, hogy ez a megállapítás helyes, és a töredéknek ez a 4, 4 | 4, 3 alaptípusú, de helyel-közzel szaporázó

¹ ZOLNAI szerint (Nyelvemlékeink 76) a *lelhetneinc* „végezetében (-néink) valószínűleg kettős hangzót ejtett az író, amiben tájnyelvi sajáttságot láthatunk“. Fiatal koromban Veszprémben magam is gyakran hallottam ilyeneket: *nejzd, nejjzettek (nézd, nézzétek)*.

sor a formája. A döntés, természetesen, a próbától függ, attól, ki tudom-e mutatni, hogy a föltett képlet az egész szövegen keresztül, tehát a másik két szakaszban is érvényesül.

Mindenki látja, hogy az első szakasz egyetlen sor kivételével nem okoz nehézséget:

Világ kezdet- | vítül fogván*
 ([vagy:] Világnak kezdet- | vítül fogván)
 rajtunk ez nem | lött vala*
 hogy szűz leány* | fiat szülhessen*
 szűzség[é]nek | tüköre*
 tisztán maradhasson* | és nekünk
 hírünk benne ne | lehessen.

A kritikusok alkalmasint fennakadnak azon, hogy az első sor metszete szóközépre esik. Ez valóban hiba, de nem egyedül a magyar verselő botlása. Az egyházi költészet művelői, akik valószínűleg mesterei voltak, szintén belé-beléésnek ebbe a vétségbe, és kiváltkép a kései középkor deák-nyolcásaiban meglehetősen gyakori a szabályos sormetszet hiánya. Több figyelmet érdemel az ötödik sor sajtáságos kettészakítása. Ez már egészen különleges jelenség. A szkéma föltétlenül 4, 5 szótagos aprózást kívánna, ellenben a pontozás 6, 3 szótagos mellett hadakozik. Szerencsére a probléma föltötte egyszerű és könnyen megoldható. A töredékíró két sort csinál a szöveg kilenc szótagjából. Ebbe is, abba is befér egy-egy ütem. Azonban épp itt a bökkenő. Ha a szkémához ragaszkodik, ilyen csonka, hibás értelmű, vagy teljességgel értelmetlen sorokat kell formálnia:

tisztán marad-
 hasson és nekünk.

Viszont ha értelmes sorokat képez, a *-hasson-t* okvetlen belé kell szorítania az első sorba, és meg kell alkudnia a szkéma ritmusával.

Jó érzéke volt, az utóbbit választotta. A „*tisztán maradhasson*“ hat szótagja kissé sok egy ütemre, de se a ritmusnak, se a ritmus egységének nem jár súlyos sérelmével, ha következőképp ritmizálunk:

tisztán maradhasson | és nekünk
 hírünk benne ne | lehessen.

Et nunc ad fortissimum! A második szakasz első sorára nem lehet panaszkodni. Szakasztott olyan, mint az elsőé és harmadiké. De a második sorral már komoly baj van: a hosszú mondókát: *ki öleiben tart csodáltos fiat*, ahogy se lehet belé-szorítani az A2. szkémájába. Nincs más megoldás, mint „a szövegnek utólagos gyarapodása“.

A kritika meg fogja érteni, hogy eredeti és variánsok hiányában a formák vizsgálatával óhajtok a nehéz kérdéshez hozzáférközni. Kétségtelen, hogy a három szakasz 2., 5. és 8. sorai a versritmus tekintetében azonos szerepet töltenek

be, következésképp terjedelem és szerkezet dolgában sem igen üthetnek el, aminthogy nem is ütnek el egymástól. Összesen nyolc ilyen sorról van szó; ebből hétnek a szótagszáma legfőbb nyolc és második üteme — ez a 4, 4 | 4, 3 alaptípusú versben lényeges és jellemző sajátság — kivétel nélkül háromszótagos. Egyedül a B2.-nek volna tíz szótagja és olyan két üteme, amelyek közül egyik se rövidebb öt szótagnál. De éppen ez az egyedülvalóság világít rá egészben vagy részben való törvénytelen származására. Ha valaki egy nyolcsoros verset ír, s az első három és utolsó négy sorban szigorúan ragaszkodik a 4 (5), 3 képlethez, nincs jogom föltennem róla, hogy a negyedikben szántszándékkal hibát követett el és lemondott a következetességről. Ellenkezőleg, minden valószínűség a mellett szól, hogy végigjárta azt az utat, amelyet a hét szabályos sor jelöl, és a kivételt idegen beavatkozásnak kell tulajdonítanom.

A közbeiktatott elemre különben sem nehéz ráismerni. Tulajdonképpen két lehetőség között való választásról van szó. Azt kell eldönteni, vajjon a B2.-nek a „ki ölében tart fiat“, vagy a „ki tart csodáltos fiat“ volt-e az eredeti formája. A felelet alig jár fáradsággal. A „ki ölében tart fiat“ teljesen hasznavehető sort alkot 4, 3 aprózással és szabályos metszettel. A másikat már a szabályos sormetszet hiánya kirekeszti a szabályosan tagolt „hetek“ társaságából.

Persze, nemcsak a formával, a tartalommal is számolni kell, de a tartalom sem mond egyebet, mint a formája. A „csodálatos“ teljesen közbeiktatott jellegű; csak külsőleg függ össze a szöveggel és egyáltalán nem kapcsolódik belé szervesen az emlék gondolatszövedékébe. A KT. I. tartalma egyetlen rövid okoskodás. A szereplők azt mondják: „Itt van egy leány; tudjuk-látjuk, hogy szűz, de anya is egyúttal, mivel gyermeket tart az ölében és szoptatja. Kérdés: ki a gyermekének atyja? Nem lehet más, csakis az Isten. Mert a leány különben nem lehetne érintetlen és tiszta.“ Világos, ennek az okoskodásnak semmi köze a gyermek csodálatosságához. A gyermek lehet akármilyen; admirabilis külsejű vagy közönséges: semmit se változtat az eredményen. A „csodálatos“ pusztá cafrang, főlöleg a töredékben. Mint ilyenről bizvást föl lehet róla tenni, hogy utólag került az emlék szövegébe.

Szó sincs róla, nem tulajdoníthatok ezeknek az érveknek föltétlen döntő erőt és matematikai bizonyosságot. De több mint valószínű, hogy megállják a helyüket, és a töredékből a *csodáltos* kihagyásával sikerül végre eltávolítani a 4, 4 | 4, 3 alaptípusú vers egyetlen akadályát.

A megkorrigált második szakasz meglepő szabatossággal ömlik a szkéma által megállapított keretekbe:

Tudjuk-látjuk | szűz leánynak,
([vagy:] Tudjuk-látjuk őt | szűz leánynak.)

Még ennél is jobban el van terjedve Csáti Demeter hírhedt versezete Pannónia megvételeéről. Csáti nyilván arra a szkémára akarta írni krónikáját, amely legtisztábban az elbeszélés 7., 8., 9., 19., 20. és 35. strófájában érvényesül:

Követ juta | Duna mellé,
földet, füvet | megszemlélé,
Duna vizét | is megkémlelé,
őmagának | jónak ítélé.

A dolog azonban nehézségekkel járt, a mondóka nem mindig akart elférni a négyszótagos ütem korlátai között, a versszerző kénytelen volt lépten-nyomon a szaporázás segítségéhez folyamodni. A versekben egyre-másra ötszótagos ütemek keverednek a négyesek közé, sőt helyel-közzel (2., 7., 17., 18., 24., 27., 31., 32., 37., 38. vsz.) hatosokkal találkozunk. Pl.

Ott jól tének | űmagokkal,
hét sereget | nagyot szerzének,
hét kapitánok | emelének
mindeniknek | várat szerzének.

Vagy:

Feldedet adtad | fejér lovan,
és fívedet | aranyas fíken,
Duna vizit | aranyas nyergen
akkort való | nagy szükségemben.

Arpád juta | magyar néppel,
Kélem földén | [a Dunán] elkelének,
az Cseken űk | csekének,
az Tetemben | el-feltetének . . .

ARANY JÁNOS köztudomás szerint régibb szöveg maradványának tartotta ezeket a sorokat. „Az eredeti néprhythmus liktetését“ érezte bennök, „melyet a tudákos szerző, ki az éneket újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem bírt egészen elrontani“.

De talán minden más példánál többet mond a Döbrentei kódex magyar „Pange lingua“-jának szövege. Ezt ugyanis olyan versezetről és olyan alakban fordították, amelynek a ritmusa nagyjában azonos a KT. első darabjával. A „Pange lingua“ trochaikus dipodiákban van írva és ütembeosztása 4, 4 | 4, 3. A magyar fordító mellőzi a trochaeus lejtést, de lehetőleg ragaszkodik az ütemekhez. Nem tehet róla, szintén megmegakad, és kénytelen a négyszótagos ütemeket ötösökkel pótolni. A tizenegy versszakos himnuszban nem kevesebb, mint kilenc ilyen szaporázás található.¹

¹ Vö.: Et super crucis trophaeo: és keresztfának | ő győzésén. || Vagit infans inter arcta conditus praesepia: köveket bepol- | kázott gyermek | az egy szoros | jászolban. || Et pedes, manusque, crura: és kezét-lábát, | ő bokáját. || Se volente, natus ad hoc: arra születvén | ő akaratjával. || Agnus in crucis levatur immolandus stipite: bárány keresztre | emeltetik | áldoznia fa- | törzsökön. | Hic acetum, fel, arundo: Itt ecettel, | méreggel, náddal. || Tensa laxa viscera: könnyűed húzott | ereket. || Inclito paraclito: vizsgáztató szent | léleknek.

A KT. I. tehát nem jár se töretlennek tetsző, se később mások által föl nem keresett ösvényen. De egyelőre nem is ez a főfontosságú. A lényeges az, vajjon a szöveg abban a formában, amelyet az elemzés találni vél benne, megfelelő-e általában a ritmus és az egységes versritmus föltételeinek.

Hogy az olvasó meggyőződhesék róla, leírom egyfolytában az egészzet úgy, ahogy a 4, 4 | 4, 3 képletű verseket rendszeresen írni szokták, és ellátom a megállapított metszetjelekkel:

Világnak kezdet- | vítül fogván
rajtunk ez nem | lött vala,
hogy szűz leány | fiat szülhessen,
szűzségének | tüköre
tisztán maradhasson | és nekünk
hírünk benne ne | lehessen.
Tudjuk-látjuk őt | szűz leánynak,
ki ölében | tart fiat,
fürishti-mosja, | éteti-imleti,
úgy hogy anya | szülöttét,
de ki légyen | néki atya,
azot nem | tudhatjuk.
Ez az Isten, mint | őt esmérjük,
kit szeplő nem | illehet,
mert ha Isten | ő nem volna,
őbenne bínüt | lélhetneink.

Az eredményre fölösleges szót vesztegetni. Olyan világot, hogy kiki maga megállapíthatja.

3. A KT. I. verses természetét már a multban összekapcsolták azzal a körülménnyel, hogy benne helyel-közzel betűrímek: „Világnak kezdet-vítül fogván;“ — „szűz leány fiat szülhessen, szűzségének tüköre tisztán maradhasson“; — „benne bínüt lélhetneink“ — találkoznak.

Még több figyelmet érdemel a szövegnek egyenletes és síma, ha nem is valóságos trochaeusi, de trochaeus-szerű lejtése.

A kései középkor latin költészetében nagyon gyakoriak az ilyen trochaeus-szerű versezetek. A latin szavak kiejtésében idő folytával nagy változások történtek. Sok szótag quantitása módosult: rövid szótagok megnyúltak, hosszúk megrövidültek. A versekben uralomra jut a hangsúly és a positio: rövid szótagok hosszút pótolnak az arsisban, hosszúk rövidet a thesisben. Ilyen „trochaeus“-okat írnak:

Crescit fides, fervet amor,
gaudet spes, ascendit clamor . . .
Hortumque deliciarum
Rigans rivis lacrymarum . . .
O reginae puellares,
Deo vos familiares . . .
Gaude mea speciosa,
Super omnes amerosa . . .
Diēs irae, diēs illa . . .
Recordare frater pie
Septem vicibus in die . . .
Virum respicē dolorum . . .
Frēmīt Iudaeā rebellis . . .

Vēni salvatōr egentis
gentis sancte spiritus!
Nobis lábōrē quāssatis
sātis in hoc saeculo . . .
Avē verbum incarnatum,
in āltari consecratum,
sālūs, spes christiānorum.¹

Nem szabad őket a klasszikus prozódia szabályai szerint olvasni. Belé kell élni magunkat, hogy így beszélnek: *fidēs, amor, dēliciae, rīgans, āmōrōsa, vīrum, vicibus, frēmī, vēni, āvē, sālūs* . . . ; és verseikben a lüktetés nemcsak a szótagok mennyiségének (quantitas) a folyománya. Azt mondják, kívánatos, hogy a trochaeusi láb elejére hosszú, a hátuljára rövid szótag kerüljön; de ha nem kerül, az se baj: szükség esetén a vers helyreüti a hibát; a hosszút rövidnek, a rövidet hosszúnak ejthetjük benne. — Ez kétségtelenül fontos tanítás; sok törődéstől megszabadítja a verselőt és lehetővé teszi, hogy a — ~ helyére mindenféle pótló lábakat, nemcsak spondeust, hanem, ha más-kép nem lehet, éppenséggel jambust iktasson. A trochaikus jel-leget megadja a sornak az az egy vagy két trochaeusi láb, amely benne előfordul, sőt ilyenek hiányában magának a szkémának a nyomatéka.

Azt hiszem, a KT. I. fordítójáról föl lehet tenni, hogy többé-kevésbé járatos ezekben a dolgokban. Tollforgató, tudós ember, tehát bizonyosan elvégezte a grammatikát, amelynek azidétt egyik fő-fő része a latin verselés tudománya és gyakorlása. Bizonyosan tud rövid és hosszú szótagokról, metszetekről, sorfajokról és az egykorú egyházi verselés különféle fogásairól. Ezt annál is inkább hinni kell róla, mivel a Töredéknek több mint a kétharmada, a javítatlan szövegnek kilenc sora határozottan síma, trochaeus-szerű lejtésű:

rajtunk | ez nem | lött va- | la . . .
szűzsé- | gének | tükö- | re . . .
Tudjuk, | látjuk | szűz le- | ányak,
ki ő- | lében | tart fi- | at . . .
de ki | légyen | néki | atyja . . .
Ez az | Isten, | mint es- | mérjük,
kit szep | lő nem | illet- | het,
mert ha | Isten | ő nőm | volna,
benne | bínüt | lélhet- | neink.

Aztán alkalmasint a példákhoz lehet csatolni az első sort is: „világ | kezdet- | vītül | fogván“. Az eleje jambus volna ugyan, de azt a „Diēs irae, diēs illa“, vagy az „in āltari consecratum“-féle „trochaeusi“ sorok szabálya szerint föltehetőleg ereszkedően kellett hangoztatni.

Kétségtelen, hogy ezek meglehetősen szabad „trochaeus“-ok. A lábak között nagyon sok a ciklikus spondeus; a sorok szí-

¹ DREVES, Ein Jahrtausend Lat. Hymnendichtung I, 298, 311—31, 329, 353, II, 66, 170, 222.

nét rendszerint a trochaeusi szkéma nyomatéka és az egy vagy két trochaeusi láb adja meg, amely bennök előfordul.

A szaporázó sorokban, amelyekhez a javítottak is tartoznak, mint mondani szokták, a „helyzet még jobban kiélesedik“. A klasszikus verstan szabályai szerint a trochaeusok és ciklikus spondeusok közé daktylusokat kellett volna ékelni; de ilyenel — tíz eset közül — csak háromban: *benne ne, éteti, imleti* találkozunk; a többi hét közül kettő prozódiailag $\sim - -$, egy $\sim - \sim$, kettő $- - \sim$, egy $- - -$, egy $- - -$; itt már teljesen a trochaeusi vers-szkéma nyomatéka veszi át az uralmat és formálja a lábakat „ciklikus daktylus“-okká: $\sim \sim$.

Adjunk még mindehhez hozzá néhány helyet, ahol ugyan-csak a vers-szkéma nyomatéka siet a verselő segítségére (*leány, marad-hasson, lehessen, anya, szülöttét*), s ilyen sorokat kapunk:

$\sim \sim$ ($\sim \sim$)	$\sim \sim$ ($\sim \sim$)	$\sim \sim$ ($\sim \sim$)	$\sim \sim$ ($\sim \sim$)
világnak rajtunk hogy szűz szűzsé- tisztán hírünk Tudjuk, ki ö- füriszti, úgy hogy de ki azot Ez az őbenne	kezdet- ez nem leány génék marad- benne ne látjuk őt lében mosja, anya légyen nem Isten, mint bínút	vítül lött va- fiat szül- tükö- hasson és lehes- szűz le- tart fi- éteti, szülöt- néki tudhat- őt es- lélhet-	fogván la, hessen, re nékünk sen. ánynak. at, imleti, tét, atyja, juk. mérjük . . . neink.

Mint látható, a töredék eléggé megfelel a középkori verselés szabályainak. Olyan szöveg van előttünk, amelyet — közhasználatú szavakkal élve — „hangsúlyos“, de egyúttal „időmértékes“ versnek is mondhatunk, ha nem is olyan szigorú értelemben, mint, teszem, a Venantius Fortunatus ismert „Pange lingua“-ját, amely tiszta trochaeusokban van írva, de egyben a 4, 4 | 4, 3 típusú tizenötös szabályai szerint épp oly jól ütemezhető. Talán nem lehetetlen ebből a tényből arra következtetni, hogy a fordítás eredetijének formája sem volt egyéb a trochaikus tizenötösnél. A középkor nagyon kedvelte ezt az alakot, és Prudentius óta se szere, se száma azoknak a verselőknél, akik két vagy három trochaikus tizenötösből álló versszakokban írták költeményeiket.

Kevésbé volt népszerű a jambikus tizenötös, vagy ahogy nevezni szokták, a versus politicus, bár ezt is elegendő használták. Ezt azért kell megemlíteni, mivel a töredéknek igen tekintélyes része jambusnak is ejthető:

Világ- | nak kez- | detví | -tül fog- | ván raj- | tunk ez | nem lött | vala,
 hogy szűz | leány | fiat | szülhes- | sen, szűz- | ségé- | nek tū- | köre . . .
 fürisz- | ti, mos- | ja, é- | teti, ím- | leti, úgy | hogy a- | nya szű- | löttét . . .
 Ez az | Isten, | mint őt | esmér- | jük, kit | szeplő | nem il- | lethet . . .
 öben- | ne bí- | nüt lél- | hetneink.

A jól folyó jambusok könnyen gyanút ébreszthetnek az olvasóban az elért eredményeket illetőleg. Ha az emlék nagyrésze jambusokban ömlik, lehetetlen arra nem gondolni, hogy eredetileg esetleg az egész is jambusnak volt szánva.

Részemről azt hiszem, hogy el kell hessegetnünk ezt a gondolatot. Nem mintha az elért eredményeken lényegesen változtatna. Elvégre a kérdésben nem az a legfontosabb, hogy a szövegnek emelkedő, vagy ereszkedő a lejtése, hanem az, hogy egyáltalán van bizonyos meghatározott lejtése. Mégis ragaszkodni kell a „trochaeus“-okhoz, mivel a töredékben van néhány sor: *de ki légyen néki atyja; — mert ha Isten ő nem volna; — éteti-ímeti*, amelyeket sehogy se lehet jambussá avatni. Sőt van egyéb is. Nem szabad megfeledkezni róla, hogy ez az emlék tulajdonképpen két szöveget tartalmaz. Egyet, amely sorai nagyrésztében főkéletesen alkalmazkodik a 4, 4 | 4, 3 képletéhez, csak néha, szükségből, kényszerűségből, mindössze két sorában fordul a szaporázás segítségéhez és mindvégig ragaszkodik a trochaeusi lejtéshez, — aztán egy másikat, amely az előbbihez — részben a nyelvhelyesség rovására — helyenkint új, javarészt fölösleges szótagokat ragaszt, ezzel négy sort szaporázóvá tesz, a kényszerűséget szabállyá akarja emelni, és — végül is, *re infecta*, változatlanul hagy néhány sort világos biznyságnak, hogy a szöveg eredeti formájáról tanúskodjék.

Mondjon bárki bármit, ezt a két szöveget külön kell választani egymástól. A verszetnek a javítatlan és csak trochaeus-szerűnek értelmezhető változat az ősi, eredeti formája. A korrektúra pusztán járulék, s egyetlen szótag: a *tudhatjuk -hat-ja* híján a versnek és szövegnek minden sérelme nélkül elhagyható. Akár nagyobb „hűség“ okáért, akár azért ragasztották a szöveghez, hogy ezzel a „versek szabatoságát“ fokozzák.

4. Lehet, hogy ezek a megjegyzések az olvasókat nem fogják kielégíteni. A KT. I.-ről nem kevesebb, mint ötféle „megoldás“ látott világot az irodalomban. Érthető, ha az emberek kételkednek; azt hiszik, hogy esetleg még újabb magyarázatok is lehetségesek, és a megjelentek közül egy sem fedi a fordító szándékait. De ez nem ellenvetés. A tudomány nemcsak végleges igazságokból áll, és minden kutató meg lehet elégedve, ha a régebbi föltevéseknél alkalmasabban szolgálhat. A KT. I. ritmusáról közzétett magyarázatok közül mindegyiknek megvolt a maga bibéje. Akik azt mondják, hogy a töredék nem vers, nem tudnak mit kezdeni a szöveg letagadhatatlan verses sajátságaival. A GÁBOR IGNÁC megfejtése együtt dőlt meg a

GÁBOR-féle verselmélettel. A KALMÁR ELEK kísérletének az a hibája, hogy nem talált egységes ritmust a szövegben. Annak, amelyet én közöltem annak idején az Irodalmi Közleményekben, az, hogy kelletténél tágabb formát tesz föl és nem számol azokkal a részletekkel, amelyek amazon belül egy szűkebb, meghatározottabb formáról tanúskodnak. Elvégre a kezdetleges, litánia-szerű „sprechvers“-be minden sorfaj belefér, amely két félből áll; beleilleszthető a 4, 4 | 4, 3 is; de viszont nem minden „sprechvers“ önthető bele a 4, 4 | 4, 3 formájába.

Talán lesznek olyanok is, akik a szóbanforgó formákat a XIV. század magyar irodalmi állapotaihoz mérve túlságosan megkötötteknek találják. De számba kell venni, hogy magyar földön már a XIII. században élt olyan kiváló latin verselő, mint a „Planctus destructionis Hungariae“ írója. Akik a latin formákban otthon voltak, ezeket kétségtelenül magyarul is több-kevesebb szerencsével megszólaltathatták. Legbeszédesebb bizonyítékai ennek a KT. második fragmentumának hetesei és nyolcasai. Ezek a sorok egy töről fakadtak a KT. I. szövegével és igazán senki se mondhatja róluk, hogy a latin verselők művei mögött hangzatosság és szabatoság dolgában elmaradnának.

HORVÁTH CYRILL.

Az irodalmi névadás.

I.

Az irodalmi névadás jelentősége és tudatossága.

Az író képzelete világokat alkot, életeket, embereket teremt. Ezek az álomalakok, ha a képzelet szülte is őket, a valóság elevenségével élnek az író lelkében és sokszor az olvasóéban is. Anatole France „Putois“-ja a hús-vér emberré elevenedő fantáziakép rejtélyes szimbóluma. E fantasztikus költői paradoxonná túlzott történet mélyén is ott van azonban az igazságmag. Mindnyájunk emlékezetében ott él olvasmányaink néhány alakja, akinek egyénisége megkapott bennünket. Különösen meséskönyveink, gyermekkori olvasmányaink hősei maradtak meg bennünk frissen, elevenen. A mesevilág és az élet összeolvadt ekkor még előttünk. Ha letettük könyvünket, felajzott, kószáló fantáziánk folytatta a mesét, új történeteket szőttünk a hős köré, magunk előtt láttuk arcát, ruháját, mozgását, tudtunk mindent róla, úgy ismertük, mint valamelyik hozzátartozónkat, hiszen ott élt ő is folyton velünk. A költő alakjainak külön, erősebb a léte, mint az igazi, élő embereké. Mi sírba szállunk, de Jancsi és Juliska, Quasimodo vagy Hamlet tovább élnek új nemzedékek képzeletében. S ha bennünk, olvasókban, ilyen élővé varázsolódott a mozdulatlan

betű, mennyivel inkább közel állnak ezek az alakok írójuk lelkéhez, hiszen az ő szülöttei. Úgy tudna beszélni róluk, függetlenül a cselekménytől, mint legjobb ismerőseiről. Élő emberek ezek az alakok, külső tulajdonságokkal, szokásokkal, bűnökkel, erényekkel és különségekkel. Egyéniségek: jellemük és nevük van. A nevek döntő fontosságúak. Hozzájuk tartozik a név, mint nézésük vagy nevetésük. Ez létezésüknek egyik jele.

Az irodalmi névadás kérdéseinek vizsgálata jóformán a kezdet kezdetén áll. A probléma itt-ott már a század elején felvetődött, érdekessége megkapott néhány filológust, irodalomtudóst, a nélkül azonban, hogy itt megálltak volna és foglalkoztak volna vele. Az írók műhelytitkait feltáró, a művészi alkotás lélektanát vizsgáló munkák nem szólnak az irodalmi névadásról, vagy csak utalnak rá néha. A kérdés eddigi irodalma voltaképpen csak irodalomtörténeti és nyelvészeti cikkekben, munkákban elszórt probléma-megjelölésekből, írókra vonatkozó adatokból s néhány részletkérdés fejtegetéséből áll. Összefoglaló, rendszerező dolgozat erről a tárgyról még nem jelent meg tudomásunk szerint.¹A munkát az anyag meglehetősen csekélyisége és szétszórtsága nehezíti meg, rendszeres és tervszerű kutatásról nem lehet szó. Pedig a tárgy érdekessége mellett fontossága miatt is figyelmet érdemel. Az írói névadás vizsgálata anyagot és szempontokat adhat a nyelvélektannak s a nyelvészeti tanaknak, új fejezetét képezheti az írói alkotás lélektanának; a névadás típusainak és történetének, a nevek divatjának megfigyelése pedig sok érdekes és értékes irodalom- és művelődéstörténeti adatot vethet felszínre.

De nem csodálkozhatunk azon, hogy az irodalmi névadás problémája aránylag ilyen későn lett csak vizsgálat tárgya. Maguk az írók, akik legilletékesebbek ebben a kérdésben, általában sokáig nem tulajdonítottak nagy fontosságot a névadásnak. Legtöbben a divat után mentek, mások elhanyagolták az alkotásnak ezt a pontját. Így természetesen nem várhatjuk azt, hogy hőseik nevééről, annak megválasztásáról szóljanak. Pedig több kérdés áll előttünk: Vajjon tudatos munka-e az irodalmi névadás, érzi-e fontosságát az író, elmélkedik-e a név megválasztásáról, hangzásáról, jelentéséről, jellemző erejéről, a hős és a név összeilléséről? Vagy ösztönösen bukkan fel a név? Mi vezeti az író-t a név megválasztásában: tudatalatti erők, vagy csak a véletlen? Nem mi tulajdonítunk-e csak fontosságot e kérdésnek, s magyarázunk bele a névadásba olyan szándékokat és indítékokat, amelyekre az író sohasem gondolt? Mind ezekre a kérdésekre csak maguk az írók adhatnak választ. A régebbi korszakok íróinál azonban, ahol erről beszélhetünk, legfeljebb a névadás tudatosságára következtethetünk csak

¹ A dolgozat 1933 decembere óta van a MNy. kéziratai között.

közvetve, magukból a nevekből, több-kevesebb biztossággal. A múlt század közepetájától fogva találtunk csak elszórva olyan vallomásokot, nyilatkozatokat, ahol az író a nevek fontosságáról, hangulatáról vagy a név megválasztásáról beszél. Az ilyen vallomások azonban ritkák, mint ahogy a művészi alkotómunka láza, gyötrődése és egész lélektana bizonyos homályban marad a közönség előtt. Megjelenésük alsó korhatárából pedig arra következtethetünk, hogy a művészi és tudatos írói névadás aránylag modern jelenség.

Már BOILEAURól tudjuk, hogy igen érzékeny volt a nevek iránt. Többször dicsérte a görög nevek szépségét, melyek „mintha egyenesen a költők számára termettek volna“ (Art poétique III. 238.). A német nevek viszont kevésbé dallamosaknak tünnek fel előtte; szinte sajnálta, hogy XIV. Lajos meghódított olyan városokat, melyeknek kemény és barbár hangzású nevük volt (Épître IV. 5.). Egy Carel de Sainte-Garde nevű költőt korholt azért, mert elbeszélő költeménye hőségnek *Childebrand* nevet adott. Egy ilyen név — mondta — elég, hogy neveltségessé és barbárrá tegye az egész művet. A költő tiltakozott és megkérdezte az Art poétique írójától, hogy miért találja a *Childebrand* nevet olyan nyersnek. Talán a *ch* miatt? Akkor az *Achille* név is ugyanebben a hibában szenved. pedig ezt BOILEAU kellemes hangzásúnak tartotta. (L. NYROP V, 5.)

A XIX. század francia írói, romantikusok, realisták és naturalisták egyaránt, sokat adtak a nevek festőiségére, kifejező hangalakjára. VICTOR HUGO igen sokszor ír a nevek hangulatáról, HONORÉ DE BALZAC hatalmas regényvilágában nagy szerep jutott a családneveknek, mint a társadalmi típusmegszemélyesítés eszközeinek. „Cabinet des Antiques“ című munkájában találjuk több megjegyzését a nevekről. GUSTAVE FLAUBERT-ről feljegyezték, hogy még a sírkövek neveit is kutatta és felhasználta őket regényeiben. EMILE ZOLA boldog volt, hogy egyik regényalakjának, egy bankárnak a *Sacar* kifejező nevet találta.

A német írók közül E. T. A. HOFFMANN, JEAN PAUL, WILHELM RAABE, OTTO LUDWIG, C. F. MEYER, G. FREYTAG és THOMAS MANN neveiről van néhány adatunk.

A névadás fontosságáról tesz vallomást SZOMORY DEZSŐ egy interjúban, ahol egyik darabjáról beszél: „A címe: »Magdus.« ... Még mielőtt írom a darabomat, már megvan a címe. Nem is tudnám másképp írni, ha már az első perctől fogva nem néven nevezhetném a figurámat. Akkor talán nem is ismerném, ha nem tudnám a nevét. Bizonyos neveknek egész fiziológiájuk van, ebben már benne van magának az alaknak lelki formája is, minden. Az ilyen cím, egy ilyen egyszerű női név már jelzi az írónak azt a magasabbrendű törekvését, hogy egy élő karaktert adjon, egy eleven típust, egy igazi embert a maga vágyakozásá-

val, szenvedésével s fájdalmasságával, a maga egész életével.“ (Magdus. — Beszélgetés Sz. D.-vel új színdarabjáról. Az Est 1931. december 25. 13. l.)

Az a kérdés adódhatik itt, vajjon csakugyan együtt bukkann-e fel az alak és neve, valamely rejtett kapcsolat folytán. A SZOMORYÉHOZ hasonló vallomást tesz KOSZTOLÁNYI DEZSŐ is: „Az író számára döntők a nevek is. Ezek együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is. Téves azt hinni, hogy a regényíró neveket keresgél nekik s tetszése szerint ennek, vagy annak hívja őket.“ (Hogy születik a vers és regény: PHirl. Vasárnapja 1931. március 15. 4. l.) Ellenkező adatot nem találtunk, de azért nem vehetjük az előbbi nyilatkozatokat sem a maguk szószerinti valóságában általános érvényűeknek. Bizonyos és természetes, hogy a legtöbb író, hacsak szándékosan név nélkül nem szerepelteti alakjait, igyekszik hőseinek minél előbb nevet adni, hogy még határozatlan körvonalaiukat ezzel is teljesebbé tegye, megrögzítse, és saját maga számára a munka tervének felépítését megkönnyítse. Az első kristályosodási pont körül gomolygó, lázas, villanásos ködből bontakoznak ki az alakok és nevek. Mechanizmusról, automatizmusról persze nem lehet szó. Természetszerűen azt várjuk, hogy előbb születik meg az alak az író képzeletében és azután bukkann fel kis idő múlva a név. Ezalatt szövődnek azok a sokszor rejtett és hajszálfinom szálak, amelyek a nevet viselőjéhez fűzik. Megtörténik azonban és talán nem is nagyon ritka ez az eset, hogy először csak egy név él az íróban, képzelete játszik vele, embert teremt hozzá, történeteket álmodik köréje. A költői alkotás lélektanában nem ismeretlen az a paradoxon, hogy sokszor a forma szüli a tartalmat. Bujkáló és véletlenül egymáshoz tapadó két szó, egy játékos, összecsendülő rím nyomán néha megindul a teremtő fantázia gépezete és nem várt csodákat hoz fel a mélyből. A nevekkal szemben különösen érzékenyek vagyunk, a nyelvi formát megtöltjük önkéntelenül tartalommal, képzeletünk játéka egész kis világot teremt köréje. „Egy színdarab meséjét néha kitaláljuk a személyek nevei alapján“, — mondja VICTOR HUGO (Les Misérables III. rész 7. könyv 4. fej.). Ugyanő ír két ifjúról, akik színdarabot készülnek írni. „Kezdjük a nevekkal“ — mondja az egyik. — „Ha a nevek megvannak, a mese magától adódik.“ (Uo. III. rész 4. könyv 4. fej.)

Egy-egy érdekes, különös név bizonyosan adott indítékot, gondolatot az íróknak, s talán sok pompásan egyénített, híres regényalak köszönheti létét neve képzeletindító erejének.

Az irodalmi névadás tudatosságáról szólva, bizonyítékképpen rámutathatunk itt egy érdekes jelenségre: egybehangzó adatok szerint az írók görcsös makacssággal és a végsőkéig ragaszkodnak hőseik nevéhez, ha valamely később felbukkant akadály miatt meg kellene őket változtatniok. Az író képzeletében a név hozzátapad az alakhoz, összeolvad, eggyé lesz vele.

Előtte a név nemcsak a személy puszta jelképe, nemcsak jelenti, hanem magában foglalja. „Felületes dolog azt hinni, hogy a név csak afféle külsőség. Ha az élet nem külsőség, akkor a név sem az. Ha pedig fontos a valóság, akkor a név is fontos.“ (KOSZTOLÁNYI D., Arany János neve: PHirl. 1932. október 2.) De nemcsak az íróknál találkozunk ezzel az érzéssel, a mindennapi élet is lépten-nyomon mutat rá példát. Hozzátartozóink, közeli ismerőseink nevét, melyen mi szólítjuk őket, úgy megszokjuk, hogy másképen nem is tudnók őket nevezni. Lelkünkben ez a név forrt össze velük, egyéniségük egy része, elválaszthatatlan sajátjuk lett. Ha valaki nevüknek egy más formáját használja, meghökkenünk, csodálkozunk; úgy érezzük, mintha egy idegen emberről volna szó. ZILAHY LAJOSNAK „A lélek kiálszik“ című regényében találunk erre egy érdekes példát. Egy Amerikába szakadt magyar fiú angol feleségével és kisfiával hazajön meglátogatni édesanyját. A találkozást így írja le:

„Anyám a rásztól remegő szájjal *Jennifer* arcába kiáltotta összes angol tudományát, az egyetlen angol szót, amit tudott. A feleségem nevét.

— *Jene!*

Jennifer zavartan nézett rám:

— Mit mond?

Azt hitte, hogy anyám magyarul szól hozzá valamit. Persze, éveken át a feleségemről mindig csak így írtam haza: *Jene*. Eszembe sem jutott megmagyarázni, hogy *Jene* csak leírva és magyar szemmel olvasva *Jene*, de angolul *Dzsín*-nek ejtik, hosszú *i*-vel, talán az angol nyelv leghosszabb *i*-jével. Nem is *Dzsín*, hanem *Dzsi-in*, — muzsikáló kis női név, olyan lágy, mint az elszálló méh szárnyának hangja, vagy egy halkán megfűjt nádsíp zengése, — *Dzsín*, *Dzsín* — így ez a hang élt bennem, százféle színnel, hangsúllyal, amelyek mind őt jelentették nekem. *Jene* viszont kemény, jéghideg szó.

Mikor anyámnak megmagyaráztam, hogy a feleségemnek neve *Jennifer*, vagyis rövidítve *Jene*, ezt azonban *Dzsín*nek ejtik, láttam, hogy valamit elvettem tőle. Ők mindnyájan, ő és Rózsa és Gyula sógor, sőt az ismerősök is, mindig így mondták egymás között: *Jene*. Anyámék minden levelükben leírták: „...és mit csinál *Jene*? Csókoltatjuk őt is milliószor...“ Csöndes, hozzánk, a messzeségbe szálló beszélgetéseikben, a petróleum-lámpa fényében ez a négy betű töltötte meg a képzeletüket, — *Jene*, *Jene*, *Jene*, — így szokták meg és most egyszerre kisül, hogy ez a *Jene* nincs és nem is volt soha. És egy kis fájdalmat is észrevettem az anyám tekintetében. Láttam, hogy elsötétül benne valami. Az az egész világ, amit ő rólunk, a mi életünkről alkotott. Ezer kis hangjával, fényével, színével. Mind, mind más, mint amilyenek ő hitte.“ (A lélek kiálszik. 1932.)

Ez az ösztönös érzés, a névnek és viselőjének szoros összekapcsolása: a névmágia maradványa. A névvarázs a maga rendkívüli erejében él ma is a kezdetleges népek körében, amelyek még inkább a fantázia rabjai. Számukra a név tökéletesen azonos azzal, akit takar. Vannak olyan törzsek, amelyek semmiért sem árulnák el nevüket, mert azt hiszik, hogy aki tudja a nevüket, az őket magukat is hatalmában tartja, s a szó bűbájával megronthatja. A kimondott, de még inkább a leírt névnek varázsereje van előttük. Ellenségeik nevét leírják és elégetik, mert azt tartják, hogy ezzel őket magukat is elpusztították. Egyes törzseknél ez a hit a lélekvándorlás és reinkarnáció tanával párosul. Az újszülöttet egy meghalt családtag újjátestesülésének tekintik, s annak nevét és rangját kapja meg. A primitív őskor messzeségében élő emberek szemében a név ma is lényeg és élő valóság. (ALBERT DIETERICH, Mutter Erde. 1925.)

A költő közel áll hozzájuk ebben a tekintetben. Lelkivilágán képzelete uralkodik. Az író alakjai az élet elevenségével lépnek ki az alkotás kohójából. Valóságos emberek; egyéniségükhöz hozzátartozik nevük is, mely velük születik, és amelyet az író lelkében finom és titkos szálak fűznek hozzájuk, mint egy régi ismerőshöz. A név magában foglalja őket, elválaszthatatlanul egy velük. „Csak az életben lehet miniszteri engedéllyel nevet változtatni“ — írja KOSZTOLÁNYI DEZSŐ. — „A képzelet birodalmában ez még sohasem sikerült. Egy regényem írása közben felötlött bennem a gyanú, hogy a főszereplő neve a csengésében hasonlít egy ismert emberéhez s esetleg azt a hitet keltheti, mintha rá céloznék. Elhatároztam, hogy a nevet megváltoztatom. Miután már jócskán előrehaladtam, körülbelül száz oldalon kellett visszamenőleg kitörölnöm az eredetileg önként kínálkozó nevet és egy másikkal helyettesítenem. Erre megbénult a tollam. Hetekig hevert ott kéziratom, a nélkül, hogy hozzányúltam volna. Undorodtam tőle. Nem volt kedvem folytatni. Végre cselhez folyamodtam, újra visszaállítottam mind a száz oldalon az eredeti nevet s akkor úgy ment minden, mint a karikacsapás. Közben azzal áltattam magam, hogy hősömet majd akkor keresztelek más névre, ha kéziratomat nyomdába adom. Természetesen erre sem került sor. Ezekkel az álomfigurákkal nem lehet tréfálni: bosszút állnak rajtunk.“ (Hogy születik a vers és regény: PHirl. Vasárnapja 1931. március 15.)

Az író valósága az az álomvilág, melyet képzelete alkot. Ennek a képzelt világnak is vannak törvényei és bizonyos állandósága. Az író nem mer és nem akar változtatni rajta, mert úgy hiszi, hogy ezzel meghamisítja a valóságot. Ezért ragaszkodik úgy az író a neveihez. Művének realitását védi, ha ezt a realitást képzelete alkotta is. GUSTAVE FLAUBERT „Éducation sentimentale“ című regényének hőseit Moreau-nak nevezte el. Unokahuga, aki előzőleg küldött neki egy névjegyzé-

ket, kérte, hogy adjon más nevet hősének, mert *Moreau* nevű család él azon a helyen, amely a regény színtere. FLAUBERT egy barátjához intézett levelében ezeket írja: „Nem tudom teljesíteni azt a kívánságot, hogy regényem hősének nevét megváltoztassam. Emlékezhetsz, kedves barátom, négy évvel ezelőtt kérdeztem tőled, vannak-e még Nogent-ban *Moreau* nevű emberek? Te azt felelted, hogy nincsenek és küldtél nekem több nevet arról a vidékről, hogy azokat nyugodtan használhatom. Felvilágosításaidnak könnyelműen hitelt adtam. Most már nincs időm, hogy megmásítsam a dolgot. Egy név rendkívül fontos a regényben, valósággal főbenjáró dolog. Nem változtathatjuk meg egy szereplő nevét, mint ahogy nem cserélhetjük ki a bőrét. Ez olyan volna, mint ha egy négert akarnánk megfehériteni.“ (Lettre à Louis Bonenfant. 1868. G. FLAUBERT, Correspondance III. Paris, 1920. 352. l.)

FLAUBERT levele érdekes bizonyosság arra, hogy némely író szinte túlzott fontosságot tulajdonít a szereplők nevének. Rabul ejti őt a név csengése, valóságos tabu lesz szemében, melyhez nem szabad hozzányúlni. Ha a körülmények mégis kényszerítik az író, hogy a nevet megváltoztassa, akkor is ragaszkodik legalább a név csengéséhez, hanglejtéséhez, a magánhangzókat megtartja változatlanul, mint a név dallamának alapanyagát. Csak egy-két mássalhangzót cserél ki, épen csak annyira másítja meg a kifogásolt nevet, hogy az egyenes célzatosság látszatát elkerülje. Ismeretes DAUDET híres regényalakjának, *Tartarin de Tarascon* nevének története. DAUDET eredetileg *Barbarin* nevet adott hősének. Tarasconban azonban élt egy *Barbarin* nevű család, amely tudomást szerzett erről és követelte a név megváltoztatását. DAUDET erre nem volt hajlandó, csak hosszú huzavona után másította el a *Barbarin* nevet *Tartarin*-ra.

GUSTAV FREYTAGról is tudunk hasonló esetet. A „Soll und Haben“ egyik mellékalakjának, egy lengyelzsidó kereskedőnek keresett megfelelő nevet. Átkutatta a galíciai címjegyzéket, hogy egy igazi lengyelzsidó nevet találjon. Végül is egy leMBERGI kereskedő, *Schmeie Mintzeles* nevével állapodott meg. FREYTAG barátja, Molinari, határozottan tiltakozott az ellen, hogy egyik legjobb üzletbarátját így lebecsülve lássa. Ezért FREYTAG megváltoztatta a nevet *Schmeie Tinkeles*-re, hogy legalább az eredeti név hanglejtését megőrizze. (H. KEITER—T. KELLEN, Der Roman. 1912. 355. l.)

Az idézett adatok és nyilatkozatok azt bizonyítják, hogy íróik tudatában voltak a névadás fontosságának, hőseiket nem találomra keresztelték el. Minden név viselőjének szerves tartozéka, lényegének, jellemének foglalata, melynek sajátos színe, értéke van előttük. Szimbólum a név, felénk néző arc, amelyben egy élet tükröződik, amelynek határozott kifejezése van, beszél és fintorog, mielőtt maga az alak megszólalna vagy megmoz-

dulna. Az alak létezésének ez az első jele, mint újszülöttnél a sírás. Ez teszi élővé, hozzánk hasonlóvá, emberré.

Nem mindegyik író fordít azonban egyformán gondot alakjainak nevére. Egyesek valósággal nehéz feladatnak érzik a név választást, mások teljesen elhanyagolják. Ezért találkozunk a könyvekben olyan sok semmitmondó, üres, színtelen névvel. Sokan ösztönszerűen érzik a névadás fontosságát, de ha szerencsés és alkalmas neveket találnak is, nem tudatos értékesítői azok értékének. Legtöbb esetben nincs bizonyítékunk, hogy az írók tudatában vannak-e a névadás fontosságának. A hozzájuk intézett körkérdés nyújthatna pontosabb adatokat és világosabb képet. A kérdés mindenesetre összefügg az író művészi egyéniségével, ilyen irányban való érzékenységével, egyszersmind reális érzékével, az alkotás munkájának tudatosságával és gondosságával, általában az írói lelkiismeretességgel. „A névadásban megnyilvánuló ízlés, a nevek alkatának és zeneiségének érvényesítése egyik biztos jele az író nyelvművészetének.” (GUSTAVE LANSON, *L'Art de la Prose* 80. l.)

A névadás tehát fontos része az írói munkának, s legtöbbször nem is nehéz feladat. Az élet az író elé tárja nagy névjegyzékét; itt megtalálja a tipikus nevek egész tömegét, csak tudnia kell azokat alakjaihoz idomítani, kifejezővé árnyékolni, vagy mintául felhasználni. A nevek jellemfestő, esztétikai és hangulati hatása igen értékes tényező. Egy szerencsés név nagyban hozzájárul a mű sikeréhez. Zeneiségével meghatározza, jellemzi, leírja vagy kiegészíti az ábrázolt egyéniséget, sokszor valóságos fogalomná válik.

Az írói névadás tudatosságának problémájában voltaképen két kérdést kell megkülönböztetnünk. Az egyik, amelyet most tárgyaltunk: mennyire tulajdonítanak fontosságot az írók a nevek megválasztásának, a második: milyen megfontolások vagy ösztönös, félig tudatalatti indítékok vezetik az írókat hőségek elnevezésében. Ez utóbbi kérdés összeesik a névadás-típusok vizsgálatával, amellyel később foglalkozunk. Előbb azonban a névadás munkájának nyersanyaga, maga a név lesz különböző szempontokból vizsgálódásunk tárgya.

(Folytatjuk.)

KOVALOVSKY MIKLÓS.

Török jövevényszavainkhoz.

Orvos.

Török eredetének hite már régen fölmerült. MUNKÁCSI (KSz. IX, 294) és SETÄLÄ (JSFOu. XVII, 4: 51) megfejtési kísérleteit azonban GOMBOCZ (BtLw. 221) nem fogadja el.

A legújabban kiadott berlini ujjur szövegekben (BANG—GABAIN, *Türkische Turfan-Texte* V: SBAW. 1931: 330 és *Analyt.*

Index: SBAW. 1931: 466) azonban előfordul egy szó, amely igen valószínűvé teszi az *orvos* szó török eredetét. Ez *arwiš* 'Zauberformel': > *arwišei* 'Zauberer'. Az *arvyš* 'Zauberspruch' szó megvan KĀŠYARĪ szótárában, továbbá a teleutban is: *arbyš* 'das Murren, die Zauberei, das Besprechen (von Krankheiten)'. Ebből *arbyščy* 'Zauberer, Hexenmeister' (RADL.). Figyelembe véve pl. a (m. *ör-* <) ócsuv. *üwir-* ~ ujj. *üvür-* ~ alt., tel., kojb., szag. *äbir-* megfelelést, továbbá a bolgár-török jövevényszavainkból jólismert *ös-török* *č* > magyar *š* fejlődést (GOMBOCZ, BtLw. 182), magyar tövéghangzó-lekopással *arvyššy* > *orvuš* alakokon keresztül egész simán lehet magyarázni a mi *orvos* szavunkat.

Hogy hasonló képzésű, eredetileg *-čy* végű egyéb török jövevényszavainkban (*bölcs*, *ács*, *szatócs*, *szűcs*) miért van *č* az *š* helyett, s hogy ezek valóban mind bolgár-törökből való átvételek-e, az még kutatásra váró kérdés.

Hogy a 'varázsló' → 'orvos' jelentésképződés egészen természetes, nemcsak abból nyilvánvaló, hogy kezdetlegesebb műveltségi fokon a varázsló hivatása az orvoslás is — és pedig leginkább ráolvasással —, hanem abból a körülményből is kitetszik, hogy az indogermán nyelvekben is pl. az orosz és szerb-egyh. szláv *bajati* 'erzählen, besprechen, heilen' és az orosz *bachar* 'Zauberer', illetőleg nyelvjárási 'Arzt' egymással épenúgy összetartoznak (SCHRADER, Sprachvergleichung und Urgesch.² 608—9; MIKLOSICH, EtWb.; BERNEKER, EtWb.), mint ahogy közös eredetűek a gót *lēkeis* 'Arzt', angol *leech* (*horse-leech*), ír *liaig*, orosz *lēkar* 'Arzt' és a közép-felnémet *lächenaere* 'Besprecher' (SCHRADER i. h.; KLUGE, EtWb.⁸ 23—4; BERNEKER, EtWb. 710) is.

Szárny.

A szó alakja: *zarn* BécsiK., *zarú* MünchK., *zarny* JordK.; jelentése: 'ala; lacinia; cornu, latus; foris, valva; porticula' (NySz.). Belőle: *zarnas* BesztSzój. és SchlSzój.; *zarnyas* 1424. és 1496. családnév (OklSz.).

Eredetének kérdése az ugor-török háború korában meg lehetőségen gyakran szerepelt (BUDENZ, MUSz. 280 és NyK. VI, 428, XVII, 422, 448, XVIII, 13; VÁMBÉRY, MER.² 629; HALÁSZ: NyK. XXIII, 278), később azután GOMBOCZ nem érinti (BTLw.), s legutolsó munkájának (A magyarság bölcsőjénél) magyar-török összehasonlító szótárából VÁMBÉRY is kihagyta.

„A magyarok eredete“ című munkájában VÁMBÉRY a kazáni *jarun*, *jaryn* 'vállapocka' szóval vetette egybe, s a jelentésbeli nehézséget az orosz *krylo* 'szárny' és *krylca* 'vállapocka' analógiájára való hivatkozással próbálta eltüntetni. Természetes, hogy ilyen szűkmarkúan bizonyítva VÁMBÉRY etimológiája nem volt elfogadható, bár maga BUDENZ a *jaryn*-hoz hozzá-

fűzte még a csuvas *šorym* 'hát' és jakut *saryn* 'váll' szokat (NyK. XVII, 448). — Ha az azóta ugyancsak meggazdagodott török szótári irodalmat átnézzük, VÁMBÉRY felületesen odavetett etimológiája igaznak látszik.

A törökségben és néhol a törökségen kívül is a 'szárny' jelentésű szó sokszor 'lapocka vagy váll' értelemben is szerepel. Magában a törökségben — úgy látszik — eredetileg csak a mellső végtagnak a törzshöz, a háthoz kötő részére, majd jelentésbővüléssel az egész mellső végtagra vagy mellre, hátra vonatkozott. Erre vallanak a következő példák: oszm., csag., ujj. *kanat* 'der Flügel; die Flossen der Fische' (RADL.) | tel., alt. *kanar* 'die Flossen der Fische' (uo.) < tel. *kana-* 'an Etwas hängen' (uo.) [vö. a refl. *kal-* 'bleiben' és a caus. *kat-* 'hinzu-fügen, verbinden', ujj. *kam-* 'binden' (RADL.) igével, a kirg. *kar* 'Oberarm' (uo.) és ujj. *qar* 'ua.' (BANG—GABAIN) névszóval] || oszm. *omuz* 'Schulter' ~ csuv. 'emër, emrã', 'ömrã 'szügy' ~ bask. *ömrao* 'lapockacsont' (MÉSZÁROS, Magna Ung. 131) ~ kirg. *omrau* 'das Vorderteil, die Brust des Pferdes, die Brust' (RADL.) || sor *üstü* 'Schulter' (RADL.) ~ kojb. *östü* 'Oberarmknochen' (uo.) || mong. *dali* 'aile (d'un oiseau)' (Kow.) ~ burjÉ. *dali* 'szárny' (BÁLINT: NyK. XIII, 243) és a mong. *dalu* 'os de l'épaule, omoplate' (Kow.) is minden bizonnyal összefüggenek || „lat. *ala* 'Flügel' eigentlich 'Achsel' aus **acslā* (vgl. *axilla* 'Achselhöhle')“, írja WALDE, EtWb. || angol *wing* 'Flügel eines Vogels; Vorderbein eines Vierfüßlers, Arm eines Menschen' (MUR.—SAND.) || ó-bolgár *krilo*, orosz крыло 'Flügel' ~ orosz крыльце 'Schulterblatt bei Tieren' (BERNEKER, EtWb.).

Az újgur *jay-* (RADL. szerint *jak-*) 'sich an Etwas machen, kommen; sich nähern' ~ közép-török *jaq-* 'verbinden, s. nähern, nahe sein' (l. KÁŠY.) igének az imént említett *kanar* szóhoz hasonló jelentésfejlődésű nomen verbaleja a **jayar* ~ *jayyr* szó. Először az Oγuz-mondában szerepel (BANG—RACHMATHI, Die Legende von Oγuz-Qayan: SBAW. 1932 : 687), ahol 'váll' a jelentése. Az itt előforduló *yaγir kiš yaγrütäg* mondatból („vállá, mint a coboly vállá“) RADLOFF (Wb. III, 40—1) 'Schulterblatt' jelentést következtetett ki. Ehhez a szóhoz vonhatjuk — úgy hiszem — a mongol *žigür* 'une aile (des

¹ Tekintettel a hangzásbeli azonosságra, s arra a körülményre, hogy a nyereg a lónak elsősorban a vállsontját töri föl és dörzsöli szörtelemmé, valószínűen ugyanezzel a szóval azonos a kissé távolabbeső jelentésfejlődésű oszm. *jayyr* ~ csag. *jaγir* ~ tar. *jeγir* 'eine durchgeriebene Stelle auf dem Pferderücken' (RADL.) ~ tub. *jaur* ~ alt., tel. *jūr* 'ua.' (RADL.) ~ közép-török *jaγyr* 'wunde Stelle auf dem Rücken eines Tieres' (KÁŠY.), s ezekkel függ össze az oszm. *jaγry* 'das Kreuz des Pferdes' ~ bar., kun *jauru* 'das Schulterblatt' (RADL.; helytelenül az -n képzős származékhoz kapcsolja), a mongol *dayari* 'une écorchure, ulcères ou meurtrissure que les chevaux, les muets etc. ont sur le dos; durillon, callosité' (Kow.), — továbbá a jakut *sāry* 'die Haut vom Ende des Pferderückens; daraus verfertigte Stiefel' (BÖHTL.) és a jakut *sara*

oiseaux, des insectes etc.); le flanc, de côté' (Kow.) szót is.¹ (Vö. török *jaz* ~ mongol *žiru*- stb.)

A (**jayar*) ~ *jayyr* szó elsődlegesen a mellső végtagnak a törzshöz kötő kis részét jelentette, de azután jelentése bővült. Ugyanez áll a szó -n képzős névszói (vö. *oyul* :> *oylan*, *baj* :> *Bajan*) származékára is: kipes. *jayran* يجران 'Schulterblatt' (HOUTSMA) ~ csag. *jayrin* ياغرین 'ua.' (RADL.)¹ ~ trkm. *jāyryn* 'допатка' (ALIEV—BORIEV) ~ tara, tob., kaz. *jauryn* 'das Schulterblatt, die Schulter' (RADL.) ~ kirg., krm. *žaurun* 'das Schulterblatt' (RADL.) (:> kirg. *žauründü* 'breitschultrig' (RADL.) ~ sor *čaryn* 'ua.' ~ urj. *čāryn* 'ua.' (KATANOW) ~ balkár *za'urún* ~ karacs. *žaurún* 'ua.' (PRÖHLE: KSz. XV, 271) ~ csuv. *šurām* 'hát' (PAAS.) ~ jakut *saryn* 'Schulter' (BÖHTL.). — Ha az őstörök *j-* és *-γ-* fejlődésének történetét figyelemmel kísérjük (GOMBOCZ, BTLw. 180), úgy látjuk, hogy az őstörök **jayryn*-nak szabályos bolgár-török eredetű megfelelője a magyar *szárny* szó. A jelentésbeli eltérés okozta nehézséget meg talán az idézett analógiák ozslatják el.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

A helynévgyűjtés jelentősége és módszere.

Nem könnyű dolog egy rövid előadás² keretében összefoglaló képet adni egy olyan kérdésről, amelynek jelentősége éppen a részletekben mutatkozik a legszembetűnőbben. Ha egyáltalában tudományos értelemben beszélhetnénk magyar helynévgyűjtésről, azaz rendszeresen elgondolt, tervszerűen végrehajtott adatgyűjtő munkáról, egy ilyen feladat elvállalója akkor is meglehetősen nehézségekbe ütköznék. De így, helynévgyűjtésünk kezdetlegessége és módszertelensége alig nyújt alapot az ilyenszerű kérdéssel kísérletezőnek. „Mintha a helynevek a magyar nyelv mostohagyermekai volnának!” — írta GYÖRFFY

(ein Vogel), dem die Feder ausgefallen sind' (BÖHTL.) ~ csuvas *šara* 'kopasz, meztelen' (PAAS.) (> cser. *sără* 'kahl', l. RÁSÁNEN, TschuwLw. 188).

Lehetséges, hogy a 'kahl; calvus' jelentésű, s legrégebben *Szár László* (Kézai: FontDom. I, 2: 86; ErdyK. 398) nevében előforduló magyar *szár* szó a *jayyr*-nak megfelelő bolgár-török jövevényszó.

¹ Még csag. *jayrin* 'Wund auf dem Pferderücken' (ŠeixSul.: KÜNOS).

² A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1933. április 11-i felolvasó ülésén tartott előadásnak részben FR. GESCHWENDR „Wie sammle ich Flurnamen“ című füzeté (Breslau, 1925.) szolgált mintául. A példaanyag legnagyobb része helyszíni és okleveles gyűjtéséből való. Felhasználtam ezen kívül az idézett forrásokat, főként BOGÁTS DÉNES „Háromszéki helynevek“ című tanulmányát (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.) és a Turul-Szövetség 1932 nyarára hirdetett néprajzi pályázatára a debreceni kollégium tanítóképzőintézetétől bejött anyagot. Ez utóbbi forrást DÖMÖTÖR SÁNDOR szívességéből használhattam.

A példánál legtöbbször az évet, helységet és megyét jelzem; az általánosan elterjedt helyneveknél mindezt elhagyom.

ISTVÁN ezelőtt néhány évvel megjelent kis cikkében,¹ senki sem tesz érdekükben semmit.

I.

Az elmúlt száz esztendő a külföldi helynévkutatást² olyan sokszempontú tudományos munkává fejlesztette, hogy e munka eredményeit nagyon sok tudomány, de természetesen elsősorban a nyelvészet és a történeti jellegű tudományágak semmiképen sem nélkülözhetik. Ugyanakkor azonban az is kitűnt, hogy bármilyen helynévgyűjtemény tudományos szempontból teljes egészében csak egységesen alkalmazott gyűjtési módszer mellett hasznosítható.

Minden települési egység (falu, város) belső területén és határán sok olyan név van, mely valamilyen területnek vagy helynek külön neve. A falu- vagy városrészek, utcák, terek, közök, szegek, hidak, pallók, bürük, külön építmények, emlékek, erek, patakok, folyók, tavak, források, kutak, hegyek, völgyek, árkok, csatornák, szakadékok, barlangok, szorosok, hágók, szántók, kaszálók, legelők, szőlők és még nagyon sokféle helyrajzi tényező jelölői mind a helynév eléggé tág fogalomkörébe tartoznak. A helynevek gyakorlati szükségéből keletkeznek: e nevek segítségével különbözteti meg a lakosság a belső terület részeit, illetőleg ezek segítségével tájékozódik az ember a határban. Az előadottakból önként következik a helynév és határnév közötti műszó-különbség is, melynek értelmében ajánlatosabb a tágabb jelentésű, a külső és belső terület elnevezéseire egyaránt vonatkozó helynév, mint csak a határ részeire vonatkozó határnév használata.

A helynevek keletkezésénél mindig valamilyen feltűnő helyrajzi jellegzetesség vagy történeti sajáttság, külső vagy belső: lélektani mozzanat játszik közre. Eppen ezért világos, hogy eredetileg értelmetlen helynév nincs, és csak a nyelv folytonos alakulása, a szemléleti alap elhalványulásával a nép állandóan működésben levő etimologizáló készsége, a lakosság népi összetételében beálló változás és sok más hasonló tényező okozza a helynév mai, esetleges „értelmetlenségét“. De mivel számtalan példából tudjuk, hogy a helynevek sokáig, gyakran évszázadokig, sőt évezredekig fennmaradnak, világos, hogy a régebben keletkezett helynevek az akkori állapotot, a keletkezésük szereplő történeti vagy személyi mozzanatot, különböző népi rétegződések oklevelesen nem is bizonyítható emléket őrzik, és így sok szempontból jelentős adattal szolgálhatnak az irántuk érdeklődőknek.

¹ MNy. XXIII, 111.

² Erre vonatkozólag l. MÁLYUSZ ELEMÉR, A népiség története: A magyar történetírás új útjai (Bp., 1931.).

A legközönségesebb helynevek azok, melyek az eredeti természeti állapotot, illetőleg az ebben végbemenő természetes vagy mesterséges változásokat mutatják.¹ Hogy a *Sulymostó*, *Csikostó*, *Hódostó*, *Borjumocsára* és az országban ezrével levő hasonló, halban, hódban és sulyomban bővelkedő állóvizek helyén ma búza és széna terem, vagy legelőnek, szántónak, gyümölcsösnek használják a *Vágás*, *Vágvány*, *Újvágás*, *Egés*, *Irtás*, *Irotvány*, a számos *Gyertyános*, *Bükkös*, *Csere*, *Pusztaszöllő*, *Bungord* (— *Bungur* — *Bungor* — *Bongor*) nevű helyeket, mindez pontosan útbaigazítja a gyűjtőt a kérdéses hely eredeti vízrajzi vagy gazdálkodástörténeti állapotára nézve. Az ilyenszerű helynevek figyelembevételével egy-egy terület gazdálkodásában beálló változások képe elég pontosan felvázolható, mindenestre pontosabban, mint ha nem vesszük tekintetbe a kérdéses terület multbeli külső, hogy úgy mondjam, fizikai lehetőségeit, melyekről a helynevek tájékoztatnak.

A helynevek másik csoportja még szélesebbkörű érdeklődésre tarthat számot, mivel olyan történelmi, sokszor egészen az őstörténetig visszanyúló mozzanatokat világíthat meg, melyekre más forrásból alig van adatunk. Pl. Erdélyben a katonai felvonulásokra alkalmas területek, elsősorban a folyóvölgyek mentén levő *Ispánlese*, *Lármaja*, *Megnéző*, *Nézőhegy*, *Ormény*, *Orményes*, *Órhegy*, *Órhely*, *Órkő*, *Órmező*, *Strázsa*, *Strázsahegy*, *Tekintő*, *Trázasahalom*, *Várhegy*, *Várhely*, *Vigyázó*, *Vigyázóhalom*, *Vigyázóhegy* stb. elnevezéseiben máig is megmaradtak e helyeken levő őrállomások, esetleg egész őrhelyvonulatok emlékei, mint ahogy a *Gyepű*, *Gyapal* (*Gyepűalja?*), *Kapud*, *Kapus* és társaik az egykor itt elvonuló falu-, vagy éppen országhatárvédő gyepűvonalat, illetőleg az ennek a kijáratait, kapuit jelölő helyeket tüntetik fel. Nemrégiben a bolgár és orosz szlávtság késői emlékeit sikerült kimutatni Háromszékben az oklevelekből gyűjtött helynévi adatok segítségével, sőt a százszok Keletre irányuló kereskedelmi útvonalának bizonyítékai is fennmaradtak a helynevekben.² A magyar *Oláhszállás*, *Oláhülés*, *Oláhatár*, *Török útja*, *Szászok réte*, *Szászok uttya*, *Németek pallója*, *Tatár úttya*, *Tatár ösvénye*, a rumén *Valea Ungurilor* 'Magyarok völgye', *Cărarea Tatarilor* 'Tatárok ösvénye' stb. helynév egy-egy helység határában felmerülő új nép első településhelyére vagy a község életében megrázkodtató szerephez jutott népcsoport vonulási irányára mutat. Bár az ilyen helynevek nem vizsgálhatók a vidék helyrajzának pontos ismerete nélkül, de ugyanakkor a belőlük levonható következtetések messze túllépik a helytörténeti jelentőség

¹ A helynevek vízrajzi vonatkozásáról l. STRÓMPL GÁBOR „Helyneveink vízrajzi szókincse” című dolgozatát (Hidrologiai Közöny 1929. és kny. Bp., 1930. 8. r. 16 l.).

² BOGÁTS DÉNES i. h. 52 kk.

határait, olyan adatokat nyújtva a nemzeti történelem számára, melyek feleslegessé és lehetetlenné teszik azt, hogy egy terület őstörténeti és főként település- vagy népiségtörténeti részletkérdéseit az ország másik felében élő, helyi ismeretekkel nem rendelkező tudós csak feltevéseken nyugvó elmélete intézze el.

A sokszoros népi rétegződésű és átszíneződésű területeken (Dunamedence!) különös fontosságú a helynévgyűjtés a népiségtörténet szempontjából is. A helynevek külső köntöse, nyelvi anyaga beszédes bizonyosága az azt először használó népelem nyelvi és talán faji hovatarozásának. Erdélyben, és bizonyára másutt is, nagyon különös sajátosságokat látunk az olyan településtörténeti egységek helyneveinek vizsgálatánál, melyek ma pl. teljesen román lakosságúak.¹ Az ilyen helyen néha feltűnően sok az értelmetlennek tetsző és már futólagos vizsgálat mellett is magyarnak, szásznak vagy szlávznak bizonyuló helynév. Ha azonban a vizsgálatot legalább a XVI—XVII. századra visszamenő okleveles anyagra is kiterjesztjük, a helynevek közül igen soknak a származása megvilágosodik. Mennyiségileg minél nagyobb és történeti egymásutánban minél bőségesebb helynévanyag áll a kutató rendelkezésére, annál pontosabban nyomon követhető a helynevek nyelvi elválásából a népiségtörténeti változás menetének, sokszor a népi rétegződések egymásutánjának egyébként homályban maradó képe. A helyneveknek a jobbágynevekkel kapcsolatos vizsgálata olyan kézzelfogható és ugyanakkor tárgyilagosan ellenőrizhető eredményekre vezet,² hogy az ezután végzendő népiségtörténeti kutatás számára az eddig fel nem használt helynévanyag értékesége eléggé nem hangsúlyozható.

Településtörténeti változások emlékeit őrzik sokszor az olyan helynevek, melyek elpusztult községek helyét jelölik. Az ilyen esetek, tudomásom szerint, országszerte közönségesek. Désakna határában a *Pusztatemplom* helynév legnagyobb valószínűséggel egy, a XIV. században már praediumként (puszta falu) említett község helyét határozza meg. Magának a községnek neve e hely felett levő és részben már a dési határhoz tartozó *Szentpéterhegy* nevében maradt fenn máig is; a *Kövesd*, *Alsó*-, *Felső*-, *Nagy*- és *Kiskövesd* nevében pedig a *Szentpéter*-rel együtt említett, elpusztult *Cuesd* (olv. *Küesd*: *Kövesd*) helység több mint hat évszázadon át fennmaradt nevét használja Désakna lakossága.

De nagyon sok más történeti segédtudomány számára szolgáltató utmutató adatokat a helynévkutatás. A régészt, a

¹ Természetesen ugyanígy meglátszik a helynévanyagban a szász, román, észak- és délszláv rétegződés is!

² Erre vonatkozó kísérlet MIKÓ IMRE „Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés” című (Kolozsvár, 1932.) művének egy része (32—46). L. még alább idézett nagyenyedi helynévgyűjtésemet!

megfigyelések szerint, a *Palota*, *Várhegy*, *Óriás*, *Pogányvár* és általában a *Vár*-féle helynevek ősi településhelyek nyomaira vezetik rá.¹ A hadtörténetíró a katonai felvonulások emlékeit őrző vár-, út-, mező- és hegynevekben talál a terep ismeretére vonatkozó tájékoztató adatokat. Aki művelődés- és társadalomtörténettel foglalkozik, egyebek között a különböző társadalmi osztályok jelentőségének megállapítását végezheti el pl. utca- nevek alapján.² Désen pl. a főutcát okleveles adataink szerint a XVI. század végétől a XVIII. század végéig *Varga* (1575.), illetőleg később *Nagyvarga utca*-nak (1659.), a főteret vagy legalább is egy részét *Varga piac*-nak (1618.) nevezték; 1674-ben már *Varga temető*-t is emlegetnek. Egy másik utca *Timár utca* nevet visel máig is. Volt ugyanitt *Halász* (1591.), másként *Nagyhalász* (1722.), *Szekeres* (1578.) és *Fazakas utca* is. Mind olyan adatok ezek, melyek e kis erdélyi várost eleve is kisiparos és ősfoglalkozást űző városnak mutatják. Désnek egykor fejlett csizmadiaipara ma csak pang. A szekeresek jelentősége a dési sóbányászatnak a XVIII. század folyamán beálló hanyatlásával megcsappant, és a cellérek (sószállítók) céhe 1719-ben megszűnt. Emlékük fennmaradt a máig használt *Szekeres* (1788.), másként *Kis-* és *Nagyszekeres* (1760.) *utca* és az 1748-ban még emlegetett *Cellérek futtatója* helynévben. Viszont az a körülmény, hogy a XVIII. század végén a fő-*utca Varga utca* neve *Nagykirály utca* lesz, a *Varga piac* neve *Piac*-cá rövidül, a *Varga temető* elnevezést pedig a *Kistemető* elnevezés váltja fel, a *varga* (csizmadia)-osztály napjainkig tartó hanyatlására, tehát alapjában véve társadalom- és közvetve művelődéstörténeti tényre mutat. Némelyi ilyenszerű nyomok alapján következtethetünk a zsidó, örmény, rumén, szász és más népelemeknek különösen városaink lakosságában elfoglalt helyére, első jelentkezésükre és első településhelyükre vonatkozóan. Különösnek tetszhetik, ha azt mondom, hogy még szellemi irányzatok hatása is tükröződik helyneveinkben. A középkori vallásosság magyarázza meg nemcsak a helység-, de a helynevekben is szereplő *szent* szó gyakoriságát. Pl. *Szentpéterhegy* (Dés), *Szent-János* (1700. Petőfalva, Háromszék m.), *Szentegyházmezejeverőfele* (1631. Lemhény, uo.), *Szent-Péterpataka* (1708. Szemerja, uo.) stb. Ugyancsak a középkori és kora-újkorai egyházi élettel kapcsolatos sok *Remete*, *Klastrom mezeje*, *Barátok szege* stb. helynév. Az ilyen helynévképződések száma a szentek tiszteletét eltörlő reformáció térhódításával egyre jobban megcsappan, sőt pl. Három-

¹ Erre vonatkozóan l. még ERŐSS JÓZSEF, Háromszék telepedési története: Emlékkönyv a Székely Nemz. Múz. 50 éves jub. 123 kk. — A néphagyományok történeti vonatkozásaira l. még Ethnographia VIII, 296, XII, 125 és 409, XIV, 58 és 307.

² Vö. KÁDÁR alább i. m. III, 214.

széknek a reformáció által érintett vidékein az oklevelekből még az is kimutatható, hogy a reformációval nemcsak az egyházi vagyon, de nagyon sok *szent*-tel összetett helynév is szekularizálódott.¹ Eddigi ismereteink szerint ritka jelenség az, ami Hajduböszörmény helyneveinek újabb gyűjteményében (1932.) áll előtűnik. E helységben a szőlők a *Kis- és Nagy-Bocskai, Lóránsi, Rákóczi, Hunyadi, Kossuth, Bethlen, Petőfi, Csokonai, Zrinyi, Kis- és Nagy-Arpád, Báthori, Attila* stb. nevet viselik. Akár hivatalos, akár népi elnevezések ezek a helynevek, kétségtelenül egy kor politikai szemléletének, a századvégi liberális, szabadság-eszmék hódításának visszénye tükröződik bennök.

A helynevek nemcsak ilyen helyrajzi és történeti tényekre mutatnak rá, de nagyon sok értékes adatot nyújtanak a nyelv közelebbi, különösen történeti ismeretéhez is. Hogy számos, ma már kihalt vagy jelentésváltozáson átment (*áj, elve, ügy, jó, aszó, séd, ravasz, mál, röz, vápa* stb.) vagy alakját változtatott (*eperje, körtő ~ körtély, karuly, orotvány, szederje, fenes: fenyés, ördöng* stb.) szó rejtőzik helyneveinkben, az köztudomású dolog. De ki tudja, hány olyan is, melynek jelentése és etimológiája csakis helyneveink ismerete alapján oldható meg. Mint már GYÖRFFY ISTVÁN is megjegyezte (MNY. XXIII, 111 kk.), helyneveinknek tekintélyes része olyan, mely csak egy helyen fordul elő, kevés ember ismeri, és ha ott feledésbe merül, örökre elveszett a magyar nyelvre nézve. A helynevek közül számtalan olyan van, amely egyetlen útmutatónk bizonyos nyelvészeti kérdésekben. Csak legújabban is az eddig bizonytalan jelentésű *erge* köznevünk 'alveolus; patak' jelentése tisztázódott a helynévgyűjtés közben előkerült feles számú helynévi adat alapján.² Az erdélyi *bongor* tájszó, melyre eddig mindössze három (!) bizonytalanságban hagyó adat ismertünk, a kéziratos helynévgyűjteményben levő mintegy kilencven (!) adat alapján véglegesen az erdélyi szász *bangert-, bongert-*ből származónak bizonyult,³ hisz elsődleges 'gyümölcsös' jelentéssel csak olyan vidékeken fordul elő, ahol eredetileg szász település kétségtelenül kimutatható, vagy szász hatás feltételezhető. A gyakori *Solymos, Solyomtó, Solymostó*-féle helynevek a nép etimologizáló hajlamának érdekes bizonyítékai. Az okleveles adatok az ilyen helynevek közül sokat *sulyom* előtagúnak mutatnak, és így kétségtelen, hogy ezeknek semmi közük a *sólyom* madárhoz, hanem egy arról a vidékről már kipusztult *sulyom* (trapa natans) vízinvézy emlékét őrzik. A *sulyom* > *solyom* esetében tehát a népetimológia hatására

¹ BOGÁTS i. m. 52.

² Vö. SZABÓ T. A.: MNY. XXIX, 242.

³ Vö. HORGER: MNY. X, 192 és EtSz. I, 470.

keletkezett hangváltozásról van szó.¹ A népetimológia egyébként a legkülönösebb hangtani változásokat okozhatja. Hatására néha az értelmetlennek tetsző helynévből értelemmel bíró áll elő: *Miríszlóbükk*: *Merézlóbükk*, *Varcegás*: *Várszeg*, *Keresztáj*: **Kresztáj*: *Krestály* (híd) stb. Nem ritka azonban a népetimológia értelemrontó hatása sem: *Gál János* helynévből *Gályános*, **Juhemő*-ből *Juhem* stb. lesz. A ma „értelmetlen“ helynevek ilyen módon keletkeztek.

Leggyakoribb azonban a helynévanyagban beálló olyan hangtani változás, amely nem egy nyelv keretein belül folyik le. Az olyan vidékeken, ahol egymásba folyó idő- és térbeli határok között különböző nyelvű népelemek éltek, a népek egymás mellett való élete természetszerűleg nem történhetett meg többek között a kérdéses népelemek egymásra vonatkozó nyelvi kölcsönhatása nélkül. Ebből pedig önként következik, hogy a különböző népelemek tartósabb érintkezése vagy éppen séggel települési* egységben élése a helynévanyagban is nyomot hagy. A helynevek átkölcsönzése nagyon gyakori tünet, de ez az átkölcsönzés a különböző nyelvek elűtő hangrendszere folytán a helynévanyag olyan hangtani átalakulására vezet, hogy az átalakulás előtti helynévanyag sokszor csak feltevésekkel rekonstruálható. A helynévanyag újabbkori változása az okleveles adatok ismerete mellett már sokkal jobban nyomon követhető, különösen az olyan esetekben, mikor a kérdéses helyen végbemenő népiségtörténeti változás lassú menetű, azaz mikor az idegen (helyesebben talán az új) elem beszivárgása a régebbi lakosság faji és nyelvi összetételét hosszabb idő, esetleg évszázadok alatt változtatja meg szemebetűnő módon. Ilyenféle esetekre a nemzetiségi vidékeken számos példa kínálkozik. Pl. Szásznyíresen (Szolnok-Doboka m.) a rumén helynevek nagyrésze a magyar vagy a szász helynevekből alakult bizonyos hangtani változások felléptével. Néha a visszakölcsönzéssel kapcsolatban kivételes alakok is állanak elő. A kétharmadában rumén lakosságú Marosdécse (Alsófehér m. 1932.) magyarjai pl. egy *Malomba* helynevet ismernek, mely nem egyéb, mint a helynévként alkalmazott magyar *malom*-nak a ruménba a helyhatározós *Malomba* alakban átkerült formája. Mivel az egykor e helyen állott *malom* ma már eltűnt, a rumén hatás alatt álló magyar lakosság az eredeti jelentés elhomályosulásával *Malomba* alakban vette vissza e helynevet úgy, hogy ma az e terület felé igyekvő magyar a *Malombába* megy.²

De nemcsak a lexikális anyag és a hangtani tanulságok gyarapodásának szempontjából várhatunk értékes adatokat helynévanyagunk ismeretétől. Helyneveink számtalan példáját őrzik

¹ Vö. SZABÓ T. A.: MNy. XXX, 53.

² Ugyanekkor a rumén is így beszél: „Eu merg la *Malomba*!": 'Megyek a Malombába.'

az egyik legősibb helynévadási formának, t. i. annak, hogy a személynév pusztán nominativusa válik helynévvé. Az ilyenféle helynévadás az egész magyar nyelvterületen, de különösen a Székelyföldön gyakori. Ilyen pl. *Sándor* (1932. Kozárvár, Szolnok-Doboka m.), (Kis) *Jakabas* (1838. Páncélcseh, uo.), *Bence* (1932. Domokos, uo.), *Damokos* (1765. Kisborosnyó, Háromszék m.), *Jankó* (1819. Köpec, uo.), *Móric* (1752. Közéapajta, uo.), *Zoltánka* (1698. Sepsikőrspatak, uo.), *Egyed* (1609. Szárazajta, uo.), *Pálbiró* (é. n. Esztelnek, uo.), *Birtalan* (1805. Szörce, uo.), *Péterke* (1607. Étfalva—Zoltán, uo.), *Dósa* (1761. Alsó- és Felsővolál, uo.), *Bódika* (1750. Karatna, uo.) stb. Néha meg a személy- vagy családnév többes nominativusa válik helynévvé: *Miklósokák* (1932. Domokos, Szolnok-Doboka m.), *Donátok* (é. n. Feldoboly, Háromszék m.), *Szántókák* (é. n. Esztelnek, uo.). Nem ritka a vezeték- és keresztnévnek együttes alkalmazása sem: *Bara-Máté* (é. n. Kézdiszentlélek, Háromszék m.), *Gál-Péter* (1744. Haraly, uo.), *Nagy Mátyás* (1683. Miklósvár, uo.), *Balog Márta* (1693. Alsó- és Felsőtorja, uo.) *Pál Mátyásék* (1932. Domokos, Szolnok-Doboka m.), *Birta Ferencék* (uo.) stb.

Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az ilyen, nyelvtörténeti szempontból értékes tanulságok száma megolvashatatlan. Helyneveink nyelvészeti jelentősége azonban semmi esetre sem tekinthető ezzel kimerítettnek.

Köztudomású dolog ugyanis, hogy a magyar nyelvjárás-kutatás még nagyon távol áll attól, hogy csak nagyjában is ismerje az egyes községek nyelvjárási sajátosságait. Ha valamilyen módon a helynévgyűjtés a kívánt mértékben és elvárható alaposítással megindulna, a fonétikusan bejegyzett *Csantaskü*, *Imező* (*Éhmező*), *Csanekarom* (*Csonkaorom*), *Ökersi patak* (*Ökrési-*), *Alsága* (*Alsó ága*, t. i. pataknak), *Szakadik* (*Szaka-dék*), *Borzik* (*Borzlik*), *Bozzás* (*Bodzás*), *Verebhegy*, *Meggyes*, *Küespad* (*Kövespad*), *Egeres* (*Egeres*), *Fehérföven*, *Bálvánkü*, *Ballang* (*Barlang*), *Pallag* (*Parlag*), *Talló* (*Tarló*), *Bujjános* (*Burjános*) és sok száz más adatból egy-egy község, azután meg talán egy-egy vidék nyelvjárásának legalább alapvető hangtani sajátosságait állapíthatnók meg, és ezzel helyel-közzel nemcsak nyelvjárásföldrajzi ismereteinknek táguló hézagait tölthetnők ki, de egyben szinte nyelvjárástörténeti vizsgálatot végezhetnénk, hisz az oklevelekben előforduló, sőt sokszor a népnyelvben ma élő helyneveket is a nyelvben végbemenő változások gyakran egyáltalában nem, illetőleg alig-alig érintették.

Már előbb is rámutattam arra, hogy a helynevek nagy része a határ eredeti természeti sajátosságait, domborzati, vízrajzi és gazdaságföldrajzi jellegzetességeit tünteti fel, illetőleg az ezekben beálló változások emlékét őrzi. A domborzati viszonyok jelzésére szolgáló köznévi elemek (*hegy*, *halom*, *domb*, *fok*, *vápa*, *lápa*, *lapos*, *pad* stb.) vidékenként való jelentésbeli

változata, esetleg csak bizonyos domborzati viszonyok között való élete egész külön tanulmány tárgya lehet.¹ A domborzati viszonyok általában a legkevésbé vannak kitéve változásoknak; az ezekre vonatkozó helynevek képezik tehát egy-egy települési egység helyneveinek mintegy a gerincét. Sokkal inkább változás alá vetettek, mint már előbb is jeleztem, a vízrajzi tényezők, és így az ezekre vonatkozó helynevek sokszor nagyon érdekes vízrajztörténeti változásokról tesznek tanúvallomást. A helynévként használatos folyó- és állóvíz-nevek, valamint az ilyen vízrajzi tényezőket feltételező sziget-nevek, ha még megmaradtak, ma már az esetek nagy többségében nem vízrajzi tényezőkre vonatkoznak. A helynévanyag ilyen szempontból való vizsgálata már a vízrajztörténet művelője számára is sok használható adatot vehet fel, de e mellett egy-egy települési egység helytörténetének megírásakor sok gazdaság- és társadalomtörténeti mozzanatot is megmagyaráz. Az általam eddig ismert erdélyi települési egységek közül pl. Désnek 1261-től nyomom követhető vízrajztörténeti képébe mintegy 10 tó-, 5—6 sziget-, 10—15 olyan folyó- és állóvíz-név rajzolando be, melyek közül a legtöbb ma már névben sem él. Hogy e körülmény ismerete a gazdálkodási terület nagysága és minősége szempontjából sem jelentéktelen, az különösebb részletezés nélkül is nyilvánvaló.

A vízrajztörténeti változások vizsgálatából nyerhető adatok mellett nem kis jelentőségűek azok az adatok sem, amelyek a geológus számára nyújtanak útbaigazítást. A sok *Fejérvő*, *Kövecses*, *Köveshágó*, *Kövesdpatak*, *Büdöspatak*, *Büdösbarlang*, *Borvízliget* stb. helynév mind a kérdéses terület földtani viszonyait tükrözi. Ezek közül pl. a több helyről ismert *Büdöskút* helynév általában kénes-iszapos jellegű talajösszetételre mutat. Ha az ilyen kút napjainkig fennmaradt, vizét a népi gyógyításban köszvény és csúz orvoslására használják (pl. Domokoson, Szolnok-Dobokában). A torjai *Büdösbarlang* (Háromszék m.) is átható szagú, kénes párolgásától kapta nevét. Az egy határban előforduló *Edestó* (1932. Torda, Tordaaranyos m.) és *Kénestó* (uo.) helynév neve is kétségtelenül a tavak vizének összetételére vonatkozik. Mint GyÖRFFY ISTVÁN szíves közléséből tudom, valahol az Alföldön levő *Keserves* sem nehezen megközelíthető helyet jelöl, mint azt ma a népi magyarázat tartja, hanem a talajnak ásvány-, illetőleg földtani jellegzetességére mutat. A gyakran előforduló *Keserűpatak*, *Sóspatak* (pl. Dés—Désakna!), *Sós*, *Sósos*, *Sóstó* név önmagában is eleget árul el. A *Villongó*-kban is, úgy vélem,

¹ Vö. HEFTY GYULA ANDOR, Térszíni formák a magyar népnyelvben: Nyr. XL, 155 kk. Kny. Nyelvészeti Füzetek 60. sz. — GyÖRFFY ISTVÁN, A térszíni formák nevei az Alföldön: Föld és Ember 1921. 1. sz. és MNy. XVIII, 66 kk.

tőzeges, földgázás területre vonatkozó helynevet kell sejtenuk. Az egyes vidékeken előforduló sok kútnév alapján gyakran éppen nem vízbő helyre kell gondolnunk; a víz a vízszegény helyeken becses jószág: megbecsülése a sok, rendszeren dűlőnévvé váló kútnévben nyilvánul meg. A sós talaja miatt természet-szerűleg vízszegény Désakna dűlőnevei között legalább tíz ilyen kút-tal összetett dűlőnév szerepel.¹

Nem jelentéktelenek azok az adatok sem, melyekből a kérdéses terület növény- és állatvilágában² beálló változások olvashatók ki. A dési *Kádbükke* ma már kopáros legelő, habár neve és középkori okleveleink tanúsága szerint e hegyoldalon hajdan éppen úgy erdő ringott, mint ahogy a ma szőlő-, gyümölcs-, búza- és szénatermő *Gyertyános*-on. Domokoson (Szolnok-Doboka m.) van *Nagynyíres* nevű *tölgyerdő*, a nagyenyedi *Bükkös*-ben pedig a sok *tölgy* között csak imitt-amott lézeng egy-egy *bükkfa*. A sok *Sulyomtó* vagy *Solyomtó*-féle helynév a *sulyom* egykori előfordulására mutat. Nemcsak növénytani, de éghajlati változásra figyelmeztet pl. Háromszéken az a körülmény, hogy sok olyan helyen található *Szőlőhegy* elnevezés, ahol ma alig tudjuk elképzelni, hogy valamikor ott szőlőt termeltek volna.²

Éppen úgy a vidék egykori állatvilágának képe rajzolódik elénk a *Hódostó*, *Hódospatak*, *Csikostó*, *Halastó*, *Kárásztó*, *Csukástó*, *Pisztrangos*, *Gémes*, *Fajdtyúkos*, *Fácános* helynevekből és társaikból. Erdélyben még a bölény emléke is fennmaradt többek közt egyik északszolnokdobokai román község *Poiana Zimbrului* 'Bölénytisztása' helynevében, habár az utolsó erdélyi bölényt talán másfélszáz éve ejtették el. Egészen közönséges helynévadás, hogy ma is élő állatokról (evet, mókus, farkas, medve, eb, ló, holló, karvaly, ölyv stb.) neveznek el egy-egy helyet. Csak a számmal nem igen találkozunk helyneveinkben. Mint egyik budapesti ismerősöm szíves szóbeli közléséből tudom, Kecskemét hátárában, Nagynyír felé van *Cethal* nevű — erdő is.

Az ilyenféle helynevek sok mással együtt már a néprajz és néplélektan érdekkörébe tartoznak. Hogy miképpen került a *cethal* az — Alföldre, *Jerikó* vagy *Jerikó* neve Szeged, a Felvidék néhány községneve Dés, Désakna és bizonytalán még sok más helység helynevei közé, ennek pontos okát ma már alig tudjuk adni; legfeljebb a népi lélektan ismerete alapján old-

¹ Vö. MNY. XVIII, 123—5.

² Némiképpen idevonatkozó megállapításokat találhatni BOROS ÁDÁM „Helynévmagyarzatok életföldrajzi jelentősége” című cikkében (vö. Debreceni Szemle 1931: 438 kk.).

³ BOGÁTS I. M. 54.

hatnók meg imitt-amott a talányt. A *Burgundia*¹ (Kecskeméten² később: *Burga*), *Ósztria* (Ausztria), *Tótország*, *Szicília*, *Amerika* országnév és *Róma*, *Amszterdám*, *Csikágó*, *Bécs*,³ *Babilon*, *Zsodoma* (*Sodoma*), *Jeruzsálem*, *Páris*,⁴ sőt a csak egy helyről ismert *Tömösvár* (falurész Fehérgyarmaton) városnév határ- és városrész-névként való jelentkezését legtöbb esetben csak elkönyveljük, de keletkezését megokolni nem tudjuk. Csak ritkán akadunk olyan magyarázatra, mint a marosújvári *Bosznia* és *Hercegovina* városrész-név vagy a több felől, többek között Szolnok-Dobokából is ismert *Kandia* határ-, városrész- vagy utcánév⁵ esetében, ahol első esetben a boszniai okupáció nyomán keletkezett névről,⁶ az utóbbiban pedig a városból kiinduló olyanszerű névadási divatról lehet szó, amilyent a szolnokdobokai példából határozottan megfigyelhetni. Némelyik esetben (*Tótország*) a helynév jelölheti valamely népelem településhelyét is, de leggyakrabban a szemléleti alap olyanféle lehet, mint a sziléziai Gros Silstervitz helynevei között a helység határának legmesszebb fekvő részét jelölő *Walachei* esetében. E helynévvel a lakosság körülbelül ugyanazt akarta kifejezni, mint a székely a *Világvége* (1829. Laborfalva, Háromszék m.) helynévvel.

Sokszor a nép erkölcsi felfogása, a népkedély hullámmozgó élete fejeződik ki helyneveinkben. PESTY FRIGYES szerint⁷ a mult század második felében Tason (Pest m.) volt *Misemulasztó csárda*, mely nevét onnan nyerte, hogy a kunsztmikli misére járó tasi cselédek a csárdában időzve sokszor elmulasztották a misét. Az egyik erdélyi faluban a szépelgő, magukat kendőző, újmódos leányok utcáját *Pudéros uccá*-nak (1932.) nevezik⁸ világos célzással, és — úgy lehet — rosszalással, a falun is térhódító szokásra. A szegedi *K... adomb* (1864.) neve a helyi magyarázat szerint onnan származik, hogy a juhászok feleségei és szeretői jártak ide.⁹ Berettyószentmártonban (1932. Bihar m.) azt az utcát, ahol a sokgyerekes, szapora családok laknak, *Gyerekgyár uccá*-nak nevezik. E kissé cinikusnak tetsző elnevezés mellett tréfálkozó, jóhumorú a Magyarlápón (1932. Szolnok-Doboka m.) a fazakasok utcájára

¹ PESTY, MgHn. 50—1 11-et sorol fel; l. még Nyr. XXIX, 238, XXXV, 36 és 234.

² Vö. HORNYIK JÁNOS, Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 20. l.

³ Vö. az *ÉtSz. Bécs* címszava alatt jelzett forrásokat.

⁴ PESTY 246—7; megjegyzendő, hogy 8-szor említi. Nem mindenik *Páris* van összefüggésben a *Páris* városnévvel, hisz volt *Páris* köznevünk is.

⁵ Vö. SZABÓ KÁROLY: ÚjMMúz. 1850. I, 373; Nyr. XXIX, 238, 246, XXXV, 36, 95, 233; MNy. XIII, 120 és PESTY 150.

⁶ Vö. SZABÓ T. A.: MNy. XXIX, 52.

⁷ MgHn. 214.

⁸ Volt tanítványom, MAKKAY GÉZA szíves szóbeli közlése.

⁹ PESTY—SZENDREY: Népünk és Nyelvünk 1929: 235.

alkalmazott *Sárgyilkosok uccája* név. Van Nyirbátoron (1932. Szabolcs m.) *Tetüfészek* tanya, Kézdikóváron (1740. Háromszék m.) *Tetvespatak* folyónév, sőt a „fiatalabb nemzedéket” is képviseli a *Serkevár* nevű falurész (1932. Hajduhadház). Ezeket a helyneveket és az olyanokat, mint *K...ák útja* (1744. Bita, Háromszék m.), *Szegényszer* (1698. Hilib, uo.), *Kódustó* (falurész, 1932. Pocsaj, Bihar m.), *Tetvestó* (1741. Kézdiszentkereszt, Háromszék m.), *Szerelem padja* (é. n. Bikfalva, uo.), *Csókoskút* (1932. Hajdunánás),¹ *Csókos utca* (1932. Gyula, Békés m.), *Halálkút* (Okány, uo.),² *Hatrongyos utca* (1932. Botpalád, Szatmár m.), *Kutyaszoritó zúg* (1932. Hajdunánás), *Gyilkostó* (Gyergyószentmiklós, Csík m.), *Fiaató* (Bágyon, Torda-Aranyos m.) stb. beszélő helyneveknek is nevezhetnők. Az *Edenkert* (falurész, 1932. Hajduböszörmény), *Paradicsom* (1864. körül Mezőkovácsháza, Csanád m.)³ és társaik sokszor éppen nem paradicsomi vagy édeni gyönyöröket jelentő helyre vonatkoznak. A nép hitvilágára vet világot a *Boszorkánysziget* (1864 körül. Szeged),⁴ *Pokoláj* (XVIII. sz. Kolozsborsa, Kolozs m.), *Tündérjuk* (1933. Dés, Szolnok-Doboka m.), *Ördögök temploma* (1932. Magyarláros, uo.), *Ördögöstó* (1787. Telek, Háromszék m.), *Tátos rétje* (1864. Tinnye, Pest m.),⁵ *Sátánkút* (1898. Magyaroköblös, Szolnok-Doboka m.),⁶ *Bálvány* (1864. Gidófalva, Háromszék m.),⁷ *Istenfa* (1864. Szurdokpüspöki, Heves m.)⁸ és még sok hasonló helynév. E részben pogány, talán a magyarság ősi hitvilágából eredő helynevek mellett a katolikus vidékeken gyakori *kereszt*-tel összetett helynevek meg a *Jézus forrás* (1706. Esztelnek, Háromszék m.), *Sionteteje* (1801. Kisborosnyó, uo.), *Kálváriadomb* (1932. Kolozsvár), *Abrahámmezeje* (Hilib, Kolozs m.), *Adám és Éva sírja* (1931. Torda, Torda-Aranyos m.),⁹ *Jerikó* (1932. Dés, Désakna, Szolnok-Doboka m.), *Jeruzsálem* (1916. Betlen, uo.),¹⁰ *Istenfia* (1864. Felsőbős, Zala m.)¹¹ és a hasonlók már keresztényen képzetkörből származnak.

Ugyancsak a néplélektan iránt érdeklődőt lephetik meg azok a helynevek, melyekben a népnek a környezetet megjelölő, emberi tulajdonságokkal felruházó hajlama nyilvánul meg. Ilyen pl. az *Egerkebele* (1825. Szotyor, Háromszék m.), *Pál homloka* (1744. Zágon, uo.), *Félszemű szugoly* (1774. Nagy-

¹ 'Csak fiatalok járnak oda.'

² Egy fiatal leány beleölte magát.

³ PESTY 244; más helyről származó adatok is uo.

⁴ PESTY—SZENDREY i. h.

⁵ PESTY 390.

⁶ KÁDÁR i. m. IV, 470.

⁷ PESTY 34.

⁸ Uo. 142.

⁹ DEÁK ISTVÁN és LOVAS MIKLÓS volt tanítványom közlése.

¹⁰ Nyr. XLV, 94.

¹¹ PESTY 143.

rozsály, Szatmár m.), *Nyalakodó* (uo.), *Kódustó* (1932. uo.), *Jámborka* (1864. Szeged),¹ *Mosolygó* (1864. Balkány, Szabolcs m.)².

A néprajz számára érdekes helynevekhez csatlakoznak az olyan helyeket jelölő nevek, melyekhez valamilyen népi szokás fűződik. Magyarláposon (1932. Szolnok-Doboka m.) pl. a *Hótt-embernél* nevű határrészen állítólag egy ember felakasztotta magát; a holttestet a helyszínen temették el, és ma a sírra minden arra menő egy galyat dob. Ugyanezt a szokást teljesen rumén vidékről (1898. Rózsapatak, Szolnok-Doboka m.),³ sőt Németországból is⁴ ismerem. Nem ritkán hosszabb-rövidebb magyarázatot fűz a nép egy-egy helynévhez.⁵ Nagyenyeden (1932. Alsófehér m.) a *Kosárdomb* név a helyi magyarázat szerint az elfáradt óriásleány letett *kosar*-aiból keletkezett két dombocsákára vonatkozik.⁶ A szomszédos Marosgombáson (1932. uo.) azt tartják, hogy az óriás az egyik lábát a gombási *Magulicsa* nevű hegyre, a másikat a szemközti levő miriszlóra teszi, és úgy iszik alatt a völgyben elfolyó Marosból.⁷ Ez az óriásvonatkozás azonkívül, hogy az e vidékre jellemző mitológiai képzetecsoportba tartozik bele, azért is érdekes, mert Marosgombás és környéke népvándorlás- és honfoglaláskori lelőhely; így az az egyszerű magyarázat talán ősrégi hagyományt tartott fenn. Csaknem minden helység határában van egy-két, esetleg több helynév, amely tündér, ördög, sárkány stb. mese-elemet őriz, s amelynek lejegyzésétől amúgyis szegényes mitológiai képzetkincsünk gazdagodását, esetleg új elemekkel való bővülését várhatjuk. Nem kell lebecsülnünk a mult e kis tükördarabjait, melyek ki tudja milyen régi adatokat őrizhetnek. Az ilyen apró, egyszerű adatokból, mesés magyarázatokból, bármennyire jelentéktelneknek is látszanak, nagyon tekintélyes néprajzi anyag gyűjthető, és így a helynevek lejegyzésénél erre is vigyáznunk kell.

II.

Mikor így futólag vázoltam a helynévgyűjtésnek a különböző részlettudományok számára való jelentőségét, rész-

¹ PESTY—SZENDREY i. h.

² 'Szép ligetes, virágos mező' (RÉVÉSZ IMRE: ÚjMMúz. 1851—1852. I, 310).

³ L. KÁDÁR i. m. V, 588.

⁴ FR. GESCHWENDT i. m. 13.

⁵ Néhány példát SOLYMOSSY SÁNDOR „Mohács emléke a néphagyományban“ című dolgozatában (LUKINICH I., Mohácsi emlékkönyv. Bp., é. n. 346. l.) is találtam.

⁶ KÓNIA GYULÁNÉ (Nagyenyed) szíves szóbeli közlése. — L. még SZABÓ T. A., Adatok Nagyenyed XVI—XX. sz.-i helyneveinek ismeretéhez: ErdMúz. 1933. évf. és ErdTudFüz. 58. sz. 21.

⁷ SZÉKELY JÁNOS (Marosgombás) volt tanítványom szóbeli közlése.

ben már arra is rámutattam, hogy a gyűjtés a módszer szempontjából milyen követelményeket támaszt a gyűjtővel szemben. A gyűjtés tehát csak akkor nevezhető módszeresnek, ha a gyűjtő a lehetőségekhez képest mindazokra a szempontokra vigyáz, melyeket az imént nagy vonalakban ismertettem. Most még csak a módszer gyakorlati keresztülviteléről szólok néhány szót.

A helynévgyűjtés mindig egy települési egységre (falu, város) vonatkozik, azaz sohasem helyneveket gyűjtünk, hanem egy bizonyos települési egység helyneveinek lehető összességét. — A gyűjtés megkezdése előtt elkészítjük a kérdéses helység belső területének és határának vázlatos térképét, azután jelezzük rajta a helység magyar és esetleges más nyelvű nevét.

Első lépés a belső terület helyneveinek, az utcák, közök, szerek, terek, szegek, az átmenő folyóvizek stb. neveinek összeírása. Nem maradhatnak ki a nevezetesebb építmények (*Óvár-torony, Csonkatorony, Nagyhíd*), sőt emlékek (*Hétvezérvölgy, Honvédemlék, Dónát szobor* stb.) sem gyűjteményünkben.

A belső terület helynevei után a tulajdonképpeni határnevekre kerül a sor. Feljegyezzük minden útnak, ösvénynek, hegynek, erdőnek és általában minden kis területrésznek a nevét, hozzáfűzve mindazokat az észrevételeket, melyeket az előbb érintett szempontból jelentőseknek tartunk. Ennek során a következőkre kell vigyáznunk:

1. Fonétikusan, azaz úgy kell leírunk a helyneveket, ahogy a helybeli lakosság kiejti (*Küespad, Bükkes, Dellő, Küsvölgy, Aómahatár, Sziépdomb, Tekéntő, Tatár uttya* stb.).¹ Az olyan helyen, ahol a lakosság többnyelvű, az egyes helynevek mindenik nép nyelvén közlendők, lehetőleg még akkor is, ha a helynév nyilvánvalóan az egyik vagy másik nyelvből való kölcsönvétel.

2. Lehetőleg minden helynevet számmal kell ellátnunk, és ezt a számot a már előbb elkészített térképnek arra a helyére kell írunk, amelyikre a kérdéses helynév vonatkozik. Ha valamiképp a helynév helye a térképen nem jelezhető, legalább a jelzett legközelebbi helyhez való viszonyítás elengedhetetlen.

3. Rövidített alakban jelezzük nemcsak a hely gazdálkodási minőségére, de az esetleg kideríthető változásokra vonatkozó megjegyzéseinket is. Az erdőirtások, folyóvízszabályozások, állóvízlecsapolások stb. nyomraveető emlékei a helynevek. Mivel az ilyenféle műveletek napjainkig tartanak, az idősebb emberek ellenőrzött helyszíni közlései sok változásra nézve útmutatást nyújthatnak.

4. Ha a kérdéses területen ásatások folytak, az erre vonatkozó jegyzetek sem mellőzhetők. Feljegyzendő tehát: Milyen

¹ Természetesen minden helynevet, még az ú. n. nyomdafestéket nem tűrőket is fel kell feltétlenül jegyezni.

tudományos szerv, intézmény és kinek a vezetésével végzett ásatásokat? Feldolgozták-e annak eredményeit? Hol (folyóirat, önálló munka)? A kiásott tárgyak kinek vagy milyen intézménynek a tulajdonában vannak? Stb.

5. Megörökítjük az egyes helyekre vonatkozó legjelentéktelenebb mondát és esetleg a monda valóságos alapját, de ugyanakkor jelezzük, hogy általában vagy csak a lakosság egy részétől ismert mondáról van-e szó. Ha a mondának irodalmi feldolgozása vagy nyomtatásban megjelent formája van, a leelőhely itt is jelzendő.

6. Ismertetnünk kell a helyhez fűződő népi szokást, és azt, hogy e szokás milyen viszonyban van a nép babona-kincsével.

7. A népnek a helynév származtatására (etimológia) vonatkozó magyarázata mellett megkíséreljük a helynév eredeti jelentésének megállapítását.

8. Végül a gyűjtemény előtt egybefoglaljuk a belső területre és a határra vonatkozó általános megjegyzéseinket, nem feledkezve meg arról, hogy feljegyezzük azoknak nevét, foglalkozását és életkorát, akik a gyűjtemény összeállításában segítségünkre voltak. A gyűjtés hitelesítéséhez ez is hozzátartozik.

A gyűjtésnél arra kell törekednünk, hogy az anyagot minél több személlyel való érintkezés útján ellenőrizzük, javígtassuk és kiegészítsük. Nem ajánlatos csak egy társadalmi osztálytól (falusi hivatalnok, munkás, városlakó stb.) szerezni értesüléseinket, hanem minél több forrásból merítsünk. Faluhelyen semmiesetre sem nélkülözhető az őstermelő, parasztosztály kikérdezése. Különösen a mező- és erdőőröket, kerülőket, vadászokat, a tagosítási munkálatokban résztvett embereket használhatjuk fel. A térképelés alkalmával azonban már erre az osztályra alig támaszkodhatunk, ellenben a falusi jegyző, mérnök, pap stb. a térképelés esetében és sok másban is szolgálhat olyan felvilágosítással, melyet hasznosíthatunk.

A gyűjtés technikai kivitelében legjobb, ha minden helynevet külön egy negyedívnyi papírlap egyik oldalára írunk. A gyűjtés végeztével ezeket a papírlapokat rendezve, sorszám-mal látjuk el és települési egységenként külön kezeljük.

Amint látjuk, maga a gyűjtés inkább csak lelkiismeretes ügyszeretet kíván, mintsem különösebb előképzettséget. Jó megfigyelőképesség, egy kis ítélőkészség és pontosság azok a kellékek, melyek a gyűjtőnél elengedhetetlenek. A megfigyelőképességet a minél tágabbkörű helynévanyagismeret, azaz a tapasztalat, a pontosságot az odaadás komolysága erősíti.

A helynévgyűjtésben a legnehezebb és legkönnyebben tévedésekre vezető mozzanat a helynevek magyarázatának kérdése. Ez azonban már nem is tartozik a tulajdonképpeni helynévgyűjtő munkához.

Ha a kolozsorsai *Krestályhid*-at valaki *Kristályhid*-nak értelmezi és mitológiai vagy legalább is mese-vonatkozásokat

keres a név mögött, téved. A helynév eredetibb alakja tudniillik *Keresztájhíd* 'Keresztvölgy-híd' volt, és valószínűleg csak rumén hatásra vette fel a későbbi *Krestályhid* alakot.¹ — A helynevek magyarázatához tehát nem elégséges a helynevek jelenkori alakjának ismerete. Hogy a *Solymostó* (1765.) valamikor *Sulymostó* (1578. Marosszentkirály, Alsófehér m.), az értelmetlennek tetsző *Bortosom* vagy *Bardasom* (1823. Magyarbece, uo.) *Bartasom*, a jó magyar *Várszeg utca* (1932. Nagyenyed, uo.) *Varcagás*, *Varcegás* és még régebben **Schwarzegasse* volt, ezt véglegesen csak okleveles adatok, illetőleg az ezeken nyugvó következtetések dönthetik el. Nem lehet tehát megelégednünk csak a jelenkori gyűjtéssel, elsősorban nyelvészeti, de aztán más szempontból sem. Fel kell kutatnunk a megközelíthető történeti forrásokat is. Az aránylag legkönnyebben megszerezhető adatokat a telekkönyvi vázlatrajzok és részletlajstromok szolgáltatják; azután a családi birtokívek, föld-adásvételi szerződések, még régebben a cserelevelek, birtokösszeírások (conscriptio, urbarium, inventarium), földbirtokpercek oklevelei, záloglevelek, határjárásleírások nem ritkán a XIII. századig, sőt elvértve még előbből is csodálatos bőséggel szolgáltatnak adatokat.

Mondanom sem kell, hogy az okleveles adatok összegyűjtését csak az végezheti el, aki kellő oklevéltani ismeretekkel rendelkezik. De bárki is legyen e feladatra vállalkozó, arra feltétlenül ügyelnie kell, hogy az adatokat betű szerint, lehetőleg a szöveg összefüggésében, a kérdéses helyre vonatkozó esetleges adatok, határolások feltüntetése mellett írja ki, és aztán minél több egymásutáni évből származó adatot gyűjtsön. Mindez elsősorban nyelvtörténeti, de aztán a többi tudományok számára szolgáltatott adatok történeti értékessége szempontjából is elengedhetetlenül fontos.² — A történeti gyűjtés technikája egyébként csak annyiban tér el a jelenkori, helyszíni gyűjtéstől, hogy amott az adatok évszerinti csoportosítására és helyrajzi egymásutánjára ügyelünk, míg itt betűsor szerint rendezzük adatainkat.

A fentebb előadottakból látható, hogy végeredményben a helynévgyűjtés mindig a nyelvészethez áll legközelebb: a gyűjtés alkalmával a helyszínen gyűjtőnek a helynévi alakok lehető pontos (fonétikus) rögzítésével tulajdonképpen a nyelvjárás-tanulmányozás módszereit kell követnie, a történeti gyűjtés végző pedig az anyaggyűjtésben alkalmazkodik a nyelvtörténeti szemponttól megszabott módszerekhez, nem is beszélve arról, hogy a feldolgozás, az egyes helynevek magyarázata nyelvészeti képzettség nélkül aligha lehetséges. Nem lehet tehát

¹ Ebben az esetben a kihalt *áj* 'völgy' szó értelmetlen volta is elősegítette a helynév átalakulását.

² Vö. még MNy. XXVIII, 58 kk.

feltűnő jelenség az, hogy nálunk a helynévgyűjtésnek a gyakorlatban csaknem napjainkig szinte kizárólag nyelvészeti szempontból tulajdonítottak jelentőséget, holott mint láttuk, a helyneveknek sokkal tágabbkörű vonatkozásaik vannak.

III.

A magyar helynévgyűjtésnek csaknem kilenc évtizedes multja van. Amióta GRÓF TELEKI JÓZSEF, az Akadémia későbbi elnöke, 1821-ben a helynevek fontosságát megállapította és tudományos figyelembevételüket ajánlotta,¹ nyelvészeink és történetíróink közül számosan foglalkoztak a helynévgyűjtés fontosságának kérdésével. KRESZNERICS FERENC Magyar Szótárában (1831—1832.) már felvette legalább LIPSZKY Repertoriumának helynévanyagát, sőt 1837 körül tudunk magának az Akadémiának is egy helynévgyűjtési pályázatáról.² SZONTAGH GUSZTÁV (1850.)³ már arra is rámutat, hogy „mily fel nem fedezett nyelv-, sőt történeti kincs fekszik“ helyneveinkben, „mely tájékozást nyujtana a nyelvbúvárnak nyelvünk, még eddig nem minden oldalról teljesen ismert tömkelegében“. SZABÓ KÁROLY⁴ előbb elméleti fejtegetéseiben, utóbb gyakorlatban Köröstarcsa (Békés m.) helyneveinek összegyűjtésével és magyarázatával értékes észrevételeket, illetőleg olyan mintaszerű történeti gyűjtést adott, melyet az ezutániak alig multak felül. RÉVÉSZ IMRE⁵ szótárszerűen összeállított helynévgyűjteménye, bár nyelv- és helyrajztörténeti szempontból értékes adatokat nyújt, nem felel meg a modern helynévgyűjtési követelményeknek. Ellenben ma is tanulsággal olvashatók azok a fejtegetések, melyeket ugyanő⁶ a helynevek nyelvészeti jelentőségéről, a külföldi és magyar helynévgyűjtés iránti érdeklődésről írt. Az így felbredt helynév-megbecsülés jele mutatkozik CSAPLÁR BENEDEK (KARCSAI G.),⁷ ZERPÁK ANTAL,⁸ PÁPAI IMRE,⁹ SZÁNTHÓ GÁBOR¹⁰ és KAZINCZY GÁBOR¹¹ részben csak utalásból

¹ Jutalom feleletek a magyar nyelvről. Pest, 1821. 18. l. — GALGÓCZI GÁBOR „Magyar nyelvtan“-a (Pest, 1848. 199. l.) mellékesen felemlíti a helynevek nyelvtani fontosságát és azoknak egybegyűjtését határozottan javallja. Vö. RÉVÉSZ IMRE: ÚjMMúz. 1853. I, 86.

² A pályázatot LENKEY ZSIGMOND nyerte meg, de pályaműve „sajtóra nem érdemített“. Vö. ÚjMMúz. 1851—1852. I, 371 és 1853. I, 79. — L. még PESTY i. m. III. l.; szerinte az Akadémia e pályázatával az elsőknek tartott „berlini Akadémia“-t is megelőzte (uo. III—IV. l.).

³ Észrevételek a népdalok, népzének, tájnevek stb. körüli gyűjtésekről: ÚjMMúz. 1850—1851. I, 170.

⁴ A magyar helynevekről: I. h. 1850—1851. I, 370 kk.

⁵ Magyar helynevek: I. h. 1850. I, 510 kk.; I. még i. h. 1851—1852. II, 420—1.

⁶ A magyar helynevek nyelvészeti tekintetben: I. h. 1853. I, 76 kk.

⁷ Ismét a magyar helynevekről. [Dercsika (Csallóköz) helynevei.]: I. h. 1851—1852. I, 768 kk.

⁸ Sopronmegyei helynevek (Hegykö, Sarród és Süttör): I. h. II, 202 kk.

^{9—11} I. h. 1852. II, 420.

ismert, jelentéktelenebb gyűjtésében. HORNYIK JÁNOS¹ egyenesen a „nyelvészet, geografia, topografia és diplomatika megbecsülhetetlen segédkönyvét látja a helynevek gyűjteményében“. Az Akadémiának a helynévgyűjtésre irányuló figyelme sem volt múltó érdeklődés. De bár hivatalos helyről jön a „bizodalmas“ felszólítás és kérés a helynévgyűjtést illetően,² TOLDY FERENC, az Akadémia akkori titoknoka, néhány évvel később kénytelen bevallani, hogy a felszólítás „vajmi csekély eredménnyel“ járt.³ Mindössze két gyűjtemény, egy ismeretlen —v— jelzésű⁴ és NAGY IVÁN⁵ nagyon részletes helynévgyűjtése meg IPOLYI ARNOLDnak⁶ a térképelés jelentőségére vonatkozó észrevétele az, ami a kérdés felszínén maradásáról tanúskodik.

Ilyen előzmények készítették elő a magyar helynévgyűjtés mindmáig legkiválóbb alakjának, PESTY FRIGYESnek helynévgyűjtő munkásságát. PESTY 1864 körül az abszolutizmus közigazgatásának segítségével, kérdőíves rendszerrel, hatalmas helynévanyagot gyűjtött össze.⁷ Hogy az ilyen gyűjtési módszer hiányos, sokszor megbízhatatlan eredményekre vezet, azt maga is tudta.⁸ A kérdőívek kitöltésében csaknem minden tisztviselő hivatalos munkát látott, és így legtöbb esetben tíz-húsz hirtelenjében összeírt helynév alkotja egy-egy község helynévanyagát. Még a legrészletesebb gyűjtemény is alig ölelheti fel az akkori helynévanyag felét vagy egyharmadát. Az a körülmény, hogy ezt a gyűjteményt kell szinte minden tekintetben az eddigi magyar helynévgyűjtés csúcspontjára állítanunk, maga is elégséges kritika egész helynévgyűjtésünkre nézve. Nagyobb gyűjtési területet átfogó gyűjteményünk, mint a PESTY FRIGYESÉ, mindmáig sincs. Abban az értekezésében, melyet e gyűjtésből szótárszerűen összeállított kötete elé írt, elméleti szempontból nagyon sok, ma is hasznosítható észrevételt hagyott reánk,⁹ bár eredményeit ki kell egészítenünk azokkal a szempontokkal, amelyek a helynévgyűjtést sokkal általánosabb jellegű tudományos munkává teszik.

¹ I. h. 1853. I, 337.

² Felszólítás a' magyar helyirati nevek' ügyében: I. h. 1855. II, 319 kk. — Utószó régi földrajzunk érdekében: I. h. 1857. I, 280 kk.

³ I. h. 1857. I, 282.

⁴ Sajó-Szent-Péter helynevei: I. h. 1855. I, 94 kk.

⁵ Nagy-Oroszi mezőváros helynevei: I. h. 1857. II, 592 kk.

⁶ Adalék Magyarország XIII. sz.-i helyirata és földrajzához: I. h. 1858. I, 477 kk.

⁷ A kézirat 63 kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában van. Szolnok Doboka vm.-re vonatkozó része megjelent KÁDAR—TAGÁNYI és RÉTHY alább idézett munkájában; a csongrádmegyei gyűjtést legutóbb SZENDREY ÁKOS adta ki „Csongrádmegyei helynevek“ című közleményében (Népünk és Nyelvünk 1929: 231 kk.).

⁸ Vö. alább i. m. XXXI—XXXII.

⁹ Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvézeti tekintetben. Bp., 1888. — L. még ötöle „A helynevek és a történelem“ című dolgozatot: TörtÉrt. VIII. köt. 1. sz. 1878. — Idevágó tanulmány MAJLÁTH BÉLA, Adatok a helynevek történetéhez: I. h. IX. köt. 12. sz. 1882. is.

Az egész magyar helynévgyűjtés kora-kezdetétől fogva a mult megbecsülésének jegyében indult meg. A helynévgyűjtők a gyűjtés nyelvtörténeti és általában történeti fontosságát hangsúlyozva működnek. Már a helynévgyűjtésre irányuló mozgolódások legelején, legalább elméletben, a történeti helynévanyagra is ráterelődik a figyelem. „Szent István első okleveleiben (1001—1036).“ — írja RÉVÉSZ IMRE¹ — „270 magyar helynév jó elő, jóval több magyar szó, mint amennyiből legrégibb nyelvemlékeink, az ösmeretes halotti beszéd és könyörgés alkotvák.“ A történeti anyag összegyűjtésére azonban sokáig nem történt még kísérlet sem. Csak az okleveles helynévanyag Árpádkori részének feldolgozása maradt ránk ORTVAY TIVADAR nagy munkájában.² A helynévmagyarázathoz elengedhetetlenül szükséges történeti gyűjtés első munkása az erdélyi KELEMEN LAJOS volt, akinek két gyűjteménye Marosszék jó néhány községének XVI—XVII. századi helynévanyagát öleli fel.³ A történeti helynévgyűjtés megkezdése előtt is szinte állandó, de nem általános érdeklődés nyomait láthatjuk a Magyar Nyelvőr helynévközlő munkájában, bár az itt közölt gyűjtemények még a teljesség szempontjából is, a módszer szempontjából pedig még inkább kifogásolhatók. A szinkronikus és diakronikus anyag összegyűjtésére mindezeig legtekintélyesebb kísérletnek KÁDÁR JÓZSEF, TAGÁNYI KÁROLY, RÉTHY LÁSZLÓ⁴ és SEMAYER VILIBÁLD⁵ egész Szolnok-Doboka vármegye helynévanyagára kiterjedő páratlan értékű gyűjtőmunkáját kell tekintenünk már csak azért is, mert a gyűjtés legnagyobb részében könnyen hozzáférhető.

A helynévgyűjtés iránt való érdeklődés a világháború előtti években mind pislákolóbbá válik, és így szinte természetes, hogy a háború meg az utána következő egyre súlyosodó évek alatt sem lehet helynévgyűjtésinkben különösebb tervszerűséget észrevennünk. Mindössze ROSKA MÁRTON,⁶ GYÖRFFY ISTVÁN⁷ és MÁLYUSZ ELEMÉR⁸ új szempontokat adó sorai, meg az

¹ ÚjMMúz. 1853. I, 79 kk.

² Geographia Ecclesiastica Hungariae. Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Bp., 1891—1892. 3 köt.

³ Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. sz.-ból (SZÁDECZKY LAJOS, Székely Oklevéltár VI, 404 kk. és Nyr. XXVIII, 382 kk.).

⁴ Szolnok-Doboka vármegye monographiája II—VII. köt. Deés, 1900.

⁵ Kérdőívek Szolnok-Doboka vm. néprajzi felvételéhez. I—II köt. Az 1899-ben összegyűjtött anyag kéziratát a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Tárában GYÖRFFY ISTVÁN szíves figyelmeztetése révén használhattam.

⁶ Néprajzi feladatok Erdélyben: A „Magyar Nép“ könyvtára. Cluj-Kolozsvár, 1930. 16 kk.

⁷ Helyneveink gyűjtéséről: MNy. XXIII, 111 kk. — A helyneveknek a népiség- és településtörténetben való felhasználására igen szép és bizonyos vonatkozásban mindmáig egyedülálló a szintén tőle való „A fekete-körös-völgyi magyarság“ című tanulmány (FöldrKözl. XLI, 451).

⁸ „A népiség története“ a HÓMAN BÁLINT szerkesztette „A magyar történetírás új útjai“ című gyűjteményes munkában. — Vö. még FEHRENTHEIL-

előbbinek hevesmegyei,¹ JUHÁSZ JENŐNEK² a zempléni Tolcsváról közölt, BOGÁTS DÉNESNEK³ háromszéki nagy, de módszeresség szempontjából nem egészen kifogástalan történeti gyűjtése és az általam összeállított közép-szamos-vidéki történeti gyűjtemény⁴ meg egy helynévtörténeti tanulmány⁵ az, mely a helynévgyűjtés iránti érdeklődés viszonylagos erősödésére mutat. De tervszerűségről, és ami egy nagyobb arányú, mondjuk, országos gyűjtőmunkához szükséges: valamilyen tudományos szerv olyan mértékű szellemi és anyagi támogatásáról beszélnünk, amelyet ez a kérdés megérdemel, ma is korai volna.

E sorok fogalmazása közben jutott kezembe egy vidéki megmozdulásról tanúskodó füzet, melyet a Veszprémmegyei Történelmi, Régészeti és Néprajzi Társulat FEHRENTHEIL-GRUPPENBERG LÁSZLÓ tollából a helynévgyűjtők gyakorlati tájékoztatására adott ki.⁶ Bár a füzet jól használható, és reménykeltő maga a tény is, hogy nálunk megindult valami kezdeményezés, mégis féltő, hogy mivel — a füzetke előszava szerint — a fentebbi Társulat egy egész vármegye helyneveinek összegyűjtését egy év elvégzendő feladatának tartja, talán ez az egyébként életképesnek tetsző megmozdulás is csak a fél munkák számát gyarapítja.⁷ Ez pedig ma alig kívánatos! Ezzel szemben az ezutáni helynévgyűjtésben SZABÓ KÁROLY figyelmeztetését⁸ kell megfogadnunk. „Részemről“ — írja — „sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek . . . vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű városaink . . . helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyűjteményét, mely épen roppant halmaza miatt kevésbé lenne pontos és használható.“ Valóban a gyűjtőmunka során inkább kisebb területen hatoljunk mélybe, mint átfoghatatlanul nagy területről adjunk tetszetős, de felületes képet.⁹

GRUPPENBERG LÁSZLÓ, A földmérő mérnökök szerepe történeti és település-földrajzi kutatásokban: Geodéziai Közöny VIII, 194 k. Ez utóbbi cikkhez kapcsolt szerkesztői megjegyzés, de maga a cikk is a magyar mérnök-társadalom helynévgyűjtés iránti érdeklődésének értékes bizonyítéka.

¹ Hevesmegyei helynevek: MNy. XXIV, 361, XXV, 70, 152.

² A zempléni megyei Tolcsva régi határrész-elnevezései: MNy. XXV, 382.

³ Háromszéki helynevek: I. h. 52 k.

⁴ Közép-szamos-vidéki határnevek: MNy. XXVIII, 58 k.; kny. Erdélyi Tudományos Füzetek. (Szerk. DR. GYÖRGY LAJOS.) 50. sz.

⁵ L. előbb idézett, Nagyenyedre vonatkozó tanulmányomat.

⁶ Hogyan gyűjtjük a helyneveket? Veszprém, 1933. 14 l. Egyházmegyei könyvnyomda. Veszprém vármegye multja c. sorozat 1. füzet.

⁷ A füzet írójától nyert utólagos értesülésem szerint a Társulat a jelzett évben csak a gyűjtés megindítására gondolt.

⁸ ÚjMMúz. 1850—1851. I, 370 k.

⁹ Utólag akadtam rá NOVÁK JÓZSEF LAJOSNAK az általam ismertetett, számozással térképelő rendszerrel megegyező gyűjtésére (Adatok Bény község néprajzához: Ethnographia XIV, 32); a gyűjtés maga hiányosnak tetszik, a térkép pedig csak a telekkönyvből ismert helyneveket tartalmazza.

A helynevek állandó pusztulásán és kicserélődésén kívül más okok is kényszerítenek arra, hogy végre komolyan belásuk a helynévgyűjtés alapos elvégzésének szükségességét. Vannak ugyanis újabbban olyan irányzatok, melyek a helynévkutatást tudományossá kendőzött mezben átlátszóan politikai célok szolgálatába állítják. Az efféle törekvésekkel szemben nem a hallgatás, a semmibevevés a köteles magatartás, mert a tévhiedelmek elterjedése ezzel meg nem állítható, hanem csak a tudomány igazságos fegyverével való hidegvérű, tárgyilagos harc. Szerény véleményem szerint a magyar tudományosság nem halaszthatja el saját érdekeinek veszélyeztetése nélkül a helynévgyűjtéssel és a gyűjtőanyag feldolgozásával való mielőbbi komoly foglalkozást.

SZABÓ T. ATTILA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Nagyszombati-kódex. A Nagyszombati-kódexet 1852 ősze óta Esztergomban őrzik a Főszékesegyházi Könyvtárban. Könyvtári jelzése: MSS. III. 178. Az esztergomi főkáptalan könyvtára 1852-ig Nagyszombatban volt. 1852-ben épült Esztergomban a könyvtár hajléka. 1852 október és november havában szállították át a könyvtárt Nagyszombatból Esztergomba. A könyvtár költözésének és új elrendezésének munkáját Lányi Károly szentszéki jegyző és levéltáros gondozta (SZINNYEI, Magyar Írók VII, 781). TOLDY FERENC még 1859-ben is úgy írta, hogy Nagyszombatban őrzik a kéziratot. VOLF GYÖRGY kiegészíti és helyesbíti TOLDY megjegyzését; de ő sem tudta, hogy a kódex már 1852-ben Esztergomba került (Nyttár IV. kötet XII. l.).

A kódex, bár elejétől végig egy kéznek írása, három részből áll, melyek eredetileg külön füzetek lehettek. A második rész, a 159. lapon kezdődő *bynefőkneec tikőre*, eredetileg külön lapszámozással is bírt. Az egyes részeket egy-egy üres levél választja el, s a 320. és 321. lap között is van egy üres levél íráspróbával. A papír anyaga egyforma. A vízjegy alakja horgony csillaggal.

A tábla első belső beragasztott lapján a kódex tartalmára vonatkozó bejegyzést olvashatunk: *Sz. Anselmus könyve | I. pars de anno 1513. | vide pg. 158. | II. pars de 1512. pag. 146. | III. pars absque Anno.* A tartalomra vonatkozó hasonló bejegyzést találunk a pozsonyi klarissza könyvtárból előkerült kódexekben. Az egyes részek elején a későbbi tulajdonjogra vonatkozó bejegyzés van: *Ex Libris Veri. Capituli EM Strigoniensis.*

Érdekes bejegyzésre akadunk a 256. l. alján: *Jegyzés | Felülről az 5^d sorban áll: halottakneec, mint Latiatucban: halal nec. Budán Junius 10^d 1838 | D Gábor | mk. — DÖBRENTEI GÁBOR a halottakneec eleuenfegőt ada* nyelvi régiséget veti egybe a HB. hasonló alakjával.

DÖBRENTEI sajátkezű bejegyzése azt tanúsítja, hogy tanulmányozás céljából 1838-ban Nagyszombatból elkérte a kódexet Budára. Ő maga említi, hogy már előbb, 1836 júniusában kuta-

tott Nagyszombatban, főleg a városi levéltárban (RMNy. II, 366; MNy. XVI, 16; TudGyűjt. 1836. XII, 120). Nyelvemlékeink fáradhatatlan bűvara és nagyérdemű kiadója a Nagyszombati-kódexet is fölvette a kiadandó nyelvemlékek sorozatába. Egyéb-ként tudósaink közül ő elsőnek tanulmányozta ezt a nyelvemlékünköt.

Mikor az Érdy-kódex 1814-ben a M. Nemz. Múzeum birto-kába került, „Nagyszombati kézirat“ jelzéssel vezették be a kéz-iratok jegyzékébe. ÉRDY JÁNOS is „Nagyszombati Codex“ néven emlegette ismertetésében. TOLDY ő róla nevezte el a néma barát könyvét Érdy-kódexnek s nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a „Nagyszombati Codex“ elnevezés kizárólag a másik kéziratos könyvet illeti meg (Nyttár IV. kötet XII. l.). TIMÁR KÁLMÁN.

Adalék az erdélyi oláhság latin ű-ezéséhez. Nemrégiben TREML LAJOS megyőzőően mutatta ki, hogy az erdélyi oláhság ű-ező latin kiejtése feltétlenül a magyarországi latinságból származik (A magyarországi latin ű-ezés az oláhban: MNy. XXIX, 25—37). Véle-ménye szerint „az erdélyi oláhságban az őkirályságbelivel szem-ben egészen a legújabb időkig megtaláljuk az ű-ező kiejtés nyo-mait: *instantă—instantă, űtipendiu—stipendiu, űstolar—stolar, űstatistic—statistic*“ (29). Feltűnő, hogy e néhány újabb keletű példában mindenütt mássalhangzócsoporthban (*űp, űt*) előfordul ő-ű-el van dolgunk. Ugyanezt a megfigyelést tehetjük, ha Ion Luca Caragiale-nak négy kis karcolatát olvassuk el, melyben az erdélyi tanítót figurázza ki.¹ E teljesen nyelvjárási színezetű ő az élőbeszédből merített szövegben számos latin jövevényező akad. Ha ezeket az ű-ezés szempontjából vizsgáljuk, megállapít-ható, hogy önállóan, tehát nem mássalhangzócsoporthban elő-fordul ő-nek mindig s (*sz*) felel meg: *silentium* (94—5), *subtrac-tiune* (95), *sufficiente* (97), *Saturnus*, *Neptunus* (96) stb. Kivéte-lesen szókezdő ő magánhangzók közt levő ő-et z helyettesíthet: *zaltus* < *saltus* (102), *azistenűei* < *assistentűei* (109). Főleg a szó-kezdő s > z változás valószínűleg németes ejtésnek tulajdonít-ható (vö. *Solferino* > *Zolfäрино* 103, egy tréfás oláh dalban, mely „und zo vaiter“-rel végződik). Viszont t, de különösen p előtt mindig ű-et találunk: *muűtruluesc* (94), *aűteroiűi* (100), *inűtincturi* (102), *subűtankive* (1893-as szöveg, később helyette az őkirály-ságbeli s ma is általános *substantive*, l. 89); *űspectator* (102), *űspect-acl* (102) — valószínűleg a német *Spektakel*-ből —, ami egyik változat a latin *-culum* végződés oláh megfelelői közt (l. MNy. XXIX, 30), *eűspanzibil* (114), *perspicaűitache* (102). Világosan bizonyítja e megkülönböztetést a következő két latin közmondás átírása: *una salus victis nullam űperare salutem* (98), *űstultorum numerus infignitus* (102). Hogy ez az ű ~ s-féle kettős kiejtés

¹ Címük: Conferinűă (előadás), O Inspectiune (iskolalátogatás), 'Ajunul Examenelor (vizsgák előtt), Examenul anual (évvégi vizsga). Megjelentek 1893-ban a „Moűtul Român“ című folyóiratban, majd 1896-ban Caragiale *űűiűte uűoare* (útó vázlatok) című kötetében. Legújabb kiadásuk: I. L. Caragiale: *Opere*, I. Nuvele űi űiűte (ed. Paul Zarifopol). Edit. Cultura Naűională 1930. 88—98. l. Idevonhatók még *Despre cometă* (az üstökősről), *Emulaűiune* (versengés), *Premiul intăiu* (az első jutalom) uo. 99—116. l.

sem újkeletű, arra mutatnak a TREML idézte *comisarius, cursus, ŷenzus, secretares, solenitas*-féle esetek. Itt említhető, hogy a *curzus* szó előfordul az *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae*... című, XVIII. századi kéziratos oláh iskoladrámában is (I. Dr. I. RADU, Manuscr. Episcop. Unite din Oradea-Mare N° 103. 20 l.) 'csillagjárás' jelentéssel: „si vremea pã cereu adecã cursușul stelelor ca un Matematic o voiu cerca eu“ (4).

Érdeemes lenne pontosabban megállapítani, mikor szorítkozott e magyar eredetű latin ŷ-ezés az oláhság közt csupán az *št, šp*-féle hangsoportokra. Egyelőre kockázatos lenne e hangkapcsolatok megőrzését német, illetőleg erdélyi zász befolyásnak tulajdonítanunk. GÖBL LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szërdék és szurduk. Régi nyelvünkben volt (NySz.) és mai népnyelvünkben itt-ott még ma is él (MTsz.) egy 'zsákmány' vagy 'szerzemény, keresmény' jelentésű *szërdék* szó. Ez nyilván a *szërez* ige tövéből való olyan képzés, mint amilyenek *szán, nyom* és *ajánl* mellett *szándék, nyomdék* (∩ *nyomdok*), **ajándék* > *ajándék*. De volt egykor és van jökora területen ma is (I. uo.) még egy más, az előbbtől teljesen független *szërdék* szavunk is, melynek jelentései főleg 'aludttej' és 'túró'. (De ezekből több más jelentése is fejlődött; I. MTsz.) Erről az a véleményem, hogy az *é*-nek hátraható hasonító hatása következtében korábbi **szordék*-ból fejlődött; erről pedig azt hiszem, hogy a *szorul, szorít* igék tövéből való olyan *-dék* képzős származék, mint az imént tárgyalt többiek. Azért gondolom ezt, mert az *agg-ik* igének (és különféle származékainak) eredetileg konkrét 'angustum fieri' jelentése (azonkívül, hogy közhasználatúvá vált lelki jelentése is fejlődött) szintén a tejnek túróvá való összeállására, összeszorulására specializálódott (I. erről EtSz. I, 25). Pl. *mëg-aggik* '(a tej) túróvá keményedik', *aggott-tej* 'aludt tej', *aggaszt* 'túrót készít', *aggódik* 'túróvá képződik'. E példák alapján tehát azt hiszem, hogy nem merész az a feltevés, hogy *szërdék* < **szordék*, mint a *szorul, szorít* igék tövének névszói származéka, eredetileg szintén általában valami összeszorultat jelenthetett, s ez a jelentés aztán ebben az esetben is a tejnek aludt tejjé vagy túróvá való összeszorulására különült el. A *szërdék*-nek ezt az etimológiáját támogatja a köznyelvben is eléggé ismert 'szeglet, sarok, zúg, kuckó, sut', de főleg 'völgy-szükület, két magas hegy közötti meredek, szoros út' jelentésű *szurduk* > *szurdok* tájszó (innen a több hegyvidéken található *Szurduk* ∩ *Szurdok* helynevek), melynek szintén van R. és N. *szurdék* változata, tehát szintén alig lehetne egyéb, mint a *szorul, szorít* tövéből való *-duk* > *-dok* ∩ *-dék* képzős származék.¹

HORGER ANTAL.

¹ Az *-ok* képző és szóvég ezen rejtélyes *-ék* változatának kérdése is megérdemelné már egyszer a tüzetes vizsgálatot. L. erről legutóbb BEKE: Nyr. LXII, 80, 115.

Edény. Az első adatok rá a XV. század elejéről: „amiltrale — feye eden“ BesztSzójj.; „acetabulum — aceteseden SchlGl. A második szótag *é*-jének a zártsága mellett tanúskodik *édén*-BécsiK., de *édén* is uo.; legnagyobb valószínűség szerint zárt *é*-t jelöl az *ee* ebben: *edeen* ErdyK., JordK.; *ediñ* Sylv., *ediny* MA.² m. *i*-zö változatot mutatnak, amely a népnyelvből is előkerül: *ediny* (Nyr. XX, 27). A végső mássalhangzó *n* ejtésére nézve számbavehetők a BécsiK. adatai, ellenben *ny*-nyel van meg a szó a MünchK.-ben: *edenét* (36). (Minderre vö. EtSz. *edény*.)

Az *edény*-nek az EtSz. után következő jelentéseit idézhetjük: 1. 'vas; Gefäss, Geschirr'; 2. 'szekér' Dunántúl (MTsz.; MNy. X, 332; Nyr. XLIII, 45) és 'egy fuvar, egy kocsiakomány' (Csoma 68); 3. 'hajó, csónak, a halászok és révészek mindennemű csónakjainak, bárkáinak, haltartó és szállító eszközeinek összefoglaló neve' Duna mell. (Tsz.).

A rá vonatkozó megfigyelési kísérleteket (BUDENZ: NyK. VI, 28, VII, 20; VÁMBÉRY: NyK. VIII, 140, MEf. 311, 667; BUDENZ: NyK. X, 80; — GYARM., Voc.; DANK., Lex.; KASSAI II, 5; CzF.; HALÁSZ: Nyr. VIII, 410) az EtSz. elfogadhatatlanoknak tartja.

Az *edény* első része az *ed* 'gabona, búza' (EtSz.) szóval vehető össze. FOKOS DÁVID (Nyr. LI, 67—74) egyeztetése szerint ez a szó felel meg neki a finnugorságban az osztyákból: É. *lant* 'liszt, gabona stb.' (HUNF.); *lant* 'Getreide; Mehl; Grütze, Graupe' (AHLQV.); *lant* 'étel, táplálék' (PÁPAY—BEKE); D. *tant* 'Getreide, Korn' (CASTRÉN); *tant*, *tant* 'árpa, rozs, gabona; eleség' (PATK.); K. *tánt* 'Getreide', Ju. *Lánt* 'ua.; Renntiermoos' (PAAS.—DONN.). Hozzájuk csatolhatjuk még a következő osztyák adatokat: FD. *tánt* 'Gerste; Getreide', Sogom *tant* 'Hafer', V. *lánt* 'Getreide (Gerste, Roggen, Hafer)', Vj., VK. *jän't* 'Gerste', Trj. *žant* 'Graupen', Ni. *tánt* 'Mehl; Mehlbrei', Kaz. *aa n't*, O. *lánt* 'Mehl' (KARJALAINEN felj. után TOIVONEN: MSFOu. LVIII, 231). Az idézett többi megfelelés bizonytalan. A magyar *ed* szónak az osztyák megfelelésekből 'étel' jelentésére is következtethetünk.

Az *edény* második részében alkalmasint egy a magyarból önállóan ki nem mutatható *ény* szó van meg, mely különböző edényfajták neve lehetett. Egy ilyent felvehetünk az obi-ugor nyelvek következő adatai alapján: vogul TJ., TČ. *äni*, AK. *qäonə*, KK. *qäna*, FK. *oäna*, P. *qäna*, ÉV. *üqna*, DV. *oäna*, AL. *oqna*, FL. *änä*, So. *äni* 'Schale' (KANNISTO: MSFOu. XLVI, 1); É. *äne*, *änä*, *ani* 'Geschirr, Schale' (AHLQV.); É. *äni*, K. *qänä*, *oqnä*, P., KL. *oqnä* (MUNK.—SZIL.) és É. *änä* (MUNK.—TRÓCS.) 'ua.' | osztyák FD. *änə*, Trj. *änəz*, V., Vj. *änəz*, Ni. *änə*, Kaz. *a n*, O. *ä n* 'Schale, Tasse, Teller' (KARJALAINEN: JSFOu. XXX, 24: 13); K. *änə*, Ju. *änəz* ('inyəm) 'Gefäss, Teller' (PAAS.—DONN.); D. *än*, *äné*, *äna* 'Schale, Schüssel, Lehmgeschirr' (PATK.); D. *ane*, *ani* 'esésze' (PÁPAY—MUNK.); É. *än* 'Geschirr, Schale, Trog' (AHLQV.); O. *än* 'Schüssel, Teller' (PÁPAY—BEKE).

A magyar *ed-ény* összetételnek a jelentése eredetileg 'Gefäss', majd ebből fejlődött a 'hajó, járómű s ennek terhe' jelentés. Hasonló jelentésfejlődések: finn *laiva* 'hajó' ~ nyj. 'edény' | finn *astia* 'edény' ~ déli-vépsze *astī* 'hajó, edény' (KETTUNEN, Louna-

¹ Nyomdatechnikai okokból egyszerűsített átirásban.

vepsa häälük-ajalugu I, 13) | finn *soima* 'grosses Boot, Schute' ~ *soimi* 'Krippe' ~ mordvin *suma* 'Trog' | finn *laiva* 'hajó' ~ mordvin *luv* 'Krippe' (TOIVONEN: FUF. XX, 142–3) | finn *haaksi* 'hajó' ~ mordvin *šakš, čakš* 'Topf' (PAASONEN, Kiehell. lisä 8–9) | finn *pursi* 'naszád, dereglye, esónak' ~ *purtelo* 'Kahn; Trog' (LINDSTRÖM: Suomi 1852: 76; AHLQVIST, KO. 149 és KW. 165; ANDERSON, Studien 231; OJANSUU: Virittäjä 1898: 63; TOIVONEN: Virittäjä 1924: 20–2) | észt *küna* 'Trog; kleines Boot' (WIEDEMANN, EstnWb.) || ó-felnémet *scif, scēf*: közép-felnémet *schif* 'Gefäss' ~ 'Schiff' (KLUGE, EtWb.) | svéd *skepp* 'hajó' > turkui finn nyelv-járásai *keppu* 'nagyobb edény' | vulg. latin *vascellum* > francia *vaisseau* 'hajó', de plur. *vascella* > francia *vaissele* 'edény' (francia > angol *vessel* 'edény' ~ 'hajó') (KÖRTING, EtWb.) | stb.

KATONA LÓRÁNT.

Lacsuha. A *lacsuha* ~ *lecsuha* ~ *lücksuha* szó jelentései: 1. 'rendetlen öltözetű, magára mit sem adó, piszkos, ronda' Kunszentmiklós, Nagykőrös, Tiszadob; 2. 'lomha, lusta, rest, tespedt, dologtalan' Kis-Kunság, Nagykőrös, Tiszadob, Tokaj. Van még *lacsuháskodik* 'lustálkodik' Tokaj (MTsz.).

A magyar szó a tót *vlačuha* 'lomha, lusta ember' (KÁLAL, Slovenský slovník z literatury aj nářečí) (vö. morva-tót *vlačuha* 'ua.' [BARTOŠ, Dialektický slovník moravský]) átvétele. Ez a szláv *vlačiti*, tót *vláčít* 'hureol, vonszol' igéből van képezve (vö. *vlačuha* 'szánkó' [BERNOLÁK]; cseh *vlačíha, vlačuha* 'Pflugschleife'). A *vlačuha* szónak megfelelői megvannak a többi szláv nyelvben is: lengyel *włoczęga* 'Wagabund, Landstreicher' (LINDE); kis-orosz *voločuha* 'Landstreicher, Wagabund': 'brodjaga' (HRINČ.), orosz *voločaga* 'ua.' (DAL); szlovén *vlačuga* 'Wagabund' (PLETERŠ.) (vö. lengyel *włoka* 'Hure'; poláb *vlačka*). A szó eredeti jelentése tehát 'aki vagy ami húzza, vonszolja magát', amiből a 'csavargó', a 'dologtalan, lomha' és a 'rendetlen, piszkos' jelentések már a tótban kifejlődtek.

A magyar szó jelentése, hangalakja és földrajzi elterjedése egyaránt arra mutat, hogy a szó csak a tótból származhatik. — Hangtani tekintetben nincs semmi akadály a tótból való származtatásnak. A *vl-* > magyar *l-* szókezdetre felhozhatók ezek a megfelelések: cseh *Vladislav* (> lengyel *Władysław*) > magyar *László* | *Vladimír* > magyar *Ladomér, Lodomér* (*Ladoméria*) (a *vl-* szókezdetnek egyéb megfelelését l. az *oláh, valah* szavaknál). Hogy ezt a szláv *vl-* szókezdetet nemcsak az ó-magyarhan vettük át *l-*lel, bizonyítja az 1564-ből való *ladika* 'görög keleti püspök' (Törtf. 1896: 86–7) < kis-orosz *vladyka*. A *lacsuha* szónak e szerint nem kell régi jövevénynek lennie. A *lacsuha-leves* 'lebbencs-leves' (vö. MTsz., Magyarság Népr. I, 90) nyilván ugyanazt jelenti, mint a *rongyos-* vagy *kódisleves* stb. (vö. Magyarság Népr. I, 89).

Galagolya. Ez a 'monachus; Mönch' értelemben Meliusnál előforduló szó nyilvánvalóan a horvát *glagoljaš* szóval függ össze, amely szláv istentiszteleti nyelvet használó latin szertartású horvát papot jelöl. A név az említett papokra bizonyára

azért ragadt, mert ezek az istentiszteletben igen gyakran használják a *glagol* 'szó, ige', *glagoliti* 'beszél' kifejezéseket.¹

A szó a magyarban csak Meliusnál van kimutatva, aki mint déldunántúli származású ember, vagy szülőföldje nyelvéből ismerte a szót, vagy pedig maga hallhatta későbbi korában.²

Valószínűbb, hogy Melius a szót már hazulról ismerte, mert a *galagolya* népies elvonásnak látszik a melléknévnek érzett **galagolyás*-ból, amely a horvát *glagoljaš*-nak szabályos megfelelője volna.

KNIEZSA ISTVÁN.

Szj. Y. H. TOIVONEN legújabb dolgozatában³ két igen régi, az uráli korig visszavezethető, igavonásra használt állatok szerzőszámának bizonyos részeit jelentő műveltségi szó eredetét mutatja ki. A két etimológia közül bennünket közelről érdekel az első, melyben a szerző megfejti a magyar *szij* szó eredetét, és megvilágítja a ma csak általános 'Riemen' jelentésben használt szó érdekes művelődéstörténeti hátterét.

A magyar *szij* (R. *zyw, zjw, zy* stb. 'corium, lorum, ligula', N. *szí, szijju, sziju, sziv, sziva, szivu, széva*) mélyhangú (vö. acc. *szijat*) szónak a finnugor nyelvek közül az osztják keleti és északi nyelvjárásaiban van megfelelője. KARJALAINEN szótára szerint a vachi nyelvjárásban *sēŕə* 'Zugriemen (des Renntiers), Halsband (des Hundes), woran der Zugriemen befestigt wird', a vasjuganiban *sēŕä* 'Hals-, Zugband (des Hundes)', a verchne-kalymskiban *sēŕä*, a vartovskoeiban, likrisovskoeiban, a Malyj-Jugan melléki osztjákban *sāŕə* 'Halfter des Hundes, des Renntiers', a Tremjugan melléki osztjákban *sāŕə* 'Zugband und Zugriemen (des Hundes) zusammen', a nizjamiban *sŕə* 'Zugband des Hundes'. Az északi osztjákban bizonyos összetételek előtagjaként is szerepel: a nizjamiban *sŕkēŕə* 'Hinterzeug (des Pferdes)', a kazymiban *sŕkēŕ* 'Zugriemen (des Renntiers)'. Viszont a déli nyelvjárásokban bizonyos összetételek utótagjaként található meg: a felső-demjaniban *puisəŕ*, a krasnojarskiban *puisəŕ* 'Hinterzeug, Riemen am Geschirr', PAASONEN szótára szerint a kondaiban *pusəŕ* 'Geschirr', CASTRÉN szerint *puisseg* 'Schwanzriemen' (*pu* a. m. 'Hinterteil'). A magashangú osztják szó igen korai mélyhangú alakra mehet vissza, éppen úgy, mint pl. a felső-demjani *kət*, vasjugani *kəl'ä* stb. 'Tau' szó, melynek megfelel finn *kasi* 'ua.'. A mélyhangú magyar *szij* (vö. acc. *szijat*) szintén azt bizonyítja, hogy az osztják szó eredetileg mélyhangú volt.

A szamojéd nyelvekben az idetartozó szó szintén mélyhangú: a jurákban CASTRÉN szerint *sa* 'Zugriemen', REGULY szerint *sa*

¹ Ebből való a Cyrill és Method által szerkesztett írás neve: *glagolita*, amely a katolikus horvátoknál mai napig használatos (vö. MELICH: MNy. XXI, 155).

² A tengerparti horvátok a XVI. században tömegesen menekültek a török elől a Dunántúlra is, különösen Nyugatmagyarországra (vö. BAJZA J., A nyugatmagyarországi horvátok: Magyar Szemle 1933.).

³ Vanhoja kulttuurisanoja ja -esineitä (Régi műveltségi szók és -tárnyak). Különnyomat a Kalevalaseuran Vuosikirja (a Kalevala-társaság Évkönyve) 14. 1934. kötetéből, 227—9. l.

'Riemen', LEHTISALO feljegyzése szerint *sā* 'Zugriemen', a jeníszai-szamojédban CASTRÉN szerint *sā*, so 'Halfter'. — A zürjén sa 'Zugriemen (für Renntiere); Seil od. Riemen, an welchem Renn-tiere od. Pferde (z. b. auf dem Weideplatz) angebunden werden, Tüder' és orosz nyelvjárásai (Mezen-vidéki) *cca* 'langer Zugriemen' jövevényszók a jurákból.

Az eredeti szóközépi mássalhangzó *-y- volt (vö. PAASONEN, Beiträge 59—60, SETALA, Stufenw. 41—2).

A magyar *szíj* szó általános jelentésével szemben a szónak az osztjákban és a szamojédban műszó jelentése van: a kutya-, rénszarvas- vagy ló-szerszám bizonyos részeinek neve. TOIVONEN valószínűnek tartja, hogy ennek az uráli eredetű szónak már korán kifejlődött ez a műszó jelentése is, ami egyrészt azt bizonyítja, hogy az osztjákoknál és a szamojédoknál a kutyának és a rénszarvasnak igavonó állatul való felhasználása igen régi korban gyökerezik, másrészt, hogy az ugor népek lókulturája nagyon régi. A magyar-osztják szó, mint lókulturára utaló műszó, nem áll önmagában elszigetelve, hanem beleilleszkedik a *ló*, *fék*, *nyereg*, *ostor* (vö. még *kengyel*) szavak fogalmi csoportjába, amelyeknek eredete — mint ismeretes — legfeljebb a magyar-osztják-vogul nyelvközösség idejéig vezethető vissza, és amelyek azt bizonyítják, hogy az ugor népek régi lótenyésztő és lovas-népek.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

Piscina rotunda. „Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii” című művében (București, 1933.) DRĂGANU MIKLÓS régi oláh lakosságra valló helynévi nyomokat keres Biharban is (307. l.), és ezzel kapcsolatban a következőket állapítja meg: „A bihari (t. i. oláh) földrajzi nevek régisége — kivéve a *Rotunda* nevű halastavat — általában nem haladja meg a Várad Regestromban fellépő nevekét (a. 1205—1235).” Ez a „*Rotunda*” IORGA (Istoria Romînilor din Ardeal și Ung. 28) és DRĂGANU (i. m. 292—3) szerint azonos az oláh *rotund*, -ă 'kerek' melléknévvel (< latin *rotundus*, -a); a halastavat tehát ezek szerint oláhok keresztelték el még a XI. században, s ez volna az ottani oláhság első helynévi nyoma, míg Anonymusból ugyanakkor azt következteti, hogy Biharban már a honfoglalás korában laktak oláhok. Mint látni fogjuk, DRĂGANUNAK ez a helynévmagyarázata tipikus példája annak, milyen szánszalmasan tudománytalan eszközökhöz kell folyamodniok a dákoromán „tudósok”-nak, hogy elméleteikhez legalább álbizonyítékokat találhassanak.

Ez a latin szó: *rotunda* (és nem *Rotunda*, ahogy DRĂGANU és IORGA tudatosan meg hamisítva írják) I. Gézának a garamelléki szentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelében mint állítmányi kiegészítő és nem mint tulajdonnév szerepel: „*piscina quae vocatur rotunda*” (CodDipl. I, 433; későbbi átírásaira és az oklevél irodalmára nézve vö. SZENTPÉTERY, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 8). DRĂGANU téved először abban, hogy ez a magyarul nyilván *Kerektó*-nak nevezett halastó (vö. 1225: *Cum tribus piscinis... Cuiseb cerecto*; 1408: *Piscinas Etke Kerektow* Laponya; 1413: *usque piscinam Kerektow* vocatam; stb. [OkI Sz.] Biharban lett volna. ORTVAY

szerint Csongrádban kell keresnünk a Tisza partján Csány vidékén (Magyarország régi vízrajza II, 174; vö. erre még KNAUZ, A Garam-melléki szentbenedeki apátság 28 l. 5. j.), s nem értjük, hogy DRÁGANU, aki ismeri ORTVAYT, miért helyezi minden megjegyzés nélkül Biharba. Másodszor téved, amikor a latin nyelvű magyar királyi oklevél nyilvánvalóan latin *rotunda* szavában oláh nyelvi helynévként fennmaradt szórványt vél látni, s hogy nem akaratlanul téved, azt a *R* kétségtelenül bizonyítja. A *rotunda* éppoly kevéssé oláh ebben az esetben, mint pl. IV. Bélának a komárommegyei Chonuk (ma Csanak) birtokot tárgyaló oklevelében (ORTVAY i. m. II, 175) *rotundum stagnum*, ami magyarul *Kerektó, Kerekmocsár*; továbbá II. Endre 1255-ben kelt adománylevelében: „Contulerant etiam duo prata sibi similiter coniacentia, nomen uni *rotundum*, et alteri *Zakan* (fors Zarhan) *Réte*“ (CodDipl. III, 2:64). Ez utóbbi példa szemléltetően mutatja, hogy az olyan elnevezések, amelyeknek latin megfelelője mintegy önként kínálkozott, latinra fordítva jelennek meg ugyanakkor, amikor a kevésbbé világos jelentésű nevek megmaradnak eredeti nyelvi alakjukban. Olyan példákat is ismerünk, amikor ugyanannak a helynek a nevében hol *kerek*, hol meg *rotunda* jelző szerepel, a szerint amint a nevet magyarul vagy latinul jegyzik fel: 1311: *Kerekeghaz*, de ugyanaz 1413: *Versus Rotundam ecclesiam* (ebben az esetben tárgyi lehetetlenség oláhokra gondolnunk, s különben is *rotundam basilicam* volna egy az oláhban nem is létező *Biserica rotundă* típusú helynév fordítása); 1418: *Quandam Silvam rotundam*, de 1510: *particulam silua Kerekerdew*; stb. — Méltán csodálkozhatunk azon, hogy DRÁGANU, aki nemesak Erdélyben, hanem Dunántúl és a Felvidéken is ős-oláhokat keres, miért éppen az állítólagos bihari *piscina rotunda* oláh eredetét bizonyítgatja olyan különös buzgalommal. Az a gyanúnk, hogy a garamszentbenedeki apátság halastavának neve régiségénél fogva nyerte meg tetszését.

Természetesen más latin melléknevekkel is megtörténik, hogy okleveleinkben halastavakkal és egyéb helyekkel kapcsolatban lépnek fel. Így pl. IV. Bélának az ugurdi cisztercita monostorra vonatkozó 1237. évi alapítólevelében fordul elő a „*Perben villae piscina bona*“ Szerém megye (ORTVAY i. m. II, 96), amelyet DRÁGANU logikája nyomán az oláh *bun, -ă* (< latin *bonu, bona*) melléknévből kiindulva kellene magyaroznunk. Ez persze éppoly képtelenség volna, mintha a *rotunda* oláhságát akarnók kimutatni.

Abból, hogy Magyarországon latinul írták az okleveleket, másrészt, hogy az oláh nyelvben latin eredetű szavak vannak, még nem következik, hogy a nagyobbára magyarból, esetleg azonban más nálunk beszélt idegen nyelvből fordított latin elnevezéseket oláhoknak kell tartanunk, s belőlük oláh lakosságra kell következtetnünk. Különben is furcsa volna, hogy éppen oláhok nevezzenek el alföldi halastavakat, mert az esetleges névadóknak vagy költözőkódó pásztoroknak, vagy letelepedett közoláhoknak kellett volna lenniök. Az első esetben fel kellene tenünk, hogy a bihari hegyekben pásztorkodó oláhok megúnya a birkahúst, rendszeresen a csongrádi Tiszaparra rándultak le egy kis halpecsenyéért, a másodikban pedig csodálkozunk kel-

lene azon, hogy a halastó mellékén letelepedett XI. századi oláhok emlékét csak ez az 1283-ig teljesen elszigetelten álló helynév (az utóbbi évben bukkan fel Biharban *Oláhtelek*, az első oláh falu; vö. BUNYITAY, Biharvármegye oláhjai és a vallási unió: TörtÉrt. 1892. 6. sz. 4. l.) őrizte volna meg.

Az különben egészen közönséges jelenség, hogy latin nyelvű emlékeinkben ugyanaz a hely-, illetőleg személynév hol latinul, hol pedig sajátnyelvi formájában fordul elő: *sepulchrum paganorum* magyarul *paganser* (több adat, OklSz. *pogány* és *sír* alatt), *vadum arenarum* magyarul *Fővény* > ma: *Fény*, helység a Temes jobbpartján Módos közelében (PAIS, Magyar Anonymus 115); az 1325 körül először említett „Conv. fratrum cruciferorum de nova curia” a XIV. század folyamán hol latinra fordítva, hol pedig magyarul mint *Wyodwar*, *Vyudvar* említetik, ami azonos a Zala megyében Nagykanizsától északra fekvő mai *Újudvar*-ral (PAIS D. szíves közlése; vö. CSÁNKI III, 120 és SZENTPÉTERV: MNy. XXIII, 513); az 1264-ben említett *Portus equorum* megfelelője *Lureu*, *Loureu*, *Lwreu*, vagyis a Csepel-szigeten Rác-Keve mellett fekvő mai *Lóré* (PAIS D. szíves közlése; vö. CSÁNKI III, 337); stb. Ugyanígy latinul jegyzik fel a mai *Kis*, *Nagy*, *Veres* stb. vezetékneveknek megfelelő megkülönböztető neveket: 1150: *pristaldus eiusdem rei Gregorius rufus* (ÁrpÚjOkm. I, 60); 1360: *Stephanus rufus* (Orsz. Lt. Dl. 4934); 1485: *Thomas parvus* (Orsz. Lt. Dl. 19.061); stb. (Ez adatokat SZILÁGYI LÓRÁNT szívességének köszönöm.)

Azzal sem lehet érvelni, hogy a „*piscina quae vocatur rotunda*” mondatban a „*quae vocatur*” azt jelentené, hogy a *rotunda* nem lefordított, hanem valóságos népi, a jelen esetben oláh elnevezés. A következő példák ezt világosan bizonyítják: 1245: „... terram Timar et terram que vocatur *magna villa* a castro Szobolch exemptas” (Orsz. Lt. Dl. 297. SZILÁGYI L. szíves közlése), ahol a *magna villa* a mai szabolcsmegyei *Nagyfalu* (I. CSÁNKI I, 521; LIPSZKY 444); *Fejéregyháza*, amelyről Anonymus így beszél: „*ecclesia quae vocatur alba*” (PAIS, Magyar Anonymus 92); stb. Az 1075-i alapítólevél „*piscina quae vocatur rotunda*” adatát tehát csak az elfogult filológus érezheti oláhnak; az valójában éppúgy latin fordítása a *Kerekítő*-nak, ahogy a *magna villa* a *Nagyfalu*-nak, vagy az *ecclesia alba* a *Fejéregyháza*-nak.

TAMÁS LAJOS.

Hibángos. Folyóiratunk Mutatójában akadtam erre a különös szóra. Az idézett helyen (MNy. XI, 269) SIMAI ÖDÖN Faludinak az akkori jepsuita drámaírók nyelvére gyakorolt hatását vizsgálja. Megállapítja, hogy sok népnyelvi alak került be ezeknek az íróknak a nyelvébe Faludi nyomán; az idézett példák között van az ominózus *hibángos* szó is (jelentése nélkül idézve Illei Jánosból: Boetziusnak V. Könyvei. Kassán 1766. 133. l.).

Ilyen „népnyelvi alakot” a MTsz. nem ismer. Idézi azonban egy adatban (Komárom megyéből) a *hibányos* szót; jelentése: 'hibás'.¹ Ez a körülmény már előre valószínűvé teszi, hogy a

¹ Más adat Komárom megyéből Nyr. XIX, 187; Nyitra megyéből NyF. XX, 19. — Nyr. XIX, 506 szerint vegyülés útján keletkezett a *hibás* × *hiányos* szavakból.

komáromi születésű Illei is ezt a tájszót használta, s csak írás-hiba (sajtóhiba?) a SIMAI idézte szóalak. És valóban, Illeinél (i. h.) ezt olvassuk: „... mind a' tökéletes, mind a' nem-tökéletes, és *hibányos* jónak...” Megjegyzendő, ugyane lapon még egyszer előfordul a *hibányos*, a következőn meg még háromszor! — SIMAI egyébként abban is téved, hogy a szó azután bekerült BARÓTI SZABÓ vagy más XVIII. századi szótárírónk gyűjteményébe. Nem találtam ott sem a SIMAI-féle *hibányos* torzszót, sem a hibátlan *hibányos* alakot.

TECHERT JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

A névmagyarosításhoz. Folyóiratunk legutóbbi füzetében (MNy. XXX, 115) PAIS DEZSŐ példákon bizonyítja, mennyire óvatosan, milyen sok szempont figyelembevételével kell eljárunk a névmagyarosítás terén. Hadd szaporítsam példáit én is eggyel!

Az egyik hivatalban egy *Weszely* nevű tisztviselő azt állította, hogy az ő neve magyar, megváltoztatására tehát nincsen szükség. De különben is, amennyire a családi hagyománya visszanyúl, minden őse magyar volt. Előljárói nem akarták elhinni, hogy a neve magyar. De hogyan is hitték volna el, mikor akadt köztük, aki tudta, hogy a tótban is, a csehben is *veselý* a. m. 'víg, vidám', s mikor azt is tudták, hogy van elég cseh meg tót ember, akinek *Veselý* a vezetékneve. A mi emberünk végül arra hivatkozott, hogy családjának őse a bars megyei *Vesztele* községből származott el Egerbe, s innen kerültek el utódai az ország más városaiba.

E családtörténeti adatokat nyelvileg is támogatni lehet. Az *-e*-be végződő magyar helynevekből ugyanis alakultak és alakulnak olyan *-i* képzős melléknevek s ezekből családnevek, amelyek az *-i* előtt a szóvégi *-e*-t elvetik; pl. *Derecske*, de *derecski* háttár | (Túr-) *Keve*, de *kevi* vonat | *Berzevice*, de *Berzeviczy* család | *Récse*, de *Récsy* család | *Edve*, Sopron m., de *Edvi* Illés család stb. (l. MNy. XIV, 145, XVII, 215). Ilyen lehet a fent idézett *Weszely* olv. *Veszeli* vezetéknev is *Vesztele* helynévből. — Ezzel persze nem azt mondjuk, hogy minden *Weszely* vezetéknev magyar alakulás *Vesztele* helynévből. Bizonyos, hogy van hazánkban nem egy *Veszely*, *Weszely*, akinek a neve a tót vagy cseh *veselý* 'víg, vidám' melléknevből való. Bizonyos azonban az is, hogy ha *Vesztele* községből egy-egy ember magyar lakosságú községbe vándorolt, azt a magyar lakosok nevezhették korábbi falujáról *Veszeli*-nek (írva *Veszely*, *Weszely* is). Ha meg tót községbe vándorolt a *veszeli* ember, azt a tótok nyelvük szabályai szerint *Veselský*-nek (olv. *Veszelszki*) nevezhették (*Vesztele* község van Barson kívül Árvában és Nyitrában is).

KEMENES PÁL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Zrinyi Miklós, a költő levelei Zala vármegyéhez.

1.

Alazatos szolgálatomath ayanlom Nagyságtoknak es kegyel-
meteknek, kivanok Istentül | czöndesz bekesseges megh maradast
es io egessegeth. Nagyságtokat es | Kegyelmeteket supplicatiom
altal kölletek megh talalnom, Menni karos ki | jarasi ualanak
az Balaton mellett az Török saý kasok miat | az egész Balaton
jnnenső fel, mind varbeliek s, mind az falusiak | erzetek, nem
leuen hajoink, sokszor embereink rabba lette- | nek, ezektül
indettatuan enis az magam költsegemen saikat | hozattam Szig-
ligeti varunkhoz, s attulfogua anni kegyetlensege | nem uolt az
Töröknek, mely hajoknak most akarnek helt | czinaltatni enne-
haný szaz emberre ualo hajok, az hul megh | maradnanak, s, arra
magunktul elegtelen vagiok, hanem | kerem Nagyságtokat es
Kegyelmeteket hogy auagi cziak ket uagi három | naprais ren-
dellien ualami negi uagi öt szaz embert, az saika | uttýának ki
mezesere, azutan ualo kastelkát az magam költ | segemenis
hazank oltalmara megh czinaltatom, im cziak az | elmult he-
tenis az Törökök Fokban három öregh saikat uittek | az előbis
három uolt, apro hajokkal lehet Ezer emberre ualo | hajojok,
ha azért azoknak ellene allo hajoink nem lehetnek, az | egész
Balaton innenső fele el pusztul, mind Urak; nemessek | ioszagi,
s az veghazakis meg fogiatkoznak, ezeknek azért elta- | voztat-
tasa külömben nem lehet, hanem ha Nagyságtok es Kegyelme-
tek egész | nemes vármegyejejerül igi fogh succuralni, mely Nagy-
ságtok és Kegyelmetek | ebbeli jo akarattiat hazaja megh ma-
radasara, megh igýekezünk | szolgálni. jo ualaszt uaruan. Taresa
megh Isten Nagyságtokat es Kegyelmeteket.

Nagyságtoknak es Kegyelmeteknek

szolgal Lengýel Gaspar Tothý Szigligethi kapitán [K í v ü l:]

Ad Vniversitatem Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus
Zaladiensis et Simigiensis | humillima supplicatio | Casparis
Lengýel De Tothý Capitanei Arcis Szigligeth

[A levélen nincs évszám.

Zala vármegye levéltára: Acta congregationalia, 1614—1658.]

2.

Egregie Domine Amice nobis observandissime Salutem et
seruitij nostri commendationem Minthogý Lengiel Gaspar vram
informatioiara ertenk hogy orszagungh megh | maradassaert
ualami ot kedelmetetek körül ualo szigetnek uagassat, az haiok
ked | ueert, köllének uagattatni, az hazanknak megh maradassa
kedueert; Paran- | czolliuk azért kedelmednek ezzen leuelnek
ereieult hogy kedelemed mindgiarast | annak az allopotnak szük-
segeert ketszaz embert ket napra az maga | processussabul ren-
dellien Lengiel Gaspar vramnak praetensioiara.

Posonij 11 Apr: 1647 | Egregiae Dominationis vestrae | Be-
nevolus | C Nicolaus a Zrin | [K í v ü l:] Adassek Sari | Gergeli-
nek | Szala uarmegye | fő szolgabiroia | nak

[Zala vármegye levéltára: Acta congregationalia, 1614—1658.

Tóthi Lengyel Gáspár Szigliget várának a kapitánya 1647-ben.
Zala vármegye 1647. december 16. közgyűlésében ítélszékí bíróvá

(sedriae assessor) választotta. — Sáry Gergely 1630-ban már a tapolcai járás főszolgabírája, s így járásához tartozott a Balaton melléke.

Zrinyi levele valószínűleg Lengyel Gáspár fentebb közölt levelével kapcsolatban kelt, és így a Balaton partján, bizonyára Szigliget vára közelében volt nádas, sásas résznek a kitisztítására vonatkozott.]

3.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi item Egregij ac Nobiles Domini Amici et Vicini Observandissimi.

Salutem et paratissimam seruitiorum meorum commendationem. Hogy az mastani ellöttünk leuó Generalis Gyűlésre Körmendre, mellinek terminussat ad 4-tam affuturi mensis Julii praefigaltam, kegelmetek közöth szemelieben nem comparealhatok. Oka, az melliet kegelmetek magais ioll tud, es hall, az sok gonosz hirek, melliek uezsedelmünkre nezendök naponkent töbülnek, es az eő Feolsege, kegelmes paranczollattj az Personalis Insurrectio¹ uegeth, mellieket eő Feölsege az Bansagh alath leuó országokra repedialtath; melire tisztem szerint szorgalmatos gondolh kell uiselnem, es uigiaznom; Rendeltem azert, es hattam tiztembeli Authoritasomat, az nemzetes es vitezleő Rabbi Istuan mester Vramra²; eő kegelme, az közonséges ell nyomorodot hazank megmaradasara es jora nezue az mit fogh mondani es concludalni, hitelt aduan eő kegelmének, faradozni együth, es determinalni ne nehezteillen kegelmetek. Tarca es eltesse Isten sok eztendeigh boldogul es szerenczessen kegelmeteket. Czaktornia 28. Juny 1663. Illustrissimarum, Reverendissimarum, spectabilium, Magnificarum Admodum Reverendarum, Generosarum item Egregiarum ac Nobilium Dominationum Vestrarum ad seruiendum paratissimus.

C Nic a Zrin

[K í v ü l:] Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus, Magnificis, Admodum Reverendis, Generosis item Egregijs, ac nobilibus Dominis Vicecomitibus, Judlium et Jurati assessoribus, toti denique uniuersitati Dominorum Magnatum ac Nobilium Comitatum Zaladiensis et Simighiensis etc. Dominis Amicis et vicinis Observandissimis.

[Zala vármegye levéltára; közgyűlési iratok, 1663. év, 295. sz.]

FÁRA JÓZSEF.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Ádám Imre írja: I. (Vö. MNy. XXX, 56.) Ha valaki nem éppen komoly dologra használja a *muszáj*-t, azzal a tréfás mondással szokták elütni a *muszáj* élet: *Haj! meghalt már a mu-*

¹ I. Lipót az 1662. évi 5. articulus értelmében 1663. június 7-én az Ahmed nagyvezér vezetése alatt felvonuló hatalmas török sereg útjának meggátolására országszerte elrendeli az insurrectiót. — Vö. még SZÉCHY KÁROLY, Gróf Zrinyi Miklós V, 17—20.

² Rabbi István Zala vármegye jegyzője, 1662-től. 1659-ben Cziráki Ádámmal együtt követ.

száj, csak a fia maradt meg, a nemmuszáj (vagy: a nemlehet). Ha pedig ellenmondást nem tűrő szigorú parancsról van szó, a muszáj-t erősíteni, fokozni is szokták, így: muszájképpen muszáj. Tovább fokozni nem lehet a muszáj-t szóval, csak . . . ököllet. — II. (Vö. Magyarosan III, 19.) Baranyában a nehézbeteg neve ágyas beteg.

B. A. írja: Szeretném szóvá tenni a következő esetet, amely a mult tanévben történt velem. Mint osztályfőnöknek egyik tanítványom egy tőle írt és az apjától aláírt igazolványt nyújtott át, és ebben azt olvastam, hogy a fiú *influenca* miatt mulasztott. Kérdeztem, miért írta így a betegség nevét. Nem tudja-e — tettem hozzá —, hogy azt helyesen csak *z*-vel lehet írni. A diák azt válaszolta, hogy ő a helyesírási szabályzatból vette az *influenca* formát. Hogy mondhat ilyent, torkoltam le őt, és eléje tartottam az én példányomat: „A Magyar Helyesírás Szabályai“ 1927-ben megjelent harmadik kiadását, amely a szó- és tárgymutatóban az *influenza* alakot kívánja. Ő erre kihozta a padból a maga példányát: a negyedik kiadás második lenyomatát, és abban én bizony meglehetősen elhűlve láttam: *influenca*. Vagyis alul maradtam és elmaradottságom folyamányaként az osztály előtt a tekintélyem nem nagyon emelkedett. — Kérdem most már, miért kellett az 1927-es *influenza* helyébe (a második kiadásban nem szerepel a szó) az *influenca* formát léptetni, amikor az utóbbit tudtommal aligha ejtik valahol is, s azonkívül az *influenza* írásmódot teljesen megszoktuk. — Általában azt hiszem, velem együtt igen sok ember, elsősorban középiskolai tanár, aki kénytelen tüzetesen foglalkozni a helyesírás kérdéseivel, nem valami szívesen látja, ha a hivatalos szabályzatba ilyen alkalmi változtatások kerülnek bele, már csak azért sem, mivel sem a tanártól, sem a tanulóktól nem lehet azt elvárni, hogy mindig a legújabb kiadás legfrissebb lenyomatát szerezzék meg, és az abban foglalt esetleges módosításokat kiböngésszék. Szerintem a helyesírási kérdéseket tanácsos volna részletesen és rendszeresen kézikönyvbe foglalva szabályozni, s ezt a szabályozást azután célszerűségi és tekintélyi szempontokból is tartósan érvényben kellene tartani. — **Felelet:** A M. Tud. Akadémia elhatározta a német *Duden*-hoz hasonló helyesírási szótár kiadását. A tervezet szerint a szabályok nem változnak, de a szójegyzék a mostaninak többszöröse terjed. Ez a kézikönyv, amely természetesen az egész jelenlegi magyar nyelvanyagnak a helyesírás szempontjából való rendszeres számbavétele alapján készül, — reméljük — érintett mozzanataiban is kivívja az Ön és az Ön által említett körök megalégedését. P. D.

P. D. írja: A török *tal* 'ermüden, ermatten' és 'in Ohnmacht fallen, die Besinnung verlieren' ige *talt* műveltetőjének *-ys* vagy *-us* képzős nomenje van meg *taltos* szavunkban, az ige *taltyr* műveltetőjének *-yan* képzős nomenjével pedig a szélnévben szereplő magyar *tátorján* függ össze.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXX. ÉVF.

1934. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

Keresztyén > keresztény.

TOLNAinak *kērēsztjén* ~ *kērēsztény* szavunk történetére vonatkozó adatai alapján (MNy. XXX, 65) most már körülbelül bizonyosnak mondható, hogy a (szláv *kroštjan* > **krisztyán* > **kirisztyán* >) R. *kērēsztjén* alaknak *kērēsztény* változata a XVII. század közepe táján, mégpedig protestánsok körében keletkezett. De arról, hogy hogyan keletkezett ez az újabb *kērēsztény* alak, nem szól TOLNAI, tehát úgy látszik, elfogadhatónak tartja azt a magyarázatot, melyet erről Magyar Szavak Története című munkámban adtam. Felhasználom tehát TOLNAI tanulságos cikkének alkalmát annak bejelentésére, hogy e kérdésről való véleményem azóta alaposan megváltozott.

Idézett munkámban (103. l.) ezt írtam a *kērēsztény* alakváltozat eredetének kérdéséről: „... bizonyos, hogy tudatos irodalmi alkotás, nem pedig tudattalan hangváltozás eredménye, mert pl. a hasonló végződésű *Sebestjén*, *Akastyán* (-hegy), *aggastyán*, *borostján*, *gyěrtyán*(-fa)-féle szavak egyikéből sem lett *Sebestény* stb. De akárkitől származik is, nyilvánvaló, hogy téves okoskodás vezette alkotóját: nem tudván, hogy *kērēsztjén* szláv jövevényszó, hanem azt hiven, hogy magyar képzés, mégpedig a *kērēszt* szónak valamilyen származéka, megütközött e szó *ty* hangján; azt hitte, hogy *kērēsztjén* talán csak hanyag kiejtésből keletkezett romlott alak, s ezért jóhiszeműen erre javította, hogy: *kērēsztény*.” — De ezt az egész okoskodást ma tévesnek tartom.

Tévesnek tartom először is azért, mert abból, hogy *Sebestjén* stb.-ből nem lett *Sebestény* stb., csak akkor lehetne arra következtetni, hogy tehát *kērēsztjén*-ből sem lehetett tudattalan hangváltozás útján *kērēsztény*, ha a hangváltozások kivételnélküliségének tana rendíthetetlen igazság volna. Márpedig ez a tanítás ma már alaposan megrendült. (E kérdésről való mai véleményemet l. A Nyelvtudomány Alapelvei című munkám 2. kiad. 127—8. §-ában.) De talán fölösleges is ezt az elvi érvelést cáfolni, mert azóta megtudtam, hogy *Sebestjén*-ből igenis lett N. *Sebestény* (CzF. III, 577), ugyanígy (oláh *Pesteana* >) R. *Pestyén*-ből *Pestény* (CSÁNKI V, 124), R. *Petyén*-ből *Petény* (uo. I, 105), R. *Herestyén*-ből *Herestény* (MKult. X, 682) és R. *Szelestjén*-ből *Szelestény* (uo.). Mi akadályozhatna meg tehát bennünket most már annak feltevésében, hogy a R. *kērēsztjén* hangsorból is ugyanígy, vagyis szintén tudattalan hangváltozás útján lett a későbbi

kérésztény hangsor? Nézetem szerint egyáltalán semmi. És ezzel természetesen az a régebbi feltevés is teljesen fölöslegessé válik, hogy a *kérésztény* alakváltozat tudatosan és tudósok körében keletkezett.

De ha ez így van, akkor felmerül az a további kérdés, hogy hogyan, milyen úton-módon keletkezett.

E kérdésre feleletet keresve, először is azt hiszem, hogy a *kérésztén* > *kérésztény*-féle fejlődésekben észlelhető *ty* > *t* és *n* > *ny* változások nem függetlenek egymástól, hanem egyszerre, ugyanegy beszédhiba következtében ment végbe mindkettő. (A székely nyelvjárási *kérésztén* alakról, amely e feltevésnek látszólag ellentmond, l. alább.) Ez a *ty* > *t*-vel kapcsolatos *n* > *ny* változás tehát e szerint a mássalhangzók helycseréjéhez hasonló jelenség. Helycsere ez is, csak hogy ebben az esetben (és az ehhez hasonlóknak) nem két mássalhangzó cserélt helyet egymással, hanem csak két hangképző mozdulat. Mivel pedig erről a jelenségről még alig-alig volt szó nyelvészeti irodalmunkban, talán nem végeznek fölösleges munkát, ha ebből az alkalomból kissé részletesebben ismertetem.

Ha azt mondjuk, hogy két mássalhangzó helyet cserélt, akkor ez valójában azt jelenti, hogy felcserélődött a sorrendje a beszélőszervek azon egyidejű hangképző mozdulatainak, melyek a két mássalhangzó létrehozásához szükségesek. Pl. a *m* hang képzésekor az ajkak zárt alkotnak, a nyelv és a lágyíny nyugalmi helyzetben van, és a hangszalagok zöngéállásban vannak; a *s* hang képzésekor ellenben az ajkak kissé előre tolódva középnagyságú szádat képeznek, a nyelv rést képez, a lágyíny elzárja az orrüreg hátulsó nyílását és a hangszalagok nyugalmi helyzetben vannak. Ha tehát pl. *mosolyog* helyett azt mondjuk, hogy *somolyog*, akkor a *m* és a *s* képzéséhez szükséges egyidejű hangképző mozdulatoknak két csoportja teljes számmal helyet cserélt. Észlelhetők azonban olyan esetek is, melyekben nem valamennyi hangképző mozdulat cserélt helyet, hanem mindegyik csoportból csak egy-egy. Pl. a *tégnap* > N. *tëbnak* változás esetében csak a *g* képzésekor szereplő mediopalatalis zár és a *p* képzésekor szereplő bilabialis zár cseréltek helyet. Ebben az esetben tehát (és persze az ehhez hasonlóknak is) nem lehet beszélni mássalhangzók helycseréjéről, mert nem két mássalhangzó cserélt helyet, hanem csak két hangképző mozdulat.

A hangképző mozdulatok helycseréjének következő eseteit lehet megkülönböztetni:

Helyet cserél a hangszalagok zöngéállása és nyugalmi állása: *b—t* > *p—d*: (*hebëg*:) *hebetël* > N. *hepedël*, török *bötör* > *pödör* és talán német *Bärenhäuter* (olv. *bernhäitar*) > *pernahajder* | *b—k* > *p—g*: *bankrót* > N. *pangrót* (EtSz., Nyr. XLIV, 225).

Helyet cserél a nyelv és az ajkak zárképző működése: $d-p > b-t$: *térdepél* > N. *térbetél* | $g-p > b-k$: *tégnap*: N. *tébnak*.

Helyet cserél a nyelv zárképző és résképző működése: $k-z > sz-g$: szerb-horvát *pekmez* > N. *peszmege* 'lekvár' | $n-ly > l-ny$: *naspolya* > *lasponya*.

Helyet cserél a nyelv résképző és zárképző működése: $sz-d > t-z$: *ereszkedik* > *eretkézük* (nyelvbotlasként hallottam egy ünnepi szónoklatban).

Helyet cserél a nyelv alveolaris és postalveolaris résképző működése: $sz-zs > s-z$: latin *cisio* (olv. *cízió*) > *csízió* (EtSz. I, 1112 helyesen, később MELICH: MNy. XIV, 149 tévesen).

Helyet cserél a nyelv postalveolaris és alveolaris résképző működése: $s-z > sz-zs$: *cséza* > R., N. *céza*.

Helyet cserél a nyelv apalatalis és palatalis zárképző működése: $n-ly > ny-l$: (*naspolya* <) R. *nospolya* > R. *nyospola* | $d-ly > gy-l$: (*padmaly* >) **pandaly* > (N. *pandaj* ~) N. *panyal* | $g-ly >$ (a magyar hangrendszerben hiányzó *g* helyett) *gy-l*: (olasz *cochiglia*, olv. *kókilya* >) **kogilya* > N. *kágyula* (: *kagyló*) (HORGER: MNy. XXVIII, 262).

Helyet cserél a nyelv palatalis és apalatalis zárképző működése: $ly-n > ll-ny$: (latin *Kilianus*): *Killyén* ~ **Gillyán* > *Gillyén*: *Kilényi* csn. és *Gillányi* csn., (R. *Villiám* >) R. *Villyán* > *Villány* (CSÁNKI II, 536) | $gy-n > d-ny$: *égyenés* > **édenyés* (> R., N. *égenyés*) | $ty-l > t-ly$: (latin *Christianus*: R. *Kérésztjén*; vö. pl. CSÁNKI V, 68 >) **Kérésztjél* > *Kérésztjél* | $ty-n > t-ny$: a fentebb már említett *kérésztjén* > *kérésztjény*, R. *Herestyén* > *Herestény*, R. *Pestyén* > *Pestény*, R. *Petyén* > *Petény*, *Sebestjén* > N. *Sebestény* és R. *Szelestjén* > *Szelestény* fejlődések. Ez utóbbi jelenségek teszik érthetővé még a R. *Démjén* > *Démény* (-falva, -háza), R. *Domján* > *Domány* csn., (R. *Simëon* > **Simëän* > R. *Sëmján* >) R. *Sëmjén* > *Simény* (-falva), R. *tëmjén* > (*tömjén* ~) R. *tëmény* (~ R. *tömény*; NySz. és MNy. XX, 139), R. *Tarján* > *Tarány*, R. *Terjén* > *Terény* fejlődéseket is.

Említettük már fentebb, hogy a *kérésztjén* > *kérésztjény* fejlődés e magyarzatának, vagyis annak, hogy az újabb *kérésztjény* alakváltozat a nyelv palatalis és apalatalis zárképző működésének sorrend-cseréje következtében keletkezett, látszólag ellentmond ez a tény, hogy e szónak a székely nyelvjárásokban *t*-vel és *n*-nel való *kérésztjén* alakváltozata is van. De ez az ellentmondás kétségtelenül csak látszólagos, mert ez a székely *kérésztjén* alakváltozat nem a R. *kérésztjén*-ből lett, független *ty* > *t* változással, hanem analógia eredménye. A székely nyelvjárásoknak ugyanis egyik jellemző sajátosságuk az, hogy a szóvégi *n* abszolút szóvégi helyzetben vagy mássalhangzó előtt változatlanul megmaradt, de rákövet-

kező magánhangzó előtt palatalizálódott. Pl. *rokon* (*rokont, rokonnak, rokontól* stb.): *rokonyok, rokonyom, rokonyunk, ojan: ojan yok, ijen: ijenyék, maktalan: maktalanyok, szappan: szappanyoz, szín: kék színyü, tehen: tehenyünk* stb. (Vö. HORGER, MNyelvj. 255. §.) Az ilyen irányító sorok hatása alatt az oda is eljutott (*kérésztýén* >) *kérésztény* alakváltozatnak *kérésztényék* többese, mivel *ny* hangja magánhangzók közötti helyzetben volt, akadálytalanul megmaradhatott és elterjedhetett, de járuléktalan alanyesetében, mivel az ilyen helyzetű *ny* ott szokatlan, *n* lépett az *ny* helyébe. Vagyis a *rokon: rokonyok*-félék szabályos *n: ny* hangviszonyának analógiájára *kérésztényék* mellé is (*kérésztény* helyébe) *kérésztén* ejtés lépett.

Ezek után azt hiszem, hogy a magyar nyelvészeknek e szóval kapcsolatban már csak egy feladatuk van: a lehetőség szerint kikutatni, hogy ki vagy kik találták ki (TOLNAI ada-
taiból következtetve úgy látszik, a XVIII. század vége felé) azt a nyelvészeti csodabogarat, hogy a protestánsoknak a régi *kérésztýén* alakot kell használniok, nem pedig az újabb, de egyébként teljesen kifogástalan *kérésztény* alakot, holott az egykori *isá pur és chomuü vogymuk* helyett már ők is úgy mondják, mint minden magyar ember: *bizony, por és hamu vagyunk!* Az ebből önként kínálkozó tanulság levonása és ennek a keresztény magyarság egysége érdekében nagyon kívánatos érvényesítése már nem a nyelvészek feladata.

HORGER ANTAL.

Keresztýén és keresztény.

TOLNAI VILMOS kimutatta (MNY. XXX, 65—8), hogy: a) *keresztýén* szavunk *keresztény* változata nem PÁZMÁNY alkotása, mert ő következetesen *keresztýén*-t ír, bár a *kereszt*-ből származtatja a szót; b) a *keresztény* változat a XVII. század közepétől kezdve fordul elő, mégpedig először protestáns nyomtatványok címlapján; c) a két változat felekezeti elkülönödése csak Kazinczy korában kezdődik.

A következő adatok megerősítik TOLNAI VILMOS eredményeit.

PÁZMÁNYnak az a szövejtése, hogy a *keresztýén* a *kereszt* származéka, nem nagyon lehetett elterjedve a XVII. és XVIII. században. Mint a XVI. században SYLVESTER JÁNOS (vö. Nyr. XXVIII, 409) és DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS (At tiz parantsolatnac . . . 73. l.), VERESMARTI MIHÁLY is „Intő 's tanító levél“ című (Pozsony, 1639.) munkájában Krisztus nevéből származtatja a *keresztýén*-t: „az ő meg-válto Kriftufokról, Chrlitianufok, a' vagy Kerefztýének“ (28. l.), ugyanígy ILLYÉS ANDRÁS „A' Kristus Jesus Elete es Tudomanya“ című (Nagyszombat,

1690.) munkájában: „a' Kriftus nevérdl, nem hivságos nével, kerefztyéneknek hivattatnak“ (el. 1). Sőt a XVIII. században olyan írók is, akik következetesen *keresztény*-t írnak, Krisztus nevéhez kapcsolják a szót. PADÁNYI BIRÓ MÁRTON „Micæe et spicæ evangelico-apostolicæ“ című (Győr, 1756.) munkájában a „Christianus à Christo“ magyarázatot magyarul fordítva ezt mondja: „mi Keresztények a' Kriftustúl vettük a' Keresztény nevezetet“ (220. l.). GUSZTINI JÁNOS „Üdvöztség mannája“ című (Eger, 1769.) munkájában ugyanez a magyarázat ismétlődik: „a' mi láthatatlan fejúntúl a' Kriftuúttúl kerefztyéneknek neveztetúnt“ (11. l.). Ezek az adatok egyúttal arra is felhívják a figyelmet, hogy ennek a kornak a szófejtéseiben nem szabad pontos hangtani megfeleléseket keresnünk. PÁZMÁNY nem a *keresztény*, hanem a *keresztýén* alakot magyarázta a *kereszt*-ből, viszont PADÁNYI BIRÓ MÁRTON meg GUSZTINI JÁNOS nem a *keresztýén*, hanem a *keresztény* változatot tekintette a magyarba átvett *Christianus* megfelelőjének. Az ő magyarázatuk még nem terjedt ki annak a vizsgálatára, hogy a *kereszt*-nek inkább *keresztény* lehetne a származéka, a *Christianus*-nak pedig inkább *keresztýén* felelne meg.

TOLNAI VILMOS négy XVII. századi protestáns nyomtatvány címlapjáról idézi SZABÓ KÁROLY RMKtárából a *keresztény* változatot. A négy nyomtatvány közül KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY és HORVÁTH FERENC idézett könyvének szövegében is *keresztény*-t találunk, de néhány helyen mind a két műben előfordul a *keresztýén* változat is. A Catechesis-ben csak *keresztény*, *kereszténység* található. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGYnek egy másik. „Papistaság Ujsága“ című (Kolozsvar, 1671.) könyvében csakis *keresztýén*, *keresztýénség* van. Úgy látszik, CSÚZY ZSIGMOND az első katolikus író, aki következetesen a *keresztény* változatot írja. „Zengedező sípszó“ című (Pozsony, 1723.) munkájában csakis *keresztény* olvasható. BERTALANFFI PÁL jezsuita író „Keresztýén Böltseség“ című, Nagyszombatban 1754-ben megjelent munkájában következetesen *keresztýén*-t ír, de ugyanennek a munkának Egerben 1770-ben „Keresztényi Böltseség“ címen megjelent második kiadásában mindenütt *keresztény* olvasható. Valószínűleg nem a szerző, hanem a nyomda változtatta meg a szó írását.

KAZINCZY volt az első, aki rámutatott a *keresztýén* és *keresztény* felekezeti színezetére. TOLNAI VILMOS idézi erre KAZINCZYNak az Orpheusban (1790.) megjelent cikkét, amely megemlíti a szó írása miatt íróink között támadt meghasonlást, — s idézi KAZINCZYNak Kovachich Mártonhoz intézett, 1789. szeptember 19-én kelt levelét, amely szerint BACSÁNYI szemrehányást tett KAZINCZYNak, hogy a *kereszt*-től való idegenkedés miatt ír *keresztýén*-t. KAZINCZY egy később, 1806. október 21-én Révaihoz írt levelében (Lev. IV, 374) elmondja,

hogy BACSÁNYIVAL a Magyar Museum szerkesztése közben tűzött össze a *keresztjén* — *keresztény* miatt. BACSÁNYI és BARÓTI SZABÓ *keresztény*-t akart írni, KAZINCZY pedig *keresztjén*-t. BACSÁNYI ekkor vádolta meg KAZINCZYT a *kereszt*-től való idegenkedéssel. KAZINCZY hiába mondta, hogy kálvinisták is írják a szót *-tény* és pápisták is *-tjén* végződésel, nem tudta őket meggyőzni.

Adataink szerint tehát csak a XVIII. század végén kezdi BACSÁNYI meg BARÓTI SZABÓ azt a nézetet hangoztatni, hogy azért kell *keresztény*-t írni, mert a *kereszt* származéka. Ekkor azonban már több mint száz esztendő a *keresztény* változat. Ez a körülmény PÁZMÁNY meg PADÁNYI BIRÓ MÁRTON szófejtése mellett azt bizonyítja, hogy a régibb, eredetibb *keresztjén* alakból nem tudós etimologizálással keletkezett a *keresztény* változat. De nem lehet föltenni azt sem, hogy a *keresztény* a *kereszt* szóhoz való kapcsolódás, ú. n. népetimológia eredménye. Népetimológia útján mind a két változat egyaránt magyarázható volna a *kereszt*-ből.

A *keresztény* változat eredetére nézve TOLNAI VILMOS értekezésének és az itt közölt adatoknak nemcsak az az eredménye, hogy a *keresztény* nem PÁZMÁNY téves szófejtéséből keletkezett, hanem az is, hogy nem magyarázható ez a változat sem tudós etimologizálás, sem népetimológia útján.

Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy a *keresztjén*-ből nem hangváltozással fejlődött-e a *keresztény*. Ebben a vizsgálatban több lehetőséget kell figyelembe vennünk.

Az egyik ilyen lehetőség, hogy a *keresztjén*-ből tővégi palatalisatióval *keresztjény* fejlődött, és ebből az alakból hasonlatlanulással lett *keresztény*; tehát: *keresztjén* > *keresztjény* > *keresztény*. Az a kérdés, igazolható-e adatokkal ez a fejlődés. A NySz.-ban a *keresztjén* alakváltozatai között a következő adatokat találjuk: „*keresztjény* Zvon: Post. I. 1. MA: Bibl. I. 496. *kőresztjény* IV. 112.“. Csakhogy ezek az adatok ilyen alakjukban nem valódiak! Ha a NySz.-t forrásaiból ellenőrizzük, azt látjuk, hogy ZVONARICS MIHÁLY „Magyar Postilla“ című (Csepreg, 1627.) munkájának idézett helyén nincsen *keresztjény*, hanem az egész könyvben mindenütt *keresztjén* található; ugyanúgy MOLNÁR ALBERT Szent Bibliájában (Hanau, 1608.) az I. köt. 496. lapján nem *keresztjény* van, hanem: „az keresztjényi életben“, a IV. köt. 112. lapján pedig ez olvasható: „Az kőresztjé anya szent egyhaznac“. A rövidítés fölöldása nem *kőresztjény*, hanem *kőresztjén*. — KOMJÁTHY BENEDEK „Az Zenth Paal leueley“ című (Krakkó, 1533.) munkájában (akad. kiadás) többször található *kőresztjényi*, *keresztjényi*, de ezek az írott alakok nem *kőresztjény*-t, *keresztjény*-t jelölnek, hanem *kőresztjényi*-t, *keresztjényi*-t. — MAGYARI ISTVÁNNAK „Az országokban való sok romlásoknak okairól“ írt munkája új kiadásában (RMK. XXVII.) egy helyen (217. l.)

keresztyenyfeg, egy másik helyen pedig (241. l.) *kerefsztienyi viteffeg* olvasható, de az eredetiben *kerefsztyenfeg*, *kerefsztieni viteffeg* van. — SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS Nomenclaturája első kiadásában (1590.) az akadémiai kiadás szerint: „Ecclesia — Kőrösztieny anya szentegyhaz“ olvasható, de az 1593. évi kiadás megfelelő helyén *Kőrösztien*, az 1619. évben pedig *Kőrösztien* formákra bukkanunk, ami kétséssé teszi, hogy csakugyan *kőrösztény* volna az első kiadás adata. — CZUCZOR—FOGARASI is csak föltevésésként említi *keresztyény*, *keresztyényi* alakokat. A fölített *keresztyén* > *keresztyény* > *keresztény* fejlődés tehát adatokkal nem igazolható.

Egy másik lehetőség a részleges hangátvetéssel való magyarázat: *keresztyén* > *keresztény*. Ezt a gondolatot ZOLNAI GYULA vetette föl (Nyr. XXVI, 275—6). Szerinte a *keresztyén*-ből a *keresztény* „valószínűleg hangátvetés útján keletkezett, olyan módon mint a *térnyepel*-ből a *térbetyel*“. Ez a föltevés azonban magyarázatlanul hagyja a szónak *keresztén* változatát, amely olyan esetekben is előfordul, amikor nem magyarázható a *keresztény* ragos-képzős alakjaiból (*kereszténynek* > *kereszténnek*, *kereszténység* > *kereszténség* stb.) való elvonással.

Epen az utóbb említett *keresztén* változat miatt azt kell hinnünk, hogy a *keresztyén*-ből először *keresztén* fejlődött, és ebből az alakból a tövég palatalisatiójával lett *keresztény*; tehát: *keresztyén* > *keresztén* > *keresztény*. Ezt a *keresztén* változatot a következő adatok bizonyítják. A Tihanyi Kódexben néhány helyen *kőrösztien* alakban találjuk a szót (pl. 13, 141, 298), de sokkal többször találjuk *kőrösztén* alakban, a 294—324. lapon legalább 15-ször. A kódexnek ezek a *kőrösztén* adatai nem olvashatók sem *kőrösztény*-nek, sem *kőrösztény*-nek, hanem csakis *kőrösztén*-nek, mert a kódex a *ty* hangot *ti*, *t* jellel, az *ny* hangot pedig *ni* vagy *ú* jellel írja. Ugyancsak *kőrösztén*-nek kell olvasni Görög Antal deák 1565. október 3-án írt levelében is a *körösztén* adatot (Budai basák lev. I, 15), mert a levélíró megkülönbözteti a *t* és a *ty* jelölését.¹ Az OklSz. is idéz 1602-ből „*keresztén* penz“ adatot, amely szintén olvasható *keresztén*-nek. Ezek az adatok nem magyarázhatók *keresztény*-ből való elvonással, mert ilyen alak a XVI. században még nincsen. — A Zrinyiászban már van ragtalanul *keresztény* változat; ugyanitt ragos alakokban *keresztén*-t találunk (*kereszténnek* I, 52, II, 57, *keresztént* III, 19). A nép nyelvében is

¹ A budai basáknak egy másik magyar deákja *keresztén*-t, *kereszténseg*-et, *kereszténseg*-et ír (i. m. I, 17, 18, 20, 21), de nem különbözteti meg a *t* és a *ty* jelölését; tehát adatai *keresztén*-nek meg *keresztyén*-nek is olvashatók. — A KazK. 179. és a TihK. 8. lapján *kőrösztin* változat is található (a NySz. is idézi), de mind a két kódexben csak ezen az egy helyen. Ezt a két adatot nem tekinthetjük másnak, mint *kőrösztien* helyett tévesen írt alakoknak, nemcsak azért, mert a két kódex más lapjain mindenütt *kőrösztien*, *kőrösztén* és *kőrösztén* jelentkezik, hanem azért is, mert ebben a korban még nyílt hosszú *é* van a szó utolsó tagjában (vö. MELICH, OrthVng. 15).

van *keresztén*. KRIZA JÁNOS szerint Háromszékben *kérésztény*-nek vagy *kérésztén*-nek ejtik a szót (MNépkGy. XII, 346). Más vidékeken *keresztín*, *kérésztín* alakban is található (FÜR ISTVÁN, Az *i*-zés állapota 40). Az *i*-ző alakok nyilvánvalóan újabb fejlődés eredményei. A XVI. századtól kezdve előforduló *keresztén* változathból lett a XVII. század közepén *keresztény*. Ugyan ebben a korban sok más szavunkban is palatalizálódott a tövégi *-n* hang (vö. SIMONYI: Nyr. XL, 241—8; JUSTUS H., Adatok a magyar *ny* hang történetéhez, Bp., 1911.; MELICH: MNy. VIII, 145—6).

A *keresztény* > *keresztén* változás nemcsak ebben az esetben történt meg. Más szavunkban is megfigyelhető hasonló depalatalisatio; pl. *bestye* > *beste* (EtSz.), *Sebestyén* > *Sebestén* > *Sebestény* (CzF. a *keresztény* és a *keresztényén* cikkben), latin *Tristianus* > m. *Terestyén* > *Terestény* (CzF. a *keresztényén* cikkben), a hunyadmegyei *Pestyén* helység neve ma *Pestény* (CSÁNKI V, 124), a nógrádmegyei *Pestyén* helységnek (CSÁNKI I, 105) ma *Pöstény* puszta felel meg (CzF.), s a nyitrai megyei *Pöstyén*-nek is van *Pöstény* változata GVADÁNYINÁL (Pöstényi fürödés). Hasonló módon magyarázhatók a következő szavak is: latin *Damianus* > m. *Damján* > *Domány* ~ *Demjén* > *Demén* > *Demény* (PPB. nom. propr. és PAIS: MNy. XXIX, 110), latin *Chilianus* > m. *Gilyén* ~ *Kilény* ~ *Gellén* (uo.), *tömjén* > *tömény* (MNy. XX, 141), *Tarján* > *Tarány* ~ *Terény* (NÉMETH, A honfoglaló magyarság 255—6). A depalatalisatio nem ismeretlen jelenség a magyar hangtörténetben. Más helyzetben is, nemcsak *-án*, *-én* tövég előtt, szórványos hangváltozásként elég sok példája található: *gyisznó* > *disznó*, *fegy* > *fëdd*, *nuszt* > *nuszt*, *tyúk* > *tik* stb. (GOMBOCZ, MTörtNyt. III. Hangtan II. 67. §.).

A *Christianus* magyar neve egyidős a magyarságnak a keresztény hitre térítésével (MELICH: MNy. XXIX, 6). Hogy a *keresztényén* szláv vagy latin-olasz jövevényszó-e, eldöntetlen kérdés (vö. MNy. VIII, 153). Legrégibb írott adatunk a szóra 1264-ből való: *Kyreztyen* (OklSz.). A *keresztényén* alakból fejlődött hangváltozás útján a *keresztén* és ebből a *keresztény*. A *keresztényén*-t többszázados multja miatt nem mondhatjuk BARÓTI SZABÓVAL idegenszerűnek, de nem tekinthetjük a már szintén majdnem háromszáz éves *keresztény*-t sem téves szófejtés eredményének.

SÁGI ISTVÁN.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.¹

Kapu, koporsó.

Bolgár-török eredetűnek tartott *kapu* szavunkat GOMBOCZ Z. (MSFOu. XXX, 90) a következő török adatokkal vetette

¹ Vö. MNy. XXIX, 218—21 és 275—9.

egybe: türk *qapuy* | ujj. *qapuy* | kun *kabak* | oszm., krími *qapu*, *qapı* | csag. *qapıq*, *qapuy* | kar. *L. kabak* | kaz., tob., bar., kirg. *qapqa* | bask. *qäpqa* | csuv. *qapza*. Mindjárt hozzátehetjük a következő ujjur változatokat: *qapaγ* 'porte', *qapaγēi*, *qapaγēi*, *qapıγēi* 'garden de la porte' (PELLIOT, La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyānamkara et Pāpamkara: T'oung Pao XV, 268).

Már GOMBOCZ utalt arra, hogy török jövevényszavaink nem mind tőszók, hanem igen gyakran származékok. Sajnos, a török nyelv területén belül a szófejtés jóformán még meg sem kezdődött: a legegyszerűbb forrás, a szóképzés is csak nagy vonásokban ismeretes. Kétségtelenül komoly, eddig még nem igen méltányolt segítséget kapunk ezen a téren kívülről, a rokon nyelvek részéről. A török—mongol (—mandzsu) nyelvek viszonyának szemmel tartása lehetővé teszi sok eddig figyelembe nem vett mongol nyelvelemnek a kutatott török szóval vagy szócsaláddal megfelelőként való összekapcsolását. Ez pedig nemcsak teljesség kérdése, hanem a csuvas, illetőleg a bolgár—török és a mongol nyelv közt mutatkozó kétségtelenül párhuzamos (olykor viszont világosan széttartó) irányú hangtani sajátosságok kutatása szempontjából is megérdemli figyelmünket.

A mongol labialis spiransról írt kiváló cikkében (Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen: Festschrift Vilhelm Thomsen. Leipzig, 1912. 182—7) G. J. RAMSTEDT röviden már rámutatott arra a török—mongol szócsaládra, amelyhez a magyar *kapu* tartozik. RAMSTEDT után mások is érintették ezt a török—mongol egyezést. Közülük most csak VLADIMIROVOT (Srvnitelnaja grammatika 208) és POPPET (pl. Über einen Vokalwechsel im Mongolischen: UngJb. XIII, 117) említem. Nálunk PAIS DEZSŐ utalt a *kapu* török rokonására (MNy. XXVII, 175).

Rövidség és áttekinthetőség céljából mindjárt tövek szerint csoportosítom az egyes származékokat, külön a török, külön a mongol nyelveket, a nélkül, hogy közülük külön megjelölném a fentebbi dolgozatokban is előforduló négy-öt adatot.

T ö r ö k.

qapa-: krími, oszm. *qapa-* 'zuschliessen, zumachen, zudecken, zustopfen, verstopfen, belagern' (RADL. II, 405) | krími, tar., oszm., csag., azerb. *qapaq* 'der Deckel, die Stütze, Decke, der Pfropfen' (uo.) | csag. *qapaqla-* 'mit einem Deckel zudecken' (i. h. 406) | oszm. *qapaqlı* 'mit einem Deckel versehen (stb.)' (uo.) | csag. *qapaqal-* 'umgeben, umhüllen' (i. h. 407) | csag. *qapaγ* 'der Deckel' (uo.) | tar., turki, azerb. *qapar-* 'verschliessen, verhüllen (stb.)' (i. h. 409) | tar., oszm., krími *qapat-* 'bedecken, einschliessen, umhüllen lassen (stb.)' (i. h. 411) | oszm. *qapama* 'das Einschliessen, Zuschliessen, Bedecken (stb.)' (uo.) |

oszm. *qapamaĵa* 'das Verschliessen' (i. h. 412) | csag. *qapiq* 'verdeckt, umhüllt, verborgen, verschlossen' (i. h. 414) | csag. *qapil-* 'verdeckt, verschlossen werden' (i. h. 414) | oszm. *qapulan-* mit einer Tür versehen sein (stb.)' (i. h. 417) | csag. *qapur-čaq* قاپورچاق (i. h. 416).

qaba- < **qapa-**: csag. *qaba-* 'umfassen, umgeben, einschliessen, zustopfen, belagern' (i. h. 485) | sor, kaz., csag. *qabaq* 'der Deckel (stb.)' (uo.) | karL. *qabaq* 'der Torweg' (i. h. 438); *qabaqci* (így!) 'der Torhüter, Pfortner' (uo.) | karT. *qabax*, *qabaxči* 'ua.' (i. h. 439) | csag. *qaban-* 'sich einschliessen (stb.)' (i. h. 440) | csag. *qabal* 'die Umgebung, Einschliessung, Belagerung' (i. h. 444) | csag. *qabal-* 'sich einschliessen, sich verbergen, belagert sein' (i. h. 445) | csag. *qabaldarliq* 'die Belagerung' (i. h. 446) | HOUTSMA: *qabarčiqļu boĵa* 'Schildskröte' (87) | tel. *qabirčaq* 'die Schale, Hülse' (RADL. II, 451) | oszm. *qabičaq* 'die Hülse' (i. h. 452) | KAŠT.: *qabirčaq* 'Kiste, Sarg' | oszm. *qabuĵaq* 'eine kleine Decke oder Hülse' (RADL. II, 456) | csag. *qabuzay* 'die Schale, Hülse, Hülle' (i. h. 458).

qap-: KAŠT.: *qap-* 'packen (stb.)'; *qapraq* 'Deckel'; *qapraqlan-* 'einen Deckel bekommen'; *qapsa-* 'umgeben' | HOUTSMA: *qap* 'Sack'; kun *hap* 'ua.' (86) | turki *qab* 'a coarse wollen sack' (SHAW 138); *qapča* 'a small sack' (i. h. 139); *qapčuq* 'ua.' (uo.); *qapsa-* 'to jangle, to wrangle' (uo.); *qapqaq* 'a lid, a cover' (uo.) | kaz., tob., bar., kir. *qapqa* 'das Tor, der Torweg' (RADL. II, 418) | csag. *qapqa-* 'umgeben, einschliessen' (i. h. 419) | tel., tob., csag., turki *qapqaq* 'der Deckel, die Stürze, die Hülle' (uo.) | tel. *qapqarča-* 'mit einem Deckel zudecken, verdecken' (uo.) | csag. *qapqar-* 'zudecken, umhüllen' (i. h. 420) | kaz., bar. *qapqač* 'der Deckel, die Stürze' (uo.) | kaz. *qapqači* 'der Hausknecht, Türhüter, Portier' (uo.) | csag., oszm., azerb., boszn. *qapqajaq* 'das Gefäss, Etui (stb.)' (uc.) | kaz., tob., oszm., karT. *qapla-* 'zudecken, bedecken, verdecken; umgeben, einfassen (stb.)' (i. h. 422) | csag. *qapla-* 'ua.' (uo.) | sor, kaz., oszm., azerb., karT. *qaplan-* 'sich bedecken, sich einhüllen, verdeckt sein (stb.)' (i. h. 423) | karT. *qaplaw* 'die Decke, Bedeckung' (i. h. 424) | kaz. *qaplawič* 'der Deckel, Schild' (uo.) | oszm. *qaplama* 'bedeckt, verschlossen (stb.)' (uo.) | oszm., krími, boszn. *qapli* 'verschlossen (stb.)' (i. h. 425) | oszm., boszn. *qapliĵa* 'etwas Bedecktes (stb.)' (uo.) | kirg., tel. *qapta-* (< **qapla-*) 'bedecken, verdecken; in den Sack legen, stecken' (i. h. 426) | csag. *qap-turyai* 'ein grosser, tiefer Sack' (i. h. 428) | tel., kaz., szag., belt., kacs., oszm. *qapčiq* 'ein kleines Täschchen, Beutel, eine Börse, ein Säckchen' (i. h. 429) | csag. *qapčuq* 'ein Beutel, Säckchen, Täschchen' (i. h. 430) | uĵ. (a kínai-ujgur szótár szerint) *qapčuq* 'ua.' (uo.) | karT. *qapčux* 'ua.' (uo.) | alt., leb. *qapčur* 'ein Ledertäschchen, das an den Feuerstahl befestigt ist, zum Aufbewahren des Zunders' (i. h. 430) | bar. *qapčuq* vö. *qapčiq* (uo.) | kun *qapsa* 'der Kasten, die Lade' (i. h. 431) | tar., tob.,

csag., turki *qapsa-* 'etwas umgeben, umfassen, mit etwas umgeben, umzäunen, umwickeln, umhüllen' (uo.) | csag. *qapsaq* 'Zeug, das zum Umwickeln gebraucht wird' (i. h. 431) | tar. *qapsal-* 'umgeben, eingefasst, eingezäunt werden' (uo.) | szag., alt. *qapsir-* 'fest einschliessen, ganz umgeben' (uo.) | krími *qapsiz* 'ohne Sack, ohne Futteral, ohne Hülle' (uo.) | kirg. *qapšiq* (< **qapšiq* 'die Tasche, der Beutel, das Säckchen' (i. h. 432).

Eltérőleg RAMSTEDTől a *qap-* 'fassen' igét nem kapcsol-nám ide.

qopu-: csag. *qopur* 'die Tasse, Unterschale, das Etui' (RADL. II, 654) | csag. *qopurjuq* 'die Schachtel' (uo.) | csag., oszm. *qopa* 'der Pokal; eine Schale, ein Trinkgefäss' (i. h. 652).

qobu- < ***qopu:** csag. *qobur* 'das Gefäss, Etui' (i. h. 660) | csag. *qoburčaq* 'eine kleine Büchse' (i. h. 661).

qop- csag. *qopqa* 'der Eimer' (i. h. 654).

M o n g o l.

qaya- < ***qaβa-** irod. mong. *qaya-* 'fermer, fermer à clef; empêcher, mettre un obstacle, mettre fin à, mettre en prison; retenir (les appointments)' (Kow. II, 734a) | *qayalya* 'porte de ville ou de maison, porte cochère; entrée, passage' (i. h. 737b) | *qayalyači(n)* 'portier, suisse' (i. h. 739a) | *qayalta* 'tout ce qui sert à fermer; écluse, verrou, contrevents, volets' (uo.) | *qayayda-* 'être fermé (stb.)' (i. h. 741b) | *qayaydayun* 'empêchement, obstacle' (uo.) | *qayuwul* 'porte d'une rue, barrière' (i. h. 743a) | irod. kalmük *χā-* 'запрещать, закрывать' (POZDNEEV 75) | chalcha *χā-* 'закрывать, зашнрать'; *χālβq* 'ворота, дверь' (VLADIMIROV, Sravn. gr. 2C8) | darhat *χā-* 'закрывать'; *χālvq* 'ворота' (G. D. SANŽEEV, Дархатский говор и фольклор. Академия Наук СССР. Lg., 1931. 48b) | burját *χāgdenap* 'zugeschlossen werden' (CASTRÉN 120) | durbut-beisze *χalga* 'ворота' (RUDNEV 139) | csahar, harsin *χā-* 'bezárni'; *χālβq* 'kapu' (saját feljegyzésem) | monguor *χā-* 'fermer, couvrir, protéger, cacher, obstruer, arrêter, mettre obstacle à, placer un objet sur un autre pour le couvrir, être couvert' (DE SMEDT—MOSTAERT 145) | ordosz *χā-* 'ua.' (uo.).

qayi- < ***qayī** < ***qaβī-** irod. mong. *qayisang* 'rempart, parapet, redoute, retranchements, muraille de terre qu'on bâtit autour des campagnes ou des maisons; galerie autour d'une maison' (Kow. II, 707b) | *qayisun* 'petite marmite, vase de cuivre à faire la cuisine; casserole, poêle' (i. h. 708a) | *qayirasun* 'écaille de poisson' (i. h. 713a) | *qayirčay* 'boîte, coffre, coffret' (i. h. 715b) | irod. kalmük *χayirčay* 'ящикъ. ларчикъ. шкатулка' (POZDNEEV 74) és *χayisun* 'котель' (i. h. 73) | burját *χairsek*, *χaircek* 'kleine Kiste' (CASTRÉN 120) | csahar, harsin *χārc'vq* 'doboz' (saját feljegyzésem).

qab-: irod. mong. *qabqayasun* 'couvercle, ce qui est fait pour couvrir une tasse, une pipe, une vase' (KOW. II, 758a) | *qabqay* 'couvercle d'une tasse, d'une pipe et autre vaisselle' (uo.) | *qabtayan* 'bourse; poche' (i. h. 760a) | irod. kalmük *zabxa* 'ворота, ловушка' (POZDNEEV 77) | *zabxay* 'крышка' (uo.) | *zabxaytu* 'черепаха' (uo.) | *zabxayla-* 'закрывать, покрывать крышкой' (uo.) | *zabtaya* 'кармань' (uo.) | durbut-beisze *zapxas*, *xawxas* 'крышка' (RUDNEW 140) | monguor *svarga* 'petite bourse, blague, petit sac à tabac, poche' (DE SMEDT—MOSTAERT 333) | ordosz *gab'tarqa* 'étui à pipe dans lequel on met en même temps le tabac' | monguor *svargala-* 'mettre dans une bourse, mettre en poche' (uo.).

M a n d z s u - t u n g u z .

qa-: mandzsu *qa-* 'zurückhalten, aufhalten; verhindern, versperren; einschliessen, belagern, umgeben, umzingeln' (GABELENTZ 128) | *qabu-* 'verhindert, versperrt, eingeschlossen werden' (i. h. 127) | ? goldi *xeur, xéur, xęur* 'Grab' (GRUBE 42—3).

*

A fentebbi egybevetésekhez mintegy magyarázatként néhány általánosabb érvényű megjegyzést fűzhetünk.

1. Legelőször is az tűnik fel, hogy a törökben is, a mongolban is két fővel találkozunk: egy rövidebbel és egy hosszabb, véghangzós fővel. Elegendő POPPE fentebb idézett dolgozatában (UngJb. XIII, különösen 117—21) felsorolt példákön végigfutni, s azt látjuk, hogy a mongolban hosszabb és rövidebb fő váltakozása hasonló helyzetben közönséges. Ime néhány példa: *jai* 'Zwischenraum' < **jaʔi* ~ *jab-sar* 'ua.' | *taya-tai* 'passend' ~ *tab* 'bequem' | *ila-* 'schlichten, siegen' ~ *il-ya-* 'schlichten, unterscheiden' | *tara-* 'auseinandergehen, sich zerstreuen' ~ *tar-qa-* 'auseinanderstreuen' | *toju-sun* 'Staub' ~ *tob-ray* 'ua.' | *öjyu-l-* 'sich versammeln' ~ *öjyu-la-* 'ua.' | *qazur-ai* 'trocken' ~ *qaz-sa-* 'trocken werden' | *sunu-* 'sich dehnen' ~ *sung-ya-* < **sun-ya-* 'dehnen' | *ari-l-* 'rein werden' ~ *ar-ëi-* 'reini-gen' | *ili-* 'glätten' ~ *il-berikei* 'glatt' | *dege-dü* 'oberer' ~ *deg-de-* 'sich erheben' | *sere-* 'wach sein, fühlen' ~ *ser-ge-* 'wecken' | *ise-lge-* 'säuern, sauer machen' ~ *is-* 'säuern, sauer werden' | *dele-gü* 'breit, ausgedehnt' ~ *del-ge-* 'ausbreiten, verbreiten' | stb. A törökben eddig még nem vizsgálták ezt a jelenséget, de nem lehet kétséges, hogy ott is megvan, és a török *qap-* ~ *qapa-* párhuzam nem egyedülálló eset. A kérdés a török—mongol fővéghangzók vizsgálatával mindenesetre szorosan összefügg.

2. Szembeötlő, hogy a török *qapa-*, *qaba-*, *qap-* tövek mellett velük vitathatatlanul összetartozó *qopa-*, *qoba-*, *qop-* töveket találunk. Már régóta ismeretes a török *qopurčay* ~ mongol

qayurčay megfelelés; a két szó összetartozását semmiképen sem lehetett kétségbe vonni, de magyarázatot sem találtak rá. Amikor F. W. K. MÜLLER egyik ujjur kiadványában egy *bašyur- ~ bošyur-* egybevetést kockáztatott meg, RADLOFF meglehetősen élesen, a török hangtan nem ismerését hangoztatva, utasította vissza ezt a „merész“ egyeztetést. VON LE COQ (Manichaica I, 59—60) RADLOFF kifogásaira válaszképpen jó pár példát sorol fel, ahol az első szótagbeli magánhangzó hasonló változást mutat bizonyos dialektusokban (*a ~ o, u ~ i* stb.). Példái közt az *a ~ o* változásra is találunk kettőt: *qabiq ~ qobuq* és *qayun ~ qoyun*. Legújabbán — LE COQTól függetlenül — NÉMETH GYULA (Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós 12) is elfogadja ezt a szerinte „Ablaut-féle“ hangtörvényt, és számos példát hoz fel igazolására egyik tanítványa készülő doktori értekezéséből. Ezek közül esetünkben különösen figyelemre méltók a következők: tar. *qabaq* 'hohl' ~ oszm. *qovuq* | alt. *qayiq* 'Ruder' ~ tob. *qoyiq* | tel. *qamdīt* 'Eidechse' ~ szag. *qomdat* | oszm. *qav* 'Zunder' ~ csag. *qov* | csag. *qav-* 'verfolgen' ~ oszm. *qov-*. Persze először is azt kellene megállapítani, milyen esetben eredetibb az első szótagbeli *a*, miért találunk már e néhány példa között is olyanokat, melyek arra vallanak, hogy ugyanazon a nyelvjáráson belül is ingadozás észlelhető (vö. oszmánli, csagataj példákat!). A főfeladat az volna, hogy végére járjunk: mi az oka ennek az „Ablaut-féle“ változásnak. Annyi bizonyosnak tűnik fel már most, hogy jelentéstanilag változás nem tapad hozzá. A hangsúly változásával összefüggő okai volnának? Hasonló hangváltozás nyomait a mongolban is megtaláljuk. A mongolban sem foglalkoztak ugyan ennek a kérdésnek a vizsgálatával, de elegendő taláalomra kinyitni a mongol szótárt, s maguktól kínálkoznak a példák: *qaban, qabang* 'sanglier, verrat' ~ *qobusun* 'sanglier âgé de deux ans qui n'est pas encore chatré' | *qayara-* 'se déchirer, se trouver, se fendre, s'écrouler, se séparer' ~ *qayura-* 'se casser, se briser, se rompre en deux'; *qayas* 'moitié' ~ *qayus* 'milieu, moitié'; *qayul-* 'rompre, casser en deux, briser' ~ *qayul-* 'ua.' | *qayur-* 'essorer, griller' (vö. oszm. *qavir-* 'brennen, rösten, braten' RADL. II, 468) ~ *qayur-* 'sécher, essorer, griller, rôtir, rougir au feu'; *qayurai* 'sec, grillé' ~ *qayurai* 'ua.'. A mandzsu *začila-* mongol megfelelője pedig igen érdekes módon *qočila-* 'dire clairement une affaire'. — A nem-első szótagban sohasem volt ennyire vitás e kérdés, sem a törökben, sem a mongolban. Különben POPPE többször idézett kitűnő kis dolgozata épen a nem-első szótag magánhangzóváltóságairól szól. Bizonyára tanulságos lesz az első szótag vizsgálása szempontjából is az, amit e dolgozatában megállapít: a második szótagbeli *a* változhatik *u*-val, *i*-vel, sőt el is tűnhetik (a rövid *tő* esete). Ez az ú. n. teljes sor. Ennek a kevés példából álló csoportnak egyike véletlenül a bennünket fentebb

foglalkoztató *qaya-* 'bezárni' is; a különféle fokokat képviseli: *qayurčay*, *qayirčay* és végül *qab-qay*. A nem teljes sorok váltakozásai: $a \sim u \sim i$; $a \sim u$; $a \sim i$; $a \sim 0$; $u \sim i \sim 0$; $u \sim i$; $u \sim 0$; $i \sim 0$. A magas hangú szavakban nem talált „teljes sort“ POPPE, csak nem teljes sorokat: $e \sim ü$; $e \sim i \sim 0$; $e \sim i$; $e \sim 0$; $ü \sim i \sim 0$; $ü \sim i$; $i \sim 0$. Az idetartozó török párhuzamok szempontjából nagyon hasznos keretet nyújt majd a fenti mongol összeállítás.

3. A mandzsu *qa-* idetartozása is kétségtelen, noha sem RAMSTEDTNél, sem VLADIMIRCOVNál, sem egyebütt nem találjuk meg ezt az egybevetést. Íme a hasonló esetekből egynéhány: ma. *adun* 'Hürde, Herde' \sim mong. *aduyun*, *aduyusun* | ma. *baturu* 'tapfer, Tapferkeit' \sim mong. *bayatur* | ma. *buda* 'gekochter Reis' \sim mong. *budaya* | ma. *čejen* 'Brustwölbung' \sim mong. *čegeji* | ma. *čulyan* 'Zusammenkunft' \sim mong. *čiyulyan* | ma. *dayan* 'Füllen' \sim mong. *dayayan* | ma. *dari-* 'vorschreiten; tadeln' \sim mong. *dayari-* | ma. *deji* 'ausgezeichnet; das Beste' \sim mong. *degeji* | ma. *itu* 'Auerhahn' \sim mong. *itayu* | ma. *jerde* 'rötliches Pferd' \sim mong. *jeжерde* | ma. *joran* 'Passgang' \sim mong. *jiruyan* | ma. *garu* 'Dank, Vergeltung' \sim mong. *qariyu* | ma. *qatun* 'kemény' \sim mong. *qatayu* | ma. *mede* 'Neuigkeit' \sim mong. *medege* | ma. *mura-* 'schreien' \sim mong. *mögere-* | ma. *sarla* 'graues Pferd' \sim mong. *sayaral* | ma. *šejile-* 'hersagen' \sim mong. *čegejile-* | ma. *šolo* 'Zwischenzeit, Frist' \sim mong. *čilüge* | ma. *šurya-* 'wirben, stöbern' \sim mong. *siyurya-* | ma. *temen* 'Kamel' \sim mong. *temegen* | ma. *tori-* 'sich drehen' \sim mong. *toyuri-* | ma. *ture* 'Stiefelschaft' \sim mong. *türege*, *türiye* | ma. *turula-* 'zuerst tun, vorangehen' \sim mong. *terigüle-* | stb. (A fenti példák egy része megtalálható: G. D. SANŽEEV, Манчжуро—Монгольские языковые параллели: Изв. Ak. Nauk. 1930: 610.) A felsorolt mongol és mandzsu egyezések magyarázata világos és egyszerű: a mandzsu szavak nem az idézett irodalmi mongol alakokkal, hanem beszélt mongol nyelvi formákkal egyeznek. Az irodalmi mongolban teljesen kiírt *-aya-*, *-ayu-*, *-ege-* stb. (ezek az ú. n. kétszótagok) kiejtése csaknem valamennyi mai mongol nyelvjárásban valamilyen hosszú magánhangzó (*ā*, *ū*, *ē* stb.). Ezt a kiejtést tükrözi vissza pl. a mandzsu *qa-* is. Viszont egy további tanulságot is levonhatunk ebben a 3. pontban felsorolt mongol-mandzsu egyeztetésekkel kapcsolatban, hogy t. i. nem altaji alapnyelvi egyezésekkel állunk szemben, hanem az idézett mandzsu szavak egytől-egyig mongol jövevények.

4. A magyar *kapu* tehát egy török *qapa-* 'bezár, befed, beborít' *qapī-*, esetleg *qap-* változatának *-γ* deverbális névszóképzős származéka. Ugyanezen *tő -r* deverbális névszóképzős alakjának *-čay* (változat: *-čuy*) denominalis névszóképzővel tovább képzett alakja a *qapurčay*. Az első szótag $a \sim o$ váltakozását a 2. alatt próbáltuk megvilágítani. Jelentéstani nehéz-

ség sem merül fel, hiszen ugyanezen tő egyéb névszói származékai között is találunk bőven 'doboz, láda stb.' jelentésű szavakat. Hogy pedig a láda koporsót jelenthet, azt sem szükséges feltevésekkel igazolni. I. J. SCHMIDT mongol szótárában a *qazurčay* egyik jelentése világosan 'koporsó'. Szintén idetartoznék mint a *qap-* tő származéka a magyar *kapca* is, ha csakugyan török eredetre menne vissza, mint VÁMBÉRY: NyK. VIII, 157 és K. KATONA: MNy. XXVII, 126 mondja. — Valószínűleg a tárgyalt török szócsoporthoz tartozik, mint jövevény, az ó-bolgár *kovčegъ*, *kovčegъ* 'κιβωτός, αἰα: θήκη' | orosz *ковчѣ* (az egyházi szlávból) 'Kasten, Koffer mit Eisenbeschlag; Heiligenschrank; Arche, Bundeslade' | kisorosz *kovčéh* | bolgár *kovčeg* 'Kasten, Koffer, Kasse' | szerb-horvát *kòvčeg* 'Kiste, Truhe'. BERNEKER, EtWb. I, 594—5 görög eredetűnek tartja valamennyit, s összeveti a bizánci görög *καύκος*, *καυκιον* 'Becher' szóval; ez a magyarázat azonban aligha fogadható el.

5. A *kapu* szónak van még egy nevezetessége: megvan a to-pa nyelv fennmaradt emlékei között is. Ezt a nyelvet a Kr. u. V. század táján beszélte egy Kínától nagyjában északra lakó jelentős nomád nép. Az egykorú kínai források bőven írnak erről a népről, sőt a nyelvről, írásáról és a nyelvére lefordított különböző kínai művekről is. A meglehetősen szépszámú to-pa nyelvi glosszák alapján, melyeket a kínai feljegyzések őriztek meg, arra a megállapításra jutottak, hogy a to-pa csak török vagy mongol-féle nyelv lehet. Legújabban a török magyarázat javára billent a mérleg épen e szó miatt. Az egyik magyarázat ugyanis azt mondja (pl. Nan ts'i shu 57. fej.), hogy to-pa nyelven *ko po-čen* a. m. 'kapus'. PELLIOТ szerint (Journal Asiatique 1928. II, 254—5) az egykorú kínai kiejtés **k'ā b'āk-tšjēn* vagy pontosabban *k'ā-pāk-tšjēn* volt, ez pedig — szintén PELLIOТ szerint — egy **qabaγčēn*, **qabaγčēn* vagy **qapaγčēn* szónak lehet az átírása. Tekintetbe véve e török—mongol szó történetét, a **qabaγčēn* alak eleve elesik. Marad a **qabaγčēn* és a **qapaγčēn*. *Qapaγčē* alakot a törökből ismerünk; a to-pa alakkal való összevetése szinte magától kínálkozott, s minthogy a török szó mongol rokonságát nem ismerték, tiszta török szónak tartották, amely egyszerűen kizárta a mongol rokonságnak még a lehetőségét is. Most láthatjuk, a dolog korántsem olyan egyszerű. Egy to-pa **qapaγčēn* vagy épen **qabaγčēn* nem választható el minden további nélkül a mongol *qaba-* tőtől. Vannak egyéb mozzanatok is, amelyek gondolkodóba ejthetnek. A nomen actoris képzője a törökben, kezdve a legrégebb emlékektől, *-čē*, *-čē*. A mongolban régebben, sőt gyakran ma is *-čēn*; figyelemreméltó, hogy az újabb *-čē* alakok is *-n* végű nominativusok mintájára ragoztatnak, így pl. a többesszámot *-d*-vel képezik, nem pedig *-s*-szel, mint a magánhangzóra végződő nominativus (pl. *kelemürčē* 'tolmács', régebben *kelemürčēn*, többes: *kelemürčēid*). A nomi-

nativusi *-n* elesése és újramegjelenése közösleges mongol nyelvi sajáttság, mint pl. *morin* 'ló' és *mori*, *arban* 'tíz' és *arbu* stb. Ezeket a nehézségeket szaporíthatnám a többi to-pa szavak vizsgálatával is (pl. *bitigčün* 'írnok', *kelemürčün* vagy *kelemečün* 'tolmács'), azonban ezúttal meg kell elégednünk egyszerűen annak a megállapításával, hogy a to-pa **qapaγčün*, **qasγčün* 'kapus' kétségtelenül összefügg a török—mongol *qapa-*, *qasγ-* 'bezár, beföd, beborít' igével, illetőleg annak szabályos származéka.

LIGETI LAJOS.

Dudvág.

SCHWARZ ERNST a *Germanoslavica* című folyóirat II. évfolyamának 4. füzetében ismertetést írt ŠMILAUER VL. „Vodopis starého Slovenska“ (= A régi Tótföld vízrajza) című értékes munkájáról (l. e mőről KNIEZSA ISTVÁN ismertetését is a Századok 1933 évfolyamában). Az ismertetésben SCHWARZ részletesebben szól a következő három folyónévről: *Pinka*, *Kompa*, *Dudvág*. — A *Pinka* (ó-magyar 1240: *Pinkova* [HazOkm. VI, 13]; 1244: *Pincua* [l. ORTVAY, Vízr.]) folyó nevét itt, mint egyebütt is a szláv *pěna* 'hab, tajték' közszóból származtatja, a *Kompá*-ról meg, amely a Garamba szakadó Szeklence mellékvize, azt tartja, hogy nem kelta, hanem szláv eredetű név, s azonos a lengyel *kepa* (nyelvj. *kapa*) 'Busch, Schütt, Flussinsel mit Gesträuch und Gebüsch gewachsen' közszóval.

Legterjedelmesebben a *Dudvág* nevet tárgyalja, s germán eredetűnek tartja. Ezt írja róla: „Die germanische Herkunft der Waag wird durch weiteren Beleg gesichert. Auch die *Dudvág* gehört zum germanischen *dauda-* 'tot' (gotisch *daups*, gen. *daudis*), wie Šmilauer Seite 462 unter Hinweis auf *Holtvág* (madjar. *Tote Waag*) und urkundliches *mortuus Vagh* endgültig zeigt. Der Ersatz der germanischen *au*, das im 6. Jh. noch voraussetzen ist, durch slovak. *u* ist damit ausgezeichnet zu einigen.“

Abban, hogy a *Dudvág* név összetétel, s hogy utótagja a *Vág* névvel azonos, tudtommal eddig senki sem kételkedett. A *Vág* névről kétségtelenül tudjuk, hogy nyugati germán eredetű, s azonos a gót *węgs* 'Bewegung' (többes *węgōs* 'Wellen, Wogen'), ó-felnémet *wāg* 'bewegtes Wasser, hochflutendes Wasser, Wasserstrom, Flut, Woge, Fluss, Meer' köznévvel. Minthogy pedig a *Vág* nevében *á* van az eredetibb germán \bar{e}_1 helyén, azért az is kétségtelen, hogy nyugati germán eredetű. A germán \bar{e}_1 -ből ugyanis \bar{a} az északi és a nyugati germánban vált. E változás a nyugati germánban a Kr. u. III. század elején kezdődött (l. a többi közt NAUMANN, AhdGram.² 5. §. és MELICH, HonfMg., szómutató alapján). Minthogy pedig a

Vág mentén egészen az V. századig nyugati germánok: kvádok-svébek laktak, azért a *Vág* az ő nyelvük emléke.

Hogy a *Dudvág* is az ő nyelvük emléke volna, az már nem olyan kétségtelen.

Hogy ki volt az első, aki a *Dudvág* nevet összetételnek tartotta, s első tagjában, a *Dud*-ban germán szót látott, azt nem tudom. Bizonyos azonban, hogy nem SCHWARZ ERNST, s nem ŠMILAUER VL. az első. Miként a Magyar Etymologiai Szótárban olvasható, BOROVSZKY SAMU is azon a nézetten volt, hogy a név utótagja a *Vág* névvel azonos, az előtag meg az ó-felnémet *tót*, közép-felnémet *tót*, ó-szász *dód* 'mortuus, tot, gestorben, getötet' szóval (l. NyK. 1894. XXIV, 336). Ahogy azonban neki nem sikerült s nem sikerülhetett ezt bebizonyítani, azonképen nem sikerült és nem sikerülhetett az SCHWARZNAK sem. Mégpedig a következő okokból:

A) Egyetlen egy adat sincs arra, hogy a *Dudvág*-ot valaha is hívták volna *Holtvág*-nak. A *Dudvág*-nak lehetne olyan ága, amelyikben időről-időre megreked a víz, minthogy a főág vizével szárazság miatt vagy más okból megszakad az összefüggése, de magát a *Dudvág*-ot sohasem hívták *Holtvág*-nak. Az oklevelek *Holtvág*-a „a Vág jobb oldalából Selylyétől éjszakra kiszakadó s Negyeden alúl abban ismét visszatérő“ folyóág (l. ORTVAY, VÍZR.). Az oklevelekben ugyanígy van *Holt-Tugár* (vö. *Tugár* folyó Nógrád m. [l. ORTVAY, VÍZR.]), s ma is van *Holt-Maros* (l. CZF.), *Holt-Tisza*, *Holt-Körös*, *Holt-Rába* (KRESZN.) stb. A magyarban egy-egy folyónak kiszáradt medre, megrekedt ága *holt* meder, *holtág* stb. (l. KRESZN., CZF., MTsz.). A *Dudvág*-ot sohasem hívhatták semmiféle nyelven 'holt'-nak, mert az folyó víz, amely Nyitra és Pozsony megyén folyik keresztül. A *Dudvág* a kezemben levő katonai térkép szerint (s ORTVAY, VÍZR. szerint is) Csasztkócnál a Dubova folyó jobb oldalából szakad ki s több mellék-víz, minő a Blava, Trnava, felvétele után Királyrévnél a Fekete-vízzel egyesül, s vele együtt Seregakol pusztánál az érsekújvári Dunaágba folyik (l. Vízügyi Közlemények 1903. XVIII. füzet 17. l. is; ANDREE, Handatlas. 1890. 42. és 45. lapján a *Dudvág* forrásvidéke másképen van jelezve, mint a katonai térképen).

B) Nyelvi szempontból is sok kifogás emelhető az egyeztetés ellen. Kisebb baj az, hogy a *Dudvág* *tót* nevére IX—X. századi, sőt egyáltalán régi adat nincsen. Hiszen ahogyan a *Nyitra* folyó és város nevét a *tótok* a magyarból, a magyarok meg a IX—X. században használt ó-*tót* *Nitrava*-ból vették, ugyanaz történetet a *Dudvág* névvel is. Nagyobb baj az, hogy olyan nyugati germán vagy elő-ó-felnémet összetétel, amelyből az ó-*tót*-ba a magyar *Dudvág*-hoz hasonló név átkerülhetett volna, fel nem tehető.

A feltevés útjában hangtörténeti, alakítani és jelentéstani akadályok állanak. A jelentéstani s vele kapcsolatban az alakítani akadályt abban látom, hogy a német *tot* 'holt, halott' melléknév használható ugyan vízről is, de csak jelzős szerkezetben; tőösszetételben vagy jelzős szerkezetből egy szóvá alakult összetételben ilyen használatban a *tot* sem ma, sem a múltban nem fordul elő. Van tehát a németben: *totes wasser* 'álló víz, holt víz', *ein toter Donau-arm* 'Holt-Duna', *ein toter Elbarm* 'Holt-Elba' (I. HEYNE, DWb.), *Das Tote Meer* ~ *Totes Meer* 'a Holt-tenger', de nincsen a németben *Tot-Donau* tőösszetétel vagy *Totendonau* jelzős szerkezetből való összetétel. S nincsen az ó-felnémetben sem egy **Tota-tuonouua* vagy **Totun-tuonouua* vagy ehhez hasonló összetétel.

A német *tot*-nak a gótban *daups* (gen. *daudis*) melléknév felel meg; a germán alapalak tehát **taudaz*. Ebből és a germán *wēgaz* (= gót *wēgs*) 'bewegtes Wasser, Fluss stb.' szóból elméletileg alkotható egy germán **tauct-wēgaz* vagy **tauda-wēgaz* összetétel, s ennek a Kr. u. III—V. században megfelelő lehetne egy nyugati germán **daud-wāg(a)* vagy **dauda-wāg(a)*. Ilyen összetételből az ős-tóthban válhatott volna **Dūdo-vāg* vagy **Dūdo-vāg*, esetleg *Dūd-vāga* vagy **Dūdo-vāga*. Ámde tótok a *Vāg* és a *Dudvāg* mentén a Kr. u. III—V. században még nem laktak. Később meg, amikor lakhattak, a VI—VII. században, amit a nyugati germánra elő-ó-felnémet kornak hívnak, a nyugati germán *d*-ből *t* lett, s az ugyanilyen nyelvi *au*-ból *d* vagy *t* előtt a VIII. század elején *ō*. A nyugati germán: elő-ó-felnémet korban, a VI—VIII. században az elméletileg felvett név **Taut(a)vāg* > **Tōt(a)vāg* volna. A történeti és hangtörténeti okok is ellene szólnak a *Dudvāg* feltételezett germán-tót eredetének.

Minden pozitív ismeretünk tehát a mellett szól, hogy a *Dudvāg* neve nem 'Holtvāg' értelmű, nem lehet nyugati germán: elő-ó-felnémet nyelvi eredetű, még kevésbé a tótból való.

MELICH JÁNOS.

Az irodalmi névadás.¹

II.

A tulajdonnév.

1. A nevek kifejlődése.

A tulajdonnevek sajátos helyet foglalnak el jelentéstan szempontjából a mai nyelvrendszerben. A jelentéstan anyagának azt a területét képezik, ahol a nyelvtörténeti változások

¹ L. MNy. XXX, 150—7.

hatása a legszembetűnőbb. Eredetileg a legtöbb tulajdonnév köznévből alakult. A jelentéstani változásoknak két csoportját különböztethetjük meg itt. Az első a jelentéselhomályosulás, amikor a névadás körülményeinek és alapjának elhomályosulása vagy az eredeti közsónak kiveszése, illetőleg elváltozása megszünteti az eredeti köznévi és a tulajdonnév jelentésbeli kapcsolatát. Ez főként a helyneveknél fordul elő. A tulajdonneveket létrehozó jelentésváltozás másik módja a személynevekre jellemző sajátosan. A személynevek is köznevekből alakultak ki, de a továbbszármazással, mely csak itt lehetséges, a névátvitelnek végtelen láncolata jött létre, minek eredménye az, hogy a tulajdonnév eredeti köznévi jelentése, ha meg is maradt, nincsen semmi kapcsolatban mostani viselőjével. Ezek a változások túlvitték voltaképpen a tulajdonneveket a jelentéstan körén. Értelem nem fűződik hozzájuk, szerepük nem a jelentésfunkció, hanem az identifikáció. (L. GOMBOCZ ZOLTÁN, A m. tört. nyelvtan vázlat. IV. Jelentéstan. 1926. 44—9.)

A tulajdonnevek (személynevek) mai „jelentésnélkülisége“ tehát elsősorban történeti folyamat, jelentésváltozás eredménye. Különös szerepükre és a nyelv többi elemeitől eltérő tulajdonságaikra is kifejlődésük áttekintése vet fényt. A névadás eredetét a nyelvtörténet őskorában kell keresnünk. A névadásnak erre az első korszakára azonban visszakövetkeztethetünk nyelvemlékekből és ma is élő kezdetleges népek szokásaiból. Eredetileg majdnem minden tulajdonnév közsói eredetű, de jelentése legtöbbször elhomályosul évszázadok alatt. Az alacsony kultúrájú népeknél nagy fontossága van a névnek, amely igen gyakran veszedelem, gonosz szellem elhárítására szolgáló óvónév, pl. 1138/1329: *Numel (nem-él)*, 1174: *Numvog (nem-vagy)*, 1152: *Halaldi (haláld)*, a régi magyarságnál totemisztikus név, rendszeren állatnév, a törzs totemjéről, amely pl. a törököknél ragadozó madár (l. GOMBOCZ Z., Árpád-kori török személyneveink: MNy. X, 241) vagy más eredetű (pl. a rómaiaknál születési sorrend). Sokszor azonban nem közvetlenül a születés után, hanem jóval később történik a névadás, de ekkor már a megnevezett személynek valamely szembetűnő tulajdonsága, testi vagy lelki kiválósága, foglalkozása, származása stb. alapján (l. PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVII, 158, XVIII, 26, 93). Ilyenek az indiántörténetek nevei: *Vadölö*, *Börharisnya*, *Fehér Szarvas* stb. Az ilyen jellemző név legtöbb esetben csak az illető személy egy kiemelkedő tulajdonságára vonatkozik, de sokszor nincs kapcsolatban, sőt esetleg ellentétben van alapjellemeivel. Ez a névadás tehát, bár jellemzésre törekszik, egyoldalú marad.

A kereszténység a nevek történetében is új korszakot jelent. Az új vallás elterjedésével általánossá lettek a keresztnevek, mint egyéni nevek. Nálunk az ősi pogány és magyar nevek (melyeknek rendszeren közsói jelentésük volt) körülbelül

a XV. századig maradtak fenn, megritkulva és majdnem kizárólag az alsó néposztályok körében. A régi magyar női nevek tovább tartották magukat.

Keresztnévül az apostolok, hitvallók, szentek és a Biblia neveit használták. A kereszténység névtára azonban meglehetősen szegény volt az egyre növekedő szükséglettel szemben. Bizonyos egyhangúság és uniformizálódás állott be a nevekben. „A keresztény vallás elpusztította a nevek poézisét”, — írja GÁRDONYI GÉZA (Az a hatalmas harmadik 23). Egy-egy keresztnévet ezren és ezren viseltek, akiknek megkülönböztetése így lehetetlen lett, mert a keresztnév mint egyéni név elvesztette egyénítő, esetleg jellemző szerepét, mikor már sok embert jelölt. Ezért járult hozzá megkülönböztetésül egy másik név mint jelző: a vezetéknev, mely az illető személy állását, foglalkozását, feltűnő tulajdonságát, származási helyét stb. jelzi, vagy az apa nevéből alakul (pl. *Péterfi*). A finnugor nyelvekben a jelző mindig a jelzett szó előtt áll, ezért előzi meg a magyarban a vezetéknev a keresztnévet. A vezetéknev, mely tehát eredetileg jellemző, megkülönböztető név, később szervesen hozzákapcsolódik a keresztnévhez és viselőjéhez, továbbszármazik az utódokra, állandósnul, családnévvé lesz. Az átöröklődéssel természetesen elveszti értelmi elemét és eredeti jellemző erejét. Társadalmi vonatkozásban azonban az első helyet foglalja el, ez határozza meg elsősorban az egyént. A keresztnév fontossága másodrangú: az azonos vezetéknevek megkülönböztető nevévé vált. A vezeték- és keresztnév egykori szerepe tehát teljesen felcserélődött. (L. ERDÉLYI LÁSZLÓ, *Átmeneti alakok a vezetéknevek keletkezése idejéből*: MNy. IV, 71; KERTÉSZ MANÓ, *A magyar vezetéknevek eredetéhez*: MNy. V, 81; U.A., *A magyar vezetéknev*: Nyr. XLII, 289.)

Ma a névadás csak a keresztnév megválasztására szorítkozik. A családnév öröklött (esetleg később hivatalosan megváltoztatható), s ha az ősré, aki először viselte, ráillő volt is, ez az eredeti jellemző ereje legtöbbször már az első továbbszármazásnál elveszett. Tehát csak a keresztnév választható meg szabadon, de itt is korlátokat állít sokszor a szokás, a divat, a hagyomány vagy a jóhangzás stb. követelménye. Gyakori az a szokás, ma már inkább csak az egyszerűbb nép körében, hogy arról a szentről nevezik el a gyermeket, akinek ünnepén született, vagy a naptár valamelyik közeli szentjéről. Legtöbbször azonban semmi vallási fontosságot nem tulajdonítanak a keresztnév megválasztásának. Sokszor a szülők nevét kapja a gyermek (úgy látszik, egyre ritkábban, mintha az embereknek nem tetszenék a saját nevük), vagy esetleg a családban hagyományos nevet. Más esetben a közszokás, a szülők társadalmi helyzete vagy ízlése, a család- és keresztnév összeállításának keresése és elsősorban a divat döntő. De még ha a szülők annak a naiv és ösztönös kívánságuknak engedve, hogy a név

érzelmeiknek visszhangja legyen és a gyermek lényét némileg visszaadja, teljesen szabadon választhatnának is a gyermeknek egyéni nevet, akkor sem lenne találó legtöbbször a névadás, mert a gyermeknek még nem fejlődött ki semmi jellemző vagy szembeötlő tulajdonsága, amely alapjául szolgálhatna az elnevezésnek.

A nevek magukon viselik elmúlt korok bélyegét, régi babonák élő szimbolumai, melyek visszavezetnek bennünket az ősi, primitív néplélek mélyére. Eredetileg minden tulajdonnév közsóból alakult, volt valami értelmi eleme, s mivel a név egyedül csak viselőjét jelentette, csak reá vonatkozott, a legszorosabb kapcsolatban volt vele. A név a személynek nemcsak egyszerű, közömbös jele, hanem valóságos szimboluma, sőt mondhatjuk, vele elválaszthatatlanul egy, létezésének és egyéniségének foglalatja. Mikor azonban a név továbbszármazott az utódokra, természetesen megszűnt ez az eredeti, szoros kapcsolat a név és első viselője között, továbböröklődött, mint egy divatjamult és nem az utódra szabott ruhadarab. Legtöbbször eredeti értelmi eleme is eltűnt vagy elhomályosult idők folyamán. Egy név, mely voltaképen közszó, pl. *Bárány, Molnár, Tóth, Kecskés*, sohasem kelti már fel bennünk ezeknek a fogalmaknak a képzetét, elveszti etimológiai jelentését. — KOSZTOLÁNYI DEZSŐ is ír erről egy novellájában: „Hősöm neve ez: Kovács János... A lak- és címjegyzékben legalább kétszáz embert találunk hasonló névvel. Ha elgondoljuk, hogy ezeknek az embereknek semmi közük már a pörölyhöz, üllöhöz, s a [kovácsmesterség egyéb kellékeihez, nem értjük, miért ragaszkodnak úgy a nevükhöz, melyben valami végtelen szomorúság, a nyelv fantáziaszegénysége nyilvánul meg.“ (Páva. Novellák. 158.)

2. A névhangulat.

A tulajdonnév tehát egyszerű jellé, megkülönböztető névvé lett, mely, ha viselőjét nem ismerjük, valójában csak az „ember“ szót helyettesíti. S mégis minden név, ha először halljuk is, több a puszta megkülönböztető jelnél, pl. egy számnál, mélyebb jelentőségű, tartalmilag gazdagabb. A név, ha el is veszti etimológiai jelentését, mindig új képzetekkel, hangulattal, színekkel telik meg. A név és személy között levő ősi, szerves kapcsolatot, ha eredeti alakjában meg is szűnt, valami ösztönös érzéssel igyekszünk visszaállítani vagy pótolni. Beszélünk szép és csúnya nevekről, s arról, hogy illik-e vagy nem valakire a neve. Új asszociációs szálakkal kötjük össze a nevet és hordozóját, az alakhoz nevet, a névhez személyt képzelünk. Minden nyelvben megtaláljuk azt a különös jelenséget, hogy valami megszemélyesítésre törekvő belső erő minden névhez bizonyos tulajdonságokat, hangulatot fűz. Az értelmi elem elhomályosulásával ez a hangulati kísérő jut uralomra, s ez adja azt a többletet, mely a neveket, mint jeleket, egymástól megkülönbözteti. Nélküle a név csak megkülönböztető külső jelölés volna, s mind-

azoknak a neve, akiket nem ismerünk, közömbös lenne előttünk, sok egyformán ismeretlen üres X. — „Ha *Korsós Mihály* nevét hallom, akit nem ismerek, ugyanolyannak venném, mint pl. az ismeretlen *Egerszeghy Zoltán* nevet. Hallva azonban a két nevet, önkénytelen különbséget veszünk észre... *Korsós Mihályt* a nép egyszerű fiának fogom képzelni, *Egerszeghy Zoltánt* úri rendből valónak. Sőt a név hangzása elég arra, hogy beoszzam valahová. *Zsigmond* nevű valaki képzeletemben idősebbnek fog feltűnni, mint ha *Elemér*nek hívnák. Hogy miért? Oka annyira egyéni imponderabilia, hogy magam sem vagyok vele tisztában.“ Így ír **SOLYMOSSY SÁNDOR** (Névmágia: MNy. XXIII, 83).

Minden névhez és a nevekhez általában hozzákapszolódik hangulati, érzelmi kísérőelem és esetleg valamilyen képzeleti alak. Azoknál a neveknel, amelyeknek viselőit ismerjük, ez az úgynevezett általános érzelem, az egyénről való képzetem érzelmi együtthatója, a hozzáfűződő érzelmeim csapadéka. Ilyenkor igen könnyen hajlandók vagyunk szerves kapcsolatot keresni és találni a név és a személy között, kifejező erőt tulajdonítani a névnek. A név színt és jelentést kap annak szemében, aki ismeri tulajdonosát. Erre sok példa van az életben és az irodalomban egyaránt. **BABITS MIHÁLY** egyik regényében olvasuk: „*Nenne* édesapám idősebb nővére volt... Nekem úgy tűnt fel mindig, mintha ezüsből volna. Kis fején a haja csalódásig ezüst; az arca oly finom, gyengéden fehér arcszínével, diszkrétén fénylő mosolyával, mint ezüst filigrán-munka; és a mosolya fénye az ezüst fénye volt és hangjánál tisztább ezüstcsengést soha sem hallottam. Nekem úgy tetszik, mintha még neve is, ahogyan otthon hittük, a *nenne* szó, ellenállhatatlan halk ezüst fények és csengések képzetét idézné fel, csak rá gondolván is.“ (Gólyakalifa 10.) Híres, ismert, nagy nevekbe is beleérzünk gyakran valami kifejező zeneiséget. **NYROP** idézi **BASKIRCSEFF MÁRIA** naplójának egy érdekes részét: „A nevek az emberekhez hasonlítanak. Itt van *Floquet*, hátravetett hajával, összeszorított szájával, azután *Grévy*: a neve külsőleg és lelkileg hasonlít hozzá. És *Clemenceau*? Ebben valami gömbölyűség, egyszerűség, kicsinység, szárazság és szabatosság van. Ami *Rocheport*-t illeti, szinte látjuk, amint tajtékzik, sérteget és hajfűrtjeit rázza.“ (Nouveau journal inédit de M. BASKIRCSEFF. Paris, 1901. 105. l.)

Híressé vált irodalmi nevekbe is belesugárzik az általuk jelölt személy egyénisége, s ezért valami kifejező zeneiséget, jellemző erőt érzünk bele. Az alak neve az olvasó és az író lelkében bizonyos jelentéshangulattal, mint az ábrázolt egyéniség jelképe, kifejező neve rögződik meg. **GEORGES DOUTREPONT** ezt írja Molière egyik alakjának, *Gorgibus*-nak (Précieuses ridicules) nevééről: „Molière valóban szerencsés volt a *Gorgibus* névnek a megalkotásában, amely olyan jól lefesti és kifejezi zeneiségével Madelon apjának polgári gömbölyűségét és egész szellemiségét.“ (Les types populaires de la litt. fr. T. II., p. 427.

1926—1928.) SAINTE-BEUVE több nevet hasonlít össze: „*Tartuffe* (Molière: *Tartuffe*), *Onuphre* (La Bruyère: *Caractères* Ch. XIII.), az álszenteskedő, *Panulphe* (*Tartuffe* neve a második átdolgozásban) vagy *Montufar* (Scarron: *Hypocrites*): mindezek a nevek ugyanazt a fogalmat állítják elénk homályos hangfestéssel, valami alattomoságot és kétszínűséget“ (Port-Royal III, 288. Paris, 1888.). — A név és viselője közti megfelelés keresése, a név kifejező zeneiségének érzése sokszor szeszélyes képzeltesapongásba és hangtani kalandozásokba távolodik. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ *Arany János* nevééről többek között ezeket írja: „Ez a név magában is csupa festőiség és zeneiség! Tündökletes fény árad belőle s mennyei muzsika... Sokszor magam is furcsálom, hogy az élet teremtette meg és nem valami költő a boszorkánykonyhájában. — Önkénytelenül is szerelmes lesz belé az ember, csak azért, mert olyan, amilyen. Puha, olvatag és mégse szétfolyó, megejtő, igéző és mégis valószínű. Próbáljátok kiejteni. Észreveszitek-e, hogy nyílt ajakkal lehelitek, mint egy fohászt, mely a lélek mélyéből fakad? Ajkatok közben nem mozog, nem csücsörödik el, nem gömbölyödik meg tréfásan. Torkotokból nem hördül kehes, rút zörej. Ínyhangok uralkodnak rajta. Ott, ahol a vezetéknev érintkezik a keresztnévvvel, két ínyhang simul egymás mellé, testvérien: az *ny* és *j*, s ezek alkotják jellegét, végtelen lágyágát. Nincs ebben a névben egyetlen robbanó ajakhang sem, egyetlen zörgő torokhang sem. Csak egy gyöngé sziszegő mássalhangzó: az *s*, a végén és egy erélyes foghang az elején, az *r*, az is csak azért, hogy ezt az égi dallamot itt tartsa a földön, összefogja s a hétköznapi használatra alkalmassá téve, megkeményítse, mint sáraranyat a rézötvözet. — Magánhangzói mind mélyek és hasonló hangszínt varázsolnak elő. A vezetéknev két nyílt magyar *a*-ba van ágyazva, mint anyagba, s ez a két *a*, mely az egésznek tempa és komoly csillogást ad, az orrhangú *ny* tőszomszédságában azt a tündérien édes, kiseddi csalódást gerjeszti a hallgatóban, hogy a nyelv első szavát hallja, a legősibbet és legrégebbit, melyet valaha mindnyájan először mondtunk ki, ajkaink nélkül, lágy inyünkkel: *anya*. Utána egy félig nyílt *á* csodálkozik és ámul valamin, majd a dallammenetet egy rövid, de nyugodt *o* zárja le. — Zencileg két ütem ez a név, egy emelkedő és egy ereszkedő. A vezetéknev jambusa bizakodva tör fölfelé, de a keresztnév már fáradt és csüggedt s a harcnak és küzdelemnek búcsút mondva aléltan hanyatlik alá egy trocheus ütemével. — Remekírónak eddig még sohasem akadt olyan neve, mely belső mivoltát és művészetét annyira hiánytalanul kifejezte volna, mint az övé.“ (Arany János neve: PHirl. 1932. október 2.)

3. Hangalak és névhangulat.

Amikor a név viselőjét ismerem, róla való képzetem és hozzáfűződő érzelmem bizonyos tartalommal és hangulattal

tölti meg a nevet. A név „jelentése“ — az egyén, akit jelöl meg a hozzáfűződő képzetek és hangulati velejárójuk — feltétlenül befolyásol bennünket, amidőn valami rejtett, ősi kifejező erőt tulajdonítunk a név hangalakjának, s szerves kapcsolatot vélünk találni közte és a jelölt egyéniség között. Nem lehet azonban erről szó akkor, ha a név tulajdonosa ismeretlen előtttem, s mégis, az ilyen név sem közömbös, üres jel előttünk, hanem hozzákapcsolódik valamilyen többé-kevésbé homályos képzet és hangulati kísérő, mely az üres névformát tartalommal tölti meg. Mivel a jelölt, ismeretlen egyéniségnek a névbe való belesugárzásáról itt nem beszélhetünk, ezeknek a tartalmi elemeknek a forrását vagy valóban magában a névben, annak hangalakjában, vagy pedig külső asszociációkban kell keresnünk.

Az első feltevés vizsgálatánál önkénytelenül felvetődik az a sokat vitatott kérdés, hogy van-e a szavaknak valami kifejező zeneiségük. Másszóval: van-e összefüggés a szó hangalakja és jelentése között? Sokan foglalkoztak már ezzel a kérdéssel, régóta vitatkoznak felette. Vannak, akik azt állítják, hogy a szavaknak van magukban kifejező zenei értékük. Mások azt mondják, hogy csak mi tulajdonítunk ilyen jelentőséget a szavaknak, autoszuggestió, hagyomány és megszokás eredményeképen.

A hangutánzó és hangfestő szavakban a hangok és a kifejezett fogalom közti kapcsolat eredeti és természetes. A legtöbb szóban azonban ez a megfelelés csak véletlen vagy beleértett. Mindnyájan hozzáteszünk magunkból valamit ahhoz, amit olvasunk, műveltségünk, képzeletünk, érzékenységünk szerint. Általában a szó jelentése befolyásol bennünket, amikor harmóniát vélünk találni a hangalak és értelem között, s olyan kifejező zeneiséget tulajdonítunk a szónak, amely a valóságban nincs meg benne. A szavak hangalakja és jelentése közti valószínű vagy képzelt megfelelések különválasztása nem könnyű feladat. „Ha el is fogadunk szívesen bizonyos kapcsolatot a kifejezett fogalom és a szó hangalakja között, csak nagyon bizonytalan és nagyon egyéni jellegű érzésekről lehet itt szó.“ (NYROP i. m. IV, 3.)

Nem tagadható azonban, hogy a hangok valóban különböző hangulati és esztétikai hatásokat ébreszthetnek. Ezt fel is akarták használni egyes költők, de többnyire fantasztikus és bonyolult elméletekbe tévedtek. ARTHUR RIMBAUD a hangoknak színeképzeteket felidéző erejét, az „audition colorée“-t akarja bemutatni „Sonnet des voyelles“ (A magánhangzók szonettje) című ismert versében. A francia szimbolista költő, RENÉ GHIL „Traité du Verbe“ című könyvével valószínű iskolát teremtett az „instrumentation verbale“ (szóhangszerelés) elveinek. MAURICE GRAMMONT rendszerezte ezeknek a törekvéseknek a francia költészetben való érvényesülését „Le vers français, ses moyens d'expression, son harmonie“ (Paris, Picard, 1904.) című könyvében.

Ezeknek az elméleteknek túlzó álláspontját sem fogadhatjuk el. Mindent a szavak zenei alkatából, a hangok értelem- és hangulatfestő hatásából magyaráznak, pedig nagyon sokszor a hangalak és jelentés közti viszony nem eredeti, hanem csak másodlagos. A megfelelés érzésének forrását végeredményben rendszeresen nem magában a szóban, hanem szubjektív elemekben, saját magunkban kereshetjük. Nagy szerep jut itt a megszokásnak, autoszuggesztióknak, egyéni élményeknek, általában tehát az asszociatív tényezőknek. Mindenkit befolyásol bizonyos mértékben műveltsége, képzelete, érzékenysége, ezektől is függ a szavak zenei kifejező ereje és jelentéshangulata. De úgy látszik, az igazság a középen van. Ha el is ismerjük a szubjektív tényezők fontosságát, nem tagadhatjuk némely esetben maguknak a hangoknak kifejező erejét sem. Az asszociáció fontos szerepe nem zárja ki, hogy az érzéki benyomások pusztán magukban, asszociatív tényezők nélkül is érzelmeket, hangulatokat váltsanak ki. Bizonyos formák, színek, hangok és ezek kapcsolatai — a hozzájuk fűzhető értelem, jelentés, cél képzetére való minden tekintet nélkül is — közvetlenül ébreszthetnek tetszést vagy nem tetszést. Hogyan magyarázhatjuk meg különben az érzéki érzelmek első fellépését? (L. KORNIS GYULA, A lelki élet III, 191—3, 260—3.)

A szavakat alkotó hangoknak ezt az immanens hangulatkeltő szerepét elsősorban a tulajdonneveknél (és az ismeretlen idegen szavaknál, melyeknek jelentése szintén nem befolyásolható bennünket) figyelhetjük meg. A legtöbb név és viselője ismeretlen előttünk, s mégis ritkán érezzük őket egyformáknak vagy közömböseknak, pedig ilyenkor nem mondhatjuk, hogy a név hangalakjához fűzött jelentéshangulat az egyéniség belesugárzásának eredménye. Bizonyos ösztönös érzés arra indít bennünket, hogy különbséget tegyünk köztük. Sokszor arról sem lehet szó, hogy asszociációk alapján fűződnek képzetek és hangulati kísérő elemek a nevekhez. Teljesen ismeretlen, pl. idegen nyelvi nevek hallásánál, olvasásánál is jelentkezik bizonyos kiegészítő lelki funkció. Bármennyire idegen is előttem a név és viselője, mindig fellép egy képzeleti és érzelmi szubjektív hozzáadás az üres, hideg névformához s ez önt életet bele. Akik ilyenfajta nyilatkozatot tesznek, hangsúlyozzák, hogy emlékképek nem befolyásolják őket. Példának álljon itt a következő regényrészlet: „*Anna* — ismételte Vizyné s a puha, kedves nőnevet rokonszenvesnek találta, mert eddig soha sem volt *Anna* nevű cselédje, sem *Anna* nevű rokona, ami feltétlenül zavarta volna...” (KOSZTOLÁNYI D., Édes Anna 34. Genius kiadás.)

Úgy látszik, hogy néha a hangok természete befolyással van olyan nevek jelentéshangulatára, amelyeknek magukban nincs semmi jelentésük és nem vonatkoznak határozott személyre. Ilyenek elsősorban a keresztnevek. „A keresztneveket

vizsgálva,“ — írja egy francia író — „amelyek voltaképen nem jelentenek külön személyt, s amelyeknek hangalakja tehát nem fejezheti ki egy meghatározott egyéniség jellemét, megállapíthatjuk, hogy csupán fizikai és fiziológiai sajátásaiknál fogva a hangok képesek belénk szuggerálni bizonyos általános érzelmet és felkelteni bennünk homályos képzeteket. Így pl. egy embert, akit *Eusèbe*-nek¹ hívnak, nem tudok másként elképzelni, mint kifejezéstelen arccal, mint álmos szemű, felébredő fiúnak vagy aggastyánnak, akiben már alig van élet; és egy nőt, akinek *Christine* a neve, úgy festek le magamnak, mint egy leányt, akinek ostoba fecsegésétől és örökös nevetésétől csömört kapunk. Nem hiszem, hogy ismertem környezetemben *Eusèbe*-et vagy *Christine*-t, és azok a történelmi vagy irodalmi emlékek, melyeket ezek a nevek felidézhetnek bennem, egyáltalában nem olyanok, hogy mindazokkal szemben, akik ezeket a neveket viselik, hasonló szigorú elfogultságot vagy idegenkedést éreznek. Azt kell tehát elfogadnom, hogy azok, akiket így kereszteltek, egyszerűen nevük hangalakjának áldozatai előtttem; ha minden *Eusèbe* jelentéktelen lénynek és minden *Christine* bosszantó teremtménynek tűnik fel nekem, ezt kétség nélkül csupán a két név fojtott, tompa, illetve rikító hangzása okozza. Épen így: ha a *Madeleine*, *Louise*, *Susanne*, *Hélène* és *Jeanne* keresztnevek minden emlék és asszociáció kizárásával bájos és finom személyek képét keltik fel bennem, míg a *Catherine*, *Dorothée*, *Ernestine*, *Adelaïde*, *Pétronille* nevek hallatára csúnya és kellemetlen nőalakokat képzelek el, nem a könnyed vagy nehézkes artikulációk egymásutánja az oka egyedül ennek?“ (MARCEL BRAUNSVIG, *Le Sentiment du Beau et le Sentiment poétique*. 1904. 165—6. l.)

Igen érdekes jelenség az, amikor a név egy szín képzetét és hangulatát idézi fel bennünk. Valami megfelelés folytán a derűs, világos vagy sötét hangszín nyomán kibontakozik egy szín, amely egyneműen átítatja és bevonja a név viselőjére vonatkozó képzeleteinket és magát a nevet is. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ egyik érdekes versében az *Ilona* névről ezt írja:

„Én nekem
Szín is ez,
Halvány
Kék-lila,
Halvány
Anilin,
Ibolya,
Ilona.“

(KOSZTOLÁNYI D., *Ilona*.)

¹ A neveket meghagyom francia alakjukban, mert a hangulat, melyet az író hozzájuk fűz és elemez, ehhez kapcsolódik.

Különös, hogy a költő a kék színt fűzi az *Ilo* névhez. Az áruló *ibolya* szó mintha arra mutatna, hogy ennek a rejtett kapcsolatnak forrását az *ibolya*—*Ilo* nevek hasonlóságában kereshetjük, bár lehet, hogy ez az érzés nem volt tudatos a költőben. Természetesebbnek látszik, hogy pl. SZÉP ERNŐ a név hangzása és a hajszín között érez párhuzamot: „Vannak szőke nevek, vannak barna nevek. Pl. a *Mária*, *Margit*, *Olga* neveket barnáknak érzem. Ha *Erzsikéről*, *Eváról*, *Liliről* hallok, mindig szőke nőt képzelek.“ (Egy-egy lélekzet: PHirl. Vasárnapja 1933. július 23. 17. l.) Megfigyelhetjük itt, hogy magas hangokhoz világos, mély hangokhoz sötét színeket kapcsolunk általában. Ugyanaz az ősi asszociáció ennek az alapja, amelyiknél fogva rikító színekről beszélünk, s eredetét valahol az emberi lélek gyermekkori mélységeiben, a legelső asszociációknál kell talán keresnünk.

Az „audition colorée“-nek, a színes hallásnak egyik leg-szebb példáját MARCEL PROUSTnál találjuk, aki különben is sokszor elemzi a nevek, különösen városnevek hangulatát. Az író át akar utazni Normandián és sorra veszi a Párisból nyugatra induló vasútvonal állomásneveit, normand és breton városneveket, melyek számunkra többnyire üresek. PROUST csodálatos képzeletjátéka pompás színekkel, valósággal érzékelhető tartalommal tölti meg ezeket a hangsorokat: a hallási érzeteket látási benyomásokká varázsolja: „... *Bayeux*, mely felmagaslik nemes pirosuló csipkéjében, s melynek a csúcsát beragyogja utolsó szótagjának ó-arany fénye; *Vitré*, melynek éles é-je fekete fakeretekkel rombuszokra szabdalja az ódon üvegablakot; a szelíd *Lamballe*, melynek fehérsége a tojáshéj sárgájától a gyöngyszürkéig játszik; *Coutance*, normand székesegyház, melyet végső hangzója kövéren és sárgállón megkoronáz egy vajtoronnyal; ... *Questambert*, *Pontorson*, nevetségesek és együgyűek fehér tollú, sárga csőrű libákkal a folyóktól és patakoktól átszeldelt poétikus tájon; *Benodet*, alig megkötött név, melyet mintha magával akarna ragadni a folyó moszat- és hinárágyába; *Pont-Aven*, fehér és rózsás fátyol-lebegés, mely reszketve tükröződik vissza a csatorna zöld vizében; *Quimperlé*, a patakok között, melyek betöltik csörgedezésükkel és gyöngyöző párával, belezárva már a középkor óta, egy szürkés képbe, mely hasonló ahhoz, amit az üvegablak pókhálóin keresztül rajzolnak a megbarnult ezüstsínű, tompa vonalakká vált napsugarak.“ (Du côté de chez Swann 156.)

Pompás hatást ér el PROUST ezekkel a játéknak tetsző bravúros sorokkal, melyeknek varázsát szinte lehetetlen visszaadni. Az üres névforma valahogyan megtelik, s mikor előttünk áll a kép, melyet az író magából a névből varázsolt elő, úgy érezzük, mintha az valóban ott rejtőzött volna, s az író csak utánahúzta volna az előrajzolt, halvány vonalakat. Ritka és meglepő példája ez a színes hallásnak, mert PROUST a szín-

árnyalatokat a legfinomabb pontossággal tünteti fel. RIMBAUD „Magánhangzó-szonett”-je ehhez képest kezdetlegesnek látszik. (L. ERNST ROBERT CURTIUS, *Französischer Geist im neuen Europa*. 1925. 64. 1.)

A hangok képzetkeltő és hangulatfestő hatásának problémájával szemben igen óvatosan kell viselkednünk. A szavak hangtani szerkezete, zeneisége, a hangoknak váltakozása, a hangsúly- és a dallammenet különféle hatásokat váltanak ki bennünk. E benyomások jelentősek, de fontosságukat sokszor hajlandók vagyunk túlozni. Az anyanyelv szavainál és olyan neveknel, melyeknek viselőit ismerjük, a jelentés befolyásol elsősorban bennünket és ösztönöz arra, hogy kifejező erőt tulajdonítsunk a hangoknak. Idegen nyelvi szavak és ismeretlen nevek hallatára is fellép azonban a képzelet kiegészítő munkája, s ennek megindításában az esetleges másnemű asszociációkon kívül a név vagy szó hangalakja is szerepet játszik. A név zeneisége nagymértékben befolyásol bennünket, mikor a pusztá ismeretlen nevet képzeleti, érzelmi és jelentéshangulati elemekkel, élettal töltjük meg. A nevek szoros értelemben vett jelentésnélkülisége vagy elhomályosult értelme (minden tulajdonnév a névátvitel egy különös formájának tekinthető) elősegíti ezt. „Szeretünk szimbolikus értéket tulajdonítani a nevek hangalakjának; a nyelv többi elemeitől sokszor oly különböző alkatuk révén könnyen megbabonázzák képzeletünket és kifejező szimbolumokká válnak.” (NYROP i. m. IV, 5.)

A hangok ezen képzet- és hangulatkeltő, esztétikai hatásának közelebbi vizsgálatát rendkívül megnehezíti a benyomások nagymértékű szubjektivitása, egyénhez kötöttsége és változatossága. A nyelvészeti kutatások nyomán új és új területek bontakoznak ki, de még korántsem tartunk ott, hogy általános és végleges érvényű törvényeket állíthatnánk fel. Az alaptételekre vonatkozólag tehetünk több-kevesebb biztossággal megállapításokat, de a részletkérdésekben a véleményeknek sokszor szétágazó és szöges ellentétben álló sokasága miatt ez talán nem is lehetséges. Nem szabad, hogy a probléma csábító bizonytalanságának és felderítetlen homályának engedve, valószínűtlenül tetszetős vagy sokszor erőltetett elméletekbe kalandozzunk el.

Mindenesetre szerepet játszik a nevek rövidege vagy hosszúsága, a magán- és mássalhangzók számaránya és váltakozása. A mély magánhangzók alkalmasak épúgy, mint a zene mély hangjai, a komolyság, a komorság vagy erő festésére, a magas hangok pedig a vidámságot, derűt fejezhetik ki. A hosszú és rövid magánhangzók is szerepük lehet. A mássalhangzók-nál a kemény és lágy hangok kétfélesége az erő, zordonság, férfiaság, illetőleg a báj, szelídség, lágyság, nőiesség hangulatát adhatja vissza. A hangszimbolikának törvényszerű érvényességét és fontosságát nem tulajdoníthatunk, de létezik, s

ezért számolnunk és foglalkoznunk kell vele. A hangok bizonyos esetekben valami kapcsolat folytán képesek bennünk képzeteket, érzéseket kelteni. Határozott, éles képzetekről, érzelmekről azonban nem lehet szó, csak ködös, határozatlan s teljesen egyéni hangulatról. Ez sem mindenképpen lép fel egy név hallása- vagy olvasásakor. Nagy szerepet játszik itt az egyén műveltsége, olvasottsága, érzékenysége, képzelőereje és nyelvészeti érzékének finomsága. Sokan majdnem teljesen közömbösek a nevek iránt, különösen a kisebb műveltségű emberek. Mások rögtön megegyezést találnak a név jelentéshangulata, zeneisége és viselője között, észreveszik a név harmonikus kifejező erejét. Sokszor azonban ilyenkor is csak megfoghatatlan, rejtett asszociációk működnek. Legtöbbször nehéz, sőt lehetetlen kielemezni, hogy a név hangulati kísérője mennyiben vezethető vissza a hangokra, mint egyszerű érzetekre, s mennyiben a tapasztalati, asszociációs tényezőkre.

4. Az asszociációs névhangulat.

A név hangalakjának mint közvetlen tényezőnek homályos és egyénenként ingadozó szerepe mellett sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a név képzet- és hangulatkeltő erejének vizsgálatánál az asszociatív tényezőknél. Egész lelki életünket, szemléleteinket és gondolkodásunkat, érzelmi és akaratilag folyamatainkat át- meg átszövik az asszociációs szálak. A bennünk élő nyelvi rendszer minden eleméhez önkénytelenül reprodukált képzettartalmak, emlékképek és érzelmi, hangulati kísérők kapcsolódnak. Ezek adják a szavaknak nagyjában közös, de egyénenként különböző színezetű tartalmát.

A tulajdonneveknek legtöbbször határozatlan jelentése széles teret nyújt az asszociációk nagyobb szabadsága és gazdagabb változatossága számára. A névhangulatnak nagymértékű szubjektivitását, amit a hangalak által keltett benyomásoknál láttunk, itt mérsékli és némileg kiegyenlíti az egy nyelvi közösségbe tartozóknál a nagyjában közös művelődéstörténeti és nyelvi tudat egységesítő hatása. A nyelvközösségnek ezzel a kiegyenlítő szerepével számolnunk kell, és ilyen értelemben az asszociációs kapcsolatból fakadó névhangulat bizonyos mértékben a kollektív tudatban gyökerezik.

Jóformán minden névhez hozzáfűzünk részint az általános hagyomány, részint személyes élményeink alapján bizonyos képzetelemeket és kísérő hangulatot. Ezek a képzetek és hangulatok átsugárzanak magába a névbe, felszívódnak beléje, vele eggyé válnak, színt és hangulatot adnak neki, mint ahogy némely dalszöveggel kapcsolatos sajátos érzelm átterjed a melódiára.

A legszorosabb asszociációs kapocs jön létre az ismert személyek és nevük között. A név szinte azonossá lesz azzal, akit

jelöl, az illető egyénről való képünk és a vele kapcsolatos érzelmek teljesen megtölti a nevet. Könnyen hajlandók vagyunk ilyenkor, különösen ha a név hangalakja is kedvez ennek, kifejező zeneiségét tulajdonítani a névnek. Erről az esetről már az előző csoportban szóltunk.

Érdekes lenne annak a hangulatnak az elemzése, amellyel egy név saját viselőjének lelkében él. Sokan közömbösek nevükkel szemben, de valószínűleg többen vannak azok, akiknek ellenszenve a nevük, mint azok, akik meg vannak elégedve vele. A név tulajdonosának egyénisége átítatódik, belesugárzik a névbe, s ez az érzés önkénytelenül kifejeződik akkor, amikor olyan emberrel találkozzunk, akinek családi vagy keresztnéve azonos a miénkkel. Legtöbbször, legalább is eleinte, rokonszenvet érzünk iránta, szinte régi ismerősnek tekintjük. A név azonosságához ösztönösen a mienkéhez hasonló egyéniséget, jellemet kapcsolunk, s mivel önmagával a legtöbb ember meg van elégedve, a névrokonokhoz való vonzódásunk és becsülésünk voltaképen a saját személyünknek szól.

A vezetéknevvel szemben megnyilvánuló nemtetszés, melynek forrása többnyire a név idegenszerű, furcsa hangzása vagy komikus jelentése, hivatalos névváltoztatásban juthat kifejezésre, bár sokszor másutt kell ennek okát keresnünk. A keresztnév azonban nem változtatható meg, hozzánk van kötve életünk végéig. A névadásnál a szülők igen sokszor az eredetiséget keresik, vagy a divat után mennek, és olyan könnyelműséget követnek el meggondolatlan névválasztásukkal, mely a gyermek egész életét megkeserítheti. Ezek az emberek valósággal nevük áldozatai, folytonos gúny tárgyai. Sokan vannak, akiknek nem tetszik a nevük, gyakran a nélkül, hogy meg tudnák határozni ellenszenvük okát. A saját keresztnevüinktől való idegenkedésnek, ami néha valóságos utálattá fokozódhat, rendszerint lélektani és társadalmi okokban kereshető a forrása. Közönséges, nevetségesen különös vagy divatját mult név, olyan, amelyik nem illik a vezetéknevhez vagy kellemetlen hangzású, már magában hordja a nemtetszés forrását. Különféle általános vagy egyéni jellegű élményeken alapuló asszociációk és benyomások játszanak itt szerepet. LEO SPITZER írja egy tanulmányában, hogy mindig utálta a keresztnévét, a *Nero* és *Caesar* nevekkkel való asszociáció miatt, amelyek gyakoriak mint kutyanévek. Épen így felesége sem szerette keresztnévét: az *Emma* nevet; azt mondta róla, hogy kemény, érzéstelen, üres, íztelen és színtelen, s valamennyi ismerősük úgy érezte, hogy ez a név nem illik rá, s igyekeztek valahogyan átalakítani: *Empi*, *Pempi* stb. (L. SPITZER, Puxi [Eine kleine Studie zur Sprache einer Mutter.]: Idealistische Philologie Bd. III, 1. Heft. [April 1927.] S. 41.)

ALBERT DAUZAT (Les noms de personnes. Paris, Delagrave, 1925. I, 68) a saját nevünkkel szemben érzett ellenszen-

vet a névhez még a gyermekkorban hozzáfűződő fenyegető hangulattal magyarázza. Ez a régi kellemetlen asszociáció, sokszor a tudat alá temetve, felelevenedik és érezteti hatását. Kérdhetnek azonban, hogy a gyermek nem hallja-e soha nevét kedveskedő szeretettel kimondani. Miért őrizné meg inkább a kellemetlen, mint a kellemes benyomásokat és emlékeket? DAUZAT feltevése nem lehet általános érvényű. A név mintegy viselőjének arcképe. A nevet nem mi választjuk magunknak, s így közönségesnek és kifejezéstelennek érezzük, mert nem olyan beállításban ábrázol bennünket, amelyik számunkra tetszetős és előnyös. A keresztnév ritkán felel meg ízlésünknek és annak a képzeleti képnek, melyet magunkról alkotunk; ezért utáljuk, mint egy hozzánk tartozó, de reánk kényszerített hazug terhet, amelyetől, ha csak lehet, szabadulni igyekszünk. A keresztnévek változatai és a becéző alakok gazdagsága kedvez annak a törekvésnek, hogy keresztnévünknek legalább egy másik változatát használjuk, ha teljesen új nevet nem is vehetünk fel. A divat, az életkörülmények megváltozása, az érzés, hogy a név nem illik egyéniségünkhöz: ezek szerepelnek itt mint mozgató okok. LEO SPITZER említ egy *Kitty* nevű osztrák leányt, aki mikor Angliába férjhez ment, a *Catharine* nevet használta, a *Kitty* név nagyon bakfisosnak tűnt fel előtte (i. m.). Egy novellában olvassuk, hogy egy dúsgazdag földbirtokos leánya, akit egy herceg vett feleségül, *Mariska* helyett a *Mercedes* nevet vette fel (Csoór Gáspár: A roglaticai hercegnő: PHirl. 1932. december 23.). Tudunk olyan esetet, mikor egy kisvárosi leány, akit *Réziké*-nek hívtak, Pesten *Zya* lett. Se szeri, se száma, elsősorban a női nevek körében, ezeknek az egyik napról a másikra történő fantasztikus eltorzulásoknak (a lapok báli tudósításaiban).

A művészi álnevek felvételének oka, egyéb körülmények mellett, legtöbbször az illető egyénnek a nevével való elégedetlenségében gyökerezik.

A vezetéknev esetleges jelentéséhez, értelmi eleméhez fűződő asszociációk a köznapi életben csak másodrendű fontosságúak. Mint láttuk, a tulajdonnevek közzszoí jelentése a hangtani fejlődés vagy jelentésváltozás útján rendszerint többé-kevésbé elhomályosult, esetleg teljesen eltűnt a laikus szeme előtt, vagy ha változatlanul meg is maradt, eredeti képzetkeltő ereje elveszett a folytonos továbbszármazással. Ebben a szürkülésben csak a kirívóan különös, furcsa, nevetséges, gúnyos vagy triviális jelentésű nevek őrizték meg régi színüket, asszociatív szerepük élénkségét. Az ilyen neveket, amelyeknek legnagyobb része gúnynév, ragadványnév volt eredetileg, viselőik természetesen igyekeznek más névvel felcserélni, s ezért számuk egyre fogy. Van azonban példa arra is, hogy amit a nagypapa vagy valamelyik ős csúfnév gyanánt viselt, azt az unoka vagy utód már büszkén hordja, mert eredeti jelentéshangulata

elveszett, pl. *Cudar, Tolvaj* stb. Gyakran elhomályosul tudatunkban az ilyen neveknek az értelme az őket viselő kiváló személyek egyéniségének hatása alatt.

Közéleti szerepükkel ellentétben a közszoói jelentésű tulajdonneveknek, az úgynevezett beszélő neveknek, mint látni fogjuk, nagy fontosságuk van az irodalmi névadásban.

Eddig a nevet kísérő asszociációk közül azokról szóltunk, amelyeknek forrása a nevet viselő személynek a névvel való kapcsolata vagy a név jelentése. A névhez járuló képzethangulat eredete azonban legtöbbször távolabbi tényezőkre vihető vissza. Ezek közül legfontosabb a kor és a környezet asszociatív hatása. Minden név felszívja magába annak a korszaknak és környezetnek színeit és hangulatát, amelyben született, vagy ahol a legnagyobb szerepet játszotta. A kor és környezet befolyása kettős tényezővé fonódik össze, melynek szálai között kölcsönhatás van. Egy korszak sem fogható fel egységesnek és általános kiterjedésűnek. A történelmi korszak csak bizonyos állapotok összeségének valamely területen való jelenléte, amely ismét időnként és helyenként differenciáltságot mutat. A mi korunk, a „XX. század“, csak a föld egy részén jelenti azt, amit alatta értünk. Másutt a kőkorszaktól a középkoron át az újkorig történelmünk különböző korszakait éli még az emberiség. Másrészt az, amit környezet alatt értünk, vagyis a kultúrának, szokásoknak bizonyos helyhez kötött légköre, maga sem állandó és mozdulatlan, hanem belesik annak a korszaknak a sodrába, amelynek hatása odaért, s vele együtt halad és változik. Ilyen értelemben tehát az időnek korlátokat állít a tér, s a tér végtelenségét részekre szabdalja az idő. Köztük a legszorosabb kölcsönhatás van, összeolvadnak és keresztezik egymást.

A névhangulat vizsgálatánál soha sem szabad figyelmen kívül hagyni a kor és környezet kettős hatását, amelyben hol az egyik, hol a másik jut túlsúlyra. Tudatunkban a tapasztalás folytán a családneveknek bizonyos típusai alakulnak ki: történelmi régiségük, egyszerű, népi vagy uras voltuk, magyarosságuk vagy idegenszerűségük, kirívóan gúnyos vagy komikus jelentésük szerint. Ismeretseink, olvasmányaink hatása alatt minden névhez tapad valami képzet, hangulat, ami befolyásol bennünket, ha ugyanolyan típusú nevet hallunk vagy olvasunk. Az új, ismeretlen névhez önkénytelenül hasonló tulajdonságokat, képzeteket, hangulatokat asszociálunk. A tapasztalás folytán kialakult típusokba tehát besorozzuk az új neveket. Ez a folyamat nagyjában azonos jellegű egy nyelvközösségen belül, de a hangulati velejárónál igen sok egyéni különбözőség lehetséges. Ez a szubjektív hozzáátétel életet önt a rideg névformába: „nélküle nem volna érdemes, de nem is tudnánk pusztán hallott neveket emlékezetben tartani“ (SOLYMOSSY S., *Névmágia*: MNy. XXIII, 83).

A történeti asszociációk és a környezet által keltett képzhangulat a keresztneveken nyilvánul meg legszembetűnőbben. A név eredeti jelentésének elhomályosulása után ez a hangulati kísérő jut uralomra. A névhez fűződő hangulat bizonyos mértékben kollektív természetű, természetesen tér- és időbeli korlátok között. Időnként ez a hangulat azonban különféle okok miatt megváltozhat. A keresztneveken nyomát hagyja minden történelmi korszak és szellemi áramlat, a legnagyobb mértékben alá vannak vetve a történeti asszociációkból, a környezet hangulatából és egyéb szálakból szövődő összetett tényező: a divat hullámmozgásának. Egy általános és természetes folyamatot figyelhetünk meg itt: a keresztnevek leszállását. A legfelső társadalmi rétegekből lassan leszivárognak az alsóbbakba: a középosztályhoz és a néphez. A polgár az előkelőket utánozza, a paraszt a polgárt, a vidék a fővárost. Ha egy új keresztnév tűnik fel, azt először az előkelők, a felső társadalmi osztályok foglalják le maguknak. Mikor nálunk a múlt század első felében a nemzeti felbuzdulás felújította az ősi magyar neveket (*Arpád, Kálmán, Géza, Béla* stb.), és mintájukra vagy tőlük függetlenül újakat alkotott (*Etelka, Jolánka, Tihamér, Elemér* stb.), ezeknek a neveknek első viselői a főúri családokból és magasabb körökből kerültek ki, néhány évtized múlva azonban már általánosan elterjedtek azok. Ennek a folyamatnak a fordítottja ritkább, de néha társadalmi tünetnek tekinthető. VICTOR HUGO a Napoleon utáni korszakról azt mondja, hogy a „keresztnevek anarchiájáról“ lehetne elnevezni. „Manapság“ — írja — „nem ritka eset, hogy a csordásnak *Arthur, Alfréd* vagy *Alfonz* a neve és a vicomte-ot, — ha ugyan még vannak vicomte-ok — *Tamás*-nak, *Péter*-nek vagy *Jakab*-nak hívják. Ez a csere, mely az előkelő nevet a plebejusnak, a parasztnévet pedig az arisztokratának juttatja, nem más, mint az egyenlőségi mozgalom folytatása. Mint mindenben, ebben is az új szellem ellenállhatatlan fuvallata érzik. E látszólagos hangzavar alatt nagy és mély dolog rejlik: a francia forradalom.“ (Nyomorultak I. rész 4. könyv 2. fejelet 177—8. l.) A divat mindinkább felülkerekedik és elnyom más tényezőket, amelyek eddig hangulati tartalommal töltötték meg a nevet; a hagyomány, vallás és helyi szokások fontossága háttérbe szorul. Igaz, hogy ezeknek a tényezőknek hatását, mikor eleven és általános, szintén divatnak nevezhetjük, és így végeredményben a keresztnevek ilyen értelemben mindig a divatnak köszönhetik elterjedésüket. Bizonyos okok kedvelté tesznek egyes neveket, ezek általánosan vagy helyenként elterjednek, gyakorivá, megszokottá, végül közönségessé válnak. Az eddig működő tényezők hatása ezzel megszűnik. Más okok valami más nevet tesznek ezután divatosná, s azt lassan hasonló sors éri. Ez a hullámmozgás ismétlődik állandóan a keresztnevek történetében.

A keresztnevek a hozzájuk fűződő hangulat szerint bizonyos csoportokba sorakoznak. A történelmi asszociációk és a hagyomány a forrása igen sok név sajátos hangulatának. Természetesen csak azok érzik ezt a hangulatot, akikben él a történelmi tudat. Például az *Eva* nevet szinte kivétel nélkül rokonszenvesnek tartjuk, mert az első asszony misztikus alakját, a nőiség ideálját és a női gyengédséget érezzük benne. Lehet, hogy a név lágy, kellemes hangzása, tehát hangszimbolikai értéke is szerepet játszik itt. Hogy a hagyomány átsugárzó ereje mekkora lehet, azt bizonyítja egy érdekes eset, mikor az adventista apa *Évá*-nak kereszteltette lányát, miként az első paradicsomi asszonyt és kegyetlenül bánt vele, hogy megbűnhődjék az összes nők nevében azért a nagy bűnért, amit az első nő az első férfival szemben elkövetett (Magyarország 1932. december 28. 7. l.). A *Mária* névhez a jóság, szelídség, női tisztaság hangulatát fűzzük: „Mária szeretete van benne, egy kis visszasugárzás a földről az égbe“ (GÁRDONYI G., Az a hatalmas harmadik 22—3).

Igen gyakori, hogy valamely nagy egyéniség varázsa belesugárzik a keresztnévbe, amelyet viselt. Egy kiváló ós neve hagyományossá válhat a családban, pl. a Zrinyieknél a *Miklós* stb. (Toldi: *Miklós*, Rákóczi: *Ferenc*, György, Eszterházy: *Pál*, Nádasdy: *Tamás*, Balassa: *Bálint* stb.). Így magyarázható egyes nevek nagy népszerűsége is. Dalmáciában a *Lajos* név nagyon elterjedt *Nagy Lajos* uralma alatt. Napjainkban Németországban az *Adolf* keresztnév igen népszerű. De nemcsak a híres ember vezetéknéve lesz divatossá, hanem valamely nevezetes történelmi személy iránt való lelkesedés néha abban nyilvánul meg, hogy vezetéknévét adják keresztnévül; pl. *Kossuth* (Amerikában), *Garibaldi*, *Marat*, *Robespierre*. Sokan voltak Franciaországban, akik a háború után gyermeküket *Joffre*-nak, *Joffrette*-nak akarták kereszteltetni, Németországban pedig *Hindenburg*-nak; itt újabban rendeletet kellett hozni, hogy a *Hitler* nevet nem használhatják keresztnévül. Ezeket a furcsa, rendellenes neveket, melyeknek viselői sokszor nevük ártatlan áldozatai lesznek, a közönség véleménye csakhamar megsemmisíti.

A rendes keresztneveknél azonban, melyeket a hagyomány bizonyos hangulattal megtöltött, a népszerűség tartósabb, bár ennek eredete sokszor elhomályosul. „Nálunk a talán leggyakrabban használatos *János*, *István*, *József* nevek után ilyen, — esetleg a tudat alatt ható — hangulati kísérő tette kedveltté a *László* nevet, a dicsőséges *Szent László* királyról és a *Lajos* nevet, *Kossuth Lajos*ról.“ (MOLE CZ BÉLA, A tulajdonnév esztétikája. Különlenyomat a szentesi áll. rg. értesítőjéből. 1931. 7. l.)

A mult század elején a nemzeti eszme fellángolása felelevenítette és kedveltté tette a régi magyar neveket. Ezekhez az ősi nagyság és dicsőség hangulata fűződött, s így érthető SZÉCHENYI lelkesedése: „Hány régi szép magyar név jeleli már hazánk ser-

dülő fiait, s' Kálmán, Béla, Gejza, Gyula, László, Dénes, s'a't. nevek mennyire nem gerjesztik szíveinket édesen érzett öröme, ha meggondoljuk, hogy a mai anyáink nemesb része nem is fogja tűrni, hogy fiai illy neveknek új becszt, új díszet ne adjanak.“ (Hitel. 1830. 74. l.) Ezek az ősi magyar nevek általánosan elterjedtek, elvesztették a régiség hangulatát, s ma már csak némelyiken maradt meg az előkelőség színezete.

A történelmi asszociációkból fakadó névhangulat tehát a nyelvközösség egységes tudatán alapszik és ahhoz van kötve. Az irodalom azonban elviheti egy név népszerűségét a kollektivitás határain túlra is. A XII—XIII. században Európaszerte, nálunk is, elterjedtek a trójai monda hőseinek nevei: *Priamos*, *Achilles* stb. a Trója históriáját elbeszélő apokrif könyvekből. Más nyugati mondakörökből (francia *Chanson des Gestes*) *Oliver*, *Roland* stb. A renaissance elterjesztette a klasszikus és latinizált neveket.

Egy-egy irodalmi mű a hős alakján keresztül gyakran divattossá tesz valamely közömbös vagy az író által kitalált nevet. Mikor DUMAS „Három testőr“-e megjelent, a regényes hajlamú francia anyák mind *Aramis*-nak vagy *Artagnan*-nak akarták nevezni fiaikat. Nálunk DUGONICS alkotta meg és terjesztette el regényeivel az *Etelka* és *Jolánka* neveket. Hogy a régi magyar nevek a mult század közepe felé olyan kedveltek lettek, abban nagy része van a romantikus irodalomnak, amely ontotta a valódi és koholt magyar neveket. KISFALUDY KÁROLY *Tihamérjának* sokan köszönhették nevüket. JÓKAI regénye, a *Kárpáthy Zoltán* is hozzájárult ahhoz, hogy a *Zoltán* név divatos lett. KATONA *Melinda*-ja is elterjedt előkelő körökben. JÓSIKA Abafi-ja az *Olivér* nevet tette népszerűvé, Toldi Szerelme a *Piroská*-t. Idegen irodalmi művek is hatottak nálunk. A mult század elején fellángoló Ossian-rajongás adta az *Oszkár* és *Malvina* neveket; angol regényekből jöttek át az *Arthur*, *Ervin*, *Oswald*, *Fanny*; IBSEN *Nóra*-ja is hatott. (TOLNAI VILMOS, Nevek divatja: Napkelet 1923. I. évf. 4. sz. 399. l.)

A névmegválasztásnál felmerülő különféle tényezők szerepét érdekesen mutatja az a mód, ahogyan a Madame Bovary híres patikusa, Homais elkereszteli gyermekeit. „Ami Homais-t illeti, ő azokkal a nevekkal rokonszenvezett, amelyek híres emberekre, nagy eseményekre vagy kimagasló alkotásokra emlékeztetnek. Négy gyermekét is e szerint az elv szerint keresztelte el. Az első, *Napoleon*, a dicsőségre, a második, *Franklin*, a szabadságra emlékeztet, a harmadik, *Irma* talán némi engedmény volt a romantika divatjának, míg a negyedik, *Athalie*, a francia színpad halhatatlan remeke iránt érzett hódolatát jelképezte.“ (FLAUBERT, Madame Bovary II. rész 3. fejj. 98. l.)

Azok a nevek, amelyek valamely környezet hangulatát érezzük, rendszerint magukban hordják a történelmi hagyomány elemeit is. A cseheknél gyakori például a *Vencel*, az oroszoknál

a *Miklós* név, a nemzeti védőszentek után. Nálunk talán hasonló okokból népszerű az *István* név. A románok szeretik a latin eredetű neveket. A katolikusok rendszerint a Martyrologium neveit használják, a reformátusok névhasználatában is vannak bizonyos hagyományos szokások. A zsidóknál, az erdélyi unitárius székelyeknél és szombatosoknál gyakoriak az ó-testamentumi nevek. Néhány keresztnévet, amelyek között némelyik erősen katolikus jellegű, zsidósnak érzünk, mert a zsidóknál gyakori, pl. *Jakab, Mór, Izidor, Armin, Hermann* stb.

Ritkaságuk vagy gyakoriságuk szerint vannak egyszerűbb, közönségesebb és urasabb, előkelőbb hangulatú nevek, melyek így egyúttal valamely társadalmi osztály vagy réteg hangulatát keltik fel. ALEXANDRE DUMAS FILS kérdi: „Miért van az, hogy ha a *Joseph, Jean, Victor, Antoine, François* neveket halljuk, inkább gondolunk egy szolgára, mint a *Guy, Raoul, Marc* vagy *Gontran* nevek hallatára?” (A. DUMAS FILS, Théâtre complet T. VIII. Notes inédites. [1885. augusztus 6.] Paris, Calmann-Lévy.) A nevek legnagyobb részébe felszívódott annak a környezetnek a jellegzetes színe és hangulata, ahol leggyakrabban előfordulnak. Vannak nevek, amelyek szorosán egy társadalmi körhöz vannak kötve, de természetesen ez csak idő- és térbeli korlátozottsággal érvényes. Alsóbb néposztályokban gyakori, hogy valakinek a neve gúny tárgya lesz, ha abban a körben szokatlan. A környezet hangulata dönti el legtöbb esetben a név megválasztását, ez ad neki bizonyos predestinációt. Példát egy regényből idézünk: Egy parasztcsaládnak gyermeke született. „A szülők derék, erős, okos, ügyes fiút vártak s bamba gyereket kaptak... Nagy szomorúság volt ez számukra. Pedig micsoda terveik voltak vele. *Miklós*-nak kereszteltették, arról álmodoztak, hogy pap lesz valamikor, vagy jegyző, mert az édesanyja nagyralátó családból származott.” (KOSÁRYNÉ RÉZ LOLA, Egy hordó bor: Magyar Regények 5. szám. Új Idők kiad. 1931.)

Egy keresztnévnek sokszor több változata van, amelyik hangulatilag határozottan különbözik egymástól. Pl. *András, Andor, Endre*; valójában ugyanez a név, s mégis mennyire különböző hangulatúak. *Andor* a legújabb, s talán a legritkább alak, ezért van valami divatos, városias színezete; *Endre* szintelen, „polgári” név; *András* kemény hangzású, igazi magyar parasztnév (érdekes, hogy ez áll pedig legközelebb a latin *Andreas* alakhoz). A használat is igazolja és elmélyíti ezeket a hangulati különbségeket. Lehetetlen például, hogy egy parasztembert *Andor*-nak vagy *Endré*-nek hívjanak. (Vö. MELICH J.: MNy. XXIX, 118.)

A keresztnév idegen nyelvi formáinak mindig előkelőbb, patetikus, amelioratív hangulatuk van. „*Mádi, Magda, Magdolna, Magdalena*. Ebben a sorban fokozatosan emelkedik a név patetikus értéke, amint a családias alaktól a legidegenebb alak

felé haladunk.“ (ZOLNAI BÉLA, Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból: MNy. XVIII, 118.) Néha a név leírásának idegenszerűségében is megnyilvánul az előkelőség hangulata: *Mari, Mary; Anni, Annie, Anny*; stb. Hogy mennyire más a hangulata ugyanazon név magyar és idegen nyelvi alakjainak, azt ZOLNAI a keresztnév lefordíthatatlanságával bizonyítja, ami körül 1896-ban nagy vita folyt a Magyar Nyelvőrben.

Sajátságos hangulatuk van a keresztnév becéző alakjainak. Ezek a név viselőjének bájos kicsinységét, kedvességét, az iránta való szeretetet, gyengédséget, bizalmasságot fejezik ki. „A név hangalakján történő minden változtatás tulajdonképpeninglegének kiemelése és felújítása: viselőjének egyetlen voltát hangsúlyozza, és egyúttal a legkülönbözőbb képzetkapcsolatokat fűzhetjük a névhez. A név tulajdonosa ezekben a névalakokban mindig különbözőnek és mégis ugyanannak tűnik fel, mert az eredeti név valahogyan átragyog rajtuk. A névnek a mindenkori helyzethez való idomíthatósága pillanatneveket teremt, amelyek néha hosszabb életűekké lesznek, s amelyek ismét új származékoknak adnak létet. Így a név körül a származékok, kontaminációk stb. etimológiailag szétfejlhetetlen, bonyolult szövedéke keletkezik.“ (L. SPITZER, Puxi: i. h. 50.) — A keresztnév becéző alakjainak keletkezése rendszerint az illető nyelv hangsúlyviszonyaitól függ. A magyarban a becézőnevek túlnyomórészt az első, hangsúlyos szótagból keletkeznek rövidítés és továbbképzés vagy ikerszavakból való kiválás útján. Néha az utolsó szótagból képezünk becézőneveket, valószínűleg idegen hatás alatt, pl. *Ödön — Dönci, Margit — Gita, Irmuci — Muci, Annus — Nusi, Katinka* vagy *Krisztinka — Tinka* stb. (CSEFKÓ Gy., Becézőnevek keletkezése: MNy. XXV, 368.) Mindegyik becéző alakváltozatnak más a hangulata, a hanglejtése, a zenéje, egyikben több kedvesség vagy kedveskedés nyilvánul meg, mint a másikban. Épen ezek a hangulati árnyalatok különítik el őket egymástól, s ezek befolyásolják használatukat. Egyik személyre ezt, másokra azt alkalmazzák, bizonyos törvényszerű következetességgel, s nem szokták felcserélni őket egymással.

Ha valakit nemcsak hivatalosan, hanem a családban és a társas életben is *Máriá*-nak hívnak, ezzel valami komoly ünnepélyességet fejeznek ki. Ennek a névnek legáltalánosabb becéző alakja a *Mariska*. A *Mari* névben az egyszerűség, szerénység nyilvánul meg; *Marika, Márika* a kicsinyítő képző hozzájárulása folytán már több kedvességet fejez ki; a *Maris, Mári, Marcsa* névhez a népiesség hangulata fűződik; *Maca, Macus* kedveskedő, bizalmas gyermekes nevek; *Mancika, Mici* játszi nevek. A legkülönbözőbb hangulat fűződik az ünnepélyesen komoly *Erzsébet* név becéző alakjaihoz: *Erzsi, Erzsike, Erzsók, Örzse, Bözse, Bözsi, Bözsike, Csöre, Csöri*. Más és más a hangulatuk a *Julianna, Júlia, Juli, Julis, Juliska, Julcsi, Julcsa,*

Juci és *Jucika*, valamint a *János*, *Jani*, *Janika*, *Jancsi*, *Jankó* és az *István*, *Pista*, *Pistike*, *Istók* neveknek (l. MOLE CZ BÉLA, A tulajdonnév esztétikája 91).

A becézőneveknél, amelyek a hozzájuk fűződő különféle hangulatárnyalatokon kívül legtöbbszörre a környezet hangulatával is kapcsolatosak, szerepet játszanak bizonyos értelemben a „történeti“ asszociációk is. A becézőnév rendszerint a gyermekkorban jön létre, de többszörre sokáig használatban marad. Az idegenre, aki a névnek és a személynek összeállítását ösztönösen várja, furesán hat, ha egy ifjút vagy felnőttet becézőnéven szólítanak. A családtagok és ismerősök azonban ezt természetesnek látják, mert él bennük a „történeti folytonosság tudata“, a múlt emlékképei befolyásolják őket.

A történeti asszociációk és a környezet belesugárzása, a közös tapasztalat magával hozza tehát, hogy a neveknek egy nyelvközösség tagjai előtt nagyjában azonos hangulatuk van, és bizonyos kategóriák szerint rendeződnek el tudatunkban. Ezt a hangulatot azonban különféleképpen színezzük az egyéni emlékképek, élmények, asszociációk és a képzelet. Ez az oka, hogy sokszor egy nyelv és műveltség szempontjából egységes társaságban nem alakul ki közös vélemény egy névről. Mindenkinek más személyes élményei, képzeleti vannak egy névvel kapcsolatban, s így más hangulatot is fűz hozzá. Az egyéni képzelet színező és bővítő munkájának tág tere nyílik itt, s legtöbbször igen nehéz elkülöníteni, hogy a névhangulatban mint összhatásban mennyi része van a hangalak által sugallt hangulatnak, és mennyi a különböző kollektív és egyéni asszociációknak.

5. A név esztétikai hatása.

Itt szólhatunk néhány szót a neveknek szorosan vett esztétikai hatásáról. Egy névről való legegyszerűbb ítéletünk, ha mást nem is tudunk mondani róla, legalább az, hogy: „szép“, „nem szép“, „dallamos“, „rosszhangzású“ stb. Minden név előidézet tehát valamilyen esztétikai hatást, egyik tetszik már pusztán hangzása révén, másik nem. „Nem igaz,“ — írja VAJDA JÁNOS — „hogy a név oly pöhölykönnyű dolog. Roppant sok függ a szép, jóhangzású névtől. Ha Bonaparte Napoleonnak például *Poschpischil* a családi neve, azt hiszem, hogy soha sem vitte volna föllebb az őrmesterségnél . . . *Bonaparte* nevét költő nem választotta volna meg illőbben.“ (VAJDA JÁNOS, Magyarország és a nemzeti önérték 36., 43. l.) KAZINCZY, aki különösen érzékeny volt a nevek esztétikai hatása iránt, egyik lányának az *Ifigénia* nevet adta, mert ez a név „szépen hangzik“ (Lev. III, 444).

Tagadhatatlan, hogy a hangok különböző esztétikai hatásokat keltenek: kellemes, kellemetlen vagy komikus benyomást tesznek ránk. Ez hangzóságukkal, zeneiségükkel van összefügg-

gésben. A jóhangzás feltétele általában a hangok változatosága bizonyos határon belül s a magánhangzók lehető nagy száma.

A hangalak mellett azonban más szempontok is szerepet játszanak. Az idegenszerű családnevek általában kellemetlen, sekszor komikus hatást tesznek. Viszont az idegen alakú keresztnév mindig előkelőbb hangulatú, szebbnek érezzük. Bizonyos hangoknak, szótagoknak találkozása a nevekben furcsa hatást idézhet elő. Erre a rendes és az irodalmi névadásnál egyaránt figyelemmel kell lenni. Vigyázni kell, hogy a vezeték- és keresztnév összeolvasva ne jelentsen valami furcsa, nevetséges vagy triviális szót. A család- és keresztnév hangulatának összeegyeztetése is fontos feladat. Kerülni kell az egyhangúságot, de túlzásba sem szabad esnünk. Idegen vezetéknev és tipikusan magyar keresztnév, vagy (ami a névmagyarosításoknál gyakran megtörténik) idegenszerű keresztnév és magyaros vagy történeti családnév összetalálkozása furcsa, komikus hatást kelt. Ezt az író ki is használja. Ilyen esztétikai kontraszt érvényesül MIKSZÁTH „Új Zrínyiasz“-ában. Mikor a bank megalakulásakor az igazgatóság tisztelgett *Zrínyi Miklósnál*, egy kis sánta urat így mutattak be neki: „*Zrínyi Mór*, a biztosítási osztály főnöke.“ — „Hogyan?!“ — kiáltott fel megütközéssel. — „Hiszen a *Zrínyiek* kihaltak és a *Mór* név nem is volt szokásos a családban.“ (Új Zrínyiasz. Jubil. kiad. 64.)

6. A névvarázs.

A tulajdonnevek, bár etimológiai jelentésük igen gyakran nincs, tartalmilag sokkal gazdagabbak, mint a nyelv többi eleme, a közsók. A közös és egyéni képzetek, asszociációk és hangulatok egész sokasága fűződhetik hozzájuk. E gazdagság forrása az emberi őskorban kereshető, amikor a név a legszorosabb kapcsolatban volt viselőjével, és felszívta magába egyéniségének változatos színeit. Idők folyamán ez a viszony megszűnt, de a névhez szervesen hozzánőtt asszociatív kapocs végéhez egyre új és új tartalmi és hangulati elemek tapadtak. A név eredeti jelentésének elhomályosulása és egész mivoltának határozatlansága csak kedvezett ennek. A név új elemekkel telt meg, amelyek többé-kevésbbé szoros kapcsolatba léptek vele. Az eredeti viszony, ha meggyengült, megváltozott alakban is, de folytatódott. Minden névnek van valami szimbolikus értéke, rejtett értelme, valóságos varázsa. Az ősi névmágia, amely a kezdetleges népeknél ma is régi erejével él, a kereszténység által megtisztítva, a kultúra századain át, napjainkig szívárgott. A rómaiak a fiúgyermeket *Fortis*-nak (bátor) nevezték el, nem azért, mintha az újszülött valami vitézséget mutatott volna, hanem, hogy azzá legyen. A névnek varázserőt tulajdonítottak. Ugyanez a hit nyilvánul meg ma is a védőszentek neveinek használatában. Viszont azt gondolták, hogy némely szellem és az Isten megsértődik, ha nevét emberi halandó

viseli. Így keletkeztek a tabuk: *Jehova* nevét tilos volt a zsidóknál használni és kimondani, *Jézus* neve a középkorban nem szerepelhetett mint emberi név, a *Mária* nevet pedig a spanyolok napjainkban is kerülik. (L. ALBERT DAUZAT i. m. 7.)

Ma is hisznek sokan abban, hogy a keresztnévnek varázseroje van viselőjére. A névbabonának (onománia) ma is vannak hívei, bizonyítékául annak, hogy az ősi, primitív hit milyen mélyen belegyökerezett az emberi lélekbe. A nevek egy ősi babona élő szimbolumai.

PIERRE LOTI „Les Pêcheurs d’Islande“ című regényében van egy érdekes részlet, mely mutatja, hogy a név néha valószínűs misztikus erővel telik meg:

„A *Leopoldine!* ... alig hallotta Gaud ennek a hajónak a nevét, amely magával viszi Yann-t, máris úgy megrögződött agyában, mintha belevésték volna, hogy ne lehessen onnan eltüntetni. — Este, mikor visszament Ploubazanec-be és kis lámpája mellett dolgozott, hogy befejezze munkáját, minduntalan az eszében járt ez a név, amelynek pusztá hangzása is elszomorította. Az emberek és a hajók neveinek arcukat, szinte jelentésük van magukban is. És a *Leopoldine*, ez az új, szokatlan név, gyászos teherként nehezedett rája, üldözte valami különös makacssággal. Azt hitte, hogy Yann újra a *Marie*-n megy el. Ezt a hajót látta valamikor, ismerte és tudta, hogy a szent Szűz védelmezte hosszú éveken át veszedelmes útjain. Ezért a változás, ez a *Leopoldine* csak növelte aggodalmát.“ (XV. fejj.)

A név gazdag szimbolum: egy embert, egy életet jelent, ezernyi érzéssel, gondolatával, élményével. A mindenség egy élő darabja, az ember misztikuma szorul bele. Milyen különös is: a föld tele van szórva nevekkkel, és mindegyikhez egy ember tartozik, aki tudja, hogy ez a név az övé. SZÉP ERNŐ így elmélkedik névjegye fölött: „Csak a pusztá név van rajta, más semmi. Egy szegény életet jelent, egy emberi sorsot, mint a névtábla a kórházi ágy fejénél, mint egy sírkő a temetőben. — Valami meglepődés fog el mindig, ha új névjegyeket kapok: elfogultság, csalódás, mintha egy másik nevet vártam volna. Újra az előbbi nevem, mindig ugyanaz! Mennyire megúntam már. Örökké hozzá vagyok kötve. A homlokomra ragadt elválaszthatatlanul, nem tudom lemosni, letörölni vagy vegyileg eltüntetni. Milyen rablás, milyen szolgaság ez a belénk égetett bélyeg. A fejedelmi oroszlánnak nincsen neve. *Oroszlán* csak, épúgy, mint a többi oroszlán. Egy ezeréves tölgyfának nincs külön neve. Titok a mindenségben, csoda. A hegynek, a tengernek sincs neve. Vagy gondolod, hogy a Csendes Oceán tudja, hogy *Csendes Oceán*-nak hívják? Nem, ezt csak mi tudjuk. Ha egy tüzes szarvas az őszi erdő rőt világosságában a szerelmes nőstényt nézi, s párája megsűrűsödik a hűvös levegőben, mint a cigarettafüst, nem szól így hozzá: *Bözsikém édes...*“ (ERNST SZÉP, Miniatüren: Pester Lloyd 1932. március 13.)

Bizonyára elfogott egyszer mindannyiunkat valami különös érzés, meglepődés és csodálkozás, mikor a nevünket valahol hallottuk vagy olvastuk. Olyan volt, mintha egy idegen név lett volna, amelyet többször elmondogattunk magunkban, és úgy ízleltük lassan, figyelve, hangról-hangra, mint valami furcsa, idegen ízű italt. Csodálkoztunk, hogy ez a mi nevünk, ami mögött meghúzódik egész életünk. KOSZTOLÁNYI egyik novellájának hőse, mikor öngyilkosságra készül, átéli ezt a különös érzést: „Sokszor egymásután kimondta a nevét, halkán, a fal felé fordulva, belesúgta a vízbe, a csapokba, a szobát megtöltötte vele. Nagyon elcsodálkozott, hogy neve is van és hogy épen így hívják, *Krakauer H. Henrik*. Nem előkelő név, de van benne valami szomorú muzsika. Alapjában az is furcsa, hogy néhány betű jelent egy egész embert. Ez a név őt jelenti, a fájdalomát, az éhségét, a testét.” (Páva 97.)

A nevekhez fűződő gazdag és változatos tartalmat, hangulatot s néha misztikus varázst nem mindenki érzi egyformán. Igen sok függ az egyéni érzékenységtől, műveltségtől, képzelet-től. Sokan közömbösen mennek el a legtöbb név mellett. A kezdetleges népek lelkében azonban még él a névvarázs titokzatos ereje. A költők sok tekintetben közel állnak hozzájuk. Legtöbbjük ösztönösen érzi a név varázsát, zenéjének jellemző, szimbolikus erejét. Lelkükben minden név egy egyéniség, egy jellem definíciója, valóságos arculatuk van ezeknek a neveknek, élnek és beszélnek. Természetes, hogy a nevek, amelyek olyan gazdagon változatos, színes és különös elemei a nyelvnek, amelyekbe az emberi lélek és kultúra titokzatos varázsa szívódott fel, ezek a nevek az írói művészetben és művészi hatásban is fontos szerephez jutottak.¹

(Folytatjuk.)

KOVALOVSKY MIKLÓS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Róna. A nemrég megindult Szegedi Füzetek 1—4. füzetében „A síkság és róna szók eredete” című értekezés szélesan hőmpölygő első közleményének végén a szerkesztő-cikkíró Mészöly Gedeon az Oklevél-Szótár *Róna* adatának 'planus, planities' értelmezésére azt a megjegyzést teszi, hogy ez olyan „módszerrel” történt, amelyet ő „magyarán »er-á-rá-fogd-rá« módszernek” nevezne. Neki ugyanis az a véleménye, hogy 1339-ben, az OklSz. adata idején a *róna* szónak 'planus, planities' jelentése nem lehetett, és hogy „a 'síkság' jelentésű szláv *ravinának* meg a 'síkság' jelentésű magyar *rónának* egymáshoz semmi köze” (42. 1). A cikk ezzel a drámai hatást kereső csattanóval végződik, s a két nézet megokolását a következő fölvonásban fogjuk

¹ Amint PUKÁNSZKY BÉLA közli velünk, e fejezetével némileg rokon tárgykörben mozog egy legújabbban megjelent dolgozat: KARL BERGMANN, Familien- und Vornamen in ihrer Wirkung auf Geist und Seele des Menschen: Zeitschrift für Deutschkunde 1934: 75—80, 115—9. — A SZERK.

csak élvezhetni. Bárminő legyen ez az eredmény, akár kézzelfogható, akár — mint a cikkíró eddigi nézeteinek nem csekély hányada¹ — agyaglábón álló, nem szükséges bevárnom annak a fölvilágosításnak a megtételéhez, amelyet az OklSz. kifogásolt értelmezésére vonatkozólag a valódi tényállás kedvéért adnom kell.

Előre bocsátom, hogy az OklSz. egyetlen szóbanforgó adatának: „Quandam possessionem eorum *Rona* vocatam in comitatu de Zonuk“ aláhúzott helynevében bold. SZAMOTA ISTVÁN állapította meg a *rona* szó meglétét, mert az adat cédulájára ő írta azt rá címszóul. Magam — elfogadva az ő fölfogását — csak a szótárakból vett értelmezést fűztem az adat mellé,² egy emberöltővel ezelőtt nem ismervén még a *rona* szó eredetének azt a magyarázatát, illetőleg voltaképpeni jelentésének azt a megállapítását, amely a Szegedi Füzetek következő füzetében vagy füzeteiben fog eléink tárulni. Az 1339-i adat *Rona* helyneve nyilvánvalóan azonos a CzF.-ban középszolnokmegyei faluként följegyzett *Róna*-val, és ugyanez a név van meg bizonyára a mármarosmegyei *Alsóróna*, *Felsőrona*, *Rónapojána* és *Rónaszék* helynevekben is. Hogy e helynevek *rona* szava a MIKLÓSICHTól szláv eredetűnek tartott köznévi *rona* szavunkkal azonos-e, azt, a szófejtések tanulságain okulva, ma csak külön helynévtörténeti kutatás útján tartanám megállapíthatónak, és eldöntésére most sem vagyok hivatott.

Ennek előrebocsátása után fő mondanivalóm a következő. Tudományos munkának, főképp pedig nyelvtörténeti szótárnak megítéléséhez elengedhetetlen föltétel, hogy ismerjük és figyelembe vegyük azokat az elveket és eljárás módokat, amelyeket a szerző, illetőleg szerkesztő követett, ha t. i. ezekről ő maga művének bevezetésében világosan számot adott. A Szegedi Füzetek szerkesztője nem tett eleget ennek a föltételnek, és elmulasztotta figyelembe venni az OklSz. Bevezetésének azt a szakaszát, amelynek címe: A jelentés-megállapítás nehézségei. Itt a XIX. lapon egyebek közt ezt olvashatjuk: „Nagy nehézséget okoz a régi szók értelmének megállapítása olyan adatok alapján, melyek — mint az Oklevél-Szótár idézeteinek nagyobb része — a magyar szókat nem összefüggő magyar szövegben, hanem latin oklevelek idegen szövegébe ékelve, hely- és személynevekül mutatják, anélkül hogy jelentésük megértéséhez legtöbb esetben a legcsekélyebb útbaigazítást nyújtanak.“ Majd ugyanott a következő bekezdés így szól: „És mennyi a kétség a világos magyar szók értelmére nézve is.“³ Egykorú útmutatás nélkül hogyan állapíthatja meg a nyelvész a régi szó jelentését? Kénytelen a valószínűségre támaszkodni s föltenni, hogy a XI—XII. században is az volt a szó jelentése, ami a XV—XVI. vagy későbbi századokban, mikor azt már a

¹ L. pl. Nyr. XLIX, 125—7; MNy. XXVIII, 158 kk.; XXIX, 129 kk.

² Erről a szótárnak Akadémiánkban ma is őrzött kézírata mindenkit meggyőzhet.

³ Előbb ugyanis arról a nehézségről is szó volt, hogy nem egyszer magyar szót látnánk az adatban, amely voltaképpen mégis idegen, legtöbbször szláv tulajdonnevet rejt.

szójegyzékek, szótárak, összefüggő szövegek vagy határozott útbaigazítások alapján biztosan megállapíthatni." Ez után az ilyen megállapítások nehézségeinek megvilágítására néhány példát is felsorolván, azt mondja a szótárszerkesztő: „Ha mármost ilyen szavak mellé az Oklevél-Szótár a Tájszótár értelmezéseit veti, épen nem akarja vele azt mondani, hogy a szónak 5—6 századdal ezelőtt is föltétlenül a mai jelentése volt meg. Ily esetekben a szótár tudományos használója tudni fogja, hogy a Tájszótárból vagy más újabb vagy régibb szótárból átvett értelmezés nem annyira magyarázat, mint inkább megvilágítás, útbaigazítás.“ Aki az OklSz. szerkesztésének ezt a külön hangsúlyozott eljárás módját — amint illik — figyelembe veszi, az a szóbanforgó *róna* című szótári cikket — amint kell — így fogja érteni: az 1339-i oklevél-adatban előforduló *Rona* helynevet az OklSz. gyűjtője és szerkesztője a mai *róna* köznévvvel tartották azonosnak, amelyet először SÁNDOR ISTVÁN szótároz 'planus, planities' jelentéssel. Az OklSz. szerkesztője tehát az említett cikknek ilyen értelme következtében egyáltalán nem állítja azt, hogy a *róna* szónak már 1339-ben is 'planus, planities' volt a jelentése.

Az eset tanulságaképpen megállapítható, hogy az uráلتaji összehasonlító nyelvtudomány művelőjétől alkotott és zamatos magyarságú műkifejezést, az „e-r-á-r-á-f-o-g-d-r-á-m-ó-d-szer“-t éppen magára a Szegedi Füzetek szerkesztőjére lehet szerencsénk először alkalmazni.

ZOLNAI GYULA.

Engess. Budapesten, főleg az egyszerűbb nép beszédében az *enged* igének csak *engess*-féle felszólító alakjai használatosak: *engessek, engess v. engessél, engessen; engessem, engesd, engesse* stb. (MNy. IV, 484, XII, 375, XVI, 103 és saját gyűjt.). Előfordul az ország más vidékein is: Zala megyében Galambokon (MNy. V, 96), a Bácska felső részén (Nyr. XII, 218, 263) és Veszprémben (saját gyűjt.). Hogy milyen analógiára keletkezett ez a különösen Budapesten egyre sűrűbben hallható igeragozási alak, az az EtSz. szerint nincs tisztázva. HORGER a *bocsássak, bocsáss* stb. hatásával magyarázza (A m. igeragozás tört. 126), s ezt a magyarázatot PÁL SÁNDOR is elfogadja (A felszólító módú igealakok a m. nyelvjárásokban 12). E magyarázat helyességében azonban kételkednünk lehet, mert a nép (legalább a budapesti nép) alig-alig használja a *bocsát* igét. Rokonszerű szava ennek inkább az *ereszt*, pl. *eressz be*. Az ország más vidékein is (amennyire megfigyelhettem) inkább az *ereszt* igét használják az *enged* mellett, s a *bocsát* legtöbnyire a bűnbánat kifejezései közé tartozik, pl. *bocsáss meg nekem, bocsásd meg a mi vétkeinket*. Azt hiszem, az *engess*-féle ragozásra nem a *bocsát*, hanem, ha nincs is vele értelmi kapcsolatban, a *reszket* és *viszket* ige volt hatással. A NySz.-ban is, a MTsz.-ban is találunk néhány adatot a *reszket* igének *reszked* alakjára, s míg a NySz. a *viszket* igének *viszked* alakját csak Faludiból idézi, azt is t előtt: *viszkedteteti, viszkedtettem*, addig a MTsz.-ban igen sok adatunk van a *viszked* szóalakokra. Az eredeti alak a *reszket* és *viszket* (l. a NySz. adatait és TMNy. 406). — Buda-

pesten mármost így beszélnek: *reszkedek—reszkess, viszked a tenyerem—hadd viszkessen*; ezek analógiájára lett *engedek—engess*. Hasonló lehet a helyzet másutt is, mert a MTsz. szerint a *reszked* alak épen Veszprém megyében, a *viszked* épen Veszprém és Bács megyében is járatos, ahol szintén az *engess*-féle ragozás dívik. JUHÁSZ JENŐ.

Gyarmathi Sámuel szótár-tervezete. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak — több más célja között — egy magyar szótár kiadása is egyik terve volt. Erről a Társaság életét tárgyaló tanulmányok említést is tesznek.¹ A Társaság ülésein többször szó esett a magyar szótár szerkesztéséről, és az 1798-ban tartott XXXIV. ülés jegyzőkönyve szerint felkérték a tudósokat: „adjanak véleményyt, milyen legyen egy jó szótár“.²

GYARMATHI SÁMUEL, a Társaság lelkes és munkás tagja (akit már 1793-ban megbíztak iskolai grammatika szerkesztésével), el is készítette a szótár szerkesztésére vonatkozó tervezetét, mely nagy körültekintésről tesz tanúbizonyságot, és érdekes kísérlet a magyar etimológiai szótárírás szempontjából is. A tervezetet GYARMATHI GÖTTINGÁBÓL küldte el ARANKÁNAK. JAKAB ELEKnek és PERÉNYINEK a figyelmét elkerülte e kézirat, bár az ő kutatásaik GYARMATHI és ARANKA levélváltására is kiterjedtek. A kéziratot jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kézirtárára őrzi M. irod. lev. 4° 2. sz. alatt.

Itt közöljük a tervezet szövegét.

*

Ha Nemzetünk méltóságához illendő módonn akarna egy Magyar Szótárt készíttetni, jó volna ilyen formánn kezdeni a dologhoz.

1. Minden található MS-mokat meg kellene vásárolni, melyek már régen készen hevernek. Illyenek: 1° A néhai Agens Adami MS-ma, melyet Bétsbe az öttsinél; ki ha él, talánn most is ott lakik. 1788-ban magam forgattam. 2° A Pestenn 1782 táján Praenumerationa nem tudom ki által ki hirdettetett MS. 3° A Ráth Mátyás 1787-be kihirdettetett MS. 4° Ama néhai igen tudós Szekeres urnak, Császári Librorum Censornak egy néhány száz vagy ezer Slavico-Hungaricus szavai, Laistromba szedve. Mellyeket maga nekem életibe emlegetett. Mennyi nem lehet még, a minek hirit sem hallottam, Patakonn, Kassánn s Debretzenbe hol? Ezek iránt ujságba előre kérni kellene a Jó Hazafiakat, hogy utasítsanak.

2. Ezekből készítnék magam egy Hungarico-Latinum Vocabulariumot, mellyet igen apró betűkkel oltsó papirosra, sűrűnn 8 formába lenyomtattnék, illy végre: Hogy annak exemplar-

¹ JAKAB ELEK, Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság: Figyelő 1884. — RUBINYI MÓZES, Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság története: MNy. VII. — PERÉNYI JÓZSEF, Aranka György erdélyi magyar nyelvmívelő társasága: Irodalomtörténet 1916. és Aranka György magyar nyelvmívelő társasága: IrtörtKözl. 1918. stb.

² PERÉNYI: IrtörtKözl 1918: 25.

jait készen békötve, küldöznök ingyen minden vallásu Püspököknek, Espereseknek, Plébánosoknak, Professoroknak, Vármegye Tiszteknek, Városi Biráknak, híres mester embereknek, Nevezetes Vadász,- Kertész, Musicis, Oeconomus *Liebhábereknek*, Pictor, Aestheticus, Bányász, Katona, Medicus, Geographus Turista s. a. t. Tudósoknak, illy kéréssel: Hogy azt elolvasván, kiki írná vagy iratná le azokat a maga szerette tudományabéli s mestersége szókat, mellyeket tud és látja, hogy az én Vocabulariumomban nincsenek. Már ha ezen Urak kérésünket meghallgatnák, képzelhetjük mely szertelen sereg szó gyülne csakhamar együvé, Ezen Vocabularium mellett egy nyomtatott levelet is kellene küldeni, mellybe tzelunkat megkellene értetni a Tudós Hazafiakkal, meg említvén azt is, hogy ki mitsoda Provincialismust tud, melly tsak az ő megyéjibe szokás, gondosonn jegyezze fel.

3°. Mig ez meg esnék, az alatt meg kellene szereznünk a legjobb Deák, Német, Frantzia, Olasz, Anglus, Svéd, Muszka, Görög Lexiconokat, mellyekből kiki a Társak közzül vállasztana magának egyet a melynek kaptájára huzná a Magyar szókat; s Phraséseket, mert tsak illyen sokféle próbálgatás által kerülhetne elő nyelvünknek minden tsinnya-binnya, különben pedig sok tsudálatos kitételeink elő se fordulhatnának, nem lévén, miről jussanak eszünkbe. Nekem legalább miolta a Lappon, Finn, Esthon, Muszka, Frantz, Német, Svéd Szótárokat gyakrann forgatom, sok véletlen Magyar kitételek ugy ugrottak elé, mint valami váratlan nyulak a bokorból. Én a Svéd és Anglus Szótárokat magamra vállalnám, hogy felkurkászom, mások mással szolgálhatnának a Nemzetnek. Elég jeles Nyelvtudós Magyaraink vagynak. Ha hat leszsz olyan, ki olly kész Nemzetének szolgálni, mint én, ezen 3-ik Pont bétellyesedhetik.

4. Mikor ezekből is egy rakás Szót és Phrasist kiszedve látnánk, s a szélyel küldözött Vocabulariumok is egy nagy rakás szót és Phrasist haza hoznának; ekkor neki ülünk egy nehány jó ízlésü Tudos Historicus, Statista, Philosophus, Jurista s. a. t. Hazafi társakkal, és redigálni kezdenők a nagy gyűjteményt, s tanátskoznánk azon szók felett, mellyek kinek-kinek bizonytalan értelmü szóknak tetszenek.

5. A melly szókat magunk el nem tudnánk igazítani; mellyeknek száma sok is lehetne, azokat ki nyomtattatnók és érdemes Tudósokhoz szélyel küldözvén, vélekedésit vennők a két Magyar Hazának irántok. Mellyeket midön bé küldenének, akkor elég lenne mit rendbe szedjünk.

6. Ugy kellene rendelni a szókat, mit a hat Tomusu tsupa Muszka Lexiconban vagon, melly Petersbnrgban jött ki. Ebben a Radixok Alphabetice vagynak rendelve, mellyeknek a Derivativumuk, Compositumok és Phrasések s. a. t. mind utánok van rakva, semmit sem figyelmeztvén az Alphabetumra. Ha pedig valaki ezekben valamit fel akar keresni a könyv véginn való Alphabeticus indexbe feltalálja, holott minden szó után a Pagina Numerusa fel van jegyezve.

7. Illó volna az Idegen Nyelvekből vett; vagy Idegen Nyelvekbe mint Atyafiasokba találtató szókat egy betüvel megjegyezni illyen formán:

Ora D. az az:	Deák	Gyalog L	Lappon
Várda N	Német	Kováts Ts	Tseh
Szamontza O	Oláh	Tszima T	Török
Bokréta Fr	Frantzia	Szakál Ta	Tatár
Patyolat Ol	Olasz		
Tseléd Or	Orosz		
Kéz, Keze F	Finn		

Hát még? A tsupa tiszta magyar szót nem volna é jó Cur-sive nyomtattatni? Mert így egy tekintetre mindjárt az ember, mi az *ösi*; s mi a ragadomány? Hiszem szentül, hogy az *elsőb-bek* száma sokkal kevesebb lenne az utolsóknál, azért is illenék azt inkább Cursive nyomtattatni, mint kevesebbet.

8. A leg jobb Lexiconok példájánn kellene a Contractiokat, minél rövidebben lehetne kijegyezni. p. o. S. Substantivum, A. Adjectivum, V. Verbum, Act. Activum, Verb. Ac. Accusativus casus, Ad. Adverbium, s. a. t. Ezt pedig Deákul s nem Magyarul.

9. Még azon is tanátskozni kellene, hogy mitsoda renddel legyen az Alphabetumunk? Vallyon nem illyennel e?

A, b, tz, d, e, f, g, gy, h, i, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, s, sz, 's, t, ts, ty, u, ü, z, j, v. Ha ez nem jó; mellyik volna ennél jobb? És mi okokból?

Szükségtől-való és tsak könnyüszerral készülhető Magyar Szótár.

Elé kell venni a Scheller Német s Deák Lexiconját, és gondosan magyarra kell fordítani minden Phrasisait. Ezekbe jól meg kell vizsgálni, mellyik a nevezetesebb szó benne, és annak betüje alá kell a Szót s annak alája a Phrasisit bőiktatni Né-melley Phrasisokba két három nevezetes szó is belé járul, azt anny helyt kell leirni, minden szó kedviért.

A két Haza Collegiumaiba nyomtatott leveleket kell külden, kérvén, ki mit tud, jegyezze fel, s küldje bé.

Elé kell venni a Bod P. Lexiconját, a Szabó Dávid Szótár-ját, az eleitől fogva kijött ujságokat, a Pétzeli Mindenés Gyüjteményit és az azokban található Szókat, kiszedegetvén, jó rendbe kell rakosgatni.

SZÉKELY BÉLA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A menny és ég Aranyánál. Két legelsőrangú nyelv-művésznök: Arany és Gárdonyi eltérő felfogását mutatjuk itt be a címbe foglalt két szó jelentéséről.

Gárdonyi ritkán írt könyveibe lapszéli jegyzetet; KÉKY LAJOS említi, hogy alig két-három glosszát talált az egész Gárdonyi-könyvtárban (Gárdonyi Géza könyvtára: Magyar Bibliofil Szemle II. évf. 3. sz. 150—1). Annál jelentősebb tehát, hogy a Toldi Estéje I. énekének 2. versszakában előforduló ehhez a sorhoz: „Sima volt a mező, a *menny* pedig tiszta“, a következő megjegyzést írta: „Más fogalom a menny, más az ég; Arany itt felcserélte tévesen a két szót.“ (KÉKY i. h.)

Gárdonyinak mindig figyelemreméltó megnyilatkozása ez-úttal nemcsak gondolkodásra késztet, hanem valósággal meg-

hökkent bennünket, márcsak azért is, mert azzal a költővel szemben bizalmatlankodik, akinek legtöbb hitel — nemcsak epikai, de filológiai is — jár, s ámbár álláspontját nem indokolja, talán mégis elfogadhatók azt, ha nem éppen Aranyéval állana szemben. Így azonban, teljes tisztelettel Gárdonyi tekintélye iránt, igen alaposan utána kell nézni e véleménykülönbség okainak.

Noha Vörösmarty az Előszó-ban Arany kérdéses sorának egyik gondolatát a Gárdonyi kívánta módon, tehát így fejezte ki: „Midőn ezt írtam, *tiszta volt az ég*” és nem: a *menny*, mégsem állítható, hogy más-más fogalom kifejezője a *mennyég*-nek kettészakadt, de még ma is olykor együtt használt két külön része (MTsz. és MNY. IX, 133). Ki ütköznék meg pl. Móra Ferencnek e zavartalanul élvezhető, tiszta és világos során: „Fent már hasad a *csillagos mennyég*” (Pohárköszöntő a kiskőrösi jászolnál)?

Gárdonyinak akkor volna igaza, ha a TE. ama bizonyos sorát maga az öreg Toldi mondaná, mert abban az időben 'levegőég (aer)' jelentése csak az *ég* szónak volt. Hiszen még Pázmánynál is olvashatjuk: „... a beszívandó és kibocsátandó *híg ég*” (Praed. 15) (Nyr. XI, 508). De a sort nem Toldi, hanem a költő mondja, amikor már — nem tekintve ezeket a nagyobbára csak összetételben előforduló kivételeket: *éghajlat*, *égháború*, *égitest*, *égalj* — bátran felcserélhető a *menny* a legfeljebb hétköznapiabb *ég*-gel.

Nem érezhetünk tehát fogalmi különbséget a *dörög az ég* vagy *mennydörög*, *égbekiáltó* vagy *mennybekiáltó*, *égbolt* vagy *mennybolt*, *égi tűz* vagy *mennykő*, sőt SIMAIÚÁL *mennyei tűz* (coelestis ignis)-féle kifejezések között.¹ Költőink is minden megkötöttség nélkül használják hol egyiket, hol másikat: „Te arany nap az *égbolt* tetején” (Kiss József: A naphoz) | „S a ragyogó *mennybolt* kék magasát nézni” (Vargha Gyula: Szélmalom) | „*Mennybolt* mása földi fényben” (Sajó Sándor: A Balaton). — Vagy: „Ki *dörömböl* az *ég boltozatján*” (Vörösmarty: A vén cigány) | „S fölzenge távol a *menny boltos* alja” (Arany: Széchenyi eml.). — Sőt: „Az *ég menezeti*” (XIX. zsoltár első vsz.).

Gárdonyi azonban nyilván nem erre, hanem a mintegy látható 'levegőég' ellenében a láthatatlan, a lélek és hit világának misztériumában ködlő 'mennyország'-ra gondol, amikor az *ég* és *menny* között fogalombeli különbséget érez, s amikor a 'mennyország' számára foglalja le a *menny* szót. Azonban akár régebbi, akár újabb költőinket forgatjuk, látnunk kell, hogy azok ilyenféle vonatkozásban sem tesznek különbséget és gyak-

¹ Különb is, mint GOMBOCZ ZOLTÁN mondja: „A szók jelentését... a mondatkapcsolat, a többi mondattagokhoz való viszonyuk határozza meg. E mondatokban: »Mi kék az *ég*, mi zöld a föld! Tanúm az *ég*, s minden seregi« a mondatbeli kapcsolat az *ég* szónak más-más oldalát domborítja ki” (MTörtNytVázl. 103 és NyTörtMódszt. 26, továbbá MNY. VII, 99). Kis ERŐS FERENC pedig: „teljesen azonos fogalom“-nak mondja a *menny*-et és az *ég*-et: „Egészen egyre megy, ha közülök akár az egyiket, akár a másikat használjuk, legfeljebb a *menny*-et finomabbnak, választékosabbnak érezzük” (A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva 221). Azonkívül l. még: FINÁLY H., Adalékok a rokonértelmű szók értelmezéséhez: AkadÉrt. 1870. és BÉLTEKY K., Rokonértelmű szók: Nyr. XV—XVIII.

ran cserélik fel az ugyanegy fogalmat jelentő két szót. Íme Garaynál és Petőfinél a nyilvánvalóan Gárdonyi felfogása szerinti *menny* helyett egyszerűen *ég* áll, sőt — igen érdekes — más nem is állhat: „Nem úgy király! az *égre* nem!” (Garay: Kont) | „Esküszöm az *égre*, az *ég Istenére*” (Petőfi: A király esküje). Vagy másutt: „Csókot, áldó, *égi* csókot hagyni” (Vörösmarty: Hedvig) | „S tiszta, szent és tetszhető az *égnek*” (uo.) | „Az *ég* egy kincset ad minden hazának” (Eötvös: Búcsú) | „Szánjátok, *egek*, nyavalyámat” (Csokonai: Édes keserűség). Azonkívül éppen Csokonainál egyetlen rövidke költeményben négyszer fordul elő az *ég* olyan értelemben, amely Gárdonyi szerint a *menny* sajátja: „Földiekkel játszó *égi* tünemény” | „S *égi* boldogsággal fűszerezted azt” | „Lilla szívét kértem; s megadá az *ég*” | „Fáradt lelkem *égbe*, testem földre vágy” (Reményhez). Reviczky-nél: „A földi hang embertől jön; ez *égi*” (Pán halála). Petőfi is könnyedén cseréli fel mindkét szót ugyanannak a gondolatnak a kifejezésére: „Nagy gondolatit mikor olvassom én: A sírba, a sírbul az *égbe* ragadnak” (Temetőben), — de: „*Mennybe* visznek angyalok” (Magyar nemes).

A fenti idézetek azt kívánták bizonyítani — mindig Gárdonyi felfogását tartva szem előtt —, hogy a *menny* helyett igenis használható az *ég* szó. Most megpróbálom ennek fordítottját is igazolni. Petőfinél olvashatjuk: „A *menny ivén* ugyan fölöttem Ragyognak égő csillagok” (Vadonban); itt nyilván az *ég ivén* értendő. Vagy: „A vízbe letekintettünk És alattunk és felettünk És bennünk is a *menny* volt” (Kisfaludy S.: Boldog szer.), ahol amit a vízben láthattak, csak az *ég* lehetett. És most egy Aranyéhoz pontosan hasonló sor Tompától, azzal a különbséggel, hogy míg Arany kifogásolt sorában a „*menny* tiszta”, itt felhős: „Leend sok, aki fenn se szédül, Nem retteg a *menny fellegétül*” (Ikarus). Tompa művészi érzékkel hangolja össze az ünnepélyesebb *menny*-el az ugyancsak választékosabb *felleg*-et, míg Aranynak e két sorában: „Mert fájna most a *felhőtlen ég*” (Összel) a kopottabb *felhő* a hétköznapiasabb *ég*-gel harmonizál.

Arany művészi keze nyomán megfigyelhetjük, hogy mennyi öntudattal használja éppen ezt a két szót is, és hogy mennyire érzi — ha olykor van — a lehelletnyi különbséget is köztük. „Összel” című költeményében pl. két egymást követő sorban fordul elő e fogalom, váltogatja tehát — már csak a jóhangzás kedvéért is — a *menny* és az *ég* szót: „Nem kék az *ég*, nem zöld az ág, *Menny*, föld határán semmi kéj”. Nyilvánvaló, hogy felcserélhető a kérdéses két szó az értelem változása nélkül, de ahol csak az egyik használható, ott már — noha szintén két egymást közvetlenül követő sorban szerepel — nem cserélgeti, mert itt már valóban nem lehet: „A hajnal, az *égnek* gyönyörű tündére, Nem üle ki másnap az *ég* küszöbére” (TE.).

Ennyi talán elég annak igazolására, hogy Arany nagyon jól tudta: oda való-e az a szó, ahová ő írta, vagy nem. De mindezekon felül — amit legelőször kellett volna mondanom — a kérdést végérvényesen eldönti a Gárdonyi kifogásolta sor kézirata. Abból világosan megállapítható, hogy Arany az első fogalmazvány megváltoztatásával, tehát gondos latolgatás után adta ki mai formájában azt. Eredetileg ugyanis valóban *ég* állt

a *menny* helyett: „Sima volt a mező, az *ég* pedig tiszta“. Utóbb az *ég* szót kihúzta, és a legtisztább művészi öntudattal az ünnepeyesebb *menny*-et írta be (ESZTEGÁR—BÁNYAI, A Toldi-trilogia eredeti kéziratai a N. Múzeumban: MKönyvsz. 1905—1906.).

BORY ISTVÁN.

Enyed. SZABÓ T. ATTILA igen ügyes és követésre méltó dolgozatban állította össze Nagyenyed XVI—XX. századi helyelnevezéseit (ErdMúz. XXXVIII, 212—42). Ehhez szolgáljanak pótlásul a Nagyenyed latin nevére vonatkozó adatok, amelyek szintén az EtSz. megállapítását támogatják, azt, hogy az *Enyed* név nem az *Aegidius* keresztnévből származott. — Az alábbi változatok közül voltak ugyan, ámde valahogyan mégis kikerülték a szóbanforgó kérdésről írók figyelmét, noha esetleg hozzásegíthetik a hozzáértőket a helynév eredetének kiderítéséhez.

A reformációt megelőző időkbeli nagyhirű kolozsvári plebanusnak és lelkes humanista műbarátnak, Adorján vicariusnak életére vonatkozólag összegyűjtött jegyzeteimből a következő idevágó adatot említhetem: 1509-ben a bécsi egyetemre való beiratkozásakor egyszer mint „Hadrianus Wolffardi ex *Engedino*“, máskor mint „Adrianus Wolfhard *Engedinus Transilvanus*“ van bevezetve a magyar nemzet anyakönyvébe, illetőleg a főanyakönyvbe,¹ 1510-ben pedig mint „Adrianus Wolfhardi *Engidienis*“². 1511-ben végül csupán „Adrianus Wolfhardus *Transilvanus*“ néven szerepel,³ miként 1519-ben beiratkozó öccse szintén „Hilarius Wolfhardi *Transilvanus*“⁴.

A bécsi egyetemen azonban nemcsak Adorján vicarius és öccse voltak nagyenyediek, hanem mások is, meglehetősen sokan. Nagyenyed neve eredetének tisztázásánál okvetlenül számolnunk kell az azok neve mellett előforduló névváltozatokkal is. Így: 1423-ban „Johannes de *Engedin Semptemcastris*“;⁵ 1424-ben „Jacobus Leporis de *Engedino maiori*“;⁶ 1426-ban „Johannes Andree de *Engedino*“ és „Urbanus de *Enedino*“;⁷ 1428-ban „Bartholomaeus Sartoris de *Engedino*“;⁸ 1439-ben „Gervasius de *Enied*“;⁹ 1443-ban „Johannes Lesch de *Egendino*“;¹⁰ 1448-ban „Thomas de *Engedino*“ és „Melchior de *Engedino*“;¹¹ továbbá „Lazarus Casparis de *Engedino*“;¹² majd 1453-ban „Lazarus Caspar Hermani de *Engedino*“ és „Lazarus de *Engedino*“;¹³ 1463-ban „Cosmos Daczenesser de *Engedino*“;¹⁴ 1479-ben „Thomas Lösch de *Engadino*“, majd 1480-ban ugyanő „Thomas Lusch ex *Sengett*“ eltorzított néven;¹⁵ 1481-ben „Valentinus Schnack de *Engedino*“;¹⁶ a nagyon sokszor szereplő „Cristannus Borbandus“ 1513-ban ex

¹ DR. SCHRAUF KÁROLY, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630. (Bp., 1902.) 164.

² Uo. 85. ³ Uo. 50. ⁴ Uo. 180.

⁵ DR. SCHRAUF KÁROLY, Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (Bp., 1892.) 57.

⁶ Uo. 58; FRANKÓI VILMOS (Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen 43) 1429-ből „Jacobus de *Engedino*“-nak írja.

⁷ Uo. 63. ⁸ Uo. 67. ⁹ Uo. 88. ¹⁰ Uo. 94. ¹¹ Uo. 103.

¹² Uo. 104. — FRANKÓINÁL (i. m. 53) de *Engedino* alakban szerepel.

¹³ DR. SCHRAUF KÁROLY, A bécsi egyetem magyar nemzete 67 és 39.

¹⁴ Uo. 105. ¹⁵ Uo. 130. ¹⁶ Uo. 131.

Enget, 1515-ben *ex Engedino*, 1516-ban *de Engedino*, 1517-ben „Cr. Borbandinus *Enyediensis*“, ugyancsak 1517-ben és 1518–1519-ben ismételten is csupán „Cr. Borbandinus“, majd 1519-ben ötször *de Enyedino*, illetőleg *Enyediensis*, *Transilvanus* és „Cr. Borbandinus Kyzer *de Enyedino*“, 1520-ban meg hol egyszerűen „Cr. Borbandinus“, hol „Cr. Borbandinus *ex Enyedino*“ néven van bejegyezve;¹ 1519-ben „Andreas *Enyedinus Transilvanus*“².

Már SCHRAUFnak szemébe tűnt a név sok eltérő írásváltozata. Az eltéréseket általában azzal magyarázta, hogy irnokok vezették be az anyakönyvekbe a neveket, és azok a magyart meg nem értve, igen sokszor erősen elferdítették a magyar neveket. Ugyancsak SCHRAUF osztotta be *Enyed*-hez mindezeket. De azt hiszem, idetartozik még az 1515-ben beiratkozott „Ambrosius *Engetter ex Cibinio*“³ családnéve is, amely feltétlenül *Enyeder* családnévnek eltorzított változata.

Úgy gondolom, nem szükséges külön megindokolnom, hogy e nevek valószínűleg mind *Nagyenyed*-re vonatkoznak.⁴ A sok „*Transilvanus*“ jelző csupán Erdélyre szorítja őket. De *Nagyenyed* mellett beszél pl., hogy *Engedinus maior* már 1424-ben feltűnik, vagy pl. hogy Adorján vicarius családja, a Wolfart család még ma is virágozik Nagyenyeden. *Nagyenyed*-del való azonosságukat támogatja végül KÉSMÁRKI FRÖLICH DAVID⁵ adata is, aki szintén *Engedinum* néven írja le *Nagyenyed*-et és úgy, hogy az azonosságban aligha kételkedhetünk.

Bizonyára még más egyetemeken is voltak enyedik. Teljesség okáért azok anyakönyveit ugyancsak végig kellene kutatni. Ámde akkor helyes volna azt is megállapítani: valóban irnokok írták-e be a neveket minden egyes esetben, vagy vannak sajátkezü aláírások is. Az utóbbiak írásmódja ugyanis bizonyosan szilárdabb kiindulópontot nyújt. Noha már ez a kis felsorolás is kínál egyes érdekes megállapításokat, azért mégis korai volna effélére vállalkozni, mivel az anyag nem teljes, hiszen bizonyára vannak még más történeti, földrajzi művek is, amelyekben *Enyed* neve hasonló alakban előfordul.

Egyre azonban mégis csak reá kell mutatnom. Arra, hogy e névsorozat igen lényegesen módosítja A. SCHULLERUS következő, Enyeddal kapcsolatos megállapítását: „die alte deutsche Bezeichnung ist 'Strassburg'“. Ha a XV. és XVI. század folyamán maguk az Enyedről származó, többnyire szász eredetű diákok sohasem használták a *Strassburg* nevet, hanem szakadatlan sorozatban és kizárólag az *Engedinum*-ot és annak nem egyszer nagyon magyaros változatait (1426: *de Enedino*, 1439: *de Enied*, 1480: *ex (S)engett*, 1513: *ex Enget*, 1517: *Enyediensis*, 1519: *de Enyedino* ötször, *Enyedinus* egyszer), nyilvánvaló, hogy

¹ Uo. 171, 86, 52, 271, 272, 273, 29, 35, 52, 63, 67, 87, 181, 273, 274, 49.

² Uo. 181.

³ Uo. 173. — ADOLF SCHULLERUS is (Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch II, 219. Strassburg, 1912) *Enyeder*-ből származtatja az *Engetter*-eket.

⁴ Egyesek ugyan *Kisenyed*-hez is, *Felenyed*-hez is tartozhatnak, bár ez nem nagyon valószínű. Az *Enyed* név megállapításának szempontjából ez különben is lényegtelen.

⁵ Medulla geographiae practicae (Bártfa, 1639) 376. Szabatos magyar fordítását KELEMEN LAJOS adta ki (Földrajzi Közlemények XXXV, 59–71).

a *Strassburg* név *Nagyenyed*-nek nem régi német névé. Csak újabb keletű lehet az, aligha régibb a XVIII. századnál.

FERENCZI SÁNDOR.

Az oláh *ev* és magyar *év* összevetéséhez. H. SKÖLD egy merőben téves egyeztetése alapján az EtSz.-ba is becsúszott az a feltevés, hogy az oláh *ev* 'időkor, kor' a magyar *év* átvétele. A két szó azonban ugyanúgy nem tartozik össze, mint pl. a kétségkívül finnugor eredetű *fiú* szavunk és az oláh *fiu* (< *filiiu*, határozott alakja: *fiul*). SKÖLDöt a hangalak és a jelentésbeli rokonság ejtette tévedésbe, bár feltűnhetett volna neki, hogy az oláh *ev* 'Jahr' jelentésben nem használatos. Az oláh *ev* a latin *aevum*-ból mesterségesen divatba hozott neologizmus, amelyet különösen az erősen latinizáló erdélyi oláh irodalmi nyelv kedvelt, de a népnyelvbe soha nem ment át. Legtovább az *evul mediu* 'középkor' kifejezésben maradt meg (l. CANDREA—ADAMESCU, *Dicționarul enciclopedic* 465; — szótározva még: BARCIANU, *Dictionar*⁴ 233; ȘAINEANU, *Dicționar univ.*² 268; DAMÉ, *Nouveau Diet.* 1905. 200; stb.), amely a *veacul de mijloc* mellett mindmáig használatos, éppúgy, mint a félig tudós, félig pedig népnyelvi elemekből alkotott *evul de mijloc*. Ilyenféle tudós eredetű oláho-sításra igen sok példát idézhetnénk az *-us* és *-um* végű szavak köréből: *cult* ~ *cultus*, *for* ~ *forum*, *secul* ~ *seculum*, *refec-toriu* ~ *refectorium* stb. Tudós eredet mellett bizonyít különben az *ev* hangalakja is, amelynek népi uton **jev*, **iey* változatai fejlődtek volna.

TAMÁS LAJOS.

Bacska. *Bács* megyének *Bácskaság* neve, mely 1705 óta ismeretes, az EtSz. tanúsága szerint a szerb *Báčka* átvételéből, helyesebben visszavételéből (hiszen ez meg a magyar *Bács* kölcsönvételével keletkezett!) alakult. Az EtSz. a rövidebb *Bácska* alakot Sándor István tudatos elvonásának (1808-ból) tartotta. De minthogy SIMAI ÖDÖN régebbi adatot is talált rá: „Magy. Hirm. 1780. Mutató Tábla: 2: »*Bátska* v. *Batskaság* az az Bats-Vármegye«, u. i. 270.“ (l. MNy. XI, 41), ez a lehetőség megdőlt. — Úgy látom azonban, hogy SIMAI közlése részben pontatlan. Igaz ugyan, hogy az első adat helyes, de már a 270. lapon nem „u. i.“ [= ugyanígy] találjuk a helynevet, hanem *Batska* alakban, s így még az 596. lapon is. Persze a hosszabb alak is rövid tőhangzóval használatos: *Batskaság* (l. fent és 600). Ezek az adatok pedig egyfelől új alakváltozatot nyújtanak (vö. EtSz.), másfelől azonban az ingadozás arra vall, hogy nem tudatos elvonás útján keletkezett az újabb *Bácska* alak. Vagy népi elvonás lehet — főleg az állandóan hallott szerb *Báčka* hatása alatt, — vagy ép ez utóbbinak újabb átvétele.

Cikk. Mint annyi más rövid szavunk, ez is a nyelvújítás korában keletkezett: Bartzafalvi vonta el a *cikkely*-ből 1788-ban. Azóta 'gyümölcsgerezd, fokhagymaszelet' jelentésben a népnyelvnek is állandóan használt szava lett. Pedig 'gyümölcsgerezd' jelentésére csak 1807 óta, Diószegi és Fazekas Magyar Füvészkönyve óta volt adatunk (l. EtSz.), 'fokhagymaszelet' jelentésére

meg csupán 1816 óta (vö. BEKE: Nyr. LXII, 25). Ép ezért MELICH JÁNOS nem tartotta lehetetlennek, hogy e jelentés az említett két debreceni botanikus tudatos nyelvújító szándékából ered (l. EtSz.). Ezt a lehetőséget most el kell ejtenünk, mert Gáti Istvánnak „A' Természet Históriaja . . .” című munkájából (Pozsonyban, 1795.) is igazolhatjuk az említett szóhasználatot: „A' pár-hagymák is . . . tzikkekből . . . állanak“ (93); „A' fok-hagyma . . . fog forma tzikkekből öfzve forrva nevekedik a' földbe.“ (uo.). — Megjegyzendő, Gáti alighanem csupán a hosszabb *cikkely* szó egy már meglevő jelentését kapcsolta itt az újabb (egytagú) szóalakhoz; ő maga ugyanis nem tartozott a nyelvújítás alkotó egyéniségeihez. TECHERT JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Igy írunk helyesen.

Ezzel a címmel egy helyesírási könyvecskét, benne rövid szabályzatot és bőséges szótárt adott ki a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete az 1934. évi magyar könyvnapra¹. A kiadványnak már a címlapját is hiba rúfítja, külső és belső címlapját egyaránt; lecsúszott róla az a névelő: „KÖNYVNAP KÖNYVE 1934“. Rossz jel, de azért csak nézzük meg a könyvet belül is töviről-hegyire.

Azt olvassuk a kiadó egyesület előszavában, hogy „szükség van . . . olyan könyvre, . . . amely minden kétség esetén azonnal útbaigazít“ (3. l.), s a bevezetés csakugyan arról biztosít bennünket, hogy „ez a kézikönyv megadja azonnal a szükséges útbaigazítást“ (6. l.). Dehogy adja, dehogy adja! A szótárnak első szava: *abajdocbúza*. Azt hiszem, nem túlságos sokan tudják, mit jelent ez a népnyelvi szó; bizonyára még kevesebben vannak, akik le is akarják írni, tehát szükségük lehet arra, hogy megkeressék a helyesírási szótárban. Ellenben pl. *Abauj-Torna* vármegye nevének helyesírására kíváncsiak lehetnek egy páran, de azokat a szótár nem igazítja útba. Ha kétségben vagyok a felől, hogyan írjam ezeket a szavakat: *alkotó rész v. alkotórész, arra nézve v. arranézve, Fekete-tengeri v. Fekete tengeri v. feketetengeri, Ferenc-rend v. Ferencrend, legnagyobb részt v. legnagyobbbrészt, mutató névmás v. mutatónévmás, nagy közönség v. nagyközönség, tanítóképző-intézet v. tanítóképzőintézet* stb., a szótár nem oszlatja el kétségemet. Keresem, hogyan kell írni: *szürogat v. szurogat, eccema v. eczema v. ekzéma v. ekcéma*, cserben hagy a szótár.

Ez volna ugyan a kisebbik baj, mert olyan szótárt még senkinek sem sikerült szerkeszteni, „amely minden kétség esetén azonnal útbaigazít“, de legalább nem kellett volna az előszóban ilyen nagyot mondani és lehetetlenséget ígérni. Már ko-

¹ Nem tudom okát adni, miért van ez a két szó két ízben is nagybetűvel írva: „Magyar Könyvnapra“ (2. és 3. l.). Nyilván ünnepek vélik itt a napot, a magyar könyv ünnepének. Amde a 10. l. szabálya szerint kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepek nevét; naggyal csak akkor, ha tulajdonnév van benne.

molyabb baj az, hogy a könyv nemesak nem igazítja útba a hozzáfordulót, hanem valósággal zavarba ejti tömérdek következetlenségével és ellentmondásával. Tegyük fel pl., hogy az a kérdés foglalkoztat, egybe kell-e írni ezeket vagy nem: az *idegen-szavak nagyrészt* v. az *idegen szavak nagy részét*. A szótárnak betűrendi helyén nem talállok választ a kérdésre. Véletlenül rányitok a 42. lapra, és megnyugodva állapítom meg, hogy mégis útbaigazít a szótár. Ezen a lapon u. i. a *c*-vel kezdődő szavak elé tett megjegyzésből azt látom, hogy így kell helyesen írni: az *idegenszavak nagyrészt*. Szerencsétlenségemre a 175. lapnál is ki találom nyitni a könyvet. Nyugalmanak egyszerre vége, mert ott meg az *s*-sel kezdődő szavak élén olvasható megjegyzésből arról kell meggyőződnöm, hogy így írunk helyesen: az *idegen szavak nagy részét*. A gondosságnak ekkora mértékével nem lehet helyesírási szótárt szerkeszteni.

De lapozzunk vissza a könyvnek az elejére. A 2. és a 3. lapon ezt látjuk: *idegennyelvű*, a 10. lapon ellenben már ezt: *idegen nyelvű*. A 215. l. is így írja: *idegen nyelvű*, a szótárból pedig hiányzik ez a kifejezés. A 4. lapon a *hozzá fűződő* két szóba van írva, holott a szótár szerint a *hozzá-t* egybeírjuk az igével. A 6. és a 11. lapon *Turgenyev* szerepel, a szótárban *Turgényev*. A 9. lapon ezt olvassuk: *nagybetűvel, kisbetűvel*, a 10. lapon pedig: *nagy betűvel, kis betűvel*, a szótár meg újra nem igazít el bennünket, hogy voltaképpen hogyan írunk hát helyesen. A 11. l. így ír: *zsviío*, a szótár így: *zsviío*. A 11. l. azt is állítja, hogy *Goethe* nevében „az utolsó betű néma”, ezért kell kötőjellel írni: *goethe-i*; pedig nyilvánvaló, hogy *Goethe* nevének *e* betűje nem néma, tehát így kell helyesen írni: *goethei*. A 12. l. szerint így írunk: *ő fensége, Őfensége*, a szótár szerint ellenben így: *ő felsége, őfelsége*. A 13. l. azt mondja, hogy így kell elválasztani: *geo-gráfia*, a szótár szerint azonban így: *geog-ráfus*. Megint a 13. l. szerint így kell írni: *influenza*, a szótár szerint pedig így: *influenca*. Ha a 15. lapra hallgatok, így kell írnom: *egymás mellett*, ha azonban a szótárt nézem, akkor így: *egymásmellett*.

Épily megbízhatatlan a könyvnek a végére függesztett „Idegen nyelvű szólások és idézetek gyűjteménye” is. A 216. lapon: *ime* és *Arkádia*, a szótárban: *íme* és *Arkádia*; a 217. lapon: *Az Isten szerelmére*, a szótárban: *az istenszerelmére*; a 219. lapon: *minden esetre*, a szótárban: *mindenesetre*; a 219. lapon: *elmenés közben*, a 220-on: *evésközben*; a 221. lapon: *előlről*, a szótárban: *előlről*; a 224. lapon: *jó tett*, a szótárban: *jótett*. Arról ne is beszéljünk, hogy az idegen idézetekben szép számmal találunk sajtóhibát: *Hodis* (*hodie* helyett) *mihi, cras tibi. J'y suis, j'y seste* (*reste* h.). *Ote-toi de là que* (kimaradt: *je*) *m'y mette. Pièce de resistance* (*résistance* h.). *Tout* (*Tu* h.) *l'as voulu, George Dandin. Ehre, wen* (*wem* h.) *Ehre gebührt*.¹ *Macht geht von* (*vor* h.) *Recht. Mein Liebchen* [,] *was willst du mehr?*

¹ WEIDEMANN szótárában (Das neue Wörterbuch der deutschen Sprache) a *gebühren* címszó alatt: „Ehre, dem die Ehre gebührt (Bibel).“ BÜCHMANN könyvében: „Ehre, dem Ehre gebührt“ (Geflügelte Worte. 1929.). LIPPERHEIDE szótárában: „Ehre, dem die Ehre gebührt“ (Spruchwörterbuch. 1934.).

E szomorú tapasztalatok után nem sok bizalmunk lehet a könyvnek főrészéhez, a magyar helyesírás szótárához sem. A szótár forgatója csakugyan ilyen összevisszaságba ütközik bele lépten-nyomon: ágostai hitvallású *evangelikus* (19. l.) és *evangelikus* (69. l.); *Aiskhylos* (18. l.) és *Aischylos* (19. l.); *flagrans* és *frappáns*, *nüansz* és *üzánsz*, *sampanyer* és *kampány*; *aszpirin* és *antipirin*, *glicerin* és *nitroglicerin*, *Jozefin* és *Ernesztin*, *aproximativ*¹ és *palliatív*, *rachitisz* és *bronchitisz*, *szervisz* és *direktrisz*, *Cecília* és *Emília*, *siel* (178) és *siel* (177), *pedigri* és *dzsemborí*, *hivő* és *egyistenhivő*; *bataljon* és *medaljón*, *pardon* és *vagón*, *zsargon* (*jargon* címszó alatt: *zsargón!*) és *furgón*, *megafon* és *mikrofón*, *bambino* és *tranzító*,² *ortodoxia* és *heterodoxia*, *makrobiotika* és *eubiótika*; *tanu* és *vértanu*, *mulékony* és *nyülékony*, *frizúra* és *tonzúra*; *menü* és *parvenü*, *etüd* és *attitüd*; *asszisztál* és *aszentál*, *monogram* és *sztenogramm*; *bizekszuaitás* és *homoszexualitás*; *makk-káv* és *sakkör*, *mákosrétes* és *túrós rétes*, *Dömésrend* és *pálos rend*, *Kisboldogasszony* és *Nagy Boldogasszony*, *görögkeleti* (87) és *görög keleti* (213), *g. kel.* (213) és *gör. kel.* (a *kalugyer* címszó alatt); *átal* helyesen: *által*, mégis: *átalvető*; *gunyhó* helyesen: *kunyhó*, mégis: *csőszgunyhó*; *csüstül* és *bőröstül* (a *szőröstül-bőröstül* címszóban), bár a következetesség azt kívánná, hogy vagy legyen: *csőstül* és *bőröstül*, vagy pedig: *csüstől* és *bőröstől*.

De minek folytassam? Amikor az idei könyvnap kiadványai közt a szóban levő helyesírási könyvet is hirdették, valaki ezt kérdezte tőlem: „Csak nem az ú. n. egységes nyomdai helyesírást akarják még egyszer rásózni a közönségre?” Tagadólag feleltem a kérdésre, abban a hiszemben, hogy lesz valami fogamatjuk azoknak a részletes bíráló megjegyzéseknek, amelyeket az egységes nyomdai helyesírásra tettem annak idején (MNy. XXVII, 55–70). Csalódva és sajnálkozva látom, hogy tévedtem föltevésemben. Ez a mostani kiadvány épen olyan gondatlan és megbízhatatlan munka, mint 1929-ben megjelent elődje. Nem is azt a címet kellett volna neki adni, hogy „Így írunk helyesen”, hanem ezt: „Így írunk összevissza”.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Keresztény.

TOLNAI VILMOS (MNy. XXX, 65–8) a *keresztény* szónak ilyen alakban való legkorábbi előfordulásait ismertette, az első feckét egy 1653-ból való utrechti, magyar nyelvű református nyomtatvány címlapjáról, a második adatot egy tíz évvel későbbi, Debrecenben készült református nyomtatványból közli.

Miskolc város magyar nyelvű jegyzőkönyvében írott eredeti bejegyzésekben fordul elő a *keresztény* szó már 1656-ban,

¹ Így, egy *p*-vel. Hasonlókép: *apropriáció*, *aprobál*, *apretál*, *apreciál* és *aplikál*; ellenben: *applanál*.

² Ebben a szóban semmi jogosultsága sincs a hosszú *i*-nek, hiszen az olaszban is első szótagjára esik a hangsúly és röviden hangzik az *i*.

s hozzá tizenkét esetben. 1656. április 26-án ugyanis a város tanácsa megállapította tisztviselőinek és alkalmazottainak esküformáját („Juramentumoknak formáját“), és azokat, számszerint tizennégy esküszöveget, nemes Csindom György nótáriussal beíratta a város könyvébe (Miskolc város jegyzőkönyve I, 305–16).

Az esküminták bevezető része és vége lényegtelen stiláris változtatással egyformán hangzik. A bevezetés: „Én I. esküszöm az Élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szent Lélek teljes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, hogy . . .“ A befejezés: „Kire azon Isten engemet az én üdvözítő keresztényi hitemben úgy segéljen. Amen.“ Az esküforma hitvallásos része kifejezetten a református elveknek felel meg. De hiszen nem is lehetett az másként, mert Miskolc egész polgársága 1563–1700 között kizárólagosan református vallású volt. Ez idő alatt sem a bírói székben, sem a tanács tagjai, valamint a város alkalmazottai között más vallású nem fordult elő. A főbíró egyúttal a református egyház főgondnoka is volt 1736-ig, t. i. a város és a református egyházközség különválásáig. A főbíró a tanács nevében fogadta fel (!) a prédikátorokat és a rektort. Esküjében ezek istápolását, a templom és a parochiák gondozását, építését is megfogadja.

Az esküszövegek bejegyzője Csindom György, a város nótáriusa volt az említett 1656. évben, továbbá 1662–1668-ban. Majd nem sokkal később 1677-ben őt ültették a főbírói székbe. Főbíróvá az avasi református templomban tartott népgyűlés választotta meg őt, s ott tette le az esküt. 1678. február 9-én a gömör-borsodi református egyházmegye Miskolcon tartott közgyűlésén Csindom György főbíró és Sziogyártó András esküdt képviselték a tanácsot. Ekkor állapították meg a helybeli református iskola helybeli és vidéki tanulóinak tandíjait, amit beírtak a város jegyzőkönyvébe. Így tehát teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy 1656-ban református kéz írta le mind a tizenkét esetben, következetesen és tiszta betűkkel a *keresztény* szót.

Az eskümintákat bevezető szöveg (Jkv. I, 305):

— „Anno 1656 Die 26 Mensis Aprilis.

Én Miskolcz várossanak Feő Biraja Csapó István mellettem lévő Hites Tanácsommal edgyütt, ugymint: Poroszlai Mihály, Poroszlai Márton, Szabó Péter, Bakos András, Eördög Miklós, Petrák György, Lakatos György, Palóczi György, Tylai Balinth, Sós Péter és Szabó Miklós uraimékkal edgyütt, egyenlő akaratbul végezven Juramentumoknak formáját ekképpen irattuk le nemes Csindom György, Várasunk Hites Notáriussával, Bakai Szabó János kénstartóságában. —

Formulae Juramentorum.“

Ez után következik sorszámokkal ellátva a tizennégy esküforma: 1. főbíró, 2. jegyző azaz nótárius, 3. tanácsos, 4. kénstartó, 5. esküdt és kapitány, 6. borbírák, 7. koresmárosok, 8. vásárbíró, 9. aedilis „egyházfiúság“, 10. harangozó, 11. tolmács, 12. kerülő, 13. inspector, 14. vincellér. Később, néhány év múlva más kézzel pótlólag hozzáírták tizenötödiknek a ménespásztor esküjét is.

A *keresztény* szó, jobban mondva *keresztényi* származéka tíz esküformában, a *keresztényül* kifejezés pedig két ízben for-

dul elő. *Keresztýén* alakban egyetlen eskümintában sem írta le a jegyző a szót.

A *keresztényi*, illetőleg a *keresztényül* szóalak következőképen fordul elő az esküformákban: 3. sz. (a városi tanács tagjaié): „... Isten engemet az én idvezítő *Keresztényi* hitemben ugy segillyen. Amen.” (Jkv. I, 307.) — 4. sz. (a kéncestartóé, perceptoré, gazdáé): „... Kire azon Isten engemet az én idvezítő *keresztényi* hitemben ugy segillyen. Amen.” (Jkv. I, 308.) — 5. sz. (az esküdté és kapitányé): „... igazán s *keresztényül* eljárók... kire azon Isten engemet az en idvezítő *keresztényi* hitemben...” (Jkv. I, 309.) — 6. sz. (a borbíráké): „... az én idvezítő *keresztényi* hitemben ugy segillyen...” (Jkv. I, 310.) — 7. sz. (a korcsmárosoké): „... engemet *keresztényi* idvezítő hitemben...” (Jkv. I, 311.) — 10. sz. (a református harangozóé): „... edgy Szóval minden Ecclésiánk javait néző közönséges és hivatalomhoz tartozó szolgálatomban magamat *keresztényül* viselem és abban hiven s igazán eljárók. Isten engemet *keresztényi* idvezítő hitemben ugy segillyen. Amen.” (Jkv. I, 313.) — 11. sz. (a tolmácsé): „... kire azon Isten *Keresztényi* idvezítő hitemben engemet ugy segillyen...” (Jkv. I, 314.) — 12. sz. (a kerülőké): „... Isten engemet *keresztényi* idvezítő hitemben...” (Jkv. I, 315.) — 13. sz. (az inspectoré): „... Isten engemet *keresztényi* üdvezülendő (!) hitemben...” (Jkv. I, 315.) — 14. sz. („Város vinczleire hitinek formulája”): „... *keresztényi* üdvezülendő hitemben ugy segillyen. Amen.” (Jkv. I, 316.)

Miskolc jegyzőkönyvében a *keresztény* szó nem fordul elő gyakran, mert többnyire polgári ügyek megörökítése került bele „a város könyvébe”. 1656-ot közvetlen megelőzőleg csak 1644-ben, tizenkét évvel korábban akadtam rá, de más kéz írásában (Jkv. I, 271). Ez évben Tholnai Borbély Gergely végrendelkezett a tanács előtt, s jelentékeny adományokat tett különböző jótékony célokra. Többek között: „... az ezüst pohart penigh attam az Ur Vocsoraiának Sacramentomához: megh gondolvan es előttem viselvén sok *keresztýen* embereknek előttem valo ez vilagbol valo ki mulasokat...” Ekkor a jegyző *keresztýén*-t írt.

Az esküformák megállapítása után ismét csak nyolc év múlva 1664-ben találtam a *keresztény* szóra (Jkv. I, 332): „... Nemes Veres Andras Uram ó klme ehez az Miskolczi *keresztýen* Ecclesiához az Sacramentomok szolgaltatasara adott két on Palaszkokat...” Itt tehát ismét a *keresztýén* írást használta a bejegyző, holott ugyanaz a Csindom György volt, aki azelőtt néhány évvel tizenkét esetben mindig *keresztény*-t írt.

A *keresztény* írás első előfordulásait talán úgy lehet megmagyarázni, hogy az illető írók az *-i* képzővel és *-ül* raggal megtoldott alakot a könnyebb kiejtés szerint írták *keresztény*-nek, ellenben a magában álló tőszót az ősi rendes kiejtés megszokása folytán *keresztýén*-nek.

MARJALAKI KISS LAJOS.

Barát ágya. Mikor Bocskay fejedelem holttestét végrendeleti végrehajtói: Alvinczi Péter, Örvendi Pál és Pécsi Zsigmond Kassáról Erdélybe kísérték, s útközben Nagy-Károlyban megállapodva 1607. február 10-én Rákóczy Zsigmondot a temetési szertartások dolgában értesítették, a többi közt ezt is írták neki:

„Barát ágyát is ott [t. i. Gyulafejérvárott] csináltatunk, kit Szent Mihály lovának hívnak, kin kézen fogva vihessék [t. i. a koporsót a templomba].“ Eredetije Orsz. Levéltár, Családi Iratok (Rákóczy es. levéltára).
KÁROLYI ÁRPÁD.

NÉPNYELV.

Tájszók és szólások a szabolesmegyei Újfehértóról.

S z a v a k.

- bogárzik* az ökör, amikor meleg időben csípi a légy és e miatt megvadulva szaladgál
boglya l. *csirke*
bosszantó: a nagykapu alatt lévő ütköző
bujtató: a búza- vagy rozskereszthen a legelső kéve; a legfelső kéve: *pap*
bukkombáré: bukfenc
culáp: cölöp
csalé. — Ha az ökörnek azt mondják: *csalé*, akkor jobbra, ha: *hök*, akkor balra kell neki térni.
csirke: szénagyűjtésnél a legkisebb csomó (egy rend szénából); fokozatosan nagyobbak: *rudas*, *vontató*, *boglya* és *kazal*
csömöszölő: egy vagy másfél méter hosszú és három csonka ágban végződő fa, amellyel szüretkor a kádba hordott szőlőt megsömöszölik, hogy aztán a taposó-zsákba rakhassák
dikó: szegény ember házában négy karóforma lábra egyszerű deszkából alkalmazott fekvőhely
édes-málé: tengerilisztből lepény módra (tehát laposra) sütött édes tészta; a *görhe-málé*-t szintén tengerilisztből sütik, de ez már pogácsaformájú és nem édes
etető: aki a cséplőgépnél a kévéket a gépbe rakja
ficfa: fűzfa
fickó: kisbéres
fütülvaló-fa: fejfa
garágya: gallyból és trágyából rakott kerítés
görhe-málé l. *édes-málé*
hajszás-ökör l. *kezes-ökör*
hombár: búza, rozs, zab stb. tartására való nagy láda
hozzávet a pattanás: meggyül, tüzes lesz a pattanás
hök l. *csalé*
isztike: olyan szerszám, amellyel szántás közben az ekéről a rátapadt gyökeret, gatz vagy földet letisztítják
ivós: híg moslék
kaparék: búza-, árpa- vagy szénacsomó, amelyet a kévekötés vagy szénagyűjtés után gereblyével összekapartak
kárpálózik: veszekedik
kazal l. *csirke*
két-rét dolgozik. — Takaráskor a marékszedő egész nap *két-rét*, vagyis meghajolva *dolgozik*.
kezes ökör: a bal oldalon lévő ökör; *hajszás* a jobb oldalon lévő
kis-út: gyalogösvény
kis zsga: kis liba
kódus-csipa: gyümölcsfa mézgája
kürtös-fánk: kürtöskalács
lábtó: létra
lapos: rét, kaszáló
lednek: zabos bükköny
lepcsánka: krumpliból és kevés lisztből olajban sütött lepény

leptiben: lassan kocogva megy a ló
le-tup: kissé előrehajolva hirtelen leguggol
madárlátta kenyér: a mezőről hazahozott száraz kenyér, amit a madár látott
markoló: aki az aratásnál vagy takarásnál a lekaszált búzát felmarkolja; utána a kéveköti kévébe köti
öregen: sűrűre főzik a kását vagy a paszulyt
padlutka: zöld káposztából készült főzelék
pap l. *bujtató*
parittyá: csuzli, gumipuska
pattogó: pattogatott kukorica
peckás: fűtő a cséplőgépnél
pocos-veréb: kis verébfióka, amelynek még nincs tolla
póré-madzag: vastag spárga, amelyre dohányt fűznek
pöcsikél: a ló, amikor a *pöcsik* nevű légy csípi, hajtogatja a fejét
rest-derelye: túrógombóc; rest-asszonyok derelyéje, mert nem kell gyúrni

rézeleje: pálinkafőzéskor az első főzés, amely igen erős
rudas l. *csirke*
sikárkózik: csuszkál a jégen
szemes: kisebb fajta magtár, másképpen *szuszek*
szeredás: szőrtarisznya
takarás: ha kaszával vágják le a búzát, ellenben ha sarlóval, akkor *aratás*
taksás: olyan napszámos ember, aki az uraságnál egy lakóházért,illetőleg szobáért évenként taksába 30 napot dolgozik
targonca: talicska
tengeri-fiók: a kukorica szárának mellékhajtása
tölgyfa-gatya: házi (vagyis „magunk szötte-fonta“) vászonból készült bő gatya [talán azért *tölgyfa*-, mert mint a tölgyfa a legerősebb a fák között, s a héja, kérge a legérdesebb, úgy ez a vászon is erős és kérges]
vontató l. *csirke*

Szólások és közmondások.

Annyi pénze van, hogy a tyúk eszi az apraját.
Arra való az öreg, hogy hajtsa a köszörűkövet. Öregemberre csak könnyű munkát bíznak.
Essünk át rajta, mint Baskovszkyahordón. Baskovszky urasági inas volt Szoboszlay József képviselőnél; egyízben pityókás állapotában a boroshordót mosogatta; a hordó a dombos helyről kissé előre gurult és Baskovszky átesett rajta.
Ez az ember is ott áll, ahol a part szakad. Szaboles megyében a Nyírvíz-Társulat csatornákat ásatott, amelyeken a vadvizeket a Tiszába vezették. A csatornák partjai a homokos talajon, főleg eső-

zések után könnyen beszakadnak, s aki odaáll a partra, rosszul járhat, mert a csatornába vagy árokba esik. Ilyen partszakadást magam is láttam.
Feszít, mint két cső tengeri egy zsákban.
Hol kerék, hol talp. A jó módszerben szekerem járunk, a rosszban csak gyalog.
Kintlódik, mint a káposzta hús nélkül.
Nincs szegény kenyér, ha üres a has.
Olyat ásít, mint egy cselédkenyér. Mondotta Hajduböszörményben a latin tanár az unatkozó diáknak.
Ökör iszik kelve, ember barát-ságért.

Összebúvik, mint a szegény ember malaca. Szegény embernél kevés szalma jut a disznóolba, ezért fáznak a malacok s kénytelenek összebújni.

Szaladgál, mint a szűcsű. A szűcsök gyorsan varrnak.

Szegény ember vízzel főz és tejjel habar. A jobb módúak tejjel habarnak; a vízzel főzés már csak hozzátétel.

Te belőled sem lesz prédikációs halott. A reformátusoknál háromféle temetés van: 1. egyszerű énekszóval, amikor csak a kántor temet négy gyerekkel; 2. búcsúztatás, amelynél szintén a kántor temet, de már búcsúztatót ismond (igen sokszor versben); 3. a pap nagy prédikációt mond (ez már tisztesebb embernek jár ki).

Téli kiskutya, nyári menyasszony egy se jó. Az a kiskutya, amelyik télen jön a világra, nyáron mindig az árnyékot keresi, tehát elbúvik; viszont a falusi nép nyáron, vagyis dologidőben nem szokott lakodalmazni.

Többet tud most a csirke, mint régen a tyúk.

Úgy beszél veled, mint Kondás Bandi a malacával: fölényszen.

Úgy búsul, mint akinek dinnyeföld nem jutott. Tavasszal a birtokosok a szegényebb embereknek harmadában egy-két hold földet osztanak ki dinnyetermesztésre, s akinek nem jut, az bánkodik.

Úgy fogy a zsirunk, mint a holdvilág.

Úgy járnak oda, mint a jókútra. A faluban igen kevés kútban van jó ivóvíz, ezért a piacon lévő — újabban — fűrott kúthoz járnak vízért.

Úgy kojtol, mint a cigánykémény: nagyon füstöl a pipája.

Kaszálás sétálás, kapálás kapkodás, szántás porozás; hanem ócska üstnek új feneket csinálni — uram, az a dolog, az! Mindenkinék a maga munkája a legértékesebb. — Cigánylogika, de magyarnak is megjárja.

KOCZOGH ANDRÁS.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások. Egy térképmelléklettel. Bp., Kókai Lajos kiadása, 1934. 8° 172 + 3 l. Ára 650 pengő. — A nagyértékű mű tartalma: I. Bevezetés. II. A nyelvjárás-területek ismertetése (nyugati, dunántúli, alföldi, duna-tiszai, északnyugati, északkeleti, királyhágóntúli, székely nyelvjárás-terület). III. A nyelvjárásai sajátságok ismertetése. E fejezet a műnek a legterjedelmesebb s egyúttal a legbecsesebb része. A következő alfejezetekre oszlik: 1. Hangképzésbeli sajátságok. 2. A magánhangzók történetéből. 3. A mássalhangzók történetéből. 4. A szótó változásai. 5. Névszóképzés. 6. A határozóragok. 7. A birtokos személyragok. 8. Igeképzés. 9. Alanyi személyragok. 10. Tárgyi személyragok. 11. Az időök és a módok képzése. 12. Mondattani sajátságok. Igen becses a csatolt nyelvjárás térkép. — A művel még foglalkozni kívánunk.

MOKCSAY JULIA, A tiszta *v*-tövíű igék kódexeinkben. Szeged, 1933. 8° 66. (Nyelvészeti Tanulmányok a Szegedi M. Kir. Ferencz

József-Tudományegyetem Magyar és Finnugor Nyelvészeti Intézetéből. III.). Szorgalmas anyaggyűjtés kódexeinkből a következő igékre és származékaikra: *búvik, fő, fú, hí, jön, lő, nő, nyi* (vö. *nyívás-rívás*), *nyű, ó (óvni), ri, ró, sí, szí, szó, vi*.

MORAVCSIK GYULA, A magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1934. 8° 256 + 1 tábla. (Megjelent A Magyar Történettudomány Kézikönyve. Szerkeszti HÓMAN BALINT. I. kötetének 6/b füzeteként.)

STEPHAN PAPP, Die Sprachatlasarbeiten der Welt. (Különlenyomat a „Scientia. Revue Internationale de Synthèse Scientifique“ 1934. július–augusztusi számából.)

II.

Emlékkönyv Berzeviczgy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából. Bp., Franklin-Társulat Nyomdája. 1934. 8° egy arckép + 294 + 1 l. — Az emlékkönyv tartalma: HERCZEG FERENC, Berzeviczgy Albert útja. — CSÁSZÁR ELEMÉR, Az író és közön-sége. — DOMANOVSKY SÁNDOR, A magyar királykrónika XVI. századi folytatása. — ENTZ GÉZA, A biológia fogalma. — GOMBOCZ ZOLTÁN, A -ság, -ség képző eredete. — HORVÁTH JÁNOS, A Hármaskönyv irodalomtörténeti jelentősége. — KÁROLYI ÁRPÁD, Egy alapvető törvény királyi szentesítéséről. — KORNIS GYULA, Tudományelmélet és tudománypolitika. — LÁNG NÁNDOR, A Magyar Nemzeti Múzeum Nemesis-torsója. — LENHOSSÉK MIHÁLY, A látóidegről. — LURINICH IMRE, A román püspöki kar memoranduma 1879-ből. — MELICH JÁNOS, Zoerardus. — NAGY MIKLÓS, A volt delegációk történeti előzményei a XVI. és XVII. században. — NAVRATIL ÁKOS, Takarékoság és tőkeképződés. — NÉMETH GYULA, A törökség őskora. — PAPP FERENC, A hazatért író és Szendrey Mari. — PUKÁNSZKY BÉLA, Lenau és a magyar föld. — RAVASZ LÁSZLÓ, Ars Hungarica. — SZINNYEI JÓZSEF, A magyar deverbális képzők *a ~ é* és *a ~ e* hangjáról. — TOINAI VILMOS, A Madách-kérdés körül. — VOINOVICH GÉZA, A költészet hivatása. — GRÓF ZICHY ISTVÁN, Adatok a XVII. századi magyar nemesség műveltségtörténetéhez. — ZSIRAI MIKLÓS, Merja. Adalékok egy kihalt finnugor nép ismeretéhez. — GYÖRÝ TIBOR, A Conformetur elvének keresztülvitele a Nagyszombatban felállított orvosi fakultásban. — KÉKY LAJOS, Az Eperjesi kör. — A nagyértékű kötetet Berzeviczgy Albert munkáinak jegyzéke zárja be.

Erdélyi Múzeum. 1934. XXXIX. (Új folyam V.) 1—6. szám. Kolozsvár, 1934. Szerkeszti DR. GYÖRGY LAJOS. — Tartalmából kiemeljük: VERESS ENDRE, A moldvai csángók származása és neve. Szerinte a csángók „a húnok utócsapataként a Prut és Szeret termékeny völgyeiben visszamaradt kún nép. Ez... .. idők folyamán elmagyarosodott, megtartván kún antropológiai típusát és beszédének jellegzetes selypítő sajátosságát.“ A *csángó* név a moldvai magyaroknak az őshazából magukkal hozott „természetes neve“.

Karpathenland. 7. Jahrg. Reichenberg, 1934. Heft 2. — Talmából kiemeljük: ERICH GIERACH, Germanen in Nordungarn. Népszerű, de tévedésektől nem mentes tárgyalás arról, mi a politikai s népi története a történeti Magyarország területének, főleg Felső-Magyarországnak a Kr. sz. körüli időktől a Kr. u. VI. századig. — JULIUS GRÉB, Maklar, Matlaren in der Zips. A hely legrégebb nevei: „villa *Martyrum falva*“, *Martilfolva*. Mindkettő annyi mint „villa sanctorum Martyrum“. A hely templomának védőszentje „Sancti Martyres“, azaz egy vértanú-csoport volt. Hogy melyik, azt nem lehet tudni (l. erre KNAUZ, Kortan 216). A német név először *bein Martyrern, zu die Martyrer, von Martyrern*, alanyul *die Martyrer* lehetett. Ebből lett *Martyler* > *Martler* > *Markler* > *Makler* > *Maklar*.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kannisto Artúr üdvözlése születése hatvanadik évfordulója alkalmából.

Társaságunknak ezévi április hó 10-én tartott rendkívüli közgyűlésén ZSIRAI MIKLÓS választmányi tag a következő indítványt terjesztette elő:

Tisztelt Közgyűlés! Választmányunk szíves hozzájárulásának birtokában tisztelettel indítványozom, méltóztassék Kannisto Artúr finn nyelvtudóst, a helsinki-i egyetem kiváló tanárát Társaságunk tiszteleti tagjává megválasztani.

Kannisto a magyarhoz legközelebb álló rokonyelvnek, a vogulnak Munkácsi Bernát mellett legalaposabb ismerője és kutatója. Öt évet töltött a kiveszöfélben levő vogulok között, mialatt nyelvjárásterületről nyelvjárásterületre haladva óriási mennyiségű és rendkívül megbízható szótári, nyelvtani anyagot, valamint népköltészeti szöveget gyűjtött össze és mentett meg ezzel a tudomány számára.

Azt hiszem, e helyütt fölösleges volna Kannisto párját ritkító vogul gyűjtésének finnugor tudománytörténeti jelentőségét bizonyíthatnom; elegendő lesz csak utalnom arra is, hogy Kannisto nyelvtudományi és őstörténeti kutatásainak eredményei a mi utunkra is bőven szórnak sugaraikból. Meg kell azonban említenem, hogy Kannisto kitűnően ismeri a magyar nyelvészeti irodalmat, sőt arra is szakított időt, hogy nyelvünket gyakorlatilag is elsajátítsa.

Meggyőződésem szerint a Magyar Nyelvtudományi Társaság kedves kötelességét teljesíti, ha Kannistot — aki egyébként a napokban ünnepli születése 60. évfordulóját — tiszteleti tagsággal tünteti ki. Legyen ez a részünkről adható legnagyobb tudományos kitüntetés az érdem méltánylásának és a meleg ragaszkodásnak jelképe s egyúttal ünnepi jókívánságainknak kifejezője.

Budapesten, 1934. április 10-én.

ZSIRAI MIKLÓS.

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadva Kannisto Artúrt a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagjai sorába iktatta.

A közgyűlés határozatáról küldött értesítésünket és meleg jókívánságainkat Kannisto tanár úr a következő levélben köszönte meg:

Kérem, engedjék meg, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak szíves, alázatos köszönetemet fejezzem ki azokért a szívélyes jókívánságokért, amelyekkel hatvanadik születésnapom alkalmával engem megörvendeztettek, s azért az éppen olyan váratlan, mint amilyen nagyértékű elismerésért, amelyben a Társaság részéről részesültem, amidőn engem tiszteleti tagjául megválasztott.

Most, amidőn a hivatalos öregkor határát átlépek, egyre tisztábban látom, milyen kevés munkát fejezhettem be egészen életpályámon, s milyen sok elvégezni való vár még reám. Úgy jártam én is, mint annyi más a mi munkakörünkbe tartozók közül, hogy nem szentelhettem magam tudományos munkásságnak oly egészen, mint azt szerettem volna. A legutóbbi évek alatt javult a helyzet. Remélem is, hogy a közel jövőben megkezdhetem tanulmányutam alkalmával szerzett anyaggyűjtésem kiadását, amit legfontosabb munkámnak tekintek, s nagy örömet lelném abban, ha ezáltal egyúttal a Magyar Nyelvtudományi Társaság céljait is szolgálom, amelyeket eddig, sajnos, nem volt módomban elősegíteni.

Még egyszer tiszteletteljesen köszönöm a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak s annak nagyírú tudósokból álló elnökségének csekély munkám iránt való jóindulatú elismerését. Egyúttal azon hó kívánságomnak is kifejezést adok, hogy a Társaság ezentúl is és mindig növekvő erővel folytassa nagy és eredményes munkáját a magyar nyelv kutatás és -fejlesztés terén a nekünk, finneknek is drága magyar nemzet dicsőségére.

A legnagyobb tisztelettel
Helsinki, 1934. május 25-én.

KANNISTO ARTUR.

Wiklund Károly Bernát.

1868. III. 15.—1934. VIII. 29.

Fájdalmas megilletődéssel értesülünk a finnugor nép- és nyelvtudomány újabb súlyos veszteségéről, Wiklund Károly Bernát uppsalai egyetemi tanár elhúnytáról.

A megboldogult tudományos érdeklődésének középpontjában egy a messzi északi végekre szorult finnugor néptöredék, a nyelvi, embertani, őstörténeti és néprajzi tekintetben egyaránt végtelenül érdekes lapp állott. Több kötetre rúgnak azok a kisebb-nagyobb dolgozatok — úttörő tanulmányok és népszerűsítő cikkek —, amelyek a lapp szellemi és anyagi életnek legkülönbébb jelenségeit, mozzanatait, formáit világítják meg. Lapp nyelvészeti termeléséből viszont éppolyan nélkülözhetetlen segédeszközaink gondos anyagközlései, leíró munkái, mint amilyen alapvetők összehasonlító alapon készült nyelvtörténeti monografiái, köztük kivált a klasszikus „Entwurf einer uralppischen Lautlehre“.

Elsősorban lappológus volt Wiklund, de a lappból kiinduló kutatásaival nyelvcsaládunk egész körére kiszélesedő, sőt több ízben a praefinnugor homályba is be-besugárzó távlatokat sikerült nyitnia. Elegendő e helyütt a „Finnisch-ugrisch und indo-germanisch“ című nevezetes cikkére és az EBERT-féle „Reallexikon der Vorgeschichte“-beli összefoglalásaira gondolnunk.

Az anyag tökéletes ismerete, mindig eredeti észjárás, kíméletlen kritika és egyéni stílus jellemzi minden sorát, akár az őslapp *ā* hangjáról, akár az Agricola-féle pogány-finn istenjegyzék forrásáról, akár a magyarság faji jellegéről fejt ki nézeteit. Nézeteihez szívósan ragaszkodott, tudományos meggyőződése vérévé vált, emberi egyéniségének elválaszthatatlan elemévé szívódott föl: ezzel magyarázhatjuk túlzó aggodalmait, heves irodalmi harcait, a tekinteteken sokszor áthágó szenvedélyességét.

A magyar tudományosság mindig megértéssel, elismeréssel és tisztelettel figyelte alkotó munkáját: külső tagja volt Akadémiánknak, tiszteleti tagja Társaságunknak, hűséges benső barátja az idősebb magyar nyelvész-nemzedék legjavanak. — Hat évvel ezelőtt, születése hatvanadik évfordulóján részt kértünk ünnepői öröméből, most osztozunk gyászolói fájdalomában.

ZSIRAI MIKLÓS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

F. B.-nak: I. Igaza van abban, hogy a hangsúlytalan tárgynak vagy más bővítménynek előretétele s az igeállítmánynak hátraszorítása ellenkezik a magyaros szórenddel. Így beszélünk: „A kóró *ringatta* a kis madarat.“ „Az ördög *elvitte* a fináncot“ (Arany). „Hindenburg *legyőzte* az oroszokat.“ Nem pedig: „Hindenburg az oroszokat *legyőzte*.“ Ha a tárgyon van a hangsúly, akkor csakugyan így rendezzük el a szavakat: „Hindenburg az oroszokat *győzte le*, nem a franciákat.“ Mondhatjuk azonban ilyen szórenddel is, a tárgyat is hangsúlyozva: „Hindenburg az oroszokat *legyőzte* (v. Az oroszokat *legyőzte* Hindenburg), de a sors kerekét nem tudta megfordítani.“ A megrótt mondatban („Az elmúlt száz esztendő a külföldi helynévkutatást olyan sokszempontú tudományos munkává *fejlesztette*, hogy...“) jobb lett volna a tárgyat az igeállítmány után vetni, így: „Az elmúlt száz esztendő olyan sokszempontú tudományos munkává *fejlesztette* a külföldi helynévkutatást, hogy...“ Lehetséges azonban, hogy az író nyomatékosan gondolta a tárgyat, a külföldi helynévkutatást szembeállítván a hazaival, s akkor az igeállítmány előtt is helyén lehet a tárgy, akár úgy is, hogy az alanyt tesszük a mondatnak a végére: „A külföldi helynévkutatást olyan sokszempontú tudományos munkává *fejlesztette* az elmúlt száz esztendő, hogy...“ Sajnos, a német mellékmondat szórendjének hatása alatt hivatalos nyelvünkben és tudományos prózáinkban nagyon elharapódzott az a szokás, hogy a mondatnak mindig a végén csattantják el az igeállítmányt. Többször írt erről JOANNOVICS GYÖRGY (pl. Nyr. XXXII, 362, 487). GÁRDONYI is észrevette a magyar és a német szórendnek ezt a sarkalatos eltérését (l. Nyr. XVII, 145). Egyébiránt az iskolában is tanítják az ide-

vágó tudnivalókat (pl. NÉGYESY, Stilisztika 8. kiad. 204. l.). — II. „A nép állandóan működésben levő etimologizáló készsége.“ Határozó előtt nem lehet elhagyni a *-nak, -nek* ragot a birtokviszonyban, tehát helyesen így kell mondani: „A *népn ek* állandóan működésben levő etimologizáló készsége.“ Ebben is egyetértünk. Régi íróink minduntalan kitették a birtokos szerkezetben a *-nak, -nek* ragot, újabban pedig ott is elhagyják, ahol szükségét érezzük használatának. Sokszor megrótták már ezt a szokást, de sok megrovásnak is kevés az eredménye (l. Nyr. XL, 229, XLVI, 166). — III. *Tévhiedelmek* helyett bizony jobb lett volna *balhiedelmek*-et írni. — IV. „A második rész . . . külön *lapszámzással* is *birt.*“ Ez régies szerkezet; ma így mondjuk: „A második résznek külön *lapszámzása* is *volt.*“ A mai nyelvszokás szerint csak így járatos a *bír vele* kifejezés: „Megverem . . . bírok vele, hisz | Vén“ (Petőfi: Ezrivel terem a fán a meggy). — V. A *kifiguráz* szó megrovásával nem érthetünk egyet. Ez a szó annyira meghonosodott, hogy a nép nyelvében is él; van *figurás* (‘mókás, tréfás’) ember, aki mindig *figurázik* (‘mókázik, tréfál’). A *kifiguráz* enyhébben fejezi ki a ‘kicsüfölés, kigúnyolás’ fogalmát, tehát egy kifejezésbeli árnyalattól fosztanók meg nyelvünket, ha halált mondanánk erre a jövevényszóra. Semmiben sem szabad túlozni, a nyelvtisztogatásban sem, mert különben odajutunk, hogy *kántor* helyett is *éneklő*-t kell mondanunk, a *ministráló* gyereket pedig *szolgáló* gyerekeknek kell neveznünk. — VI. „Őseinknek Magyarországon letelepedése“, ez éppoly jó, régi és magyaros szerkezet, mint „őseinknek Magyarországon *való* letelepedése“. Vörösmarty írja „Az ősz bajnok“-ban: „Könnyü ménen ugratása | Villám szellete.“ Egy székely népballadában pedig ezt olvassuk: „Adjon Isten nekem inkább víg vacsorát, | Víg vacsora után könnyü betegséget, | Szép piros hajnalba’ világból kimulást“ (ARANY—GYULAI, MNépkGy. III, 3). (Vö. Nyr. XXX, 92—3 és SIMONYI, A jelzők mondattana 50—1.)

N. J. B.

P. D. írja: I. A székelységből ismert *ját (jád)* ‘egyazon nevű, drusza’ szót (CAL., NySz., MTsz.) a török *at (ad)* ‘név’ csuvas *jat* megfelelőjével egyezetteti CzF. (III, 223). Az összevetés figyelmet érdemel. PAASONEN szerint a csuvas *jat* a. m. 1. ‘név, Name’; 2. ‘férfinép, Einwohner männlichen Geschlechts’; 3. »Seele«. A 2. csuvas jelentéssel kapcsolatban hivatkozhatunk arra, hogy a székelyeknél csakis a férfiak nevezik egymást *ját*-nak, *ját uram*-nak (Nyr. V, 515). — II. A ‘töltött, tömött, tele; vastag, erős; jóllakott’ jelentésű török *toq* szó (vö. R. NAGY: MNy. XXIII, 279) az eredetije a mi *tok* halnevéneknek, tehát a hal német *Dick* neve a magyarból való fordítás. Ugyanabból a török *toq*-ból való a másik magyar *tok* szó, amely a *töm: tömlő* kapcsolathoz hasonló jelentésfejlődésen ment keresztül: 1. ‘megtöltött, megtömött valami’ → 2. ‘tartó, zsák, táská’, továbbá 2. ‘zsák’ → 3. ‘bugyogó, Pluderhosen’, ami pl. a *tokos (német)* kifejezésben szerepel. (F e l e l e t e k.)

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1934. — (F.: Czakó Elemér dr.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXX. ÉVF.

1934. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól.¹

A különböző országokban nyert tapasztalat igazolja, hogy valamelyes teljességre törekvő nyelvtudományi szótárak létrehozása a művelődési élet legtöbb türelmet és legtöbb időt kívánó vállalkozásai közé tartozik. Példának megemlíthetjük, hogy a GRIMM-TESTVÉREK „Deutsches Wörterbuch“-ja első részének megjelenésétől ez idén kilencven év telt el, de a mű máig sincs befejezve. Az angol Oxfordi Szótár nyomtatása körülbelül negyven évig tartott — az előmunkálatokat nem is számítva; a svéd Akadémia szótára hozzávetőleg negyven évvel ezelőtt kezdett megjelenni, de még ma sem készült el félig sem.² A megvalósulási folyamatnak ez a lassúsága a középkori székesegyházak építési időmenetét juttatja eszünkbe, s természetesen előidézheti azt, hogy még a szóban forgó szótári munkában követendő alapelvekről vallott fogalmak is nagy mértékben megváltozhatnak a mű készülése közben, épűgy, mint a középkori templomok építési munkálatainál is megesett néha, hogy az építési tervzet a több emberöltőn át tartó munka idején, akár többször is, lényegesen megváltozott. — Hasonlókép a finn népnyelvi szótár előkészületei is, melyeket már közel négy évtizede folytatnak, napjainkban meglehetősen más módon haladnak, mint ahogy a munka kezdeményezői elképzelték. És aligha kell mondanunk azt, hogy mai nyelvészeink véleménye szerint nagy szerencse, hogy a finn népnyelvi szótár terve nem valósult meg oly hamar, s hogy az nem jutott napvilágra abban az alakban, amelyben a mult század fordulóján meg kellett volna jelennie. Az elmult évtizedek alatt egyfelől maga a munka adott tanácsot a munkálkodóknak, azaz a gyakorlati tapasztalatok kikényszerítették az eredeti tervzetek átvizsgálását, másfelől a nyelvtudomány feladatairól és lehetőségeiről vallott elvi fogalmak változtak meg ez idő folyamán, mégpedig egyes fontos kérdésekben annyira, hogy a változások következményei megérezhetők a gyakorlati szótári munkán is.

Finn nyelvjárási szótárt már a mult század hetvenes éveinek második felében terveztek a Kotikielen Seura, azaz „Anyanyelv-társaság“ körében, amikor AHLQVIST ÁGOSTON

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1934. április 10-i ülésén tartott előadás.

² A horvát Akadémia nagy szótárának megjelenésére vonatkozólag I. ASVBŰTH OSZKÁR: Nytud. VI, 225—34.

volt a finn nyelv professzora Helsinkiben. De rendszeresen csak a kilencvenes évek közepétől fogva kezdtek végezni az anyaggyűjtést a Finn Irodalmi Társaság költségén, a SETÄLÄ professzortól szerkesztett tervezet szerint. Célul olyan szótárt tűztek ki, amely a lehető legalaposabban feltüntetné a finn nyelvjárási szavak hangalakját, morfológiai alkatát és jelentéseit, valamint a szavak földrajzi elterjedtségét.

A munka gyakorlati vezetője mindjárt kezdetben TUNKELO professzor lett, akkor még magiszteri rangban. Ő 1896-ban kiadta „A finn nyelv gyűjtőszótára“ című, több mint hatszáz lapos szójegyzéket, amely magában foglalta az összes addig ismert finn nyelvi szókat (a legújabb mesterséges művelődési szavakat figyelmen kívül hagyva), általában jelentésmagyararázatok nélkül. E szójegyzék segítségével a Finn Irodalmi Társaság ösztöndíjasai azután nekiláttak a nyelvjárási szók gyűjtésének. Kiki a maga gyűjtőkerületében kérdezgette ábécérendben, ismerik-e ezt és ezt a szót; a negatív adatokat bejegyezték a szótárba, a pozitív adatokat pedig, tudniillik a nyelvjárási alakokat legfontosabb ragozási formáikkal és jelentésmeghatározásaikkal, továbbá a rájuk vonatkozó példamondatokat minden szóról külön cédulára írták. Az ily módon gyűjtött anyag gazdagítása végett a gyűjtő természetesen feljegyeztett minden olyan nyelvjárási szót is, amelyet szabad társalgás közben hallott, s amely a gyűjtőjegyzékben nem volt meg. A cél az volt, hogy ilyen módon lassanként végigkérdezzék az egész gyűjtőszótárt, ha lehetséges, Finnország valamennyi finn nyelvű kerületében, tehát közel ötszáz helyen.

Két évtized mulva kiderült, hogy ilyen tervezetet a gyakorlatban lehetetlen megvalósítani. A Finn Irodalmi Társaságnak nem állt rendelkezésére a célhoz mérten elég nagy pénzösszeg, és meg kellett elégednie azzal, hogy munkásaiul részint finn nyelvet tanuló egyetemi hallgatókat használjon fel, akik többnyire csak nyári szünidejük alkalmával áldozhattak két-három hónapot a gyűjtőmunkára, részint pedig népiskolai tanítókat kellett alkalmaznia e feladatra, akik szintén csak mellékesen foglalkozhattak szógyűjtéssel. Ekképen a munka nagyon lassan haladt előre. Nagy csomó megkezdett szógyűjteményt kaptunk az ország különböző részeiből, de a legtöbb esetben a gyűjtő munkája félbemaradt, és az eredmények nagyon egyenetlenek voltak. De még kellemetlenebb volt, hogy az eredmények megbízhatósága ellen is olykor sok kifogást lehetett támasztani. Úgy találták, hogy ez nagyrészt magának a gyűjtőeljárásnak a következménye volt, annak az ábécérendben való kérdezősködésnek, amely lélektan-ellenességével untatta mind a kérdezőt, mind a felelőt; kényszerítette őket arra, hogy hirtelen átugorjanak egyik szóról a másikra, amelyeknek nem volt egymással semmi értelmi kapcsolatuk, és

épen ez a körülmény a kérdezettet sokszor arra csábította, hogy felületes közlésekre szorítkozzék.

Ilyen tapasztalatok után fogtak hozzá a világháború első éveiben, hogy a munkát új alapokra helyezték. Minthogy az időben ilyen dologhoz a finn állam részéről nem volt várható semmiféle anyagi támogatás, elkezdtek gyűjteni önkéntes adományokat erre a célra. Elsősorban KANNISTO ARTÚRNak, a jelenlegi professzornak érdeméből összeszedtek körülbelül száz-ezer finn márkát (az akkori árfolyam szerint hozzávetőleg száz-ezer mostani pengőt). Alapítottak a szótártervezet megvalósítására egy külön szervezet, formális okokból részvénytársaság alakjában. De alig alapították meg 1916-ban ezt a Finn Szótár-Részvénytársaságot, a finn pénz értéke a világháború alatti pénzduzzasztás hatására elkezdett gyorsan esni, és az összegyűlt tőke ekképen néhány év alatt elvesztette értékének kilenctized részét. A részvénytársaságot 1924-ben fel is kellett oszlatni. De e közben a finn állam önállósulása folytán e nagy nemzeti feladat megvalósításának külső lehetőségei megnövekedtek, és mindjárt már a részvénytársaság megszűnésekor készen is volt egy új, az előbbinél szélesebb alapokra helyezett szervezet, Szótáralapítvány: Sanakirjasäätiö, amely rögtön hozzáfogott a gyűjtés erőteljes folytatásához. A Szótáralapítványt, főleg SETÄLÄ professzor kezdeményezésére, a közoktatásügyi minisztérium, a helsinki-i és turkui egyetem, a Finn Irodalmi Társaság, a Finnugor Társaság, a Finn Tudományos Akadémia, az Anyanyelv-társaság és még néhány más tudományos társaság alapította. A legfontosabb az volt, hogy ennek az új szervezetnek mindjárt kezdetben, habár csak hosszas erőfeszítések és céltudatos propaganda után, de mégis sikerült szerezni meglehetősen nagy évi államsegélyt, eleinte kétszáz-, később négyszáz-, sőt egyes években nyolcszáz-ezer finn márkát. 1924-től 1933-ig a Szótáralapítvány összesen négy és félmillió finn márkát, azaz körülbelül négyszázötven-ezer pengő államsegélyt kapott. Az elmúlt évben e segély körülbelül ötszáz-ezer finn márka volt.

Az első fontos újítás, amit a megsokszorozódott forgótőke a szótármunkálatokban lehetővé tett, olyan állandó vezetőség kinevezése volt, amelyik bőségesen szentelhetett időt a munka rendezésére és folyamatosan tartására, a másik fontos rendelkezés pedig állandó fizetési gyűjtők alkalmazása volt, akik a helyszíni munkát végezték. A Szótáralapítvány vezetője az öt első évben KAUKORANTA TOIVO magiszter, majd 1931-től kezdve RAPOLA MÁRTON professzor volt. A vezetőnek jelenleg, az irodai személyzetén kívül, két állandó munkatársa van. A vezető munkáját háromtagú igazgatóság ellenőrzi; ennek az elnöke eleinte SETÄLÄ professzor volt, 1931 óta pedig TUNKELO professzor.

Az anyaggyűjtőmunka számára szerkesztettek egy új, alaposan átjavított tervezetet is. Ebben abból az álláspontból indultak ki, amely a modern nyelvtudományban az utóbbi egy-két évtized folyamán egyre nagyobb tért nyert, hogy tudniillik a szavak kutatásának, ha az valóban célszerű akar lenni, az eddiginél nagyobb mértékben kell együtt haladnia a dolgok kutatásával. Ehhez képest innen kezdve nagyobb figyelmet kellett fordítani a szavak jelentéstani oldalának vizsgálatára, s ez természetesen sokoldalú elmélyedést kíván mind az anyagi, mind a szellemi népi műveltségbe. Magától értetődik, ily módon a korábbi ábécé-rendű kérdező eljárásról le kellett mondani és helyette főleg ideológiai eljárást alkalmaztak, aminél a kérdések előterében nem a szavak, hanem a dolgok állanak, s aminek legfontosabb kiegészítője a tapasztalatban jónak bizonyult ú. n. „passzív megfigyelés“ módszere. Az ábécé-rendű kérdezést majd csak az elkerülhetetlen végső ellenőrzésnél lehet használni, a befejeződőben levő gyűjtőmunka eredményeinek végleges formába öntésénél. A szójelentések szemléltetésére, amikor lehetséges, gyakran alkalmazandó volt a rajzolás és fényképezés. Miután ma már a finn nyelv egész területén — nem számítva a közép-skandináviai ú. n. erdei-finneket — sehol nincs olyan nyelvjárás, amely egészen mentes maradt az irodalmi és köznyelv hatásától, az igazán eredeti jelenségek megállapítása gyűjtőinket gyakran nagy nehézségek elé állítja. Ebben a tekintetben sokkal könnyebb lett volna a gyűjtés pl. ötven évvel ezelőtt. A tapasztalat azt látszik bizonyítani, hogy a gyakorlott gyűjtők közül is csak a legtehetségesebbek képesek az előítéletektől a kívánt mértékben megszabadulni s jó füllel és nyelvérzékkel elcsípni a nyelvjárás hang-, alak-, jelentés- és mondattani finomságait.

Az így megszorodott igényeknek megfelelő gyűjtés olyan költségessé vált, hogy nagy mértékben csökkenteni kellett azoknak a gyűjtőközpontoknak a számát, ahol korábban a teljes szókinceset fel óhajtották dolgozni. Nem is szólva arról, hogy gyűjtőállomásnak minden kerületbe való felállítására gondolni sem lehetett, lehetetlennek látszott idővel még az is, hogy akár csak száz „teljes“ helyi szókinces-gyűjteményt készíttessenek. Úgy számították, hogy meg kell elégedni körülbelül huszonöttel. Arra gondoltak ugyanis, hogy minden ilyen gyűjtemény egy személy három-négyévi folytonos munkáját is megkívánja.

Miután a munka vezetését az Alapítvány ragadta magához, amely a szógyűjtőknek méltányos fizetést tudott biztosítani, az ő munkájuk már nem volt többé oly alkalmi természetű, mint azelőtt, s kezdtek a megfelelő gyűjtők kiválasztására az addiginál nagyobb gondot fordítani. A Szótáralapítvány és a helsinki-i egyetem fonetikai intézetének egyesült

erőivel hozzáláttak, hogy a finn nyelvészetet tanuló egyetemi hallgatók számára évenként szemináriumú gyakorlatokat rendezzenek a nyelvjáráskutatás technikájáról; ezeken a hallgatók nemcsak fonétikai, hanem nyelvtudományú és néprajzi iskolázásban is részesültek. Ezeket a szemináriumú gyakorlatokat igyekeztek minél gyakorlatiabbakká tenni. E végből hozattak Helsinkibe egy-egy főiskolai félév idejére egyszerre egy vagy két igazi nyelvjárást beszélő parasztembert, rendszerint öreg embert vagy asszonyt, akik mindig az említett teljes szókincesgyűjtemények területeinek kijelölt kerületek valamelyikéből valóok voltak, foglalkozásukra nézve földművelők vagy iparosok. Ezeket nyelvmestereként használva, az egyetemi hallgatók különböző tárgykörökről készítették felolvasásokat, maguk gyűjtötték hozzájuk az anyagot, s gyakran a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának gyűjteményeit is felhasználták a műnyelvi kifejezések tisztázására. A nyelvmester jelen volt minden szemináriumú gyakorlaton, s ez lehetővé tette a szükséges fonétikai és jelentéstani ellenőrzés gyakorlását mindjárt a felolvasás befejezte után. A nyelvmesterek Helsinkibe hozatalából egyszersmind az a nagy haszon is volt, hogy az egyetem fonétikai intézetében lehetségessé vált az illető nyelvjárási kísérleti fonétikai megvizsgálása, s ebből természetesen felbecsülhetetlen előny származott e nyelvjárási állandó szógyűjtője számára.

Egy másik iskolázási eljárás is gyümölcsözőnek bizonyult. 1925-től kezdve több nyáron rendeztek körülbelül négy hétig tartó, nyelvtudományú és néprajzi célokat szolgáló tanulmányú kirándulásokat a vidékre. A vezető rendszerint legalább is egy hivatalnok volt a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályából (az első években mindig maga a megboldogult SIRELIUS professzor), azonkívül egy nyelvész, néha ÄIMÄ professzor is a fonétika képviselőjeként. Ezekben a kirándulásokon az utóbbi évek folyamán körülbelül ötven egyetemi hallgató kapott gyakorlatú irányítást a népműveltség emlékei megmentésének technikájában. Ezeknek a nyári kirándulásoknak a hatása abban is megnyilvánult, hogy az egyetemi hallgatók egyesületeiben meglehetősen élénk érdeklődés ébredt újra a már egy-két évtizede elhanyagolt szülőföld-tanulmányok (kotiseuduntutkimus) iránt. A legtöbb egyetemi hallgató-egyesület maga is rendezett ezekben az években nyári kirándulást a népműveltség tanulmányozása végett, többnyire a Szótáralapítvány szakértelmét véve segítségül. Annak a bizonyosságául, hogy itt sem egészen jelentéktelen működésről van szó, megemlítem, hogy egyetlen egyetemi hallgató-egyesület, a Délnyugat- finnországi Korporáció (Varsinaissuomalainen osakunta) 1928-tól 1930-ig körülbelül hetvenezer finn márkát, azaz hétezer pengőnyú maga gyűjtötte összeget használt fel a szülőföldjén végzett kiegészítő szó-

gyűjtés céljaira. Az ilyen gyűjtések gyümölcsei is a Szótár-alapítvány irattárába jutottak.

Amint említettem, az egyik legfontosabb újítás a gyűjtőmunkában az volt, hogy ahhoz alkalmaztak huzamosabb időre ösztöndíjasokat. Ezek az utóbbi időkben mind olyan finnszakos magiszterek voltak, akik korábban olyszerű gyűjtőtechnikai előzetes iskolázásban részesültek, amelyet fentebb ismertettem. A múlt évben tíz ilyen állandó gyűjtő volt munkában. Közülük a legtöbb ú. n. „vegyes gyűjtő“ (yleiskeraääj) volt, aki három-négy évig ugyanazon a helyen dolgozik, összegyűjtve onnan a lehetőleg teljes szókinccset. Kisebb részük ú. n. „speciális gyűjtő“ (erikoiskeraääj) volt, aki az ország különböző részeiben utazgatott, de csak egy sajátos tárgykör szókészletét gyűjtötte a tárgyi ismeretekkel együtt körülbelül húsz helyeségből, általában a nagy gyűjtőállomások között fekvő területekről. Az állandó gyűjtők jelenleg ugyanolyan fizetést kapnak, mint a fiatalabb középiskolai tanárok (tehát körülbelül háromszázötven pengőt egy hónapban), de nekik csak hathetes nyári szünetjük van, míg a tanároknak három hónap. A vezetőség rendszeres levélváltáson és néha egy-egy gondosan készített körlevélen kívül személyes ellenőrző látogatásokkal is fenntartja a kapcsolatot a vidéken dolgozó gyűjtőkkel. Az utóbbi két évben a karácsonyi szünet idején rendeztek Helsinkiben a szógyűjtők számára közös gyűléseket, amelyeken előadásokat tartottak és tanácskoztak a szógyűjtéshez fűződő problémákról. Ezeknek az előadásoknak egy részét kiadták később a Virittäjä-ben.

Ezeknek az állandó, iskolázott ösztöndíjasoknak a segítségével gyűjtik tehát össze a jövődó szótár minőségileg legjobb anyagát, mondhatnók: a törzsét. De meg kell emlékeznünk két más módról is, amelyek ehhez az alapanyaghoz nagyon szívesen fogadott kiegészítést szolgáltatnak be a Szótár-alapítvány irattárába azokról a területekről, amelyekre állandó gyűjtőket nem küldhetünk.

E módok egyike az, hogy számos finn nyelvet tanuló egyetemi hallgató újabban maga gyűjti ú. n. szakdolgozata számára a lexikális anyagot valamely előtte többnyire már előzetesen ismert nyelvjárásból. Ez a gyűjtés is a finn nyelv professzorának a vezetésén kívül a Szótár-alapítvány irányításával történik. Ilyen módon évenként több tízezerre menő, magasabb követelményeket is kielégítő szóadatot kaptunk, ami többnyire a tárgyi néprajz területéhez tartozó egyes fogalmi körök szókészletébe való.

A másik, mennyiségileg még fontosabb kiegészítő szerv a Szótár-alapítvány önkéntes levelezőinek a hálózata. Ebbe beletartozik jelenleg több mint ezerkétszáz személy, aki Finnország különböző részeiben lakik, különböző néprétegekhez tartozik, s jól ismer valamely nyelvjárást. Főleg az utóbb említ-

tett levelezők kedvéért ad ki az Alapítvány egy évben négy-szer-ötször külön folyóiratot, a Sanastaja-t (a névre vonatkozólag vö.: *kala: kalastaja, sana: sanastaja* 'szógyűjtő'). Ezt a közlőnyt ingyen megküldik valamennyi érdeklődőnek, és olyan szavak és dolgok felől tudakozódnak benne, amelyekre vonatkozólag az egyszerű nép tagjai is tudnak felvilágosítással szolgálni. A feleletekhez szükséges papirosról és borítékról az alapítvány gondoskodik, de a feleletekért pénzjutalmat általában nem fizet. Csak a legjobb és legszorgalmasabb levelezők kapnak hébe-hóba egy kis jutalmat buzdításul. A levelezés postadíjmentesen bonyolódik le a Finn Tudományos Akadémia közvetítésével (a Szótáralapítványnak magának nincs postadíjmentességi joga). Az önkéntes levelezők működése az alapítvány vezetőségének véleménye szerint minden reményen fölül sikeresnek bizonyult. Az ő útjukon különösen a szók földrajzi elterjedtségének pontos meghatározásához igen bőven kaptunk olyan anyagot, amilyenre egyébként egészen lehetetlen lett volna szert tennünk. Se szeri, se száma azoknak a korábban ismeretlen szavaknak és szójelentéseknek, amelyeket csak levelezőink hoztak napvilágra. Egyebek közt SETÄLÄ professzornak sikerült ügyesen szerkesztett kérdéssorozataival nagyszámú adatot szerezni sok mitológiai szóról és dologról. Egyéb fontosabb kérdés csoportok közül felsorolom a következőket: boszorkányság és varázslás; a halálhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek; lakodalmi szokások; vadászat; kátrányégetés; aratás; a régi cséplési szokásokról; tisztogatási eljárások; a fürdő-szókészletről; táplálkozás; a helyrajzi szókinés; az emberi test anatómiája; növénynevek; halnevek; a népi munkaszövetségek; a sí és a sízés; vízi járművek; közlekedési és szállítási eszközök; vízi malmok; beszélést jelentő igék; a régi irodalmi nyelv szavai; érdekes szavak. Külön cikksorozatban érdeklődünk olyan ritka vagy egyébként magyarázatra szoruló szavak után, amelyekre maguk az önkéntes levelezők terelték a figyelmet. — Nyilvánvaló, hogy az ilyen módon összegyűlt anyagtól általában nem lehet kívánni nagy fonétikai vagy akár csak alaktani pontosságot sem. Az anyag nagy gazdagsága mindamellett gyakran lehetővé teszi a nyilvánvaló hibáknak mintegy automatikus ellenőrzését.

Meg kell ezenkívül emlékeznem a gyűjtőmunkának még egy alkalmi formájáról is, amely az utóbbi időben rendkívül nagy frazeológiai gyűjteménnyel gazdagította a Szótáralapítvány irattárát. Majdnem minden egyes egyetemi hallgató-egyesület jutalomversenyeket rendezett a maga megyéjében a népi szólásmondások és közmondások összegyűjtésére. A versenyek, amelyeknek a technikai megrendezése a Szótáralapítvány részletes útbaigazításai szerint történt, eddig több mint egy millió szójárásváltozatot eredményeztek. Ezek mind lehetőleg nyelvjárási alakban vannak feljegyezve, mégpedig minden szólás

külön meghatározott nagyságú cédulára, tintával. Az anyagból természetesen csak egy kis részt használhatunk fel a szótárhoz ellenőrzés nélkül, de mindenesetre ez szintén nagymennyiségű fontos adalékot tartalmaz a gyűjteményekhez. A rendkívül népszerűekké vált versenygyűjtésekből az a nagy haszon is származott, hogy következményükképpen a Szótár-alapítvány levelezői kara értékes utánpótlást nyert, ami természetesen feltétlenül szükséges is, mivel levelezőink közül az évek folyamán sokan elhalnak vagy belefáradnak a munkába.

Részint állandó ösztöndíjasai, részint egyetemi hallgató gyűjtői és önkéntes levelezői számára a Szótár-alapítvány — az előbb említett Sanastaja-n kívül is — szerkesztett nagyszámú különböző tárgyú rendszeres kérdéssorozatot. Egyrészüket kinyomattuk, másrészüket pedig az alapítvány sokszorosító gépén sokszorosítottuk. Az állandó gyűjtők legfontosabb segédeszköze az ú. n. feldarabolt Lönnrot, azaz Lönnrotnak szeletekre vágott és közel harminc ideológiai csoportba rendezett s ragasztással újra összeállított finn-svéd szótára. Ezenkívül ők természetesen gyakran segítségül veszik a nyelvtudományi és néprajzi irodalmat, amit az alapítvány irodája kölcsönöz nekik.

Az eddigi gyűjtés eredményeiből, másodrendű gyűjteményeket figyelmen kívül hagyva, említendő, hogy a körülbelül huszonötre tervezett teljes szógyűjteményből jelenleg tizenkettő hozzávetőlegesen készen van. Ezek közül a legnagyobbak hatvanezer szócédulát is tartalmaznak. A főgyűjtés eltarthat még körülbelül öt évig, s úgy számítjuk, hogy addig valamennyi teljes szógyűjtemény elkészül. Csak azután kezdhethetjük el maguknak a szócikkeknek az írását, úgy, hogy mellette valószínűleg kell végezni kiegészítő gyűjtéseket, és még távolabbi jövő gondja lesz a nyomtatási munka megindítása. Ha a mostani tervezetek megvalósulnak, a finn népnyelvi szótár bizonyára egyike lesz a legnagyobb műveknek, amelyeket Finnországban valaha kiadtak. Szótári munkánk eddigi eredményei közé kell számítani közvetve egy olyan körülményt is, amelyre már fentebb rámutattam, tudniillik a világháború idején és közvetlen azután a finn nyelvtudomány komolyabb művelése a tanuló ifjúság körében majdnem teljesen abbamaradt, de most, főképpen a Szótár-alapítvány hatására, új életre ébredt. A Szótár-alapítvány legjobb ösztöndíjasai közül többen valószínűleg folytatni fogják a tudományos munkát a jövőben is, és értékesítik kiváló iskolázottságukat, valamint az élő nyelvről nyert alapos ismereteiket. De a közönséges tanári szakavatottságot szem előtt tartó finn nyelvi egyetemi tanulmányokra is gyümölcsözőleg és felfrissítőleg hatott a Szótár-alapítvány munkája, amennyiben a hallgatóknak az addigiaknál érdekesebb tárgyú szemináriumi és szakdolgozatokra adott alkalmat. De valóban úgy is látszik, hogy a Szótár-alapítvány

hivatalából lassanként egy finn nyelvi kutatóintézet alakul majd ki, s ez aligha bomlik fel a szótár elkészülte után is.

*

Megállapítottam előadásom kezdetén, hogy ennek az évtizedes előkészületet igénylő szótárnak a szerkesztési alapelvei a munka közben nagy mértékben megváltoztak. Érthető okokból feltehetjük a kérdést: van-e valami biztosítékunk arra nézve, hogy a nyelvtudománynak és etnológiának ez az oly nagy anyagi és szellemi áldozatokkal létrehozandó segédeszköze meg fog-e felelni azoknak a követelményeknek, amelyeket a jövő évtizedek tudománya fog vele szemben támasztani?

Előre is valószínű és természetes, hogy minden jövőbeli igényt legjobb akaratunkkal sem tudunk kielégíteni. Ha a finn nyelv kutatói Krisztus után kétezerben azt kívánnák például, hogy a finn népnyelvi szótár tartalma ne ábécé-rendbe lenne beosztva, — ami kétségtelenül a legtermészetlenebb módon darabol szét valóságos egységeket, lényegesen zavarja és megnehezíti a kutató munkáját, — akkor ők biztosan csalódást fognak érezni. Ugyanis nagyon valószínű, hogy szótárunk összeállításánál fel kell áldoznunk azokat a nagy előnyöket, amelyeket az ideológiai anyag-elrendezés hozna magával, a formális ábécé-rend használatának hasonlíthatatlanul nagyobb könnyebbége kedvéért. Azokat is csalódás éri a jövőben, akik talán azt kívánják, hogy a mai finn nyelvkincs-gyűjtők minél hitelesebben, minél tökéletesebb pontossággal megörökítették volna — gépek segítségével is — a ma élő népnyelvet. Tudniillik fonogramokat, amiket ugyan már most is ki nem elégítő és régimódi beszédregisztráló eszközöknek kell tartanunk, a Szótáralapítvány csak egészen kis számmal csináltatott, s azokat sem rögzítették viasznál szilárdabb anyagba, úgyszintén egyelőre még csak nem is gondolhattunk szelenogramokra vagy egyéb teljesen újszerű, hangfényképezésen alapuló „nyelvemlékek“ készítésére sem.

Másfelől mégis joggal remélhetjük, hogy a jövő nyelvtudománya sem fogja megtagadni az elismerést az olyan forrásgyűjteménytől, amilyenek jelenleg a finn nyelv szótárát tervezzük. Ha azon a véleményen lennénk is, mint SPITZER LEÓ, aki azt hirdeti, hogy „man müsse ein Wort, um es zu erklären, 'in der zwanglosen Umgebung des Zuhause, nicht in offizieller Wörterbuchtoilette' aufsuchen“, mégis nyilvánvaló, hogy a nyelv életéről és lényegéről nem kaphatunk valóság-hoz hű összképet olyan ténygyűjtemények nélkül, amelyeket a gyűjtőmunkának a nyelvterület minden részére s magának a nyelvhasználatnak minden rétegére való rendszeres kiterjesztésével nyerhetünk. Megannyi véletlen jellegű nyelvemlék sem tudja megszüntetni az ilyen rendszerezett forrásmű szükségét. Ugyanúgy magától értetődik az is, hogy a nyelvtudomány a

jövöben sem vetheti el a szavak és dolgok párhuzamos kutatásának fontosságát. Azt az eljárást ugyanis, amit már CÍCERO oly éleslátóan kifogásolt az ókori rétorokban, hogy t. i. elváltatják egymástól a „verborum doctriná“-t meg a „rerum doctriná“-t, de ami miatt még a mostani újgrammatikus nyelvtudomány is joggal vádolható: bizonyára örök időkre elavult álláspontnak tarthatjuk a tudományban.

De a nyelv hang- és alaktani alkatának történeti megvilágításában is olyan sok feladat van még hátra, hogy az élő népnyelvről való rendszeres, részletes és megbízható ténygyűjtemények a nyelvtudomány haladásának „conditio sine qua non“-jai. Öntetszelgő túlzás volna azt hinni, hogy a nyelvtudomány eddigi elvtana megoldotta volna akárcsak a legfontosabb problémákat is, amelyek a nyelv életéhez kapcsolódnak. Amikor a nagy francia nyelvátász kiadása megkezdődött, SCHUCHARDT HUGÓ, a mélyenjáró nyelvbúvár, annak a nézetének és reményének adott kifejezést, hogy az atlaszon bemutatandó élő nyelvi anyag hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nyelv változását befolyásoló törvényekről az addiginál behatóbb és igazszerűbb képet kapjunk. SCHUCHARDT ekkor egyebek közt a következő, megdöntést érdemlő szavakat mondta: „Dass mit den Vorstellungen von den Dingen und mit den Dingen selbst sich die lautlichen Sinnbilder der Vorstellungen ändern, ist etwas Natürliches oder vielmehr es ist das Natürliche. Diese Veränderungen gehen nun zum Teil so vor sich dass ein Wort das andere nicht gänzlich verdrängt, sondern überschichtet, dass beide, oft in sehr ungleichem Verhältnis, sich miteinander mischen, wofür die sehr unpassende Bezeichnung 'Kontamination' aufgekommen ist. Man lässt sie, wenn man die Geschichte der Wörter studiert, nicht ganz ausser acht, aber man zieht sie doch nur widerwillig, aushilfsweise heran, als die Brecher oder Hemmer der 'Lautgesetze'. Das erklärt sich aus der Natur unseres Erkenntnisvermögens, nicht aus der der Dinge selbst. Der eine Faktor ist nicht mächtiger als der andere; aber während wir die Wirkungen des einen in Paragraphen, Tabellen, Formeln zusammenzufassen vermögen und solche Zusammenfassungen uns immer wiederholen und festigen, zerfliessen uns die des ändern gleichsam in der Hand, die immer nur ein Einzelnes zurückbehält. Kaum irgendwo hat man auch nur versucht die gesamten Erzeugnisse der anscheinenden Gesetzlosigkeit planmässig und übersichtlich zu ordnen.“ (Zeitschrift für romanische Philologie 1903. XXVII, 614.)

Az aránylag szűkanyagú nyelvátásznál jóval nagyobb mértékben elősegítheti az efféle elvileg elsőrendű fontosságú problémák megoldását egy igazi népnyelvi szótár, ha az elég alaposan van megszerkesztve. A Szótáralapítvány munkásai már eddig is megdöbbenve állapíthatták meg, hogy mennyivel

gazdagabb, változatosabb és, hogy úgy mondjam, ingatagabb a finn nyelv mind alaki, mind jelentésbeli oldalát tekintve a nép szájában, mint ahogy az eddigi szótári és irodalmi adatok alapján képzelhettük volna.¹ És aligha lehet feltenni, hogy a finn népnyelv e tekintetben lényegesen másféle volna, mint más nyelvek élő nyelvjárásai. Aki ilyen észrevételeket tesz, az könnyen arra a véleményre jut, hogy az a kép, amelyet az újgrammatikus hangtörténész-iskola adott nekünk a nyelv életéről, talán sok tekintetben túlzott bátorsággal általánosító, túlságosan eklektikus, túlságosan mechanikus és túlságosan logizáló eljárásról alapszik, és hogy a nyelvtudomány módszertanában az eddiginél több figyelmet kell szentelni például azoknak a bíráló gondolatoknak, amelyeket LÉVY-BRUHL adott elő ismert „Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures” című társadalomtudományi művében. Azzal, hogy ilyen elvtani észrevételekhez szabatos anyagot nyújt, a finn népnyelv készülő szótára remélhetőleg szolgálatokat fog tenni nemcsak a szorosabb értelemben vett finn nyelvi kutatóknak, hanem az egész finnugor és talán az általános nyelvtudománynak is. Egyebek közt ebből az okból bátorkodtam ferasztani a tisztelt jelenlevőket ezzel a magyaroktól oly távoleső tárgyú, akadozó magyarságú² előadásommal. HAKULINEN LAURI.

A Konstantinos Porphyrogenetos-féle γυλάς olvasásáról.

Azt a kérdést óhajtom megvilágítani, hogyan kell olvasnunk Konstantinos Porphyrogenetos ó γυλάς, τόν τε γυλάν, τó γυλάς szó u betűjét.

Konstantinos — tudjuk — azt mondja, hogy a magyarok első fejedelme az Árpád nemzetségéből sorrend szerint való uralkodó, de van még két más fejedelmük is, a ó γυλάς és a [ó] καρχάς, akik bírói tisztet viselnek, s utóbb említi, hogy γυλάς és καρχάς nem tulajdonnevek, hanem méltóságok (l. MHK. 127—8).

Nem kétséges, hogy a ó γυλάς görögösített szó a magyarból, csak az a kérdés, mi volt az ősmagyar alak: *dzsila* > *gyila* (o: *dzsila* > *gyila*), vagy pedig *dzsula* > *gyula*.

¹ Számos példa van erre „Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektiven Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen” című értekezésemben (Studia Fennica I₂ és MAG. RUOPPILA VEIKKO cikkében: „Muutamia piirteitä puheesta” (Virittäjä 1934.).

² Az előadó úr e megjegyzésének, amellyel magyarságát akadozóknak minősíti, az egész hallgatóság nevében leghatározottabban ellene mondunk.

A *dzsila* > *gyila* mellett fel lehet hozni a következőket:

1. Az arab-perzsa írók $\text{دژل} = \text{džl} \begin{pmatrix} h \\ a \\ e \end{pmatrix}$ adatának *dzsila* a

szokásos olvasása.

2. Anonymus Gestájában a *Gyula* személynévnek van *Gyla* és *Gyyla* írott alakja.

3. Az ó-görög *υ* az új-görögben és már a közép-görögben *i*-nek hangzik.

Ezekre az érvekre a következőket lehet felelni:

1. Az arab-perzsa feljegyzésekben csupán a mássalhangzók biztosak. Miként KMOŠKÓ MIHÁLY mondja, az arab betűkkel leírt alaknál nem lehet megmondani, hogy milyen magánhangzók lappanganak a mássalhangzók mögött. Vagyis az arab-perzsa feljegyzés bátran lehetett: *gyula* is, *gyila* is (l. JAKUBOVICH—PAIS, ÓMOLV. 4).

2. Anonymus Gestájában az erdélyi Gyula neve háromszor *Geula* (20., 27. fej.), egyszer meg *Gyyla* (6. fej.); a „minor“ Gyula egyszer *Geula* (27. fej.), egyszer meg *Gyla* (24. fej.). Nem kételkedem abban, hogy mind a *Gyyla*, mind pedig a *Gyla* csakis másolási hibák lehetnek.

3. Valószínűtlen, hogy egy IX—X. századi magyar *i*—*a* típusú szó a XI. századtól *u*—*a* típusúvá vált volna (vö. a *Tisza*, *Nyitra* neveket).

A *dzsula* > *gyula* bizonyítékai lehetnek:

1. A magyar *dzsula* > *gyula* török eredetű méltóságnév. Minden török nyelvben, ahonnan e szót mint nemzetségnévet vagy mint tulajdonnévet idézték, annak első tagjában *u* hangja van. Így: a) bolgár-török *Dulo* nemzetségnév; — b) altaji török hősénekekben és mesékben: *Katlandžula* 'egy hős neve'; *Kattandžula Alyp* 'egy hős neve'; *Katkandžula* 'ua.'; *arandžula* 'a hőslő jelzője → neve'; — c) egy türk feliratban: *üratym jula* 'férfi-nevem *jula*'; — d) egy kazár fejedelemnek Kedrenosnál ez a neve: Γεωργίου τοῦ Τζούλου (genit.); a tőszótagban tehát itt is *u* hang van (az a)—d) alatti adatokra l. NÉMETH GYULA: KCSA. I, 221, MNy. XVIII, 4, HonfKial. 45, 295, 297).

2. Anonymus Gestájának *Gyyla* és *Gyla*, tehát összesen két adatát leszámítva, a név minden latinbetűs feljegyzésben *u* hangot jelölő jeggyel van írva, mégpedig magánál Anonymusnál is az említett két esetet kivéve. Vö.: a) *Gula* (Dávid herceg okl.; KOVÁCS, Ind.); — b) *Geula* (Anonymus); — c) *Giula* (KOVÁCS, Ind.); — d) *Gyula* (Vita S. Ger. 10. §.; VárReg.; KOVÁCS, Ind.; KépKr. ed. MFLO. II, 126—7, 571, 240 stb.); — e) *Gyula* (ed. MFLO. II, 127); — f) *Iula* (KépKr. ed. MFLO. II, 203; KOVÁCS, Ind. stb.). — A németországi altaichi évkönyvekben is előfordul az 1003. évnél „*Iulum* regem“, aki Szent István nagybátyja (l. MG. SS. XX, 790).

2. Sok *Gyula* helynevünk van (l. LIPSZKY, Rep.), s ezek régi emlékeinkben szintén *Gula*, *Gyula*, *Gyula*, *Jula* írott alakokban fordulnak elő (l. CSÁNKI I, 433, 448, 515, 556, 647, 771, III, 58, 427, V, 360; KOVÁCS, Ind. stb.).

A *dzsula* > *gyula* eredeti *u*-ja mellett felhozott érvek nyomósabbak, mint a *dzsila* > *gyila* mellett szólók. A *dzsila* > *gyila* alakot csak egy számottevő érv támogatja. A görög betűkkel írt γολᾶς szó *u*-je *i*-vel olvasandó, mert az ó-görög *u* az új-görögben és már a IX—X. századi bizánci görögben is *i*-vé lett (l. PECZ VILMOS, A görög nyelv dialektusai: EPhK. XXXI, 338).

De vajjon nem hangzott-e a IX—X. századi bizánci görögben az ó-görög *u* bizonyos helyzetekben *u*-nak is? Más szóval: egységes volt-e a kiejtése, vagy pedig *i* értéke mellett volt *u* értéke is bizonyos helyzetekben.

Vannak tudósok, akik azt állítják, hogy az *u*-nek a bizánci görögben a IX—X. században nem volt egységes, tehát csupán *i* ejtése. DIELS „Altkirchenslavische Grammatik“ című műve I. kötetének 29., 41. és 43. lapján (Heidelberg, 1932.) — a többi közt abból, hogy a IX—X. században az ó-egyházi szláv nyelvemlékek nyelvébe került bizánci görög eredetű szavak részint *u* hangnak, részint meg *i* hangnak megfelelő jeggyel vannak írva, tehát az egyik szó *i*-vel, a másik *u*-val hangzott — azt következteti, hogy a görög *u*-nek nem volt egységes ejtése. E véleményénél hivatkozik: BRUGMANN—THUMB, GriechGram.⁴ 34; továbbá THUMB, Hb. der neugr. Volksspr.² 5, valamint THUMB: IdgForsch. II, 104 kk., ahol szintén idevágó bizonyítékok vannak. Az IdgForsch. II. kötetbeli értekezésében THUMB Amorgos sziget új-görög nyelvjárását írja le, s megállapítja, hogy bizonyos mássalhangzók után a görög *u*-nek nem *i*, hanem *u* hang felel meg. Így egyebek közt *l*, *r* szomszédságában is *u* helyén *u* hangzik; pl.: görög κολλύριον (l. RHOUSOPOULOS, Wb.): amorgosi nyelvj. κουλούρι 'Ringel; Bretzel'; ó-görög δρουλίσσω: amorgosi nyelvj. θρουλίζω 'zerstückeln' (IdgForsch. II, 104 kk.).

Valószínű tehát, hogy amit a IX—X. században a bizánci görögben *u*-vel írtak, azt egyik szóban *i*-nek, másikban *u*-nak ejtették. S ezért írhattak a bizánci írók idegen eredetű szóban *u* hangot is görög *u*-vel.

S erre Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio“ című munkájában kétségtelen példáink is vannak. Abban a részben, ahol a dalmát szigetekről s a szigeteken levő városokról ír, említ egy Πιζύχ nevű lakatlaná lett várost (éd. Bonn. 140, 10; a latin szöveg átírása *Pizuch*). SKOK P. zágrábi egyetemi tanár megállapította, hogy ez horvát név és *Počuh*-nak olvasandó; belőle *Pčuh*-on keresztül *Čuh* fejlődött. *Čuh*

horvát nyelvterületen földrajzi nevekben többször előforduló név (I. P. SKOK, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena: Starohrvatska Prosvjeta 1927. I, 163—4, 170).

Van Konstantinos Porphyrogenetos idézett művében más példa is arra, hogy a szerző görög *υ*-vel szláv nyelvi *u* hangot jelöl. A megkeresztelt Szerbia városai közt említ többek közt egy τὸ Μεγυρέτους nevű várost is (ed. Bonn. 159; a latin fordításban *Megyretus*). Nem kétséges, hogy e városnév azonos az ó-szerb *Mecturëčje* (*d* = magyar *gy*), mai szerb *Mecturiječje* > *Mecturiječ* földrajzi névvel (I. HAKSZ.). A név a szerb *mectu* 'inter, intra' + *rëka* > *rijëka* 'flumen' összetétele. Hasonló szláv és nemszláv földrajzi nevek: cseh *Meziřëčie* > *Meziřëči* > *Meziřëč* (I. GEBAUER. Staroč. slov.); orosz *meždurëčij* 'Landstrich zwischen zwei Flüssen' (PAWL.); görög ἡ Μεσοποταμία stb. Konstantinos Porphyrogenetos tehát a τὸ Μεγυρέτους névbeli *υ*-vel szerb *u* hangot jelölt (I. különben SKOK i. h. 170—1, 174, 181, 187).

A kifejtettek alapján az a véleményem, hogy a Konstantinos Porphyrogenetos művében levő ó γολᾶς ós-magyar *dzsula* > *gyula* szó görögösítése, s benne az *υ* ós-magyar *u* jegye. Ugyancsak azt tartom a Konstantinos Porphyrogenetosnál előforduló besenyő Γύλα, Χαβουβινγυλα törzsnevekről is, hogy bennük az *υ* = besenyő *u*. MELICH JÁNOS.

*

Ami a közép-görög *υ*-nak *ü* ejtését illeti, régebben e kiejtés megszűnését és az *i* ejtés kezdetét a IX—X. századra tették (így K. DIETERICH, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr. Leipzig, 1898. 25. l.). Újabban azonban G. ANAGNOSTOPOULOS (ByzZschr. XXX, 222) már a XI. századot veszi fel. Az időhatár természetesen teljes pontossággal nem állapítható meg, mert hiszen területenként változó volt az ejtés. Így pl. ANAGNOSTOPOULOS (i. h.) utal arra, hogy az *υ* és *οι* *ü*-s ejtése az aigina-i, megarai és kumi-i (Euböia) új-görög nyelvjárásokban mind a mai napig megmaradt. Magam erre vonatkozólag a következőre lettem figyelmes: Konstantinos Porphyrogenetos legrégebb párisi kéziratában (2009. sz.), amelyet én paleográfiai és egyéb bizonyítékok alapján a XI. század végére helyezek, számtalan esetben előfordul az *υ* és *οι* betűk felcserélése. Ez arra vall, hogy akkor még az *υ*-t és *οι*-t egy hangnak ejtették, mégpedig az *i* hangot jelölő *ι, η, ει* kiejtésétől eltérő hanggal. Ez világos bizonyítékunk arra, hogy az *υ* (és vele együtt az *οι*) Konstantinos művének keletkezése idején még *ü*-nek hangzott.

Hogy azonban a *υ* nemcsak *ü*-t jelölt, hanem *u*-t is, arra vonatkozólag a MELICH felsorolta példákön kívül más — épen

török — szavak átírása köréből vett példákat is felhozhatunk. Így a XI. század közepe táján szerepel egy besenyő vezér, akinek a nevét Skylitzes (ed. Bonn. 582—3 stb.) és az ő nyomán Zonaras (ed. Bonn. 641 kk.) Τυράχ-nak írja át. E névben kétségkívül a török *Turak* név rejlik.

Viszont arra is egész sereg példát tudunk felhozni, hogy a török *ü* hangot a bizánciak *ou*-val jelölik. Így pl. Τοῦρκοι, Τοῦρξανθος, Κουαρτζιζούρ, Κουρτουγεράτου stb.

MORAVCSIK GYULA.

Az irodalmi névadás.¹

III.

Az irodalmi névadás mint a jellemzés eszköze.

A regény- és drámaíró munkájának egyik legfontosabb és legnehezebb része a jellemzés. Alakjait úgy kell elének állítania, hogy bennük élő, hús-vér embereket lássunk, ne egysíkú papirosfigurákat. Sajátos individualitásukat, jellemüknek változatos sokoldalúságát érvényre kell juttatnia. Az alakoknak azonban egyéniségeknek kell lenniök, jellemük valamely fővonás által egységbe legyen foglalva. „A jellemnek ki kell emelni egy főoldalát, ezen belül azonban egész gazdagságát és eleven-ségét meg kell őrizni, hogy az egyéniségnek legyen helye minden irányban kiterjedni, és belső gazdagsága sokszorosan megnyilvánulhasson.“ (HEGEL, *Ästhetik* I, 306; idézi KEITER—KELLEN, *Der Roman* 311.) Ezt a művészi célt úgy éri el az író, hogy a főjellemvonásokhoz apró, változatos vonásokat fűz, s ezáltal az egységbe sokféleséget visz. A vázlatos jellemrajz könnyűsége igen sok íróat elcsábított, mert friss és szemléletes, s ez sok felületes olvasónak is tetszik. Hogy azonban az író hősének élő alakját, egyéniségének egész bonyolult gazdagságát elének állíthassa, ugyanúgy kell eljárnia, mint a vegyésznek, amikor egy vegyületet akar elemezni, tulajdonságait megállapítani. Az író is reakcióknak veti alá alakjait, sokféle vonatkozásba hozza őket az étellel, a külvilággal, s ezeknek a ráhatásoknak eredményeként egymás után bontakoznak ki a jellem különböző szálai az összeolvadt egységből. Ez a folyamat természeténél fogva csak fokozatos lehet s végighúzódik az egész művön. A cselekményből és a tettekből kell kialakulni a jellemvonásoknak, melyekből maga az olvasó állítja össze az egyéniséget.

¹ L. MNy. XXX, 150—7, 210—33.

Épen azért helytelen a jellemzésnek az a primitív módja, hogy az író kész egészet ad, egyszerűen lerajzolja hősének jellemét. A jellemzésnek ez a módja elvont, nem szemléletes, nem plasztikus. Az alakot csak önmagában ábrázolja, nem állítja be a mese sodrába. Az ilyen közvetlen jellemzés inkább a mellékalakoknál fogadható el, akik csak rövid időre lépnek fel, s ha nincs mód, hogy jellemük a cselekmény folytán rajzolódjék ki, mint futó ismerősöket az író mutatja be őket.

Ha az írónak tartózkodnia kell attól, hogy elvont és egyoldalú jellemrajzot adjon, nem szabad a másik szélsőségbe sem esnie, bár ez ritka eset: hogy a jellemzés, ha helyes eszközökkel történik is, mindent megemésztő öncéllá váljék. Az egyéniséget teljesen körülzáró, a legapróbb részletekre kiterjedő jellemzés valószínűtlenül hat, s mivel mindent megmond, unalmassá lesz. Szeretjük, ha a jellemet nem készen kapjuk az író kezéből mint kerek egészet, hanem ha fantáziánk tevékenységének is szerep jut, és kiegészítő, összegező funkciójával a cselekmény folyamán fokozatosan kiváló részletvonásokat egyébe építi. A képzetet kiegészítő szerepe igen fontos, mert „minden jellemben van valami jellemezhetetlen, egy mélység, amely a kiszámíthatatlan keveredési viszonyokból áll elő“ (GOTTSCHALL, Poetik 87; id. KEITER—KELLEN i. m. 313).

A jellemzés tehát az alakról többé-kevésbé homályos képet adhat csak, amelyet a fantázia kiegészít, kiszínez és élettelt tölt meg. E képzeti hozzáadásnak elhomályosult, határozatlan értelmével (illetőleg jelentésnélküliségével), a hozzáfűződő asszociációk gazdag változatosságával s a beleszívódott képzethangulattal kitűnő alapot és kiinduló pontot ad a név. A szavakhoz fűződő érzelmi velejáró kisugárzási hatását az írók és költők a címben is felhasználják a hangulat előkészítésére. Az irodalmi névadás célja is hasonló: olyan nevet adnak az írók személyeiknek, amely mintegy előre bemutatja, lefesti, élénk állítja őket, amelynek érzelmi velejárója megfelel a jellem természetének és hangulati egységének.

Mindnyájan tapasztaltuk, hogy ismeretlen személyek nevei is bizonyos kellemes, kellemetlen, komikus vagy bosszantó hatást tesznek ránk, tetszik a név vagy ellenszenvesnek tartjuk. Ez a hangulat és a személyről alkotott előítélet azonban legtöbbször lassan elpárolog, ha megismerjük magát a név viselőjét. Az előbbi képzethangulat helyébe egy másik lép. „A nevek kétségtelenül igen szeszélyes ábrázolói a valóságnak, s az embereknek olyan elütő képét adják, hogy sokszor valósággal megdöbbenünk és elámulunk, mikor az elképzelt világ helyett a látható valóság áll előttünk.“ (MARCEL PROUST, *A l'ombre des jeunes filles en fleurs* I, 112). Az irodalmi névadásnak azonban arra kell törekednie, hogy az a képzethangulat, melyet az alak neve, mint szimbólum, bennünk kelt, ne változzék meg, hanem megegyezzék azzal a benyomással,

amelyet a hős egyénisége tesz ránk, mikor már megismertük és egész jelleme előttünk áll. Megtörténik, hogy ez az összeesés nincs meg. A név és az alak közti összhangtalanság, amit az író tudatosan idézett elő, szintén jellemző erejű lehet. Néha azonban az író az élet valószínűtlenségét akarja belevinni névadásába is. Egy novella hősének nevééről pl. ezt olvassuk: „Izsák Ábrahám neve ne tévesszen meg senkit. — Mindennek más a neve, mint ami lényege.“ (NAGY BERTA, Képzülődök: Napkelet 1931. IX. évf. 1. sz. 39. l.) VICTOR HUGO meg ezt írja: „Bárhogy hívjanak is bennünket, ne bízzunk a nevekben. Csalódhatunk bennük . . . A szavak hazudnak.“ (A nyomorultak 1. rész III. könyv VII. feje. 158. l.)

És mégis: az életben is gyakran mondjuk, hogy egy név illik vagy nem illik viselőjére. Tehát érezzük, hogy valami összhangnak kell lenni köztük. Mintha azt várnók, hogy a név feladata ne csak az identifikáció, a jelölő funkció legyen, hanem valósággal „jelentse“, jellemezze, szimbolizálja az alakot. A rendes névadást is sokszor az a naiv, többé-kevésbé tudatos törekvés irányítja, hogy a név visszaadjon valamit a gyermek lényegéből. LEO SPITZER leírja gyermeke névadásának körülményeit. A választott *Wolfgang* név nem tetszett az anyának, s e helyett *Puxi*, *Püchchen* neveken szólította, Shakespeare: Szentivánéji álom *Puck*-jából. A *Wolfgang* csak hivatalos név volt, mely nem a szülők szívéből fakadt. A jelölő funkciót betöltötte, de nem a jelentésfunkciót, s az anya vágyát, hogy a névben gyermekének képe tükröződjék vissza. Az anya nemcsak egy számmal, egy jelzőbéllyel akarta ellátni a gyermeket, hanem a névbélyeget a gyermek képével akarta díszíteni, amint az az ő és a család fantáziájában élt, mint ahogyan a pénzekben és a bélyegeken nemcsak értékjelzés van, hanem valami alak, arckép vagy jelkép, amely a közönség szellemének köszöni eredetét. (L. SPITZER, *Puxi*: i. h. 36.)

Ha egy ismerősünk nevét halljuk vagy olvassuk, annak képe bizonyos általános érzellemmel kapcsolatban felbukkan előttünk. A név az illetőt rendszeren nem bizonyos időpontban, határozott helyzetben jeleníti meg (konkrét egyedi képzet), hanem, amint a névhez fűződő hangulat is csak „általános“, az egyénről való képem is a számos szemléleti képnek a főjellemvonásokra redukált többé-kevésbé homályos kivonata, ú. n. tipikus egyedi képzet. Ebben a képzetben meg kell különböztetnünk a szemléletes, képszerű tartalmat és ennek a jelölt személyre való vonatkoztatását. A szemléletes elem igen különböző fokban lehet jelen tudatunkban, sőt legtöbbször nem is merül fel. A képszerű tartalom elszakadását főként a nyelvi kifejezés, maga a név teszi lehetővé. A nevet mint jelet a szemléletes tartalom kihagyásával közvetlenül vonatkoztatjuk a személyre. (L. KORNIS Gy., *A lelki élet III.*, 243; *Ua.*, *A pszichológia és logika elemei* 69, 71.) A homályban maradó

képzelemek helyét is betölti ilyenkor a névbe felszívódott hangulat, amely kevésbé van kitéve az elszakadásnak, s ilyenkor uralkodó szerephez jut.

Ha egy irodalmi munkában először olvassuk valamelyik alaknak eddig ismeretlen nevét, felbukkan-e bennünk valami képszerű tartalom? — Ez az olvasó műveltségétől, érzékenységétől, képzeletétől függ. A nevekhez fűződő asszociációk gazdag változatossága a fantáziának bő anyagot adhat. A hangalak, jelentés, tudatalatti asszociációk, a mű hangulata stb. mind elősegíthetik azt, hogy a névhez bizonyos tartalmat fűzhessünk. Ez a tartalom azonban ritkán határozott jellegű és képszerű. „A szavak a dolgokról megszokott, világos kis képet adnak, olyanokat, mint aminők az iskola falán függnek, hogy a gyerekek lássák, milyen egy gyalupad, egy madár, egy hangyaboly, amelyeket mind egyformáknak gondolunk. De a nevek a személyeknek — és a városoknak, amelyeket szintén egyéni jellegűeknek szoktunk tekinteni — homályos képét adják csak, amelyet sötét vagy rikító zeneiségük bizonyos színnel tölt meg.” (M. PROUST, *Du côté de chez Swann* III, 155.) Bizonyos hangulatot kapunk tehát csak, amelyet azután a jellemzés határozottabb, de így is homályos képzethangulattá vagy tipikus egyedi képzetté szilárdíthat. A közös adott vonások mellett épen a név hangulatának egyéneként különböző árnyalatai teszik azt, hogy egy regényalakról mindnyájunknak többé-kevésbé eltérő képzeleti képünk lesz. Ha a név kelt is bennünk valami képet, az egészen egyszerű, csak két-három vonásra szorítkozik. A városnevekről elmélkedve PROUST írja, hogy épen ennek a képzeleti képnek az egyszerűsége az oka, hogy a nevek úgy megbabonázták. Képelete és vágyai megtöltötték ezeket a hézagos, tág kereteket, és olyan városok neve fölé, ahol még soha sem járt, mint pl. Firenze, Velence, fantáziája egy csodás, természetfölötti várost alkotott, amelyet átjárt és kitöltött valami különös hangulat. (M. PROUST, *Du côté de chez Swann* I, 56—7.)

Az író lelkében oly elevenen élnek alakjai, mint legközelebbi ismerősei, s ez mindenestre befolyásolja őt a névadásban, amikor harmóniát érez és igyekszik velünk éreztetni a név és a személy között. Az író és alakja közötti közvetlen és szoros kapcsolat megkönnyíti a névválasztást, de ha az író igazán gonddal és lelkiismeretesen akar eljárni, sokszor meg is nehezíti. Az írónak arra kell törekednie, hogy jó és kifejező nevet találjon, olyant, hogy az olvasónak azt szuggerálja a név, amit az író akart vele kifejezni és éreztetni. A névhez fűződő különös hangulat és a hozzátapadt asszociációk gazdagsága azonban sokszor az író szándéka nélkül is képes bennünk felkelteni valamely egyéniség, jellem képzethangulatát.

Nem mindegyik író használja azonban fel a nevekben készen kínálkozó kitűnő jellemző eszközök dús választékát.

Vannak, akik a névválasztást nehéz és komoly feladatnak tekintik, a névvel valóban jellemezni akarnak; mások nem sokat törődnek vele, találmokra választanak rendszerint közömbös, üres, semmitmondó neveket. Némely írónál valóságos szokássá válik egyes névtípusok használata, a név alakja és az először hozzáfűzött jellem kapcsolata folytán. Mások ellenben sokszor különböző jellemekre alkalmazzák ugyanazt a névtípust. Az a felületesség is megesik néha, hogy az író elfelejtkezik arról, hogy milyen nevet adott először alakjának, s később egészen más néven szerepelteti, pl. Móricz Zsigmond a „Forr a bor“-ban: *Misi—Laci*, Jókai a „Szerelem bolondjai“-ban: *Malvina—Mária*. De az olvasók nagy része sem ügyel az írói alkotásnak erre a részletére.

Az írónak nagy gondot kell fordítania arra, hogy lényeg és megjelenési forma, tehát az alak egyénisége és neve, ami először ötlik szembe, összhangban legyen. Ennek a törekvésnek azonban nem szabad feltűnően megnyilvánulnia. Az író fantáziájának és művészi tapintatának hálás tere nyílik itt. Őrizkednie kell egyrészt attól a hibától, hogy a név ellentétben álljon viselőjének egyéniségével (hacsak ezzel komoly célja nincs), másrészt pedig nem szabad, hogy a név és személy teljesen fedjék egymást, mert ilyenkor csak egy rideg, lezárt képet kapunk, ahol a képzelet kiegészítő és színező munkája semmi szerepet nem talál. Nem szabad tehát az írónak az egyoldalúság és színtelenség veszélyébe esnie. A jóhangzás, a család- és keresztnév összeillése is fontos követelmény. A neveknek a milieut és a kor hangulatát is éreztetniük kell. Igaz, hogy az életben a legellentétebb dolgok kapcsolatát láthatjuk sokszor, de a költőnek az a feladata, hogy mindenütt harmóniát teremtsen, a nevek között is. Ez annál is könnyebb, mert míg „az életben senki sem választhatja meg szüleit, addig a költészet birodalmában ebben a tekintetben a legnagyobb szabadság áll fenn“ (ERNST ECKSTEIN, *Wie tauf ich meine Helden? Literarische Skizzen*. 1874.; id. KEITER—KELLEN i. m. 352).

Az író legfontosabb feladata azonban, hogy az életet adja vissza, a maga valóságában. „Az élet valószínűtlen. A nevei is azok. Figyelmeztetek benneteket, akik regényeket és elbeszéléseket írtok, hogy sohase nevezetek egy nyárspolgárt Kovács Jánosnak s egy világhírű gordonkaművészt Timoránszky Titusznak. Az olvasó ezt nem hiszi el nektek, mert a valószínűség valószínűtlenségét érzi benne. Megfordítva talán inkább elhiszi, mert abban a valószínűtlenség valószínűségét érzi.“ (KOSZTOLÁNYI D., *Ezerkilencszázharminchárom*: PHirl. Vasárnapja 1933. szeptember 10. 1. l.) ECKSTEIN az irodalmi névadás két főszabályát így fejezi ki: „Az írónak két szélsőségtől kell óvakodnia. Az egyik oldalról a laposság, a köznapiság Charybdise fenyeget, a másiktól pedig a túlzott

kiélezettség Scyllája, ami a lélektani jellemzést bizonyos tekintetben kontármunkává rontja.“ (E. ECKSTEIN i. m.; id. KEITER—KELLEN i. m. 356.)

Hogy a név mint a jellemzés eszköze mit fejezhet ki, azt részletesebben a következő fejezetben, a névadás-típusokkal kapcsolatban fejtjük ki.

IV.

Az irodalmi névadás típusai.

Az irodalmi névadás vizsgálatánál felmerült az a kérdés, hogy vajjon tudatos megfontolás vagy ösztönös, félig-meddig tudatalatti érzés vezeti-e az író a név megválasztásában. Mivel célja az, hogy az olvasónak is azt szuggerálja a névvel, amit ő akar mondani és éreztetni vele, ennek a folyamatnak megfelelően és vele párhuzamosan az olvasó a név felbukkanásakor többé-kevésbé világos tudatossággal látja, vagy csak homályosan sejtí, érzi a név jellemző erejének forrását. A nevek ebből a szempontból egy sorozatba illeszthetők, amely ezáltal a neveknek mint a jellemzés eszközeinek fokozatait képviseli, a legprimitívebbtől a legfinomabbig. A névadás-típusokat tehát a szerint állapítjuk meg, hogy mennyire tudatos és világos a név képzethangulatának forrása.

1. Néha, különösen rövidebb elbeszélésekben, novellákban, az író nem ad nevet hőseinek, csak így említi őket: *a tanácsos úr, a grófnő, az orvos, az asszony, a férfi* stb. Rendszerint foglalkozásuk, társadalmi állásuk szolgál megjelölésükre. Az író nem tartja fontosnak, hogy megnevezze őket, vagy az elbeszélés menete nem ad alkalmat a nevek bevezetésére. Mindenesetre úgy állnak előttünk ezek a névtelen alakok, mint valami utcai jelenet szereplői, akiket nem ismerünk. Megszoktuk, hogy az emberek nevükkel együtt jelennek meg, e nélkül valami hiányt érzünk bennük. Mindaddig, míg valakinek nem tudjuk a nevét, úgy érezzük, hogy nem ismerjük egészen. A név hozzátartozik a személyhez, s az írónak semmi oka sincs arra, hogy alakjait névtelenül szerepeltesse, nem is tekintve azt, hogy a névadás mellőzésével a jellemzés egy fontos eszközét hagyja kihasználatlanul.

A névadásnak különös típusát találjuk az állatmesékben (fabulákban). Az ember az állatokat évezredekre terjedő együttélése és harca alatt megfigyelte, s valami naiv szemlélettel párhuzamot igyekezett vonni az ember meg az állat között, a maga hasonlóságára fogta fel őket, ugyanazokat a bűnöket és gyarlóságokat találta meg bennük, mint önmagában. A fabulaíró is emberi tulajdonságokkal ruházza fel állatalakjait, hogy rajtuk keresztül élénk állítsa és kipellengérezze az emberi vétkeket. Mindig egy embertípust személyesít meg az író va-

lamely állat formájában, annak a megfelelésnek alapján, melyet ősi idők óta érzünk bizonyos embertípusok és állatfajok között. Az állat egy emberi tulajdonságot ábrázol csak, mellékvonásokra nincs szükség, maga az állatnév már jellemez. — Emberi nevekkal az író nem érné el ilyen könnyen a célját, mert nincs olyan emberi név, amely mindenütt olyan világosan jelölné meg az ábrázolt típust, mint egy állatnév. Találunk azonban ez alól is kivételt. A híres középkori francia fabulakonglomerátum, a Roman de Renard állathősei valóságos neveket viselnek. Egyrészüknek szimbolikus beszélő nevet adott az író, természetük vagy testi tulajdonságuk alapján; pl. *Noble* 'oroszlán', *Tardif* 'csiga', *Chantecler* 'kakas' stb. A többiek azonban igazi tulajdonneveket viselnek, amelyek nem valamely természetes jellemvonásuk alapján jelölik őket, hanem úgy, mint egy emberi személyt. A róka: *Renard*, a farkas: *Isengrin*, a medve: *Bruno*, a szamár: *Bernard* stb. A *Renard* tulajdonnév annyira népszerű lett, hogy csakhamar köznévvé vált és kiszorította az állat eredeti *goupil* nevét. A költő olyan kitűnően választotta meg a neveket, hogy teljesen megfelelték annak a jellemnek, amellyel a népi hagyomány ruházta fel ezeket az állatokat. A Roman de Renard nagy újszerűsége éppen abban áll, írja GASTON PARIS, hogy az író ezeknek a fabuláknak hőseit egyéníti és tulajdonneveket ad nekik (GASTON PARIS, Littérature française au moyen-âge §. 84; id. CH. M. DES GRANGES, Histoire de la litt. française.²⁵ Paris, 1928.).

A könnyebb fajsúlyú szórakoztató irodalomban régebben még gyakoribbak voltak, mint ma, az ilyen elnevezések: *R. kapitány*, *L. bárónő*, *Lord F.*, *T . . . ai Józsi* (Kármán: Fanny hagy.) stb. A személymegjelölésnek ezt a módját titkolózó névadásnak nevezhetjük. Az író ezzel a valóságosság látzatát akarja elérni, el akarja hitetni, hogy a történet való, a személyek élő alakok, s ép ezért nem írja ki a nevüket. Ez a törekvés természetesen csak naiv olvasóközönségnél számíthat sikerre, s azért ma ez a névadási mód egyre ritkul.

Ugyancsak olyan elbeszélésekben, amelyeknek meséjét megtörténtenek mondja az író, találkozunk gyakran ilyenfajta kitéttel: „A név mellékes. Nevezzük egyszerűen *Erdélyi István*-nak.“ Ha az író állítólagos élő hősének nevét nem is írja ki, nem helyettesítheti akármilyen névvel. A név nem lehet mellékes: úgy kell azt megválasztania, hogy összhangban legyen az alak egyéniségével. Vannak korlátok, amelyeket az írónak ilyenkor sem szabad átlépnie, különben a név kirí a történet keretéből, és az egész elbeszélés elveszti valószínűségét.

2. A szoros értelemben vett irodalmi névadás legegyszerűbb módját az a típus képviseli, amely tisztán fogalmi hatással, a név közzói jelentésével akar jellemezni. TOLNAI VILMOS beszélő vagy leíró neveket (nom descriptif, nom parlant, nom-définition) nevezi (először írásban Minerva 1926.

V, 346) „az irodalomban előforduló olyan tulajdonneveket, melyek már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkiileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonságaikat.“ (Beszélő nevek: MNy. XXVII, 176.)

Az irodalmi névadásnak ez a típusa megfelel az ősi primitív névadásnak. A beszélő név is viselőjének valamely főjellemvonását, szembetűnő lelki vagy testi tulajdonságát, foglalkozását jelöli meg. Jellemző ereje épen köznévi értelme miatt nagyon egyoldalú. A beszélő név csak egy fővonásra mutathat rá, azt felnagyítja, előtérbe állítja és a többi részletet homályban hagyja. Lényegében torzkép tehát, mely a legszembötlőbb vonás kiemelésével adja az arcképet. Ezért majdnem mindig gúnynév s komikus hatást kelt. Az egyoldalúságra főként a komikum ad alkalmat, természetes tehát, hogy leginkább a komikus műfajokban (bohózat, vígjáték, víg-regény, novella stb.) fordul elő a beszélő név. Néha azonban komoly műfajban is megtaláljuk, főként irányregényekben vagy tendenciózus munkákban, amilyen pl. Eötvös: A Falu Jegyzője, Széchenyi: Hitel.

A beszélő név tartalmi szegénysége és vázlatossága alkalmas a típus-megszemélyesítésre. Itt van a legkevesebb vonásra szükség, egy szó elég a jellemzésre, épúgy mint az állatmesékben. Fáy András egy novellájában szerepelnek *Hírlesy*, *Civódy* és *Zsarnoky* (Ész- és szív-kalandok. 1838.), Gaal Józsefnél találjuk *Korbács Samu* táblabíró (Képmagyarázatok VII. 1844.), Aranynál az Elvesztett Alkotmányban a szemben álló maradiak és szabadelvűek ilyen neveket viselnek: *Rák Bende*, *Maradossy*, *Nemadózy*, *Parázsi*, *Hamarfy*, *gróf Lánghy* stb. A névadásnak ez a módja azonban meglehetősen művészietlen, s nem mentes a komikumtól, ami használatát bizonyos ténnyel szorítja.

Az egyoldalú jellemzés és a beszélő nevek alkalmazása még leginkább a mellékalakoknál helyénvaló és indokolt. Ezek rövid időre lépnek csak fel, s az írónak nincs ideje, hogy jellemüket előttünk kifejttesse, vagy akár ő maga jellemezze részletesebben őket. Szerepük is többnyire olyan, hogy abban egyéniségüknek valamely fővonása nyilvánul meg, sokszor egy típust képviselnek. Így elég, ha az író a nevükkel jellemzi őket, s kiemeli alakjuknak azt az oldalát, amelyre szerepük felépül.

A beszélő név vagy külsőleg vagy belsőleg jellemez. Viselőjüknek valamely feltűnő testi tulajdonságát állítják elének pl. az ilyen nevek: *Pókhasi Tóbiás* (Gaal József: A király Ludason. 1837.), *Löcsláb Jakab* és *Röhögi Jankó* (Vörösmarty: A kecskebőr. 1833.), *Lamerluche* 'száritott tőkehal' (Molière: L'amour médecin), *Akasztó* 'hórihorgas' és *Degezs* 'kövér' (Arany: Nagyidai cigányok. 1851.) stb. A belső jellemvonások

kiemelésében nagyobb változatosságot találunk. Shakespearenél egy bíró neve *Shallow* 'üresfejű' (A windsori víg asszonyok), az inasé *Simple* 'együgyű' (uo.). Másutt ilyen neveket találunk: *Wolkenjäger* (W. Raabe), *Balga* és *Leder* (Vörösmarty: Csongor. 1830.), *báró Lepkewicz* 'könnyed, üresfejű uracs' (Fáy: A különös testamentum. 1818.), *Hangödy Guidó* 'zenekedvelő úr' (Gaal J.: Egy zenebarát kinszenvedései. 1841.), *Langyi* és *Ingady* 'habozók' (Arany: Elveszett alkotmány. 1845.), *Nyüző* és *Kenyházy* (Eötvös: A falu jegyzője. 1845.) Igen sokszor a név a foglalkozást jelzi: *M. Purgon* 'orvos' (Molière: Le malade imaginaire), *Flüstervogel* 'súgó' és *Schminkert* 'színész' (W. Raabe), *Iroványi* 'titkár' (Csokonai: Működői. 1793.), *Perföldy* 'ügyvéd' (Kisfaludy K.: Kérők. 1819.), *Harangláb* 'a fondor lelkületű egyházfi' (Petőfi: Helység kalapácsa. 1844.), *Tolrági Jónás* 'jegyző' (Gaal J.: Pattanházi Pattangi Jób elbeszélései. 1838.), *Köbgyök* 'számtantanár' (Babits: Gólyakalifa) stb.

A beszélő nevek jelentésüknél fogva egy oldalról teljesen fedik az ábrázolt jellemet. Ez nem felel meg a jellemábrázolás helyes és művészi céljának. Ugyszintén hibás az is, ha a név teljes ellentétben áll viselőjével. Az életben ugyan gyakran találkozunk ilyen furcsaságokkal, és ha tudjuk is, hogy a névöröklés folyamán természetes ezeknek az eseteknek a bekövetkezése, mégis okvetlenül nevetségesnek érezzük. Az ú. n. kontrasztnevek használata, amelyeknek jelentése ellentétben van az alak egyéniségével, csak akkor helyénvaló, ha az író komikus hatást akar elérni. Gúnyolódó szatírával épen arról a tulajdonságról nevezi el hősét, amelyik hivatásával ellentétben áll, vagy amelyik hiányzik belőle. Például: *Butaházi* 'tanító' (Gaal J.: A vén sas. 1843.), *Donnermuth* 'egy gyáva ember' (Levin Schücking: Staatsgeheimnis).

A nevektől nemcsak azt várjuk, hogy egyszerűen jelöljék a személyt, hanem valami módon képet is adjanak róla. Ez a jellemzés rendszerint homályos és tökéletlen, hiszen olyan bizonyult valóságot, mint az emberi egyéniség, lehetetlen egy szóval visszaadni. A név tehát inkább csak arra szorítkozhatik, hogy az ábrázolt egyéniség hangulatát keltse fel bennünk. Mindamellett ennek a hangulatnak elevenítő ereje van. — Ellenben a beszélő név határozott jelentésével élesen kiemeli a hősnek egy rögtön szembetűnő jellemző vonását, amely azonban sokszor nem a lényegét jelöli. Sőt a kiválasztás legtöbbször csak önkényes. Ugyanannak a személynek több nevet is adhatunk, a szerint, hogy melyik feltűnő tulajdonságát ragadjuk ki. Jean Richepin *Le Cadet* című elbeszélésében felsorolja egy csavargó neveit, amelyek más és más jellemző vonások alapján ragadtak rá. A beszélő név csak egy képet ad, nem általános hangulatot, s a fogalom határaitól összeszorított keletben a képzelet színező, kiegészítő játéka megbénul. Az ilyen

névből nem pattanhat ki az élet szikrája, s ezért mint a jellemzés eszközeit hiányosnak, sivárnak, színtelennek érezzük.

A beszélő nevek etimológiája általában átlátszó, világos; néha zenei kifejező erejük is van, vagy hangutánzó jellegűek. Esetleges, egyéni szerepük sokszor állandósul; belekerülnek a köznyelvbe, s a használat folytán szimbolikus értékűvé, közmondásossá válnak, mint pl. *Rontó Pál*. Ilyenkor a stílus élénkségét és színességét szolgálják. NYROP idéz már a középkori francia irodalomból olyan neveket, amelyeknek feladata az, hogy a beszédnek eleven és drámai fordulatot adjanak, s ezek a nevek rendszeren más szavakat helyettesítenek (Gram. de la langue franç. IV, 405).

Az is lehetséges azonban, hogy nem mindig és nem mindenki érzi egyformán beszélő, jellemző voltukat. Sokszor csak alkotójuk lelkében van „beszélő név“ értékük. Az olvasók számára homályosak, jellemző szerepüket többféleképpen magyarázhatjuk. A köznyelvi használat, a fonetikai és etimológiai fejlődés divergenciája folytán elhomályosulhatnak, ugyanúgy, mint a közsók.

3. A beszélő név értelmével egyszerűen rámutat a hős valamely kiemelkedő tulajdonságára, s így tisztán értelmi, fogalmi hatással jellemez. Amint azonban az ilyen primitív beszélő nevek is elhomályosulhatnak külső okok következtében, épúgy fennáll az az eset is, hogy maga az író nem akarja a név jelentésével megjelölni alakjának valamely főjellemvonását, más módon jellemzi, s a név feladata csak annyi, hogy hangulatával bevezesse és erősítse ennek a képnek a hatását. Itt tehát nem a magában vett jelentés, a puszta fogalom, hanem a jelentéshangulat játszik szerepet. Természetesen olyan nevek alkalmasak erre elsősorban, amelyeknek erős jelentéshangulatuk van, akár komoly, akár nevetséges irányban. Érdekes azonban, hogy a furcsa, kirívó, nevetséges, tréfás, gúnyos jelentésű nevek sokkal gyakoribbak, mert ezeknek a hangulata ragad meg bennünket a leghamarabb, s az írónak is legtöbbször az a célja ilyen esetben, hogy alakjának komikumát hangsúlyozza. Az erősen mély, komoly hangulatú nevek, hacsak nem illeszkednek bele tökéletesen a jellemzés által megrajzolt képbe, épen intenzitásuk miatt valószínűtlenül hatnak, s fájó vagy tréfás ellentétet szülnek. Ilyen Kosztolányi Dezső egyik regényhősnőjének, egy csúnya vénleánynak a neve: *Pacsirta*. Nem szimbólum ez a név, csak szomorú kontraszt, amely belesajog az olvasó szívébe.

A szokatlan, furcsa jelentésű neveknek, amelyekkel az életben nem igen találkozunk, különös hangulatát fokozottan érezzük. Krúdy Gyula „A vörös postakocsi“ című regényének egyik alakjára, a csendes, álomvilágban élő újságíróra milyen szomorú-tréfás hangulattal illik ez a név: *Rezeda*.

Legtöbbször különcöket, nevetséges alakokat jelöl az író az efféle nevekkal, hogy a komikus hatást fokozza. Ilyen különös nevek pl. E. T. A. Hoffmannál *Lindhorst 'hársfabozót'*, Otto Ludwignál *Lindenblatt, Flötenspiel, Entenfraß* stb. (KEITER—KELLEN i. m. 354). Fáy András egyik vígjátékában (A régi pénzek. 1824.) a koldusok: *Kacsá Márton, Prézli, Langyosné*; egy elbeszélésében (A hasznosi kincs-keresés. 1824.) a parasztok: *Táska János, Szilva Péter, Rigó Máté, Galuska Ferenc*. A nevek jelentésének hétköznapisága ezeknek az alakoknak a közönségességét akarja érzékeltetni. Hasonlóan furcsa neveket adnak az írók a romantikus irodalom egyik kedvelt alakjának, a zsványinak: *Barna Gyuri* (Gaal J.: Hortobágyi éjszaka. 1836.), *Csigolya* és *Fitos* (Vörösmarty: Orlay. 1836.), *Fillér* és *Vig Bandi* (Vörösmarty: Kincskeresők. 1832.), *Keskeny Pista* (Fáy: A hasznosi kincs-keresés. 1824.).

Ennél a névadás-típusnál a jelentés tehát csak közvetve, a tárgyképzet hangulatával játszik szerepet. Finomabb és elvontabb, mint a primitív beszélő név, hatása szélesebb körű, de homályosabb, s ezért nem mindenki érzi jellemző szerepét.

A 2. és 3. csoportban egyaránt a név jellemző ereje a jelentésben, illetőleg a jelentéshangulatban, tehát magában a névben rejlik. — A következő fokozat, amikor a név tartalmától elszakadunk, s a jellemző hangulatot külső asszociációk adják meg. Két csoportot különböztethetünk meg: 4. a kollektív és 5. az egyéni asszociációk szerint.

4. Legfontosabbak azok az asszociációk, amelyek egy nyelvközösségen belül szinte egyforma erővel élnek mindenkinben. Az ilyen nevek rendszerint nem valamilyen jellemvonást akarnak adni elsősorban, hanem a hős társadalmi helyzetét, nemzetiségét feltüntetni, a kor, milieu, vidék hangulatát éreztetni.

Hogy az író egy történelmi regényben vagy drámában a nevekkal is visszaadhassa a kor képét, pontos és lelkiismeretes tanulmányra van szükség. Tekintetbe kell venni, hogy a nevek kialakulása milyen fokozatban van. Milyen a nevek megoszlása társadalmi rétegek szerint, és ami a keresztneveknél a legfontosabb: figyelembe kell venni okvetlenül a kor divatját. Az írók azonban általában felületesek ezen a ponton; ha nem kapiják készen a neveket, taláalomra választják meg őket, s legtöbbször helytelenül. Még jó, ha a történelmi hűség némi kikerülésével is, ritkaságával vagy különös hangulatával a nevet abba a korba illőnek érzi az olvasó. A Két Szomszédvár nevei szinte rögtön századokkal röpiútenek hátra bennünket, bár korhűségük vitatható volna. Kisfaludy Sándor regéiben ritkán találjuk meg a neveknek korfestő erejét. A szeretlenül és felületesen alkotott neveknek egész tömegét találjuk a romantikus irodalom ősmagyar tárgyú műveiben. Mégis nagy hatást keltettek ezek az ál-ősmagyar nevek, mert hangalak-

jukkal a régi dicsőség emlékét idézték fel. A nevek, ha az író helyesen választja meg őket, a korfestés egyik fontos eszközét adják kezébe.

A nevek felkelthetik annak a környezetnek a hangulatát, amelyből a hős származik, vagy ahol él, s így közvetve őt magát is jellemezhetik. A neveknek bizonyos vidékek és társadalmi rétegek szerint való csoportosulása hozza magával, hogy a legtöbb névnek sajátos milieuhangulata van, ami alkalmazásukat bizonyos mértékben korlátozza. Beszélünk egyszerű, parasztos és uras vagy közönséges és előkelő színezetű nevekről. Ez a tagozódás a család- és a keresztneveknél egyaránt megvan, s a két név megválasztása, harmonikus összeillesztése egyik fontos feladata az írónak. Ellentétes hangulatú nevek összekapcsolásával a komikustól a furcsán át a rejtélyesen különösig változatos kontraszthatásokat érhet el az író, amilyen pl. *Zrinyi Mór* az Új Zrinyi-ászban. Az a sokszor fel sem tűnő valószínűtlenség, mely a nevek között az életben uralkodik, az irodalomban nagyon könnyen a célzatosság vagy szándékosság látszatát kelti.

A keresztnevek milieuhangulatát általában a divat, elterjedésük köre s a ritkasági tényező adja meg. Újabban keletkezett, nem nagyon használt nevek bizonyos előkelőséget, disztिंगvált színezetet sugároznak. Modernnek, divatosnak, városiasnak érezzük őket. Herczeg Ferenc regényének címe: *Andor és András* már a két névvel élénk állítja a két hőst: a pesti zsidó fiút és a dzsentrigyereket, épúgy mint Molnár Ferenc *Andor*-a. Bródy Lili is kitűnően választotta meg hősnőjének nevét: *Manci*. A pesti kispolgári élet üres és sablonos, szegényes körét foglalja magában ez a név. „Ágnes, Klára, Wiesner Éva és a kis Olgi... furcsa, hogy a nevek is mások, más világ nevei, nem Manci... Manci... rongyos kis operettízű pesti név... Manci...“ (B. L.: *A Manci*. 1932. 169. l.). De ez a név nemcsak egy tipikus környezetet és életkört rajzol; jellemzi magát a hősnőt is, s rajta keresztül korunk leánytípusát, ezer és ezer *Manci*-t, aki mind tudja, hogy csak *Manci* lehet és más nem. Hozzájuk forrt ez a név, magában foglalja egész egyéniségüket, lelkiségüket. „Radó Margit,“ — elmélkedik a regény hősnője — „milyen furcsa, hogy én Margit vagyok. Csakugyan, éppen olyan, mint amikor beirattak az első elemibe... Manci újjászülethet, akkor is Manci marad. Vagy legfeljebb Mancimargit. De Margit, absztrakt Margit sose lesz.“ (148. l.)

Ha a mű cselekménye valamely jellegzetes vidéken pereg le, az írónak gondot kell fordítania a környezetrájk valószínűségére azzal is, hogy olyan neveket ad alakjainak, amelyek ezen a helyen szokásosak és jellemzők. Így pl. az erdélyi írók székely tárgyú regényeiben, novelláiban minduntalan találkozunk ilyen nevekkal: *Judit*, *Eszter*, *Abel*, *Aron*, *Mózes* stb.

A becézőnevek, amelyeknek rugalmas, mindig az alkalomhoz és a személyhez simuló gazdag változatossága első-sorban hangulatkeltő és jellemző szerepre alkalmas, igen gyakran magukon viselik valamely környezet, társadalmi réteg színét. Például az *Örzi*, *Trézi*, *Istók*, *Marcza* tipikusan falusi nevek.

Néha a regényalakok idegen nevet viselnek. Ezzel többféle célja lehet az írónak. Ha a család- és keresztnév is idegen, az természetesen valamely másik nemzethez, fajhoz való tartozást jelez, s mivel minden népről kialakult bizonyos közös vélemény, a név közvetve is jellemzi viselőjét, mint fájának egy típusát. Mindenki legtöbbször a saját nemzetét tartja a legkiválóbbnak, s így más nép fia, az idegen, sokszor ellenszenves előttünk. Ezért irodalmunkban, különösen a múlt században a gonosz, intrikus vagy komikus alakoknak idegen, főként német a nevük, ami a németiség iránti ellenszenvvel és gyűlölettel magyarázható. Dugonics történeti regényében, „Az arany perecek“-ben a gonoszlelkű intrikus *Schelmajer Ruprecht*, *Róka* mása. BELLAAGH ALADÁR a kiadáshoz mellékelt szótárban ír a névről: „Schelmajer vagy a ném. schel (scheel) mell. névből (sanda, kaján, sunyin, gonoszul néző) való, vagy pedig a Schelm főnévből (csaló, kópé).“ Mindkét feltevés közelálló és valószínű, mégis inkább az elsőt fogadjuk el a név képzése (*Schel-majer*) és Dugonics megjegyzése alapján: „Neve sem emberséges. Szeme sem áll Isten-igazában.“ (47. l.) Jellemző Dugonics erős nemzeti érzésére, hogy a regény egyetlen gonoszlelkű alakjának német nevet ad. *Róka*, Árpád titkosa az Etelkában, és *Schelmajer* az uralkodó gonosz tanácsadóit személyesítik meg. Bátori Mária című drámájában is mind idegen származásúak az aljas udvari főemberek, legfeljebb nevüket változtatták meg: *Arvai (Oravec)*, *Szepelik*, *Gyiloki* (oláh). A derék jellemek egyszerű magyar neveket viselnek. Kisfaludy Sándornál is az aljas jellemű alak idegen, pl. a cseh *Hermán diák* (Tátika). Gaal József történeti regényében, a Szirmai Iloná-ban, szerepel egy nevetséges alak, a tunya, gyáva, de nagyhangú és dicsekvő német dragonyoskapitány: *Donnerbaumsbergi Türkenfrasz Gottlieb Konrád Friderik*.

Ha csak a keresztnév idegen eredetű, akkor az író vagy a divat után megy, vagy jellemezni akar. Az orosz regények tették divatosná nálunk is az *Iván* nevet, amely a múlt század második felében gyakori irodalmunkban. „Ezt a változást a Johannesnek... úgy hiszem, minden nemzet regényhősei használni szokták“, írja Jókai (Magna 15).

A még szokatlan, újszerű névből ösztönösen a hős nem hétköznapi egyéniségét, bizonyos előkelőségét érezzük ki. Szorosabb értelemben vett jellemző szerepe van azonban ugyancsak Jókainál az *Abellino* névnek (*Kárpáthy A.*), amely hangulat- és jellemfestő erejét egy annak idején sokat

játszott német zsvány-drámából hozta magával (Vulpius: Räuber).

Némiképen általános, kollektív jellegű asszociációnak tekinthető az a különös érzés, amelynek alapján valamely névhez bizonyos életkor képzethangulata fűződik: „*Zsigmond*” nevű valaki képzeletben idősebbnek fog feltűnni, mint ha *Elemér*-nek hívnák“, írja SOLYMOSSY SÁNDOR (Névmágia: MNY. XXIII, 83). Egy német írónak, Jensensnek a novellájában, a Magister Timotheus-ban a főszemélyek ezek: a derék, kissé pedáns *Timotheus magister*, *Therese*, az öreg házvezetőnő, a bájos *Hedwig*, Timotheus ifjú felesége és *Felix*, Timotheus fiatal unokaöccse. Mindenki érzi, hogy a nevek illenek az alakokra. Vagy inkább a magistert kellene *Felix*-nek nevezni és unokaöccsét *Timotheus*-nak, az öreg gazdasszonyt *Hedwig*-nek és a fiatalasszonyt *Therese*-nek? Ezt aligha gondolja egyikünk is. (KEITER—KELLEN i. m. 355.) Csokonai is ügyesen választotta meg a Dorottyá-ban a vénleányok neveit: *Dorottyó*, *Adelgunda*, *Márta*, *Rebeka*, *Orsolya*, *Magdaléna*. Velük szemben a vidáman mulató fiatalok: *Laura*, *Rózi*, *Lisette*, *Boriska*, *Rozinka* stb. Az előbbieken valami áporodott unalom és szárazság, az utóbbiakon a virgonc fiatalság hangulata ül. A becézőnevek, ha maga az író így szerepelteti alakjait, valami kedves, bizalmas hangulat mellett elsősorban a fiatalság képzetét keltik bennünk. Rendszerint furcsa vagy nevetséges hatást kelt, ha komoly, idősebb embereket becézőnéven szólítanak vagy emlegetnek. „Valamelyes koron túl a Juliska, Mariska, Aranka, Fánika olyan, mint az öreg macskán a pántlika“ (Gárdonyi: Az a hatalmas harmadik 75). Kosztolányi egy novellájában (Páva 31) szerepel egy öreg botanikus: „Furcsa, hórihorgas, kopott fiú volt ez a Dani, aki úgy viselte diákos nevét, mint egy kinőtt nadrágot. Csak ő öregedett meg, a neve nem.“ Az ilyen nevekkal az író bizonyos ellentétet alkot a személy és megjelenési formája között, amelyhez hozzátartozik neve is, és a különösség légkörébe burkolja alakját, ami komikumba olvadhat át.

5. A neveket jellemző képzethangulattal megtöltő asszociációkat, amelyek többé-kevésbé mindnyájunknál közősek, legkülönféleképpen színezik és variálják az egyéni, élményeken alapuló, vagy a képzelet működéséből felburjánzó képzettársítások és hangulathullámok. Ezeknek a területe és határa sokkal szélesebb körű és változatosabb, mint az előzőké. Az író azt a hangulatot, amit a névben érez, szuggerálhatja az olvasónak. Hogy egy nevet jellemzőnek, hangulatilag a személyhez illőnek érzünk-e, legtöbbször attól függ, hogy mennyire tudta azt az író elhíttetni velünk. Természetesen éles, tiszta, kikristályosodott érzésről vagy képzetekről úgysem lehet szó: ködös, kavargó hangulat csak, amit a név maga körül áraszt. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ írja egy regényhősnőjének nevérol: „Édes

Anna neve is ilyen hallucináció. Jól esett mondogatnom, leírom. Talán azért tudtam vele annyi szeretettel foglalkozni. Én az Anna nevet régóta szerettem. Mindig a manná-t hozta az eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies feltételes módot is. A vezetéknev, mely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint e hódolatom kifejezése. A kettő együtt, vezeték- és keresztnév a maga lágy zeneiségében egy másik, ősi és végzetes szókapcsolatot idézett fel bennem: az édesanyát. Most, miután időben eltávolodtam regényemtől, így elemzem a szóvarázst, mely mindjárt a kezdetben megbabonázott, de amíg dolgoztam, nem is sejtettem, hogy mi tart rabul.“ (Hogy születik a vers és a regény: PHirl. Vasárnapja 1931. március 15.) Az író tehát a névből indul ki, az esetleges jelentésből, vagy ha nem is, igyekszik bizonyos jelentésképzeteket, emlékképeket hozzákapcsolni és beleolvasztani, sokszor öntudatlanul is. A név azonban csak kiinduló pont; mindinkább elszakadunk tőle, s képzeletünk játékos alkotó munkája tölti be a főszerepet. Még inkább érvényesül ez, amikor minden egyéb külső asszociáció kizárásával magának a szó hangalakjának zenei és hangulatkeltő ereje tölti meg a nevet jellemző tartalommal.

6. A név hangalakjához ritkán kapcsolódik szorosan vett képzettartalom; az asszociációs szálak szinte a tudat alatt szövődnek, s bizonyos hangulatot hoznak csak létre. Azt lehetnők, hogy ugyanazok a hangok mindnyájunknál ugyanazt a hatást keltik, s mégis oly eltérők a vélemények, hogy szilárd és általános kategóriák nem állíthatók fel, talán épen azért, mert e hangulatok nem igen magyarázhatók és elemezhetők. Érzékenységünk sem fejlődött ki egyformán ebben az irányban. Vannak, akik közömbösen állanak a legkülönösebb hangalakú szavak előtt, másoknál minden név a legmerészebb képzelettornának lehet az ösztönzője. Itt nyílik a legnagyobb szabadság a tudatalatti érzések és hangulatok jellemző eszközül való felhasználására s a szuggesztív ráhatásra. — E szinte korlátlan változatosságban megpróbálunk néhány típust elkülöníteni, a nélkül, hogy ezzel általános érvényű szabályszerűséget akarnánk megállapítani.

A nevek, jelentésüket vagy más asszociatív tényezőket figyelmen kívül hagyva, mindenekelőtt kellemes vagy kellemetlen hatást tesznek ránk esztétikailag, esetleg közömbösnek érezzük őket. Ez a név zeneiségétől, hangzósságától, a hangok sorrendjétől, a hangsúlytól és hanglejtéstől függ. A név által bennünk keltett kellemes vagy kellemetlen érzés természetesen átsugárzik a személyre is, akit a név jelöl, s könnyen hajlandók vagyunk őt ennek alapján rokon- vagy ellenszenvesnek tekinteni. Az író a hangalak esztétikai hatását felhasználhatja jellemzésre, ha úgy alkotja vagy választja meg a nevet, hogy a felkeltett hangulat megfeleljen a hős rokonszenves vagy kel-

lemetlen egyéniségének. Némelyik névnek ebből a szempontból valóságos szuggesztív varázsa van, ami rabul tartja az író, de amit talán maga sem tud megmagyarázni. ALEXANDRE DUMAS FILS nyilatkozik igen érdekesen „Monsieur *Alphonse*“ című darabja (először adták 1873. november 26.) hősének, egy kitartott férfinak a nevérol: „A hangoknak, amelyek hősöm nevét alkotják, a kapcsolata jellemének alkatával valami titokzatos egyezést, kifejező összhangot képezett, amiben az a különös típus, amelyet a közönség elé akartam állítani, valósággal jelölve volt. Ez a név bizonyos erkölcsi lefokozottságot árult el, a nőiségnek valami határozatlan illatával körülötte. Okvetlenül vannak az ízlés zsarnoki önkényének érthetetlen szimpátiái és ellenszenvei, titokzatos, megmagyarázhatatlan, de tagadhatatlanul fennálló megfelelések némely név és fogalom között, amelyek azonban nincsenek valóságos, közvetlen kapcsolatban. Igaza van Balzacnak: vannak predestinált nevek.“ (ALEXANDRE DUMAS FILS, *Théâtre complet* VIII. Notes inédites. 1885. aug. 6.) Heinrich Seide német író egy elbeszélésében a sivár kedélyű, ellenszenves zsugorít a szálkásan hangzó *Kuiller* névre kereszteli, máskor egy életvidám, pirospozsgás kertésznek a dallamos *Christian Bohmhamel* nevet adja (KEITER—KELLEN i. m. 355). Nálunk, mint láttuk, a rosszindulatú, intrikus, ellenszenves alakoknak rendszerint idegen, németes nevük van. Az idegenszerű, szokatlan hangalakú név többnyire komikus hatást is kelt; ezért gyakori az is, hogy nevetséges alakok ilyen neveket viselnek.

A magán- és mássalhangzók számaránya és megoszlása, a név hangszíne szintén felkeltheti a jellem hangulatát. A mély magánhangzók, mint a zene mély hangjai, a komolyság, erő, komorság hangulatát éreztetik, míg a magas hangok a könnyedséget, derűt fejezhetik ki. Ezt a hatást a kemény és lágy mássalhangzók is fokozzák, s általában ez a kétféleség a férfiaság, illetőleg a nőiesség kifejezője lehet. Pl. *Komoróczy* rablóvezér (Jósika: A csehek. 1839.), *Boór Bálint* (Szabó D.: Segítség), *Orbán* (Petőfi ilyen című verse szerint: „Komor, mogorva férfiú volt *Orbán*“) stb. S velük szemben a romantikusok nőnevei: *Zelemér*, *Zenedő*, *Csilla*, *Tengemér* (Vörösmarty) stb. Thomas Mann „*Tod in Venedig*“ című regényében egy kisfiú neve *Tadziu* (a lengyel *Tadeus* név becéző alakja): „Kellemes hangzásával jól illett a személyhez, s lágy hangzóival, végén a nyújtott »u« kiáltással valami lágyságot és vadságot fejezett ki egyszerre.“ (66.) Gutzkownál szerepel két testvér: az idősebb, az erőteljes, bátor ifjú, *Dankmar*, a fiatalabb, a lágy, ábrándozó *Stegbert*.

Ez utóbbi két név arra is példát mutat, hogy a név némi-képen az életkor megérezésében is útbaigazít. Lehet, hogy a mély és magas hangszín nem egyezik sokszor az alak érettebb vagy fiatalabb életkorával, de az bizonyos, hogy vannak

nevek, amelyeket igazi, komoly felnőtt-neveknek érzünk, más névnél meg azon csodálkoznánk, ha idősebb ember viselné őket, annyira hozzájuk fűzzük a fiatalság képzetét. Van néhány ritkábban használt név, különösen olyanok, amelyeknek nem igen van becézó alakjuk; ezek komoly, öreges hangulatúak, pl. *Tamás*, *Barnabás*, *Bálint* stb.

Rövid, megszokott formájú név jellembeli egyszerűséget, hétköznapiságot sejtethet, hosszabb, összetettebb szerkezetű, ritka alakú név lelki bonyolultságra, a jellem komplikáltságára hívhatja fel a figyelmet, bizonyos előkelőséget rejt magában, s jelzi, hogy nem mindennapi emberrel van dolgunk. A romantikusok használtak nagy kedvvel ilyen ritka, finomodóan előkelő neveket, különösen novellákban: *Borzályvári Béla* (Gaal J.: A színjáték. 1837.), *Szabadlaky Tódor* (Garay J.: A diploma), *Farkasvölgyi Trisztán* (Gaal J.: Farkasvölgy. 1836.). A rendkívüli emberek különös neveire érdekes példákat mutatnak Erdős Renée regényei.

Az itt körülhatárolt névadás-típusokat olyan sorba igyekeztünk illeszteni, ahol a név jellemző erejének forrását a pusztá értelmi hatásból kiindulva, a különféle kollektív és egyéni jellegű képzettársításokon keresztül végül a csupán határozatlan hangulatot keltő hangalakban találjuk meg. A tudatosság szempontjából az egyes típusok egyre halványabbak. A primitív beszélő nevek jellemző értékét az író is, a legegyszerűbb olvasó is világosan látja. A pusztán hangalakjukkal ható nevek megválasztásánál sokszor maga az író is csak ösztönösen érzi a név kifejező erejét, a személyhez való hozzáillését, a nélkül, hogy meg tudná magyarázni a névvarázst. Az olvasóban is csupán a név szugesztív hatása érvényesül szubjektív adottságainak megfelelően. Az olvasó ösztönös érzékenységétől függ, hogy mennyire tudja felfogni ugyanazt a hangulatrezgést, amit az író a névben érzett. Olyan finomságokról van itt szó, amilyenek iránt csak kevesen fogékonyak. Ezért még mindig szélesebb körben népszerűbb talán a beszélő név, aminek jellemző erejét mindenki érzi, ha hibája is az, hogy egyoldalú, és — mint WAGNER RICHÁRD mondta — az író vele egy szóval ráragasztja alakjaira egyéniségük címkéjét, mint a borosüvegekre. A névnek nemcsak egy oldalról kell fedni az alakot, hanem magába kell zárnia egészen. Sőt GOETHE még többet kíván a névtől: ne csak beburkolja a személyeket, mint bő köpenyeg, hanem úgy símuljon alakjukra, mint a ruha. Ez azonban talán kissé merész és túlzó követelmény. Ha az író olyan nevet alkot, amelynek hangulata megfelel a hős egyéniségének, elérte a névadás célját. A hangulati hatásra kell tehát elsősorban törekedni, s — mint látni fogjuk — a történelmi fejlődés menete nagyjában megegyezik a névadás-típusoknak itt felállított sorozatával, azokon keresztül halad.

(Folytatjuk.)

KOVALOVSKY MIKLÓS.

Bibircsó.

Az EtSz. szerint eredete ismeretlen.

Az EtSz. előtt már történt egy kísérlet a szó eredetének megfejtésére. PRÓNAY ANTAL (Nyr. XXVII, 122. l. jegyz.) szerint a szláv *babrat'* 'sudeln'-ből a magyarban egy **babra* szó keletkezett, amely nem azonos a *babra-munka*, *bibri-babra* összetételek alkotó tagjával, hanem önálló szó volt, és jelentése 'folt, piszok, petty' lehetett; ezt a **babrá*-t azután kiszorította a *babirka* (< *babirkál*) 'petty' szó, és ebből lett a *bibirka*, illetőleg más kicsinyítő képzővel a *bibircs*, majd tovább kicsinyítve *bibircsó* (> *buburcsó*, *boborcsó*) és népetimológiával [!!] *bibircsók*.

E származtatással nem kell bővebben foglalkoznunk: olyan kezdetleges az egész magyarázat, hogy az EtSz. valószínűleg ezért nem is említette meg.

Az EtSz. „ismeretlen eredet”-hez SIMONYI (Nyr. XLIV, 121) szólt hozzá, és azt állította, hogy „egy kis leleményességgel megtalálhatni [a szó] szláv eredetijét: szlov. *brbunčėk* (kicsinyítője a *brbunėk* 'buborék' szónak, amelyből a magy. *buborék* lett)”. „Világos,” — folytatja tovább SIMONYI — „hogy a hosszabb alakok [t. i. a *buborcsék*, *bibircsók*] az eredetibbek, s belőlük vannak elvonva a rövidebbek [t. i. a *buborcsó*, *bibircsó*].“

SIMONYI magyarázatának számos gyengéje van. Az egyik mindjárt az, hogy a szlovén *brbunčėk* kedvéért a *buborcsék*-ot kellene a *bibircsó* alapalakjának tartanunk, márpedig ilyen alak a régiségben nem fordul elő. A nép nyelvében megvan ugyan, azonban újabb keletű is lehet; de még ha régi is, a *buborcsék* nem lehet a *brbunčėk* magyar megfelelője, mert ha nem is tudjuk megmondani határozottan, hogy mi lett volna e szlovén szóból a magyarban, az bizonyos, hogy *buborcsék* semmiesetre sem, mint ahogy a szlovén *brbunėk*-ből sem váltott a magyarban *buborék*.

A *buborék*-ről tudjuk, hogy a *bugyog* szócsaládjába tartozik, és így végeredményben hangutánzó eredetű (vö. EtSz.). Ugyanilyen eredetű a szlovén *brbunėk* is, amely a szlovén *brbotāti* 'brodeln, murmeln, stammeln', *brbrāti* 'plappern', *brbòt* 'Stammeln, Brodeln, Geplauder' (vö. még szerb-horvát *brblati*, *brbljati* 'schwatzen', *brboljati* 'schnalzen', *brbòtati* 'schnuppen', *brbòtati* 'sprudeln' | bolgár *brbol'z*, *brbor'z* 'plaudere, schwatze' | kisorosz *borboròsy* 'mürrische Reden' stb.; l. BERNEKER, EtWb. 107—8) szavakkal függ össze. SIMONYI azáltal, hogy ezt a *brbunėk*-et megemlítette, önkénytelenül is az EtSz. *buborék*-származtatását erősítette meg, mert a 'Wasserblase' jelentésnek hangutánzó előzményből való kifejlődésére adott egy nagyon is elfogadható példát.

SIMONYI híás nézetének van azonban egy pontja, amely figyelmet érdemel. Az t. i., hogy a *bibircsó* szó valamiképen összetartozik a *tuborék*-kal. Hogy a szlovén szavakon át nem tartoznak össze, az hangtanilag kétségtelen. Annál valószínűbb, hogy közvetlen kapcsolat van a két szó között, és ezt nem is nehéz igazolni.

A *bibircsó* és a *bulorék* szó alaktanilag egyformán tagoldódik. Mindegyik egy tő-elemből: *bibir-* és *bubor-* meg egy képző-elemből: *-csó* és *-ék* áll. A képző-elemek különbözőségével nem kell foglalkoznunk; egyébként talán mindkét szónak egyaránt kicsinyítő képzője van.

A tövek hangalaki eltérése azonban már magyarázatot kíván, de csak a köznyelvi alakoknál, mert a népnyelvből *buborcó* (Tolna m.), *buborcsek* (Göcsej, Balaton mell., Dráva mell.), *tuborcik* (Órség), *buborcso* (Szeged) [vö. MTsz.] alakokat is ismerünk, amelyeknek a töve teljesen azonos a *buborék* tövével. Ezek közül a mélyhangú alakok közül a *buborcsek*-ot és a *buborcik*-ot óvatosságból félre kell tolnunk, mert *-ék* ~ *-ik* képzőjükkel könnyen azt a látszatot kelthetik, mintha a *buborék*-kal szorosabb kapcsolatuk volna. Gyanúsak, hogy esetleg szókeveredés szülöttei (*buborcso* × *buborék* vagy *bibircsó*, *buborcso* × *tuborék*), és ha ez való, akkor a tő azonossága tekintetében nem igen voksolhatnak. De a megmaradó *buborcó*, *buborc(os)* alakokkal sem sokra megyünk, mert nem tudjuk, milyen régiiek. Keltezett alakokat kell tehát keresnünk, és ezek segítségével kell felderítenünk az eredeti tőviszonyokat.

A *bibircsó* alakváltozatait az EtSz. így sorolja fel: *buborcó*, *buborcso*, *bibircsó*, *buborcso*, továbbá *bibircsók*: *buborcsek*, *buborcsek*, *bübörcek*. E felsorolásnak az alakváltozatok időrendjét kellene tartalmaznia (vö. MNy. II, 301), azonban nyilvánvalóan nem ezt adja, hanem azt a fejlődést, amelyen a szó a szerzők véleménye szerint átment. GOMBOCZ—MELICH szerint tehát a magashangú tő: *bibir-* volt az eredeti, és ebből lett a mélyhangú alak: *bibor-* > *bobor-* > *bubor-*. Ez nincsen kifejezetten megemlítve egy szóval sem, de a címszó kidolgozása ezt a felfogást tükrözi. GOMBOCZ egyik későbbi dolgozatában (MNy. XVI, 7) már óvatosabban nyilatkozik a *bibircsó* tőalakjának fejlődéséről. Rövid néhány sorban mindjárt három fejlődési lehetőséget is említ: 1. *bibircsó* > *buborcso* (nagyjából ezt az álláspontot képviseli az EtSz. is); 2. „a két változat nem is egymásból fejlődött“; 3. a mélyhangú tőalak az eredetibb. Ez a harmadik lehetőség csak a sorok között olvasható. GOMBOCZ ugyanis a *bibircsó* szót ama kétes esetek közé sorolja, amelyeknél „nehéz eldönteni, hogy az első szótagban *o* > *i* vagy *i* > *o* változás történt“, tehát könnyen lehetséges, hogy a mélyhangú tőalak az eredetibb. Számunkra egyelőre ez is elég; nézzük, mit vallanak a történeti adatok.

Szavunkra ezeket az adatokat találjuk a régi nyelvben: CAL.: *bobortso* („papula — sômör, bobortso“ | „ionthi — orczan való bobortsózás“); erre a *bobor-* tőalakra ettől kezdve sok példát (Kal. 1620., Com:Jan. 54. 1673.: *boborcso* [vö. NySz.]; MA.: *boborczo*; vö. még PP., PPB., SzD.^{1, 2} stb.) tudunk egészen CzF.-ig, ahol már csak mint tájnyelvi alakváltozat szerepel (a MTsz nem említi). Időrendben a következő alak: *bibircsó* (először Com:Jan. 54. 1673.: *biborcso* [l. NySz.]; Mesterházy Péter jegyzőkönyve 1652—1701.: *biborczo* [l. Nyr. XXXIV, 509]; Misk:VKert. 1702.: *bibortsós* [l. NySz.]; vö. még PPl., PPBl.; CzF.-nál szintén így, tájnyelvi alakként). Utoljára tűnik fel a *bibircsó* (első adat származékban Felv:SchSal. 1694.: *bibircsós* [l. NySz.]).

Az időbeli sorrend tehát egy *bobor-* (1585.) > *bibor-* (1673.) > *bibir-* (1694.) tőfejlődést árul el, és ezt a fejlődési menetet egyáltalán nem zavarja, sőt inkább étellel teljessé teszi az a körülmény, hogy PP.-nál együtt szerepel mind a három tőalak, SzD.-nál pedig kettő: *bibir-* és *bobor-*.

Érdekes, hogy a *buborék* szóra szintén *o-s* tőalakokat találunk a régi adatokban: 1568: *boberec* (l. NySz., kérdőjellel) | GyöngyTör.: *boborek* (vö. EtSz.). De van egy hasonló korú *u-s* alak is: CAL. *buborik*-ja, és ezt a *bugyog*-gal való kapcsolatánál fogva eredetibbnek kell tartanunk.

Történeti összeállításunk eredménye tehát a *buborék* szónál egy *bubor-* ~ *bobor-* (? ~ *bober-*), a *bibircsó* szónál pedig egy *bobor-* tőalak. Az anyagi egyezésnek ez a foka már feltétlenül megengedi, hogy komolyan foglalkozzunk a két szó közvetlen összefüggésével, elsőbben is a jelentéskülönbséggel, ami a két szót elválasztja.

A *bibircsó* jelentése az EtSz. szerint 'papula, pustula, herpes, jonthus, Warze'. CzF.-nál ezt olvassuk: „Bibircsó — Kis bimbóhoz hasonló kütég, fakadás, pörsenés az emberi bőrön, különösen az arczon.“ Ha a régi előfordulásokat is nézzük, ez az értelmezés nagyjából helyes. A *bibircsó* csakugyan a bőrfelületen jelentkező állandó vagy mulékony, kisebbfajta dudort jelenti (vö. „Bibircso és akar melly puffadé“ stb. [NySz.]). A himlőhelyes arcot is *bibircsós*-nak mondják. A himlőhely ugyanis bemélyedő forradásával az arcbőr épen maradt részecskéit kis dudoroknak tünteti fel. Már némileg eltérő, bár alapjában hasonló jelentés tűnik ki Mesterházy Péter jegyzőkönyvének adatából: „In ütésrül Hamarjában érvén vagd megh az biborczoiat, az hol ütistül feől dagadott.“ Mint TOLNAT: Nyr. XXXIV, 509 helyesen állapítja meg, itt a szó „ütéstől származó daganatot jelent, míg a mai *biborcso* állandó bőrnövevényt“.

Hogyan viszonylik mármost mindez a 'Wasserblase' jelentéshez? — Úgy, hogy a 'Warze stb.' és a 'Wasserblase' ugyanannak a szónak a jelentése is lehet. A votják *pul'i*, *pul'é* je-

lentése 1. 'buborék, Wasserblase'; 2. 'hólyag, pörsenés, kiütés (a bőrön), Finne, Hitzblase, Hitzblatter (im Gesichte). Ugyancsak a votjákban *l'og* 1. 'daganatszerű kinövés a fa kérgén'; 2. 'bibircs, szemölcs, lencse' (MUNKÁCSI, VotjSz. 601, 1753). A cseremiszi *zanj* is 1. 'Wasserblase'; 2. 'Finne' (SZILASI, CserSz. 37). A SIMONYI említette szlovén *brbûnček* szintén 1. 'die im Wasser aufsteigende Wasserblase'; 2. 'die Pustel' (PLET.). Tetszés szerint szaporíthatnók e példákat, de talán elég lesz, ha még egyet említünk. MARTON szótárában a német Bläschen, Bläslein alatt ezt találjuk: a) 'hójagotska b) buborék c) pörsenés, persenés; bibirtsó.

Ha az eddigieket össze akarjuk foglalni, azt kell mondanunk, hogy a *bibircsó* és a *buborék* közvetlen összetartozása nagyon is valószínű. Mind a kettő képzett, talán kicsinyítő képzővel alkotott főnév. A tőalak mássalhangzó-állománya mindkettőnél ugyanaz, és a magánhangzók tekintetében sincs lényeges eltérés, legalább is a régi alakoknál. Igaz ugyan, hogy a *buborék*-nál egy *bubor-* ~ *bobor-* tőalakot igazolnak a történeti adatok, a *bibircsó*-nál viszont csak egy *bobor-*t, de elvégre itt vannak a népnyelvi alakok: ezek, ha keletzetlenek is, mégiscsak igazolják a *bibircsó* *bubor-* tövét. Jelentés szempontjából sem eshetik komoly kifogás a összefüggés ellen. A két szó viszonya a legapróbb részletekig olyannak látszik, mint a szlovén *brbûnec* 'Pustel' és *brbûnek* 'Wasserblase' szópáré. Ezek is különböző képzőkkel azonos tőből képzett főnevek, kicsinyítő alakok, a tő itt is, mint a magyar szavaknál, hangutánzó eredetű, s a jelentés is ugyanaz, mint a magyar szavaknál.

Ennél meggyőzőbb párhuzamot keresve sem lehet találni, de azért akadhat kétkedő, akinek mindez nem elegendő és kézfoghatóbb bizonyítékokat kíván. Mondjuk, egy régi *buborék* szót, amely 'Warze'-t jelent, vagy egy *bibircsó*-t, amelynek jelentése 'Wasserblase'.

Ilyen kényes igényeket csak ritkán tudunk kielégíteni, azonban a mi esetünk e ritkaságok közül való: a bizonyítékok közül az egyik ugyanis megvan. A Kolozsvári Glosszák Ajtai—Bölöni-féle bejegyzéseiben szerepel egy *buborcso* szó, írva: *buborczio*. Az EtSz. is említi ezt az adatot, csak utolsónak, pedig a *bibircsó* szóra ez a legrégebbi adatunk: a glosszák-nak ez a része tudvalevőleg 1577 tájáról való (vö. Nyf. XLV. 6). Kétszeresen is érdekes ez a bejegyzés. Alakilag kezünkbe adja a már várvavárt *u-*s alakot, mégpedig mint legrégebbi alakváltozatot, és ezzel eloszlát minden kétséget, amely a töveknél esetleg felmerülhetett. Jelentés tekintetében megvalósággal meglepő a glosszák feljegyzése: a *buborczio*-t a latin „bulla“ szó megfelelőjének mondja, s hogy ez a „bulla“ nem 'gomb' vagy 'függő pecsét', arról a szövegösszefüggés kezes-

kedik, mert ott *az vízben való búborczio*-ról esik szó, vagyis 'buborék'-ról.

A *bibircsó* hangalaki fejlődése tehát ez lehetett: *buborcsó* ~ *boborcsó* > *biborcsó* > *bibircsó*. Ilyen fejlődésre elég sok példánk van: *busziók* ~ *bosziók* > *bisziók* (< oláh *busuioc*), *nyuvad* ~ *nyovad* > *nyivad* stb. (vö. MNy. XVI, 5 kk.). A jelentések történeti sorrendje: 1. 'Wasserblase, buborék' (elav.); 2. 'Warze, bőrnövény'; 3. 'Geschwulst, dudor, daganat' (elav.). Fejlődés szempontjából ez így értelmezendő: 'buborék (hólyagocska a vízben v. a vízen) → 'hólyagocska a bőrön' → jelentésmegoszlással részint 'dudor, daganat', részint 'bőrnövény, szemölcs'.

A *buborék* szónak 'Warze' jelentésére nincs adatunk, de a fentebbiek után nem is nagyon szükséges.

LAZICZIUS GYULA.

Rigyác, Szepetnek.¹

I.

A Nagykanizsától nyugatra fekvő zalamegyei *Rigyác* helység nevének régi alakjai: 1411: *Rygyalch*; 1426: *Rygyalch*, *Rygialch*, *Rygalch*; 1513: *Rygalch*; 1419: *Regialeh* (CSÁNKI III, 98). A helynév a mi szláv eredetű *ragya* szavunknak dél-nyugati szláv *rdja* változatával² függ össze. A *rgja*, kicsinyítő *rgjica* jelentése 'Rost; aerugo, rubigo, ferrugo' (IVEKOVIC—BROZ II, 343), azonban a hozzátartozó szócsaládban ilyen jelentések is szerepelnek: *rigj*, *rigja* 'fuchsröt' | *rigja koza* 'eine rote Ziege' | *rigjo* 'der Fuchs (Pferd)' (i. h. 345). Az ezekkel összefüggő *-cc* képzős *rdjac* származékot víznévül használták, ami tehát jelentés tekintetében megfelelt a magyar *Verespatak* kifejezésnek; nb. szlovén *Črnc* ~ magyar *Csernec* Zalában (CSÁNKI III, 43) | horvát *Belec* ~ magyar *Belc* Zalában (i. h. 35) | horvát *Bistrac* (vö. MIKLOSICH, PON. 209—10). A szláv *Rdja* név a magyar ejtésben a szóeleji mássalhangzótorlódás feloldásával a *Rigyac*, majd *Rigyác* alakot öltötte, sőt — amint az idézett XV. századi adatokból látható — bizonyos időben az *-ác* szóvég a zárt szótagbeli hosszú *á*-nak az *ál* > *á* fejlődés analógiás recprocumául nem ritkán fellépő *ál*-ra bontásával *Rigyác*-nak hangzott.

A szláv *rdja* szóból képzett szláv *rdjovec* van meg ebben a helyneveinkben: A) 1439, 1464, 1484: *Radoch*, *Ragyowch*; 1440: *Felsewragyolcz*; ma: *Ragyolc* és tótul *Radovce* Nógrádban

¹ Ez a cikk Egyed Ferenc rigyáci plébánosnak a *Rigyác* és *Szepetnek* helynevek eredetét illető kérdésére szolgáló felvilágosításul készült.

² Vö. a *ragya* és *rozsa* szavak szláv megfelelőire vonatkozó adatokat MELICH, SzJövsz. I, 1: 145—7.

(CSÁNKI I, 105; LIPSZKY). — *B*) 1293: *Rogyolch*, fluvius, a Sajó mellékvize a gömörmezei Hamva környékén (HazOkm. VII, 234; ORTVAY, Vízr. II, 160). — *C*) 1347, 1439, 1443: *Radyolch*, *Redyolch*; 1418: *Ragyouch* Szepes megyében (CSÁNKI I, 265); XIX. sz. el. és ma: *Ragyóc* (LIPSZKY) ~ XIX. sz. el.: tót *Ordzovjany* és magyar *Ordzovány* (LIPSZKY). Az *Ordzovjany* formával kapcsolatban a *rdja* tót *ardza* változatára hívta fel figyelmemet KNEZSA ISTVÁN.

Idézhetünk déli szláv *Rigjica* víznevet is: 'voda u Stospudu' (IVEKOVIĆ—BROZ II, 345), ami *-ica* képzős szláv alakulat; nb. szerb *Bistrica*, *Črnica* (vö. MIKLOSICH, PON. 210). — A bácsbodrogmezei *Rigyica* LIPSZKYNÉL *Rigica*, régi magyar neve pedig XIV—XV. sz.: *Reegh*, *Reeg*, *Reg* (CSÁNKI II, 207); tehát aligha tartozhatik ide.

Az 1193-ban feltűnő „aqua *Rigauz* (ÓMOlv. 55) a somogymezei Szuloknál Barcstól északkeletre kezdődő patak; 1437-ben *Rygochmelleke* jelenik meg (CSÁNKI II, 638); ma *Rigóc*-nak hangzik a név. A szláv *rogv* 'szarv' szóhoz vonhatjuk, mégpedig így: szláv *Rogovec* > magyar *Rogovec* > *Rigovec* > *Rigouc* (*Rigauc*: 1193: *Rigauz*) > *Rigóc* > *Rigolc*, míg az 1252: *Ragoch*, *Rogolch* helynév Zemlénben (ÁrpÚjOkm. VII. 346, XI, 384) a magyar *Rogovec* > *Rogóc* > *Ragóc* ~ *Rogolc* hangfejlődést mutatja¹. — Ugyancsak a szláv *rogv* szóhoz, illetőleg egyrészt *a*) *-ače*-képzős² *rogač*, másrészt *b*) *-alo-* vagy *-aljo-*képzős² *rogalj* vagy *rogalj* származékához tartoznak a következő helynevek is: *a*) *Rigács* Zalában (CSÁNKI III, 98) | *Ragács* hegy Gömörben (LIPSZKY, mégpedig csak magyar néven) | *Rohács* ~ tót *Rohač* hegy Árvában és Liptóban (LIPSZKY) | 1271. okl. másolata: „fluvius“ és „silua *Ragalch*“ a vasmezei Csákány környékén (ÁrpÚjOkm. VIII, 349)³; — *b*) *Ragály* Gömörben (CSÁNKI I, 144 és LIPSZKY, csak magyar néven) | 1317: *Ragal* ~ 1276: ? *Roguld* a Csepel-szigeten (CSÁNKI III, 343 és ÁrpÚjOkm. IX, 152).

II.

1347, 1356: *Scpethnuk*; 1390—1406: *Zepethnuk*; 1381: *Seputhnek*; 1446: *Zepethnekkees* (tizedkerület); 1423, 1493, 1506: *Zepethnek* (CSÁNKI III, 25). Régen ilyen, vagyis *Szépētnük*, *Szepütnek*, *Szēpētnēk*, ma meg *Szēpētnēk* alakban fordul elő egy az előbb tárgyalta *Rigyác* közelébe, Nagykanizsától délnyugatra eső zalamegyei hely neve.

E név magyarázatát azzal vezetjük be, hogy az alábbi szláv szócsoportot állítjuk össze: szerb-horvát *nà-spēm*, *nà-sūti* 'anschütten' és *prò-spēm*, *prò-sūti* 'verschütteln' | ó-cseh *na-sūti* 'vollschiitteln' és *pro-spu* 'effundam' || szerb-horvát *šipam*, *šipati*

¹ *Rákóc* (CSÁNKI I, 360)?

² Vö. VONDRÁK, VglGram. I, 459, 437—8.

³ Vö. MOÓR ELEMÉR: Nyr. LX, 114.

schütten, spargo, fundo' és *sípiti* 'fein regnen, nebeln' | cseh *sypati* 'schütten, streuen' | kisorosz *sypaty* 'schütten' | orosz *сы́плю, sypat* 'schütten' || egyházi szláv *sopъ* (loc. *spě*) hn. 'Hügel' | szlovén *sep* (gen *sépa* ~ *sepû*) 'der jährlich aufzuschüttende erhöhte Rand oberhalb eines Weingartens' | szerb-horvát *sip* 'Schutt, Schütt' | cseh *sep* = *osep* 'Schüttgetreide' | orosz nyj. *sop* 'Erdaufwurf, Damm' (az eddig felsorolt adatokra l.: TRAUTMANN, BaltSlWb. 293; IVEKOVIĆ—BROZ; HRINČENKO¹) || 1413: „viam magnam que *Nazyp* vocatur“ ~ 1227: „magna via levata... levata via“ (vö. PAIS, Öttevény: MNy. XXVIII, 120) || 1334/1372: „duas vias que vocantur *Sceph*“ (SMIČIKLAS X, 188) és 1347: „ad viam magnam et pupplicam *Scep* dictam“ (i. h. XI, 353); ez a szláv *sep* — ahogy az előbbi *násip* is — a. m. 'töltésút', vagyis a régi magyar *öttevény*.

A szláv *sop-* főhöz fel lehet venni egy deverbális *sopotъ* névszót, amint pl. a *re[ol]ptati* 'morog, zúg stb.' ige családjában jelentkezik ó-egyházi szláv *ropotъ* 'Gemurr', szlovén *ropôt* 'Gepolter', orosz *rópot* 'Murren', cseh *repot* vagy *rept* alakulat (az *-oto, -eto, -vto, -vto* nomen acti-képzőre nézve vö. VONDRÁK, VglGram.² 584—5).² IVEKOVIĆ—BROZ (II, 444) a forrásnevekben gyakran előforduló *Söpôt* szónál jelzi azt a nézetet, hogy ez a *sipati* igével tartozhatik össze. MIKLOSICH (PON. 318), aki a szlávtság különböző ágaiból közli a szót, illetőleg nevet, ezt bocsátja előre: „asl. *sopotъ* canalis, wahrscheinlich eigentlich das Rauschen fließenden Wassers“. Természetesen nem tartom magamat illetékesnek, hogy ilyen szláv nyelvtudományi kérdésekben határozott állást foglaljak, de az a benyomásom, hogy a *sopot*: *sipati* rokonságot valló nézet jogosult lehet. — Ezzel kapcsolatban úgy sejtem, hogy a MIKLOSICHTól a *Sopot*-tal összevetendőnek jelzett *Sop* (vö. LIPSZKY), *Sopje*, *Sopač* és *Sopnica* (vö. LIPSZKY) neveket szintén tanácsos volna a *sop-* 'spargo, fundo, schütten, streuen': *sopъ* ~ *sep* ~ *sip* 'Hügel' felé is számba venni. Nem mellőzném továbbá ebben az összefüggésben a következő vízneveket sem: a) 1252: „aqua“ és „terra *Scepnichá*“, a Száva baloldali mellékvize Zágráb megyében (ÁrpÜjOkm. XI, 380—2; id. ORTVAY, Vízr. II. 199, I, 182) || b) 1228. évi okl. másolata: „per fluuium *Schepchina*“ és 1244: „per aquam *Stepchina* [helyesen *Scepchina*]“, a Lónya-Száva között Sziszek irányában (ÁrpÜjOkm. VI, 466, VII, 171; id. ORTVAY, Vízr. II, 199). Az a) alatti adat olvasása *Szepnica*, s ez egy horvát *-ica* képzős alakulat (vö. MIKLOSICH, PON. 210); a b) alattiaknak valószínűleg *Szepcsina* az olvasásuk, és így egy horvát *Sepšćina* alak (vö. MIKLOSICH, PON. 211) állhat mögöttük. — Hogy az 'önt,

¹ A TRAUTMANN- és HRINČENKO-féle adatokat KNEZSA ISTVÁN volt zivés rendelkezésemre bocsátani.

² Az alakulás lehetőségének kérdését KNEZSA ISTVÁNNAL beszéltem meg.

tölt' jelentésmozzanatból kifolyólag egy szócsalád jelentéskörében szerepelhet egyrészt a 'töltés, domb', másrészt a 'forrás, folyóvíz' jelentés, az nem kíván bővebb kifejtést.

A *sopot* szónak, amelyre pl. szlapon földről az 1279: „*potok Zopoth nominatum*“ és 1277: „*rivuli Zopath*“ (ÁrpÜjOkm. XII, 265, 195) adatokat idézhetjük, *Sopotnica* származéka pl.: 1347: *Sopotniča* (SMIČIKLAS XI, 372; vö. MIKLOSICH, PON. 318 és LIPSZKY) | 1386, 1387: *Sapothnicha*; 1480: *Zopodnycza* (CSÁNKI I, 312); Hnt. 1873.: *Szopotnyica* Sáros megyében. A szerbben mutatkozik a *sopot*-nak *Sopotec* származéka (MIKLOSICH, PON. 318).

A kisoroszban előfordul *Sopotnyk* is (MIKLOSICH, PON. 318), vagyis *-nik* képzős alakulat. Amikor a toplicai apát-ság határjárásáról szóló 1242. évi oklevélben ezt találjuk: „*rivulus Scopnik*“ (ÁrpÜjOkm. XI, 327; id. ORTVAY, Vízr. II, 203), vagyis a *sop* tőnek *-nik* képzős származékát, akkor — azt hiszem — bátran feltehetjük, hogy a *sopotnik* alakulat ugyancsak megteremhetett a délnyugati szláv nyelvjárásokban, közelebbről az alsó Mura mellékén is.

Egy szláv *Sopotnik* alakból a magyarban fejlődhetett *Szépétnek*. Mégpedig a három közül két szótagjában mélyhangú szóból úgy válhatott teljesen magashangú, hogy az első—második szótagbeli *o—o ě—o*-ra hasontalanult, mint ahogy ezt a (*Fortunád*) > *Fortonád* > *Fërtonád* meg a (*Bortolon*) > *Bërtolon* (*Bërtalan*) esetén bemutattam (MNY. XXIX, 299—300). Hogy az így támadt *Sëpotnik o*-ja a mi hangrendi illeszkedésünk folyamatában nem nagyon tarthatta magát, könnyen érthető.

Hogy a szláv *sopotnik* milyen értelemben vált helynévvé ott az alsó Mura balpartján, arra nézve három lehetőséget vehetünk fel. Az egyik az, hogy a Szepetnek melletti patakot jelölték meg vele. A másik a szócsaládban mutatkozó 'töltés — töltésút' jelentéshez kapcsolódik: *sopotnik* eredetileg az ott vonuló töltésút vagy öttevény neve, mely a kanizsa—perlak—zágrábi útnak a szentmihályi réven (Molnári, Kotori) áthaladó ága (vö. HOLUB, Zala vm. vámhelyei és úthálózata a középkorban: Századok 1917:54 és GLASER, Dunántúl középkori úthálózata: Századok 1929: 277). Harmadiknak a 'természetes emelkedés, halom, domb' értelem jöhet számba.

Hogy 'természetes emelkedés, halom, domb' jelentésű névadásához lehetett tárgyi indíték, a mellett szól egy Nagykanizsa, Sormás, Szepetnek határában előforduló árok- és tónév: *Gördövény* vagy horvátul *Gerdevin*.¹

A magyar *Gördövény* nevet egy szláv **Gredovin* formára

¹ A mély fekvésű terület lecsapolása ügyében intézkedik Zala vármegye alispánjának 1928. augusztus 23-án kelt rendelete.

vezethetjük vissza. Ez a **Gredovin* a mi *gerenda* szavunk szláv *gręda* 'Balken, Stange, Gartenbeet, Stufe stb.' eredetijének horvát-szerb *gręda* változatával (BERNEKER I, 348—9) tartozik össze. A szó a horvátban és szerbben 'Sandbank, syrtis, rupes', a szlovénben (többes) 'Dünen' jelentésben is használatos (BERNEKER és MIKLOSICH, PON. 249). Bizonyára ilyen irányban értelmezhető a sok horvát és szerb *Greda* helység-, hegy-, erdőnév (vö. LIPSZKY), és így világosodik meg, miért van a XIV. századi földrajzi névadatokban *gerenda* (1346: *Gerend* [Körmenid vidékéről]) ~ szlovén *gręd* [BERNEKER]) szavunknak is 'acies montis, elevatura terrae' jelentése, illetőleg „trabs montis“ latinosítása (l. OklSz.). A **Gredovin*-t olyanféle alakulatként vehetjük fel a *gręda* mellé, aminő a horvát *Vrhovina*, *Vrhovine*, kisorosz *Verchovyna*, cseh *Vrchovina* a *vrch* 'cacumen' mellett (MIKLOSICH, PON. 340). *Gördövény* eredetileg magasabb területrésznek, vízből, mocsárból kiemelkedő földhátnak lehetett a neve. Erre vall, hogy a nagykanizsa—sormási, régen meglévő, s nyilván nem posványon át vezetett út (vö. FÉNYES, GeogrSz. „Sormás“ alatt) közelében terült el a szóban forgó mélyedés, amely a függőleges tagoltság ellentétes alakzatai között fennálló névcsereszviszony következtében vehette fel a szomszédos földhát nevét. A szláv **Gredovin*-ből elváltozott magyar *Gördövény*-nek a horvátba való visszavétele a *Gerdevin*, amelyhez a szókezdő szláv mássalhangzótorlódás hiányára nézve hasonlítanak: szláv **Gredovčak* (vö. *Vrhovčak* [MIKLOSICH, PON. 340]) > m. *Ger-dovcsák* > horvát *Gerdovčak* falu neve Zágráb megyében (LIPSZKY) | *Gerdanczi* falu Zágráb megyében (uo.) ~ *Ger-dencze* „curia“ Varasd megyében (uo.) | *Gerdak* pagus R. S. Georg. (uo.).

PAIS DEZSŐ.

Számnevekkel alakult magyar helynevek.

FEKETE LAJOS az oszmánli-török nyelv számnevekkel alakult helyneveiről írt tanulmányát azzal vezeti be, hogy az ez irányú kutatás előbbre vihetné a magyar helynévkutatás ügyét, s a régebbi magyar történelem, valamint a török hódoltság egyes problémáinak megfjtéséhez is segítséget nyújthatna (MNY. XXVI, 33). Hogy e feltevés bevalásáról, vagy inkább hogy a helynévképződés e módjának a törökben és a magyarban való hasonlóságáról meggyőződjem, vizsgálat alá vettem a számnevekkel alakult magyar helyneveket, s e vizsgálat eredményét közlöm itt a rendelkezésemre álló példatárral.

Mindenekelőtt megállapítható, hogy a számnevek a magyar helynévképződésben is gyakran jutnak szerephez. Megállapítható az is, hogy az ilyen magyar helynevek — miképen a törökben — vagy a puszta számnévből állanak, vagy ennek még valamely más szóval vagy szavakkal való kapcsolatából.

Helynevek]magukban álló számnevekből.

A magukban álló számnevek helynévként nálunk éppolyan ritkán használatosak, mint a törökben. Sőt tulajdonképpen még ezekre sem mondhatjuk teljes határozottsággal, hogy önálló használatúak; az adatok ugyanis nem mondatban közlik e számnévi helyneveket, s így nem tudhatjuk, hogy valóban önállóan használják-e bennük a számnevet, vagy pedig a számnév mellől csak a feljegyző hagyta el a jelzett szót, pl. *puszta, rét* stb.

1. Tőszámnevek: *Négy* Csanád m. (CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza¹ I, 700) | *Hét* Gömör m. (Cs. I, 136, Helységnévtár 1892.² 1177) | *Kilenc* (PESTY, Magyarország helynevei³ I, XXVI. l.) | *Negyven* Győr m. (Cs. III, 553, P. I, XXVI. l.), Kalocsa (FÉNYES, Magyarország mostani állapota⁴ II, 454, Hnt. 1404), Bodrog m. (Cs. II, 205) | *Hatvan* Somogy m. (Cs. II, 611, F. I, 233), Alesút, Baranyavár, Káloz (Hnt. 984, 1170), Fejér m. (Cs. III, 331, P. I, XXVI. l.), Heves, Külső-Szolnok (F. III, 198), Heves, Nógrád, Közép-Szolnok (Cs. I, 54, 99, 556), Debrecen (NyF. XXVI, 22) || az utóbbi jelzővel is gyakori: *Boldogasszony-Hatvana* Pest m. (Cs. I, 26), Nógrád m. (Cs. I, 89) | *Ér-Hatvan* Közép-Szolnok (Cs. I, 556, F. V, 103), Szilágy m. (Hnt. 1093) | *Kis-Hatvan, Nagy-Hatvan* (Cs. I, 22) | *Palotás-Hatvan* Nógrád m. (Cs. I, 89, 104) | *Püspök-Hatvan* Pest m. (Cs. I, 33, F. II, 426, Hnt. 1170) || birtokosjelzővel: *Mike-Hatvana* Nógrád m. (Cs. I, 103) | *Somogy-Hatvana* Somogy m. (Somogy vm. monogr. 142) || mint birtokosjelző: *Negewen potaka*, tó, 1281-ből, Borsod m., Parasznya vid. (ORTVAY, Magyarország régi vízrajza II, 9).

Török párjára vö. *Jirmi 'Hús'* községnév. A magukban álló számnevek többes számának helynévi használatára azonban a magyarban nincs adat.

2. Számnévből képezett főnevek: *Negyvend* Kulcsod Győr m. (Győr vm. mon. 41, Hnt. 1404) | *Százd* Hont m. (F. II, 163, P. I, XXVI. l., Hnt. 1550).

3. Számnévből képezett melléknévek: A) -s képzővel, mint a török *Cataldža 'Kettős'* hn., sokszor jelzővel is: *Kettős, Kis-, Nagy-Kettős* Bakony (Nyr. XXVI, 47), Tiszaigar (Heves vm. mon. 84), Csege (F. IV, 235), Berettyóújfalu (Bihar vm. mon. 51, Hnt. 998), Sárrét (F. IV, 108, Bihar vm. mon. 51, Hnt. 998), Mindszent (PESTY kéziratoss gyűjtése: Népünk és Nyelvünk I, 234), Sárvásár (JANKÓ, Kalotaszeg 13) | *Három* Varsány (Hnt. 1168) | *Négyes* Borsod m. (Cs. I, 176. F. III, 109, P. I, XXVI. l., Hnt. 1404) | *Hatos* Tapolca (F. I, 497) | *Hetes* Somogy vm. (Somogy vm. mon. 76,

¹ Rövidítése: Cs. ² Rövidítése: Hnt. ³ Rövidítése: P. ⁴ Rövidítése: F.

F. I, 220, Hnt. 1177); *Alsó-, Felső-, Gyerő-, Győrö-Hetes* Bodrog m. (Cs. II, 201) | *Nyolcas* Tapolcafő (SIMONYI: NyF. XVII, 49, XXXIII, 30, XXXIV, 176) | *Kilences*, legelő a rajta átvonuló kilenc értől, Csongrád (NNy. I, 232) | *Tizes* Csík-szentlélek (Hnt. 1050); *Kotormány-tizes* Csikbánfalva (Hnt. 1049) | *Negyvenes* Sonkád (Nyr. III, 382) | *Ötvenes* Fakert (P. I, XXVI. l., Hnt. 1099), Arad (F. IV, 479) | *Hatvanos* Gyulaj (Szabolcs vm. mon. 29) | *Ezeres* (P. I, XXVI. l.), Krassó (F. IV, 435). Ezek az -s képzős számnévi helynevek, mint a török *Çifteler* 'Kettősök', többes számban is előfordulnak: *Egyesek*, *Kettősök*, *Hármasok*, *Négyesek*, *Ötösök* Nemesbádony (Nyr. XLII, 433) || jelzővel: *Ujfalú-tizesek* Csikménáság (Hnt. 1050). — *B) Négyesi* Kemeneskápolna (NyF. XXXIII, 30). — *C) Másod Dáka* (NyF. XXXIV, 171) | *Negyed* Nyitra m. (F. II, 332, P. I. XXVI. l., Hnt. 1404) | *Kis- és Nagy-tized* Csany (NNy. I, 231) | *Kódus-tized* Kisújszállás (MNY. XIV, 213) || birtokosjelzővel: *Néma-negyede* Komárom m. (Cs. III, 509). — *D) Tizedes* (SIMONYI: NyF. XXXIII, 30). — *E) Második* Gencs (NyF. XXXIII, 29).

4. Számnévi határozók: *Tizen* Valkó m. (Cs. II, 357) | *Ezeren* Gömör m. (Cs. I, 134).

GOMBOCZ ZOLTÁN felveti a kérdést (MNY. XI, 249), vajjon nem ezekből a számnévi eredetű személynévekből alakultak-e az efféle helynevek: „in villa *Negyven*“, *Hatvan*, „possessionem eorum Kezou aliter *Kilench* appellatam“, *Negyed*, *Hét*. PAIS DEZSŐ szerint (MNY. XVIII, 97) ilyenek még az effélék is: *Tiz*, *Negy*, *Hata*, *Tize*, *Öten*, *Öté*, *Hété*, *Hetén*, *Hatos*.

Számnéveket tartalmazó szókapcsolatok mint helynevek.

Az olyan helynevek, amelyekben számnév más szóval vagy szavakkal együttesen szerepel, kétféle szempontból érdemelnek figyelmet. Az egyik szempontból a számnév jelentését, a másikkól a kapcsolatos szóhoz vagy szavakhoz való viszonyát nézhetjük.

A számnévről jelentés szempontjából annyit jegyezhetünk meg, hogy míg a törökben gyakori a tizen felüli s nem kerek számnévek határozatlan, azaz 'sok' jelentése, addig a mi helyneveinkben ezt a jelentést csak igen kevés adatban lehetne feltenni.

Ami pedig a második szempontot, a számnévnek a kapcsolott szóhoz való viszonyát illeti, a magyarban a törökéhez hasonló birtokosjelzői használatra nincs adat, ellenben a számnév mint jelző, ahogy a törökben is közönséges, a jelzett szó mennviségét vagy sorrendjét határozza meg.

*

A számnévvel jelzett szó jelentésére nézve a legkülönbözőbb fogalomkörből való lehet.

1. Vonatkozhatik az illető földterület nagyságára, mint a török *Beş-karış-ölük* 'Hatarasz'. Mégpedig:

A) Határozott területmértékekkel: *Félhold* Datk (Nyr. XXV, 333), Várgede (Gömör vm. mon. 104) | *Egyholdas* Dálnok (Nyr. XLIII, 238) | *Kéthódos, Háromhódos* Kézdivásárhely (Nyr. XXX, 446) | *Háromholdak* Pápócz (NyF. XXXIII, 31) | *Hathold* Cserefalva (Erdély Népei IV, 27) | *Kéthódallya* Nagyta (Nyr. II, 525) | *Kéthódi dülő* Balatonederics (JANKÓ, Balaton¹ 66) | *Nyóchód* Bakony (Nyr. XXVI, 47) | *Nyóchódak* Pápa; többnek volt 8—8 hold földje (NyF. XVII, 47) | *Kilenc-hód fő* Erkeserű (Nyr. II, 187) | *Tizhold* Óvár (Nyr. XXXI, 117) | *Tizhold szere* Kövend (JB. 8) | *Tizenkéthold* Gömöre (Nyr. XXXVII, 438) | *Tizennyóchód* Egyházashetye (NyF. XXXIII, 30) | *Tizennyóchódak* Pusztakovácsi (NyF. XVII, 49) | *Húszhold* Vép (Nyr. XXX, 446). Zamárdi (JB. 67) | *Húszholdas* Balatonkeresztúr (JB. 67) | *Negyvenhold* Zamárdi (JB. 73). Földes (Nyr. II, 282) | *Hatvanhódos* Szergény (NyF. XXXII, 29) || *Háromfált* Vép (Nyr. XXX, 446) || *Harmincöl* Egri (Nyr. XXXVIII, 94) || *Tizenhatlípis* Magasi (NyF. XXXIII, 29). — B) Határozatlan mértékjelzővel: *Hattelek* Bisse (Hnt. 1170) | *Egytagos* Hatvan (Heves vm. mon. 148) | *Négy-szállás* Jászberény (F. V, 143) | *Háromföld* Tisztaberek (Nyr. XXVI, 286) | *Négyföldes* Gadány (Hnt. 1134) | *Hétút szőlő*; minden birtokosnak hétút szőlője volt, Lovas (JB. 66). — C) A föld termésének valamilyen mértékével: *Másfélrudas, Kétrudas* Gyalakuta (Erdély 1903: 93) | *Hétrudas* Karácsond (MNY. XXV, 72) | *Négyrendes* Lázi (Nyr. XXXVII, 438) | *Hatrendes* Szergény (NyF. XXXIII, 29) | *Hétrund dülő* Füzesgyarmat (Nyr. XXXI, 117) | *Hétrundes* Badacsonytomaj (JB. 66) | *Nyolcrendes* Balatonság (NyF. XVII, 50, XXXIV, 170), Ragály (Gömör vm. mon. 83) | *Tizrendes* Lázi (Nyr. XXXVII, 438), Vinár (NyF. XVII, 47, XXXIV, 178) | *Tizennégyrendes* Kajászószentpéter (NyF. XXXIII, 31) | *Százrend* Acsád (NyF. XXXIV, 170) | *Százrendek*, száz kaszamérés terület (NyF. XVII, 47) | *Hétvelesztás* Réthe (Nyr. XXXI, 118). | *Ötboglyahely* Földes (Nyr. II, 282).

Ide tartoznak a két vagy több, azonos alapszóval, de különböző jelzővel (pl. *Alsó-, Felső-, Közép-* stb.) megnevezett helységek együttes nevei. Ide a több község összeolvadását jelző számnévi helynevek is, mint pl. a török *Heft-kőj* 'Hét-falu': *Kéthely*, két község egyesülése (F. I, 213, Somogy vm. mon. 93), Somogy, Sopron, Szolnok-Doboka m. (Hnt. 1241), Komárom m. (F. I, 162) | *Kétbodony, Kétkeresztúr* Nógrád m. (Nógrád vm. mon. 194) | *Kétbata, Kétmahus, Kétsopron* Arad m. (MÁRKI, Arad vm. és Arad sz. k. város tört. I, 207) | *Hárombölcsé: Kápolna-, Sándor-, Sziget-B.* | *Háromhuta, Há-*

¹ Rövidítése: JB.

rombalatin, *Háromrevuca*, *Háromszlées* (Hnt. 1168) | *Ötfalu*, *Tizfalu* Rév Bihar m. (Hnt. 1611, Erdély 1906: 175) | *Háromszék* | *Hétfalu*.

2. Vonatkozhatik a földterület domborzati vagy általános földrajzi helyzetére, mint a török *Jarım-tepe* 'Féldomb', *Dört-tepe* 'Négydomb' *Altı-dam* 'Hattető', *Beş-adalar* 'Ötsziget', *Beş-čeşme* 'Ötforrás'. — A magyarban ilyenek: *Félhalom* Gyoma (Cs. I, 650, F. IV, 33), Egyek (Hnt. 1090) | *Kéthalom* Dévaványa (F. III, 228), Sikló (Hnt. 1241) | *Háromhalom* Asszonyvására (Bihar vm. mon. 42) | *Öthalom* Hódmezővásárhely (NNy. I, 233), Szeged (NNy. I, 235), Temes m. (Cs. II, 55, MILLEKER, Délmg. közép. földr. 221) | *Hathalom* Veszprém m. (Cs. III, 233, F. I, 450), Gicz (Hnt. 1170), Nagydém (NyF. XXXIV, 174) | *Héthalom* Mágócs (Hnt. 1334), Hódmezővásárhely (NNy. I, 234) | *Százhalom* Fejér m. (Cs. III, 346), Nagy-Küküllő (Hnt. 1550) || *Négydomb* Felsőszentmihályfalva (JANKÓ, Torda-Aranyos¹ 11) || *Tíz-tető* (P. I, XXVI. 1.) | *Harmincoldal* Dálnok (Nyr. XLIII, 238) || *Háromanyahegy* Nagyhalász (Szabolcs vm. mon. 47) | *Kéthatárhegy* Patakalja (Nógrád vm. mon. 101) | *Kétszőlőhegy* Mészkö (JT. 10) | *Hétszőlő* Tokaj (Nyr. III, 431) || a hely meredek voltát jelenti ezek is: *Háromkerékkötő* Erdőbénye (Nyr. V, 191) | *Huszonnégyökörhely* (P. I, XXVI. 1.) || *Háromárok* Temes m. (Cs. II, 41) | *Négyoldalok* Sztána (JANKÓ, Kalotaszeg² 17) || *Kétsánc* Kalotaszentkirály (JK. 11) || *Kétsziget* Turkeve (F. III, 228) | *Hatsziget* Szeremle (Hnt. 1170, Pest vm. mon. 134) || *Hárompatak* Ráho (Gömör vm. mon. 16, Hnt. 1169) || *Tízér*, a hagyomány szerint a sok víztől kapta a nevét, Pusztateszér (NyF. XVII. 46) | *Háromságér* Debrecen (NyF. XXVI, 22) || *Háromág* Nagyta (Nyr. II, 526), Székelykocsárd (JT. 12) | *Háromág-Hortobágy* Bihar (Cs. I, 610) | *Kétágúhegy* Bács m. (Nyr. XLII, 383) | *Kétágúvölgy* Bágyon (JT. 9) | *Háromágú-Görösvölgy* Mátraballa (MNY. XXV, 72) | *Kétágúcsalit* Keszthely (JB. 69) | *Háromágikert* Bajcs (NyF. XXXVIII, 43) | *Kétágúpatak* Rimaszombat (Nyr. V, 480) | *Hetvenágúpatak* Milota (Szatmár vm. mon. 115) | *Kétágútó* Torda, JT. 13) | *Kétágú* Szegvár (NNy. I, 235), Várfalva (JT. 10), Kézdivásárhely (Nyr. XXX, 446), Nádastó, Halas (Nyr. IX, 382) || *Kétvég* Ege (Nyr. XXVII, 144) || *Kétjúkubarlang* Torockó (JT. 35) || *Hétszeművölgy* (P. I, XXVI. 1.).

3. Vonatkozhatik valamely kiemelkedő, jellemző tárgyra, mint a török *Jedi-evler* 'Hétház', *Altı-şehir* 'Hatváros', *Beş-dejirmen* 'Ötmalom', *On-çadır* 'Hetvensátor', *Dörtkuju* 'Négykút'. — A magyarban: *Kétnyár* Somogy m. (Cs. II, 620), Udvarhely m. (Hnt. 1241) | *Kétfüdza* Sonkád (Nyr. III,

¹ Rövidítése: JT.

² Rövidítése: JK.

382) | *Kétdiódülő* Bánfa' (Nyr. XXVIII, 141) | *Háromfa* Somogy m. (Cs. II, 611, F. I, 288, P. I, XXVI. 1.), Gadány (Somogy vm. mon. 74) | *Háromfűzfa* Bencéd (Erdély Népei IV, 27), Vép (Nyr. XXX, 446) | *Hároméger* Sonkád (Nyr. III, 382, XXVI, 287) | *Háromcserfa* Tata (Nyr. XVI, 288) | *Háromnyirfás* Batta (Nyr. XVI, 383) | *Háromnyároldal* Szalonta | *Hatfa* Szöllőske (Hnt. 1170), Vép (Nyr. XXX, 446) | *Hatfai* Kocs (NyF. XXXIII, 30) | *Héthárs* Sáros m. (F. III, 256, P. I, XXVI. 1., Nyr. III, 239, Hnt. 1177) | *Héthársiviz* Polona Sáros m. (ORTVAY, Vízr. I, 372, II, 108) | *Hétbükk* (P. I, XXVI. 1., Hnt. 1177) | *Hétfavápája* Kibéd (Nyr. XLI, 437) | *Kilenccserfák* Ugod (NyF. XXXIV, 177) | *Negyvenszil* (P. I, XXVI. 1.), Bihar m. (Cs. I, 617) | *Százfa* Abaúj m. (F. III, 37) || *Kétház* Bodrog m. (Cs. II, 203) | *Háromház* Vas m. (F. I, 376, P. I, XXVI. 1., Hnt. 1168), Sárbogárd (Hnt. 1170), Kunszentmárton (NyF. XXXIII, 28), Arad m. (MÁRKI I, 232), ill. Zaránd m. (Cs. I, 733) | *Ötház* Tárnok (Hnt. 1440) | *Hatház* Vanyola (NyF. XXXIV, 177), Békés város negyede (P. I, 246), Forray-Nagyiratos (Hnt. 1170); *Hatházutca* Keszthely (Nyr. XXXVIII, 429), Poceaj (Nyr. IX, 528) | *Hétház* Zala m. (Hnt. 1177); *Hétházutca* Keszthely (Nyr. XXXVIII, 429) | *Nyóházutca* Debrecen (NyF. XXVI, 22) || *Tizenháromváros* Vas m. (P. I, XXVI. 1. és 395), Veszprém m. (Nyr. II, 186), Tata városrésze, állítólag 13 házsám volt benne (Nyr. XLIII, 309), Debrecen (F. I, 411, NyF. XXVI, 22) || *Háromsátor* Vas m. (P. I, XXVI. 1., Hnt. 1169) || *Hatrongyos*, hat szegény ember háza, Vanyola (NyF. XVII, 46), Kenese délkeleti sarka (P. I, 130), utca Veszprémben (Nyr. II, 186, P. I, 130, JB. 89), Pély Heves m. (F. III, 228, P. I, 130), Makó (Nyr. IX, 95, XXIX, 542, P. I, 130), utca Less (P. I, 130 és I, XXVI. 1.); jelzővel: *Pusztahatrongyos*, *Pusztakishatrongyos* Pély (Heves vm. mon. 64) || *Kétkökapu* (Simonyi: NyF. XXXIII, 30) || *Kétmalomtér* Jankovác (Nyr. XI, 95) || *Háromkút* Somogy m. (Cs. II, 611), Csikjenőfalva (Hnt. 1168) | *Hétkutas* Zala m. (P. I, XXVI. 1.) || *Kétút* Sztána (JK. 17).

4. Vonatkozhatik a hely, a terület birtokosára, mint a török *Iki kardás-adaşi 'Kéttestvér-szigete'*. — A magyarban: *Kétbirókút* Bakony (Nyr. XXVI, 47) | *Ötfaluhatára*, mert az erdő és legelő közös, Bihar m. (F. IV, 76) | *Hétúr* (P. I, XXVI. 1.) | *Tizfaluhatára* (uo.) | *Tizenkétember vágórétje*, 12 nemes közös rétje volt, Bodony (P. I, 395) | *Tizenhétfalu havasa* Bethlenfalva (Nyr. II, 381) | *Tizenkilencember vágórétje* Bodony (P. I, XXVI. 1.) || alak szerint idetartozik a *Kétasszony kútja* is, bár a népi magyarázat szerint két nyelves asszonyról van elnevezve, mert mosás közben összevesztek a mind a ketten beleestek (Erdély Népei IV, 27). — Ezekhez számíthatók: *Tizennyolcnapos földek*, mert utána a zsellérek tizennyolc napot szolgáltak az uraságnak, Fokszabadi, Endréd, Balatonfőkajár (JB. 80) | *Nyolcforintoshegy*,

ma Mundra, Vízakna területéből kiszakított puszta; Szentpáli Ferenc 1681-ben 8 forintért tartotta haszonbérben (P. I, 225) | hasonlóképen történelmi eredetű a *Tizpertér* is, Tata (Nyr. XLIII, 309).

E csoportba tartoznak azon földrajzi nevek is, amelyek keletkezésének az indítéka „két valaminek a köze“ volt: *Kétút köze* Őszöd, Lengyeltóti (JB. 69), Tata (Nyr. XLIII, 309), Adásztevel (NyF. XXXIV, 170), Felpéc (i. h. 171), Marcaltó (NyF. XVII, 47), Pápóc (NyF. XXXIII, 31), Gyöngyös (Nyr. II, 238), Poroszló (F. III, 228, Heves vm. mon. 67), Alsószentmihályfalva, Felvinc (JT. 11), Sepsiszentkirály (Nyr. II, 333), Csenyéte (i. h. 380), Názánfalva (Erdély 1903: 93) | *Kéthegy köze* Mája (Erdély Népei V, 7) | *Kétörbegy köze* Visk (Nyr. V, 383) | *Kétmál köze* Magyarbikal (JK. 16) | *Kéttorok köz* Bánffihunyad (JK. 11) | *Kétárok köze* Kispéc (NyF. XXXIV, 173), Boba (NyF. XXX, 33), Fehértó (NNy. I, 232), Bánffihunyad (Nyr. XIII, 432), Oltszem (Nyr. XXXVIII, 381), Homoródszentmárton (Nyr. XXV, 430), Nyárádszentlászló (Erdély Népei IV, 29), Szentmihály (i. h. 31), Tarcsafalva (i. m. V, 7), Tördemic (JK. 69) | *Kotros kétárka köze* Kibéd (Nyr. XLI, 437) | *Kétgödörközi bérc* Parád (MNY. XXV, 125) | *Kétvizköz*, Kolozsvár egyik része | *Kétviz köze* Eger (Nyr. XXXI, 351), Füzesgyarmat (i. h. 117), Kajár (Nyr. XXXVII, 438, NyF. XXXIV, 172), Szentmihály (Erdély Népei IV, 31), Oltszem (Nyr. XXXVIII, 381), Sepsiszentkirály (Nyr. II, 333) | *Kétnyárad köze* Nyárádszentlászló (Erdély Népei IV, 29) | „pratum quod *keth you kyzi* vocatur“ 1246-ból (Nyr. VII, 219) | *Kétpatak köze* Bodony (Heves vm. mon. XXX, 25), Sóvárád (Nyr. XXIX, 480), Rava (Nyr. III, 143), Csíkfalva (Erdély Népei V, 7) | *Kétkalányis köze* Malomsok (Nyr. XXXVII, 438) | *Kétérköz* Hetés (Nyr. XVII, 576), Felpéc (NyF. XXXIV, 171), Vanyola (i. h. 177) | *Kétgát köze* Tapolca (Nyr. XXVII, 48), Buraháza (Erdély Népei V, 7) | *Kéthíd köze* Fogaras (Nyr. XLII, 110) | *Kétkút köze* Pókakeresztúr (Erdély Népei IV, 31) | *Kétmalom köze* Szegszárd (Nyr. VI, 192), Szernye (Nyr. XXXVIII, 429) | *Kéterdő köze* Visk (Nyr. V, 383) | *Kétbükközi patak* Parád (Nyr. XXV, 152) | *Kétberekköz* Vörs (JB. 69) | *Kétserekköz* Mezőpanit (Erdély 1903: 93) | *Kétszülő köze* Székelykocsárd, Felvinc (JT. 12) || hasonló alakulások: *Kettő köze* Bánffihunyad (JK. 11) | *Kétforrás között* Pókakeresztúr (Erdély Népei IV, 31) | *Kétsárvíz környék* Szegszárd (Nyr. VI, 192) | *Kétvízre dülő* Ősi (Nyr. XXXVII, 47).

5. Egyik csoportba sem oszthatók a következők: *Kétfél*, a középkorban *Kétfülű* (Temes vm. mon. 54), *Kétfülű* (MILLEKER 199), Bács m. (F. II, 154) | *Háromfülű* (P. I, XXVI. 1.) Arad m. (F. I, 271, MÁRKI I, 203), ill. Zaránd m. (F. I, 732) | *Háromlábú* uo. (MÁRKI I, 232, F. I, 733) | *Kétsupor* Mezőmadaras (Hnt. 1241) | *Tizpízeszer* Lázi (Nyr. XXXVII, 438) | *Kétszányal-*

oldal Várfalva (JT. 10) | *Kétkürtöstanya* Tápiógyörgye (Pest vm. mon. I, 132) | *Hétkádár* (P. I, XXVI. 1.) | *Tizkerekes* Kecskéd (NyF. XXXIII, 31) | *Kétökrühalom* Tiszafüred (MNY. XXV, 154) | *Kétegyház* Békés m. (F. IV, 27) | *Negyvenegyház* (P. I, 26) | *Hetvenegyház* Bihar m. (Cs. I, 610, P. I, XXVI. 1.) | *Százegyház* Csanád m. (Cs. I, 702). Szőreg (Nyr. II, 477) | *Kéttornyúlak* Veszprém m. (F. I, 450, Hnt. 1241) | *Ötvenablaka* Arad m. (MÁRKI I, 211) | *Hatablakai kápolna* Hódmezővásárhely (NNy. I, 233) | *Háromoltárú* (P. I, XXVI. 1.) | *Háromoltárom* Arad m. (MÁRKI I, 203).

*

1. Szerepelnek jelzői funkciójú előtagul s z á m n e v e k n e k - s képzős származéka i, amilyen a török *Čatal-höjük* 'Kettősdomb', *Čatal-dag* 'Kettőshegy', *Čatal-dere* 'Kettősvölgy', *Čatal-miše* 'Kettőstölgy', *Čatal-čam-deresi* 'Kettősfenyő völgye', *Čatal-piñar* 'Kettősforrás', *Čatal-kuju* 'Kettőskút', *Ikiz-göl* 'Kettőtó', *Čifte-deirmen* 'Kettősmalom'. — A magyarban: *Kettőshalom* Földes (Nyr. II, 82), Biharudvari (Bihar vm. mon. 56), Debrecen (Nyr. XXXVIII, 378), Csongrád (NNy. I, 232), Szeged (NNy. I, 235), Szentés (NNy. I, 236) | *Hármasalom* Biharudvari (Bihar vm. mon. 56), Debrecen (Nyr. XXXVIII, 378), Zala (F. I, 522), Kőcspuszta (MNY. XXV, 154) | *Kettősbencehalom* Kőcspuszta (MNY. XXV, 154) | *Hármasdomb* Lovas, Kővágóörs (JB. 65), Szucsák (Nyr. XXXVIII, 380), *Kettőshegy* Csákerény (Nyr. XLI, 391) | *Hármashegy* Zamárdi, Endréd (JB. 65); jelzővel *Kis-* és *Nagyhármashegy* Tihany (JB. 65) | *Kettősgyörke*, hegy, Recsk (MNY. XXV, 152) | *Hármashányás* Sinfalva (JT. 11) | *Ötöstű* Balatontamási (NyF. XXXIV, 170) | *Hármasvölgy* Bakony (Nyr. XXVI, 47) | *Hármaspatak* Szilágy m. (Hnt. 1168) | *Hármasér* Felsőalpár (Nyr. XXVIII, 432) | *Kettősér* Lovászpátona (NyF. XXXIV, 173) | *Hármasfok* Bogyszló (Nyr. III, 47), Csongrád (NNy. I, 232) | *Hármasító* Keszthely (Nyr. XXXVIII, 429), Halogy (Nyr. XXVI, 191) | *Kettőskút* Kengyel (Nyr. II, 187), Ostfiasszonyfa (NyF. XXXIII, 28), Ság (i. h. 30), Földes (Nyr. II, 282) | *Hármaskút* Pécs (Nyr. IV, 334), Tata (Nyr. XLII, 309), Cered (Nógrád vm. mon. 28), Tállya (Nyr. IV, 95) | *Hármaskútító* Tata (Nyr. XLIII, 309) | *Kettősmező* Szilágy m. (Hnt. 1242) | *Kettősföldek* Pápóc (NyF. XXXIII, 31) | *Egyesülő*, *Kettősdülő* Cinderibogád (Nyr. XXXIV, 51) | *Kilencesdő* Tiszaörs (MNY. XXV, 154) | *Hatvanyosdő* Lózs (Nyr. XXXIII, 63) | *Kettőstanya* Mezőzombor (Zemplén vm. mon. 85) | *Kettősmajor* Újszász (Pest vm. mon. 157) | *Hármasatár* Tata (Nyr. XVI, 288), Kúp (NyF. XXXIV, 173), Pécel (Nyr. II, 141), Erdőbénye (Nyr. V, 191), Csécsény (Nyr. XXVII, 528), Domaháza (Nyr. XXXVIII, 37), Hódmezővásárhely (NNy. I, 233) | *Hármasatárhegy* Pest m. (Nyr. XXXVIII, 526) | *Hármasatáridülő* Kúp (NyF. XVII, 48) | *Egyes-*

almafa Vaszar (NyF. XXXIV, 177) | *Kettősalmafavölgy* Damos (JK. 12) | *Hármaskő* Torockó (JT. 12) | *Hetesvár*, először csak hét ház volt benne, Felsőőrvidék (Nyr. XXXII, 177) | *Kettőscsárda* Háromfa (Somogy vm. mon. 74), Heresznye (Hnt. 1241) | *Tizesmalom* Pápa (NyF. XXXIV, 175) | *Hármasút* Mezőpanit (Erdély 1903 : 91) | *Hármastarján* Ravazd (Hnt. 1134). — Ide osztható be: *Hármasierdő* Bakony (Nyr. XXVI, 47) | *Nyolcasító*, alakjáról, Fokszabadi (JB. 73) | *Kilencesírt* Ekecs (Nyr. XXXI, 119).

2. Sorszámnevi előtagok: *Elsőmocsár* Bágyon (JT. 8) | *Másodvölgy*, *Harmadvölgy* Felvinc (JT. 12) | *Elsőhegy* Hatvan (Heves vm. mon. 148) | *Negyedhegy* Damos (JK. 12) | *Másoddülő*, *Harmaddülő* Dáka (NyF. XVII, 48) | *Elsőláb*, *Másodikláb*, *Harmadikláb* Aranyosrákos (JT. 10), Felvinc (JT. 12), Torda (JT. 13) | *Harmadláb* Szabéd (Nyr. XXVIII, 383) | *Elsőjárás* Daróc (JK. 15) | *Másodiklegelő* Szegszárd (Hnt. 1251) | *Elsővontató* Sinfalva (JT. 11) | *Harmadik Kizdia*, *Negyedik Kizdia* Sinfalva (JT. 11).
SZENDREY ÁKOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A *falv* alakváltozataihoz. „*Predium nomine Nar her . . . Zýngeý, ubi est fossatum Irug, et procedit juxta fossam usque Magsar; Indequé vadit juxta ad Sylus foku, et transit ultra ad metam Cus foloud, et itur per medium campum ad Fluvium Nar her, transitque ultra metam Ponoz, et vadit juxta metam Ner her palisper [!], transitque ultra magnam viam et vadit per medium Selmekus usque ad Alruk, et ibi terminatur meta Ponoz . . . per Rodwan . . .*“ Egy 1214-i oklevélből való, amelyben II. Endre király megerősíti Boleszló váci püspöknek a leleszi monostor javára tett adományát. Az idézett szöveg 1214/1334/1342/1364-i többszörös átirás és Lendvay Mártonnak, a királyi kamarai levéltár igazgatójának 1802. évi másolata (MODL. 71. sz.; kiadva CodDipl. III, 1: 153 kk.+471 kk., CodDipl. VII, 5: 204).

„*Predium nomine Narher*“, azaz *Nyárér* az Ugra—Cséffa—Nagyszalonta—Geszt közrefogta vidékre helyezhető, ahol megtalálhatók az elhatárolásában jelzett helyek közül „*fossatum Irug*“: *Ürögd* Ugra mellett, „*meta Ponoz*“: *Mező-Panasz* Nagyszalontától északnyugatra, *Rodwan*: *Radvány* Geszt mellett; Cséffától délkelet felé van *Nyárszeg*, amit szintén a *Nyárér* birtoknak nevet adó víz: „*Fluvium Narher*“ után neveztek el (vö. CsÁNKI, Biharmegye).

Ami a „*metam Cusfoloud*“-ot illeti, *Kisfalud* nevű helységet erről a tájékról nem ismerünk az 1214-i megerősítő levélen kívül egyéb forrásból. Az Ugrától keletre, Cséffától északra eső Oláhszentmiklós határába olvadt bele az 1462, 1485 kör.: *Nagyfalv*, *Nagfalv*, a költészetünkben nevezetessé vált Toldi-birtok (CsÁNKI I, 617). Tehát az 1214: *Cusfoloud* meg az utóbbi *Nagyfalv* egymásra vonatkoztatás révén kaphatták nevüket.

Az 1214-i oklevélnek 1262. február 26. keltű átírásában, amelyet egykorú másolat tartott fenn (MODL. 31.174. sz.), *Cusfoloud* helyett *Cuffalwd* olvasható. Azonban, hogy a négyszeres átírás, illetőleg ezek másolata szállította ránk az 1214-i eredetiben leírt alakot, épséggel nem lehetetlen.

Az 1214:1802-es oklevél magyar szórványai között több olyan van, amely hangtörténeti szempontból meglehetősen régies — a XIII. század első-második évtizedére feltehető — nyelvállapotot tükröztet. Ilyenek: „*pothaka* nomine *Husuh* ^(a)” és *Husuhpotaka* ^(b) olv. *Huszuhpotaka* a. m. *Hosszúpotak(a)* | *Narher* olv. *Nyárhér* vagy *-her*, az *ér* szókezdő *h*-val (vö. OklSz.) | a *Sytus foku* ^(c) névben, amelynek előrésze helyesen bizonyára *Sycus*, azaz *sikos*: *sik* (NySz., OklSz.), utótag a *fok* szó tövégi magánhangzós *foku* formája. Névvnyelvészeti és művelődéstörténeti szempontból szintén régies jellegűek: a XIII. század közepéig terjedő korra vallók az oklevélben felsorolt szolganevek közül például: *Mavagj* | *Numhyw* | *Lathemas* olv. *Látémás*, s ez egy *Látámás* a. m. *Látomás* elváltozása | *Hews* és *Hyused* ^(d) olv. *Hiüsed*: *hős*.¹ — Mindebből azt következtethetjük, hogy amennyiben az oklevél valóban hamisítvány (l. erre nézve SZENTPÉTERY, KritJegyz. 97), korai feljegyzésekből, sőt ezeknek — talán épen a régiesítés érdekében való — pontos követésével készült.

Ilyen körülmények között hiteles nyelvi régiséget láthatunk a *Cusfoloud* adatban, és megszoríthatjuk vele a *falu* végső *u*-ja helyén kettőshangzót ejtő változatok példáinak számát. Az adat a kettőshangzó hangszíne tekintetében ezekhez kapcsolódik: 1271/1378: *Nagyfalow* Nyitra közelében (CodDipl. VII, 2:153; itt az oklevél elé tett évszámjelzés hibásan 1291.) | 1384: *Nagfalou* (OklSz. Körmend, Heim), valószínűleg a Zalaegerszegtől északraire eső *Nagyfalud*, *Kisfalud* szomszédosa (vö. Csánki III, 84). Míg az 1229: *kyffolouud* Somogy m. (MNY. XXIV, 116) | 1233: *Ojufoluu* Liptó m. (MNY. XXIV, 116) | 1382: *Tothfaluw* Szepes m. (Csánki I, 268 után MNY. XXIV, 295) adatokban előforduló szóvégi *uu* és *uw* jelekre esetleg mondhatja valaki, hogy azok rövid *u* hangértékű jel hibás ismétléséből támadtak, addig az *ou* aligha kétségbevonhatóan *ou* kettőshangzónak a jele.² Így az *ou*-val írott formák erős tanúvallomást tesznek a mellett a felfogás mellett, amely a *falu* tövégi *-u*, illetőleg *-v*- hangjában alakítani elemnek a fejleményét keresi, nem pedig tövéghangzónak a maradványát. Figyelmet érdemelhet még, hogy a

¹ Az 1362-es átírás, illetőleg másolat eltérő változatai: (a) *hu/jjr* | (b) *hu/jyr*-*pothoka* | (c) *Situs fokew* | (d) *Hýwefd*.

Az 1214-i oklevelet fenntartó 1802-es és 1362-es szövegekből idézett adatok felderítésében JAKUBOVICH EMIL és SZILÁGYI LORÁND volt szíves támogatói.

² MÉSZÖLY (A HB. hangtört. és alakt. saj. 37 és MNY. XXIV, 274) szerint „nyilvánvaló, hogy az egy [1384:] *falou* alak csak *falu* helyett történt elírás az akkori sok *-ou* végű szó hatására”. Én azonban épen olyan kevéssé tartom valószínűnek, hogy itt íráshibával állnánk szemben, mint ahogy egyáltalában nem látom indokoltnak, hogy MÉSZÖLY az 1211: *Ruozihou-t*, mint a tövéghangzós *liku* (1055: *ruoz licu*) forma elírását intézi el. Miért ne lehetne ez a *likou* *-ou* képzős kicsinyítő, olyan, amilyen a rokonértelmű *odú* ~ *odó*?

Cusfoloud a maga *ou* kettőshangzójával megfelel a *Nicolaus* keresztnév okleveliünkbeli *Mj̄kolous* (ismételten), *Mj̄cholous* változataiban mutatkozó hangfejlődési fokozatnak.

A *falu*-nak az oláhban *faleu* vagy másodsorban *falou* megfelelőjét találjuk: A p a-Nagyfalú ~ oláh Nagyfaleu Belső-Szolnok m. Betlentől délre (Hnt. 1873.) | Nagyfalú ~ oláh Nusifaleu¹ Naszódvidék Nagysajótól nyugatra (Hnt. 1873.) | Oláh-Ujfalú ~ oláh Ujfaleu Kolozs m. Tekétől délkeletre (Hnt. 1873.; vö. CsÁNKI V, 421–2) | Szász-Ujfalú ~ oláh Ujfaleou (ö: Ujfaleu?) Alsó-Fehér m. Nagyenyedtól délre (Hnt. 1873.) | Szász-Ujfalú ~ oláh Ujfalou Doboka m. Kerléstől déldélnyugat felé (LIPSZKY) | Teremi-Ujfalú ~ oláh Ujfaló (ö: Ujfalou?) Küküllő m. északi szélén (LIPSZKY; vö. CsÁNKI V, 900). — TREML LAJOS „Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen“ című tanulmányában (Bulletin Linguistique p. p. A. ROSETTI 1933: 56–61) kimutatja, hogy magyar hosszú *ú* (*ó*) helyén lép fel az oláhban *eu* (*ou*), így: m. *ágyú* > oláh *aghieu*, m. *bornyú* > oláh *borneu*.² Tehát az oláh *faleu* vagy *falou* is a mellett szól, hogy az oláhba való átvétel idejében — aránylag új korban — *falú*-t ejtettek bizonyos nyelvjárásaink.

Megemlítem itt, hogy 1310. évi oklevélből közöltem (NyK. XLVIII, 479) *Budafoluuan* adatot (ZalaOkl. I, 133), amely a Zala megye északnyugati szélén Zalalövőtől keletre fekvő *Budafalva* (ma *Budafa*) helység nevének *-n* ragos helyhatározója, vagyis példa a *falu*-nak egyes 3. személyű birtokost jelölő *foluva* 'falva' alakjára.

PAIS DEZSŐ.

Aranka- és Jankowich-kódex. A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi osztálya Döbrentei Gábor halála után 1851. május 10-én TOLDY FERENCET bízta meg Döbrentei örökének, a Régi Magyar Nyelvelmékek kiadásának gondozásával. TOLDY a nyelvtudományi osztálynak 1854. január 9-én tartott ülésén jelentést tett az 1853. év végéig történt munkálatokról, nevezetesen az Akadémia könyvtárában meg nem levő nyelvelmékek másolatának elkészítéséről.

Az Akadémia 1851-ben tíz magyar kódexet jelölt ki leiratás végett (AkÉrtesítő 1851. I, 14). Köztük volt az Aranka- és a Jankowich-kódex is. TOLDY átvizsgálta Jankovich Miklós hátrahagyott könyvtárának nyelvelmékeit a Nemzeti Múzeumban, s azt állapította meg, hogy a nyelvtudományi osztály jegyzékében Jankowich-kódexnek említett nyelvelmékek azonosak a Peer-kódexszel, amely tudvalevőleg 1852-ben került a Múzeum birtokába. E szerint a magyar kódexek sorából mint külön kódex törlendő a Jankowich-kódex. Hasonló véleményt mondhatott TOLDY az új n. Aranka-kódexről is. Erről is az a véleménye alakult ki, hogy

¹ Oly. Nodž.

² Amint ugyanő (TAMÁS LAJOS) közli velem, az erdélyi oláhban a helynevekbeli magyar *falu*-nak (a közszo nem került át) ritkább a *-faleu* vagy *-falou* hangzása, hanem túlnyomórészt így ejtik: *-falău*, ahogy tehát: m. *bosszú* > oláh *bășău*, *basău* | m. *gyalú* > oláh *jiălău*, *geălău* | m. *gyanú* > oláh *jinău*. Felvilágosítása szerint a magyar szövegi rövid *u*-k egész másképpen tükröződnek az oláhban.

azonos a Teleki-kódexszel (AkÉrtesítő 1854. I, 348). A Teleki-kódex Aranka György tulajdonából került a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba (Nytár XII. kötet XXXIII. l.).

Mikor HORVÁT ISTVÁN először hívta fel a figyelmet a Teleki-kódexre, külön szolt a gróf Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtárában levő kéziratos könyvről, s külön említette Aranka György marosvásárhelyi kéziratát. De már fölveti a kérdést, nem jutott-e az Aranka-kódex a Teleki-könyvtárba (TudGyűjt. 1836. XII, 93—4).

Ahogy a Teleki-kódexet régebben Aranka-kódex néven ismerte az irodalom, épúgy a Peer-kódexet is egykor akkori tulajdonosáról Jankowich-kódex néven említették.

A Simor- és a Kriza-kódex fölfedezése. 1. A Simor-kódexet ma „Nyelveml. 14“ jelzéssel őrzi a M. Nemz. Múzeum Széchenyi-könyvtára. Mai táblájára MÁTRAY GÁBOR jegyezte be a kódex fölfedezésének történetét. A bejegyzés szövege:

„E' hártára iratott XV-ik századi magyar kézirat Eppelen (Esztergom) vármegyében találtatott.

A' Széchenyi országos könyvtárnak szentelé t. Simor János ur, esztergomi érsekmegyei kormánytitoknok, 1848. November 30.

Alólirott által bemutatott 's magyarázott a' magyar tudós társaság ülésében 1850. Jun. 24. (Lásss: „magyar academiái Értesítő 1850/1 I^{só} füzet. 8-ik lap | Mátray Gábor mp.“

Mellesleg megemlíthetem, hogy MÁTRAY akadémiái felolvasásához TOLDY FERENC is hozzászólt (AkÉrtesítő i. h. 10).

Simor 1842. július 14-től 1846. július 29-ig volt bajnai plébános. Bajnához tartozik mint leányegyház Epöl (Eppel). Ebben az időben, bajnai plébános korában, kapta Simor a kódexet egy epöli parasztembertől. Ki volt ez az epöli lakos, s ő hogyan jutott a kódexhez, ezt hiába kutatta MÁTRAY.

2. A Nytár II. kötete a Kriza-kódexhez is csak olyan szűkszavú bevezetést ad, mint a kötet többi nyelvemlékéhez. Arról is hallgat a kiadó, honnan került elő a kódex; csak annyit tudunk meg, hogy Kriza János szerezte meg e nyelvemléket a M. Tud. Akadémia számára.

Az Akadémia — úgy látszik — még 1851. május 10-én tartott nyelvtudományi osztályülésén elhatározta többek közt a Kriza-kódex lemásolását is a Régi Magyar Nyelvemlékekben való kiadás céljából. TOLDY FERENC a nyelvtudományi osztálynak 1853. április 11-én és 1854. január 9-én tartott kisgyűlésén mutatta be az elkészült másolatot, ami Ring Adorján akadémiái irnok munkája. 1853 végén azonban már a kódex eredeti példánya is az Akadémia birtokában volt. TOLDY jelentéséből megtudjuk, hogy a kódex eredetileg Kolozsvárt magántulajdonban volt. (AkÉrtesítő 1854. I, 348.) Ott akadt rá KRIZA, s onnan jutott az Akadémia könyvtárába.

Mikor TOLDY 1853. április 11-én ismertette a kódexet, KRIZA még csak használatra engedte át az eredeti kéziratot. TOLDY ekkor indítványozta, hogy nevezzék el e nyelvemléket Kriza-kódexnek (AkÉrtesítő 1853. II, 201—2).

TIMÁR KÁLMÁN

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Balázdsdeák-mente. A régi magyar úri viseletnek a mente tudvalevőleg az a ruhadarabja volt, amelyet a dolmányra öltöttek fel, tehát a felső köntösök közé tartozott. Sokféle mentét ismertek elődeink anyagra, színre és alakra nézve. Az utóbbi tekintve volt bélelt és béleletlen, téli és nyári, galléros és gallértalan, ujjas és ujjatlan, hosszúujjú, sípujjú, csonkaujjú avagy török mente, mentécske, kurta mente, hosszú mente és öreg mente, hálóménte, bontott, vállbavágott, szikszai, csausz- avagy kocsis-mente, horvátos, cserkesz, lengyel és boér-mente stb. (I. RADVÁNSZKY, Családélet I, 120—31). De volt egy olyan mentefaj is, melyet *Balázdsdeák-menté*-nek neveztek. Ezzel már nem találkozunk a régiségben oly sűrűn, mint az előbbiekkal. Én legálább csak három előfordulását ismerem.

A legrégebb adat Bethlen Gábor mentéi között említi meg: „Egy nagy veres skárlát, köpenyeg formára való mente, szép nyusztal bélelt, melynek kis subája is vagyon német formára, az szegény fejedelem h i d e g i d ő k b e n v i s e l t e és *Balázs deáknak* nevezte“ (RADVÁNSZKY, Udvartart. és számad. könyv. I, 254). Pár évtizeddel később Berényi Györgynek a bodoki várkastélyban levő ingóságairól 1656. július 15-én készített leltár közli róla ezt a szűkszavú adatot: *Balázs deák szürke mente* (RADVÁNSZKY, Családélet II, 321). Harmadik előfordulásául Keczer Ambrus naplójának 1666. január 19-én kelt következő följegyzését idézhetem: „Az doctor mindgyárt reggel elérkezék s mondá nincs semmi periculum benne; könnyen el is hittem, mert nem is éreztem rosszabbul magamat; az mint hogy el is bocsátottam mingyárt, az magam *Balás deák mentém*mel ajándekozván meg“ (Monírók XXXIII, 229).

RADVÁNSZKY a Családéletben még csak a Berényi-féle *Balázdsdeák-menté*-ről tud és azt az ismeretlen menteformák közé sorozza (I, 128). Erre hivatkozik NAGY GÉZA is „A magyar viseletek története“ című munkájában (161), mondván: „A *Balázs deák mente* alakjáról, amit Berényi György ingóságainak jegyzéke említ (1656.), mit sem tudunk.“ A mente alakját, azt hiszem, teljesen tisztázza a legkorábbi adat: a Bethlen Gábor *Balázdsdeák-járól* szóló feljegyzés; annál kevesebbet tudunk azonban az elnevezés eredetéről.

Midőn először kísérleteztem származásának magyarázatával, azt hittem, hogy azzal a *Balázs*-szal akadt dolgom benne, mely a *Balázs-rubint* nevű ásványnév előtagjában található. Ez a közép-latin *balasius*-ból magyarosodott *balaz* > *balázs* > *Balázs*-szá és rózsaszínű veres rubintot jelentett (ZOLNAI, Nyelveml. 206). Végső forrása az arab *balaxš*, és a. m. 'rubint' (EtSz.). Mármost — még nem ismervén a *Balázdsdeák szürke menté*-t — úgy okoskodtam: ha egy veresszínű posztót a hozzá színre hasonló ásványról *gránátposztó*-nak vagy csak *gránát*-nak, és a belőle készült mentét *gránátmenté*-nek nevezték, akkor a világos rubint-hoz, a *balaz*-hoz hasonló színű posztót is hívhatták *balazposztó*-nak vagy csak *balaz*-nak; és az ebből esinált mentének is lehetett *balaz*- vagy *balázsménte* a neve. Az utóbbiból azután tréfás alakulás a *Balázdsdeák-mente*.

Ez az okoskodás azonban csakhamar tévesnek bizonyult. Ha ugyanis a *gránátposztó* azt jelentené, hogy 'gránátszínű posztó', akkor a régi följegyzésekben éppúgy előfordulna a hasonlósági átvitelen alapuló *gránátszín* ~ *gránátszínű* melléknév, mint ahogy számtalan esetben találkozunk ilyen, selyemre, posztóra, ruhára is vonatkozó színnevekkel: *aranyszín*, *barackvirágszín*, *égszín*, *galambszín*, *hajszín*, *lángszín*, *mákszín*, *meggyszín*, *pázsítszín*, *publikánszín* (papagályzöld), *rózsaszín*, *sáfrányszín*, *téglaszín*, *testszín*, *violaszín* stb. *Gránátszín* vagy *gránátszínű* azonban sehol, de sehol sincs. Ezért nem lehet gondolnunk a *gránátposztó*, *gránátmente* jelzős összetételek előtagjában a 'gránátalma' jelentésű *gránát* szóra sem.

De még más ok miatt sem valószínű, hogy a *gránátposztó* akár a *gránát* nevű ásvány, akár a *gránát* nevű alma színéhez való hasonlóságáról kapta volna a nevét. Kiderült ugyanis, hogy a régiség nemcsak *veres*, *meggyszín*, *királyszín* (élénk piros) *gránátposztó*-t ismert, hanem *kék*, *zöld*, *violaszín*, *szederjes*, *hajszín*, sőt még *fehér gránát*-ot is (Századok 1906: 203; Nyr. XLII, 309). Ebből is nyilvánvaló, hogy a *gránátposztó*-nak semmi köze sincs az előbb említett *gránát*-ok színéhez.

SIMONYI szerint a *gránát* nevű szövet a beleszött gránátalma alakú mintákról neveződött el (Pallas Lex. VIII. 247). Sajátságos azonban, hogy noha a gránátalma-motívum igen gyakori a miseruhákon, ezeknek az anyagát mégsem nevezik *gránát*-nak. Én sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a *gránátposztó*-nak az a város adott nevet, ahol először gyártották. Amint ugyanis a *barézs*, *borséta*, *damaszk* ~ *damaszt*, *gyolcs*, *igler*, *londis* (*fajlondis*, *közlongis*), *löbi* ~ *lövi*, *lörömberger* ~ *nörömberger*, *muszlin*, *purgamál*, *rása*, *vigán* ~ *vigáner* szövetnevekben *Barége*, *Worsted*, *Damaszkus*, *Köln*, *Iglau*, *London*, *Löwen*, *Nürnberg*, *Moszul*, *Bergamo*, *Arras*, *Wigan* városok neve rejlik, éppúgy utal a *gránát* nevű posztó *Granada* ~ *Granata* spanyol városra, melynek ma is virágzó posztóiparát — akáresak a szintén spanyolországi *Cordova* város bőriparát (vö. *kordovánbőr*, *kcrdováncsizma*) — még az arabok alapították.

Hogy a *gránátposztó* csakugyan Granadában készült, azt megerősíti egy szavahihető régi tanú, akiről nem tehetjük fel, hogy ne látott volna eleget az ő idejében nagyon divatos szövetfajtából, és ha látott, ne vette volna észre a beleszött és állítólag az elnevezésre okot adó gránátalma-mintákat. Ez a hiteles bizonyosság PRÁGAI ANDRÁS, aki a „Feiedelmeknek serkentő oraja” című munkájának (Bártfa, 1628) egy helyén a következőket írja: „Magyar Országának-is az maga földénece gyümölcse szintén elég vólna, ha soha Indiai borsost [igy!], Siciliai Citromot, Affricai Narancsot, és Phoeniciai poma granatot, Olasz országi füget nem látna és ennék-is: ha soha az Asiatica Scythiábéli Seres nevű nemzetnee selyem ruháját, és az Syriai tengerben termő purpura nevű csigánac vérével festet bárson: és velencei Searlatot, Spaniol országi *Granatából költ granatot*, Angliai Londinumból hozot londis posztót nem viselneis” (Epist. Dedicat. 8).

Látnivaló, hogy a különféle növényi és ipari termékek eredő helye felől jól tájékozott PRÁGAI ANDRÁS szerint is a *gránátposztó*

a. m. 'granadai ~ granatai posztó', tehát nincsen köze sem a 'malum granatum; Granatapfel', sem a 'carbunculus; Granatstein' jelentésű *gránát*-hoz. Növényről mégcsak neveztek el szövétflét, ha az növényi anyagból készült (vö. *kendervászon, lenvászon, csalánvászon, gyapotszövet* stb.), de ásványról nem. *Aranyposztó, ezüstposztó, rézposztó, vasposztó, rubinposztó* sohasem volt, ennél fogva nem lehetett a *balaz* > *balázs* nevű ásványról elnevezett *balaz*- vagy *balázsposztó* sem. És ha nem volt, akkor nem is készülhetett belőle *balázsmente* vagy *Balázsdeák-mente*.

E mentefaj nevének eredetét következőképp más nyomon kell keresnünk. Nézetem szerint szólásaink igazítanak bennünket a helyes útra. Szokásmondásainkban a rendetlen, szeles, hebehurgya, kapkodó embernek *Balázs* a neve Néha együgyüt, hóbortost is jelent, pl. *Hetedfél Balázsnak csak egy esze*, vagy *Adósa Balázsnak* a. m. 'bolond', ugyanis aki Balázsnak adós, bolondsággal adós, mert tőle nem kölesönözhetni egyebet (ERDÉLYI 25). Hogy miért éppen *Balázs*-nak hívják az illetőt, azt éppúgy nem tudom, mint ahogy azt sem tudom megmondani, hogy miért hívják az ostoba, nehézfejű embert *Antal*-nak, a süldő leányt miért éppen *fruská*-nak (< *Fruska* < *Fruzsina* < *Eufrosina* névből), vagy hogy miért éppen a *Margit* nevű asszonyok jóra valósságában kételkedtek a régiek, ha ugyan igaza van SZIRMAY ANTALnak, mikor ezt írja: „*Margaretha* ipso nomine exosa Hungaris. Vnde: *Margith asszony, deres ló, ritkán válik benned jó*“ (Hung. in parab. 1804. 113. l.). Elég az, hogy *Balázs*-unk szeleverdisége nagyon régóta ismeretes. Már DECSI (1598.) szólás-ként közli: „*Incipe, perficies — bele balaz, lovat ad Isten*“ (vö. EtSz. *Balázs* al.). KISVICZAYnál: *Hű bele Balás lovat ad Isten* (Select. adag. 10). SZIRMAY szerint: „*Balás* hominem ventosum significat, qui omnia pro impetu agit. Vnde: *Hű! bele Balás, lovat ad az Isten*“ (i. m. 78). Ebben az alakjában él leginkább ma is, de az ormánsági nép így mondja: *Neki, Balázs, lát ad Isten!* (SzegFüz. I, 98). Sőt szólásszerű határozós szerkezet is keletkezett belőle: *Hűbele Balázs módjára tesz, csinál, cselekszik* valamit, szokták mondani kivált a szeleburdi, sokfelé kapó emberre, mert: „*Hűbelé Balázs | Erdeme volt a mindenbe kapás*“ (Arany: Bolond Istók I. 8. vsz.). A nem a helyén tartott, hanem szerteszét heverő holmiról néhol azt szokták mondani, hogy a *Dócziné ládjában van* (Nyr. II, 188), máshol meg azt, hogy a *strázsamester sifonérjában* (saját följegyz.). Jászberényben azonban ilyenkor a *Balázs deák ládjá-t* emlegetik, pl. *Ked is a Balázs gyiák ládjába tartya a kalapját* (= a földön) (CSOMA KÁLMÁN, Jászberény nyelve 78). Azt hiszem, hogy ez a *Balázs gyiák*, akinek ládája a pusztá föld, egytestvér a fenti szólások rendetlen, szeles, kapkodó *Balázs*-ával.

Mindezt tudva, nézzük meg még egyszer, milyen is volt valójában az a *Balázsdeák-mente*. Fentebb már láttuk, hogy a Bethlen Gábor *Balázs deák*-ja nagy, bő, köpenyegforma mente, alighanem olyan, ha ugyan nem egészen az, amelyet *boérmenté*-nek hívtak, és APOR PÉTER szerint drágább-olcsóbb anyagból készítve, urak, főemberek, nemesek egyaránt szívesen viseltek (Metamorph. 351). Ezt a mentefajtát jól megismerteti velünk egy 1679-ből való adat. Íme: „*Csináltass énnékem fekete demiből*

egy hosszú boérmentét, a hosszúsága legyen az bátyád bokáján alúl négy ujjal, igen-igen bő legyen, hogy más mentén felül is felmenjen. Ezt bélelted meg vagy igen jól készült macskával [=vadmacska gereznájával], vagy igen szép fekete báránnyal.“ (TörtTár 1883: 160.) A boérmenté-k, másként hosszú menté-k olyan bővek voltak, hogy 1676-ban Kornis Gáspár a maga hosszú menté-je alá el tudta rejteni az üldözött Bánfi Dénesné (Cserei M. Hist. 80). Az ilyen hosszú, köpenyegforma, jól bélelt bő mentét természetesen csak hideg időben viselték. Akkor viselte Bethlen Gábor is. És mivel nagyon bő volta miatt könnyen és gyorsan fel lehetett rántani a rendes mentére, olyan hirtelen-hamar, mintha csak a szólásbeli szeles, kapkodó Balázs vagy Balázs deák cselekedte volna, méltán nevezhették Balázsideák-menté-nek, vagy ahogy rövidebben Bethlen Gábor hívta: Balázs deák-nak. Olyasféle tréfás elnevezés ez, mint amilyen a régi ruhanévek között ma is a bújbé, bujbele, bujka, ebőlógó, lèvess, nemteltki ~ nemtötki, röpíke, szabadka, szállóka, vèddfélke, vèddrád stb. (l. MTsz.), melyek többnyire szintén bő ruhafélét jelentenek. Valószínűleg az elnevezés tréfás színezete lehet az oka annak, hogy a mégis csak hivatalos jellegű régi leltárakban a Balázsideák-mente ruhanév oly ritkán fordul elő.

CSEFKÓ GYULA.

Villongó. Erről a gyakran előforduló határnévről SZABÓ T. ATTILA a helynévgyűjtésről szóló szép tanulmányában úgy vélekedik, hogy benne „tözegecs, földgázás területre vonatkozó helynevet kell sejtenuk“ (MNY. XXX, 168—9). Magam is jól ismerem a Villongó határnevet, de eredetéről másképp vélekedem.

A szamosháti nyelvjárásban máig is él a nép ajkán egy jogi kifejezés: villongóban van (följegyeztem Egriben). Szamosháti szótáram kézírata erre vonatkozólag így szól: „villongóuba hsz. 'pör alatt, vita alatt' (pl. v. van vmely birtok, jószág). Mig a Nagyrét villogóuba lessz, addig nem érdemes ot főüdet venni.“ Villongóban a szamosháti népnyelv szerint az olyan terület van, melyért pörösködés folyik, mely pör alatt áll. Mármost, az olyan terület, melynek birtoklási joga sokáig vitás volt, tehát amely sokáig villongóban volt, maga is kaphatott Villongó nevet. Nézetem szerint a Villongó határnév az illető területért folytatott hosszú pörösködés emlékét őrzi. A szamosháti Egri falu egyik határrészének a neve: Perestér szintén ilyen okból kifolyólag nyerte a nevét.

Az OklSz. helyesen sorol fel villong 'altercor, contendo, zanken, hadern, streiten' címszó alatt néhány ilyen határnevet: XVII. század: Villangó (határrész Debrecenben) (GazdtörtSzemle IX, 14) | 1766: „Elöttünk el adta az Villongo Szöllöt...“ (Szendrő Jk.).

CsÜRY BALINT.

Azik. Az EtSz. alapszónak tartja és ugyanilyen jelentésű rokonnnyelvi igékkal egyezteteti. De én ezeknek a magyar azik-kal való alaki egyezését eléggé kétesnek tartom. Szerintem egy ennél elfogadhatóbb etimológiára vezethet rá bennünket MELICHNEK egy ugyanott olvasható különvéleménye. A 'kenderázttat

tó' jelentésű R. Kender-*átou* > -*áttó* ~ -*átou*-val kapcsolatban ugyanis azt olvashatjuk az EtSz.-ban (I, 200), hogy „az *ázt* ~ *átt* viszonya nincs tisztázva, a -*zt*- > -*tt*- hasonulásra egyébként nincs példánk; MELICH szerint talán nem is az *ázt* alakváltozatával, hanem az *avat* összevont alakjával van dolgunk“.

A -*zt*- (o: -*szt*-) > -*tt*- változásra én sem tudnék egyetlen egy példát sem idézni, s ezért teljesen elfogadhatatlannak tartom azt a feltevést, hogy *áttó* korábbi *áztó*-ból fejlődött volna. Az én nézetem szerint *áttó* (a két magánhangzó közötti *t* megnyúlásával) korábbi *átó*-ból lett, s ezért nem azt kell vizsgálnunk, hogy hogyan viszonylik az *áztó* alak (MTsz.) a R. *áttó* alakhoz, hanem azt, hogy milyen viszony van *áztó* és R. *átó* (> *áttó*) között.

Az előbbinek alapszava nyilván az *áz-ik* igének műveltető -*t* képzős **ázt* származéka, az utóbbinak alapszavára vonatkozólag pedig lényegében helyesnek tartom MELICH fentebb idézett feltevését; de persze nem *avat*-ból, hanem illabialis *á* hangú **ávát* alakból kiindulva. Mivel azonban ilyen *ává* > *á* fejlődésre csak egyetlen egy példát tudok: szláv *tovarnik* > **Távárnuk* > R. *Taarnuk* olv. *táárnuk* > *Tárnok* hn. (KNEZSA: MNy. XXIV, 192, 320), ezért mégis valószínűbbnek tartom az *avat* és **át* viszonyának egy más, nézetem szerint szintén elfogadható magyarázatát. T. i. azt, hogy alapszavuknak, az *av-ik* igének eredetileg *áu-* volt a töve, s hogy ebből részint **áut* > **át*, részint **áuát* > **ávát* > **ovat* (vö. R. *ovik*) > *avat* alakú műveltetők származtak. Az *áu* > *á* változásra számos példát idéztem a *pók* szó hangtörténetéről szóló fejtegetéseimmel kapcsolatban (MNy. XXVI, 88—9; ezeknek számát ma már szaporítani is tudnám), a magánhangzók közötti *u* > *v* változásról pedig l. egyelőre A Magy. Igerag. Tört. c. munkám 154. és 194—6. § -ait. De ahogyan ebből az **áu-* (: *avik*) többől a műveltető -*t* képzővel **áut* > **át* (: *átó* EtSz. és *átódik* MTsz.) lett, éppen úgy lehetett belőle a gyakori -*z* képzővel **áuz* > *áz(-ik)* is. **Át* (~ *avat*) a. m. 'teszi, okozza, hogy nedvesedjék' és *áz-ik* a. m. 'gyakran (> alaposan) megnedvesedik'.

HORGER ANTAL.

Hím. Két *hím* szavunk van. Az egyiknek jelentése 'mas', a másiké 'acupictum'. Hangtani szempontból ma nincs különbség a két szó között, mert mindkettő magashangú: *hímet*, *hímmel* stb. A 'mas' jelentésű *hím* finnugor eredete ismeretes: vogul *Xum* 'Mensch, Mann' | zürjén *komi* 'Syrjäne, Permier' | votják *sara-kum* 'Syrjäne' (l. MARK összeállítását: MNy. XXIV, 88). A másik *hím* szó eredete azonban nincs tisztázva. KASSAI (II, 430) szerint „*Hím loco Szín*“, DANKOVSKY (Lex.) szerint pedig a görög *ημα, εμα* 'Kleid' átvétele. CzF. a két *hím* szót azonosnak tartja, mégpedig úgy, hogy első jelentése „pettyes, foltokkal, különféle színekkel tarkázott, vagyis olyan, melynek fölszint elszórt pettyei és pontjai között sok *hi* azaz üres terecskék, helyecskék voltak“, s ebből fejlődött ki a 'mas' jelentés, minthogy az állatoknak, különösen madaraknak hímei rendszeren szebbek, cifrábbak, pettyesebbek. SIMONYI (TMNy. 70) szerint a szó eredete még megfejtetlen.

CzF. gondolata, hogy a két *hím* szó azonos, véleményem szerint helyes, csak persze változtatnunk kell megállapításain. Nem számolt (s a maga korában nem is igen számolhatott még) azzal, hogy a 'mas' jelentésű *hím* a régiségben mélyhangú volt: *hímot*, *hímja* stb. (NySz.), amit igazol a szónak fent említett finnugor megfelelése is, a másik *hím* pedig, úgy látszik, mindig magashangú volt: *hímmel*, *hímes* stb. (OklSz., NySz.). Azt sem tudhatta még, hogy ha a két szó azonos, a 'mas' jelentésből kell az 'acupictum' jelentést megmagyaráznunk, és nem megfordítva. A két szónak a **hí* 'üres terecske, helyecske' szóból való megfejtése pedig ma már természetesen szóba sem jöhet.

A NySz.-nak a 'mas' jelentésű *hím*-re legrégibb ragos adatai, amelyekből tehát a szó hangszínezetét is megállapíthatjuk, a Jordánszky-kódexből valók. S íme, ott az egyik adat mélyhangú: „yme ez neep mynt nelteen orozlan ffe kel, es mynt az *hymya* fel tamad“ (170), a másik pedig magashangú: „Vala meely ember aldozatot akarand teenny wr yftennek hű barmaybol, *hymot* [olv. *hímöt*] es zepletelent aldozyeek“ (81). Tehát, bár a szónak eredetileg mélyhangúnak kell lennie, már első alakjaiban is két-féle hangszínezetet mutat. Minthogy a *hím* 'acupictum' bizonyára mindenkor magashangú volt, a *hím* 'mas' pedig már első adataiban magashangú, talán nem is volt a régiségben sem szükség olyan hang- és jelentéstani elkülönülésre, amelyet a *baba: bába*, *család: cseléd*, *íj: ív* szók vagy az *-an*, *-en: -on*, *-én*, *-ön* ragok között tapasztalunk. Ma, mint már jeleztük, hangtani szempontból nincs különbség a két *hím* szó között, s úgy látszik, a régiségben sem volt, mindössze a 'mas' jelentésű *hím*-et hol magas-, hol mélyhangú ragokkal és képzőkkel látták el. Sőt Bercesényi Miklósnak *hímozás* szava, ha nem fogadjuk el LAMPÉRTH GÉZA magyarázatát, hogy ez a *hímezés-hámozás* keveredése (MNy. V, 145), a mellett tanúskodhatnék, hogy a *hímezés* 'Beschönigung' szót a régiségben *hímozás*-nak is mondták.

Hangtani szempontból tehát a két *hím* szó azonossága lehetséges. A jelentésfejlődést a biológia igazolja. Az állatok hímei ugyanis nemcsak erősebbek, testesebbek, hanem igen sok esetben szebbek is, mint a nőtények. Gondoljunk csak a nagyobb állatok közül pl. az orozlánra, a szarvasra, az őzre, vagy a rovarvilágban a szarvasbogárra, a hősincérre! Ezek az állatok azonban csupán szebbek és erősebbek nőtényeiknél. Igazában szebb, azaz színesebb, „hímesebb“ hímeiket a madárvilágban találunk. Igen sok madárnál a hímet szebb, ragyogóbb tollazatról könnyen meg lehet különböztetni a nőténytől. Ilyen madarak az idegenföldiek közül a strucc, a papagáj, paradicsommadár, kolibri; házi szárnyasaink közül a kakas, páva, pulyka. Ilyenek még, hogy csak a nálunk is honosokat említsük: a fácán, siketfajd, nyírfajd, fűrj, fogoly, erdei pinty, kenderike, esz, karvaly, vörösvérese, vadkacsa, tűzok, nemeskócsag stb. — S minthogy nemcsak szállal, fonállal lehet hímezni, hanem festéssel, pettyekkel, színes foltokkal is (vö. *hímestojás*), azt hiszem, a *hím* 'acupictum' szónak a *hím* 'mas'-ból való magyarázata jelentéstani szempontból is lehetséges.

Hasonló, csupán fordított irányú szómagyarázattal az indogermánságban is találkozunk: a latin *verres* 'Eber', ó-ind *vřša-h*

'Stier stb.' szót a krétai görög $\tau\epsilon\sigma\alpha$ 'Tau', ó-ind *váršati* 'regnet', indogermán **yers-* 'benetzen, besprengen' szóból, az ó-ind *ukšāti* 'Stier' szót az ó-ind *ukšāti* 'besprengt' szóból magyarázzák (WALDE, EtWb. [1910.] 823).

A 'mas' és a 'pettyes' jelentések közötti összefüggés tehát legalább is valószínű. Az indogermán és a magyar nyelvi jelentésképződések között mindössze az a különbség, hogy míg ott bizonyára a 'pettyes' jelentésből vált ki a 'hím, mas', addig nálunk a 'hím, mas'-ból alakult a 'pettyes, színes' jelentés.

JUHÁSZ JENŐ.

Kajsi. PAIS DEZSŐ: MNy. XXX, 117—8 utal CzF. adatára, mely szerint a magyar *kajsi* 'prunus armeniaca' „a persa s török nyelvben is eléjön“. A nagy perzsa szótárakban (VULLERS, STEINGASS) hiába keressük e szót, az élőnyelv azonban, úgy látszik, ismeri: *qeiššī* 'Aprikose' (F. ROSEN, Shumā Fārsī härf mizānīd? 3. kiad. Berlin, 1925. 32. l.). Az oszmánli-törökben a قايسی vagy قايسی *qaišī* 'abricot' jól ismert szó. ZENKER és REDHOUSE szerint *qaišī* sem nem arab, sem nem perzsa, hanem török eredetű. Ez az állítás azonban aligha helyes, mert szavunkat az oszmánli-törökön kívül semmiféle más török nyelv, sem nyelvemlék nem ismeri. Az oszmánliból elterjedt a *qaišī* a Balkánon: bolgár *kajšija* 'Aprikosenbaum, Aprikose', szerb-horvát *kajšija*, tót *kajsa* (BERNEKER, EtWb. 469). A bolgár és a szerb-horvát szó világosan mutatja, hogy a magyar *kajsi* nem szláv közvetítéssel került a nyelvünkbe. A tót szóról már BERNEKER helyesen megjegyezte, hogy magyar jövevény. Ismeri a török szót ТИКТИН I. 258 szerint az oláh is: *caišă* 'Aprikose'; érdekes, hogy ТИКТИН említést tesz az állítólagos magyar *kajsz* 'Frühsommer', *kajsi* 'im Frühommer reifend' szavakról is. L. ŞAINEANU, Influența orientala II, 79 a bolgár és szerb adaton kívül utal a makedo-román *cais* és az újjörög $\kappa\alpha\iota\sigma\iota$ (helyesen: $\kappa\alpha\iota\sigma\iota$) szavakra is.

LIGETI LAJOS.

Hadrév. A Torda-Aranyos vármegyében Tordától délkeletre, az Aranyos és Maros találkozásához közel északkeletre fekszik *Hadrév* helység. Neve ugyanebben a formában van meg LIPSZKY-nél. A helynév régi változatai következőképpen csoportosíthatók: a) 1367, 1382—1407, 1439, 1440, 1449: *Hadrew*; 1474: *Hadrew*, *Hadryff*; 1475: *Hadryff*; — b) 1270: *Hodryv*; 1339, 1391, 1440, 1450, 1468, 1495, 1496: *Hodrew*; 1470: *Hodriw*; — c) *1339: *Hudrew*; 1446: *Hudrey* (CSÁNKI V, 707; a *-gal jelzett OklSz. *rév* alatt).

A név utórése a *rév* 'portus, vadum, trajectus' szó, illetőleg ennek *rív* (*riff*) és *rěj* változata.

Az 'exercitus' és 'bellum' jelentésű *had* szó ebbe az alakba a *hod*-ból a XIV. század második felében váltott át, amint az OklSz.-ban a *had-nagy*, *had-út*, *hadi út* alatti adatok, köztük 1355: *Sebehodnoghfeulde*, de 1397/1416: *haduth* mutatják (csak az 1525-ből való VitK. 66. lapján merül fel *hodakozás*). Feltűnő tehát, hogy helynevünk esetében még 1496-ban is *Hodrew* olv. *Hodrév* forma jelentkezik. S ha ehhez a körülményhez hozzávesszük, hogy kétszer *Hud*-hangalakú változat tűnik fel, jog-

gal gondolhatjuk, hogy helynevünkben az előtag nem a *had* 'exercitus, bellum' szó, hanem a *hód* vagy korábban *hod* állatnév, aminek *hud* változatára is idézhetőek adatok: 1240 kör., 1256: *Hudus*; 1264: *Hudusher*; 1331: *Huduspataka* | 1272, 1358: *Hudaz* és 1360: *Hudaaz* olv. *Hudász* 'hodász' | 1309/1342, 1309/1413: *hudlyk* és *Hvdlyk* (Oklsz.).¹

Az 1367-től kezdve a *Hod*- mellett elő-előkerülő *Had*-alak úgy keletkezhetett, hogy a képzetbeli alapját vesztett állatnév helyett az ekkoriban *had*-dá fejlődő *hod* 'exercitus, bellum' szót érezték bele a helynévbe, amíg ez a szó, illetőleg hangalak mint előtag végleg állandósult benne.² PAIS DEZSŐ.

Kecskerágó. A MNy. 1932-i évfolyamában (XXVIII, 224) ilyen címen megjelent cikkemben rámutattam arra az ellentmondásra, amelyet e névben érzünk, s a növénynév eredetét annak alapján igyekeztem megmagyarázni, hogy először XV. századi szójegyzékeinkben a 'caprificus' magyar megfelelőjeként fordul elő. Azóta JAKUBOVICH EMIL, mint szóbeli úton velem közölni szíveskedett, megtalálta a *kecskerágó* növénynevet 1385-ben kelt oklevélben, s így említett magyarázatom nem állhatja meg a helyét. Az eltelt idő alatt magam is igyekeztem felderíteni e név rejtélyét, s a következőkben adhatom vizsgálataim eredményét. Több olyan növénynév ismeretes, amely hasonló félreértésre ad alkalmat, mint a *kecskerágó*. Ilyen például a *libapimpó*, amely *lúdpázsit*, *lúdhízlaló fű*, *libavirág* változatban is kimutatható. A német nyelvben már a középkorból ismerjük *grensing*, *grensich*, *gressi*, *gressne* és *genserich* nevét, a tudományban is ezért *Potentilla anserina*. Megfigyeltem, hogy a libalegelőkön éppen azért szaporodik el e növény, mert a liba nem eszi, s a libatrágyától túlságosan kövér talajon jól érzi magát. Ellenben a libakedvelte jó füvek, pl. az angol perje, hamar kivész. *Libapimpó* tehát azért lett a növény neve, mert a libalegelőn elszaporodik, s helytelen lenne a névből azt következtetni, hogy a libát hízlalja. Azt hiszem, így értelmezhetjük leghelyesebben a *kecskerágó* nevet is. E cserje azért kapta a *kecskerágó* nevet, mert olyan helyen gyakori, ahol a kecske legel, noha a kecske nem rágja, mert a növény kellemetlen szagú. Így értelmezem azt a névmagyarázatot is, amelyet a XV. század végén Papóe Imre adott a *kecskerágóról*: „Caprificus Kechkeragoffa fallit quia est herba inuescans parietibus.“ (Új Magyar Múzeum 1857: 467.)

Ezerjófű. E növénynevünknek a *kecskerágó*-val foglalkozó dolgozatom bevezetésében (MNy. XXVIII, 225) megkísérelt magyarázatát helyesbítenem kell, mert megtaláltam középkori latin

¹ Az 1323: ad caput cuiusdam vallis *Houdzeg* (? ~ 1324: vallis *hod-zek*), amelyet az Oklsz. a *hód*, *hod* alatt közöl, a maga *ou* kettőshangzójával aligha tartozik a *hud* ~ *hod* > *hód* szóhoz, hanem valószínűleg a *houd* > *hód* > *hold* égitest-névvél (vö. PAIS: MNy. XVIII, 94) egyeztethető (1345, 1420, 1470: *Hodwylag*, *Hoduilag*).

² Vö. a *Hodsziget* > *Hotsziget* > *Hatsziget* elváltozást (PAIS: MNy. XXVII, 321–2).

megfelelőit. H. FISCHER „Mittelalterliche Pflanzenkunde“ című műve (1929.) 283. lapján közli a *millemorbia*, 284. lapján a *millemorbida* növénynevet. Ámbár ezek más növények nevei, mint a mi ezerjófüveink — előbbi a *Scrophularia nodosa*, utóbbi a *Solanum dulcamara* neve —, mégis kétségtelen, hogy a középkori gyógyszerészetben hivatalosan használt növénynevek voltak, s a magyar *ezerjófű* a középkori latin *millemorbia* fordítása, és értelme: 'ezer betegségre jó fű'. Ilyenféle középkori növénynevek értelmezése szinte vidékenként változott, s így nem ütközhetünk meg azon, hogy a *millemorbia* magyar megfelelője a 'Centaurium umbellatum' és a 'Dictamnus albus' neve lett. A latin-magyar szójegyzékekben található *herba millebona* a magyar szájra készült fordítás visszafordítása latinra, de csak a XVI. században használatos, mikor a középkori eredeti alakot elfeledték.

Katika répa. Ezt a növényneveinket, amely DIÓSZEGI óta *Katika sisakvirág* változatában használatos, SZARVAS GÁBOR (Nyr. XIX, 475) sajtóhibára vagy a másoló tévedésére vezeti vissza. Valóban PÁRIZ PÁPAI szótárának már első és minden későbbi kiadásában ezt olvassuk: „Aconitum: *Farkas répa, Karika répa* | Napellus: *Katika répája fű, Farkas-répa* | *Katika répa*: Napellus, Aconitum.“ Sajtóhibát sejt e növényneveben BORBÁS VINCE is; a Pallas Lexikona (XV, 15) *Sisakvirág* címszava alatt ezt írja: „*Katika répája*, hihetőleg *patika* sajtóhibájából támadt.“ BORBÁS nyomán foglalkoztam a névvel TermtudKözl. 1926:352 és „A magyarság virágai“ című munkámban, majd magyarázatomat mint teljesen alaptalant elejtve, SZARVAS GÁBOR nyomán MNy. XXVIII, 225. PÁRIZ PÁPAI szótárának megfelelő szópárai alapján kétségtelen, hogy *Karika répa* és *Katika répa* egy és ugyanaz. Csak az a kérdés, vajjon tényleg elírásból ered-e a *Katika* alak. Azt látom, hogy először FÖLDI JÁNOS „Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvész tudományról“ című, 1793-ban megjelent munkájában lát a *Katika répa* növénynevének első tagjában női nevet. FÖLDI *Katika répája* alakban használja, s a „gyermeki, csuf, alacsonytságot mutató becstelen nevek“ közé sorolja ezen az alapon. Nekem azonban aggályaim támadtak FÖLDI értelmezésével és SZARVAS sajtóhibá-magyarázatával szemben. PÁRIZ PÁPAI-ban nincs sehol *Katika répája*, hanem *Katika répája fű*, ez pedig nem más, mint *Katika répája füve*, *Katika répájának füve*, tehát lehet *Karika répája fű* alakban is helyes. ellenben semmiesetre sem helyes, ha *Katika répája* alakba rövidítjük. Ez FÖLDI tévedése, amelyet többen követtek. Az is meggondolandó, hogy a *Kata Katika* alakját PÁRIZ PÁPAI nem ismeri, és az irodalomban a XVIII. század első felében nem találok nyomát.¹ Sajtóhiba sem lehet azonban a *Katika répa*, mert a szó-

¹ Itt közlöm a felvilágosítást, amelyet MELICH JÁNOS volt szíves nyújtani e tárgyban hozzá intézett kérdésemre:

A *Katalin*-nak sok becéző alakja van a multban is: *Kata, Kató, Katus, Katika, Kati* (l. MNy. X, 82, XI, 367, XXV, 195), *Katika* azonban a régiségben nincsen. A PÁRIZ PÁPAI szótárában levő *Katika-répa*, ami SZARVAS GÁBOR (Nyr. XIX, 475) szerint sajtóhiba *karika-répa* helyett, belekerült

tár magyar-latin részében a *Kat*-nak megfelelő helyen van, nem pedig a *Kar*-nak megfelelően. Legfeljebb arra a bizonyos másolóra háríthatjuk tehát a *Katika* alakot, akire SZARVAS céloz. Ámde ez is kérdésessé válik, ha az előbb említett jelenséget figyelembe vesszük, hogy t. i. PÁRIZ PÁPAI szótárában a *Katika* női név hiányzik. Fel kell így vetnem azt a kérdést, vajjon nem lehet-e *Katika* a *Karika* valamely régi vagy erdélyi alakja. Ennek vizsgálatára azonban nem érzem hivatottnak magamat.

RAPAICS RAYMUND.

Fagus Kald. A dési hospesek 1261-ben kelt oklevelének helynevei között szereplő *Kald*-ot DRÁGANU MIKLÓS (Románii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii 136) a rumén *cald* < latin *caldus*, -a, -um < klasszikus latin *calidus*, -a, -um-ból származtatja, és hibásnak (gresit) nyilvánítja PAIS DEZSŐ nézetét, aki szerint a magyar nyelvterület különböző részein előforduló *Káld* helynevek személynévi eredetűek, s a személynév a török *kal* ige jelentő mód mult idejű egyes 3. személyű *kaldy* alakjának fogható fel (MNY. XXV, 124). DRÁGANU véleménye annál is feltűnőbb, mert PAIS e nézetének támogatására idézi NÉMETH GYULA fejtegetését (Klebensberg-Emlékkönyv 141), amelyben a -dy, -di végű török igealak személynévi szerepére is rámutat. PAIS fejtegetésében úgy véli, hogy inkább a törökből átvett személynévből magyarázható a helynév, mint a *Kál* személynév magyar -d kicsinyítő képzős alakjából. A felsorolt *Káld*-ok egyike éppen besenyők lakta területen fordul elő, a másik Dés vidékén erősen törökös települési körzetben (vö. KCSA. I, 273).

A DRÁGANUTÓL idézett mintegy négy magyar nyelvterületről ismert *Káld* közül magam csak a dési *Kald*- olv. *Káld*-ról szólok. Az oklevél idevonatkozó szövegrésze a következőképpen hangzik: „protenditur (t. i. meta) in *pagum Kald* usque ad fluvium Gekenus“ (ÁrpÚjOkm. VIII, 9 kk.).¹ Ugyane *Kald* helynévre csak sokkal későbbi időből származó adatokkal rendelkezünk abból az időből, mikor az már megszűnt erdő lenni. Adataim: 1788: *Kádbükke* (KADÁR i. m. III, 217) | 1859: *Kádbükk* (Dési ref. egyházközség levéltára C 90/1) | 1864: *Kád bük* kaszáló (uo. 90/4) | 1870 körül: *Kádbükk* szántó, kaszáló (uo.) | 1882: *Kádbükke* (MNY. XXVIII, 61 és ErdTudFüz. 50. sz. 5) | 1898: *Kádbükk*; részei: Holtakna, ősidőbeli sóakna helye, Sósút, Vadkaszinó (gyümöl-

más szótárakba is, pl. CzF., NySz., BALLAGI stb. A *Katika* keresztnévet, ha használnák valahol, legfeljebb szűk családi körben, de a köznyelvben aligha. Az ismeretes nótaszövegben: „Hallod rózsám, *Katika*, | Kell-e doktor, *patika*?“ talán a rím kedvéért szerepel a *Katika* szóalak.

¹ Az oklevelet többen kiadták; kiadásait l. ZIMMERMANN—WERNER I, 85. — A *pagum Kald* olvasat téves voltára már KADÁR JÓZSEF (Szolnok-Doboka vm. mon. Deés, 1900. III, 215) is rámutat, DRÁGANU azonban csak a sokkal később újrafelfedező MOTOGNA VIKTOR (Articole și documente. Cluj, 1932. 32) nyomán helyesbíti azt *pagum*-ra. Újabb hibásan és értelmetlen kihagyásokkal megjelent az oklevél határleíró része MÁNZAT GYÖRGY magyar forrásokból összeállított művében (Monografia orașului Dej. Bistrița, 1926. 26); e hibák és kihagyások azonban a magyar és szász oklevélkiadásokban nincsenek meg.

csöskert), Kerekfák (KÁDÁR i. m. III, 217) | 1900: *Kádbükke* és *Kád bükke* (KÁDÁR i. m. III, 215 és az 1882-es forrás) | 1915: *Kádbükk* (Nyr. XLIV, 456). Ma leggyakrabban *Kádbükke* alakban használatos a név, de élnek e mellett a *Kádbükke* ~ *Kádbükk* ~ *Kádbik* ~ *Kábdik* ~ *Kábgyike* ~ *Kábggyik* formák is. Közülük az utolsó három egészen világosan a magyar *Kádbükke* ~ *Kádbikk* ma is meglévő, hangzóátvetéssel keletkezett rumén *Cabdic* (olv. *Kábggyik*) alakjának (MÂNZAȚ 26) visszakölcsönzése révén állt elő).

A kérdéses, 1261-ből ismert *agus Kald* nem lehet egyéb, mint a magyar **Káldbükke* részben latinra fordított alakja. Itt is olyanzerű jelenséggel van dolgunk, amilyenre közelebbről TAMÁS LAJOS a *piscina rotunda* értelmezése kapcsán mutatott rá (MNy. XXX, 186 kk.). Hogy a helynév egy *Káld* személynévet őriz, kétségtelen a *Kádbükke* alakokból. Feltétlenül ez t. i. a régebbi alak, mert a nyelvhasználatban a birtokos személyragos *Kádbükkén* ~ *Kádbikén*, *Kádbükkéről*, *Kádbükkére* stb. alakok a kizárólagosak. A középkori **Káldbükké*-ből a későbbi és mai *Kádbükke* a magyar hangtörténetben nem ritka *ald* > *ád* fejlődéssel keletkezett. Csak miután ez a változás beállott, vehette át ezt a helynevet a szomszédos Kodor község rumén lakossága; így támadt azok száján a mai *Cabdic* alak, mely visszakölcsönzés révén aztán a helynév mai magyar változatai közül néhánynak életet adott. Kodor területéről 1898-ból ismerjük először e helynevet fonetikusán leírt *Kábggyik* alakban (KÁDÁR i. m. IV, 393). Megvan ott ma is, mert — amint SZABÓ T. JUDIT levélbeli közléséből tudom — Kőrös István ötven-hatvan év körüli tehénpásztor azt a felvilágosítást adta róla, hogy „a Kakashegytől az erdőig (Malomkert) *Kádbükke* (a dési határ neve), onnan a Bircig Rompás, onnantól *Kodori Kádbükke*“.

A személynévet rejtő **Káldbükke* > *Kádbükke* név a XIII. században kétségtelenül hatalmas bükkrengetegre vonatkozott. Ennek kiirtásával a hely különböző részeit más és más néven nevezték el, úgy, hogy az eredetileg a dési határból a kodoriba is átnyúló **Káldbükke* ma helynevek szempontjából épen úgy darabokra van szakadva,¹ mint a holt és egyre beomló sóaknáktól felbarázdált terület, melyre e helynév vonatkozik.

E helynévnek tehát semmi köze ahhoz az etimológiához, melyet DRAGANU kétségtelenül (fără îndoială) helyesnek tart, és így törlendő az általa mellékelt térképről, ahol a dési ruménység XIII. század közepi nyomait hivatott mutatni.

SZABÓ T. ATTILA.

¹ Az egykori **Káldbükke*, újabb *Kádbükke* dési részei 1898—1934-ben: *Birc*, *Dörgő*, *Rompás*, *Kádbükke*, *Acsiratvány* ~ *Acsirtás*, *Dobérdő* ~ *Dobos*, *Malomkert*, *Vadkaszinó*, *Sóskút*, *Viganó* ~ *Vigana*, *Kerekfák* és *Holtakna*. A kodori határban: *Cabdic* (KÁDÁR i. m. III, 217 és SZABÓ T. JUDIT helyszíni gyűjtése).

NYELVMŰVELÉS.

Úr, urak; út, utak.

SOMOS LAJOS értekezést írt ezzel a címmel: „Vizsgálatok a helyesírás és írászavarok köréből“. Érdemes tanulmánya voltaképpen a helyesírás tanításának kérdésével foglalkozik ugyan, tehát az oktatástan körébe vág, de tárgyánál fogva nyelvtudományi folyóiratban is megkívánja a hozzászólást.

Ebből a szempontból nézve feltűnő, hogy a helyesírás kérdését boncolgató dolgozatnak nem elég gondos a helyesírása, főképp az egybeírás és a különírás dolgában nagyon sok benne az ingadozás. Csak mutatóba idézek egy-két példát: *épp úgy* (5, 15), *éppúgy* (49, 58); *még sem* (7); *nem csak* (9, 51), *nemcsak* (27, 49); *energiamennyiség* (10), *energia-mennyiség* (11); *hátraható* (22, 24), *hátraható* (22, 23, 24, 25); *kétoldali* (25), *két oldali* (25); *mutató névmás* (45), *mutatónévmás* (45) stb.

A szerző több helyen bírálgatja is hivatalos helyesírásunkat, de kifogásai gyakran bizony nem helytállóak. Azt mondja pl., hogy 1929-i helyesírási szabályzatában az Akadémia a *keresztény* és a *keresztyn* közül az előbbit ajánlotta első helyen, de 1931-ben már nem a *keresztény*-é az elsőség, hanem a *keresztyn*-é. Ez nyilvánvaló tévedés, mert az 1922-ben életbelépett új helyesírási szabályzatnak mindegyik kiadásában ott van ennek a szónak mind a két alakváltozata a maga betűrendi helyén, így: *keresztény* v. *keresztyn* és lejjebb: *keresztyn* v. *keresztény*, vagyis az Akadémia — nagyon bölcsen — egyik írásmódot sem részesíti elsőségben.

De nem akarom itt sorra venni az értekezés írójának minden bíráló megjegyzését, csupán egyet emelek ki közülük. A 32. lapon u. i. ezt olvassuk: „Helyesírási szempontból az is keresztül vihetetlen [így, két szóba írva!], hogy ugyanezen [olv.: ugyanazon] szó tőhangzójának hosszúságát vagy rövidegét a ragozott vagy képzett alakokban úgy megjegyyezze valaki, ahogy azt a hivatalos szabályzat előírja. Sohasem fogja még legműveltebb közönségünk sem megjegyyezni, hogy az »út« ragos alakjai közül hosszán kell írni az *úton*, *útra*, *úttal*, *útja*, de röviden az *utat*, *utas*, *utak*, *uti* stb. alakokat, mert a kiejtés és hangsúlyozás egyénileg és alkalmilag is változik, már pedig itt csak a kiejtés volna az irányadó. Ha valaki a tőszót hosszúnak ismeri, analógias *úton* a ragozott és továbbképzett alakokban is hosszán fogja azt írni, ha pedig rövidnek tartja, mindenütt röviden írja. Sem ismereti, sem lélektani szempontból nem kívánhatja senki, hogy ezeket az árnyalati, a lényegét nem érintő s mesterségesnek látszó megkülönböztetéseket akárki is betanulja, emlékezetében megtartsa és sokszor nyelvérzéke ellenére is alkalmazza.“ Idevág még a 38. lapnak következő helye: „A magy. hely. szab. 1931. [olv.: 1931-i] kiadásában . . . út, úton, útra, de: utat, utak, utas; úr, úrnak, úrrá, de: urat, urak stb. írásmódot találunk . . . A helyesírás speciálistáin kívül aligha tudja valaki ezeknek az alakoknak a helyesírását megtanulni.“

Először is abban téved az értekezés írója, hogy mesterségeseknek mondja ezeket a megkülönböztetéseket. Mesterségesek

csak akkor volnának, ha nem a nyelvszokásból volnának elvonva, hanem az Akadémia vagy valaki más eszelte volna ki őket. Ámde nyelvünknek minden ismerője tudja, hogy a hosszú és a rövid magánhangzóknak ez a váltakozása a magyarul beszélők többségének jellemző sajátága, tehát olyan nyelvi tény, amelylyel számot kell vetni.

Elhamarkodott állítás az is, hogy ezt a hangváltást és vele együtt az ilyen szavak helyesírását ne lehetne megtanulni. Minden magyar ember tudja, hogy a *nyár, tél, név, kéz, agár, eger* stb. szót mikor kell hosszú, mikor rövid magánhangzóval mondani. Ha pedig ezt tudja valaki, akkor már nincs itt semmi megtanulhatatlan dolog, mert pontosan ugyanazokban az alakokban mondjuk hosszú vagy rövid magánhangzóval ezeket a szavakat is: *híd, víz; kút, út, lúd, rúd, nyúl, úr; fűz, szűz, tűz*. Így beszélünk: *nyár-on, nyár-ra, nyár-ral, nyár-nak, nyár-rá* stb., ellenben: *nyar-ak, nyar-at, nyar-am, nyar-ad, nyar-a, nyar-unk, nyar-atok, nyar-uk, nyar-aim* stb., *nyar-anként, nyar-astul, nyar-al, nev-ez, eger-ész(ik), kez-ecske, kez-es, kez-etlen, vaskez-ű; s egészen hasonló módon mondjuk ezeket is: úr-on, úr-ra, úr-ral, úr-nak, úr-rá* stb., ellenben: *ur-ak, ur-at, ur-am, ur-ad, ur-a, ur-unk, ur-atok, ur-uk, ur-aim* stb., *ur-anként, ur-astul, ur-al, ur-az, nyul-ászik, víz-ecske, tűz-es, ur-atlan, mélytűz-ű* (vö. SIMONYI, TMNy. 303—4 és Gombocz, MTörtNy. III. Alaktan. 7. és 14. §.). A nyelvjárások persze egyik-másik szóra nézve más hangállapotot mutatnak, de az irodalmi nyelv számára nagyon egyszerű és könnyen megtanulható szabály az előbbi.

Annyira szabályos ez a hangváltakozás, hogy a *nyar-a, nyar-á-n* mintájára rövid a magánhangzó az ilyenekben is: *Királyhid-a, ut-á-n*, ellenben hosszú ezekben: *király híd-ja, út-já-n; a nyar-aim, nyar-uk* mintájára rövid magánhangzóval mondjuk: *ut-aim, ut-uk*, de hosszúval: *út-jaim, út-juk*. A *nev-etlen* szóalakban rövid a magánhangzó, a *név-telen*-ben pedig hosszú; szakasztott így van ezekben is: *ur-atlan, út-talan*.

Az *-i* melléknévképző előtt az Akadémia megengedi ezeket a rövid magánhangzós változatokat is: *ut-i* és *víz-i* (az *út-i* és a *víz-i* mellett), de épen a szabályosság és a könnyebb megtanulhatóság kedvéért célszerűbb volna, ha ezek közül az alakpárok közül csupán a hosszú magánhangzósak szerepelnének a helyesírási szabályzatban, tehát: *út-i* és *víz-i*, mint: *úr-i, nyár-i, tél-i*.

NAGY J. BÉLA.

Névmagyarosítási szempontok.

Pődör. A *Pődör* családnév **Pöldör* formán át egy ősi török, közelebbről besenyő **Pelder* vagy **Pildir* személynévre vezethető vissza. Ennek más török nyelvjárásokban *Belder* vagy *Bildir* a megfelelője, amiből egy régi somogymegyei helység neve: *Belder* vagy *Bölder* (CSÁNKI II, 591) meg egy 1521-ben említett kunnak a vezetéknéve: *Bewlder* olv. *Bölder* (GYÁRFÁS, Jászkúnok III, 754) lett. A *Pelder*, *Pildir*, illetőleg *Belder*, *Bildir* nevek a török *pel* ~ *pil*, illetőleg *bel* ~ *bil* 'tud, ismer' vagy pedig a *pelder* ~ *pildir*, illetőleg *belder* ~ *bildir* 'tudat, tudósít, értesít' igével függenek össze, s így jelentésük 'tudó, ismerő'

vagy 'tudató, tudósító, értesítő'. A család származási körülményei is a besenyő-török eredet mellett szólnak.

Ennélfogva a *Pődör* nevet nemcsak hogy nem kell, de nem is szabad megváltoztatni. Tudniillik ha az ilyen — a nyelvtudománnyal nem foglalkozó közönség előtt „érthetetlen” — nevet „megmagyarosítjuk”, túlbuzgalmunkban multunknak olyan emlékeit pusztítjuk el, amelyek bennünket a magyar faj és népiség kialakulásában és fennmaradásában rendkívül jelentékeny szerepet játszó ősi török: besenyő, kun, kazár, úz stb. népelemekhez fűznek.

Komán. A *Komán* családnév a török *kuman* vagy *koman* népnévből ered. A *kuman* vagy *koman* az Európában 1050 táján feltűnő *kun* népnek másik neve, vagy pedig a *kun* nép egyik ágának az elnevezése (latin emlékekben *Cumanus* vagy *Comanus* a. m. *kun*), és etimológiai tekintetben is összetartozik a *kun* névvel (vö. NÉMETH Gy., HonfKial. 141—4). *Kun—kuman*-ok a XII. század folyamán és a XIII. század elején több ízben kerültek hazánkba békés és erőszakos módon egyaránt. Nagyobb bevándorlás a Küten király kunjaié, akik a tatárjáráskor történt szerencsétlen meghasonlás után később újra beköltöztek és az alföldi tájakon szálltak meg. A *kun—kuman*-ok jelentékeny részei azonban a keleti és déli Kárpátokon túl maradtak, s ott — különösen Moldvában — más török népelemekkel: besenyőkkel, úzokkal együtt főszerepük lett az e területekre beáramló kezdetleges társadalmi életformájú oláh pásztorcsoportoknak néppé való megszervezésében. Hosszú időn át ezek a török elemek képezték az oláhság társadalmi és gazdasági vezető rétegét, úgy, hogy világosan felismerhetően jórészt belőlük kerültek ki a *kenéz*-nek hívott csapatfőnökök. Árpád-házi, majd vegyes-házakbeli királyaink tisztjei a többnyire török származású és törökös jellegűknél fogva valószínűleg rokonfajúnak fogadott kenézeken keresztül engedték be hazánk földjére az oláhokat, és az utóbb megnesesített kenézek révén gyakorolták fölöttük hatóságukat. — Így említhetnek *Komán* nevű kenézt 1418-ban Hunyadban Hacak (Hátszeg) vár kerületében (CSÁNKI V, 156).¹ Ezért voltak és vannak oláhlakta vidékeinken ilyen nevű helységek: *Komána* Fogarasban, *Kománfalva* Temesvártól kelet felé és egy másik Zarándban (CSÁNKI II, 46, I, 736), *Kumanyesd* Biharban (LIPSKY), *Kumánd* Torontálban (i. h.). Ismerünk *Kamánfalva*, tótul *Kamanova* nevű falut Nyitra megyében is (LIPSKY).

A *Komán* névvel és a jelzett történeti körülményekkel összefüggő kérdéstevő családi hagyománya, amely a máramarosi — századok óta nemes — család *kun* eredetéről beszél.

Mindezek alapján feltétlenül javasoljuk, hogy a népiség-történeti szempontból érdekes *Komán* családnév maradjon meg.

¹ A *kuman*: *koman* népnévről oláh személynévként való szereplésével foglalkozik R. NAGY LÁSZLÓ „Valacho-Turcica” című dolgozatában (Dem Andenken R. Graggers 89—90).

Hencz. A *hienz* vagy *heanz* nevet, amelyiken a vas-és sopronmegyei németeket hívják, magyarul mondják *henc*-nek. *Henz* azonkívül a német *Heinrich* személynév német becézője is lehet a *Heinz*, *Hinz*, *Heintze*, *Heinse*, *Henzi* (*Hentzi*) alakulatokkal együtt.

Azt, hogy a Magyarországon előforduló *Hencz* családnév a nyugatmagyarországi német népelem nevéből ered-e. vagy pedig a német *Henz* becézőre megy-e vissza, csak családtörténeti adatok dönthetnék el.

A nyugati határszél *hienz*-eit és nevüket, illetőleg nevüknek magyar *henc* változatát a magyarság meglehetősen szűk területen ismerte és ismeri, vagyis ez a *henc* nem olyan közmagyar szó, mint amilyen a *német*, *tót*, *rác*, *lengyel* stb. népnév. — A német *Heinrich* személynév, illetőleg ennek magyar *Henrik* elváltozása nem számított és nem számít most sem meghonosodott idegen eredetű keresztneveink közé, de még kevésbé volt valaha is kelendő nálunk személynévként a *Heinrich*-nek *Henz* becézője, vagy ha ez a német név egyszer-egyszer bele is került a magyarba, alakilag nem ment keresztül olyan változáson, hogy német eredetijétől elszakadt volna.

Tehát akár a nyugatmagyarországi német néprésznevvel, akár a német *Henz* becéző névvel függ össze a *Hencz* családnév, magyarossága nem áll valami erős lábon, s így — ha érzelmi okokból a család nem ragaszkodik hozzá — nem ártana helyette más nevet választani.

PAIS DEZSŐ.

*

Szóbelsei. Így szokták írni, de nem tartom következetesnek ezt az írásmódot. A szónak u. i. van *eleje*, *belseje* és *vége*, de *szóvég*-ről is lehet beszélni. Mármost a *szóvége*-beli vagy *szóvég*-beli betű vagy hang *szóvégi*. Ezt az *-i* képzős melléknevet pedig felfoghatom akár úgy, mint a *szóvég* származékát, akár úgy, mint a *szóvége*-i alaknak ilyen rövidülését: május *hetedik*i, *félégyházi* (e helyett: *hetedik*e-i, *félegyháza*-i). Ha volna *szóelő* és *szóbelső* szavunk, akkor az *üllei*, *mezei* mintájára írhatnók így is: *szóelői*, *szóbelsei*. Minthogy azonban *szóelő* és *szóbelső* szavunk nincsen, a *szóeleje*-i és a *szóbelseje*-i helyett a május *hetedik*i-hez és a *félegyházi*-hoz hasonló rövidüléssel *szóeleji*-t és *szóbelseji*-t mondunk és írunk, mint május *elseje*-i helyett május *elseji* vásárt (l. A Magyar Helyesírás Szabályai 276. p.). E szerint *szóbelseji* volna a helyes írásmód, nem *szóbelsei*.

N. J. B.

Navarra—Novarra, Ottranto. November 16-i nemzeti ünnepünkön minden újságunk és folyóiratunk méltatta a nap jelentőségét. A többi közt a Magyar Asszony című folyóirat 22. számának vezető cikke is mindjárt a legelső sorokban a *legendás navarrai hőst* magasztalja (506. l.), két lappal később pedig (508. l.) egy jőnevű költő versét közli, melyben a szerző egyenesen megszólítja *Navarra hőstét*. Az első kitétel legfeljebb csak IV. Henrikre, Franciaország és *Navarra* királyára illenék, kinek országaról valószínűleg a mult században divatos francia ponyvaregényekben (Ponson du Terrail!) olvasott az író (vagy a szedő?). *Navarra* szó pedig egyáltalán nincsen, csak *Novara* (kiejtése:

Novára), s *novárai hősnek* tudvalévőleg Radetzky osztrák generális nevezték el a hálás osztrákok, mivelhogy 1849. évi március 23-án *Novára* piemonti város mellett győzelmet aratott a szárd hadseregen. Hajót is neveztek el Radetzky diadalának színhelyéről, s ennek a hajónak parancsnoka volt a mi *otrantói hősünk* az *otrantói* tengerszorosban vívott csatában. Nem pedig *Ott-rantónál*, mint pl. a Budapesti Hírlap is írta egymásután vagy hatszor ez évi 258. számának 6. lapján, ahol a hajó neve is szintén vagy hatszor *Novarra* (mint a Magyar Asszony említett versében, melynek szerzője azonban városnak gondolta a hajót). -- Restelni való és megrovandó hibák ezek, nemcsak mint a mi sajtónkban közönséges félig-tudás vagy felületesség legkirívóbb példái, hanem azért is, mert egy hódolva tisztelt, nagy magyar ember magasztalásában eshettek meg, holott pedig egy arravaló, műveltebb és gondosabb korrektornak egy félóra is elég volna arra, hogy egy-egy egész számot megtisztítson ilyenféle botrányos baklövésektől. Gy. Gy.

NÉPNYELV.

Madács. A *Madách* név magyarázása szempontjából sem egészen érdektelen talán a következő adalék. — Nálunk, a régi Komárom megyének a Dunától északra eső részén, Kürtön, a kis gyermekek 3–6 éves korban a madarat így nevezik: *madács*. Azért mondják a gyermekek így, mivel a kis gyermek előtt a felhőttek így becézik a madarat: *madács*. Ha az apa madarat fog és hazaviszi, akkor e szavak kíséretében adja oda kis fiának: „Nézd-e, hoztam neked *madácsot!*“ Néha a *madács*-ot is tovább becézik, ekként: *badács*.

Id. KORENCHY REZSŐ kántortanító.

A *badács* megvan CzF.-ban (I. 375): „*Badács*. Gyermekeyelven am. kis madár, mintegy *madács* vagy *madarcs*.“ A *madár* címszó alatt (IV, 10) szintén ez van: „Gyermekeyelven a kis madár *badács*.“ Az EtSz. (I, 220) az 1. *badár* a) 'avis, Vogel (in der Kindersprache)', b) 'kedveskedő megszólítás' szóhoz vonja és gyermeknyelvi elemnek tartja. — Szívesen látnók, ha olvasóink a *madács* és *badács* szavakról további adatokat közölnének velünk. P. D.

Lábbó, lábolás. A *lábván* (*lábvány*) szóra vonatkozó adatokkal és észrevételekkel (l. MNy. XXVII, 264 és XXIX, 64) kapcsolatban ez az említeni valóm volna: 1. A Felső-Tisza ugcsabereg-szatmári partjain a 'tutaj' neve *lábbó*. [A MTsz. Hegyalja, Szatmár m. Mánd, Bereg m. meghatározással közöl rá adatokat. A SZERK.]. — 2. Ha valaki úszás nélkül, meztelenül megy át a mély, többnyire nyakig vagy feljebb is érő vízben, ugyane vidéken *lábólás*-nak mondják. [Vö. a MTsz. *lábóló*, *lábboló* 'gázló' adatát Háromszékből. A SZERK.] KÖLCSEY DEZSŐ.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1934. LVIII. IX. füzet. — Tartalmából kiemeljük: SZIDAROVSKY JÁNOS, September—December. A szerző ismerteti e latin nevek alakulására vonatkozó származtatásokat, s egyik származtatást sem találja kielégítőnek. Szerinte a latin *september* és *december* nem tő-, hanem, miként a latin *quintilis* és *sextilis* hónapnevek, rendszámnévből való, mégpedig *-ri-* képzős származékok. Alapalakok tehát: **septimo-ri-s*, **dekimo-ri-s*. Ezekből szabályosan fejlődhetett *septembris* > *september*, *decembris* > *december*. E kettő analógiájára — *septem*-et és *decem*-et már tőszámnak érezve — keletkezett a latin *october*, *november*. — WALDAPFEL JÓZSEF, Corde > kordé. A szerző ezeket állapítja meg: A magyarban először csak *kordén*, *kordéra* ~ *kardéra*, *kordéban* határozószó volt, s jelentése először 'memoriter, emlékezetből, könyv nélkül' volt, majd az egyházi és iskolai nyelvből a katonai nyelvbe átkerülve jelentése 'vaktában, szembeköteve, esztelenül' értelembbe ment át. Ez utóbbi használatból elvonással lett *kordé* melléknév 'jelentéktelen, komolytalan, könnyelmű' jelentéssel. Mint melléknév jelzős szerkezetben is szerepelt, pl. *kordé beszéd* 'haszontalan, alávaló, hitvány beszéd'. A mai 'kétkerékű taliga' jelentésű *kordé* ilyen szerkezetből eredhet: *kordé szekér* mintegy 'hitvány szekér, s ebből tapadással *kordé*. A magyar *kordéra* . . . *kordé* a középkori latin *corde* 'memoriter' mása. A *corde* a latin *cor* 'szív' ablativusa.

Indogermanische Forschungen 1934. LIII. — BEKE ÖDÖN „Deutsche Fisch- und Pflanzennamen“ (131—7. l.) címen a következő szavakról értekezik: 1. Német *Elritze* 'Phoxinus laevis'; az, hogy magyar neve: *egri-hal*, *egri-ponty* > *egri* az *éger-fa* 'Erle' származéka, bizonyítja, hogy a német *Elritze* is az *Erle* 'égerfa' szóból ered. 2. Német *Kresse* 'Gobio fluviatilis'; mivel egyik magyar neve *sár-mászósza*, valószínű, hogy a német név az ó-felnémet *chresan* 'kriechen' ige családjába tartozik. 3. Német *Zander* 'Lucioperca sandra Cuv.'; a nevet szláv eredetűnek magyarázza. 4. Német *Schill*; ez a magyar *süllő* halnévre megy vissza, amely viszont bolgár-török eredetű (l. MNy. XXIII, 190). 5. Német *Kronsbeere* 'Vaccinium vitis idaea, áfonya'; az összetétel első tagja azonos a német *Kranich* 'daru' szóval, s ezt a szerző azzal bizonyítja, hogy több nyelven a növény vagy vele egy genushoz tartozó más növények a 'daru' jelentésű szóból való származékkal vagy összetétellel vannak megnevezve.

Revue des Études Hongroises. Douzième année. No. 1—2. Janvier—Juin 1934. — Tartalmából kiemeljük: JULES NÉMETH, Les inscriptions du Trésor de Nagyszentmiklós (suite et fin). — GUILLAUME TOLNAI, A propos de l'expression „Tour d'Ivoire“. A *Tour d'Ivoire: Turris eburnea: elefántcsonttorony* jelentése: 'előkelő zárkózottság, méltóságos magány, nemes tartózkodás, a világtól való büszke elvonulás'. A szerzőnek folyóiratunkban (XXIII, 553) közölt dolgozata eredményei jelentek meg most franciául is.

LEVÉLSZEKRÉNY.

K. P. írja: Egy olvasónk felvilágosítást kért a *métet-alma* és *makaria-körte* szavakról. — A NySz. 9-lel Lippai Pozsonyi Kertje III. könyvének 144. cikkéből „*métet alma*, nyári és telető, édes fejr-bélű” adatot közöl. KRESZNERICSben meg ez van: „*métet-alma*, cérnás alma. Lippai”. Ez utóbbi adat alapján azt hisszük, hogy a helyes alak *metélt-alma*, amit a 'cérnás alma' értelmezés támogathatna. — A *makaria-körté*-re adataink a XVI. század óta vannak (l. NySz.); legutolsó adatunk a XIX. század első harmadából van (l. KRESZN., KASSAI; ez utóbbiból idézi a MTsz. is). — Ha van olvasóink közt, aki ismeri e szavakat, kérjük értesítését.

M. L.-nak: A palóc nyelvjárásban 'bögre, csupor, fazék' jelentésben járatos *sirány* szó (MTsz.) tót eredetű. A tót *širáň* (JANCOVICS szót., KÁLAL, Slov. Slovník), alakv. *šírán* (JUNGMANN) a. m. 'kettős fazék, amelyben a munkásoknak ételt hordanak; széles fazék'; másik jelentése 'éjjeli edény'. RANK szótára szerint megvolt a szó az ó-csehben is 'Nachttopf' jelentésben, de erre nincsenek biztos adataink. Kétségtelen, hogy a szó a 'breit, weit' jelentésű tót *široký* melléknév *šir-* alapszavának *-ň* képzős származéka. Hasonló képzések: *hluchň*, *šlepň* a *hluchý*, *šlepý* szavakból.

M. J.

Bátky Zsigmond írja: A Wörter u. Sachen című folyóirat 1926. évi folyamában („Lateinische Personennamen aus französischen Ortsnamen erschlossen“) azt olvasom, hogy a franciaországi *Balazé* község neve **Balatius* latin személynévből alkotott **Balatiacum* helynévből keletkezhetett. — Vajjon a veszprémi *Baláca* neve: 1271: *Balaccha*, *Balacha* (ÁrpÜjÖkm. III, 269) nem származhatott-e ugyanabból a latin helynévből?

P. L. Vh.: Azt írja, hogy a Nemzeti Ujság szeptember 1., 2. és 4. keltű számában három nézet merült fel a *magvaváló* és *magbaváló* tárgyában. A két szónak a magyar nyelvközösségekben való elterjedtségével, eredetével és egymáshoz való viszonyával újabban folyóiratunk 1932. évi folyamában foglalkozott SZENDREY ZSIGMOND (MNY. XXVIII, 51–2), JÁNOSI JÓZSEF (i. h. 127) és CSÜRY BÁLINT (i. h. 236–7). Ezekben a közleményekben jelezve van az idevágó korábbi irodalom is. A hozzászólásokból az derül ki, hogy a nép az Alföldön és a Dunántúl *magbaváló*-t mond (magam Zalaegerszeg környékének nyelvéből közölhetem ezt), míg egyebütt *magvaváló* járatos. A *magvaváló* és *magbaváló* kifejezések a gyümölcsnek azt a tulajdonságát akarják és akarják szemléltetni, hogy a magva nem nő a húsához. Úgy látszik, *magbaváló* a *magvaváló*-ból lett, mégpedig vagy *v > b* hangváltozással — amint Csüry gondolja —, vagy úgy, hogy bizonyos nyelvjárások, miután bennük a *magvaváló* alanyos összetétel előtagja mint birtokos személyragozott forma a *magja* alak ottani uralomra jutása következtében elhomályosult, *-ba* ragos helyhatározót helyettesítettek a kifejezésbe. Nyelv-

helyességi szempontból a *magbaváló*-t egyáltalában nem lehet hibáztatni. P. D.

Zs. P. kérdi: Egyik rokonom hibáztatta, hogy neki szóló levelemben ezt írtam: *reméllem*, — mondván, ő úgy tudja, hogy *remélem* a helyes. Igaza van? — **Felelet:** A Magyar Helyesírás Szabályai 2. és 3. kiadása szerint: „*remél* v. *reméll*; *remélem* v. *reméllem* v. *reménylem*; *reméljük* v. *remélljük*, *reméljen* v. *remélljen*; *remélltem* v. *reméltem*; *remélhet* v. *reméllhet*; *remélő* v. *reméllő*; *reméllni*, *remélni* v. *reményleni*“. A 4. kiadás 2. lenyomata szerint: „*remél* v. *reményel*; *remélem* v. *reménylem*; *reméljük*; *reméljen*; *reméltem*; *remélhet*; *remélő*, *remélni* v. *reményleni*“. (Az „Így írunk helyesen“ című kiadványban szintén *remél*, *remélem* stb. és *reményel*, *-ni* v. *reményleni*, *reménylem* stb. van.) Tehát a *reméllem* és a többi két *l*-es változatok újabban kimaradtak a használható alakok közül. Hogy miért: nem tudjuk. Megjegyezzük ezzel kapcsolatban, hogy az írás-változatok használatának szabályozásánál tanácsos ügyelni és ügyeltetni arra, hogy egy szó alaktani rendszerén, paradigmáján belül helyesírási szempontból lehetőleg egységes kép alakuljon ki, vagyis pl. *remélem*, *reméltem* társaságában ne szerepeljen *remélleni* vagy *reményleni*. Ami a *reményel*-t illeti, az az érzésünk, ez aligha élő alak (a NySz. Pázmány Prédikációiból közül *reméln* formát és nem *reményel*-t; persze nem ártana utána nézni, hogy mi van az eredeti szövegben), s így a helyesírásban való alkalmazását nem kellene javasolni. P. D.

Helyreigazítás. A 244. lapon azt írtam az „Így írunk helyesen“ című helyesírási szótárról, hogy cserben hagy, ha azt keresem benne, hogyan kell írni: *eccema* v. *eczema* v. *ekzéma* v. *ekcéma*. Ez a megjegyzésem tárgyaltan, mert az *ekcéma* szóalak benne van a szótárban. NAGY J. BELA.

TARTALOM.

ADÁM IMRE: Konokol, konokol 107. — Muszáj	191
B. A.: Influenca	192
BÁTKY ZSIGMOND: Baláca	325
BORY ISTVÁN: A <i>meny</i> és <i>ég</i> Aranynál	238
IFJ CLAUZER MIHÁLY: Sepedyk	47
CSEFKÓ GYULA: Hével-lével jön 48. — Balázsdeák-mente	308
CSÚRY BÁLINT: A magyar potentialishoz 99. — Öcsöm 100. — Árlik 102. — Sárvert? 103. — Villongó	311
FÁRA JÓZSEF: Zrínyi Miklós, a költő levelei Zala vármegyéhez	190
FEKETE LAJOS: <i>Törtel</i> mint személynév	50
FERENCZI SÁNDOR: Enyed	241
GOMBOCZ ZOLTÁN: Funkcionális nyelvszemlélet	1
GÖBL LÁSZLÓ: Adalék az erdélyi oláhság <i>š</i> -ezéséhez	181
Gy. Gy.: Navarra—Navarra, Ottranto	322
GYÖRFFY ISTVÁN: Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról	119
HAKULINEN LAURI: A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól	257
HARTNAGEL ERZSÉBET: Újabb német jövevényszavainkról	20, 77

HEGEDŰS LAJOS: A szájjüreg saját hangjainak meghatározása különböző magánhangzó-állásoknál	96
HORGER ANTAL: KONOK 51. — Az egyszerejtés 69. — <i>Szérdék és szurduk</i> 182. — <i>Keresztén > keresztény</i> 193. — <i>Ázik</i>	311
HORVÁTH CYRILL: Hogyan szólának?	136
JAKUBOVICH EMIL: Titkári jelentés 1933-ról	123
JUHÁSZ JENŐ: Nöstény 91. — Engess 235. — Him 312. — Tartalom, szó- és tárgymutató	326
KÁLMÁN BÉLA: A <i>szül</i> állatnév vogul megfelelője	103
KANNISTO ARTÚR: Levél a MNyT.-hoz	254
KÁROLYI ÁRPÁD: Creditom 51. — Barát ágya	248
KATONA LÓRÁNT: Edény	183
KEMENES PÁL: A névmagyarosításhoz	189
MARJALAKI KISS LAJOS: Tarcasai kötelező levél 1565-ből 60. — Keresztény	246
KLEMM ANTAL: A megengedő mondatok	7
KNIEZSA ISTVÁN: Godolya 52. — Csósz 104. — Lacsuha	184
KOCZOGH ANDRÁS: Tájszók és szólások a szabolicsmegyei Új-fehértőről	249
ID. KORENCHY REZSŐ: Madács	323
KOVALOVSKY MIKLÓS: Az irodalmi névadás	150, 210, 271
KÖLCSEY DEZSŐ: Lábbó, lábólas	323
K. P.: Reguly 64. — Métet-alma, makaria-körte	325
LAZICZIUS GYULA: Bibirosó	288
LENGYEL DÉNES: Ihesus 102. — Rögzik, megrögzik, megrögzött 106. — Spanyol légy	107
LIGETI LAJOS: Az altaji és uráli nyelvek 44. — Régibb török jövevényszavaink magyarázatahoz 200. — Kajszí	314
LOSONCZI ZOLTÁN: A <i>komor</i> főnévi használatához 52. — Határozóragjaink újabb történetéhez	101
LOVAS RÓZSA: Név — lélek	12
LUKINICH IMRE: XVI. századi adatok a bécsi állami levéltárból	118
MAROSFALVI SZERGEJ: A <i>-vel</i> rag pöréhez	47
MELICH JÁNOS: Anonymus népetimológiáihoz 41. — A <i>pokol</i> szóról 72. — Zoerardus 129. — Dudvág 208. — A Konstantinos Porphyrogenetos-féle γολας olvasásáról	267
M. J.: Sirány	325
MORAVCSIK GYULA: A Konstantinos Porphyrogenetos-féle γολας olvasásáról	270
N.: Az 's olvasása	64
NAGY J. BÉLA: Szóló és szólott 59. — Nékám Lajos és a magyar nyelv 110. — Így írunk helyesen 244. — Nyelv-helyességi kérdések 255. — Úr, urak; út, utak 319. — Szóbelsei 322. — Helyreigazítás	326
S. NAGY LAJOS: Határrészek az udvarhelymegyei Siménfalván	119
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Török jövevényszavainkhoz	157
P.: Autarchia	128
PAIS DEZSŐ: Tömlő 36. — Földmérnök, földésmérnök 57. — Egy török <i>ön</i> ige és a HB.-beli <i>unuttei</i> . Szerencs: Szerencse 108. — Névmagyarosítási szempontok 115, 320. — Jelentés az 1933. évi Szily-jutalomról 125. — A <i>Komon-</i>	

dor családnév 126. — Kopaszt 128. — Rigyác, Szeptenek 292. — A <i>fatu</i> alakváltozataihoz 304. — Hadrév	314
PAPP ZOLTÁN: Jászkeséri szószedet	120
P. D.: Pannonhegye, Pannonhalma 63. — A <i>szül</i> állatnév 104. — Kóka, kókuskál 108. — Táltos, tátorján 192. — Ját. Tok 256. — Madács, badács 323. — Magvaváló, magbaváló 325. — Reméllem, reményel	326
RADVÁNYI SÁNDOR: Konok. Kókuskál 107. — A nyírségi táj-szólásból	120
RAPAICS RAYMUND: Kecskerágó. Ezerjófű 315. — Katika répa	316
REISMAN ELEK: A magyar <i>húsz</i> szó és rokonai	93
SÁGI ISTVÁN: <i>Keresztyén</i> és <i>keresztény</i>	196
N. SEBESTYÉN IRÉN: Szíj	185
SZABÓ T. ATTILA: Sulyom: solyom 53. — A helynévgyűjtés jelentősége és módszere 160. — Fagus Kald	317
SZÉKELY BÉLA: Gyarmathi Sámuel szótár-tervezete	236
SZENDREY ÁKOS: Számnevekkel alakult magyar helynevek .	296
SZERKESZTŐSÉG: Könyvismertetések	251, 324
TAMÁS LAJOS: Cheltea 55. — Piscina rotunda 186. — Az oláh <i>ev</i> és magyar <i>év</i> összevetéséhez	243
TECHERT JÓZSEF: Rokonságneveink történetéhez 17. — Hibángos 188. — Bacska. Cikk	243
TIMÁR KÁLMÁN: A Nagyszombati-kódex 180. — Aranka- és Jankowich-kódex 306. — A Simor- és a Kriza-kódex fölfedezése	307
TOLNAI VILMOS: Muszáj. Tibor 56. — <i>Keresztyén</i> és <i>keresztény</i>	65
WALDAPFEL IMRE: A Veszprém név régi etimológiája	57
ZOLNAI GYULA: Külömben, külömbözik 43. — Róna	233
ZSIRAI MIKLÓS: Kannisto Artúr üdvözlése születése hatvanadik évfordulója alkalmából 253. — Wiklund Károly Bernát	254
Kisebb közlemények	41, 99, 180, 233, 304
Könyvismertetések	251, 324
Különfélék	253
Levélszekrény	63, 126, 191, 255, 325
Népnyelv	119, 249, 323
Nyelvművelés	57, 110, 189, 244, 319
Nyelvtörténeti adatok	60, 118, 190, 246
Szó- és szólásmagyarázatok	47, 102, 182, 238, 308
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1933-ban és költségvetés 1934-re 61. — Pénztári jelentés 121. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1933. évről 122. — Titkári jelentés 1933-ról 123. — Jelentés az 1933. évi Szily-jutalomról	125
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNYT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya, számvizsgáló bizottsága. A MNYT. kiadványai. A M. Nyelvtud. Kézikönyvek füzetei. Kérelem. Értesítés. Nyugtázás.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A nyelvtörténeti adatok 60, 118, 190, 246; a néprnyelvi adatok 119, 249; CSEFRŐ GYULA: Balázsdeák-mente 308; HARTNAGEL ERZSÉBET: Újabb német jövevényszavainkról 20; NAGY J. BÉLA: Így írunk helyesen 244; KOVALOVSKY MIKLÓS: Az irodalmi névadás 150, 210, 271; SZABÓ T. ATTILA: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere 160.

- Ábrahám 128
 ács 158
 ad, at (tör.) 256
 aggastyán 70
 aggik 182
 aghieu (oláh) 306
 ágyas beteg 192
 ágyú 306
 ajándék 182
 ájtatos 70
 ala (lat.) 159
 alkonyat 70
 állott víz 102-- 3
 álnokodik 70
 altaji nyelvek 44
 általános mérnök 57
 ámbár 7 kk.
 Andor, András 228,
 — 282
 áńz (osztj.) 183
 Anonymus I. P. mes-
 ter
 Antal 310
 anya 17—9
 apa 17—9
 ápitus 69
 ara 19
 Aranka-kódex 306
 Arany J. menyey és
 ég szava 238
 árlik 102
 arnót 105
 árt 103
 Artúr 227
 arwísei (tör.) 158
 asszonyám 70
 astia (finn) 183
 áttó 312
 atval 19
 atya 17—9
 autarchia 128
 avat 312
 ázik 311
 azon melegében 49
 Ba[á]eska 243
 badács 323
 badár 323
 Bajan (tör.) 160
 Baláca 325
 Balazé (fr.) 325
 Balázsdeák-mente
 308
 balhiedelmek 256
 balzsam 69
 bankrót 194
 bár, bátor (kötőszó)
 7 kk.
 barát ágya 248
 Bardasom 175
 barézs 309
 bāsāu (oláh) 306
 bátya 17—9
 becézőnevek 229
 becses (becs) 127
 bécsi levéltár m.
 nyelvi adatai 118
 becsű 127
 Becsvölgye 127
 Beke Ö. 324
 Belec 292
 Be[ö]lde 320
 -belse(j)i 322
 belseje 322
 belső 70
 bennem stb. 70
 Bertalan 295
 Berzeviczy 189
 Berzeviczy-émlék-
 könyv 252
 beste 200
 Bethlen 70
 Bewlder 320
 bibiresó 288
 bigott 79
 Bildir 320
 bír 256
 birtokoszemélyrag:
 e. 3. -a, -e 18
 Bistrac (szl.) 292
 Bodonc 70
 boérmente 310
 bókol 51
 bomlik 103
 bongor 165
 bonyodalom 70
 bornyú 306
 borséta 309
 Bortosom 175
 bosszú 306
 Bosznia 170
 böles 158
 brbūńček. brbūńek
 (szl.) 288 kk.
 brokát 77
 buborék 288
 Budafoluan 306
 bugyog 288
 búvik 252
 Bűdöskút 168
 büntetlen 69
 Cabd'ic (oláh) 318
 cecārāu (oláh) 55
 chelteu (oláh) 55
 cikk 243
 corde (lat. abl.) 324
 creditom 51
 Cusfoloud 304
 cs hang jelölése 109
 csalafinta 115
 csángó 252
 čaryn (tör.) 160
 Csernec 292
 cséza 195
 Csindom Gy. 247
 Csipkerek 69
 csősz 104
 Čuh (szl.) 269
 dayari (mong.) 159
 dali (mong.) 159
 damaszk[t] 369
 dauda- (germ.) 208
 december (lat.) 324

- Demény- 195, 200
 derecski 189
 dérrrel-dúrral 50
 dézsma 125
 Dicháza 69
 disznó 200
 disznószögy 104
 Dócziné ládája 310
 Domány 195, 200
 domb 41
 Dozma[á]t 70
 döme 41
 Dönci 229
 Draganü M. 317
 Dudvág 208
 žigür (mong.) 159
 e hangértéke 41
 -e végű régi m. szók
 43, 107
 ed 183
 edény 183
 Édestó 168
 Edvi 189
 ég (fn.) 238
 egri-hal 324
 egyenes 195
 egyetemes mérnök
 57
 egyszerejtés 69
 ekcéma 326
 elefántesonttorony
 324
 elegendő 70
 -ele(j)i 324
 Elritze (ném.) 324
 else(j)i 70, 322
 első 70
 emer (csuv.) 159
 Endre 228
 Engedinus (lat.) 241
 engess 235
 Enyed 241
 äni (vog.) 183
 EPhK. 324
 ér (fn. 305
 Erdély 93
 Erdélyi Múzeum 252
 erge 165
 Erzsébet 229
 Esküllő 41—3
 esküminták 247
 Etelka 227
 ev (oláh) 243
 év 243
 äwir- (csuv.) 158
 ezerjófű 315
 -fa (hn.) 70
 fagus Kald 317
 fajlondis 309
 -fata[e, o]u (oláh)
 306
 falu 304
 Fanny 227
 farao 80
 fedd 200
 fék 186
 felhő, felleg 240
 Fény 188
 férhëzmëndő 70
 Fërtonád 295
 finn ~ nyj.-i szótár
 257
 Finta, finta 115
 finnugor | ~ s, s, ž,
 z hangok 94, 104 |
 ~ denom. -i név-
 szóképző 110
 fiú 243
 fokozás: -b(b) 44
 foku 305
 -foloud 304
 -foluan 306
 fonéma 2—3
 fonológia 3
 fő (ige) 252
 föld(ész)mérnök 57
 földrajzi nevek l.
 helynevek
 francia | ~ szellemi
 hatások 22 kk., 77
 kk. | ~ el. 25, (a
 némethen) 78 kk.
 fruska 310
 fú 252
 fujlik 103
 funkcionális nyelv-
 szemlélet 1
 gabona 73
 galagolya 184
 galant 32
 Gályános 166
 Gánóczy, Gánfalvy
 117
 galäu (oláh) 306
 G[K]ellén 200
 Gerdak, Gerdevin,
 Gerdovčak (szl.)
 296
 Gerdenceze 296
 Gerend 296
 gerenda (szl. gręda)
 296
 germán | ~ ok tört.
 253 | ~ hang-
 változások; au: ö
 210, d: t 210, ē₁: ā
 208 | ~ el. 208
 Géza 109, 110
 Ghillány 195
 Gierach E. 253
 Gita 229
 godola, gogyola 52
 godolya 52, 121
 Gördövény 295
 gránát(posztó) 308
 Gréb J. 253
 Greda (szl.) 296
 grening stb. (ném.)
 315
 γολας 267—71
 gyalú 306
 gyanú 306
 Gyarmathi S. szó-
 tártervezete 236
 gyaur 105
 Gyerekgyár ucca
 170
 gyoles 309
 gyón 133
 Gyula 267—70
 gyűlötség 70
 haaksi (finn) 184
 Hadrév 314
 hámlík 103
 χαη (ceser.) 291
 hang | a ~okról
 216 | a ~ok kép-
 zése 96 | ~tan
 2, 96

- hangrövidítő tövek 320
- hangváltozás | egy-
szerejtés 69 | hang-
képző mozdulatok
eseréje 194—5 |
depalatisatio 200 |
á:ál 292; au:ó 105;
áü:á 312; ává:á
312; e:é 50; eue:é:
93; i—a tört. 268;
i: o 289; í tört.
95—6; n:ny 195—
6: o—o: ë—o 295;
ó, ó:ú, ű 101; ou:u
305; ovo:ó 133; rl:
ll 103; s: sz 110;
ty—n:t—ny 193—4;
v:Ű 133; v:b 325 |
török: m. ~ok:
au: au 105; au: ó
105; ě:s 158; äü:ő
105; j: sz 160;
bolg.-t äwi: m. ő
158 | szláv: m. ~-
ok: ě: ě 43; o: a
73; sve: szoe 133;
vl: l 184
- haplologia 69
- harminc 69
- határrésznevek 119—
20, 162 kk.
- hebetel 194
- Heinrich (ném.) 322
- helyesírás | régi ~-
ok 41 | ~i kérdé-
sek 192, 244, 319,
320, 322, 323, 326
- helynevek 50, 54,
119—20, 127, 162
kk., 296, 303—5
- helynévgyűjtés je-
lentősége és mód-
szere 160
- henc 322
- Henez 322
- Hercegovina 170
- Herestény 193, 195
- hév 50
- hével-lével jön 48
- hibángos ∅: hibá-
nyos 188
- híd, hida, hídján 320
- hienz 322
- hím 95—6, 312
- himlik 103
- hímozás 313
- hív (ige) 252
- ho[ó]d, hud 315
- Ho[u]drew 314
- hold 315
- Holtvág 209
- Horger A. 251
- hosszú 305
- Houdzeg 315
- zum (vog.) 95
- hős 305
- húsvét 64
- húsz 93
- Hübele Balázs 310
- Hywsed 305
- i hang jelölése 268,
270
- Ibrahim 128
- idegen 107
- IdgForsch. 324
- igék | v-töví ~ 251
- igeképzők: deverb.
-hat, -het (ható)
100, -kol, -köl 51,
-s 93, -t (mozz.)
39, -t (műv.) 312,
-z 312
- igenevek: -ó, -ő 40,
59, 92; -t, -tt 59—
60; jön...-ve 120
- igenévszók 39
- igeragozás: a poten-
tialis 99; felszól.
engess 235, nejjd
141; feltét. -nénk
141
- igler 309
- Ihesus 102
- influenca 192
- irodalmi névadás
150, 210, 271
- István 228, 230
- Itemer 127
- jaʿran (tör.) 160
- jaʿyr (tör.) 159—60
- Jankowich-kódex
306
- János 230
- japán nyelv 46
- járuélékhangok: b
43—4, l 292, n 69
- jarun (tör.) 158
- jászkiséri nyj. 120
- ját 256
- jelentés | az irodalmi
névadás ~han-
gulata 150, 210,
271 | ~tan 3—5 |
~változások 48,
51, 52, 75, 92, 95,
100, 104, 106, 158,
159, 182, 183, 184,
256, 292, 295, 313,
324
- Jeromos 70
- jiläu (oláh) 306
- jinäu (oláh) 306
- Jolánka 227
- jöllehet 7 kk.
- jószág 110
- jön 252
- jön...-ve 120
- jövötény 93
- Juhem 166
- Júlia 229
- qa- (mandzsu-tung.)
204, 206
- qab- (mong.) 204
- qaba- (tör.) 202
- Kábgjik 318
- Kádbükk 317
- qay'a, qay'i- (mong.)
203
- kagyló, kagyula 195
- Kajsz, kajsz 117
- qaisi (tör.) 314
- kajsz 117, 314
- kákkad 108
- kalauz 105
- Káld 317
- kaldy (tör.) 317

- Kálócfa 127
 kámpilókál 120
kanat (tör.) 159
 Kandia 170
 Kanizsa 126
 Kannisto A. 253—4,
 259

qapa- (tör.) 201
qapaçei (tör.) 207
 kapu 200
 karazéroz 78
 kardéra 324
 Karika répa 316
 Karpathenland 253
kasi (finn) 185
 Kata, Kati stb. 316
 Katika 316
 Katika répa 316
 Katinka 70
 kaurma 105
 keeskerágó
qeissī (perzsa) 314
kət (osztj.) 185
 kell 100
 kendő 55
 Kenese 126
 Kénestő 168
 kengyel 186
 kerek 187
 Kerektő 186
 Keresztély 195
 keresztény, kereszt-
 tyén 65, 193—200,
 246, 320
 keresztnevek 211 kk.
 „Kerkaörök“ 128
 Késerves 168
 két 93—4
 kevi vonat 189
 kezes 55
 kifiguráz 256
 Kil(l)ény(i), Killyén
 195, 200

 Kisfalud 305
kjz (zürj.-votj.) 93
 Kniezsa I. 125
qobu- (tör.) 203
 kódexeink *v-tövű*
 igéi 251
 kóka 108
 kókkad 108

 kókuskál 107—8
 K[k]omán 321
 Komána, Komán-
 falva stb. 321
 Komondor, komon-
 dor 126—8

 komor 52
 Kompa 208
komš (md.) 93—4
 konakol, konokol 51,
 107
 konok 51, 107
 kop(p)aszt 128
 koporsó 200
qopu- (tör.) 203
 kordé, \sim beszéd 324
 kordéra 324
 kordován 309
 koreai nyelv 46
 korzó 83
 Kosárdomb 172
kovčegz (szl.) 207
 költő 55
 Königsbergi Töre-
 dékek verselése
 136
 könik 51
 Könyvnap Könyve
 244

 közlongis 309
 közmunkamérnök 58
 közműmérnök 58
Kresse (ném.) 324
 Krestály 166, 174
krilo (szl.) 159
 Kriza-kódex 307
Kronsbeere (ném.)
 324

 kultúrmérnök 57—8
kum (vog.) 95
ku/o/man (tör.) 321
 Kurvadomb 170
 különben, különbö-
 zik 43—4

 külön 55
küna (észt) 184
 lábbó, lábolás 323
 lábvány 323
 lacsuha 184
 ladika 184

 Ladomér 184
laiva (finn) 183, 184
 lakk 32
 langausz 85—7
lant, tant (osztj.) 183
 lasponya 195
 László 184
 latin | \sim \checkmark -ezés az
 erdélyioláhnyelv-
 ben 181 | \sim el. 51,
 70, 195, 308, 324,
 ? 64, 200, (a len-
 gyelben) 180, (az
 oláhban) 243

 leány 92
 lehet 100
 lélek | név — \sim 12
lelhetneync 141
 lengyel l. szláv
 lesz 99
 libapimpó, -virág
 315
 ló 186
l'og (votj.) 291
 londis 309
 Lóré 188
 ló 252
 löbi, lövi 309
 lörömberger 309
 lúdhízaló fű, lúd-
 pázsit 315

 lyuk (*-licou*) 305
 madács 323
 madár 323
 magánhangzók kép-
 zése 96

 magbaváló 325
 Magdolna 228
 magva, magja 325
 magvaváló 325
 magyar | \sim nyelv
 l. nyelvünk | \sim
 el. a németben
 324, az oláhban
 55, 305, 318, a szláv
 nyelvekben 52, 209,
 243, 296, 314

mahilā' (ind.) 92
 majom 70
 makaria-körte 325
 Maklár 253

- Malán 116
 Malomba 166
 Malvina 227
 Mancini 282
 mandzsu | ~ nyelv
 45 | ~ hangtört.
 206
 Margit 310
 Margitta 71
 Mária 229
Martyrum falva 253
 mázsa 125
Mecturijeje (szl.) 270
 meghajaz 38
 meghámoz 38
 megkonokol 51
 megkönik 51
 megrögzik, megrög-
 zött 106
 Μεγυπέτους 270
 meleg | azon ~ében
 49
 Melinda 227
 menny 238
 Merészlőbűk 166
 mérnök 57
 metélt-alma 325
 metet-alma 325
 Miklós 116—7
 Mikola 116
millemorbia, -mor-
bida (lat.) 316
 minő 71
 -mjs (zürj.-votj.)
 93—4
 Misemulasztó csár-
 da 170
 miskolci jegyző-
 könyvek 246
 Mokcsay J. 251
 mondat | ~tan 5 |
 alárendelő viszony
 10—2 | megengedő
 ~ok 7
 mongol | ~ nyelv
 45 | ~ szótövek
 204 | ~ hangtört.
 204—8 | ~ a : o, u
 vált. 205 | ~ de-
 verb. -*či*, -*čin* név-
 szóképző 207 | ~
 -n nominativus
 207—8
*Mons Sacer Panno-
 niae* 63
 Mór püspök 135
 Moravesik Gy. 252
 Moson 126
 Muci 229
 muszáj 56, 191
Mijklous 306
 muszlin 309
 művelődéstört. 21
 kk., 77 kk.
 nádudvari határne-
 vek 119
 Nagyfalu 304—5
 Nagyszombati-kó-
 dex 180
 na(n)nya 70
 naspolya 195
 Navarra 322
 nehezék 70
 Nékám L. 110
 német | bécsi ~
 szellemi hatások a
 magyarban 23 kk.,
 77 kk. | ~ el. 20,
 56, 58, 77, 165, 175,
 322, ? (az oláhban)
 181 | ~ hatás 255,
 256
 néne 17—9
 névadás | ~ lélek-
 tana 12 | irodalmi
 ~ 150, 210, 271
 név — lélek 12
 névhangulat 213, 282
 névmagyarosítás
 115, 189, 320
 névragozás : -*ban*,
 -*ben* 70, -*nak*, -*nek*
 256, -*ba*, -*be* 166,
 -*ból*, -*ből* 71, 101,
 -*ról*, -*ről* 101, -*tól*,
 -*től* 101, -*val*, -*vel*
 47
 névszóképzők | de-
 verb. ~ -*á*-, -*é*-, -*a*-,
 -*e* hangja 252 |
 deverb. ~ : -*at*-, -*et*
 40, -*dék* 182. -*e*-, -*ő*
 l. igenév a., -*ék*,
 -*ok* 182, -*és* 40,
 -*tény* 93 | denom.
 ~ : -*a*-, -*e* 109—10,
 -*ász*-, -*ész* 59, *cs*
 42, 323, *cs* 109,
 -*gy* 104, -*i* (mn.,
 esn.) 50, 117, 189,
 322, (hn.) 106, -*m* 53,
 104, -*ó* 305, *s* (mn.)
 297, 303, *s* 109—10,
 -*ság*-, -*ség* 110, 252,
 -*si* 304, -*sza*-, -*sze*
 109—10, -*ság* 110
 névvarázs 231
 Nóra 227
 Navarra 322
november (lat.) 324
 nő (ige, fn.) 91—3,
 252
 nörmberger 309
 nöstény 91
 növéteny 93
 Nusi 229
 nyár, nyara, nyarán
 320
 nyári 320
 Nyárszeg 304
 nyelvemlékeink 60,
 118, 190, 246—9
 nyelvjárásaink 251
 nyelvünk | Nékám L.
 ~ről 110
 nyereg 186
 nyí 252
 nyírségi nyj. 120
 Nyitra 268
 nyomdék, nyomdok
 182
 nyuszt 94, 200
 nyű (ige) 252
october (lat.) 324
 odú, odó 305
oʎlan (tör.) 160
 oī (gör.) hangértéke
 270
 okleveleink szövegei
 186—8
 okvetlenül 69
 oláh | ~ok tört.
 187 | ~ok és törö-
 kök 321 | ~ok be-
 telepedése 321 |

- ~ kenézek 321 |
 latin ŝ-ezés az er-
 délyi ~ nyelv-
 ben 181 | ~ ě:š,
 k, t:ť, ě vált. 55,
 56 | magyar k, t:
 ~ ě, ě vált 55 |
 ~ el. 193, 318, ? 105
 olasz el. 83, 195, ? 200
 Olivér 227
 omlík 103
 omuz (tör.) 159
 Ordzovány 293
 ország 110
 orvos 157
 ostor 186
 Oszkár 227
 oszlik 103
 osztják hangtört. 185
 Oszvald 227
 Ottranto 322
 ou (gör.) hangértéke
 271
 ou hangértéke 305—6
 óv 252
 öcs 20, 100
 öcskös 101
 ön- (tör.) 108
 önellátás 128
 őriz 158
 összetétel | az ~ €
 ötlik 103
 öttevény 39, 294
 P. mester népetimo-
 lógiái 41
 padmaly 195
 paganser 188
 pailan-lanki (osztj.)
 104
 Pais 126—7
 Paizsjártó 126
 Panasz (hn.) 304
 Pannonhegye, Pan-
 nonhalma 63—4
 Papp I. 252
 paradicsom 126
 pedáns 34
 pegyvet 104
 pekmez 195
 Pe[i]lde[i]r 320
 pénz 69
 Perestér 311
 pernahajder 194
 Pestény, Pöstény,
 Pöstyén 193, 195,
 200
 peszmeg
 Petény 193, 195
 petrezselyem 70
 pince 70
 Pinka 208
 Piroska 227
 Piscina Rotunda 186,
 318
 Piski 71
 Πιζόχ 269
pkla, pklo (szl.) 73
 pogácska 69
 pók 312
 pokol 72
 polgári mérnök 58
porsas (finn) 94
 pödör 194
 Pödör (esn.) 320
 prézsmítál 70
 promenád 82
 Pudéros ucca 170
puľi (votj.) 290
 purgamál 309
pursi (finn) 184
 q- kezdetű altaji szó-
 kat l. k- alatt
 Radvány 304
 Ragács 293
 Ragály 293
 Ragóc 293
 ragya 292
 Ragyóc 293
 rása 309
 Récsy 189
 Reguly 64
 remél(l)em 326
 reményel, reményl
 326
 reszket 235
 RÉH. 324
 rév. rív (fn.) 314
 ri 252
 Rigóc 293
 Rigyác 292
 Rigyica 293
 rív 252
 Roguld 293
 Rohács 293
 romlik 103
 róna 233
 Ró'sa 64
 rotunda (lat.) 186, 318
 rögzik 106
 ruhanekvek 311
 Ruozlicou 305
 s, 's hangértéke 64,
 132
 ŝ-ezés | latin ~ az
 erdélyi oláh nyelv-
 ben 181
 sa (szam.) 185
 sa (zürj.) 186
 sajtár 125
 sál 79
 Sályi 106
 Sanastaja (finn) 263
 sara (csuv.) 160
 Sárnyilkosok uccája
 171
 sármászóka 324
sāry (jak.) 159
saryn (jak.) 159, 160
 Sarwert 103
 Saussure F. 1—3
 savla- (tör.) 116
ŝcemŝca 109
ŝcepnichu, ŝcep-
china 294
ŝceremch 109
Schiff (ném.) 184
Schill (ném.) 324
 Schuchardt H. 266
 Sebestyén 193, 195,
 200
sēya (osztj.) 185
šélŝeu (oláh) 56
sep (szl.) 294
fepedyk 47
 september (lat.) 3:4
sārā (eser.) 160
 Serkevár 171
 sétány 83
 Setälä E. N. 259
 sí (ige) 252
 síkos 305
 Siményfalva 195
 siménfalvi határ-
 résznevek 119
 Simor-kódex 307
 sirány 325
soima (finn) 184

- Solymostó, solyom,
Solyomtó 53—5,
165, 169, 175
- somolyog 194
- Sopot 294
- Sopotnyk (szl.) 295
- Sotin (szl.) 127
- soule (vog.) 104
- Sourad 131
- spanyol légy 107
- spectacl (oláh) 181
- Strassburg (ném.)
242
- straszburger 85—7
- strázsamester sifo-
nérja 310
- stutzer 83
- sujkol 51
- sulyom 53, 104, 165,
169
- sumér nyelv 47
- šurâm (esuv.) 159,
160
- sül, szül (fn.) 103
- süllő 324
- süpped, söpped 47—8
- syutagma 5
- Swiradus (lengyel)
130—5
- sz hangértéke 109
- sz hang jelölése 132
- szájüreg saját hang-
jai 96
- számkivet 69
- számlík 103
- számnevekkel ala-
kult hn.-ek 296
- szamojéd el. a zür-
jénben és orosz-
ban 186
- szándék 182
- Szár László 160
- szárny 158
- Szárszó 69
- Sza(t)ta 127
- Szatmár 127
- Szatmer, Szatmir 127
- szatócs 127, 158
- Szatymaz 127
- Szebény 71
- szeg (hn.) 126
- Szelestény 193, 195
- személyneveink 50,
127, 167, 210, 317
- széna 73
- Szendró 71
- Szepetnek 292
- szérdék 182
- szerelem, szerelmes
42—3, 108
- Szerém 42, 109
- Szerencs 41—3, 108
- szí 252
- Szidarovszky J. 324
- szíj 185
- színnevek 308
- szláv | lengyel sze-
mélynevek 132 |
~ hangtört. 73—
6 | lengyel i : e
vált. 132 | ~ név-
szóképzők : de-
verb. -oto, -eto,
-oto 294; denom.
-ače-293, -alo-, -aljo-
293, -án 325 | ~ el.
43, 52, 70, 71, 72, 76,
108, 110, 117, 133,
184, 185, 189, 193,
195, 209, 243, 292 kk.
312, 325, ? 200, (a
németben) 324
- szó 116
- a szó funkciója 3
- szóbelse(j)i 70, 322
- szóbelső 322
- szóele(j)i 322
- szóelő 322
- szólásaink 250, 310
- Szóláth 115
- Szolnok 116
- szóló, szólott 59
- Szopotnyica 295
- Szórád 133—4
- szórend 255
- Szot 127
- szóvégi 322
- sző (ige) 252
- szógy 104
- szövetnek 133
- szurduk 182
- szűcs 158
- Tab, Taba 127
- Tabajd 127
- taita- (finn) 100
- Takó 127
- talajmérnök 58
- talán 70
- táltos 192
- táncnevek 85
- tarcasai kötelező le-
vél 60
- Tarján, Tarány 195,
200
- Tárnok 312
- tátorján 192
- tegnap 194, 195
- tekerő 55
- telek 40
- televény 40
- teltéu (oláh) 55
- temet 39
- Temetvény 39
- temhe 41
- Temlesto 40
- Temletesek 40
- térdepel 195, 199
- Terény 195, 200
- terepmérnök 59
- Terestény 200
- térszámológép 59
- tészta 73
- Tetétlen 93
- Tetűfészek 171
- Teurteull 51
- tévhiedelmek 256
- Tibor 56
- Tihamér 227
- tülin (oláh) 55
- tindeu (oláh) 55
- Tinka 229
- Tisza 268
- tisztát(a)lan 64
- tízaş, tízeş (oláh) 55
- tok 256
- toq (tör.) 256
- tokos 256
- Tolnai V. 324
- tolteü (oláh) 56
- tompa 41
- tompör 41
- tonka 41
- to-pa nyelv 207
- tot (ném.) 209—10
- totemisztikus nevek
211

- tour d'ivoire* (fr.) el. a szlávságban
324 207, 314 | esuvas
tölgy 104 el. a cseremiszb-
tölt(e)vény 39 ben 160
töltő 55—6 Törtel 50
töm 39 Tuboly 127
tömény, tömjén 195, tudakol 51
200 tudhatjuk (KT.) 136
tömkeleg 41 kk.
tömlő 40 a tulajdonnév 4
tömlő 36, 256 tulajdonnevek 210
Tömösvár 170 *tulbou* 36, 38
tömpe 41 *tuluk, tulup, tulum*
tömzsi 41 (tör.) 37
török | ~ nyelvek tunguz nyelv 45
45 | besenyő-kun Tunkelo E. A. 259
nyelv 105 | ~ *turris eburnea* (lat.)
hn.-ek 297 kk. | 324
bolg.-~mongol tuszkol 51
hangviszony 201 | *tüm* (tör.) 38, 41
~ hangtört. 204—8 | ~ *j, *γ hang-
gok 160 | a : o vált. tyúk 200
205 | a : bes.-kun u hang jelölése 268,
ä vált. 105 | b : p 270
320 | ~ szótövek újfehértói nyj. 249
204 | ~ igerag.: Ujudvar 188
kaldy 317 | ~ *ukšán-* (ó-ind.) 314
névszóképzők: de- *unuttei* 108
verb. -an 116, -čĭ, uráli nyelvek 44
-čĭ 207, -äs, -äk 39, *uu, uv* hangértéke
-dir 320, -γ 206, -γan 305
192, -r 206, -ri 38, úr: urak 319
-rük 38, -yš -uš úri 320
192; denom. -čay út: utak 319
206, -dur 128, -lik, után, útján 320
-lük 39, -n 160, *uxor* (lat.) 92
-uq, -uγ 38 | ~ ü hang jelölése 270
(kt.) el. 39, 105, 107, u (gör.) hangértéke
115, 117, 127, 157— 268, 270
60, 192, 194, 200, Ürögd 304
268, 314, 317, 320, *üstü* (tör.) 159
321, ? 116; bolg. üt 127
~ el. 160, 200, v-töví igék 251
324 | ~ eredetű Vág 208
szn.-ek és csn.- *vaissau* (fr.) 184
ek a magyarban vajda 71
320, 321, az oláh- valcer 85—7
ban 321 | ~ való 256
- Varca[e]gás 166, 175
Várszeg-utca 166, 175
Vay 69
Verespatak 292
Veress E. 252
verres (lat.) 313
verselés | a KT. ~ e
136
vese 18
Veszely 189
Veszprém 57
ví 252
vigán(er) 309
Villány 195
Villongó 168—9, 311
Vilmos 70
vizket 235
vízi, vízi 320
vlačuha (szl.) 184
votják u : i vált. 96
Vrhovina, Vrhovčak
(szl.) 296
Waldapfel J. 524
Weiβbrunn (ném.) 57
Weszely 189
† Wiklund K. B. 254
z hangértéke 132
z hang jelölése 132
Zander (ném.) 324
zár 70
Zemplén 109
Zerench 110
Zoerardus 129, 252
Zoltán 227
Zólyom 133
zománc 125
Zopoth 295
Zoard, Zuard 134
Zrinyi M., a költő
levelei 190
zúza 18
zürjén o : i vált. 96
zs hang | ~ ered.
125 | ~ jelölése 64
zséter 125
Zsidó, zsidó 126, 128
zsinór 125
zsugorodik 125

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXX. ÉVF.

1934. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

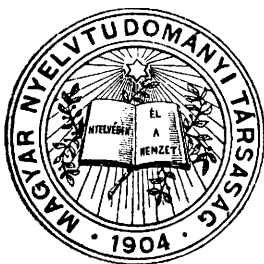
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

291—292. SZÁM

1934. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1934

TARTALOM.

	Lap
<i>Gombocz Zoltán</i> : Funkcionális nyelvszemlélet	1
<i>Klemm Antal</i> : A megengedő mondatok	7
<i>Lovas Rózsa</i> : Név — lélek	12
<i>Techert József</i> : Rokonságneveink történetéhez	17
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : Újabb német jövevényszavainkról.....	20
<i>Pais Dezső</i> : Tömlő	36
Kisebb közlemények. <i>Melich János</i> : Anonymus népetimológiáihoz. — <i>Zolnai Gyula</i> : Külömben, különbözik. — <i>Lágeti Lajos</i> : Az altaji és uráli nyelvek. — <i>Marosfalvi Szergej</i> : A -vel rag pöréhez	41
Szó- és szólásma gy ar á z a t o k. <i>Ifj. Clauser Mihály</i> : Sepedyk. — <i>Csejki</i> <i>Gyula</i> : Hével-lével jön. — <i>Fekete Lajos</i> : Törtel mint személynév. — <i>Horgyer Antal</i> : Konok. — <i>Károlyi Arpád</i> : Creditom. — <i>Kniezsa István</i> : Godolya. — <i>Losonczy Zoltán</i> : A komor főnévi használatához. — <i>Szabó</i> <i>T. Attila</i> : Sulyom: solyom. — <i>Tamás Lajos</i> : Chelteu. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Muszáj. Tibor. — <i>Waldapfel Imre</i> : A Veszprém név régi etimológiája 47	
Nyelvművelés. <i>Pais Dezső</i> : Földmérnök, földész mérnök. — <i>Nagy J. Béla</i> : <i>Szóló és szólott</i>	57
Nyelvtörténeti adatok. <i>Marjalaki Kiss Lajos</i> : Tarcsai kötelező levél 1565-ből.....	60
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1933-ban és költségvetés 1934-re	61
Levélsekreány	63
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kére- lem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1934-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXX. ÉVF.

1934. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

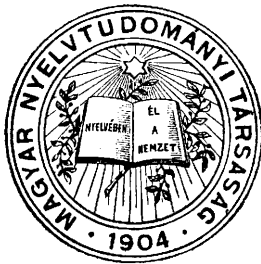
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

293—294. SZÁM

1934. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1934

TARTALOM.

	Lap
<i>Tolnai Vilmos</i> : Keresztén és keresztény	65
<i>Horger Antal</i> : Az egyszerűség	69
<i>Melich János</i> : A pokol szóról	72
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : Újabb német jövevényszavainkról	77
<i>Juhász Jenő</i> : Nőstény	91
<i>Reisman Elek</i> : A magyar húsz szó és rokonai	93
<i>Hegedűs Lajos</i> : A szájjüreg saját hangjainak meghatározása különböző magánhangzó-állásoknál	96
Kisebbségi közlemények. <i>Csűry Bálint</i> : A magyar potentialishoz. Öcsöm. — <i>Losonczi Zoltán</i> : Határozóragjaink újabb történetéhez. — <i>Lengyel Dénes</i> : Ihesus	99
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csűry Bálint</i> : Árlik. Sárvert? — <i>Kálmán Béla</i> és <i>P. D.</i> : A szül állatnév vogul megfelelője. — <i>Kniezsa István</i> : Csősz. — <i>Lengyel Dénes</i> : Rögzik, megrögzik, megrögzött. Spanyol légy. — <i>Adám Imre</i> és <i>Radványi Sándor</i> : Konokol, konakol. — <i>Radványi Sándor</i> és <i>P. D.</i> : Kókuska. — <i>Pais Dezső</i> : Egy török ön ige és a HB-beli <i>unuttéi</i> . Szerencs: Szerencse	102
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nékám Lajos és a magyar nyelv. — <i>Pais Dezső</i> : Névmagyarosítási szempontok	110
Nyelvtörténeti adatok. <i>Lukinich Imre</i> : XVI. századi adatok a bécsi állami levéltárból	118
Népnyelv. <i>Győrffy István</i> : Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról. — <i>S. Nagy Lajos</i> : Határrészek az udvarhelymegyei Siménfalván. — <i>Papp Zoltán</i> : Jászkeséri szöszedet. — <i>Radványi Sándor</i> : A nyírségi tájszólásból	119
Társasági ügyek. <i>Sági István</i> : Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1933. évről. — <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1933-ról. — Jelentés az 1933. évi Szily-jutalomról.	121
Levélsekre ny	126
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1934-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 P.
3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 P.
4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 P.
7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 P.
8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 P.
10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 P.
11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 P.
12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 P.
13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2— P.
15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 P.
17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 P.
19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisralom. 0'60 P.
20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebbi nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 P.
21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 P.
22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 P.
23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 0'60 P.
24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 P.
25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 P.
26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 P.
27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— P.
28. sz. Csefkő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— P.
29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1— P.
30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— P.
31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0'80 P.
32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0'80 P.
33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3— P.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— P.
- — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10— P.

Az 1—32. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1934-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarék-pénztári csekk számlájára

Budapesten, 1934. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1934. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1934. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Csúry Bálint (kieg.) 8, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Gombocz Zoltán (kieg.) 13, Jánosi József (kieg.) 3, Losonczy Zoltán (kieg.) 20, Tolnai Vilmos (kieg.) 9, összesen 163 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csúry Bálint 8, Horger Antal 8, Horváth János 8, Lenk Adolf 8, Losonczy Zoltán 8, Országos Kaszinó 8, Tolnai Vilmos 8, Varsányi Emil 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 72 pengő.

Adományok: Madarassy László 2, Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 100, Tomcsányi Móric 7, összesen 109 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917), † Paasonen Henrik, Helsinki (1912), † Schuchardt Hugó, Grác (1905), Setälä Emil, Helsinki (1905), † Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922), † Thomsen Vilmos, Koppenhága (1905), † Wichmann György, Helsinki (1912), Wiklund Károly Bernát, Uppsala (1922).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János, titkár: Jakubovich Emil, szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső, jegyző: Laziczius Gyula, pénztáros: Sági István, ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Nagy József Béla, Rásonyi Nagy László, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Tremel Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Solyomossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Sipőtz Pál, Szidarovszky János.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1934-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1934. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1934. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1933. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Melich János (kieg.) 10, Szócs Ferenc (kieg.) 10, összesen 20 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Gombássy Imre 8 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Szamosfalvi Gergely (írói tiszt. díj) 2 pengő.

1934. január 1-től 31-ig.

Alapítvány: Viszota Gyula (kieg.) 10 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Ecséri Lajos 8, Lengyel Lajos 8, Pécs: ciszt. reálgimn. önképzőköre 8, összesen 24 pengő.

Adomány: Haich Károly 2 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

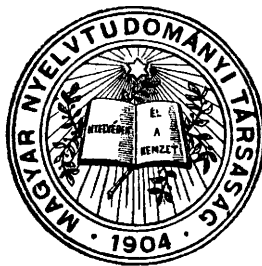
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

295—296. SZÁM

1934. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1934

TARTALOM.

	Lap
<i>Melich János</i> : Zoerardus	129
<i>Horváth Cyrill</i> : Hogyan szólának?	136
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Az irodalmi névadás	150
<i>Rásonyi Nagy László</i> : Török jövevényszavainkhoz	157
<i>Szabó T. Attila</i> : A helynévgyűjtés jelentősége és módszere	160
Kisebbségi közlemények. <i>Timár Kálmán</i> : A Nagyszombati-kódex. — <i>Göbl László</i> : Adalék az erdélyi oláhság latin ű-zéséhez	180
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Horger Antal</i> : Szerdék és szurduk. — <i>Katona Lóránt</i> : Edény. — <i>Kniezsa István</i> : Lacsuha. Galagolya. — <i>N. Sebestyén Irén</i> : Szij. — <i>Tamás Lajos</i> : Piscina rotunda. — <i>Techert József</i> : Hibángos	182
Nyelvművelés. <i>Kemenes Pál</i> : A névmagyarosításhoz	189
Nyelvtörténeti adatok. <i>Fára József</i> : Zrinyi Miklós, a költő levelei Zala vármegyéhez	190
Levélsekrekény	191
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

• *Tagdíj, előfizetés 1934-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.*

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

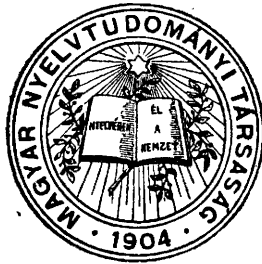
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

297—298. SZÁM

1934. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1934

TARTALOM.

	Lap
<i>Horger Antal</i> : Keresztyén > keresztény	193
<i>Sági István</i> : Keresztyén és keresztény	196
<i>Ligeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.....	200
<i>Melich János</i> : Dudvág	208
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Az irodalmi névadás	210
Kisebbségi közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Róna. — <i>Juhász Jenő</i> : Engess. — <i>Székely Béla</i> : Gyarmathi Sámuel szótár-tervezete.....	233
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bory István</i> : A menny és ég Aranyánál. — <i>Ferenzi Sándor</i> : Enyed. — <i>Tamás Lajos</i> : Az oláh év és magyar év összevetéséhez. — <i>Techert József</i> : Bacska. Cikk.	238
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Így írunk helyesen.....	244
Nyelvtörténeti adatok. <i>Marjalaki Kiss Lajos</i> : Keresztény. — <i>Károlyi Arpád</i> : Barát ágya	246
Népnyelv. <i>Koczogh András</i> : Tájszók és szólások a szabolcsmegyei Új- fehértóról.....	249
Könyvismertetések	251
Különművek. Kannisto Artúr üdvözlése születése hatvanadik évfordulója alkalmából. — <i>Zsirai Miklós</i> : Wiklund Károly Bernát	253
Levélszekrény	255
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1934-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

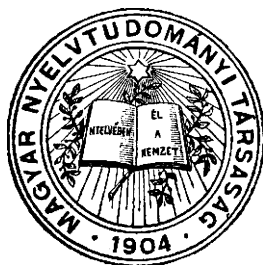
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

299—300. SZÁM

1934. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1934

TARTALOM.

	Lap
<i>Hakulinen Lauri</i> : A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól	257
<i>Melich János</i> és <i>Moravcsik Gyula</i> : A Konstantinos Porphyrogennetos-féle γυλᾱς olvasásáról	267
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Az irodalmi névadás	271
<i>Laziczius Gyula</i> : Bibircsó	288
<i>Pais Dezső</i> : Rigyác, Szepetnek	292
<i>Szendrey Akos</i> : Számnevekkel alakult magyar helynevek	296
Kisebbségi közlemények. <i>Pais Dezső</i> : A <i>falva</i> alakváltozataihoz. — <i>Timár Kálmán</i> : Aranka- és Jankowich-kódex. A Simor- és a Kriza-kódex fölfedezése	304
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csejtkó Gyula</i> : Balázsdeák-mente. — <i>Csúry Bálint</i> : Villongó. — <i>Horger Antal</i> : Azik. — <i>Juhász Jenő</i> : Hím. — <i>Ligeti Lajos</i> : Kajszi. — <i>Pais Dezső</i> : Hadrév. — <i>Rapaics Raymund</i> : Kecskerágó. Ezerjófű. Katika répa. — <i>Szabó T. Attila</i> : Fagus Kald	308
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Úr, urak; út, utak. — <i>Pais Dezső</i> : Névmagyarosítási szempontok. — <i>N. J. B.</i> : Szóbelsei. — <i>Gy. Gy.</i> : Navarra—Novarra, Ottranto	319
Népnyelv. <i>Id. Korenchy Rezső</i> és <i>P. D.</i> : Madács. — <i>Kölcsey Dezső</i> : Lábbó, lábolás	323
Könyvismertetések	324
Levélszekrény	325
Tartalom	326
Szó- és tárgymutató	329
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Értesítés. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendő.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1935-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékek a Magyar Tájéztatóhoz. 0'60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2'40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasiralom. 0'60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 P.
 23. sz. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 P.
 25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 P.
 27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— P.
 28. sz. Csefkő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— P.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— P.
 31. sz. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 0'80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0'80 P.
 33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3— P.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10— P.
- Az 1—32. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1935. január 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három
számvizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1934. évi működéséről.

Az 1934. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1934-ről. — Költségvetés 1935-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan*
című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és
a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve
ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1934. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1934. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 8, Jánosi József
(kieg.) 3, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, R. Nagy László (kieg.) 6,
összesen 27 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Pécsi ciszt. gimn. önképzőköre 8 pengő.

Felolvasó üléseinket 1935-ben a következő napokon tart-
juk: február 12., március 12., április 9., május 7., június 11.,
október 8., november 12., december 10.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 2— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1'20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisalom. 0'60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 P.
 23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 P.
 25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 P.
 27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— P.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— P.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— P.
 31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0'80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0'80 P.
 33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3— P.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10— P.
- Az 1—32. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
2. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
3. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1934-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára

Budapesten, 1934. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1934. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1934. június 1-től szeptember 30-ig.

Adomány: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthelyi Pál. A magyar táncnyelv. 0'60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2'— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszerkezete. 2'40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 0'60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hangjelölésformái. 1'20 P.
 23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 P.
 25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 P.
 27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1'— P.
 28. sz. Cselkó Gyula. Szállásigék, szólásmódok. 6'— P.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1'— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1'— P.
 31. sz. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 0'80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0'80 P.
 33. sz. Laziezius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3'— P.
 - — Emlék Szily Kálmánra, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10'— P.
- Az 1—32. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1934-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekszámlájára

Budapesten, 1934. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1934. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1934. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Gálos Rezső (kieg.) 1, Jánosi József (kieg.) 3, Klemm Antal (kieg.) 9, Tolnai Vilmos (kieg.) 10, összesen 33 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Szinnyi József 8 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Károlyi Árpád (írói tiszt. díj) 2 pengő.